

“HISTORIJSKI POGLEDI” 6

Izdavač:

Centar za istraživanje moderne i savremene
historije Tuzla

Za izdavača:

Prof. dr. Izet Šabotić

Redakcija:

Prof. dr. Sead Selimović, prof. dr. Izet Šabotić,
prof. dr. Senaid Hadžić, mr. sc. Omer Zulić
Akademik prof. dr. Šerbo Rastoder, dr. sc. Emily
Grebbe, dr. sc. Marko Attila Hoare, doc. dr.
Mariyana Stamova, dr. sc. Safet Bandžović, prof.
dr. Husnija Kamberović, prof. dr. Adnan Velagić,
prof. dr. Denis Bećirović, prof. dr. Redžep Škrijelj,
doc. dr. Filip Škiljan, doc. dr. Sibel Akova, doc. dr.
Zećir Ramčilović, dr. sc. Šefko Sulejmanović

Glavni i odgovorni urednik:

Prof. dr. Sead Selimović

Urednik:

Prof. dr. Izet Šabotić

Sekretar Redakcije:

Mr. Jasmin Jajčević

Lektor:

Hatidža Fetahagić, prof.

Korektor:

Mr. Jasmin Jajčević

Prevod na engleski jezik:

Mr. Adnan Tinjić

Dizajn korica:

Mr. Adnan Tinjić

Štampa:

“OFF-SET” d.o.o Tuzla

Za štampariju:

Sadika Murić

Tiraž:

200 primjeraka

Časopis izlazi dvaput godišnje

Svi rukopisi se šalju na e-mail adresu
glavnog i odgovornog urednika
(sead.selimovic20@gmail.com;
cimoshis@gmail.com)

Stavovi izneseni u radovima objavljenim u ovom
časopisu nisu istovremeno i stavovi Redakcije,
nego su isključivo autora.

“HISTORICAL VIEWS” 6

Publisher:

Center for Research of Modern and Contemporary
history Tuzla

For Publisher:

Prof. dr. Izet Šabotić

Editorial board:

Prof. dr. Sead Selimović, prof. dr. Izet Šabotić,
prof. dr. Senaid Hadžić, mr. sc. Omer Zulić
Akademik prof. dr. Šerbo Rastoder, dr. sc. Emily
Grebbe, dr. sc. Marko Attila Hoare, doc. dr.
Mariyana Stamova, dr. sc. Safet Bandžović, prof.
dr. Husnija Kamberović, prof. dr. Adnan Velagić,
prof. dr. Denis Bećirović, prof. dr. Redžep Škrijelj,
doc. dr. Filip Škiljan, doc. dr. Sibel Akova, doc. dr.
Zećir Ramčilović, dr. sc. Šefko Sulejmanović

Editor-in-chief:

Prof. dr. Sead Selimović

Editor:

Prof. dr. Izet Šabotić

Secretary of the Editorial board:

Mr. Jasmin Jajčević

Lector:

Hatidža Fetahagić, prof.

Proof Reader:

Mr. Jasmin Jajčević

English Translation:

Mr. Adnan Tinjić

Design cover:

Mr. Adnan Tinjić

Printed by:

“OFF-SET” d.o.o Tuzla

For printing office:

Sadika Murić

Edition:

200 copies

The journal is published twice a year

All manuscripts are to be sent to the
editor-in-chief e-mail address
(sead.selimovic20@gmail.com;
cimoshis@gmail.com)

The views expressed in papers published in this
journal are not at the same time the views of the
Editorial board, they are exclusively the author.

UDK/UDC 94

ISSN 2637-1502 (Print)

pogledi.cimoshis.org

ISSN 2712-0651 (Online)

DOI: <https://doi.org/10.52259/historijskipogledi.2021.4.6>

CENTAR ZA ISTRAŽIVANJE MODERNE I
SAVREMENE HISTORIJE TUZLA

CENTER FOR RESEARCH OF MODERN AND
CONTEMPORARY HISTORY TUZLA

HISTORIJSKI POGLEDI

HISTORICAL VIEWS

6

HISTORIJSKI POGLEDI/HISTORICAL VIEWS
GOD. IV, BR. 6/VOL. IV, NO. 6, 1-425, TUZLA 2021

SADRŽAJ // CONTENTS

PREDGOVOR.....1

FOREWORD.....3

I ČLANCI // ARTICLES

Mr. Mirza AHMETBAŠIĆ

Školske prilike na području Bosanske Krupe i njene okoline u vrijeme austrougarske uprave // The State of school system in Bosanska Krupa and its surroundings during Austro-Hungarian administration.....7

Dr. sc. Safet BANDŽOVIĆ

Rat i humanost u historijskoj perspektivi: Bošnjačka iskustva u Sandžaku 1941. // War and humanity in historical perspective: Bosniak experiences in Sandžak in 1941.....23

Prof. dr. Denis BEĆIROVIĆ

Državna politika razdvajanja svećenika Katoličke crkve u Bosni i Hercegovini na „pozitivne“ i „reakcionarne“ (1945-1963) // State policy of division of Catholic Church priests in Bosnia and Herzegovina into „positive“ and „reactionary“ (1945-1963) 71

Mr. Jasmin JAJČEVIĆ

Informbirovska kriza i Bosna i Hercegovina (1948-1956) u historijskim izvorima i historiografiji // Informbiro crisis and Bosnia and Herzegovina (1948-1956) in historical sources and historiography.....93

Prof. dr. Adnan VELAGIĆ

Bosna i Hercegovina u političkoj orbiti Karađorđeva i Tikveša // Bosnia and Herzegovina in political orbit of Karadjordjevo and Tikves.....122

Dr. sc. Meldijana ARNAUT HASELJIĆ

Dejtonski mirovni sporazum – Okončanje velikodržavnih pretenzija? // The Dayton peace agreement – The end of greater state claims? 135

Dr. sc. Izet HADŽIĆ, Ahmed HADŽIĆ

Političke i vojne prilike u Tuzlansko-podrinjskom kantonu u godini Deytonskog mira // Political and military circumstances in Tuzla-Podrinje canton in the year of the Dayton peace.....184

Prof. dr. Sead SELIMOVIĆ <i>Spriječiti povratak: Provođenje Aneksa VII Dejtonskog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini (1995-2020) // Preventing return: Implementation of annex VII of the Dayton peace agreement in Bosnia and Herzegovina (1995-2020)</i>	206
Prof. dr. Omer HAMZIĆ <i>Bosna i Hercegovina u aktuelnim srpskim i hrvatskim političkim koncepcijama // Bosnia and Herzegovina in current Serbian and Croatian political conceptions</i>	233
Prof. dr. Vedad GURDA, prof. dr. Dževad MAHMUTOVIĆ, Maja IVELJIĆ, MA <i>Postdejtonsko traganje za pravdom: Suđenja za ratne zločine u Bosni i Hercegovini pred nadležnim sudovima // The post-Dayton search for justice: War crimes trials in Bosnia and Herzegovina before competent courts</i>	250
Doc. dr. Emir TAHIROVIĆ, doc. dr. Ermin KUKA <i>Dejtonske kontroverze – Javno odlučivanje između parlamentarne demokratije i partitokratije // The Dayton controversies - public decision-making between parliamentary democracy and partitocracy</i>	283
Mr. Hazim OKANOVIĆ <i>Značaj nevladinih organizacija u donošenju javnih politika u Bosni i Hercegovini u vremenu nakon Dejtonskog sporazuma // The importance of non-governmental organizations in public policy-making in Bosnia and Herzegovina in the time after the Dayton agreement</i>	302
Mr. Sead BANDŽOVIĆ <i>Fenomen fragilnih država: Bosna i Hercegovina // The phenomenon of fragile states: Bosnia and Herzegovina</i>	338

II PRIKAZI // REVIEWS

Dr. sc. Semir HADŽIMUSIĆ <i>Sead Selimović, Za jedinstvo domovine i slavu dinastije. Školstvo u Bosni i Hercegovini za vrijeme Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, Centar za istraživanje moderne i savremene historije Tuzla, Tuzla 2021, 442 str.</i>	359
Mr. Ibrahim KABIL <i>Izet Šabotić, Tvrdra kora i krvave brazde: Agrarna reforma i kolonizacija u Bosni i Hercegovini od 1945. do 1948. godine, Centar za istraživanje moderne i savremene historije Tuzla, Tuzla 2021, 369 str.</i>	364

Prof. dr. Izet ŠABOTIĆ
Senaid Hadžić, Veliki zaokret: Bosna i Hercegovina u vremenu tranzicije (od 1880-ih do 1950-ih), Centar za istraživanje moderne i savremene historije Tuzla i Arhiv Tuzlanskog kantona, Tuzla 2021, 493 str. 371

Mr. sc. Sait Š. ŠABOTIĆ
Pljevaljski sidžil - Istorijski izvor vrijedan posebne pažnje. Šerbo Rastoder (priređio), Turski (osmanski) izvori za istoriju Crne Gore - Pljevaljski sidžil, knj. 2, tom 1, CANU, Podgorica 2021, 833 str. 378

Mr. Alen ZEČEVIĆ
Emir Demir, Stanovništvo Kaknja u osmanskome periodu, Udruženje Kreativni centar za edukaciju i obrazovanje „Spektrum“, Sarajevo 2021, 187 str. 382

Emina MOSTIĆ
Journal of the Faculty of Philosophy in Sarajevo (History, History of Arts, Archeology), posebno izdanje: Reflections on Life and Society in the Western Balkans. Studies in the History of Bosnia and Herzegovina, knjiga 7, broj 2, Faculty of Philosophy, University of Sarajevo, Sarajevo 2020, 321 str. 385

Omer MERZIĆ
Hikmet Karčić, Derviš M. Korkut: A Biography, El-Kalem i Institut za islamsku tradiciju Bošnjaka, Sarajevo 2020, 85 str. 390

III IZVJEŠTAJI // CONFERENCE REPORTS

Emir ŠEČIĆ
Izveštaj sa Naučne konferencije Alimi Srebrenice i njihova uloga u duhovnom i društvenom životu Bošnjaka, Srebrenica, 6. juli 2021. godine.....395

IV AKTIVNOSTI CENTRA ZA ISTRAŽIVANJE MODERNE I SAVREMENE HISTORIJE TUZLA // ACTIVITIES OF CENTER FOR RESEARCH OF MODERN AND CONTEMPORARY HISTORY TUZLA

Aktivnosti Centra za istraživanje moderne i savremene historije Tuzla u 2020. godini.....403

POPIS PUBLIKACIJA // LIST OF PUBLICATIONS.....417

UPUTE SARADNICIMA // INSTRUCTION FOR AUTHORS.....419

PREDGOVOR

Poštovani prijatelji naučne misli, dragi saradnici! Pred nama je šesti broj časopisa *Historijski pogledi*. Rezultat je to kontinuiranog rada Centra za istraživanje moderne i savremene historije Tuzla i saradnika Časopisa. Autori radova i Redakcija trudili su se da i ovaj broj Časopisa bude kvalitetan i sadržajan. A da je kvalitet Časopisa neosporan potvrđuje i činjenica da je on indeksiran u 35 međunarodnih naučnih i bibliografskih baza.

Šesti broj časopisa *Historijski pogledi* sadrži rubrike *Članci*, *Prikazi*, *Izveštaji* i *Aktivnosti Centra za istraživanje moderne i savremene historije Tuzla*. Osim toga, dati su i *Popis publikacija* štampanih u izdanju Centra za istraživanje moderne i savremene historije Tuzla, te *Upute autorima*.

Rubrika *Članci* sadrži 13 radova, rubrika *Prikazi* sedam radova, rubrika *Izveštaji* jedan rad i rubrika *Aktivnosti Centra za istraživanje moderne i savremene historije Tuzla*, jedan rad. U Časopisu su, dakle, objavljena 22 rada. Svi radovi su recenzirani i kategorizirani. Objavljeni radovi tretiraju važna pitanja iz moderne i savremene historije Bosne i Hercegovine.

U rubrici *Članci* objavljeni su radovi koji tretiraju sljedeća istraživačka pitanja: *Školske prilike na području Bosanske Krupe i njene okoline u vrijeme austrougarske uprave* (Mirza Ahmetbašić); *Rat i humanost u historijskoj perspektivi: Bošnjačka iskustva u Sandžaku 1941.* (Safet Bandžović); *Državna politika razdvajanja svećenika Katoličke crkve u Bosni i Hercegovini na „pozitivne“ i „reakcionarne“ /1945-1963/* (Denis Bećirović); *Informbirovska kriza i Bosna i Hercegovina /1948-1956/ u historijskim izvorima i historiografiji* (Jasmin Jajčević); *Bosna i Hercegovina u političkoj orbiti Karađorđeva i Tikveša* (Adnan Velagić); *Dejtonski mirovni sporazum – Okončanje velikodržavnih pretenzija?* (Meldijana Arnaut Haseljić); *Političke i vojne prilike u Tuzlansko-podrinjskom kantonu u godini Deytonskog mira* (Izet Hadžić, Ahmed Hadžić); *Spriječiti povratak: Provođenje Aneksa VII Dejtonskog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini /1995-2020/* (Sead Selimović); *Bosna i Hercegovina u aktuelnim srpskim i hrvatskim političkim koncepcijama* (Omer Hamzić); *Postdejtonsko traganje za pravdom: Suđenja za ratne zločine u Bosni i Hercegovini pred nadležnim sudovima* (Vedad Gurda, Dževad Mahmutović, Maja Iveljić); *Dejtonske kontroverze – Javno odlučivanje između parlamentarne demokratije i partitokratije* (Emir Tahirović, Ermin Kuka); *Značaj nevladinih organizacija u donošenju javnih politika u Bosni i Hercegovini u vremenu nakon Dejtonskog sporazuma* (Hazim Okanović); *Fenomen fragilnih država: Bosna i Hercegovina* (Sead Bandžović).

Autori su odabrali aktuelne i važne teme. Do rezultata istraživanja, koje su vrlo jasno prikazali, došli su koristeći historijske izvore različite provenijencije. Osim toga, autori su u svojim radovima donijeli više stotina fusnota i time omogućili provjerljivost što i jeste jedno od obilježja znanstvenog rada.

Rubrika *Prikazi* sadrži dva izdanja štampana 2020. i pet izdanja štampana 2021. godine. Autori „prikaza“ su: Semir Hadžimusić, Ibrahim Kabil, Izet Šabotić, Sait Š. Šabotić, Alen Zečević, Emina Mostić i Omer Merzić.

U rubrici *Izveštaji*, Emir Šečić je napisao Izveštaj sa Naučne konferencije „Alimi Srebrenice i njihova uloga u duhovnom i društvenom životu Bošnjaka“, koji je održan u Srebrenici, 6. jula 2021. godine.

Časopis *Historijski pogledi* je u ovome broju donio činjenice o aktivnostima Centra za istraživanje moderne i savremene historije Tuzla u 2020. godini, *Popis publikacija* štampanih u izdanju Centra za istraživanje moderne i savremene historije Tuzla, te *Upute autorima*.

Zahvaljujemo se svim autorima radova, saradnicima, kolegama, prijateljima i donatorima koji su zaslužni za štampanje šestog broja časopisa *Historijski pogledi*. Pozivamo kolege historičare, te naučnike i stručnjake iz srodnih nauka na saradnju, da svojim člancima iz moderne i savremene historije daju doprinos izlaženju narednih brojeva časopisa *Historijski pogledi*.

Glavni i odgovorni urednik

FOREWORD

Dear friends of scientific thought, dear collaborators! In front of us is the sixth issue of the journal *Historical Views*. This is the result of the continuous work of the Center for Research of Modern and Contemporary History Tuzla and associates of the Journal. The authors of the papers and the Editorial Board tried to make this issue of the Journal high quality and meaningful. And the fact that the quality of the Journal is indisputable is confirmed by the fact that it is indexed in 35 international scientific and bibliographic databases.

The sixth issue of the journal *Historical Views* contains sections *Articles*, *Reviews*, *Conference Reports* and *Activities of the Center for Research of Modern and Contemporary History Tuzla*. In addition, there is a *list of publications* published by the Center for Research of Modern and Contemporary History Tuzla, and *Instructions to authors*.

The *Articles* section contains 13 papers, the *Reviews* section of seven papers, the *Conference Reports* section, one paper and the *Activities of the Center for Research of Modern and Contemporary History Tuzla* section, one paper. Thus, 22 papers were published in the Journal. All papers are reviewed and categorized. The published papers address important issues from the modern and contemporary history of Bosnia and Herzegovina.

In the *Articles* section, papers are published that address the following research issues: *School opportunities in the area of Bosanska Krupa and its surroundings during the Austro-Hungarian administration* (Mirza Ahmetbašić); *War and humanity in historical perspective: Bosniak experiences in Sandžak in 1941* (Safet Bandžović); *State policy of separating priests of the Catholic Church in Bosnia and Herzegovina into „positive“ and „reactionary“ /1945-1963/* (Denis Bećirović); *Informbiro crisis and Bosnia and Herzegovina /1948-1956/ in historical sources and historiography* (Jasmin Jajčević); *Bosnia and Herzegovina in the political orbit of Karadjordjevo and Tikves* (Adnan Velagić); *Dayton peace agreement – The end of great state claims?* (Meldijana Arnaut Haseljić); *Political and military circumstances in Tuzla-Podrinje canton in the year of the Dayton peace* (Izet Hadžić, Ahmed Hadžić); *Preventing return: Implementation of Annex VII of the Dayton peace agreement in Bosnia and Herzegovina /1995-2020/* (Sead Selimović); *Bosnia and Herzegovina in current Serbian and Croatian political conceptions* (Omer Hamzić); *The post-Dayton search for justice: War crimes trials in Bosnia and Herzegovina before competent courts* (Vedad Gurda, Dževad Mahmutović, Maja Iveljić); *The Dayton controversies - public decision-making between parliamentary democracy and partitocracy* (Emir Tahirović, Ermin Kuka); *The importance of non-governmental organizations in public policy-making in Bosnia and Herzegovina in the time after the Dayton agreement* (Hazim Okanović); *The phenomenon of fragile states: Bosnia and Herzegovina* (Sead Bandžović).

The authors have chosen current and important topics. The results of the research, which they presented very clearly, were obtained using historical sources of different provenance. In addition, the authors have brought hundreds of footnotes in their works, thus enabling verifiability, which is one of the features of scientific work.

The *Reviews* section contains two editions printed in 2020 and five editions printed in 2021. The authors of the „review“ are: Semir Hadžimusić, Ibrahim Kabil, Izet Šabotić, Sait Š. Šabotić, Alen Zečević, Emina Mostić and Omer Merzić.

In the *Conference Reports* section, Emir Šečić wrote the Report from the Scientific Conference “Srebrenica scholars and their role in the spiritual and social life of Bosniaks”, which was held in Srebrenica, on July 6, 2021.

In this issue, the journal *Historical Views* presented facts about the activities of the Center for Research of Modern and Contemporary History Tuzla in 2020, a *list of publications* published by the Center for Research of Modern and Contemporary History Tuzla, and *Instructions to authors*.

We thank all the authors, collaborators, colleagues, friends and donors who are responsible for the printing of the sixth issue of the journal *Historical Views*. We invite fellow historians, as well as scientists and experts from related sciences to cooperate, to contribute their articles from modern and contemporary history to the publication of the next issues of the journal *Historical Views*.

Editor-in-Chief

I
ČLANCI // ARTICLES

Mr. Mirza AHMETBAŠIĆ

JU Osnovna škola „Otoka“ Bosanska Krupa

E-mail: mirza.ahmetbasic@gmail.com

Pregledni rad/Review article

UDK/UDC: 94(497.6)"1878/1918" (093)

37:373(497.6 Bosanska Krupa)"1878/1918"

DOI: <https://doi.org/10.52259/historijskipogledi.2021.4.6.7>

ŠKOLSKE PRILIKE NA PODRUČJU BOSANSKE KRUPE I NJENE OKOLINE U VRIJEME AUSTROUGARSKE UPRAVE

Apstrakt: *O razvoju školstva na širem području Bosanske Krupe tokom austrougarske uprave (1878-1918) napisano je veoma malo radova. Nije poznata ni jedna cjelovita historijska studija koja tretira isključivo razvoj školstva na ovom području tokom okupacionog perioda. Izuzetak predstavlja knjiga Elvire Islamović pod nazivom „Školstvo i obrazovanje na području okruga Bihać za vrijeme austrougarske uprave“, izdana u Bihaću 2008. godine koja u jednom dijelu obrađuje razvoj školstva na bosanskokrupskom području. Kao polazna literatura za proučavanje prošlosti Bosanske Krupe i njene okoline uopće uzima se djelo grupe autora pod nazivom „Bosanskokrupska opština u ratu i revoluciji“ izdana u Bosanskoj Krupi 1969. godine u kojoj je prikazan okvirni pregled bosanskokrupske historije do prvih godina poslije Drugog svjetskog rata i djelimično razvoj školstva tokom osmanskog, austrougarskog i perioda između dva svjetska rata, a u novije vrijeme i sljedeća djela: Mithad Kozličić, „Stanovništvo i naselja Unsko-sanskog područja 1879-1921. godine“, Bihać 1999; Mirza Ahmetbašić, Adnan Hafizović, Osnovna škola „Otoka“ od osnivanja do danas, Bihać 2008; Emin Mesić, Fikret Midžić, „Mali Pset 1272. Tvrđava Krupa, Prilozi za monografiju Bosanska Krupa“, Bosanska Krupa 2012; Asmir Crnkić, Mirza Ahmetbašić, „Bosanska Krupa u vrijeme austrougarske uprave“, Bihać 2020. i dr. Razvoj školskih prilika tokom osmanske i austrougarske uprave djelimično je obrađivan dovođenjem u kontekst prilikom obrade drugih tema. Autor u ovom radu govori o školskim prilikama na području Bosanske Krupe i njene okoline na razmeđu 19. i 20. stoljeća. Pažnja je posvećena osnivanju i radu konfesionalnih osnovnih i srednjih škola koje su djelovale tokom osmanskog perioda, a čiji rad se nastavio i nakon 1878. godine, te osnivanju i djelovanju prvih državnih osnovnih škola na širem bosanskokrupskom području. Razvoj školskih prilika na području Bosanske Krupe u vrijeme osmanske uprave nije se razlikovao od drugih bosanskohercegovačkih sredina. Za potrebe muslimanskog stanovništva*

otvarani su sibjan mektebi, nešto kasnije ruždija i medresa, a za potrebe pravoslavne djece pravoslavne osnovne škole. Pravoslavne osnovne škole na bosanskokrupskom području najprije su otvorene u Jasenici, Bosanskoj Krupi i Velikoj Rujiškoj. Austrougarska vlast se i na području Bosanske Krupe i njene okoline susrela sa izuzetno visokim stepenom nepismenosti stanovništva. Krajem osmanske uprave nepismenost stanovništva iznosila je više od 95%. Pored toga, redovan odgojno-obrazovni proces vrlo često prekidale su razne zarazne bolesti koje su pogađale ovo područje o čemu svjedoče brojni historijski izvori. Osjećao se i veliki nedostatak stručnog učiteljskog kadra. Veliki broj učenika doraslih za početak škole, potreba obrazovanja djece doseljenih stranaca i dr. bio je dovoljan signal nadležnim vlastima da se i u Bosanskoj Krupi osnuje jedna državna osnovna škola. U selima u okolini Bosanske Krupe državne osnovne škole otvorene su relativno kasno. U periodu od 1887. do 1913. godine narodne osnovne škole počele su sa radom u Otoci, Velikom Radiću, Hasanbegovoj Jasenici, Ivanjskoj, Vranjskoj, Hašanima i Bužimu. Međutim, kod godine osnivanja pojedinih škola npr. Otoka, Veliki Radić i Hasanbegova Jasenica postoje razilaženja istraživača. Stanovništvo pravoslavne vjeroispovijesti daleko više je odobravalo otvaranje interkonfesionalnih osnovnih škola u svojim sredinama, nego muslimansko stanovništvo, bez obzira što su austrougarske vlasti, tamo gdje je bilo moguće, zakonskim propisima regulirale i formiranje posebnih ženskih odjeljenja u narodnim osnovnim školama. Godina 1880. označila je prekretnicu u razvoju školstva na širem bosanskokrupskom području. Te godine sa radom je počela Narodna osnovna škola u Bosanskoj Krupi koja je djelovala tokom cijelog austrougarskog perioda. Međutim, određeni istraživači tvrde da je ova obrazovno-odgojna ustanova počela sa radom 1884. odnosno 1885. godine. Bila je jedan od glavnih obrazovnih centara i rasadnik brojnih kulturno-prosvjetnih aktivnosti na ovom prostoru.

Ključne riječi: *Bosanska Krupa, pravoslavna osnovna škola, sibjan mekteb, medresa, mektebi ibtidaija, ruždija, narodna osnovna škola, učitelj.*

THE STATE OF SCHOOL SYSTEM IN BOSANSKA KRUPA AND ITS SURROUNDINGS DURING AUSTRO-HUNGARIAN ADMINISTRATION

Abstract: *Very few papers have been written about the development of education in the wider area of Bosanska Krupa during the Austro-Hungarian administration (1878-1918). No comprehensive historical study is known that treats exclusively the development of education in this area during the occupation period. An exception is the book by Elvira Islamović entitled „Schooling and education in the Bihać district during the Austro-Hungarian administration“, published in Bihać in 2008, which in one part deals with the*

development of schooling in the Bosnian Krupa area. The starting point for the study of the past of Bosanska Krupa and its surroundings is the work of a group of authors entitled „Bosnian-Krupska municipality in the war and revolution“ published in Bosanska Krupa in 1969, which presents a rough overview of Bosnian Krupa's history until the first years after World War II. war and partly the development of education during the Ottoman, Austro-Hungarian and the period between the two world wars, and more recently the following works: Mithad Kozličić, „Population and settlements of the Una-Sana area 1879-1921. godine“, Bihać 1999; Mirza Ahmetbašić, Adnan Hafizović, Osnovna škola “Otoka“ od osnivanja do danas, Bihać 2008; Emin Mesić, Fikret Midžić, “Mali Pset 1272. Tvrđava Krupa, Prilozi za monografiju Bosanska Krupa“, Bosanska Krupa 2012; Asmir Crnkić, Mirza Ahmetbašić, „Bosanska Krupa during the Austro-Hungarian administration“, Bihać 2020 and others. The development of school opportunities during the Ottoman and Austro-Hungarian administrations was partially addressed by bringing them into context when dealing with other topics. In this paper, the author talks about school opportunities in the area of Bosanska Krupa and its surroundings at the turn of the 19th and 20th centuries. Attention is paid to the establishment and operation of confessional primary and secondary schools that operated during the Ottoman period, and whose work continued after 1878, and the establishment and operation of the first state primary schools in the wider Bosnian Krupa area. The development of school conditions in the area of Bosanska Krupa during the Ottoman rule did not differ from other parts of Bosnia and Herzegovina. For the needs of the Muslim population, sibjan mektebs were opened, somewhat later ruždija and madrasas, and for the needs of Orthodox children of the Orthodox primary school. Orthodox primary schools in the Bosnian Krupa area were first opened in Jasenica, Bosanska Krupa and Velika Rujiška. The Austro-Hungarian government also encountered an extremely high level of illiteracy in the area of Bosanska Krupa and its surroundings. At the end of the Ottoman rule, the illiteracy of the population was more than 95%. In addition, the regular educational process was very often interrupted by various infectious diseases that affected this area, as evidenced by numerous historical sources. There was also a great lack of professional teaching staff. A large number of students who are old enough to start school, the need for education of children of immigrant foreigners, etc. it was a sufficient signal to the competent authorities that a state primary school be established in Bosanska Krupa as well. In the villages around Bosanska Krupa, state primary schools opened relatively late. In the period from 1887 to 1913, public primary schools began operating in Otoka, Veliki Radić, Hasanbegova Jasenica, Ivanjska, Vranjska, Hasani and Bužim. However, in the year of establishment of certain schools, e.g. Otoka, Veliki Radić and Hasanbegova Jasenica there are differences between researchers. The Orthodox population was far more in favor of opening interfaith primary schools in their communities than the Muslim population, despite the fact that

the Austro-Hungarian authorities, where possible, regulated the formation of special women's classes in public primary schools. The year 1880 marked a turning point in the development of education in the wider Bosnian Krupa area. That year, the People's Primary School in Bosanska Krupa started operating, which operated throughout the Austro-Hungarian period. However, certain researchers claim that this educational institution began operating in 1884 and 1885, respectively. It was one of the main educational centers and a nursery for numerous cultural and educational activities in this area.

Key words: *Bosanska Krupa, orthodox primary school, sibjan mekteb, madrasa, mektebi ibtidaija, ruzdija, primary school, teacher.*

Uvod

Područje Bosanske Krupe i njene okoline došlo je pod austrougarsku upravu krajem 1878. godine. Okupaciona vlast je za vrijeme svoje uprave u Bosni i Hercegovini izvršila četiri službena popisa stanovništva. Prema rezultatima prvog popisa stanovništva iz 1879. godine na području bosanskokrupskog kotara ukupno je evidentirano 28.350 stanovnika. U vjerskoj strukturi najveći broj zauzimalo je pravoslavno stanovništvo 15.369, a muslimansko 12.981. Godine 1885. izvršen je drugi popis stanovništva u Bosni i Hercegovini. Bosanskokrupski kotar imao je ukupno 36.731 stanovnika. Broj pravoslavnog stanovništva iznosio je 23.035, muslimanskog 13.606 i rimokatoličkog 90. Treći službeni popis stanovništva u Bosni i Hercegovini izvršen je 1895. godine. Na području bosanskokrupskog kotara ukupno je živjelo 38.449 stanovnika. Pravoslavnog stanovništva je bilo 24.558, muslimanskog 13.711 a rimokatoličkog 175. Posljednji popis stanovništva izvršen je 1910. godine. Bosanskokrupski kotar sastojao se od jedne gradske općine (Bosanska Krupa) i 194 sela sa ukupno 44.185 stanovnika. Pravoslavno stanovništvo i dalje je bilo najbrojnije – 28.636. Broj muslimanskog stanovništva iznosio je 15.332, a rimokatoličkog 213.¹

Privredni razvitak Bosanske Krupe tokom osmanske uprave uglavnom se bazirao na tradicionalnoj poljoprivrednoj proizvodnji, trgovini i zanatstvu. Nakon uspostave austrougarske vlasti navedene privredne grane doživljavaju dalji napredak. Dolazi do razvoja i modernizacije putne i željezničke infrastrukture, industrijske proizvodnje, eksploatacije drveta, zemljoradničkih

---

¹ *Statistika mjesta i pučanstva Bosne i Hercegovine*, službeno izdanje, Sarajevo 1880, 51-52; *Statistika mjesta i žiteljstva Bosne i Hercegovine po popisu naroda od 1. maja 1885. godine*, službeno izdanje, Zemaljska štamparija, Sarajevo 1886, 108-111; *Glavni rezultati popisa žiteljstva u Bosni i Hercegovini od 22. aprila 1895. godine*, Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu, Zemaljska štamparija, Sarajevo 1896, 248-259; *Rezultati popisa žiteljstva u Bosni i Hercegovini od 10. oktobra 1910. godine*, Statistički odsjek Zemaljske vlade, Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu, Zemaljska štamparija, Sarajevo 1912, 230-241.

zadruga, ugostiteljske djelatnosti i dr. Mijenjala se struktura stanovništva i svakodnevni život ljudi. Navedeni faktori bili su preduvjet i bržeg razvoja kulturno-obrazovnih prilika u ovome kraju. Obzirom da je Bosanska Krupa bila sjedište kotara to se u velikoj mjeri odrazilo i na njen sveukupan kulturni i prosvjetni razvoj.

Konfesionalne osnovne i srednje škole

Tokom trajanja osmanske uprave na prostoru današnje Bosne i Hercegovine školski sistem uglavnom se temeljio na konfesionalnim osnovama. Otvarane su muslimanske, katoličke i pravoslavne osnovne i srednje škole, a od druge polovine 16. stoljeća i konfesionalne škole za jevrejsku djecu.

U vrijeme osmanske i tokom austrougarske uprave na području Bosanske Krupe i njene okoline djelovalo je više muslimanskih i nekoliko pravoslavnih osnovnih škola. Tokom druge polovine 19. stoljeća u Bosanskoj Krupi je za potrebe muslimanske djece djelovala i niža srednja škola – ruždija.

U periodu od 1850. do 1856. godine na bosanskokrupskom području otvorene su tri pravoslavne osnovne škole. Godine 1850. pravoslavna osnovna škola otvorena je u Jasenici, 1855. u Bosanskoj Krupi, a godinu dana kasnije u Velikoj Rujiškoj. Međutim, prema navodima nekih autora pravoslavna osnovna škola u Bosanskoj Krupi otvorena je nešto kasnije.² Podaci o nastavnom kadru u navedenim školama veoma su skromni. Prema navodima Mitra Papića pravoslavna osnovna škola u Bosanskoj Krupi je 1891. godine imala jednog učitelja i 44 učenika. Pored spomenutog Mihajla Petranovića u ovoj školi spominje se i izvjesni Pop Kovačević.³

Pravoslavna osnovna škola u Bosanskoj Krupi evidentirana je i u drugom i trećem službenom austrougarskom popisu stanovništva u Bosni i Hercegovini iz 1885. odnosno 1895. godine. Prema podacima Zemaljske vlade školske 1900/1901. godine na području Bosne i Hercegovine djelovale su 64 pravoslavne osnovne škole među kojima se spominje i pravoslavna osnovna škola u Bosanskoj Krupi.⁴

² „U Prvom šematizmu Banjalučko-bihaćke mitropolije pogrešno je napisano da je osnovna škola u Bosanskoj Krupi otvorena 1882. godine. Prema jednom podatku o Bosanskoj Krupi otvorena je još 1855. godine. Kao godinu osnivanja ove škole V. Perinović navodi 1860. Perinović navodi po imenu prvih devet učitelja ove škole ističući posebno Mihajla Petranovića kao prvog „spremnog“ učitelja, koji je došao u Bosansku krajinu 1866. godine i tu u školi ostao do ustanka, kada je škola prestala raditi.“ Mitar Papić, *Istorija srpskih škola u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo 1978, 33. (dalje: M. Papić, *Istorija srpskih škola*).

³ Grupa autora, *Bosansko-krupska opština u ratu i revoluciji*, Bosanska Krupa 1969, 31. (dalje: G. autora, *Bosansko-krupska opština*); M. Papić, *Istorija srpskih škola*, 133; Elvira Islamović, *Školstvo i obrazovanje na području okruga Bihać za vrijeme austrougarske uprave*, Bihać 2008, 105. (dalje: E. Islamović, *Školstvo*).

⁴ E. Islamović, *Školstvo*, 275; M. Papić, *Istorija srpskih škola*, 132-139.

Nakon uspostave okupacione uprave 1878. godine izvjesno vrijeme prekinut je rad pravoslavne osnovne škole u Bosanskoj Krupi. Škola je ponovo počela sa radom 1882. godine. U selima u okolini Bosanske Krupe do te godine nije došlo do otvaranja ni jedne pravoslavne osnovne škole.⁵

Pravoslavna osnovna škola u Bosanskoj Krupi kontinuirano je radila od obnavljanja 1882. godine do početka Prvog svjetskog rata. Sredinom 1914. godine na području bosanskokrupskog kotara radile su tri pravoslavne osnovne škole.⁶ Usljed ratnih i drugih okolnosti, veliki broj pravoslavnih osnovnih škola u Bosni i Hercegovini, među kojima i pravoslavne osnovne škole na području bosanskokrupskog kotara prestale su sa radom.⁷

U vrijeme osmanske uprave u Bosni početno obrazovanje muslimanska djeca sticala su u mektebima koji su se obično nalazili pored svake džamije. Godine 1873. u bosanskokrupskom kraju nalazila su se 32 mekteba koje je pohađalo 428 muških i 320 ženskih polaznika.⁸ Rad ovih, ali i drugih mekteba, nastavljen je i nakon uspostave okupacione uprave 1878. godine.

Krajem 19. stoljeća počelo je otvaranje reformiranih mekteba odnosno mektebi ibtidaija.⁹ Godine 1894. u Bosanskoj Krupi je otvorena muška mektebi ibtidaija. Nedugo zatim sa radom je počela i ženska mektebi ibtidaija. Reformirani mekteb radio je i u Otoci. Obzirom na godinu početka rada moguće je zaključiti da je bosanskokrupska muška mektebi ibtidaija jedna od najstarijih obrazovnih ustanova ove vrste na širem području Bosanske krajine.

Osim sibjan i reformiranih mekteba u okviru muslimanskog školstva u Bosni tokom osmanskog, a kasnije i austrougarskog perioda, djelovale su i medrese, a od druge polovine 19. stoljeća ruždije, Dar-ul-muallimin u Sarajevu

⁵ U određenim selima npr. Hašanima i Velikoj Rujiškoj djeca su pohađala vjeronaučnu nastavu i sticala neki vid pismenosti. U hašanskoj parohiji je 1901. godine vjeronaučnom nastavom bilo obuhvaćeno 80 vanškolske djece. G. autora, *Bosansko-krupska opština*, 40.

⁶ *Školski glasnik*, Školski službeni list Zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu, god. V, Sarajevo, 30. juni 1914, 197. (dalje: *Š. glasnik*).

⁷ „U maju 1913. godine u Bosni i Hercegovini su proglašene „iznimne mjere“ u okviru kojih je predviđeno privremeno ukidanje pravoslavnih kulturnih ustanova. Početkom Prvog svjetskog rata političke prilike u Bosni i Hercegovini nisu išle u prilog, između ostalog, ni pravoslavnim školama. Naprotiv, poglavar Bosne i Hercegovine i predsjednik Zemaljske vlade Oskar Potjorek je u oktobru 1914. godine predlagao da se pravoslavne škole u Bosni i Hercegovini „potpuno i za svagda ukinu“. Tako su školske 1914/15. godine prestale sa radom 122 pravoslavne škole u Bosni i Hercegovini.“ Senaid Hadžić, Sead Selimović, *Kultura i tradicija u Bosni i Hercegovini-višemilenijski kontinuitet*, Tuzla 2012, 329.

⁸ G. autora, *Bosansko-krupska opština*, 31.

⁹ „Pritisnuti savremenim potrebama prilagođavanja novih uvjeta, od 10-ih godina XIX stoljeća počela je reforma sibjan mekteba. Bilo je planirano uz vjeronaučne predmete u mektebe uvoditi maternji jezik i račun, a zatim postepeno uvoditi i druge svjetovne predmete. Reformisani mektebi (mekteb ibtidaije) počeli su raditi 1892. godine, a njihovo širenje nije teklo ni lahko ni brzo. Pošto su muslimani nerado slali svoju djecu u svjetovne škole reformisani mektebi imali su zadatak muslimansku djecu približiti savremenom obrazovanju.“ Grupa autora, *Bosna i Hercegovina od najstarijih vremena do kraja Drugog svjetskog rata*, drugo izdanje, Sarajevo 1998, 257-258.

i brojne druge. Broj medresa kao najbrojnijih muslimanskih srednjih škola i ruždija bio je različit u određenim vremenskim periodima.

Tokom jedne decenije, tačnije u periodu od 1880. do 1890. godine u Bužimu je postojala medresa sa cjelodnevnom nastavom. Predavač je bio poznati Šerif efendija Bajrić. Nastava se izvodila u privatnoj kući na području Pomajdana gdje su bile smještene ženska i muška dershana i mala biblioteka. Medresu je uspješno završilo 26 polaznika. Najnovija istraživanja govore da je ova medresa postojala i u periodu od 1903. godine do kraja Prvog svjetskog rata iz čega se može zaključiti da je kontinuirano djelovala od svog osnivanja i do početka rada prve državne osnovne škole u Bužimu.¹⁰

Početkom 1871. godine sa radom je počela ruždija u Bosanskoj Krupi. Podignuta je i otvorena priložima stanovništva Krupskog kadiluka, a suma priloga za njenu izgradnju iznosila je 20.000 groša. Do početka rada ruždija na području Bihaćkog sandžaka pismenost na tom prostoru bila je na veoma niskom stepenu. Početkom rada ruždija u Bihaću, Bosanskoj Krupi i Prijedoru donekle je umanjen procenat nepismenog stanovništva na navedenom području.¹¹

Narodna osnovna škola u Bosanskoj Krupi

Narodna osnovna škola u Bosanskoj Krupi počela je sa radom 1880. godine.¹² Prema navodima Mithada Kozličića ova škola počela je sa radom 1884. godine. Elvira Islamović, pozivajući se na dokument Tehničkog odjeljenja Zemaljske vlade u Sarajevu ističe da je škola vlasništvo erara s jednim razredom u Bosanskoj Krupi osnovana 1885. godine. Kontinuirano je radila od osnivanja do 1913. godine, a u skladu s ratnim prilikama, i tokom Prvog svjetskog rata.¹³

I na području Bosanske Krupe zabilježen je prilično jak otpor upisivanju djece, naročito muslimanske ženske djece, u državne osnovne škole. U novembru 1880. godine sreski predstojnik u Bosanskoj Krupi izdao je naredbu po kojoj su sva djeca dorasla za školu bez obzira na vjeroispovijest bila

¹⁰ Amir Sijamhodžić, Razvoj savremenog školstva na području općine Bužim sa posebnim osvrtom na OŠ „Bužim“, *Zbornik radova sa naučnog skupa „Osnovnoškolska i srednjoškolska tradicija na području općine Bužim, te zahtjevi odgojno-obrazovne reforme u Bosni i Hercegovini“ Bužim, 15. novembra 2013. godine*, Bužim 2014, 8. (dalje: A. Sijamhodžić, *Razvoj savremenog školstva*).

¹¹ Hajrudin Čurić, *Školske prilike Muslimana u Bosni i Hercegovini 1800-1878*, Srpska akademija nauka i umetnosti, posebna izdanja, knj. CCCLXXXIX, Odeljenje društvenih nauka, knj. 50, Beograd 1965, 150.

¹² Mitar Papić, *Školstvo u Bosni i Hercegovini za vrijeme austrougarske okupacije (1878-1918)*, Sarajevo 1972, 42-43. (dalje: M. Papić, *Školstvo u BiH*).

¹³ Mithad Kozličić, *Stanovništvo i naselja Unsko-sanskog područja 1879-1921. godine*, Bihać 1999, 32-34. (dalje: M. Kozličić, *Stanovništvo*); E. Islamović, *Školstvo*, 104; Mitar Papić, *Školstvo u Bosni i Hercegovini (1918-1941)*, Sarajevo 1984, 19.

dužna pohađati redovnu nastavu.¹⁴ Ovaj podatak upućuje na zaključak da je prva državna osnovna škola u Bosanskoj Krupi počela sa radom 1880. godine.

Tokom prvih godina u školi je nastavu izvodio jedan učitelj. Godine 1880. nastava je povjerena jednom isluženom podoficiru austrougarske vojske. Po popisu stanovništva u Bosni i Hercegovini iz 1885. godine u Bosanskoj Krupi je evidentirano 2.096 stanovnika. Na području cijelog bosanskokrupskog kotara evidentirana su dva učitelja, u Bosanskoj Krupi i u Bojni. Deset godina kasnije broj učitelja u školi povećan je na tri. Među prvim učiteljima u školi navodi se Simo Momčilović, a jedno vrijeme u školi je radio i učitelj Mile Obradović.¹⁵ Obzirom da je na početku, vjerovatno usljed nedostatka učiteljskog kadra, izvođenje nastave povjereno jednom podoficiru, upućuje na zaključak da je Narodna osnovna škola u Bosanskoj Krupi i počela sa radom spomenute 1880. godine. Opće je poznato da su školske 1880/81. godine okupacione vlasti otvorile četiri gradske osnovne škole u Bosni i Hercegovini: u Sarajevu, Bihaću, Banja Luci i Travniku. Imajući u vidu da je Narodna osnovna škola u Bosanskoj Krupi, najvjerovatnije počela sa radom 1880. godine, zasigurno spada u jednu od prvih državnih osnovnih škola na području Bosanske krajine.

U periodu od 1891. do 1899. godine u školi su radili sljedeći učitelji: Simo Krstić, Branko Maglov, Nikola Kondić (obavljao dužnost i direktora škole), Zorka Kondić, Stjepan Batinić, Ana Latas, Jovan Pržulj, Marija Lazarević, Simo Kratović, Milka Martinović, Sofija Komadina, Ivan Kovačević, Ljubica Bader, Robert Vranešić, Milan Martinović (obavljao dužnost i direktora škole) i brojni drugi.¹⁶

Od 1899. do kraja Prvog svjetskog rata 1918. godine u školi se spominju sljedeći učitelji: Isailo Skenžić, Hermina Khyo, Margareta Neuwirth, Stevan Banović, Salih Mujanović, Fejzo Čavkić, Anđelka Radoman, Jovo Delić, Jovan Radonić, Mehmed Šiljković, Petar Putica, Marija Cerjak, Štefanija Šašić, Anka Šebelić, Jelka Vulić, Ana Jerčinović, Stevan Stojnić i brojni drugi.¹⁷

¹⁴ G. autora, *Bosansko-krupska opština*, 40.

¹⁵ E. Islamović, *Školstvo*, 62; G. autora, *Bosansko-krupska opština*, 40; *Kalendar Bošnjak za 1886. godinu*, god. IV, Zemaljska štamparija, Sarajevo 1886, 82. (dalje: *K. Bošnjak za 1886*); Amir Sijamhodžić, *Slovo o zavičaju*, Bužim 2015, 133. (dalje: A. Sijamhodžić, *Slovo*).

¹⁶ E. Islamović, *Školstvo*, 104; *Službeni dodatak Školskog vjesnika za 1894. godinu*, Zemaljska štamparija, Sarajevo 1894, 103-180. (dalje: *S. dodatak Šk. vjesnika*); *S. dodatak Šk. vjesnika za 1896. godinu*, Sarajevo 1896, 15-19; *Školski glasnik*, Prosvjetni odsjek Zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu, god. X, br. 11-12, Sarajevo, 31. decembar 1919, 11-12; *S. dodatak Šk. vjesnika za 1897. godinu*, Sarajevo 1897, 2; *Bosnischer Bote, Bosanski glasnik*, Opći adresni priručnik sa kalendarom svih vjeroispovijedi za Bosnu i Hercegovinu, Sarajevo 1899, 43; *S. dodatak Šk. vjesnika za 1898. godinu*, Sarajevo 1898, 18.

¹⁷ *S. dodatak Šk. vjesnika za 1899. godinu*, Sarajevo 1898, 1-11; E. Islamović, *Školstvo*, 105; *S. dodatak Šk. vjesnika za 1904. godinu*, Sarajevo 1904, 33-34; *Bosnischer Bote, Bosanski glasnik*, Universal-Hand-und Adressbuch für Bosnien-Hercegovina, Sarajevo 1903, 124. (dalje: *B. Bote*); *Š. glasnik*, god. VI, Sarajevo, 31. maj 1915, 137; *Š. glasnik*, god. VII, Sarajevo, 31. decembar 1916, 196; *Š. glasnik*, god. VII, Sarajevo, 29. februar 1916, 19; *Sarajevski list*, god. XXXVII, br.

Škola je bila adekvatno snabdjevena nastavnim sredstvima, pomagalicama, namještajem i ostalim stvarima potrebnim za redovan odgojno-obrazovni proces. Imala je vlastitu zoološku zbirku. U školi su često organizirane različite vrste zabava s ciljem novčanog pomaganja učenicima slabijeg imovnog stanja. Deset godina nakon ujedinjenja, tačnije školske 1928/29. godine u Bosanskoj Krupi su radile dvije osnovne škole.

Državne osnovne škole u okolini Bosanske Krupe

Do 1885-1886. godine u naseljima bosanskokrupskog kraja nije postojala nijedna državna osnovna škola. Osnivanje narodnih osnovnih škola na ovom području odvijalo se daleko lakše u pravoslavnim, nego u mjestima s dominantnim muslimanskim stanovništvom.

Narodna osnovna škola u Otoci počela je sa radom školske 1886/1887. godine.¹⁸ Međutim, prema navodima određenih istraživača ova škola je otvorena 1885,¹⁹ odnosno 1890. godine.²⁰ Do početka rada ove škole na širem otočkom području evidentirano je oko 95% nepismenog stanovništva. Novootvorenu školu u Otoci istovremeno su počela pohađati djeca različitih nacionalnih i vjerskih oprijedjeljenja.

Kao i u mnogim krajevima Bosne i Hercegovine i ovdje je bio prisutan otpor upisivanju muslimanske djece, naročito ženske, u redovnu državnu osnovnu školu. Dvadesetak godina nakon otvaranja škole Otoka je dobila prve akademske obrazovane ljude. Bili su to Nurija Čaušević, Dragan Lukač i Jovo Ivanović. U prvim godinama rada nastavu u školi izvodio je jedan učitelj. Godine 1886. u školi je radio učitelj N. Maljković.²¹ Navedeni podatak upućuje na konstataciju pojedinih istraživača da je ova škola otvorena 1885. odnosno 1886. godine.

Od osnivanja do kraja 1918. godine u Narodnoj osnovnoj školi u Otoci izmijenio se veliki broj nastavnog kadra. Međutim, za većinu njih podaci su nedostupni. Pozivajući se na kalendar „Bošnjak“ za 1893. godinu Elvira Islamović navodi kako je mjesto učitelja te godine u ovoj školi bilo nepopunjeno. Također, ista autorica, pozivajući se na kalendar „Bošnjak“ za

---

312, Sarajevo, 18. decembar 1914, 1. (dalje: *S. list*); *Š. glasnik*, god. IX, Sarajevo, 28. februar 1918, 16; *Š. glasnik*, god. IX, Sarajevo, 31. oktobar 1918, 90; A. Sijamhodžić, *Razvoj savremenog školstva*, 7-8.

¹⁸ M. Papić, *Školstvo u BiH*, 46.

¹⁹ M. Kozličić, *Stanovništvo*, 33.

²⁰ Elvira Islamović pozivajući se na dokument Tehničkog odjeljenja Zemaljske vlade u Sarajevu navodi da je Narodna osnovna škola u Otoci, vlasništvo Općine s tri razreda otvorena 1890. godine. E. Islamović, *Školstvo*, 104.

²¹ Mirza Ahmetbašić, Adnan Hafizović, *Osnovna škola „Otoka“ od osnivanja do danas*, Bihać 2008, 10; K. Bošnjak za 1886, 82.

1897. godinu navodi da su u ovoj školi radila dva učitelja, Vaso Radovanović i Đuro Šebečić.²²

Godine 1894. u Narodnu osnovnu školu u Otoci iz Laminaca premješten je pomoćni učitelj tamošnje škole Marko Živković. Dvije godine kasnije u Otoku je premješten bivši pomoćni učitelj gračaničke Narodne osnovne škole Mehmed Midžić, koji je krajem iste, 1896. godine, razriješen daljeg službovanja u Narodnoj osnovnoj školi u Otoci. Godine 1896. iz Otoke je u Bosanski Novi premješten učitelj Petar Sušić, a u Otoku spomenuti učitelj Vaso Radovanović iz obližnjeg Velikog Radića.²³

Jedno vrijeme kao učitelj u Narodnoj osnovnoj školi u Otoci radio je Simo Mutić. Godine 1897. u Otoku je iz Broca premješten učitelj Spasoje Kostić a iz Otoke u Donji Unac Vaso Radovanović. Na dužnost privremenog učitelja u Otoku je 1902. godine došao Ibrahim Ustavdić (rođen u Gračanici kod Tuzle 1880. godine) koji je već 1903. godine iz Otoke otišao u Kozarac kod Prijedora, 1904. u Prijedor, a školske 1905/1906. godine u rodnu Gračanicu. Dužnost učitelja 1910. godine obavljao je Petar Gaković (spominje se i 1903. godine) i Ilija Balorda.²⁴

Godine 1912. nastavu u školi su izvodili sljedeći učitelji: Anđelka Radoman, koja je ovdje premještena iz Bosanske Krupe, a iz Otoke u Branjevo učitelj Dane Polovina, Draga Krnić (u Otoku došla iz Bos. Kobaša, ostala do oktobra 1912. godine kada je premještena u Branjevo), Miloš Bastašić (ostao do kraja 1912. godine kada je premješten u Prnjavor) i brojni drugi.²⁵ Sljedeće godine u školi se spominje učitelj Ilija Opačić, a 1916. učiteljica Ana Schindler.²⁶

Početak Prvog svjetskog rata doveo je u veoma težak položaj veliki broj škola na području Bosanske Krupe i njene okoline. Jedan broj narodnih osnovnih škola reducirao je svoj rad, dok su neke privremeno obustavile redovno odvijanje obrazovno-odgojnog procesa. Narodna osnovna škola u Otoci u skladu sa ratnim prilikama radila je tokom cijelog ratnog perioda.

Narodna osnovna škola u Hasanbegovoj Jasenici osnovana je školske 1902/1903. godine. Bila je vlasništvo erara sa zemaljskim troškom od 32.350 K.²⁷ Međutim, pojedini istraživači kao godinu otvorenja i rada ove škole

²² E. Islamović, *Školstvo*, 104.

²³ *S. dodatak Šk. vjesnika za 1894. godinu*, Sarajevo 1894, 180; *S. dodatak Šk. vjesnika za 1896. godinu*, Sarajevo 1896, 15-22.

²⁴ A. Sijamhodžić, *Slovo*, 44; *S. list*, god. XII, br. 71, 16. juni 1889, 1; *S. dodatak Šk. vjesnika za 1897. godinu*, Sarajevo 1897, 2; Osman Delić, *Sto godina Narodne osnovne škole u Gračanici*, Gračanica 1986, 35; E. Islamović, *Školstvo*, 105; *B. Bote*, 124.

²⁵ *S. list*, god. XXXV, br. 20, 14. januar 1912, 1; *S. list*, god. XXXV, br. 100, 21. april 1912, 1; *S. list*, god. XXXV, br. 243, 21. oktobar 1912, 1; *S. list*, god. XXXV, br. 265, 19. novembar 1912, 1; *S. list*, god. XXXV, br. 284, 14. decembar 1912, 1; *S. list*, god. XXXV, br. 81, 29. mart 1912, 1.

²⁶ *S. list*, god. XXXVI, br. 13, 8. januar 1913, 1; *Š. glasnik*, god. VII, Sarajevo, 29. februar 1916, 19.

²⁷ M. Papić, *Školstvo u BiH*, 46-48; E. Islamović, *Školstvo*, 104.

navode vremenski period između 1914. i 1918. godine.²⁸ Nastavni proces u ovoj školi u periodu od 1914. godine do kraja Prvog svjetskog rata izvodili su sljedeći učitelji: Đuro Radetić (premješten ovdje iz Kruševice) i Milka i Trifun Gajić (premješteni ovdje iz Srebrenice).²⁹

Godine 1888. sa radom je počela Narodna osnovna škola u Velikom Radiću.³⁰ Međutim, i kod ove škole postoje razilaženja oko godine njenog otvaranja. Tako se, pored 1888, kao godine njenog otvorenja navode i 1892. odnosno 1895. godina. Škola je kontinuirano radila od osnivanja do kraja 1913. godine. Zabilježeno je da se nastavni proces, u skladu s ratnim prilikama, odvijao i tokom Prvog svjetskog rata.³¹

Narodna osnovna škola u Velikom Radiću u prvim godinama svoga rada imala je jednog učitelja. Godine 1893. u školi se spominje učitelj Luka Mandić, a tri godine kasnije Milovan Stanišić (premješten iz Bijeljine). Učitelj Ilija Glučevac spominje se 1901, a Eugenija Dević 1916. godine (premještena iz Petrovca) i drugi.³²

Narodna osnovna škola u Ivanjskoj otvorena je 1902. godine.³³ Redovno je radila od osnivanja do kraja 1913. godine, a u skladu s ratnim prilikama, i tokom cijelog ratnog perioda (1914-1918).³⁴

Godine 1910. u Hašanima³⁵ je otvorena Narodna osnovna škola, vlasništvo erara s jednim razredom. Te godine za izgradnju školskog objekta utrošeno je 14.926 K. I ova škola je redovno radila do kraja 1913. godine, a u skladu s novonastalim ratnim okolnostima i tokom Prvog svjetskog rata. Nije poznato ko je izvodio nastavu u ovoj školi do 1912. godine. Kao učitelj 1912. godine navodi se Lazar Kotur. Iste godine iz ove škole otišao je na službu u Bosansku Krupu.³⁶

²⁸ M. Kozličić, *Stanovništvo*, 34.

²⁹ *S. list*, god. XLI, br. 83, 18. oktobar 1918, 1; *S. list*, god. XXXVII, br. 323, 16. decembar 1914, 1; *S. list*, God. XXXVII, br. 325, 18. decembar 1914, 1.

³⁰ E. Islamović, *Školstvo*, 104.

³¹ G. autora, *Bosansko-krupska opština*, 40; M. Kozličić, *Stanovništvo*, 34-35.

³² E. Islamović, *Školstvo*, 104-105; *S. dodatak Šk. Vjesnika* za 1896. godinu, Sarajevo 1896, 19-20; *Š. glasnik*, God. VII, Sarajevo 31. oktobar 1916, 141.

³³ M. Papić, *Školstvo u BiH*, 46-48.

³⁴ M. Kozličić, *Stanovništvo*, 33-34.

³⁵ U Hašanima kod Bosanske Krupe rođen je 1. januara 1915. godine poznati bosansko-hercegovački književnik Branko Čopić. Neke od njegovih poznatih knjiga su: *Orlovi rano lete*, *Delije na Bihaću*, *Prolom* i druge. Umro je u Beogradu 1984. godine. Zanimljivo je istaći da su, između ostalih, na bosanskokrupskom području rođeni i: reisu-l-ulema Džemaludin ef. Čaušević (Arapuša kod Bosanske Krupe, 28. decembar 1870, umro u Sarajevu 1938. godine), Murat ef. Hajrović Hulusi (Bosanska Krupa 1873, umro u Sarajevu 1918. godine), književnik Murat Šuvalić (Bosanska Krupa 10. februar 1897, umro u Bosanskoj Krupi, 18. marta 1936. godine), filozof, publicista i historičar Safet Krupić (Bosanska Krupa, 1. mart 1911, umro u Jasenovcu, oktobra 1942. godine), slikar Enver Krupić (Bosanska Krupa, 5. april 1911, umro u Bihaću 29. januara 1992. godine) i brojni drugi.

³⁶ E. Islamović, *Školstvo*, 104; G. autora, *Bosansko-krupska opština*, 40; M. Kozličić, *Stanovništvo*, 34; *S. list*, god. XXXV, br. 49, 2. mart 1912, 1.

Državna osnovna škola u Vranjskoj otvorena je relativno kasno, školske 1911/1912. godine. Kao i ostale, i ova škola je, u skladu s ratnim prilikama, radila tokom Prvog svjetskog rata. Podaci o učiteljskom kadru nisu dostupni. Godine 1915. nastavu je izvodio učitelj Milan Cvetić (premjешten ovdje iz Meke Grude).³⁷

Bužim kao integralni dio tadašnjeg bosanskokrupskog kotara prvu državnu osnovnu školu dobio je tek 1913. godine. Naime, na području današnje općine Bužim, od 128 škola koliko su austrougarske vlasti izgradile na prostoru Bosanske krajine, samo se nalazila jedna. Riječ je o Narodnoj osnovnoj školi u Dobrom Selu (Radoču) izgrađenoj 1913. godine. Škola je prvobitno trebala biti izgrađena u centru Bužima. Međutim, ponuda za njenu izgradnju nije bila shvaćena i odbijena je od strane lokalnih prvaka. Školski objekat izgrađen je na Radoču gdje je većinsko pravoslavno stanovništvo s oduševljenjem prihvatilo ovaj projekat. Marija Lazarević bila je prva učiteljica i upravnica ove škole. Drugi učitelj bio je Stevan Stojnić koji je počeo izvoditi nastavu od 1914. godine.³⁸

Do početka Drugog svjetskog rata 1941. godine, pored škola koje su djelovale na području bosanskokrupskog kotara tokom okupacionog perioda, osnovne škole izgrađene su i otvorene u Bužimu, Srednjem Duboviku, Suvaji, Pučeniku, Perni, Banjanima, Zalinu i brojnim drugim mjestima.

Zaključak

Austrougarski period je vrijeme uspostavljanja vlasti nove države i društvenih odnosa u cjelini, kako na području Bosanske Krupe, Bosanske krajine, tako i cijele Bosne i Hercegovine. Nakon osmanskog kulturno-civilizacijskog kruga u čijem sastavu se nalazila više od četiri stoljeća, Bosna i Hercegovina odjednom se našla u sasvim novom kulturno-civilizacijskom okruženju. Dolazi do intenzivnijeg razvoja privrede koja je u značajnoj mjeri uticala na sveukupni društveni život bosanskokrupskog kraja. Došlo je i do promjena u nacionalnoj, vjerskoj i socijalnoj strukturi stanovništva. To je vrijeme početka bržeg urbanog razvoja Bosanske Krupe i njenog polaganog prerastanja u jedan moderni evropski grad.

Uspostavom austrougarske uprave u Bosni i Hercegovini došlo je do temeljitih promjena u organiziranju i radu školskih ustanova. Nova vlast je, u skladu s ciljevima okupacione politike, pristupila otvaranju državnih osnovnih škola. Vlast je posebnim propisima regulirala osnivanje državnih škola, izgradnju školskih zgrada i drugo. Do otvaranja prve državne osnovne škole u

---

³⁷ M. Papić, *Školstvo u BiH*, 46-48; M. Kozličić, *Stanovništvo*, 35; *S. list*, God. XXXVIII, br. 63, 18. februar 1915, 1.

³⁸ Amir Sijamhodžić, *Razvoj savremenog školstva*, 8.

Bosanskoj Krupi na području Bosne i Hercegovine već je bilo otvoreno 38 ovih škola.

Nedugo nakon okupacije prve narodne osnovne škole na području bosanskokrupskog kotara počele su sa radom u Bosanskoj Krupi, Otoci i Velikom Radiću. Početkom 20. stoljeća državne osnovne škole otvorene su i u Hasanbegovoj Jasenici, Ivanjskoj, Vranjskoj i Hašanima. Već je istaknuto da je na ovom području zabilježen otpor upisivanju muslimanske djece, posebno ženske, u novootvorene škole. Stoga je sreski predstojnik u Bosanskoj Krupi u novembru 1880. godine izdao naredbu po kojoj su sva djeca bez obzira na vjeroispovijest bila dužna pohađati redovnu osnovnu školu. U Bužimu je također izdato naređenje o popisu sve djece dorasle za početak redovnog školovanja. Ovakve i slične aktivnosti poduzimane od strane nadležnih vlasti izazivale su uznemirenje i revolt, posebno kod muslimanskog dijela stanovništva, zbog čega je ponekad angažirana i žandarmerija.

Rad pravoslavne osnovne škole u Bosanskoj Krupi, bez obzira na privremeni prekid neposredno nakon uspostave okupacione uprave, obnovljen je 1882. godine i trajao je do početka Prvog svjetskog rata. Djelovanje sibjan mekteba nastavljeno je i nakon 1878. godine. Godine 1894. otvorena je muška mektebi ibtidaija u Bosanskoj Krupi, jedna od najstarijih na širem području Bosanske krajine. Pojavom reformiranih mekteba određeni broj sibjan mekteba na području bosanskokrupskog kotara prestao je sa radom. Istovremeno sa osnivanjem prve državne osnovne škole u Bosanskoj Krupi 1880. godine sa radom je počela medresa u Bužimu. Radila je do 1890. godine, a prema novijim istraživanjima do kraja Prvog svjetskog rata.

Govoriti o prosvjetnim prilikama na bosanskokrupskom području tokom austrougarskog perioda nezaobilazno je bez jednog kraćeg podsjetnika na period osmanske uprave na navedenom području. Tokom perioda osmanske uprave postojala je Bosanskokrupska nahija. U njenom sastavu tokom prve polovine 19. stoljeća, pored Bosanske Krupe, bila su sljedeća mjesta: Otoka, Jezerski, Vrnograč i Bužim. Nakon nove administrativne reorganizacije koju je izvršio Omer Lutfi-paša Bosanski ejalet dijelio se na kajmekamluke, a oni na mudirluke. Bosanska Krupa zajedno sa Bužimom bila je mudirluk u okviru Bihaćkog kajmekamluka. Novom reorganizacijom 1865. godine Bosna je podijeljena na sandžake (okruge), a oni na kaze (srezove). Bosanska Krupa je predstavljala centar kaze u okviru Bihaćkog sandžaka što se zadržalo do kraja osmanske uprave. Prisustvo osmanske vlasti u ovom kraju ostavilo je snažan pečat njegovom sveukupnom privrednom, kulturnom, obrazovnom i drugom razvoju. Na osnovu navedenog može se zaključiti da je Bosanska Krupa na razmeđu 19. i 20. stoljeća predstavljala značajnu obrazovnu sredinu za razliku od nekih drugih u njenom širem okruženju.

Summary

The Austro-Hungarian period was the time of the establishment of the government of the new state and social relations as a whole, both in the area of Bosanska Krupa, Bosnian Krajina, and the whole of Bosnia and Herzegovina. After the Ottoman cultural-civilizational circle, which included more than four centuries, Bosnia and Herzegovina suddenly found itself in a completely new cultural-civilizational environment. There is a more intensive development of the economy, which has significantly affected the overall social life of the Bosnian Krupa region. There have also been changes in the national, religious and social structure of the population. This is the time of the beginning of the faster urban development of Bosanska Krupa and its slow growth into a modern European city.

With the establishment of the Austro-Hungarian administration in Bosnia and Herzegovina, there were fundamental changes in the organization and work of school institutions. The new government, in line with the goals of the occupation policy, started opening state primary schools. The government regulated the establishment of state schools, the construction of school buildings and other special regulations. By the opening of the first state primary school in Bosanska Krupa in Bosnia and Herzegovina, 38 of these schools had already been opened.

Shortly after the occupation of the first public primary school in the area of Bosansko Krupa, they started working in Bosanska Krupa, Otoka and Veliki Radić. At the beginning of the 20th century, state primary schools were opened in Hasanbeg's Jasenica, Ivanjska, Vranjska and Hašani. It has already been pointed out that resistance to the enrollment of Muslim children, especially women, in newly opened schools has been noted in this area. Therefore, in November 1880, the district head in Bosanska Krupa issued an order according to which all children, regardless of religion, were obliged to attend regular primary school. In Bužim, an order was also issued to list all children who were old enough to start regular schooling. Such and similar activities undertaken by the competent authorities caused unrest and revolt, especially among the Muslim part of the population, which is why the gendarmerie was sometimes engaged.

The work of the Orthodox primary school in Bosanska Krupa, regardless of the temporary interruption immediately after the establishment of the occupation administration, was renewed in 1882 and lasted until the beginning of the First World War. The activities of the sibjan mekteb continued after 1878. In 1894, a male mektebi ibtidaiya was opened in Bosanska Krupa, one of the oldest in the wider area of the Bosnian Krajina. With the appearance of the reformed mektebs, a number of Sibenik mektebs in the area of Bosansko Krupa district ceased to operate. Simultaneously with the founding of the first state primary school in Bosanska Krupa in 1880, the madrasa in Bužim started

operating. It worked until 1890, and according to recent research until the end of the First World War.

Talking about educational opportunities in the Bosnian Krupa area during the Austro-Hungarian period is inevitable without a brief reminder of the period of Ottoman rule in the area. During the period of Ottoman rule, there was a Bosansko Krupska nahija. During the first half of the 19th century, in addition to Bosanska Krupa, it included the following places: Otoka, Jezerski, Vrnograč and Bužim. After a new administrative reorganization carried out by Omer Lutfi-pasha, the Bosnian eyalet was divided into kajmekamluks, and they into mudirluks. Bosanska Krupa together with Bužim was mudirluk within the Bihać kajmekamluk. With the new reorganization in 1865, Bosnia was divided into sandžaks (districts), and they into kaze (districts). Bosanska Krupa was the center of the kaza within the Bihać Sandžak, which remained until the end of the Ottoman rule. The presence of the Ottoman government in this area left a strong mark on its overall economic, cultural, educational and other development. Based on the above, it can be concluded that Bosanska Krupa at the turn of the 19th and 20th centuries was a significant educational environment, unlike some others in its wider environment.

BIBLIOGRAFIJA/BIBLIOGRAPHY

Objavljeni izvori/Published sources:

1. *Glavni rezultati popisa žiteljstva u Bosni i Hercegovini od 22. aprila 1895. godine*, Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu, Zemaljska štamparija, Sarajevo 1896.
2. *Rezultati popisa žiteljstva u Bosni i Hercegovini od 10. oktobra 1910. godine*, Statistički odsjek Zemaljske vlade, Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu, Zemaljska štamparija, Sarajevo 1912.
3. *Statistika mjesta i pučanstva Bosne i Hercegovine*, službeno izdanje, Sarajevo 1880.
4. *Statistika mjesta i žiteljstva Bosne i Hercegovine po popisu naroda od 1. maja 1885. godine*, službeno izdanje, Zemaljska štamparija, Sarajevo 1886.

Novine/Newspapers:

1. *Bosnischer Bote, Bosanski glasnik*, Opći adresni priručnik sa kalendarom svih vjeroispovijedi za Bosnu i Hercegovinu, Sarajevo 1899.
2. *Bosnischer Bote, Bosanski glasnik*, Universal-Hand-und Adressbuch für Bosnien-Hercegovina, Sarajevo 1903.
3. *Kalendar Bošnjak za 1886. godinu*, god. IV, Zemaljska štamparija, Sarajevo 1886.
4. *Sarajevski list*, Sarajevo, 1889, 1912, 1913, 1914, 1915. i 1918.
5. *Službeni dodatak Školskog vjesnika za 1894, 1896, 1897, 1898, 1899. i 1904. godinu*, Zemaljska štamparija, Sarajevo 1894, 1896, 1897, 1898, 1899. i 1904.

6. *Školski glasnik*, Prosvjetni odsjek Zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu, Sarajevo, 1915, 1916, 1918, 1919.
7. *Školski glasnik, Školski službeni list Zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu*, Sarajevo 1914.

Knjige/Books:

1. Ahmetbašić Mirza, Hafizović Adnan, *Osnovna škola „Otoka“ od osnivanja do danas*, Bihać 2008.
2. Čurić Hajrudin, *Školske prilike Muslimana u Bosni i Hercegovini 1800-1878*, Srpska akademija nauka i umetnosti, posebna izdanja, knj. CCCLXXXIX, Odeljenje društvenih nauka, knj. 50, Beograd 1965.
3. Delić Osman, *Sto godina Narodne osnovne škole u Gračanici*, Gračanica 1986.
4. Grupa autora, *Bosansko-krupska opština u ratu i revoluciji*, Bosanska Krupa 1969.
5. Grupa autora, *Bosna i Hercegovina od najstarijih vremena do kraja Drugog svjetskog rata*, drugo izdanje, Sarajevo 1998.
6. Hadžić Senaid, Selimović Sead, *Kultura i tradicija u Bosni i Hercegovini-višemilenijski kontinuitet*, Tuzla 2012.
7. Islamović Elvira, *Školstvo i obrazovanje na području okruga Bihać za vrijeme austrougarske uprave*, Bihać 2008.
8. Kozličić Mithad, *Stanovništvo i naselja Unsko-sanskog područja 1879-1921. godine*, Bihać 1999.
9. Papić Mitar, *Istorija srpskih škola u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo 1978.
10. Papić Mitar, *Školstvo u Bosni i Hercegovini (1918-1941)*, Sarajevo 1984.
11. Papić Mitar, *Školstvo u Bosni i Hercegovini za vrijeme austrougarske okupacije (1878-1918)*, Sarajevo 1972.
12. Sijamhodžić Amir, *Razvoj savremenog školstva na području općine Bužim sa posebnim osvrtom na OŠ „Bužim“, Zbornik radova sa naučnog skupa „Osnovnoškolska i srednjoškolska tradicija na području općine Bužim, te zahtjevi odgojno-obrazovne reforme u Bosni i Hercegovini“ Bužim, 15. novembra 2013. godine*, Bužim 2014.
13. Sijamhodžić Amir, *Slovo o zavičaju*, Bužim 2015.

Dr. Safet BANDŽOVIĆ

Institut za historiju Univerziteta u Sarajevu

E-mail: s.bandzovic@hotmail.com

Izvorni naučni rad/Original scientific article

UDK/UDC: 94(497.6:497.11:497.16)"1941" (093)

930:304:39(497.11:497.16 Sandžak)"1941"

DOI: <https://doi.org/10.52259/historijskipogledi.2021.4.6.23>

RAT I HUMANOST U HISTORIJSKOJ PERSPEKTIVI: BOŠNJAČKA ISKUSTVA U SANDŽAKU 1941.

Apstrakt: Složeni društveno-historijski procesi i prelomne epohe, kao i brojni segmenti koji u njima čine sastavni dio života, predmet su interdisciplinarnih proučavanja. Rat je jedna od najdramatičnijih društvenih pojava. Osim oružanih operacija, ima i čitav niz drugih dimenzija – pravnu, psihološku, sociološku, socijalnu, ekonomsku, kulturološku, i druge. Zato se o njemu može govoriti iz raznih uglova. Kritička i višestruka sagledavanja doprinose upotpunjavanju slika o politici, ratovima i njihovim relacijama. Ratovi u ljudima izazivaju duboke promjene. Mijenjaju njihovo poimanje i viđenje njih samih, način na koji oni vide i doživljavaju druge. Istraživanje ratne prošlosti ukazuje na velike varijacije društva, načine organiziranja života, strategije preživljavanja, načine razmišljanja. Nužno je unošenje gledišta običnih ljudi u diskurs o ratnim zbivanjima. Iza raznih statistika i brojki nalaze se ti ljudi i njihove sudbine. Zato je nužna i „perspektiva odozdo“, iz njihovog ugla. Važno je osjećanje za kompliciranosti života i historije. Raspadi ideološke paradigme i jugoslavenske državne zajednice praćeni su u postjugoslavenskim državama (re)konstruiranjem novih nacionalnih identiteta, izbijanjem i trajanjem „rata“ različitih memorija, preoblikovanjem slojeva svijesti i preispitivanjem historije, posebno one vezane za Drugi svjetski rat. Selektivne, jednostrane slike prošlosti i uprošćeni narativi štete međudržavnim i međunacionalnim odnosima. Brojna pitanja vezana za taj rat, posebno za bošnjački antinacionalistički stav, humanost i manifestiranje solidarnosti s drugim ugroženim etničkim zajednicama, mimo poratnih ideoloških premisa i „zvaničnih istina“ bila su u većoj ili manjoj mjeri dugo marginalizirana. Ona traže multiperspektivni pristup. Kritičko promišljanje bošnjačke prošlosti oslanja se i na moralne norme. Ono što se naziva „lokalnom“ i „regionalnom“ historijom ukazuje, svjedoče raznolika iskustva, na višedimenzionalnost prošlosti, njene odlike i specifičnosti na određenom prostoru. Drugi svjetski rat ni u Sandžaku ne može se objektivnije shvatiti bez osvjetljavanja sadržaja šireg jugoslavenskog konteksta koji pruža iscrpnije odgovore. Posebno historija Novog Pazara, najvećeg sandžačkog grada,

predmeta različitih političkih planova i koncepcija, ima više reljefnih dionica. U jesen 1941, nakon povlačenja njemačkih snaga iz Novog Pazara, četnici su tri puta pokušati da osvoje ovaj grad. Zahvaljujući požrtvovanoj odbrani i pomoći pristiglih albanskih naoružanih grupa s Kosova, Bošnjaci su se uspjeli odbraniti. I u takvoj dramatičnoj situaciji, sukoba i nasilja, zabilježeni su brojni primjeri međunacionalne pomoći i pažnje. U teškim danima po Novi Pazar, izloženog četničkim prijetnjama i udarima, znatan dio Bošnjaka poduzimao je akcije da spriječi anarhiju i teror, da sačuva Srbe u gradu od napada i osvete. Po nekim dijelovima Sandžaka provođene su slične aktivnosti na zaštiti ugroženih nemuslimana. U uslovima nesigurnosti, nemaštine i neizvjesnosti, zbrinjavani su, osim sandžaćkih, i muhadžiri pristigli iz istočne Bosne. Svaki narod, na zaseban način, doživljava i tretira svoju „historiju“, pamti određene događaje, ličnosti i datume, apostrofira razne uloge, ovjekovečuje spomenike, saživljava različite uzroke i posljedice. Periodi ratova u životu jednog naroda doista se mogu opisati kao „stadijumi ogledala“. Sve što se zbilo ima čitav niz vizija. Mogućnosti različitog „čitanja“ i interpretiranja se ne iscrpljuju. Problematično je svako svođenje historijskog totaliteta na samo jednu dimenziju. Metodologija je tu doista presudna. Nužno je višedimenzionalno tumačenje uzroka i tokova događaja, sklopova i limita vremena, objašnjavanje suženih alternativa.

Ključne riječi: *Historiografija, multiperspektivnost, Drugi svjetski rat, Sandžak, Bošnjaci, humanost, kultura sjećanja.*

WAR AND HUMANITY IN HISTORICAL PERSPECTIVE: BOSNIAK EXPERIENCES IN SANDŽAK IN 1941.

Abstract: *Complex socio-historical processes and turning epochs, as well as numerous segments that are an integral part of people's lives, are the subject of interdisciplinary studies. War is one of the most dramatic, most complex social phenomena. In addition to armed operations, there are a number of other dimensions related to war, starting from psychological, legal, sociological, social, economic, cultural to others. Critical and multiple perspectives contribute to the completion of images of politics, wars and their relations. The disintegrations of the ideological paradigm and the Socialist Federal Republic of Yugoslavia were accompanied by the (re)construction of new national identities, the outbreak and duration of „wars“ of different memories, the reshaping of consciousness and the re-examination of history, especially those related to World War II. The history of that war in Yugoslavia was undoubtedly the history of several wars which were stacked on top of each other. The main issue with Bosniaks in that war is a multiperspectival topic that requires a multidimensional and deideologized presentation of the position and the position of all involved actors. Numerous issues related to that war, the*

complex position of Bosniaks in Bosnia and Herzegovina and Sandžak, the emergence of civic responsibility, Bosniak protection of the vulnerable Serb Orthodox population, humanity and assistance, beyond post-war ideological premises and „official truths“ remained more or less marginalized, although they seek more objective and complete answers from multiple angles, for the sake of a more complete view of the past. What is called „local“ or „regional history“, as evidenced by diverse experiences, indicates the multidimensionality of the past, its features and specifics in a certain area. The Second World War in Sandžak could not be understood more objectively outside the broader Yugoslav context. This is also special for the history of Novi Pazar, the largest city in Sandžak which was the subject of many different political plans and conceptions. The history of this city has several sections. After the withdrawal of German forces from Novi Pazar, the Chetniks tried to conquer this city for three times in the fall of 1941. However, thanks to the dedicated defense and the help of Albanian armed groups from Kosovo, Bosniaks managed to defend themselves and Novi Pazar. Even in such a dramatic situation, numerous examples of humanity, solidarity and assistance of Bosniaks to the intimidated Serb urban population have been recorded. In the most difficult days of the war, when Novi Pazar was exposed to Chetnik attacks, a significant part of Bosniaks took actions to prevent anarchy, to save Serbs from terror and revenge. The task of science is to constantly discover forgotten and unknown parts of the past, to re-examine previous knowledge. Everything that happened has a whole range of perspectives. It is necessary to have a multidimensional understanding of the causes and course of events, circuits and time limits, to explain narrowed alternatives. Any reduction of historical totality to only one dimension is problematic. Every nation, every state, in a way, write their „histories“, remember different personalities, events, dates, emphasize various roles, perpetuates monuments, emphasize with different causes and consequences. Contemporary abuses of the interpretation of the war past, one-sided approaches, fierce prejudices and quasi-historical analyzes in the service of the politics damage interethnic relations and lead to further growth of tensions and distancing between nations and states in their region.

Key words: *Historiography, multiperspectivity, World War II, Sandzak, Bosniaks, humanity, culture of memory.*

Prošlost je znatno složenija od svih istraživačkih modela i ideoloških naklonosti. Višedimenzionalna društvena realnost se, i pored svih istraživačkih pregnuća, opaža filtrirana i u odsjećima. Nijedna interpretacija, „bila teorijska ili ne, ne može odslikati minulu stvarnost u njenoj celokupnoj kompleksnosti“ (Jirgen Koka). Historija je višeznačan proces. Krajem XX stoljeća „iščezla je

jedna epoha sa svojim simbolima, čvrstim ubedenjima, zabludama, iluzijama“.¹ Velike geopolitičke promjene, uz proces prerade prošlosti i kolektivnog pamćenja, prate smjene ideoloških znamenja i političkih simbola. Dugo tabuizirana protivsjećanja, kao i “okupirana” i marginalizirana pamćenja ušla su burno u konkurenciju između tvoraca sjećanja i mnoštva partikularnih heterogenih sjećanja. Novo idejno-političko mnoštvo je skup „saznajno ravnopravnih perspektiva i smislova, lišeno preduslova poređenja istinosne vrednosti različitih teorija“.² Javna kultura sjećanja izgrađuje se u skladu s idejama i vrijednostima koje su u središtu „tekuće političke kulture i u kojima se prožima više perspektiva: lične, tradicionalne, službene“.³ Iskustvo je više od znanja, uključuje i iskustvo neznanja, kao „moment nedokidive kontingencije života koja prožima svu povijesnu stvarnost“.⁴ Zanimanje za prošlost počiva na „arhivskom“, ličnom i kolektivnom iskustvu. „Kanonski model prikaza“ u sukobu je s individualnim vizijama. Individualna sjećanja uvijek su različita. Kolektivno sjećanje „nikada nije sjećanje svih članova zajednice niti može biti zbir svih pojedinačnih sjećanja“. Kulturno sjećanje nije sjećanje svih pripadnika nacionalne zajednice. Individualna sjećanja im se suprotstavljaju „pokušavajući time negirati ujednačene vizije prošlosti“.⁵ Spomenici, postavljeni za vječnost, kaže Rajnhard Kozelek (Reinhart Koselleck), „najviše svjedoče o prolaznosti“. Ne mogu zamijeniti odgovorno sjećanje.⁶

Moć, vlast, snaga, sila, nasilje, prisila, doista su sredstva kojima „čovjek vlada prirodom, čovjekom, društvom“.⁷ Fenomene nasilja i varvarstva „određuju signali epohe“ (Jürgen Habermas). Epoha „kratkog“ XX stoljeća je, zbog brojnih fenomena, najkontradiktorniji period u historiji. To stoljeće proizvelo je najveće nade čovječanstva, ali je većinu i sahranilo. Postalo je grobnica velikih ideala, pokazujući da su oni najčešće „zavodljive himere“ i da

¹ Lj. Dimić, Jugoslovenska država i istoriografija, *Tokovi istorije*, br. 1-4, Beograd 1999, 337. „Nesumnjivo da je „pejzaž” i značaj savremene naučne istoriografije unekoliko promenjen. Uz primenu starih metoda traže se „novi putevi” za odgonetanje totaliteta života u prošlosti. Teme koje zanimaju istoričara se umnogostručuju“. Uprošćeno shvatanje prošlosti i crno-bijele sheme u njenom tumačenju malo koga mogu zadovoljiti – prema: Lj. Dimić, *Rat i istoriografija*, u: *Okrugli sto Kraljevo oktobra 1941*, Kraljevo 2003, 215-218.

² T. Kuljić, *Postmoderna i istorija*, *Sociologija*, br. 4, Beograd 2003, 299.

³ T. Kuljić, *Tito u novom srpskom poretku sećanja*, *Sociologija*, br. 2, Beograd 2003, 98.

⁴ „Riječ je o iskustvu mrtvog znanja, činjenici njegove praktične bezvrijednosti i suvišnosti. Koliko je samo milijuna sati nastave povijesti u školama bivše Jugoslavije bilo posvećeno zlu bratoubilačkog rata. I čemu je koristila ta silna gomila znanja? Ničemu“ – prema: B. Buden, *Uvod u prošlost*, Novi Sad 2013, 11.

⁵ M. Czerwiński, *Drugi svjetski rat u hrvatskoj i srpskoj prozi (1945-2015)*, Zagreb 2018, 13.

⁶ T. Kuljić, *Tanatopolitika: sociološkoistorijska analiza političke upotrebe smrti*, Beograd 2014, 333-336.

⁷ F. Novalić, *Moć i podčinjavanje*, *Polemos*, br. 1-2, Zagreb 2005, 240.

sumnja nije smrtna slabost, već nužna odbrana od pogubnih zabluda. Zlo se preduzimalo i primjenjivalo sistemski i u odnosu na veliki broj ljudi.⁸ Mir je željeno stanje, ali to još ne znači „nužno moralno stanje. Mir zasnovan na dominaciji, snazi jednih i slabosti drugih, je „mir u zatvoru, pun nehumanih inhibicija. I rat i mir bi trebalo posmatrati u njihovoj sadržajnosti, fakticitetu i procesualnosti“.⁹ Rat spada u pojave koje izmiču preciznom definiranju. Osim oružanih operacija, rat ima i čitav niz drugih dimenzija – pravnu, psihološku, sociološku, socijalnu, ekonomsku, kulturološku, i druge, pa se o njemu može govoriti iz raznih uglova.¹⁰ Rat je, prije svega, ljudska praksa, upotreba sile koja je usmjerena ka ljudima, to je „i praksa za koju je neko odgovoran, kako u smislu odluke da se započne, tako i u smislu odabira načina na koji se rat vodi“.¹¹ On stvara i onu mješavinu opasnosti i nesigurnosti u kojoj pitanja, nagađanja i vijesti u formi glasina mogu da projure čitavim regionima i narodima.¹² Stav o egzistencijalnom korijenu ratnog neprijateljstva nije nov.¹³ Stanje rata je i stanje krize, nosi neizvjesnost. Dolazi do smanjenja društvene regulacije, dovodi do perturbacije društvenog poretka i slabljenja normativne strukture društva. To je „određeni oblik anomije“.¹⁴ Svaki rat je velika nesreća

⁸ Upor. S. Goldstein, 1941: *Godina koja se vraća*, Zagreb 2007, 462; V. Dimitrijević, *Strahovlada: ogled o ljudskim pravima i državnom teroru*, Beograd 2016, 15-16.

⁹ Menecije (Mengce, 372-289 p. n. e.), glavni pobornik ortodoksne tradicije konfučijanstva, pisao je da ima trenutaka kada će čovjek žrtvovati svoj život radi nečeg višeg od života, jer „ja volim život ali volim i pravednost, ali ako ne mogu da posedujem obe stvari u isto vreme, žrtvovaću život zbog pravednosti“ – prema: I. Prijic-S. Prijic, *Etika i rat*, *Sociološki pregled*, br. 1-4, Beograd 1992, 27-28.

¹⁰ „Međunarodni ili ratovi u užem smislu su oružani sukobi između dve ili više država. U širem smislu u ratove se, pored međunarodnih, ubrajaju i građanski ratovi“. Građanski rat je „oružani sukob većih razmera koji se iz nekog razloga (zbog verske ili etničke netrpeljivosti, radi obaranja jednog i uspostavljanja drugog režima i sl.) vodi unutar neke države između njenih državljana (građana). Pošto se vodi u granicama jedne zemlje, naziva se i unutrašnjim ratom“ – prema: B. Krivokapić, *Pojam rata i klasifikacije ratova*, *Megatrend revija*, br. 3, Beograd 2013, 4, 7, 26.

¹¹ B. Simeunović, *Etika okončanja rata: prilog teoriji pravednog rata*, *Theoria*, br. 4, Beograd 2016, 53.

¹² H-J. Nojbauer, „Istorija glasina“, feljton, *Politika*, Beograd, 7. februar 2011.

¹³ Karl Šmit (Carl Schmitt), teoretičar politike i rata, piše da rat, spremnost na smrt ljudi koji se bore, ubijanje, nema normativni, već egzistencijalni smisao, i to u realnosti borbe protiv zbiljskog neprijatelja, a ne u bilo kakvim idealima, programima ili normativitetima. Nema „racionalne svrhe, nikakve tako ispravne norme, tako uzornog programa, nikakva lijepog socijalnog ideala, nikakvog legitimiteta ili legaliteta koji bi mogao opravdati da se ljudi za njih međusobno ubijaju... Ni etičkim niti jurističkim normama, ne može se utemeljiti rat“ – prema: M. Galović, *Rat, politika i nacija: nedostatnost von Clausewitzova političkog određenja rata*, *Politička misao*, br. 4, Zagreb 1999, 67.

¹⁴ M. Popović, *Vjerske norme i ponašanje u ratu*, *Polemos*, br. 1, Zagreb 1998, 160-161. Opisujući Beograd pod okupacijom u Prvom svjetskom ratu, Isidora Sekulić je napisala da su se „u borbi sa mršavom hranom“ ljudi „pokazali niži od svake slutnje, slabi, zavisni, gramzivi na zalogaj ma u kojem trenutku. Zaboravilo se i na politiku, i na istoriju, i na spoljašnju pristojnost, i

za „obične” ljude, a „unutrašnji“ je prava tragedija u kojoj se ruše temelji društva i civiliziranog ophođenja. Svačija je „pamet“ premala za takvu nevolju.¹⁵ Od svih ratova građanski ratovi su najsuroviji, s malo ili nimalo moralnosti u odnosima neprijatelja. Odnos neprijateljstva je jedan od limitirajućih faktora etičkog valoriziranja postupaka u ratu.¹⁶ Psihološki fenomen negiranja ljudskosti pojedincima i grupama najčešće se označava terminom dehumanizacija. Da bi se protivnik postavio izvan moralnih granica, mora se tretirati kao niže biće na evolucijskoj ljestvici. Cilj dehumanizacije neprijatelja je „ublažavanje (ili ukidanje) bazičnog stava koji se protivi ubijanju drugih ljudi“.¹⁷ Suština svakog nacionalizma je pogubna, ali, prema Branku Petranoviću i Momčilu Zečeviću, „pojavnica demonstracija ne zahteva simetriju u razmerama“.¹⁸

Ratovi su najčešći „generatori“ političkih generacija, a „heroizacija i deheroizacija usložnjava, ali i olakšava njihovo razdvajanje“.¹⁹ Kritičke i višestruke percepcije doprinose upotpunjavanju slika o politici, ratovima i njihovim relacijama. Kreativne rasprave o ratovima i pravdi su politički i moralno potrebne.²⁰ Raymond Aron piše: „Tko je zamišljao da jamči mir tako što izjavljuje kako je rat suprotan zakonima bio je nalik na liječnika koji je zamišljao da liječi bolesti tako što izjavljuje da su suprotne težnjama

---

na čistoću, na gordost pogotovo... lagalo se do srama, nisko“ - prema: M. Đorgović, Srbija u XX veku: okupacije i porazi, *Danas*, Beograd, 7. februar 2014. <https://www.danas.rs/nedelja/srbija-u-xx-veku-okupacije-i-porazi/>.

¹⁵ S. Bolčić, Sociologija i „unutrašnji rat“ u Jugoslaviji, *Sociološki pregled*, br. 1-4, Beograd 1992, 15-16.

¹⁶ I. Prijčić-S. Prijčić, *Etika i rat*, 28-29, 34.

¹⁷ Upor. P. Kostić, Prilog psihologiji ratnog zločinstva, *Psihologija*, br. 4, Beograd 1996, 459; A. Löw, Pregled istraživanja infrahumanizacije, *Društvena istraživanja*, br. 4, Zagreb 2012, 924.

¹⁸ „Pojavnica demonstracija“ nacionalističkih zločina ne zahtijeva, upozorava Anto Milušić, nikakvu simetriju u razmjerima, ali traži da historiografski iskaz o tim događajima u elaboraciji bude kvantitativnim i drugim stručnim metodama što se koriste u historiografiji (uz uvažavanje znanstveno relevantnih kriterija što se odnose na fenomen) tako određen da je što bliži događajima ili povijesnim činjenicama o kojima se elaborira, uz kritičku analizu nekoga društvenog ili povijesnog procesa ili samo određene povijesne situacije“ – prema: A. Milušić, Neke kontroverze u raspravi o Petranovićevoj i Zečevićevoj zbirici dokumenata o Jugoslaviji (Osvrt na odgovor B. Petranovića i M. Zečevića na moj članak o knjizi „Jugoslavija 1918-1984“), *Časopis za savremenu povijest*, br. 3, Zagreb 1987, 164.

¹⁹ Životna doba pojedinca, generacijska doba i historijska doba jesu „povezane iskustvenoistorijske kategorije, podjednako značajne za opažanje i sređivanje istorije“ – prema: T. Kuljić, Istorijske, političke i herojske generacije: nacrt okvira i primena, *Filozofija i društvo*, br. 1, Beograd 2008, 73.

²⁰ F. Fire, *Prošlost jedne iluzije: Komunizam u dvadesetom veku*, Beograd 1996, 423. Kenneth N. Waltz smatra da „ratovi proizlaze iz sebičnosti“, da „ljudska zloća ili neumjesno ljudsko ponašanje vode ratu, individualna dobrota, kad bi se mogla univerzalizirati, značila bi mir“; opšir. K. N. Waltz, *Čovjek, država i rat*, Zagreb 1998; M. Volzer, *Pravedni i nepravedni ratovi: moralni argumenti sa istorijskim primerima*, Beograd 2010.

čovječanstva“.²¹ Moralna ispravnost samog rata i „postupanje učesnika u ratu, mogu da se procenjuju nezavisno jedna od druge“.²² Moguće je da se, smatra Hans Kelsen, „u različitim uslovima različite stvari smatraju dobrim ili lošim, pravednim ili nepravednim i da ništa ne sme nužno da se smatra dobrim ili lošim, pravednim ili nepravednim u svim uslovima, u tom smislu sve moralne vrednosti su relativne“.²³ Bio rat „domovinski, „otadžbinski“, „odbrambeni“ ili „oslobodilački“, „viteški“, „herojski“, „humani“ – rat i zločin idu zajedno. Žrtve rata ocjenjuju prirodu rata.²⁴ Treba se suočiti s njihovom istinom, bez obzira na onu Lisandrovu mudroliju da u raspravi oko mēda najispravnije prosuđuje onaj u čijim je rukama mač.²⁵ Svaka historija je izbor, kaže Lisjen Fevr. Naučni odgovori na brojna pitanja ne mogu se naći na jednom mjestu, u jednom arhivu, historiografiji jednog naroda, traže multiperspektivni narativ. Manihejska slika svijeta je lažna slika. To saznanje ne dozvoljava redukciju svijeta prošlosti.²⁶ Historija jednog naroda ne može se pisati niti tumačiti samo na osnovu viđenja, predrasuda i ocjena njegovih progonitelja i protivnika. Historijski izvori u sebi nose obilježja vremena nastanka. Bitne historijske sadržaje treba odvajati od „deklarativnih proklamacija, patetičnih istupanja,

²¹ R. Aron, *Mir i rat među narodima*, Zagreb, 2001, 661-662. „Neka je proklet“, kaže Milorad Ekmečić, „onaj koji misli da ratovi predstavljaju delo neodgovornih pojedinaca, a ne instrumente kroz koje se cedi proces istorijskog razvoja“ – prema: *Pečat Milorada Ekmečića*, Beograd 2018, 242.

²² J. V. Ćirić, *Samoodbrana i rat: etička analiza*, doktorska disertacija, Filozofski fakultet, Beograd 2020, 9.

²³ M. Jovanović, Doktrina pravednog rata i međunarodno pravo, *Međunarodni problemi*, br. 2-3, Beograd 2007, 251. U slijevoj rušilačkoj sili ili čovjekovoj skamenjenosti pred njom, konstatira Olivera Žižović, „posebnu strahotu predstavljaju u njima prisutno odustajanje od svesti, odbacivanje ili napuštanje svesti, tog ekskluzivno ljudskog, mukotrпно stečenog i preskupo plaćenog dostignuća“. Masovna psihička zaraza nadirućeg zla, zaraza koja se uvijek širi poput epidemije, na svom putu „zahvata i ruši sve koje dotakne a koji nisu čvrsto ukorenjeni“. opšir. O. Žižović, *Ahilejeve suze : arhetipsko putovanje kroz Homerovu „Ilijadu“*, Beograd 2018.

²⁴ Đ. Šušnjić, Do istine kroz ličnu patnju, *Republika*, br. 564-565, Beograd 1-31. januar 2014. „Bilo da pođemo od definicije borbe ili definicije rata neminovno se susrećemo sa paradoksom: humanost je u ratu, pogotovu za stranu koja vodi odbrambeni rat, protivna njegovoj logici. Naime, nečovečnost u ratu nije sama po sebi cilj, već je instrument da se slomi moral ljudskog faktora najširih slojeva stanovništva iz koga njegova oružana sila crpe snagu za vođenje borbe. Drugim rečima, represalije prema stanovništvu i nehumano postupanje prema borcima - kada postanu žrtve rata (ranjenici, zarobljenici...) uvek su bili sredstva da se protivniku nanese najteži gubici: pad morala (odlučnosti i rešenosti za borbu) ljudskog faktora rata“ – prema: P. Kostić, *Prilog psihologiji ratnog zločinstva*, 449.

²⁵ Mora se uvažavati dostojanstvo žrtvi u prošlosti. Ako se ne suoči s onim što se njima desilo, na izvjestan način se tvrdi da oni nisu bitni i da je važna samo budućnost. Time se produžava njihovo dalje žrtvovanje – vidi: *Suočavanje s prošlošću*, prired. A. Borejn-Dž. Levi-R. Šefer, Beograd 2000, 18; A. Najer, Zašto se suočavati sa prošlošću, *NIN*, br. 2614, Beograd, 1. februar 2001.

²⁶ B. Prpa, Dva lica jedne nauke, *Dijalog povjesničara-istoričara*, sv. 2, Zagreb 2000, 73.

ceremonijalno-protokolarnih stavova“.²⁷ Studiozni istraživač, svjestan raznih historijskih vizura, pravi selekciju izvora, ali nijednu vrstu ne ignorira, „ne relativizuje istinu već je traži „(Latinka Perović). Historija može biti i konstruisana da bi pronašla razlog svog postojanja u brisanju ili negiranju drugih historija i sjećanja.²⁸

Prošlost koja se početkom 90-ih godina, s različitim intezitetom i posljedicama, „vraćala“ među narode nekadašnje Jugoslavije, uticala je i na njihove političke orijentacije. Nijedan narod nije ostao imun na težnje da preispita i drugačije prikaže vlastitu prošlost.²⁹ Raspad ideološke paradigme uticao je, uz uvažavanje i novih iskustava, sadržanih u protoku vremena, prisutnih u svijesti savremenika, pa i historičara kao „čeda svoje epohe“, na metodološke i sadržajne „prevrate u memoriji“, sporenja raznih „zajednica pamćenja“, preispitivanje i preoblikovanje različitih slojeva historijske svijesti.³⁰ Svaka organizirana prerada historije je „pokušaj pravdanja nečeg savremenog i izvor legitimnosti novih društvenih snaga“. Javnost, sklona prihvatanju simplifikacije, prima ono što joj saopštavaju strukture moći. Svi pristupi slojevitoj prošlosti ne daju jednako kvalitetne i objektivne odgovore. Lynn Hunt, američka historičarka, smatra da je historiju najbolje definirati kao stalnu napetost između priča koje su ispričane i priča koje bi mogle biti ispričane. Jedan od osnovnih zadataka historiografije jeste da se putem razumnosti, temeljene na znanjima, „suprotstavi emotivnoj motivaciji u kreiranju istorijske svijesti, da nasuprot podizanju 'nacionalnog morala' teži širenju pouzdanog poznavanja stvarnosti“.³¹

Historijsko znanje pomiče i mijenja standarde, kontekstno, relativno, otvoreno je „ispravicima, dopunama i raspravama“. Historičari koji ne žele preuzeti ove rizike su „ortodokсни čuvari povijesti i objektivnog znanja“, pa drugačije pristupe proglašavaju neznanjem i opstrukcijom koja remeti «uniformnost, kontinuitet i homogenost» koju zagovara ortodoksna historiografija.³² Rekonstruirajući događaje historičari ostavljaju „trag svojih

²⁷ B. Petranović, Fetišizam izvora i stvarnost, u: *Metodologija savremene istorije*, Beograd 1987, 69.

²⁸ Prema Eriku Hobsbaumu (Eric J. Hobsbawm), historičar ne smije izbjeći obavezu univerzalizma: „Istorija napisana samo za Jevreje (ili za Afroamerikance, Grke, žene, proletere, homoseksualce, itd.) ne može biti dobra istorija iako može utešiti one koji je pišu“ – prema: E. Traverso, Istorija i sećanje: antinomski par?, u: *Mesta stradanja i antifašističke borbe u Beogradu 1941-44. Priručnik za čitanje grada*, Beograd 2013, 13, 18.

²⁹ Đ. Vuković, Ratovi sjećanjem u bivšoj Jugoslaviji, *Politeia*, br. 18, Banja Luka 2019, 106.

³⁰ B. Petranović-M. Zečević, *Agonija dve Jugoslavije*, Beograd 1991, 71.

³¹ K. Nikolić, Postmodernizam i humanističke nauke - primer istoriografije, *Glasnik Etnografskog instituta SANU*, br. 2, Beograd 2013, 55-56.

³² Upor. L. Hunt, *Nova kulturna historija*, Zagreb 2001, 49-50; V. Biti, *Pojmovnik suvremene književne teorije*, Zagreb 1997, 292; N. Kisić Kolanović, Povijest NDH kao predmet istraživanja, *Časopis za suvremenu povijest*, br. 3, Zagreb 2002, 710-711.

uvjerenja, svoje misli“. Nisu jedini koji oblikuju znanja o prohujalom. Mediji su moćni interpretatori prošlosti i propagatori u formiranju i nametanju novih kultura sjećanja i izmjenama kolektivnog pamćenja. Književne neistine, mogući i izmišljeni svjetovi, „nerijetko snažnije utječu na našu svijest i sjećanje o prošlosti nego istine koje prikazuje historiografija“. ³³ Duboke predrasude su višestruko imune na kontraargumente koje izviru iz suprotnih iskustava i saznanja. Historije, s visokim stepenom etnicizirane selektivnosti, često na Balkanu nude divergentno i uzajamno inkompatibilno viđenje prošlosti, „čak i kad se bave istim mjestima i istim vremenskim periodima“. ³⁴ Svaka nacionalna verzija prošlosti je, uz prisustvo dvojnih standarda, različita u odnosu na susjedne narode koji su imali isto iskustvo, ali iz svoje perspektive. ³⁵ Dokle god traje bolna asimetrija sjećanja, „traje i rat“. Treba otvarati prostor za uspostavu simetrije ravnopravnog sjećanja. ³⁶

Historijsko pamćenje oblikuju tri glavna u različitoj mjeri institucionalizirana idejna faktora: kultura sjećanja, historijska nauka i primarno iskustvo koje je je lično proživljena prošlost. ³⁷ Selektivno pamćenje je okvir stvaranja identiteta. Kolektivni identiteti i njihovo značenje za pojedinca nisu, „nikakve statične vrijednosti; promjenjivi su, ovisni o postupcima i situacijama, jednako kao i „sjećanja“ i vrijednosti na kojima se temelje“. ³⁸ Kolektivni, nacionalni identitet podrazumijeva idealnotipski model. Svaka politika identiteta iz historije, odabira ono što smatra vrijednim spomena i sjećanja, a u sjeni zaborava ili pod oštricom kritike drži druge aspekte jedne složene pojave.

³³ Fikcija ponekad ima veću ulogu u stvaranju vizije prošlosti nego historiografija. I predstave o Drugom svjetskom ratu „imaju svoje klasike i kanonske vizije koje se vremenom mijenjaju vršeći pritom ozbiljne funkcije u modifikacijama kolektivnog sjećanja“ južnoslavenskih naroda – prema: M. Czerwiński, *Drugi svjetski rat u hrvatskoj i srpskoj prozi (1945-2015)*, 9-11.

³⁴ Verzija te fragmentirane historije koju se time dobija ovisi gotovo u potpunosti od toga koju „etničku grupu“ autor želi demonizirati ili predstaviti kao mučenike – prema: M. Bergholz, *Nasilje kao generativna sila: identitet i sjećanje u jednoj balkanskoj zajednici*, Sarajevo 2018, 25.

³⁵ H. Anhel Ruis Himene, Senke varvarstva: sučeljavanje kolektivnih sećanja u bivšim jugoslovenskim republikama, *Balkanija*, br. 3, Beograd 2012, 139. Jer, „događa se“, kazao je Svetozar Miletić, „da ljudi i narodi istoj ideji drugi smisao daju, kad je na svoju zastavu napišu, a drugi, kad je na protivnoj zastavi napisanu vide, i da po tome istoj ideji dvostruki, često protivu položeni značaj daju“ – prema: *Beseda dra Svetozara Miletića, zemaljskog zastupnika, govorena 14. nov. 1868. na ugarskom saboru u pitanju narodnosti*, Novi Sad 1886, 5.

³⁶ A. Asman, *Duga senka prošlosti: kultura sećanja i politika povesti*, Beograd 2011, 84-85.

³⁷ T. Kuljić, *Tito u novom srpskom poretku sećanja*, 98. Jugoslavija nije imala javnu sferu u kojoj bi se „isprepletale i sukobljavale interpretacije povijesnih događaja te sudarala različita značenja i sjećanja na Drugi svjetski rat (što ne znači da takvih pojava nije bilo ispod površine)“ – prema: S. Koren, *Politika povijesti u Jugoslaviji (1945-1960): Komunistička partija Jugoslavije, nastava povijesti, historiografija*, Zagreb 2012, 311.

³⁸ H. Sundhaussen, Jugoslavija i njezine države sljednice. Konstrukcija, destrukcija i nova konstrukcija „sjećanja“ i mitova, u: *Kultura pamćenja i historija*, Zagreb 2006, 242.

Zaborav je prirodni, politički organizirani, kulturni proces.³⁹ Pamćenje je podložno promjenama, selektivno je, uključuje zaborav.⁴⁰ Od mnogih faktora ovisi „srazmera između spontanog zaborava i smišljenog iskrivljavanja prošlosti u sećanju“.⁴¹ Sjećanje je polimorfno i historijski uslovljeno, funkcioniše pod pritiskom izazova i alternativa. Odatle potiče i pojam protusjećanja (countermemory).⁴² Sjećanje se određuje i kao „predstavljanje (ili vraćanje prisutnosti) prošlog vremena“. U trajnoj je evoluciji, otvoreno dijalektici „uspomene i zaborava, nesvjesno neprekidnih iskrivljenja, osjetljivo na prisvajanja i manipulacije, podložno dugim mirovanjima i naglim oživljavanjima“.⁴³ U domenu kolektivnog pamćenja postoji mnoštvo paralelnih sjećanja koja se bore za prevlast i društveni uticaj. Procesi pamćenja su uvijek smješteni u specifičan argumentativni kontekst.⁴⁴ Razlike među konkurentskim pripovijestima zapravo su „razlike među modusima pripovjednosti koji u njima dominiraju. Iz toga što su pripovijesti uvijek pripovjedane slijedi da su značenjski usporedive; iz toga što su pripovijesti različito pripovjedive slijedi da razlikovanje među tipovima zapleta može biti izvršeno“.⁴⁵

Simbolički rat za intepretaciju prošlosti, oko historijskih pojmova i njihove primjene, donosi prevagu u društvu, jer „onaj ko kontroliše prošlost, kontroliše budućnost, onaj ko kontroliše sadašnjost, kontroliše prošlost“ (G. Orwell). Politika uvijek i svuda pokazuje da su „moć, sukob i borba“ njeni osnovni pojmovi“. „Poštena“ nacionalna historija pretpostavlja sposobnost da

³⁹ T. Kuljić, *Prevladavanje prošlosti: uzroci i pravci promene slike istorije krajem XX veka*, Beograd 2002, 111; S. Milošević, Pouke antifašističkog maja, *Peščanik*, 15. maj 2017, <https://pescanik.net/pouke-antifasistickog-maja/>.

⁴⁰ Ljudsko pamćenje je u stalnom procesu promjene. Pamćenje pojedinca mijenja se uslijed procesa starenja, različitih životnih iskustava, saznavanja i zaborava informacija, odnosa s pamćenjem društvene zajednice – prema: S. Matejašev, *Budućnost sjećanja: povratak usmene povijesti*, *Pro tempore*, br. 13, Zagreb 2018, 162-163.

⁴¹ T. Kuljić, Sećanje na titoizam: hegemoni okviri, *Filozofija i društvo*, br. 2, Beograd 2010, 234.

⁴² M. Brkljačić-S. Prlenda, *Zašto pamćenje i sjećanje?*, u: *Kultura pamćenja i historija*, Zagreb 2006, 12-13.

⁴³ P. Nora, *Između sjećanja i povijesti*, *Diskrepancija*, br. 12, Zagreb 2007, 137; F. Katroga, *Istorija, vreme i pamćenje*. Beograd 2011, 18. Katroga historiografiju određuje kao umijeće, *ars memoriae*. Sa svojim izborima i zaboravima, stvorila je (i stvara) ‘fabrikat’ pamćenja i „kroz svoju narativnu prirodu i svoje suučesništvo, direktno ili indirektno, sa obrazovnim sistemom, doprinela da se izbrišu ili omalovaže prethodna pamćenja, kao i da se ponovno uspostave, socijalizuju i duhovno preuzmu nova pamćenja“ (str. 60-61).

⁴⁴ Pamtititi ne znači samo predstaviti nešto, već i implicitno se suprostavljati konkurentskim predstavama koje koegzistiraju u javnom domenu – opšir. J. Byford, *Potiskivanje i poricanje antisemitizma: sećanje na vladiku Nikolaja Velimirovića u savremenoj srpskoj kulturi*, Beograd 2005.

⁴⁵ H. White, *Historijska pripovjednost i problem istine u historijskom prikazivanju*, *Časopis za suvremenu povijest*, br. 2, Zagreb 2004, 625.

se zaboravi sve što joj ne ide u prilog. Međutim, nema garancije da će ono što je potisnuto u jednoj historijskoj epohi, „biti potisnuto i u nekoj drugoj... Svaki trenutak u historiji proizvešće svoja sopstvena ograničenja” (Bilig). Jedna kultura ne može imati samo jedno sjećanje na prošlost.⁴⁶ Stereotipni nacionalistički obrasci koji narode tretiraju kao monolitne strukture nisu ispravni. Etnicitet i etničko su kategorije koje postojano i bitno određuju ljudsko društvo. Religija je historijski bila važna referenca u formiranju etničkog identiteta.⁴⁷ Složeni pojmovi poput regiona, nacije, rase, roda označavaju konstruirane sisteme „markiranih i nemarkiranih kategorija, i oni su specifični za dato društvo“.⁴⁸ Carol Kammen, naglašavajući regionalni i nacionalni kontekst, ustvrđuje da je lokalna historija „proučavanje prošlih događaja, ljudi ili grupa na danome zemljopisnom području – proučavanje zasnovano na različitim dokumentima i stavljeno u kontekst koji bi trebao biti i regionalni i nacionalni“.⁴⁹

Istraživanje prošlosti ukazuje na velike varijacije društva, brojne načine na koje su ljudi organizirali život, strategije preživljavanja, načine razmišljanja, na čitave nizove shvatanja ispravnog i pogrešnog.⁵⁰ Obični ljudski interes je da se teška vremena prežive sa što manje posljedica. Rat stvara pometnju i dezorijentaciju, a različiti, heterogeni slojevi stanovništva nemaju istu sposobnost brzog orijentiranja i reorganiziranja. Na temi života, kazuje književnik Vladimir Kecmanović, svaki ideološki koncept raspada se kao kula od karata, a na temi života u ratu kao „gipsani kip pod gusjenicama tenka“. Mirenje s politikom sile, u pojedinačnom smislu može počivati i na najraznovrsnijim motivima pokoravanja: od navike za poslušnošću, do čisto svrhovito-racionalnog razmatranja i prihvatanja interesa da se bude pokoran.⁵¹ U različitim historijskim događanjima društva su podijeljena, postoji ponuda različitih rješenja. Bezalternativnost je „mirenje s granicom, zabrana prekoračenja“. Činjenice se mogu zaboraviti, ali se ne smije zaboraviti empatija, mogućnost razumijevanja poteza ove ili one skupine ljudi nekada;

⁴⁶ Osim kolektivističkih vizija rata, i onih kanonskih i onih u kojima su se naglašavali nacionalni ideologemi, pojavlju se i individualističke slike rata koje osporavaju svaku kolektivnu utopiju – vidi: M. Czerwiński, *Drugi svjetski rat u hrvatskoj i srpskoj prozi (1945-2015)*, 13-14.

⁴⁷ J. Čačić-Kumpes - J. Zlatković Winter, *Etnički konflikt i razvoj: pogled na neka istraživanja, Migracijske i etničke teme*, Zagreb 1991, 152, 160.

⁴⁸ M. Todorova, *Šta je istorijski region? - premeravanje prostora u Evropi*, *Reč*, br. 73/19, Beograd 2005, 84.

⁴⁹ George Hoskins je ustanovio da „dokumentarni izvori sami nisu dovoljni, tj. ne daju cijelu priču. Da bi se shvatila jedna zajednica u svome entitetu, potreban je širi raspon izvora i ideja“ – prema: M. Krpan Smiljanec, *Lokalna povijest – temelj izgradnje zavičajne zbirke, Knjižničarstvo, Glasnik Društva knjižničara Slavonije, Baranje i Srijema*, br. 1-2, Osijek 2017, 53-55.

⁵⁰ K. Čelstali, *Prošlost nije više što je nekad bila: uvod u istoriografiju*, Beograd 2004, 25.

⁵¹ N. Popović, *Koreni kolaboracionizma*, Beograd 1991, 47-48.

„mora se naučiti razumovati historijski i društveni kontekst u kojem neko donosi određene odluke“. Iz svake historijske situacije ima više alternativa. Dio elite koji odlučuje snosi odgovornost za izbor odabranog pravca.⁵² Etičnost nekog čina spoznaje se na osnovu ocjene da li se promatranom aktivnošću čovjek potvrđuje po mjeri svoje prave generičke suštine.⁵³ Moralni argumenti pokreću i ograničavaju. Osnovno mjerilo za prosuđivanje moralnosti jeste nepristrasnost - gledašite po kome se svi interesi prosuđuju na osnovu istih kriterija.⁵⁴

Jugoslavenska država nastala 1918, bila je kompleksna tvorevina na mapi „nove Evrope“, sastavljena od „matičnih naroda“ (Srba, Hrvata i Slovenaca) i brojnih nacionalnih i vjerskih manjina, u neujednačenom položaju, s različitim težnjama njihovih političkih elita.⁵⁵ Sporovi, teško nasljeđe i neuspjesi u rješavanju njenog unutrašnjeg uređenja, uticali su, nakon aprilskog rata 1941, na zbivanja i konflikte na prostorima te okupirane i rasparčane

⁵² D. Stojanović, Udžbenici istorije kao ogledalo vremena, u: *Čemu nas uče iz istorije*, Kragujevac 2006, 60-61.

⁵³ I. Prijic-S. Prijic, *Etika i rat*, 30. U literaturi se, kao jedan od primjera pozivanja na poštivanje ideje tolerancije među ljudima, bez obzira na vjersku ili nacionalnu različitost, navodi i „Proglas muslimanima“ koji je reisu-l-ulema Džemaludin Čaušević objavio u listu „Jeni Misbah“ u ljeto 1914., na samom početku Prvog svjetskog rata, u atmosferi velikih napetosti u Bosni i Hercegovini, posebno teškog položaja u kome se našlo srpsko stanovništvo nakon „Sarajevskog atentata“ i ubistva nadvojvode Franza Ferdinanda. Reis tada poziva bosanskohercegovačke muslimane da budu „obazrivi i promišljeni“, da ne čine „nikakvih besposlica“, izražavajući uvjerenje da će se „pokazati kao čestiti i poštenu, i da će uložiti sav svoj trud, da svome bližnjem, svome komšiji bez razlike vjere, u ovim ozbiljnijim vremenima u pomoć priskočiti... Mi živimo sa drugim nemuslimanskim građanima u našoj domovini, s kojima smo se izrodili i s kojima ćemo živjeti i umrijeti. Zato ne treba nikad smetnuti sa uma, da bi svaki naš hrđav postupak prema njima mogao donijeti za sobom vrlo ružne posljedice... S toga se treba klonuti svega, što bi ponizilo ugled jednom muslimanu, što bi izazvalo pretpostavljene oblasti, i što bi bilo u stanju pomutiti dobre odnošaje među nama i našim sugrađanima drugih vjera“ – cit. prema: N. Veladžić, Društveno-politički aspekt djelovanja reisa Džemaludina Čauševića, *Bošnjačka pismohrana*, sv. 10, br. 32-33, Zagreb 2011, 155-156.

⁵⁴ Dž. S. Naj, *Kako razumeti međunarodne sukobe*, Beograd 2006, 40-41.

⁵⁵ U Sandžaku je, prema pisanju „Gajreta“, za dugo godina nakon Prvog svjetskog rata „sudio mač i kolac i krvnički pogledao u njemu Turčin Kaurina“. Mnogi Bošnjaci iz Sandžaka su u Bosni i Hercegovini i tamošnjim Bošnjacima u svom bezizlazu vidjeli skoro jedini izvor podrške, nade i spasa za one koji su napuštali Sandžak a nisu odlazili u Tursku. U Priboju je na široj konferenciji, u organizaciji «Gajreta» 10. decembra 1939, nakon srpsko-hrvatskih pregovora i stvaranja Banovine Hrvatske, istaknuta puna opravdanost zahtjeva da Bosna i Hercegovina kojoj bi se priključio Sandžak postane autonomna jedinica, uz napomenu da „Muslimani ovog kraja osjećaju da su isto što i Muslimani u Bosni i Hercegovini“. U Pljevljima je na sličnom skupu zaključeno da muslimani u Sandžaku slijede „Muslimane Bosne i Hercegovine, čijim su se sastavnim delom uvek smatrali, pa i danas“; opšir. vid. radove K. Hadžića, *Novopazarski Sandžak kao sastavni dio Bosne i Hercegovine*, Sarajevo 1939; Borba za autonomiju Bosne i Novopazarski sandžak. Sandžak treba vratiti Bosni, *Muslimanska svijest*, IV/68, Sarajevo, 13. novembar 1939.

države.⁵⁶ Shvatanje historijskih procesa nakon podjele Jugoslavije 1941. pretpostavlja dublje poznavanje prethodnih zbivanja i njihovih karaktera, s obzirom da su ona uveliko determinirala političke polarizacije i svrstavanja u samom ratu.⁵⁷ Antijugoslovenske snage su, skoro sve do kraja rata, bile brojnije od projugoslavenskih.⁵⁸ Po unutrašnjim karakteristikama bio je to najsloženiji rat koji je vođen u Evropi. Imao je u sebi brojne naslage: nacionalne, vjerske, klasne, socijalne i historijske, koje su, ovisno od društvene sredine, bili njegovi dodatni aspekti.⁵⁹ Historičari kazuju da su pojmovi „kolaboracija“ i „otpor“ tokom Drugog svjetskog rata višedimenzionalni i da oni ponekad ne mogu da obuhvate stvarnost.⁶⁰ Kada su u pitanju kolaboracionistički pokreti i kvislinški sistemi na prostoru rasparčane Jugoslavije, ključ za razumijevanje njihove

⁵⁶ Prema britanskim izvorima je u „svakom delu Jugoslavije barem polovina, ako ne i većina populacije“, bez obzira na socijalni i ekonomski status, „pasivno prihvatila okupaciju neprijatelja ili njihovih marionetskih saveznika ili je pak s njima aktivno saradivala“- vidi: Lj. Dimić-A. Životić, Napukli monolit, feljton, *Politika*, Beograd, 8. novembar 2010.

⁵⁷ R. Končar, Nekoliko zapažanja o karakteru rata u Jugoslaviji 1941-1945, *Zbornik Matice srpske za istoriju*, br. 53, Novi Sad 1996, 82. „U historijsku sliku 1941. godine ulazi i element sraza velikih ideoloških paradigmi, odnosno političkih kultura: lijeve i desne političke paradigme, revolucionarne utopije i tradicionalističkog konzervatizma, demokracije i totalitarizma, nacionalizma i liberalizma... Cijeli taj splet konfigurira i sadržaje pamćenja, i političke akcije, i podjelu uloga u uvjetima lokalnih i globalnih konflikata, i socijalne i ideološke razdjelnice unutar pojedinačnih nacionalnih zajednica, i mehanizme interakcije međunacionalnih konflikata ili „savezništava“ – prema: S. Bosto-T. Cipek-O. Milosavljević, *Povijesni lomovi: 1941. u sjećanju nacijā*, u: *Kultura sjećanja: 1941: povijesni lomovi i svladavanje prošlosti*, Zagreb 2008, 9.

⁵⁸ B. Petranović, Pojam izdaje u Jugoslaviji – između proizvoljnosti, relativizacije i naučne analize, *Istorija 20. veka*, br. 1-2, Beograd 1993, 207-215. Imajući u vidu sve što se u međuratnom periodu dešavalo na Kosovu, piše Branko Horvat, Albanci su okupaciju 1941. doživjeli kao oslobođenje. Glavnina Kosova, kao i zapadna Makedonija i sjeverna Grčka, pripojeni su Albaniji, koju su Talijani okupirali 1939. i sad su širili iluzije o Velikoj Albaniji. Otvaraju se škole na materinskom jeziku, albanski je uz talijanski uveden u državnu administraciju, dozvoljena je upotreba albanske zastave. Još dok je trajao aprilski rat 1941., počeli su Albanci „paliti vojne magazine i blokirati putove. Ali u isto vrijeme žandari i leteći odredi kolonista, srpske nacionalnosti ubijali su Albance. Tako su između 11. i 13. aprila ubijena pred kućama ili zaklana bajonetima u rogovskoj džamiji 62 katolička Albanca iz Bistražina kod Đakovice. Time su najavljeni budući četnički zločini i ujedno je pruženo odlično opravdanje kvislinškim elementima za njihova orgijanja“. Počele su paljevine srpskih naseljeničkih sela. Do jula 1941. spaljena su sva sela, osim dva“. Hiljade srpskih izbjeglica bježali su prema sjeveru ili jugu. Ta nasilja iskorištavaju Kosta Pećanac i Draža Mihailović te pod parolom borbe protiv Albanaca i Turaka (muslimana) okupljaju izbjeglice u četničkim formacijama. Već u junu 1942. formiran je štab Kosovskog četničkog korpusa, a 1943. Drugi kosovski korpus od 1200 boraca. Masovnih ubijanja, „poput onih u ustaškim i četničkim krajevima, na Kosovu nije bilo sve do kraja 1943, tj. dok okupator nije formirao kvislinške jedinice - Kosovski puk (nakon kapitulacije Italije) i naročito u 1944, SS-diviziju Skenderbeg“ – prema: B. Horvat, *Kosovsko pitanje*, Zagreb 1989, 74-76.

⁵⁹ M. Zečević, Kratak osvrt na istoriju četničkog pokreta 1941-1945, u: *Dokumenta sa suđenja Ravnogorskom pokretu 10. juni – 15. juli 1946. god.*, knj. I, Beograd 2001, XXII.

⁶⁰ A. Cvijić, Drugi svetski rat u Jugoslaviji, *Politika*, Beograd, 26. oktobar 2009, 11.

društvene biti, i, prije svega, njihovih socijalno-političkih korijena, treba tražiti u analizi ukupne socijalne stvarnosti, političke klime, misli i prakse karakteristične za Jugoslaviju između dva svjetska rata.⁶¹ Jugoslavija je imala najmasovnije kolaboraciju u Evropi. Srbiji je, prema Milanu Nediću, čelniku kolaboracionističke uprave („vlada narodnog spasa“), bilo nakon 1941. mjesto „jedino u nacionalsocijalističkom taboru“, a srpski narod je bio pozvan da na „Balkanu bude čuvar i žandarm za centar Evrope, tj. za Rajh i njegove evropske planove“.⁶² Suprotstavljajući okupatorima i kvislinzima obuhvata najraznovrsnije oblike otpora: pasivnu rezistenciju, aktivan otpor, partizansku borbu do masovnog narodnooslobodilačkog rata. Nijedna verzija savremenog revizionizma ne odriče se antifašističkog moralnog kapitala, mada se antifašizam objašnjava na različite načine.⁶³ Svi narodi imaju memorisane različite priče i datume. Izgradnja politike sjećanja koja bi uključivala različite narode, ljude i njihove vizije je mukotrpan posao.

Sintagma „dostojanstvo čovjeka“ kruži svijetom još od vremena Pika dela Mirandola (Giovanni Pico della Mirandola, 1463–1494). Nepravde nisu bogomdane, „već su od ovoga svijeta“. Biti čovjek, „znači htjeti više ili htjeti drugačije od datog, što nije lišeno odgovornosti, bar pred drugim ako ne svagda pred sobom“.⁶⁴ Čovjek se ne rađa kao dobar ili zao, već on, u osnovi, može postati dobar ili zao. „U osnovi“ znači da ipak nešto od toga preovlađuje i

⁶¹ Upor. R. Hurem, Socijalni i nacionalni problem revolucije, *Oslobođenje*, Sarajevo, 13. juli 1983; N. Popović, *Koreni kolaboracionizma*, 49; opšir. D. Petrović, Pravni aspekti fenomena kvislinštva i njegovo mesto u savremenoj jugoslovenskoj historiografiji, *Arhiv za pravne i društvene nauke*, br. 3, Beograd 1975, 435-444.

⁶² Svoj legitimitet Nedićeva vlada stvarala je propagiranjem mržnje prema predratnoj Jugoslaviji, koja je obilježavana kao «degenerisana država», „povampirena lešina“, kao „neplodno tle, na kome srpsko seme nije moglo proklijati, i moralo je istrunuti“. Jugoslavija je optužavana za sve nesreće „Majke Srbije“ i „uništavanje“ srpskog naroda. Odbacivane su ideje o njenoj obnovi – «ne trulu Jugoslaviju već zdravu, čistu, slavnu, pravičnu i uređenu novu Srbiju. Nedić je proklamirao „Srbizam“ („Samo za Srbiju da živi i samo za Srbiju da umre“); opšir. B. Petranović-M. Zečević, *Jugoslovenski federalizam ideje i stvarnost*, tematska zbirka dokumenata, prvi tom 1914-1943, Beograd 1987, 665; O. Milosavljević, *Potisnuta istina: kolaboracija u Srbiji 1941-1944*, Beograd 2006; 35; Z. Paković, Srbija pod kukastim krstom, *Politika*, Beograd, 12. decembar 2009; M. Vasić, Rehabilitacija izdaje, *Vreme*, br. 1293, Beograd, 15. oktobar 2015; M. Pisarri, Milan Nedić: vera u nemačku pobedu, *Peščanik.net*, 20. oktobar 2015, <https://pescanik.net/milan-nedic-vera-u-nemacku-pobedu/>.

⁶³ Vilmos Hanti, predsjednik Međunarodne federacije antifašista (FIR), kazuje 2014. da je „antifašizam isto što i humanizam. Ne treba ga izjednačavati sa bilo kojom ideologijom. To nije stvar pripadnosti levice ili desnici, iako su ideje levice bliže idejama antifašizma“ – prema: K. Živanović, Antifašizam je isto što i humanizam, *Danas*, Beograd, 21. oktobar 2014, <https://www.danas.rs/drustvo/antifasizam-je-isto-sto-i-humanizam>; upor. M. Colić, Jugoslovensko ratništvo 1941-1945. godine – učesnici, nastanak, razvoj i specifičnosti, u: *Antifašistički narodnooslobodilački rat u Jugoslaviji i savremenost*, Beograd 2004, 121; T. Kuljić, *Prevladavanje prošlosti: uzroci i pravci promene slike istorije krajem XX veka*, 459.

⁶⁴ R. Muminović, *Ethos i ljudsko bivstvanje*, Tuzla 1997, 382.

predstavlja osnovnu moralnu konstelaciju čovjeka, pored fizičke i naslijeđene. Čovjek se mijenja i u stanju je da se mijenja. Osim njegovog izbora, koji nije uvijek svjestan, na to djeluju okolnosti, okruženje, vaspitanje, atmosfera. On odraste a da nikada nije mrzio ljude druge nacije, vjere ili jezika, i onda, počnu sistematski i usmjereno, sve uspješnije da ga uvjeravaju da on „pripada korpusu pravednih i ispravnih“, a da su oni „drugi“ njegovi najveći neprijatelji, krvnici i u srce mu se polako, ali sigurno, „useljava mržnja i zlo, koje se kao požar širi“. Dovoljno je, primjetio je Žan-Pol Sartr (Jean-Paul Sartre), da samo jedan čovjek zamrzi drugog, pa da mržnja malo-pomalo osvoji cijeli svijet. Zločini u ratu su često motivirani mogućnošću reduciranja žrtvine ljudskosti.⁶⁵ Od svakog ideološkog materijala može se napraviti palica za ubijanje ljudi. Nema genocidnih naroda, ali ima genocidnih politika, s prepoznatljivim namjerama i ciljevima, ili, pak, politika koje imaju radikalne strateške ciljeve koji se, pod određenim prilikama, mogu ostvariti samo putem genocida. Te i takve politike mogu steći znatnu podršku.⁶⁶ Prema Karlu Jaspersu ne postoji pojam „protezanja nacionalnog karaktera na svakog pojedinog pripadnika nacije... narod ne može junački poginuti, ne može biti zločinac, ne može postupati moralno ili nemoralno: to mogu samo pojedinci“.⁶⁷ Nacionalističke ideologije određuju opšti pravac onome što treba uraditi i daju individualnim počiniocima osjećaj svrhe i namjere.

Predstave prošlosti „redefinišu politička uverenja i menjaju stavove, često bez obzira na proklamovane ideološke okvire“.⁶⁸ Historija Drugog svjetskog rata u Jugoslaviji je nesumnjivo bila „povijest više ratova“ naslaganih jedan na drugog.⁶⁹ Veselin Đuretić je pisao da su se na jugoslavenskom tlu u

⁶⁵ Ž. Kovačević, *Između arogancije i poniznosti*, Beograd 2004, 300-301. Iznevjeravanje tolerancije znači, kada su u pitanju muslimani, iznevjeravanje jednog od osnovnih islamskih principa. Kur'anske odrednice – ubiti jednog čovjeka, isto je kao ubiti cijelo čovječanstvo, svjedoče o pozitivnom ovozemaljskom odnosu islama prema ljudskim pravima – vidi: S. Hodžić, *Ljudska prava u islamu*, Sarajevo 1998, 21.

⁶⁶ S. Vrcan, Nema genocidnih naroda, ali ima genocidnih politika, *Helsinška povelja*, br. 103-104, Beograd, januar-februar 2007, 46.

⁶⁷ Prema: D. MacDonald, Suživot ili međusobna mržnja?, u: *Suočavanje s jugoslavenskim kontraverzama: inicijativa naučnika: centralnoevropske studije*, Sarajevo 2010, 378.

⁶⁸ (Re)konstruisana slika ratnih događaja u svijesti pojedinca je uslovljena kolektivnim interpretacijama, proizvod je društvenog konteksta i historijske svijesti zajednice kojoj on pripada – prema: O. Manojlović Pintar, Rat i nemir - o viđenjima socijalističke Jugoslavije, Drugog svetskog rata u kome je nastala i ratova u kojima se raspala, u: *Novosti iz istorije: znanje, neznanje, upotreba i zloupotreba istorije*, Beograd 2010, 83-84, 102.

⁶⁹ N. Malcolm, *Povijest Bosne*, Zagreb-Sarajevo 1995, 235. Emily Greble, autorica knjige *Sarajevo 1941-1945: muslimani, kršćani i Jevreji u Hitlerovoj Evropi* (Sarajevo 2020), smatra, pak, da su u Bosni i Hercegovini „mnoge muslimanske vođe savez s Nijemcima vidjele kao najbolji način otpora sekularizaciji i potčinjavanju islama ustaškom režimu, najbolji način zaštite muslimanskih žrtava od četničkog terora i najbolji način zaštite islama pred nadirućim komunističkim snagama” – prema: *Slobodna Bosna*, Sarajevo, 13. januar 2011, 63.

vihoru tog rata između sebe borili i ljudi i duhovi „fatamorgane istorijske i društvene svijesti, legende i mitovi”. Historija se u tim ratnim godinama manifestirala, „u brutalnoj jednostavnosti. Upravo je ta njena jednostavnost komplikovala do neslućenih razmera pojedinačne živote”.⁷⁰ Ratni udes Bošnjaka je delikatna tema koja traži višedimenzionalno i deideologizirano prikazivanje pozicija svih njenih aktera. Brojna pitanja vezana za taj rat, za manifestiranje ljudske i građanske odgovornosti, bošnjačku zaštitu ugroženog srpskog stanovništva, ispoljenu humanost, mimo poratnih jednopartijskih ideoloških premisa i „zvaničnih istina” ostala su u većoj ili manjoj mjeri marginalizirana.⁷¹ Kritičko suočavanje s iskustvima „kulturnog i političkog pamćenja, s njegovim problemima i aporijama“, sudjeluje i „u razumijevanju vremena i društava u kojima živimo“.⁷²

Drugi svjetski rat ni na prostoru Sandžaka ne može se objektivnije shvatiti izvan šireg jugoslavenskog konteksta.⁷³ Posebno je burna historija Novog Pazara, najvećeg sandžačkog grada. Tokom prve nedjelje aprilskog rata 1941. u Novi Pazar je stiglo, u povlačenju, nekoliko viših štabova jugoslavenske kraljevske vojske. Suhoputna stanica u gradu registrirala je 380 vojnika iz novopazarskog kraja i 15.000 vojnika, podoficira i oficira

⁷⁰ „Ali ne tvore bit te surove epohe svakodnevne strategije preživljavanja nemih posmatrača, svojstvene svakom ljudskom stvoru, svuda na svetu, koji pokušava da nađe zavetrinu od vihora istorije. Njenu suštinu, kao i pozicije svake od strana u sukobu, razumećemo samo ako se fokusiramo na pitanje za šta je čovek u tom ratu bio spreman da ubije ili pogine, šta je zločin, a šta kazna u tom vremenu kada „zakoni čute“ – prema: S. Milošević, Pouke antifašističkog maja, *Peščanik*, 15. maj 2017, <https://pescanik.net/pouke-antifasistickog-maja/>.

⁷¹ Jedan od tih savremenih naučnih problema, jeste i deideologizirani odnos prema „muslimanskim rezolucijama”, aktima građanske hrabrosti i protesta protiv stradanja Jevreja i Srba u Bosni i Hercegovini, obnarodovanim krajem ljeta i u jesen 1941. u više gradova (Prijedor, Sarajevo, Mostar, Banjaluka, Bijeljina, Tuzla i dr), u nezavidnim prilikama okupacije, opšte nesigurnosti. Potpisnici rezolucija su bili predstavnici javnog života Bošnjaka, funkcioneri Islamske zajednice, raznih društava i udruženja, poslovni ljudi, posjednici, intelektualci i drugi ugledni građani. U osnovi antifašizma, pokazuju i ove rezolucije, sadržano je najdublje ljudsko pravo, pravo na život pojedinca i nacionalnih zajednica, sloboda i ravnopravnost ljudi i naroda; opšir. S. Bandžović, *Bošnjaci i antifašizam: ratni realizam i odjek rezolucija građanske hrabrosti (1941)*, Sarajevo 2010.

⁷² S. Bosto-T. Cipek, 1945. godina: nagovještaj nade, posljedice i podijeljena sjećanja, u: *Kultura sjećanja: 1945: povijesni lomovi i svladavanje prošlosti*, Zagreb 2009, 11.

⁷³ Sandžak ima, prema navodima Keneta Morisona i Elizabete Roberts, „određene jasne karakteristike koje obuhvataju geografske elemente i kulturno-istorijske činioce, koji, shodno tome, oblasti daju jasnu etničku/društvenu kompoziciju“. Od Berlinskog kongresa (1878) do balkanskih ratova (1912-1913), smatraju ovi autori, pozicija Sandžaka u centru Balkana - između Srbije i Crne Gore s jedne strane i Bosne i puta za Istanbul s druge - vodila je ka tome da on stekne veliki politički i diplomatski značaj – prema: „Svedok“, br. 906, Beograd 26. novembar 2013; opšir. K. Morrison-E. Roberts, *The Sandžak: a history*, Oxford University Press, New York 2013.

jugoslavenske vojske iz raznih krajeva zemlje.⁷⁴ Kroz sandžačke gradove prolazili su generali i oficiri Vrhovne komande i komandi pojedinih armija u pravcu Žabljaka i Nikšića, Mojkovca i Podgorice, Rožaja i Berana, bez veze sa svojim armijama. Prvih ratnih dana su se u Deževskom srezu pojavili i četnici Koste Milovanovića Pećanca, čija su nedjela 1922-1923. Bošnjaci u tom kraju zapamtili.⁷⁵ Na prostorima Deževskog, Studeničkog i Štavičkog sreza još 30-ih godina je osnovano četiri pododborna „Udruženja četnika“. Dio njihovog članstva sačinjavao je jezgro četničkih oružanih formacija - prije svega Koste Pećanca.⁷⁶ U Novom Pazaru je priređen je 16. aprila svečani doček njemačkim

⁷⁴ M. Radović, KPJ i NOP u Novom Pazaru za vreme okupacije u Drugom svetskom ratu, *Novopazarški zbornik*, br. 27, Novi Pazar 2003, 298. Iz Novog Pazara je u aprilskom ratu bilo mobilizirano oko 900 vojnih obveznika. U Novi Pazar su već prvih dana nakon bombardovanja Beograda počele stizati prve izbjeglice, zajedno sa štabovima raznih jedinica u stihijskom povlačenju. Bilo je registrirano preko 15.000 vojnika koji su se tu našli u prolazu, iz raznih vojnih jedinica. Stigle su i prve vijesti o pogibiji nekih Novopazaraca. Blizu Skoplja je poginuo Sait Koničanin. Pronijela se u vijest kako je vojnik Salih Bošnjović skočio u Skoplju na njemački tenk i poginuo. Neki su vojnici, pak, ginuli i van fronta. O tome Mijo Radović navodi: „Uoči kapitulacije muslimane u gradu je naročito potresla vest da je blizu Kosovske Mitrovice nekoliko vojnika-muslimana iz grada i okoline razoružano, svučeno i ubijeno. Pričalo se da su to učinili četnici, žandarmi, seljaci, oficiri, Šiptari. Ova vest je imala osnove, jer je u blizini Kosovske Mitrovice iz Novog Pazara od nekoga bio opljačkan i ubijen vojnik Omerbegović Asim“.

⁷⁵ Sandžakom je nakon 1918. krstarilo nekoliko muslimanskih odmetničkih grupa, koje su se javljale kao zaštitnici muslimana, ali su djelovale neorganizirano. Ovaj vid iznuđene gerilske borbe, u narodu poznat kao „komitski“, nije imao masovniji karakter. Protiv komita su bile angažirane jedinice žandarmerije s posebnim ovlašćenjima, četnici Koste Pećanca, uz povremeno korišćenje vojnih snaga. Prilikom boravka K. Pećanca u Novom Pazaru 1922. maltretiran je predsjednik opštine Čamil-beg Ejupbegović pa je, pod pritiskom radikala, podnio ostavku. Od 1925. do 1941., u uslovima političkih tenzija, diskriminacije i iseljavanja Bošnjaka, svi predsjednici novopazarske opštine bili su Srbi. Srbi su bili i svi okružni sreski načelnici u tom razdoblju. Gonjenje odmetnika bilo je nakon 1918. samo izgovor za progone Bošnjaka. U tutinskom kraju su četnici Koste Pećanca izvršili teške zločine. U Zapadnom Mojstiru su ubili dva a u selu Žuču sedam seljaka. U selu Starčeviću 1923. prvo su ubili tri, da bi potom za samo jedno jutro ubili 28 lica. Strah i nevolje su 1923. donijeli četnici Koste Pećanca, „odjeveni u seljačka i vojna odela sa dugačkim kabanicama“, i u Dugu Poljanu. Pretučeno je dosta ljudi. Poslanici Jugoslavenske Muslimanske Organizacije su u Narodnoj skupštini ukazivali da četnici „nijesu štedeli imovinu građana (da su razgrabljivali istu), da nisu štedeli ni živote građana u mjestima, kroz koja su prolazili... pa nam je dolazilo i nekoliko žena muslimanki i žalile nam se da su ih ti organi silovali i naložili im da se pred njima skinu gole i ostanu gole“. Narodni poslanik iz Novog Pazara Aćif Hadžiahmetović je ukazivao da se dešavaju progoni muslimana, da vlasti neće da obave istragu, čak i kada to traže džemijetski narodni poslanici (Islam Muhafazai Hukuk Cemiyet - Društvo za zaštitu muslimanskih prava, politički predstavnik muslimana iz Makedonije, s Kosova i iz Sandžaka – prim. S. B) – vidi: B. Hrabak, *Novopazarske džemijetlije*, *Novopazarški zbornik*, br. 27, Novi Pazar 2003, 248-249; Isti, Kačaci u bivšem Novopazarskom Sandžaku (Staroj Raškoj) 1918-1928. godine, *Simpozijum „Seoski dani Sretena Vukosavljevića“*, XVII, Prijepolje 1997, 235; opšir. M. Memić, *Bošnjaci (Muslimani) Crne Gore*, Podgorica 2003, 183-184; S. Bandžović, *Iseljavanje Muslimana iz Sandžaka*, Sarajevo 1991.

⁷⁶ V. Virijević, Delatnost „Udruženja četnika“ u Deževskom, Studeničkom i Štavičkom srezu tridesetih godina 20. veka, *Zbornik radova Filozofskog fakulteta*, knj. 30, Kosovska Mitrovica 2000, 395-396.

jedinicama, dok u Sjenici, Novoj Varoši, Priboju, Prijepolju i Bijelom Polju nije bilo dočeka, jer se stanovništvo iz straha zatvaralo u kuće. Ramiz Crnišanin je pisao o njemačkom preuzimanju kasarne u centru Novog Pazara: „Toga dana kasarna Nadgrad bila je puna vojske i oficira i bilo je žalosno gledati kako jedan nemački vojnik razoružava sve, odnosno kako mu predaju puške, opasače sa pištoljima, dvoglede i drugu opremu“.⁷⁷ U Prijepolju je, prije ulaska njemačke vojske, na inicijativu Sretena Vukosavljevića, nekadašnjeg narodnog poslanika, održan sastanak uticajnih Srba i Bošnjaka, na kome je on isticao potrebu dobrih odnosa između Srba i Bošnjaka za vrijeme okupacije „koja je prolazna“.⁷⁸

Oko Sandžaka sukobljavali su se, pored njemačkih i italijanskih, interesi NDH i Velike Albanije.⁷⁹ Odmah nakon što je krajem aprila 1941. vlast NDH uspostavljena u Sarajevu, pokrenuta je akcija da vojska i oružništvo NDH zaposjednu i Sandžak. Ovo je podržavalo i muslimansko stanovništvo tog područja, koje je insistiralo na svojoj povijesnoj povezanosti s bosansko-hercegovačkim muslimanima, te su tražili da budu priključeni Bosni i Hercegovini, odnosno NDH.⁸⁰ Početkom maja 1941. neke domobranske i

⁷⁷ R. Crnišanin, *Tijesna čaršija*, Beograd 1992, 27. Njemački oficiri i podoficiri koristili su brojne kuće u Novom Pazaru za svoj smještaj. Njihovo ponašanje je „prema članovima porodica ovih kuća u svakom pogledu bilo primereno“ – vidi: M. Radović, *Iz novopazarskih hronika, Novopazarski zbornik*, br. 28, Novi Pazar 2004, 166.

⁷⁸ M. Ćuković, Sandžak u ustanku 1941. godine, u: *Ustanak naroda Jugoslavije 1941*, knj. V, Beograd 1964, 11-12.

⁷⁹ Sandžak je ostao u italijanskoj zoni interesa, ali su Nijemci zadržali Novi Pazar u sastavu Srbije, radi kontrole Ibarske doline kao važne saobraćajnice, a na Kosovu rudnik Trepču s tri sreza. Sjeverni dio Kosova ostao je tako u sastavu Nedićeve Srbije, dok su istočni krajevi potpali pod bugarsku kontrolu. Od maja 1941. na prostoru Srbije funkcionirao je Civilni komesarijat za Kosovo, Metohiju, Sandžak, Debar i Strugu koji se bavio reorganizacijom administracije u „oslobođenim krajevima“. Krajem ljeta Oblast Kosova se sastojala od srezova Kosovska Mitrovica (sjedište Oblasti), Novi Pazar, Vučitrn i Podujevo. Albanska „narodnosna grupa“ je imala svog povjerenika u rangu pomoćnika bana koji je učestvovao u svim pitanjima koja su se ticala Kosova. Na čelu srezova su stajali Albanci, dok je imenovanje albanskog osoblja vršeno u Beogradu u sporazumu s vođom albanske narodnosne grupe. Za zamjenike sreskih načelnika, žandarmerijske i opštinske službenike postavljani su pripadnici narodnosne grupe koja je činila makar četvrtinu u dotičnom srezu. Okružni sud je obrazovan u Mitrovici, gdje je bilo i sjedište državnog tužioca. Ovaj sud, među čijim je članovima sjedio i jedan sudija Albanac, bio je u nadležnosti Apelacionog suda u Nišu – vidi: V. Jovanović, „Rekonkvista Stare Srbije“: o kontinuitetu teritorijalne i demografske politike na Kosovu, u: *Figura neprijatelja: preosmišljanje srpsko-albanskih odnosa*, Beograd 2015, 104; B. Petranović, *Istorija Jugoslavije 1918-1978*, Beograd 1981, 202-204; N. Malcolm, *Kosovo: kratka povijest*, Sarajevo 2000, 335.

⁸⁰ Božidar Bralo je, kao povjerenik Ante Pavelića, prošao kroz neke krajeve Sandžaka, gdje je primao deputacije muslimana, zaplašene četničkim prijetnjama, koji su mu „upućivali molbe da uvjeri poglavnika o njihovoj jedinjoj želji i nadi da Sandžak bude anektiran NDH“. Jezuite su pripremile za Pavelića jednu studiju o katoličkom uticaju u Sandžaku za vrijeme osmanske uprave, kako bi se navodno naučnim i historijskim argumentima opravdalo polaganje prava

oružničke jedinice NDH zauzele su dijelove Sandžaka.⁸¹ Za velikohrvatske težnje Zagreba na sandžačkom prostoru krupan je problem predstavljala činjenica da je upravo tim područjem prolazila demarkaciona crta koja je teritoriju bivše Jugoslavije razdvajala na njemačko i italijansko interesno područje. Rimskim ugovorima od 18. maja 1941. italijanska strana nametnula je NDH nepovoljno razgraničenje na jadranskom području. Italijani su krajem juna odbili zahtjev Ante Pavelića za uključenje Sandžaka u sastav NDH. Snage NDH morale su se povući iz dijelova Sandžaka pod njihovim nadzorom, ali su neke jedinice, zbog izbijanja ustanka u Crnoj Gori, ostali na tom području do početka septembra 1941, kada su se povukli na istočnu granicu NDH, odnosno granicu Bosne i Hercegovine prema Crnoj Gori i Srbiji iz 1914. godine.⁸² Režim NDH je ubrzo pokazao svoje pravo lice. Brojni primjeri solidarnosti Bošnjaka s progonjenim Srbima i Jevrejima zabilježeni su širom BiH. Prema izvještaju Glavnog stožera Ministarstva hrvatskog domobranstva o opštoj unutrašnjoj situaciji, iz druge polovine septembra 1941, „Muslimani imaju razvijen osjećaj sažaljenja, pa ni u kom slučaju ne trpe nezgodan i nehuman postupak prema svojim bližnjima, makar ovi bili njihovi vjerski pa i politički protivnici“.⁸³ U Sandžaku, osobito u istočnom dijelu, muslimansko stanovništvo se držalo rezervisano prema ustašama. „Ono se ograđivalo od njihovog terora nad srpskim stanovništvom, a dijelom se i angažovalo u njegovoj zaštiti. Bilo je i pojava oružanog otpora Muslimana pokušaju ustaša da

---

katolika, „to znači za njih Hrvata, na Sandžak“ – prema: V. Novak, *Magnum crimen*, Zagreb 1948, 736, 741.

⁸¹ M. Živković, *Sandžak 1941-1943*, doktorska disertacija, Filozofski fakultet, Beograd 2017, 81. Zauzimanjem Sandžaka vlasti NDH su smatrale da će Srbija i Crna Gora biti trajno razdvojene. I u „neiskorišćenom privrednom, šumskom i rudnom bogatstvu Sandžaka“ također su „videli veliki potencijal“ - prema: D. Segić, *Od regionalnog ka lokalnom novou ustaške vlasti: uspostavljanje organa NDH u Sarajevu i prenos vlasti na lokalni nivo na primeru Višegrada, Rudog i Priboja*, u: *Prijelomne godine bosanskohercegovačke prošlosti*, knj. II, Sarajevo 2021, 113.

⁸² N. Barić, *Politika Nezavisne Države Hrvatske prema Srbiji, Istorija 20. veka*, br. 1, Beograd 2011, 116. Sredinom jula došlo je do napada crnogorskih ustanika iz bjelopoljskog kraja na područje Sjeničkih Bara, do pljačkanja i paljenja bošnjačkih kuća. Komandant ustaške posade u Prijepolju Stjepan Jakovljević je u Novi Pazaru s njemačkim komandantom dogovorio o organiziranju odbrane sjeničkog sreza i napada na ustanike u Bjelopoljskom srezu. Dobivši 20-ak pušaka i municiju koje je razdjelio »sigurnim muslimanima« u Sjenici, Jakovljević je 20. jula, zatražio od zapovjednika 4. oružničke pukovnije u Sarajevu 100 pušaka i municiju radi naoružavanja »sigurnih muslimana u udaljenim selima kojima preti najveća opasnost od crnogorske osvete«, predloživši da se »iz Goražda prebaci u Sjenicu jedna četa hrvatske vojske«. On u svom izvještaju 4. oružničkoj pukovnji ističe da bi bilo zgodno da hrvatska vojska okupira Sandžak pod izgovorom „da se uvede red i zaštiti naš muslimanski elemenat, koji je ovde u većini. Mislim da se ova prilika ne bi smela propustiti, ukoliko se uopšte reflektira za Sandžak i da izvršimo svetu dužnost, da zaštitimo muslimane-Hrvate u Sandžaku“ – vidi: M. Ćuković, *Sandžak u ustanku 1941. godine*, 23.

⁸³ R. Hurem, Pokušaj nekih građanskih muslimanskih političara da Bosnu i Hercegovinu izdvoje iz okvira NDH, *Godišnjak Društva istoričara Bosne i Hercegovine*, god. XVI, Sarajevo 1965, 198, nap. 29 i 30.

hapse i uništavaju srpske porodice“.⁸⁴ I u Pljevljima su Bošnjaci ustajali u zaštitu pravoslavnog stanovništva.⁸⁵ Solidarnost se definira odsustvom prisile – „solidarišeš se ne zato što moraš, već zato što je to nalog ljudskosti“. To je „postupanje, svetonazor ili stav koji ne polazi od pukog interesa za sebe“.⁸⁶ U Sandžaku je bošnjačko stanovništvo bilo ugroženo 1941. u pogledu biološkog opstanka. Nastajale su različite samoodbrambene koncepcije na lokalnom nivou, težnje za parcijalnim podržavanjem njemačkih, italijanskih, ustaških i velikoalbanskih tendencija. To lutanje se očitovalo, shodno iskustvima iz vremena Prvoga svjetskog rata, i kroz nove pokušaje vezivanja nekih lokalnih prvaka za projekat „Velike Albanije“, drugih za pripajanje Bosni i Hercegovini, odnosno NDH.⁸⁷ Saradnja s okupatorima bila je i posljedica diskriminatorskog režima još od 1912, teškog položaja u kome se nalazilo bošnjačko stanovništvo, međuratne pauperizacije, oduzimanja zemlje, kao i egzistencijalnih prijetnji kojima je bilo izloženo.⁸⁸

⁸⁴ Od velikog značaja bilo je i angažiranje muslimanske omladine, osobito studentske i dačke, u kojoj je bio dosta snažan uticaj KPJ - vidi: P. Morača, *Jugoslavija 1941*, Beograd 1971, 132.

⁸⁵ Bošnjaci su u pograničnim selima pljevaljskog kraja pružali otpor ustaškim jedinicama koje su agitirale među njima da se priključe NDH: „Muslimani su činili sve što su umjeli da odobrovolje vojnike kako bi bili što tolerantniji prema Srbima. Podatak da je u srezu pljevaljskom, koji graniči sa Bosnom odnosno sa NDH, u toku II svjetskog rata ubijeno samo 23 lica srpske nacionalnosti, nepobitan je dokaz koliko su Muslimani poradili za spas Srba, svojih komšija... Ono što je uradio Smail Kukić, kada je svojim tijelom štitio Srbe, pa i sam pao kao žrtva razbješnelih vojnika NDH, nije zapisao nijedan Srbin ili Crnogorac u Sandžaku” – cit. prema: H. Čengić, *O genocidu nad Bošnjacima (muslimanima) u zapadnom dijelu Sandžaka 1943. godine*, Sarajevo 1994, 182.

⁸⁶ I. Milenković, Prinuda na solidarnost, *Vreme*, br. 1457, Beograd, 6. decembar 2018.

⁸⁷ Svoj interes i svojatanje Sandžaka i Bošnjaka pokazivali su i ideolozi ustaškog pokreta i prije rata. Mladen Lorković, pišući 1939. o Hrvatima-muslimanima i njihovom rasporedu ističe sljedeće: „Znatnija je etnička skupina autohtonih hrvatskih naseobina u bivšem Novopazarskom sandžaku te diljem južne Srbije. To je muslimanski, većinom seljački svijet, koji je na svom tlu starosjedilac... Muslimani Hrvati novopazarskog kraja nastavljaju kao kompaktna većina četverokut između Novog Pazara, Rožaja, Bijelog Polja i Sjenice, uključivši ta četiri mjesta. Po popisu iz god. 1931. imala je skupina muslimanskih Hrvata na području Srbije i Crne Gore 226.000 duša. U dva kotara tvore oni većinu: u Sjenici (44.812) i Štatici (29.192). U većem broju žive nadalje u kotarima Deževe (18.200), Mileševo (10.943), Pljevlje (9.093), Priboj (5.915), Peć (11.501), Bjelo Polje (11.916), Kosovska Mitrovica (7.738), Berane (11.936)“ - prema: M. Lorković, *Narod i zemlja Hrvata*, Zagreb 1939, 206-207.

⁸⁸ Sredinom maja 1941. otišla je, s preporukom njemačke krajskomande, delegacija iz Novog Pazara (Aćif Hadžiahmetović, Ahmet Daća, Šemso Čavić, Ahmet Čilerdžić, Musadbeg Omerbegović i Osmah Džanefendić) i Kosovske Mitrovice u Beograd da od njemačkog zapovjednika Srbije traži saglasnost za ubiranje četvrtine. Na ovo je dao saglasnost i »srpski komesar« Milan Aćimović. Na savjetovanju predsjednika opštine okruga Kosovske Mitrovice, održanom početkom maja 1942. u Vrnjačkoj Banji, predstavnici »srpske vlade« saopštili su da se ubira četvrtina sa svih posjeda koji su 1912. davali četvrtinu i da će se nakon rata agama platiti naknada za oduzetu zemlju – prema: M. M. Čuković, *Sandžak u ustanku 1941. godine*, 15.

Pojavom četničkog ravnogorskog pokreta Draže Mihailovića na političkoj i ratnoj sceni 1941, s ciljevima o velikoj srpskoj državi, „očišćenoj” od nesrpskog elementa, a prije svega od muslimanskog življa, prilike su još više usložnjene.⁸⁹ Antihrvatstvo, antimuslimanstvo i antijugoslavenstvo bili su ideologija četništva. U četničkoj zakletvi jasne su dvije osnovne odrednice njihove ideologije: borba za Srbiju („srpski narod”) i izvršenje odmazde.⁹⁰ Četnički pokret kao praktičan izraz velikosrpskih ambicija snažno je naglašavao svoju „istorijsku misiju“ oslobođenja, čuvanja „biološke supstancije Srba“, kao i širenja ideje etnički homogene „Velike Srbije” koju je trebalo stvoriti, na osnovu predratne platforme Srpskog kulturnog kluba (SKK), u okvirima poratne Jugoslavije. Na putu ostvarivanja homogene srpske državne zajednice, četnički planovi su predviđali integralno čišćenje Sandžaka i BiH od Bošnjaka i Hrvata. Smatralo se da se tokom rata moraju udariti „kočiči“ oko srpskih zemalja i na taj način izbjeći rješenja iz 1918. godine. Kama je, piše Dobrica Ćosić, bila „glavno oružje te bradate vojske pod šubarama”.⁹¹ U ratnim prilikama 1941. znatan dio bošnjačkog stanovništva u Sandžaku i Bosni i Hercegovini napustio je svoje domove u potrazi za spasom od prijetjećeg fizičkog uništenja.⁹²

⁸⁹ Četnici su prvih nekoliko mjeseci Drugog svjetskog rata u Jugoslaviji, podsjeća Hrvoje Klasić, „saveznici partizana, a imamo Titove govore gdje on hvali četnike“ - vidi: J. Dizdar, Prof. Hrvoje Klasić: *Na spomen četnika gleda se isključivo negativno, a imamo Titove govore gdje on hvali četnike*, *Oslobođenje*, Sarajevo, 21. juli 2021, <https://www.oslobodjenje.ba/dosjei/intervjui/prof-hrvoje-klasic-na-spomen-cetnika-gleda-se-iskljucivo-negativno-a-imamo-titove-govore-gdje-on-hvali-cetnike-673933>.

⁹⁰ U jednom dokumentu četničke komande istočne Bosne stoji da revanšističke akcije prema muslimanima i katolicima treba poduzimati „u želji da se Bosna jednom za svagda etnografski i verski što potpunije očisti radi mirnijeg života budućih pokoljenja“ – prema: P. Simić, *Draža: smrt duža od života*, Beograd 2012, 139.

⁹¹ On dalje iznosi da je strah u Srbiji od četničke kame „koju su nosili Srbi naoružani i engleskim mašingeverima, sa bradama i kosurinom do ramena, „žaleći Srbiju i slobodu, kralja i otadžbinu“, bio „dublji i žešći od straha od Nemaca, okupatora, Gestapoa, pa je Srbija u jesen 1944. godine sa podjednakim olakšanjem i radostima doživjela oslobođenje od Nemaca i četnika” – nav. prema: D. Ćosić, Prijatelji mog veka, feljton, *Politika*, Beograd, 5. i 6. maj 2011. Ćosić je pisao i o komunistički „razdijeljenoj pobjedi” u Drugom svjetskom ratu: „Razdjeljena pobjeda „braći” Hrvatima, Slovencima, Muslimanima, Makedoncima, jer glavni teret i žrtve te pobjede opet je podneo srpski narod. Razdjeljena pobjeda učinjena u ime naivnog idealizma, u ime komunističke iluzije u bratstvo i jedinstvo. Kako je razumnom čoveku moguća vera u bratstvo sa narodom i narodima koji su izvršili genocid?” – cit. prema: D. Ćosić, *U tuđem veku*, Beograd 2011, 224. Srpski nacionalizam je često samoviktimizujući, jer insistira da su Srbi kao nacija, „bili uvek žrtve, dok se učešće Srba u činjenju masovnih zločina, po pravilu, relativizuje ili negira. Tako, masovni zločini četnika tokom Drugog svetskog rata u istočnoj Bosni i u Sandžaku smatraju se tek osvetom za ustaška zlodjela” – cit. prema: J. Bakić, *Rat etnosećanja*, *Politika*, Beograd, 28. avgust 2012.

⁹² Masovni pokreti su praćeni raznim pojavama na putu do „spasonosnih“ izbjegličkih logora i periferija velikih gradova, gdje su ih čekali oskudica, bolesti. Ove pokrete pratile su brojne nedaće: od napuštanja domova u strahu, stradalništva na putevima koji su se nerijetko završavali

Ponovna pojava četnika Koste Pećanca u Sandžaku širila je novi strah i zebnje među Bošnjacima.⁹³ Božo Ćosović, kome je Pećanac dodijelio titulu vojvoda Javorski, u maju 1941. ubio je sedam Kladničana na Crvenoj zemlji iznad Ivanjice, kada su tamo pošli na pijacu. To je unijelo nemir među Bošnjake na širem području.⁹⁴ U avgustu su stvorene prve četničke formacije na prostoru Deževskog i susjednog Studeničkog sreza.⁹⁵ Četnici su 19. avgusta u selu Zemanici (Kosovsko-mitrovački srez) ubili četiri žandarma, od kojih su trojica bila rodom iz Novog Pazara. Njihovo ubistvo imalo je posebnog odjeka. Mješovite albansko-bošnjačke snage, predvođene barjaktarom Šabanom

---

pogromima poput onih 1941. u Berkovićima, Kulen-Vakufu, Koraju ili širom istočne Bosne, naročito u njenih sedam srezova: Foči, Čajniču, Goraždu, Višegradu, Vlasenici, Srebrenici i Rogatici, gdje su muhadžiri stradali zajedno s domicilnim stanovništvom po mjestima koja su padala u ruke ustanika. Migracioni talas iz 1941. rastao je i u narednim godinama. Duge kolone izbjeglica (muhadžira) imale su mahom unutarnji prostorni karakter i kretale su se, pored privremenih zbjegova, na relaciji selo-grad i grad-grad, uz veliku prostornu mobilnost, kao što su bili odlasci iz istočne Bosne u Bosansku krajinu. Manji dio muhadžira se sklanjao u pravcu Srijema, Slavonije, Sandžaka, Zagreba i Dubrovnika, dok su u Bosni i Hercegovini pristizale bošnjačke izbjeglice iz dijela Sandžaka istim onim pravcem koji je još od 1914. bio dobro poznat ovom narodu.

⁹³ Draža Mihailović polovinom avgusta piše Pećancu da je rad „u Južnoj Srbiji i Arbaniji“ od „presudne i vojne i političke važnosti za oslobođenje naše zemlje, te se stoga ovaj rad Varna, kao starom borcu, i poverava“. Kosta Pećanac i general Ljuba Novaković su se šovinistički odnosili prema nesrpskom stanovništvu. Novaković polovinom septembra 1941. piše Pećancu: „Kad pođemo na srećan put, znam šta misliš i kakve planove krojiš za naš Jug, verujem da u Sandžaku, Metohiji i Kosovo Polju neće ostati ni jednog fesa za seme“ – cit. prema: J. Marjanović, *Ustanak i narodnooslobodilački pokret u Srbiji 1941*, Beograd 1963, 190, nap. 312.

⁹⁴ Upor. R. Poznanović-M. Raonić-M. Radojčić, *Tragom izdaje: svedočenja o izdaji četnika i streljanja na Nrušinu, u Valjevu 1941*, Valjevo 1987, 29; A. Vrcić, Mješoviti odbor za odbranu Sjenice 1941-1944, uloga i značaj, *Zbornik Sjenice*, br. 15-16, Sjenica 2004-2005, 67.

⁹⁵ Do početka septembra u Deževskom srezu su organizirane četničke grupacije Koste Pećanca i Dragoljuba Mihailovića. Prvi četnički odredi formirani u Deževskom, Studeničkom i Kosovsko-mitrovačkom srezu nalazili su se pod komandom Pećanca. Četnički odredi počinju da se formiraju prvih dana avgusta kada u dolinu Ibra dolazi Mašan Đurović, njegov vojvoda suhoplaninski, predratni oficir jugoslavenske vojske. On je ubrzo u Deževskom srezu organizirao pet četa s oko 500 boraca. Kako Draža Mihailović nije mogao da pridobije Đurovića, okrenuo se manje uticajnom Radomiru Cvetiću, Pećančevom vojvodi suhoredničkom, inženjerijskom kapetanu koji je sve do septembra mjeseca u „sjeni“ vojvode Đurovića. Početkom septembra on prelazi Ibar i stacionira se na planini Goliji, sjeverozapadno od Novog Pazara. Tada pet četničkih deževskih odreda prelazi pod Cvetićevu komandu. Uživajuću Mihailovićevu podršku Cvetić je širio četničku organizaciju. Krajem septembra od deževskih četa stvara Deževsku brigadu pod komandom poručnik Dragora Pavlovića. Odredi ove brigade učestvovali su u svim sukobima s albansko-bošnjačkim snagama, kao i u represalijama nad bošnjačkim stanovništvom te godine. Ova brigada je, zajedno sa Studeničkom brigadom, činila Studeničko-deževski četnički odred na čelu s Radomirom Cvetićem – vidi: M. Živković, Nekoliko dokumenata o stradanju Srba u Novom Pazaru kao posledici etničkih sukoba krajem 1941. godine, *Baština*, sv. 32, Leposavić 2012, 149.

Polužom (Shaban Mustafë Kastrati - Shaban Polluzha), izvršile su napade na više sela u Ibarskom Kolašinu.⁹⁶

Početkom septembra ustaške posade su se spremale da napuste zaposjednuti dio Sandžaka čime bi zapadni dio, do Sjenice, Nijemci predali Italijanima. Njemačka i ustaška posada 2. septembra su napustile Prijepolje, gdje je došla jedna italijanska jedinica. Toga dana otpočela je evakuacija i ustaške posade iz Nove Varoši.⁹⁷ Hodža Sulejman Pačariz i Husein Rovčanin su, u prijepoljskom kraju, radi zaštite od četnika, još od ranije formirali jedinice „muslimanske milicije“. Od italijanskih snaga u Prijepolje tražili su potom saglasnost za mobiliziranje Bošnjake iz grada i okoline u svoje jedinice. Pačariz je mobilizirao Bošnjake s desne obale Lima, u bivšim opštinama Velika Župa i Seljašnica s lijeve strane Lima i u Prijepolju, a Rovčanin Bošnjake od Brodareva i u selima s lijeve strane Lima. Organiziranje ovih četa pomagali su i prijepoljski Bošnjaci, među kojima su bili Ahmet Salihbegović i Alija Aginčić, koji je jedno vrijeme bio i predsjednik prijepoljske opštine. Pačariz i Rovčanin su saradivali s Hasanom Zvizdićem i Camilom Prašovićem, koji su stajali iza „muslimanske milicije“ u sjeničkom kraju.⁹⁸

Četnički pokret je izražavao nominalnu vezanost za Jugoslaviju, iako je on u suštini vezan za program „Velike Srbije“.⁹⁹ Draža Mihailović i njegovi sljedbenici su „kiptjeli od osvetničkog gnjeva“ zbog navodne izdaje Hrvata i Muslimana u aprilskom ratu. Na sastanku u septembru 1941., Mihailović je Josipu Brozu Titu, partizanskom vođi, kazao, prema nekim navodima, da „Hrvati, muslimani i svi ostali moraju biti najstrože kažnjeni i poslije izvjesne odmazde potpuno potčinjeni Srbima“.¹⁰⁰ U jesen te godine dolazi do radikalizacije stavova iz projekta Stevana Moljevića, jednog od vodećih četničkih ideologa, od 30. juna 1941. godine. Neke Moljevićeve postavke, dobivaju ofanzivniji smisao. Pojavljuje se izraz „čišćenje teritorija“, odnosno „čišćenje državne teritorije“. To je podrazumijevalo preseljenje naroda razmjenom teritorija ili njihovo uništenje. „Čišćenje“ Sandžaka i Bosne i Hercegovine smatralo se nužnim zbog stvaranja koridora između Srbije, Crne

⁹⁶ M. Živković, Dešavanja u Sandžaku od julskog ustanka do kraja 1941. godine, *Baština*, sv. 31, Leposavić 2011, 255.

⁹⁷ M. Ćuković, *Sandžak u ustanku 1941. godine*, 28.

⁹⁸ P. Radaković, *Muslimanska milicija u službi okupatora*, u: *Užička republika: zapisi i sećanja*, Titovo Užice 1981, 660-662.

⁹⁹ B. Petranović, *AVNOJ - revolucionarna smena vlasti 1942-1945*, Beograd 1976, 18.

¹⁰⁰ I. Goldstein-S. Goldstein, *Tito*, Zagreb 2015, 212. Iako su konkretni četnički politički ciljevi, zapaža Holm Zundhausen, (Holm Sundhaussen), među njima preseljenje/protjerivanje „nacionalnih manjina i anacionalnih elemenata“ (ukupno oko 2,7 miliona ljudi) iz Jugoslavije i „velike Srbije“, odnosno etničko čišćenje teritorije reklamirane kao „Srbija“, prikrivane od javnosti, nacionalno-srpska opredjeljenja i zahtjev za kolektivnim kažnjavanjem domaćih „agresora i izdajnika“ „provlače se kao crvena nit kroz interna dokumenta četničkog pokreta“ - prema: H. Zundhausen, *Istorija Srbije od 19. do 21. veka*, Beograd 2008, 351-352.

Gore i „srpskih krajeva” u zapadnim dijelovima Jugoslavije, do linije Sušak-Karlovac-Zagreb.¹⁰¹ Mihailović je bio „zagovornik isključive politike koja je podrazumjevala etničko čišćenje“.¹⁰² On je pismenim putem ukazivao 20. decembra 1941. majoru Đorđu Lašiću i kapetanu Pavlu Đurišiću da akcijama iz doline Lima u pravcu Bijelog Polja, Sjenice i Peštera (misli se na Peštarsku visoravan) očisti taj prostor od muslimana.¹⁰³ Četnici su u ratu vidjeli priliku za obračun s nesrpskim nacijama. Taj „eklatantno fašistički motiv svakoj raspravi o četničkom antifašizmu oduzima smisao“.¹⁰⁴

Početkom septembra 1941. u Sjenici je formiran mješoviti odbor za odbranu grada. Njegov glavni zadatak je bio sprječavanje međuetničkih sukoba, zaštita ljudi i imovine, održavanje reda i mira.¹⁰⁵ Sporadične akcije i lokalni sukobi su dobijali na intezitetu. Grupa deževskih četnika zapalila je u Vidovu 16. septembra stogove sijena koja su pripadala Bošnjacima. Dan kasnije, neki Bošnjaci su zapalili tri stoga sijena u vlasništvu Srba. Oko 20. septembra zapaljeno je selo Brestovo i ubijen Jovan Kovačević. Pljačke i paljevine su trajale tokom septembra. Pljačke su vršili žandarmi, albanske grupe i četnici. Četnici su 23. septembra zauzeli albansku žandarmerijsku stanicu na Rogozni. U tom kraju vodili su borbe s albanskim snagama sve do kraja septembra.

¹⁰¹ Opšir. B. Latas, *Saradnja četnika Draže Mihailovića sa okupatorima i ustašama (1941-1945)*, Beograd 1999.

¹⁰² Upor. J. Marjanović, *Ustanak i narodnooslobodilački pokret u Srbiji 1941*, 188-189; M. Radanović, „Noć osvetljena lomačama sa kojih se dizao plamen do neba...“, u: *Da pravda ne utihne*, Sarajevo 2019, 18.

¹⁰³ B. Petranović, *Istorija Jugoslavije 1918-1978*, 266; Isti, *Srbija u Drugom svetskom ratu 1939-1945*, Beograd 1992, 384; 537-538. M. Terzić, Falsifikat ili ne? Instrukcija Draže Mihailovića od 20. decembra 1941. Đorđu Lašiću i Pavlu Đurišiću, *Vojnoistorijski glasnik*, br. 1-2, Beograd 2004, 209-214. Mihailović je o odnosu prema Bošnjacima pisao: „Mus. st. je svojim držanjem dovelo da ih naš svet više ne želi i neće da ima u svojoj sredini. Potrebno je još sad da se pripremi iseljavanje u Tursku ili ma gde van naše teritorije“ – vidi: *Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda.*, tom 14, knj. 1, Dokumenti četničkog pokreta Draže Mihailovića 1941-1942, Beograd 1981, dok. 6, nap. 7; S. Bandžović, *Ratna tragedija Muslimana 1941-1945*, Novi Pazar 1992, 13; M. Hamović, *Izbjegništvo u Bosni i Hercegovini 1941-1945*, Beograd 1994, 74; N. Cigar, *Genocid u Bosni: „Politika etničkog čišćenja“*, Sarajevo 1998, 27.

¹⁰⁴ V. Perišić, Kad zaboraviš juli, *Peščanik.net*, 17. juli 2011, <https://pecsanik.net/kad-zaboravis-juli/>. Antifašizam je, kaže dalje T. Kuljić, „bio moralno-politička i humanistička vertikalna na osnovu koje su saveznici i čitav demokratski svet razvrstavali političke snage u toku Drugog svetskog rata. Antifašizam je, pre svega, kritika ubijanja u ime biološkog porekla, ubijanja nekoga zbog toga što je on pripadnik druge nacije“ – prema: Draža Mihailović – kvisling ili borac za slobodu?, *Istorija 20. veka*, br. 2, Beograd 2002, 189.

¹⁰⁵ Odbor je imao četiri člana: Hasan Zvizdić, predsjednik, Rade Karamarković, potpredsjednik, Sreto Živanović, član, Hilmija Kugić, član. Odbor je djelovao sve do kraja 1944. godine. Imao je značajan doprinos u izbjegavanju sukoba većih razmjera na sjeničkom području: „To je bilo jedinstveno, multietničko tijelo, na širem prostoru Jugoslavije” – vidi: A. Vrcić, *Mješoviti odbor za odbranu Sjenice 1941-1944, uloga i značaj*, 68-69.

Poginulo je 13 Albanaca i pet četnika. Međunacionalne napetosti nisu se smirivale. Ljudi oko Aćifa Hadžiahmetovića, glavne ličnosti u proalbanskoj vlasti u Novom Pazaru, istupali su s parolama da je stvaranje „Velike Albanije“ jedini put i mogućnost za dalji opstanak „muslimana u ovom kraju“, a četnici s parolama o „istrebljenju Turaka“.¹⁰⁶ Četnici Vlajka Čurčića napali su noću 2/3. oktobra muslimansko selo Karaulu u sjeničkom kraju, tukli ljude i žene, tražeći im puške i zlato.¹⁰⁷

Zbog djelovanja Ibarskog i Kopaoničkog partizanskog odreda u Ibarskoj dolini, njemačke snage su se početkom oktobra 1941. povukle iz Novog Pazara i Raške u Kosovsku Mitrovicu.¹⁰⁸ Željeznička pruga Kraljevo-Raška-Kosovska Mitrovica bila je ugrožena ustaničkim akcijama, pa su Nijemci donijeli odluku da se povuku iz Novog Pazara i Raške. U oba ova mjesta su ostavili oružje da se „brane od komunisti“.¹⁰⁹ Odmah po odlasku

¹⁰⁶ Sredinom juna 1941. na sjednici predstavnika proalbanskih vlasti iz Novog Pazara i članova Albanskog nacionalnog komiteta iz Novog Pazara, ali i s Kosova, donijeta je odluka o otepljenju Deževskog sreza od Srbije i njegovom pripajanju Albaniji. Nijemci nisu uvažili ovu odluku. Velikoalbanske tendencije nailazile su na otpor domicilnog bošnjačkog stanovništva. On se, prije svega, ogledao u suprotstavljanju albanizaciji, kao i u zahtjevima da se Novi Pazar pripoji NDH – vidi: M. Živković, Aćif Hadžiahmetović Bljuta: prilozi za biografiju 1919–1941, *Istorija 20. veka*, br. 3, Beograd 2012, 86-87.

¹⁰⁷ Zaplijenilo su i nekoliko volova, te ih potjerali na desnu stranu Uvca. Zlatarska partizanska četa je odmah krenula u potjeru za četnicima, ali je uspjela samo „da otme dva vola i vrati ih u Karaulu“, Tu su partizani naišli na „isprebijane ljude koji se nisu mogli podići iz postelje, a većina od njih imala su modrice po licu i telu“ - vidi: M. Čuković, *Sandžak u ustanku 1941. godine*, 36.

¹⁰⁸ Partizan Sveta Trifunović pisao je o tim danima: „Polovinom oktobra 1941. godine primio sam zadatak od Štaba odreda da obidem muslimanska sela u Vračevskoj opštini i da sa tamošnjim građanima održim konferenciju. Kako su svi muslimani iz tih sela bili izbegli u Novi Pazar sa svojim porodicama, pozvali smo ih preko Zenuna Haskovića, borca odreda, koji je imao stalni kontakt sa tom sredinom, da dođu svojim kućama na razgovor. Došlo je po 4-5 ljudi iz svakog sela i na jednom skupu izložio sam im ciljeve i metode NOB-e. Na kraju sam im rekao da treba da se vrate sa familijama svojim kućama i da nemaju razloga da beže od svojih kuća, jer se mi borimo protiv okupatora a ne protivu naših naroda. Slušali su me pažljivo i činilo mi se, sa zadovoljstvom. Završio sam izlaganje sa uverenjem da sam ih ubedio da se vrate kućama. U tom jedan od njih, stari Musliman sa belom bradom do pojasa, pripaljujući čibuk uze reč: „A je li, kako ono vi kažete, druže, lijepo nam ti to ispriča i rekli bismo ka sve je vala tako! A ja kada vi sada odete odavde šta onda s nama? Kuda ćemo noćas mi kada četnici dođu u naša sela? E, samo nam to još reci, pa da te poslušamo!“ – Odjednom sam izgubio reč. Matiran sam bio sa tim pitanjima, da mi je nestalo snage da im ubedljivo dam odgovor. Posle primetne pauze ubeđivao sam ih da niko nema prava da ih dira na dedovskim ognjištima i da je nepošten svako ko to pokuša. Ni na kraj pameti mi nije bilo da im garantujem živote. Ko je mogao kod onakvih nasilja četničkih prema muslimanskim selima. Ponovo su svi izbegli u Novi Pazar“ – cit. prema: S. Trifunović, Nije tako bilo, *Raška*, br. 16-17, Kraljevo 1980, 108-109.

¹⁰⁹ Sporazum između albanskih kvislinga i četnika o obustavi međusobnih borbi, „postignut na zahtjev njemačke okupacione uprave, koja je željela mir radi obezbjeđenja normalne proizvodnje rudnika Trepče i komunikacija u Ibarskoj dolini, bio je kratkog vijeka. Čim su njemačke jedinice, početkom oktobra, pod pritiskom uspjeha ustanka u Srbiji, napustile granični pojas između

Nijemaca u Novom Pazaru je formiran Odbor za odbranu grada od četnika koji su se „nalazili u okolini i želeli da zamene Nemce. Za muslimane postojala je bojazan od pokolja, te su članovi Odbora otišli za Kosmet, Pešter i Biševo da traže pomoć“.¹¹⁰ Oni koji su htjeli da brane grad i nisu imali mnogo izbora, „kao što nisu imali izbora ni u prihvatanju vojne pomoći, bez obzira od koga došla. Važno je bilo odbraniti se“.¹¹¹ Nijemci su preko Rogozne, slali municiju u Novi Pazar, a četnicima Ibarskom dolinom. U okolnim selima je već dolazilo do incidenata. Ubijena su dva žandarma, stradali su i neki Bošnjaci. Novim Pazarem se širila psihoza straha, kod Bošnjaka od napada četnika, a kod Srba od bošnjačke odmazde.¹¹² Odbor za odbranu Novog Pazara je 4. oktobra održao sjednicu. Aćif Hadžiahmetović je izložio situaciju u kojoj se našao Deževski srez, posebno Novi Pazar, s obzirom na četničke planove. Donešeno je više zaključaka: da se Bošnjacima podijele puške iz magacina žandarmerije i policije, kao i 50 pušaka koje je njemačka komanda dala albanskoj žandarmeriji uoči odlaska iz grada; da se organiziraju stalne straže oko grada, te pošalju tri delegacije radi traženja pomoći za odbranu grada - jedna u Kosovsku Mitrovicu, druga u Delimeđe i treća u Suhi Do. Odbor je uputio apel Bošnjacima u srezu da se samoorganiziraju i nabave oružje. U popodnevrim satima za Srbe je zatvoren izlazak iz grada.¹¹³ Milutin Živković piše da je tom odlukom spriječena „mogućnost odliva informacija ka neprijatelju“, kao i da je ona onemogućila Srbe da „eventualno ojačaju četničke formacije u okolini grada“. Od oko 3.000 Srba mještana je „samo njih 20 bilo u četničkim jedinicama koje su napadale Novi Pazar“.¹¹⁴

Kosova i Srbije prepustivši Novi Pazar albanskim kvislinzima, a Rašku četnicima, situacija se u ovom pojasu naglo pogoršala“ – prema: P. Morača, *Jugoslavija 1941*, 722.

¹¹⁰ E. Mušović, Nešto o novopazarskim Jevrejima i njihovoj sudbini u Drugom svetskom ratu, *Jevrejski almanah*, 1965-1967, Beograd 1967, 153.

¹¹¹ U. Mušović, Važno je bilo odbraniti se, *Danas*, Beograd, 1. avgust 2013, <https://www.danas.rs/drustvo/vazno-je-bilo-odbraniti-se>.

¹¹² R. Crnišanić, Ko je Aćif-efendija, *Novopazarski zbornik*, br. 32, Novi Pazar 2009, 266.

¹¹³ M. Ćuković, *Sandžak*, Beograd 1964, 169.

¹¹⁴ M. Živković, *Nekoliko dokumenata o stradanju Srba u Novom Pazaru kao posledici etničkih sukoba krajem 1941. godine*, 150, 153. Pred napad srpske vojske u Prvom balkanskom ratu 1912. na Novi Pazar, dio lokalnih, novopazarskih Srba je izbjegao u Rašku, gdje su formirane njihove dobrovoljačke jedinice koje su potom učestvovala u napadu na Novi Pazar. U pokušaju odbrane grada, pred napadima srpske vojske, bilo je, prema srpskim izvorima, preko 300 mrtvih i 700 ranjenih boraca: „Koliko je pak dobrovoljna i borbena gotovost da se Novi Pazar uporno brani pokazuje i ta okolnost, što i do sada, među mrtvima i ranjenima, koje Turci nisu uspjeli da s bojišta uklone i odnesu, što uvek veoma revnosno čine, moglo videti i mladića od 17 i 18 godina, kao i staraca od preko 60 godina“ – vidi: M. Radović, *Oslobođenje Novog Pazara u Prvom balkanskom ratu*, *Novopazarski zbornik*, br. 13, Novi Pazar 1989, 127; *Ratna memoarska i dnevnička proza*, prired. S. Đorđić, Beograd 1988, 18. Odbrana Novog Pazara je, pred nadmoćnim srpskim topovima, na kraju, bila prisiljena na predaju. Srpska vojska je 23. oktobra 1912. ušla u grad: „Komandant Ibarske vojske ušao je u Novi Pazar na čelu srednje kolone, u

Početak oktobra održan je sastanak predstavnika novopazarskih Bošnjaka i Srba. Bilo je prisutno oko 30-40 uglednih građana. Većina je smatrala da treba očuvati red i mir. Tih dana je u gradu boravio i Zenun Hasković, kao predstavnik partizana. On je pregovora s A. Hadžiahmetovićem. Iznio mu je prijedlog partizana da se prekinu sukobi i uspostavi slobodan saobraćaj između Novog Pazara, Raške i Kosovske Mitrovice, da gradske vlasti dozvole partizanima da uđu u Novi Pazar. Hadžiahmetović je odgovorio Haskoviću da su oni pokušali da pregovaraju sa Srbima, da će i dalje pregovarati, ali da slobodu ugrožavaju četnici a ne on, te da Albanski komitet neće dozvoliti nikom da uđe u grad. Hasković je razgovarao i s učiteljem Filipom Stojanovićem i advokatom Šefkijom Kapidžićem, tražeći da i oni, sa svoje strane, učine sve kako ne bi došlo do eskalacije sukoba. Hadžiahmetović i njegovi saradnici vodili su, u nekoliko navrata, pregovore s četničkim predstavnicima i posrednicima. Hadžiahmetović se 12. oktobra sastao s Miladinom Milovanovićem, predsjednikom opštine u Vranovini. Dogovorili su se da Milovanović organizira pregovore između četnika iz Raške i vlasti iz Novog Pazara. Nakon nekoliko dana sastali su se Ahmet Daca i Boža Šarković i ugovorili da se novi sastanak održi 20. oktobra. Na tim pregovorima predstavnici Novog Pazara su bili A. Hadžiahmetović, Ahmet Daca i Asim Amidžić, komandant žandarmerije u gradu. Četnike su zastupali Tihomir Šarković, Radomir Cvetić, kapetan, Brana Petrović, kapetan i Miladin Milanović. Oni su tražili da im se ustupi žandarmerijska stanica na Piloretama; da se Albanci vrate na Kosovo u roku od tri dana; da se Srbima u Novom Pazaru garantira život i omogućiti da napuste grad ako to žele. Hadžiahmetović je, pak, tražio da se albanskoj žandarmeriji u Novom Pazaru ustupi stanica u Rajetiću, da ta žandarmerija zadrži stanicu u Piloretama, da se četnici povuku iz onih opština Deževskog sreza gdje albanski žandarmi drže vlast i da ih ne ometaju u tome, da se muslimanima garantira život i opstanak.¹¹⁵ Posljednji pokušaj pregovaranja bio je 23. oktobra između Uzeira Ljajića, komandira žandarmerijske stanice u Dugoj Poljani i njegova dva žandarma, s jedne, i Miloša Karalića, kafedžije iz Ostatije i dvojice Srba, s

---

pratnji konjičkog eskadrona i bataljona pešadije. Ispred kolone išli su izaslanici i taoci - turske age i begovi“. Omer Koničanin opisao je doček srpske vojske: „Srpske žene su bile obučene u svečane haljine sa niskama dukata oko glave i vrata. U razgovoru s njima komandant mesta ih je kroz šalu pitao: „Je li to onaj turski zulum, što ste ga trpeli“, pokazujući na zlatne niske. Istoga dana srpska vojska je raspoređena po svim ulicama grada“. Srpska vojska se mahom ponašala korektno prema Bošnjacima – vidi: M. Radović, *Hronika Novog Pazara u NOB-u, Pregled događaja od 1912. do 1941. godine*, rukopis, knj. 1, Novi Pazar 1960, 10; S. Bandžović, *Iseljavanje Muslimana iz Sandžaka*, Sarajevo 1991, 14; M. Imamović, *Historija Bošnjaka*, Sarajevo 1997, 458.

¹¹⁵ M. Ćuković, *Sandžak*, 170-171. Pregovori su protekli u napetoj atmosferi. Šarković je insistirao na uspostavi mješovite vlasti u Deževskom srezu. Tražio je i da se deblokira Novi Pazar za Srbe. Hadžiahmetović je insistirao da se četničke snage povuku iz sreza da ne bi ugrožavale Novi Pazar. Zbog oprečnih stavova, pregovori nisu dali rezultate – vidi: M. Živković, *Ćif Hadžiahmetović Bljuta: prilozi za biografiju 1919–1941*, 90.

druge strane. Sporazum nije postignut zbog izbijanja novih incidenata. U međuvremenu su pristizale naoružane grupe Albanaca u Novi Pazar. Prva takva veća grupa iz Drenice, predvođena barjaktarom Šabanom Polužom, došla je 7. oktobra. Priređen joj je svečan doček.¹¹⁶

Tokom oktobra nastavljeni su, navodi Mirko Ćuković, sukobi. Neke albanske i bošnjačke grupe su zapalile srpska sela: Grižane, Izvore, Rajetiće, Žarevo, Kašalj, dio Bara, Netvrđe, Izbice, Osaonicu, Okose, Štitare, Stradovo. Četnici su palili bošnjačka sela: Trnavu, Brđane, Banju, Polokce, Janču, Muhovo, Grab, Bijele Vode, Čebinac. Paljenje sela su praćena pljačkom. U sukobu na Rogozni 6. oktobra poginulo je sedam četnika i četiri Albanaca; u napadu Albanaca na selo Lukocrevo 12. oktobra poginula su dva srpska seljaka; u napadu četnika na Brđane i Trnavu sredinom oktobra poginula su dva Bošnjaka i dva četnika; u napadu Šabana Poluže na Osaonicu, Okose i Štitare 24. oktobra poginula su četiri srpska seljaka i jedan Albanac; u sukobima od Đurđevih Stubova do Belih Voda 29. i 31. oktobra poginulo je sedam Bošnjaka i pet četnika. Stradalo je još oko 30 ljudi (Srba i Bošnjaka) iz Novog Pazara i okoline.¹¹⁷

Četnici iz Raške su, po povlačenju njemačkih snaga, kojima je prijetila opasnost da zbog rasplamsavanja ustanka u jesen 1941, budu odsječene od svoje glavnine, tri puta pokušavali da osvoje Novi Pazar, opkoljavajući ga od Rogozne do Štitara, Cokovića, Piloreta i deževskog kraja. Oko Novog Pazara su bile danonoćne lokalne straže. U grad je pristiglo kao pomoć, prema nekim procjenama, oko 3.200 naoružanih Albanaca s Kosova i oko 1.800 Bošnjaka iz Biševa, s Pešteri i popaljenih bošnjačkih sela.¹¹⁸ Krajem oktobra postignut je sporazum između četnika i partizana Kopaoničkog odreda da zajednički napadnu na Novi Pazar. Četnici su trebali napasti grad sa sjeverne, sjeveroistočne i sjeverozapadne, a partizani s južne i jugoistočne strane. Štab Kopaoničkog partizanskog odreda, pod komandom Svete Trifunovića, uputio je dvije čete na Rogoznu radi presjecanja puta Kosovska Mitrovica-Novu Pazar i sprječavanja eventualnog nadiranja naoružanih albanskih grupa tim pravcem. Obje čete su kontrolirale putnu komunikaciju na prostoru Krvosalije-selo Brestovo. Kada su partizanske čete Kopaoničkog odreda zaposjele put Kosovska Mitrovica-Novu Pazar, tamo je pristigla i grupa kolašinskih četnika pod komandom Todora Dobrića i Todora Ćukića. Oni su tražili od Svete Trifunovića da partizani krenu preko Brđana niz Trnavu i usput popale bošnjačke kuće. Pošto on nije pristao da to uradi, napad su izvršili četnici. Paleći bošnjačke kuće u Brđanima i Trnavi stigli su do muslimanskog groblja

¹¹⁶ M. Živković, *Dešavanja u Sandžaku od julske ustanka do kraja 1941. godine*, 256.

¹¹⁷ U oktobru su grad napustili i neki Bošnjaci: Sulejman Rasovac s Ismetom i Ibrom Rasovcem, Šefkija Kapidžić, advokat, Daut Ćilerdžić, renterijer, Asim Gotovac i još oko šest porodica.

¹¹⁸ M. Radović, *KPJ i NOP u Novom Pazaru za vreme okupacije u Drugom svetskom ratu*, 304.

na Gazilaru.¹¹⁹ Dan kasnije neki naoružani Bošnjaci napali su srpske kuće u Trnavi i počeli da ih pale. Partizani su ih napali i prisilili ih da se vrate u Novi Pazar. U to vrijeme dolazi u Srbiji do sve većeg četničkog razmimoilaženja s partizanima. Obustavljaju borbu, koju su, zajedno s njima, vodili protiv okupatora. Okreću se protiv partizana.¹²⁰

Oko Novog Pazara više sela je bilo u plamenu. Neke naoružane grupe Albanaca i Bošnjaka su 1. i 2. novembra ubile dvije žene iz Baletića i dva seljaka iz Borikovca. Grupa Bika Dreševića napala je sela Zabrdje, Gračane i Doljane. Ubijeno je osam ljudi, dvije žene i jedno dijete. U selu Neprelje 3. novembra ubijen je Radojko Jekić. Dreševićeva grupa palila je kuće u selu Šavce. Četnici Miladina Milanovića i Dragora Pavlovića, popalili su 3. novembra bošnjačka sela Pope, Đonlije, Okose, Donju i Gornju Požegu, Ivanču, Rajčinoviće i „poubijali stanovništvo koje su uspjeli da pohvataju“. Aćif Hadžiahmetović je 2. novembra predložio nekim uglednijim novopazarskim Srbima da upute delegaciju četnicima radi nastavka pregovora. Dogovoreno je da im se uputi pismo s prijedlozima za sporazum. Prijedloge je diktirao Hadžiahmetović: da se uspostavi demarkaciona linija koja bi išla od Đurđevih Stubova na Kosuriće–Ljiljac–Svilanovo i Novopazarsku Banju–Brđane–Česmaliju–Vojkoviće; da svaka strana na svojoj teritoriji održava red i mir; da se postigne sporazum o nenapadanju. Pismo su potpisali Spaso Nićiforović, Dušan Vranić i Svetozar Nedić. Istog dana Draga Nedić i Rosa Felčer su odnijele pismo četnicima. Kada je Radomiru Cvetiću uručeno pismo, on je od Hadžiahmetovića ultimativno zatražio da mu preda Novi Pazar. Ovaj je, odbijajući taj zahtjev, poduzeo dodatne mjere za odbranu grada.¹²¹

Četnički napad na Novi Pazar izvršen je 4. novembra s ciljem da se izvrši „potpuna likvidacija muslimana“. Jedinice Studeničko-deževske brigade su predvodili kapetan Radomir Cvetić i poručnik Dragor Pavlović. U napadu je učestvovalo „600 naoružanih seljaka i pripadnika četničkih odreda i oko 20 Srba iz grada“.¹²² U gradu je, zapisao je jedan hroničar, tada ustalo sve „s

¹¹⁹ Od četnika iz Ibarskog Kolašina stradao je u jesen 1941. jedan broj Bošnjaka po selima. Četnici su Hajriju Emčović, domaćicu iz Vučje Lokve, zatvorili u kuću i zapalili. Ubijeni su u novembru i zemljoradnik Bejto Mahmutović, Nafija Mahmutović, domaćica, Hasanović Azemina, Adem Šaćirović iz Vučje Lokve. Salka Mahmutovića, iz Vučje Lokve, zakovali su za drvo. Hasanović Sefer, iz Berberišta, izgorio je u svojoj kući; Avdija Hajrović iz Rvata i Ramo Hajrović, zemljoradnik iz Rvatske, izgorjeli su u zapaljenim kućama. Idrizović Ramiz, zemljoradnik iz Vučje Lokve, zaklan je 9. decembra – vidi: M. Radović, *Ljudske i materijalne žrtve Novog Pazara i Deževskog sreza u Drugom svetskom ratu*, Novi Pazar 1994, 42-43.

¹²⁰ Štab Kopaničkog odreda je donio odluku da povuče svoje jedinice u pravcu Raške, odakle je trebalo da idu u pomoć partizanima kod Kraljeva – vidi: M. Čuković, *Sandžak*, 172.

¹²¹ R. Škrijelj, *Od Koniča Džemo- šehid il' gazija Sandžaka, Bošnjačka riječ*, br. 17-18, Novi Pazar 2020, 27; također vidi: Isti, *O pravdi, praštanju i pomirenju*, *Danas*, Beograd, 4. juli 2013, <https://www.danas.rs/drustvo/o-pravdi-prastanju-i-pomirenju>.

¹²² M. Radović, *KPJ i NOP u Novom Pazaru za vreme okupacije u Drugom svetskom ratu*, 304.

puškama, viljuškama, koljem s privezanim noževima na njima. Borba je bila žestoka sve do devet sati. Kuršumi su zviždali po čaršiji“.¹²³ Nakon sedmosatne borbe četnici su se povukli u rasulu.¹²⁴ Partizani su, piše Aleksander Bajt „i u Novom Pazaru na isti način izdali savezništvo s četnicima, koji su „bili toliko šasavi da su potom sami nastavili sa napadima; poraženi su, uz gubitak 60 ljudi“.¹²⁵ Četnici su 4. novembra u selu Požega, u kući Bahtijara Doljanca, koji je čuvao tri srpske porodice iz sela Šavci (porodice Milana Đorđevića, Raka Đorđevića i Arsenija Jankovića) i tri bošnjačke porodice, izbjegle iz sela Vever i Kukavice (porodice Sinana Rašljanina, Bajra Islamovića i Rama Pruševića), zvjerski napali zatečene Bošnjake, Iako su ih ljudi iz srpskih porodica preklinjali da to ne čine i raširenih ruku i svojim telima štitali nevinu čeljad“.¹²⁶ Četnici su u napadu na Novi Pazar imali 63 mrtvih i 68 ranjenih boraca, od kojih je 20 umrlo. Odbrana je imala 45 mrtvih, 38 ranjenih od kojih je 15

¹²³ Četnički napad je započeo 4. novembra u četiri sata ujutro. Sve do sedam časova četnici su napredovali i primicali se gradu. Grupe Bika Drešovića, mula Jakupa Kardovića i Džema Koničanina zašle su im za leđa i s boka, „što je izazvalo pometnju ljudstva i povlačenje sa već zauzetih položaja. Pošto je napad razbijen sa ove strane, branioци su se prebacili na liniju Petrova crkva-Đurđevi Stubovi- Parničko Brdo- Vidovo i potisnuli napada na celoj liniji” – prema: M. Ćuković, *Sandžak*, 173-174.

¹²⁴ Prema: I. Šušević, Dnevnik događaja u Novom Pazaru od 2. oktobra do 20. decembra 1941. godine, *Novopazarski zbornik*, br. 34, Novi Pazar 2011, 231. Anonimni bošnjački savremenik dalje navodi: „Rezultat borbe je bio, s naše strane petnaest ubijenih (Murat Glogovičanin policajac, Abdulah-aga Rožajac, ef. Fako Ahmeta Košuta, Iso Pučić, Fako Rebronja, dva Šiptara, tri Biševca, Mehmed Hajdaragić, a dvadesetpet ranjenih). Od Srba je poginulo oko trideset pet, osim onih koje su Srbi odnijeli sa sobom. Taj dan je bio utorak. Srbi iz varoši su otvorili... na muslimane po brdima oko Pazara. No Arnauti su, onda izvršili pretres srpskih kuća i pobili uzgred oko sedam-osam Srba (Stevan Basorović, (Dragutin) Šumarac, Mitrović, kap. Aleksa Bajčetić, Stevan Marjanović, maturant Filip, pekar i drugi). Srbi su na poprištu „Jaklja” – više Borića poraženi i otjerani. Varoš je bila nespemna oružjem. Dosta je mali broj naših ljudi davao otpora. Pričaju da je borbu završio u korist našu mula Jakup Kardović iz Vuče, koji je došao sa milicijom dobrovoljcima iz tutinskog i rožajskog kraja i Biko (Bilal Biko Drešević – prim. S. B) sa svojom četom, zaobišavši ih a obukavši srpske kape”.

¹²⁵ S. Vasović-Mekina, Bermanov dosije (1), *Vreme*, br. 460, Beograd, 30. oktobar 1999. „Muslimanska banda“ iz Požega ubila je 4. novembra u selima Sitniče, Požega, Jasenovik i Rodiče: Efimiju Janković, domaćicu, Stanicu Ilić (osam godina), Vuka Stefanovića i Arsenija Jankovića, zemljoradnike, i Miljojku Simović, domaćicu, a raniли Sofijanu Simović, domaćicu i njenu kćerku Danicu – prema: M. Radović, *Ljudske i materijalne žrtve*, 39.

¹²⁶ M. Ćuković, *Sandžak*, 174. Srpske porodice su kod Doljanca boravile prije toga mjesec dana, dok su bošnjačke pristigle dva-tri dana uoči ovog stravičnog događaja. Srpske porodice su se nalazile u jednoj, a bošnjačke u drugoj sobi. Četnici su ubili Hajra Islamovića, zemljoradnika iz Kulina, Saniju Prušević, djevojčicu iz Kulina, Elmazu Doljanac, domaćicu iz Kulina, Šehu Rašljanin, domaćicu iz Požega, Hazba Rašljanina i Latifa Doljanca, zemljoradnike iz Požega. Ranjeni su Zulfa Prušević, dijete iz Kulina, Doljanac Fata, domaćica, Doljanac Bahtijar, Doljanac Hadžira, njegova kćerka, Ziba Prušević, domaćica, Hana Prušević, domaćica i Rasim Dolovac, dijete. Ostali su živi jer su bili u nesvjesnom stanju pa su četnici mislili da su mrtvi. Od zadobijenih rana umrli su, nakon nekoliko dana, Doljanac Fata i Zulfa Prušević – vidi: M. Radović, *Ljudske i materijalne žrtve*, 39.

umrlo.¹²⁷ Prilikom odbijanja napada na položaje istočno od grada Biko Drešević, jedan od lokalnih komandanata, sa svojim ljudima otsjekao je glave nekim četnicima iz Postenja i iz Netvrđa, poginulih na Jaklji kod Borića, pa su ih na bajonetima donijeli u grad.¹²⁸ Pod optužbom da su pucali na snage odbrane, od nekih albanskih i kriminalnih grupa ubijeno je 20-ak Srba u gradu.¹²⁹

Nakon prvog napada na Novi Pazar poduzeto je više bošnjačkih akcija da se sačuvaju lokalni Srbi od mogućih stradanja i osvete.¹³⁰ Mumin Hamidović, šerijatski sudija, išao je od ulice do ulice i „molio muslimane da spasavaju Srbe“. U teškim danima po Novi Pazar, izloženog napadima, „priličan broj“ Bošnjaka pokušavao je da spriječi anarhiju, da sačuva domaće Srbe od nasilja, pa su oko zgrada, gdje su smještene srpske porodice postavljane straže da bi spriječile moguće napade. Pružali su i utočišta Srbima u svojim kućama.¹³¹ Posebno se na tome angažirao mula Jakup efendija Kardović

¹²⁷ M. Živković, *Dešavanja u Sandžaku od julskog ustanka do kraja 1941. godine*, 257.

¹²⁸ Po naređenju Prefekture sreza glave četnika 5. novembra Žarko Milenković, zemljoradnik iz Luga, u pratnji Hamde Opa, žandarma, sahranio je u bašti Ilije Jemuovića – vidi: M. Radović, *Ljudske i materijalne žrtve*, 41.

¹²⁹ Upor. R. Crnišanić, *Ko je Aćif-efendija*, 267. Iz svojih kuća odvedeni su i ubijeni Šumarac Dragutin, policijski pisar i Mirković Nikola, penzionisani kapetan, kao i Andrić Vukadin, pekar, Bajčetić Aleksa, crjevar, Basorović Stevan, trgovac, Bojanić Miladin, kafedžija, Vučković Svetomir, zemljoradnik iz Vidova, Marjanović Miodrag, učenik gimnazije, Mijatović Radomor, žandarm, Milovanović Filip, pekar, Milosavljević Andrija, žandarm, Mirković Nikola, penzioner, Pantelić Milan, zemljoradnik iz Gnjile (Štavički srež), Radunović Slavko, pekar, Ratković Miodrag, učenik gimnazije, Raković Predrag, učenik učiteljske škole, Savić Maksim, zemljoradnik iz Rajčinovića, Savić Stjepan, zemljoradnik iz Dobrinja (Štavički srež), Nikola Spasojević, penzioner, Bogoljub Stefanović, stolar, Ranko Carević, finans – prema: M. Radović, *Ljudske i materijalne žrtve*, 40-41. Olga Janković, sudija u penziji, piše 2011. da je u novembru 1941. jedno od njenih prvih saznanja o ratu kao djeteta bilo saznanje da je njen 60-godišnji djed Stevan Basorović, trgovac, otac sedam kćerki, ubijen na kućnom pragu: „Komšije i prijatelji Bošnjaci organizovali su tada neku vrstu zbege za Srbe, tako da su mnogi izbegli pokolj, među njima i moji stričevi” – prema: O. Janković, Ispitati sve zločine, *Politika*, Beograd, 28. januar 2011, 15. Milica Đokić, ljekar u penziji, druga unuka Stevana Basorovića, piše da „sramni čin ubistva moga dede i drugih nevinih žrtava nisu organizovali i počinili Novopazarci, već oni koji su došli da seju mržnju i imali samo njima znane ciljeve. Naše komšije muslimani su u tim nemirnim ratnim danima spasili mnoge nekužne Srbe i to im nikada ne zaboravljamo” – cit. prema: M. Đokić, Obelodaniti dokumenta o Aćif-efendiji, *Politika*, Beograd, 29. avgust 2012.

¹³⁰ Duljo Madžović je 5. novembra 1941. tokom čitavog dana čuvao kuće Ilije Jemuovića i Mirka Gavrića u Žičkoj ulici. U štali Mirka Gavrića krio se tog dana Rodoljub Jemuović. On je tada uspio da, uz pomoć Madžovića, preko Parničkog brda, pobjegne iz grada. Duljo je natovario kola Pavla Novakovića, penzionera, talom u bašti Ilije Jemuovića. Rodoljuba je „zavukao u talu sa puškom“. S njim su, zajedno u kolima, bila dva odrasla sina Pavla Novakovića. Preko Parničkog brda, prebacili su se u Deževu, odatle u Rašku.

¹³¹ Emin Berberišanić čuvao je u kući Dušana Davidovića. Kada je Dušanu i tu zaprijetila opasnost, prebacio ga je u kuću Bećira Mujovića iz Svojbora. Dušanić je u bošnjačkim kućama proveo skoro mjesec dana. Zejnel Đakovac je čuvao više od 20 dana u kući porodicu penzionera

iz Biševa.¹³² Predložio je da se svi Srbi stariji od 18 godina dovedu i zaštite u zgradi suda kako bi se spriječilo njihovo stradanje. Aćif Hadžiahmetović je prihvatio prijedlog, pa je naredio da se Srbi zaštite od terora.¹³³ Miodrag Radović piše da je njih sačuvala spasonosna akcija koju su Bošnjaci organizirali 7. i 8. novembra u cilju zaštite od nekih albanskih grupa: „Inicijativu za ovakvu akciju dali su ugledni građani Muslimani. Došli su na ideju da sve odrasle Srbe, muškarce, okupe u prostorijama Okružnog suda i zatvora i da im tamo organizuju zaštitu. Podršku za to dobili su od mula Jakupa Kardovića iz Biševa, koji je imao grupu od nekoliko stotina naoružanih Biševaca... Tada je 420 Srba, pod oružanom zaštitom Muslimana i albanske žandarmerije, sprovedeno od svojih kuća i sklonjeno u sudske i zatvorske prostorije. Najmlađi među njima bio je Mirko Čeković, dječak od desetak godina”.¹³⁴ U trenutku najvećeg terora, piše Milutin Živković, Srbe su zaštitili „upravo njihovi sugrađani muslimani. To su učinili jer su ubijanim Srbima bili komšije i poznanici, ali i zbog toga jer su se plašili da se teror albanskih kačaka može na kraju preneti na njih. Kako više ne bi bili ubijani, 6. novembra su svi punoletni Srbi zatvoreni u zgradu Okružnog suda i stavljeni pod jaku stražu. Bilo ih je između 350 i 400“. Oni su tu ostali sve do 7. decembra i niko više

---

Miluna Arsovića, a Cufu Hamzagić oko 15 dana advokata Svetozara Nedića. Vasvija Rasovac, žena Ali-bega, čuvala je skoro mjesec dana Voju Vulovića sa sinovima. Adil Duštinac, pekar, dovodi u kuću Tanaska Stanića, pekara, i čuva ga dvije nedjelje. Izet-beg Jusufbegović tri nedjelje u kući čuva Dragu Pantelića, bivšeg sreskog načelnika. Ešref Jusufbegović sklanja kod sebe Isidora Jeremića, kafedžiju, Panta Maksimovića, opštinskog službenika i druge Srbe. Ibro Gegić 15 dana u kući čuva Vlada Sjusjukalova, penzionera i Mihaila Lazovića, penzionera. Uz pomoć Pembe Bečković, stari učitelj Filip Stojanović, odjeven u dimije i pod čaršafom, prebacuje se do Banje. Na isti način je prebačen i njegov sin Mijo. Odatle se čitava porodica, preko Cokovića, prebacuje na Batnjik. Do Cokovića ih je ispratio njihov komšija Nazif Škrijelj – prema: M. Radović, *Hronika Novog Pazara u NOB-u*, knj. II, rukopis, Istorijski arhiv „Ras“, Novi Pazar 1960, 329-332.

¹³² On se, prije dolaska u novopazarski kraj, u Rožajama zalagao kod italijanskih vlasti da poštede živote pravoslavnih komšija – 17 zatvorenih Magdelinića i Zekića iz Bogaja i Radeve Mahale. Na inicijativu njega i drugih uglednih građana Rožajci su u svojim kućama primali komšije pravoslavne vjere. Karakterističan je primjer stanovnika sela Koljena Bralića, Dedeića, Mujevića i Husovića koji su primili porodice Magdelinića i Zekića, komšije pravoslavce iz sela Bogaja i Radeve Mahale. Poznat je i primjer starice iz beranskog kraja na čiju je molbu mula Jakup sačuvalao živote četvorici njenih sinova – četnika, omogućivši da neometano napuste skrovište na području Rožaja. Mula Jakup je uvijek svojim saborcima napominjao da imaju obzira prema ženama, starcima i nejači na drugoj strani: „Mi smo tu da branimo vatan! Tamo ne smije niko ništa da radi što nam vjera ne dozvoljava!“ – prema: I. Dedeić, Svetionici sandžačke istorije, *Damar*, br. 13, Sarajevo 2017, 9-10.

¹³³ M. Živković, *Dešavanja u Sandžaku od julskog ustanka do kraja 1941. godine*, 257.

¹³⁴ M. Radović, *KPJ i NOP u Novom Pazaru za vreme okupacije u Drugom svetskom ratu*, 303-304. S druge strane, slata su tada pisma nekih bivših narodnih poslanika iz Raške i drugih mjesta Milanu Nediću u Beograd da je u Novom Pazaru zatvoreno „preko 300 mirnih i lojalnih građana koji se smatraju taocima, čija nam sudbina do danas nije poznata, a koji su najverovatnije do sada poubijani“ – vidi: B. Biševac, Deževski i Štavički srez u pismima Tihomira Šarkovića 1941. godine, *Novopazarski zbornik*, br. 25, Novi Pazar 2001, 259-270.

nije stradao, mada su „albanski kačaci nekoliko puta pokušavali da provale u zatvor“.¹³⁵

Na sjednici Odbora za odbranu grada 4. novembra Aćif Hadžiahmetović je insistirao da se što prije s Kosova uputi još albanskih snaga obećavši velike nagrade. Do 14. novembra u Novom Pazaru se već našlo između nekoliko hiljada naoružanih Albanaca. Ove snage je predvodilo 12 barjaktara na čelu s komandantom žandarmerije iz Kosovske Mitrovice Bajazitom Boljetinijem. (Bajazit Boletini). Hadžiahmetović je ove snage želio da upotrijebi za napad na Rašku - glavno četničko uporište na ovom prostoru.¹³⁶ U znak osvete zbog napada na grad Albanski komitet iz Novog Pazara je 16. novembra organizirao napad na Rašku. U njemu je učestvovalo 2.410 ljudi pod oružjem, a od toga su „2.100 činili Albanci“.¹³⁷ Izvršen je napad na položaje prema Đurđevim Stubovima i Deževi, u Postenju i na liniji Banja-Cokovići. Popaljena su srpska sela na području postenjske opštine, veći dio sela u pološkoj opštini, preko polovina sela u vračevskoj opštini, preko tri četvrtine sela u nikoljačkoj opštini i oko trećina sela u Studeničkom srezu.¹³⁸ Napadači su stigli do predgrađa Raške. Stanje je bilo za četnike alarmantno. Na odbrani grada bio je angažiran i Vojislav Lukačević, čovjek od ličnog povjerenja Draže Mihailovića. Odlučujuća bitka je vođena 17. novembra, na Velikoj i Maloj Bisini i u dolini Raške. Ishod borbe je odlučio dolazak oko 500 četnika iz Toplice pod komandom Mašana Đurovića. Na albansko-bošnjačkoj strani poginulo je, prema nekim navodima, 106, a u odbrani Raške 34 borca.¹³⁹

Drugi napad na Novi Pazar, u kojem su četnike, pored Radomira Cvetića i Dragora Pavlovića, predvodili vojvoda Mašan Đurović i kapetan Vojislav Lukačević, izvršen je na Arandjelovdan, 21. novembra.¹⁴⁰ Četnici su u nastupanju palile bošnjačka sela koja su im se našla na putu.¹⁴¹ Novi Pazar je

¹³⁵ M. Živković, *Nekoliko dokumenata o stradanju Srba u Novom Pazaru kao posledici etničkih sukoba krajem 1941. godine*, 152; Isti, *Aćif Hadžiahmetović Bljuta: prilozi za biografiju 1919–1941*, 91; Isti, *Etnički sukobi na prostoru Novog Pazara i Raške u jesen 1941. godine*, *Vojnoistorijski glasnik*, br. 2, Beograd 2012, 74. Jaka straža je danonoćno štitila Srbe. Komanda straže je bila povjerena mla Jakupovom sinu Sulju – vidi: B. Agić, Gazija i šehid mla Jakup-efendija Kardović, *Sandžak*, br. 174, Novi Pazar, 1. decembar 2013, 25-26.

¹³⁶ M. Živković, *Aćif Hadžiahmetović Bljuta: prilozi za biografiju 1919–1941*, 91.

¹³⁷ M. Živković, *Dešavanja u Sandžaku od julskog ustanka do kraja 1941. godine*, 258, nap. 44.

¹³⁸ Kudrić Krsto, zemljoradnik iz Batnjika, zaklan je u Milatkoviću 16. novembra od „muslimanske i arnautske bande“; Matović Mato, zemljoradnik iz Deževe, izgorio je 17. novembra u svojoj kući „koju je zapalila muslimansko-arnautska banda“ – M. Radović, *Ljudske i materijalne žrtve*, 42-43.

¹³⁹ M. Živković, *Dešavanja u Sandžaku od julskog ustanka do kraja 1941. godine*, 258.

¹⁴⁰ M. Živković, *Aćif Hadžiahmetović Bljuta: prilozi za biografiju 1919–1941*, 92.

¹⁴¹ Po selima je ubijeno 22 Bošnjaka – sedam žena, jedno dijete i 14 muškaraca – vidi: M. Radović, *Ljudske i materijalne žrtve*, 45.

bio pun izbjeglica.¹⁴² Četnici su, „računajući da će na taj način dobiti pomoć ovog svetitelja”, govorili: „Ako napad uspe, Novi Pazar ćemo nazvati Novi Arandelovac”. Sa sobom su vodili i volove, nadajući se bogatom plijenu: „ima svašta u Pazaru”.¹⁴³ I ovaj napad je odbijen.¹⁴⁴ Milutin Živković navodi da su gubici u ljudstvu na strani četnika iznosili 42 boraca, a 26 u odbrani grada, dok je na obje strane bili 45 povrijeđenih. Četnici su 25 uhvaćenih muslimana sproveli u Rašku, odakle su ih, na pritisak novopazarskih Srba vratili u Novi Pazar. Manji sukobi su nastavljeni i nakon 21. novembra.

Vijesti da četnici, i pored dva neuspjeha, planiraju novi napad na grad, izazvale su nove strahove i zebnje. Srbi su iz Novog Pazara, zabrinuti za svoju sudbinu, upućivali poruke četnicima u Raški da više ne napadaju grad. Apel da se ne napada Novi Pazar krajem novembra potpisalo je 227 Srba.¹⁴⁵ Ovakvi pozivi su bili bez rezultata. Treći, posljednji četnički napad na Novi Pazar, koji je predvodio Mašan Đurović, izvršen je 4. decembra.¹⁴⁶ U njemu su, u početku, učestvovali i Nijemci koje su četnici u Raški prethodno uvjeili da grad drže komunisti.¹⁴⁷ Nijemci su ubrzo saznali da u gradu nema komunista, pa su

¹⁴² M. Živković *Etnički sukobi na prostoru Novog Pazara i Raške u jesen 1941. godine*, 79; Isti, *Nekoliko dokumenata o stradanju Srba u Novom Pazaru kao posledici etničkih sukoba krajem 1941. godine*, 152.

¹⁴³ D. Pešić, *Studenički srez u NOR-u i revoluciji*, Beograd 1977, 146.

¹⁴⁴ Anonimni savremenik opisuje napad na Novi Pazar: „Danas izjutra oko šest časova čula se je detonacija bombe – eksploziva, kao znak za napad. Na taj znak nastao je alarm u varoši i sve je izletelo iz kuća - ko sekiru ko nož. Napad je bio žešći. Oko sedam časova je naročito bio žestok. Srbi su se povukli vrlo brzo. Borba je bila vrlo žestoka. Trajala je do dvanaest i trideset do podne. Pazar je bio u kritičnoj situaciji. Stvar je izveo na spas Pazarac slavni Džemail Koničanin (jedan od vođa muslimanske milicije – prim. S. B), koji se slučajno bio desio sa svojim društvom kod sela Hrvatska. Otuda kada je čuo napad na Pazar, privukao se napadačima i udario im s leđa i užasno ih potukao. Tada su oni udarili u bijeg. Ostavili su veliki broj mrtvih. Zarobljen im je jedan luksuzni automobil sa dva sanduka bombi „tromblonskih”. Rezultat s naše strane je sedam mrtvih, a oko petnaest ranjenih” – nav. prema: I. Šušević, *Dnevnik događaja u Novom Pazaru od 2. oktobra do 20. decembra 1941. godine*, 234.

¹⁴⁵ Srbi su se obratili četničkom vojvodi Mašana Đuroviću: „Kako bi se sprečile dalje patnje i stradanja Srba ovoga kraja, molimo Vas i kumimo da svaku dalju borbu sa braniteljima Novog Pazara obustavite i zamenite mirnim razgovorima i pregovorima kako bi se došlo do mirnog stanja... a preko toga i spasa celokupnog ovdašnjeg življa“ - vidi: M. Živković, *Nekoliko dokumenata o stradanju Srba u Novom Pazaru kao posledici etničkih sukoba krajem 1941. godine*, 153; Isti, *Etnički sukobi na prostoru Novog Pazara i Raške u jesen 1941. godine*, 80.

¹⁴⁶ M. Radović, *Hronika Novog Pazara u NOB-u*, knj. II, 269-330.

¹⁴⁷ Savremenik Omer ef. Koničanin piše da su prethodno, nad gradom letjela četiri njemačka aviona - „štuke” s namjerom da ga bombarduju: „Građani su se uplašili pa su na tvrđavi u gradu i kod gradske bolnice na Hadžetu istakli velike nemačke zastave sa kukastim krstom, da bi piloti sa aviona primetili i odustali od bombardovanja. Pošto su ova 4 aviona nekoliko puta preletali sva brda oko Novog Pazara i uverila se da nema nikakve vojske, vratila su se natrag, pa je iz Kraljeva ili Raške nemačka komanda stupila u vezu sa Krajskomandom u K. Mitrovici, koja im je odgovorila da u Novom Pazaru nema komunista i da su to mirni građani. Pošto su se ova 4 aviona udaljila, četnici sa nemačkim vojnicima došli su u Postenje, ali Arnauti čuvari kod Petrove crkve

odustali od daljeg napada. U najkritičnijem vremenu za Novi Pazar, u noći četničkog napada, između 4. i 5. decembra, grupe naoružanih Bošnjaka krstarile su ulicama grada i sprječavale moguće, osvetničko ubijanje lokalnih Srba. Osman Mustafić s braćom i Mustafa Alivodić sa sinovima, štitili su cijelu ulicu u kojoj su živjeli samo Srbi.¹⁴⁸ Svaka njihova kuća u ovoj ulici „imala po jednog ili više muslimana kao zaštitnika. Ta činjenica je, praktično, mnogo pomogla Srbima u ovoj ulici, koja je, zbog svog sastava, bila stalno meta Arnautima i grupama pljačkaša iz grada i okoline”.¹⁴⁹ Ovakvih i sličnih primjera spašavanja Srba „bilo je dosta po celom Deževskom srezu”.¹⁵⁰

Povratak njemačkih jedinica spriječio je dalje obračune.¹⁵¹ U Novi Pazar ušao je 7. decembra 2. bataljon 113. njemačke pješadijske divizije. Priređen mu je svečan doček.¹⁵² Među okupljenima je bilo bošnjačkog i srpskog stanovništva, „uglavnom žena i dece, koji su oduševljeno pozdravljali nemačke vojnike, videvši u njima zaštitnike od daljih patnji i stradanja“. Prva odluka njemačkih vlasti bila je da albanske snage napuste grad.¹⁵³ U jednom četničkom

---

primetili su ih i osuli paljbu na njih. Tad su nemački vojnici osuli iz teškog mitraljeza na njih, a posebno su gađali u grad iz protivavionskog topa i bacili nekoliko metaka malog kalibra tako da od njih nije niko poginuo. U ovako otvorenoj borbi Džemail Koničanin sa svojim drugovima prebacio se je preko imanja Blagoja Bojanića na Podbijelje i odatle svojom mašinkom ranio konja nemačkog komandanta, koji je naredio da se svi vrate i vratili se u Rašku i tad pribavili gore navedeni izveštaj od Krajskomande” – prema: Rukopis Omera Koničanina, Istorijski arhiv „Ras” u Novom Pazaru.

¹⁴⁸ M. Ćuković, *Sandžak*, 177.

¹⁴⁹ Ulica Relje Krilatice je, naglašava M. Radović, „nastanjena samo Srbima, dala najmanje žrtava terora od svih ostalih ulica u gradu, koje su bile znatno manje naseljene Srbima. Objasnjenje leži u dobroj volji, spremnosti i naporima dobrog broja muslimana da je sačuvaju. Ovi naponi su urodili plodom” - cit. prema: M. Radović, *Hronika Novog Pazara u NOB-u*, knj. II, 330-331.

¹⁵⁰ M. Ćuković, *Sandžak*, 68-69, 177. Slobodan Milošević, nekadašnji predsjednik Srbije i Savezne Republike Jugoslavije, govori 2001. da su novopazarski muslimani „za vreme rata svoje komšije Srbe oblačili u dimije i žensku odeću i sakrivali ih po svojim kućama i mnoge tako spasili. To naši Srbi ne smiju nikada da zaborave” – prema: *Glas javnosti*, Beograd, 22. juli 2001.

¹⁵¹ Opšir. S. Bandžović, *Novi Pazar u NOR-u (1941-1944)*, diplomski rad, Filozofski fakultet u Sarajevu, Sarajevo 1985; Isti, *Ratne tragedije Muslimana*, Novi Pazar 1993, 69-70. Miodrag Radović piše kako je od sredine jula do 7. decembra 1941, u međusobnim borbama i obračunima poginulo i ubijeno 705 ljudi, „od toga Srba 409 i Muslimana 215. Podaci nisu obuhvatili poginule Albance sa Kosmeta i Muslimane sa područja susednih srezova” – prema: M. Radović, *KPJ i NOP u Novom Pazaru za vreme okupacije u Drugom svetskom ratu*, 305.

¹⁵² Anonimni bošnjački savremenik piše: „Opet dođoše u mnogo većoj sili nego prvi put – kao su osvojili tj. zauzeli Novi Pazar u mjesecu aprilu. Sada su bili zaista očekivani kao spasitelji i sunce sreće je blistalo na svačijem licu. Nestaje zabrinutosti i straha od ponovnih napada i dosadnog terorizma, od strane Arnauta koji su pokazali svu svoju sirovost i neotesanost ostavivši vrlo bljutavih uspomena i kod samih naših muslimana, ipak smo im zahvalni“ – prema: I. Šušević, *Dnevnik događaja u Novom Pazaru od 2. oktobra do 20. decembra 1941. godine*, 235-236.

¹⁵³ M. Živković, *Nekoliko dokumenata o stradanju Srba u Novom Pazaru kao posledici etničkih sukoba krajem 1941. godine*, 151. Oko 140 srpskih porodica i 30 pojedinaca, ubrzo je, piše M.

izvještaju stajalo je da se Novim Pazarom „vijori srpska zastava“ i da njemačke vlasti sve rade u dogovoru s Milanom Nedićem u Beogradu i legaliziranim četničkim jedinicama.¹⁵⁴ Nijemci su 10. decembra organizirali sastanak s predstavnicima novopazarskih Srba i sreskim vlastima, na kome su zatražili smirivanje situacije. Kako su sukobi u Deževskom i Raškom srezu poremetili eksploataciju rude u Trepči oni su ukazali da neće prezati od drastičnih mjera da bi zaštitili neophodne sirovine. Ove prijetnje su imale osnovu ako se ima u vidu njemačke procjene da četnici pripremaju novi napad na Novi Pazar, ako dođe do ponovnog povlačenja njemačkih snaga iz grada. Do novog napada ipak nije došlo.¹⁵⁵ Novi Pazar i njegovo stanovništvo su mogli normalnije živjeti.¹⁵⁶ Rezultati sukoba u Deževskom srezu, od juna do kraja decembra 1941. približno su sljedeći: ubijeno je 447 osoba, od toga 287 Srba, 136 Bošnjaka i 144 Albanca, dok je poginulo kao žrtve terora: 115 Srba i 61 Bošnjak. Spaljene su 2.792 kuće (2.016 srpskih i 776 bošnjačkih). Ovdje nisu uračunate i mnoge druge zgrade koje je progutao požar. Izgorjelo je, između ostalog, šest osnovnih škola, šest opštinskih zgrada i četiri zgrade žandarmerijskih stanica.¹⁵⁷ Može se uzeti kao pravilo, napisao je 1960. Miodrag Radović, da je „ogromna većina Srba u gradu sačuvana u vreme najkrvavijeg obračuna samo zahvaljujući činjenici što je, i pored objektivnih teškoća, koje su izvirale iz konkretne situacije, raspoloženje većine Muslimana bila za to. I ne samo raspoloženje, već

Živković, napustilo Novi Pazar. Većina njih kretala se prema Raški. Srbi iz Deževskog sreza nisu imali status „izbeglica“, jer su došli s teritorije koja je bila u sastavu Nedićeve Srbije, te su uskraćeni za pomoć koju su iz Beograda dobijale druge izbjeglice.

¹⁵⁴ M. Živković, *Sandžak 1941-1943*, 259.

¹⁵⁵ M. Živković, *Dešavanja u Sandžaku od julskog ustanka do kraja 1941. godine*, 259.

¹⁵⁶ Zbog velikog broja izbjeglica 24. aprila 1942. u Kosovskoj Mitrovici je održan sastanak albansko-srpskih predstavnika pod njemačkim pokroviteljstvom. Dogovoreno je da se omogući povratak svih izbjeglica i da im se garantira bezbjednost. Dan kasnije održan je, bez prisustva njemačkih predstavnika, novi sastanak u Raški. Na ovom sastanku su bili i Mašan Đurović, komandant četničkog suhoplaninskog odreda, kao i Ahmet Daga, načelnik Deževskog sreza. Donijete su odluke da se sve izbjeglice mogu slobodno vratiti u svoja mjesta, osim u slučajevima kada se radilo o krvnoj osveti ili o zavadi s „licima albanske nacionalnosti i muslimanima“. Zadatak vlasti u Raškoj bio je da organiziraju povratak izbjeglica. Načelnik Studeničkog sreza je 11. maja izdao proglas u kome se pozivaju svi izbjegli iz Novog Pazara i okoline da se odmah vrate u svoje domove – vidi: J. Simijanović, *Izbeglice sa Kosova i Metohije u Raškoj u Drugom svetskom ratu*, *Baština*, sv. 31, Leposavić 2011, 240-241.

¹⁵⁷ Upor. M. Radović, *Ljudske i materijalne žrtve*, 54; M. Živković, *Etnički sukobi na prostoru Novog Pazara i Raške u jesen 1941. godine*, 82. U teškim životnim uslovima u Sandžaku se razvijao još od 1941. šverc: „od malverzacija sa monopolskim artiklima i hranom, preko krijumčarenja oružja, tekstila, benzina alkohola“. Crnom berzom su se bavili gotovo svi: „starosedeoći – hrišćani i muslimani, izbeglice, državni službenici, carnici, graničari, četnici, partizani, nemački, italijanski i bugarski vojnici“ – prema: M. Živković, „Štuka“ - Black Market on the Territory of Stari Ras During the Occupation of Serbia in World War II, *Tokovi istorije*, br. 3, Beograd 2019, 125.

i aktivnost većeg broja Muslimana u praktičnim merama i akcijama da se Srbi spasu“.¹⁵⁸ Primjeri solidarnosti sa Srbima bilo je i u Štavičkom srezu.¹⁵⁹

Početkom decembra 1941. iz Sjenice se italijanski garnizon povukao u Prijepolje. Pri povlačenju komandant okupacione komande u Sjenici povjerio je vlast četvoročlanom odboru – sastavljenom od uglednih građana - Bošnjaka i Srba, obrazovanom u septembru mjesecu (H. Zvizdić, H. Kugić, R. Karamarković, S. Živanović). Ovaj odbor se uglavnom, navodi Mirko Ćuković, oslanjao na muslimansku miliciju, čije je ljudstvo boravilo i radilo kod svojih domova, a stupalo u oružane akcije po potrebi. Komandant ove milicije za sjenički srez bio je Ćamil Prašović. U samoj Sjenici formirana je jedinstvena milicija od 50 ljudi, Bošnjaka i Srba. Njen komandant je bio Ibro Saračević. Nije bila uniformirana, njeni pripadnici su na rukama nosili italijanske trake. Bila je dužna da se suprotstavi svakoj političkoj ili oružanoj aktivnosti koja bi bila uperena protiv Italijana ili upravnog odbora u gradu.¹⁶⁰ U prvoj polovini decembra 1941. partizanske snage Srpsko-sandžačkog odreda, pripremale su se da uđu u Sjenicu. Naređenje Vrhovnog štaba je bilo da se pokuša s ulaskom bez borbe, ili da se grad blokira i krene s rušenjem komunikacija. Nije se htjelo izazvati dodatno zatezanje odnosa s lokalnim stanovništvom.¹⁶¹ Naređenje Vrhovnog štaba bilo je da se, radi zaštite slobodne teritorije od napada, spriječi ulazak italijanskih i njemačkih snaga iz Prijepolja i Novog Pazara, ili upad

¹⁵⁸ M. Radović, *Hronika Novog Pazara u NOB-u*, knj. II, 328-329. Hajro Hajrović, zemljoradnik iz Vržogrnca, znajući za planirane akcije albanskih grupa, obavještavao je srpske seljake iz Postenja da bježe iz svojih kuća. Selo je bilo spaljeno, ali su se seljaci blagovremeno izvukli: „Da nismo poslušali Hajra, izgoreli bi kao miševi zajedno sa kućama”, govorili su seljaci iz Postenja. Momir Rašković i Tanasko Stanić isticali su da je Ramo Mujović bio „jedan od najvećih zaštitnika Srba. On je bio naša uteha za sve vreme okupacije, a naročito onda kada je nama bilo najteže”.

¹⁵⁹ Rašid Ahmetović i Smail Mujović iz sela Đerekari, s prijateljima na Pešteri, čuvali su Srbe iz suhodolske opštine. Halil Mujović je s grupom istomišljenika štitio srpsko stanovništvo iz sela Gučevića, Šaronja i Jarebica. Po svojim kućama su sklanjali srpsku djecu i djevojke. Demir Ujkanović iz Morana s braćom Mujović iz Potreba spasio je sigurne smrti, uz pomoć rođaka, 60 ljudi iz sela Morana i Slatine. U svojoj kući povremeno je držao na desetine ljudi, žena i djece. Tako su radili i mula Rušo Dreković iz Vesnića, Hamzagići u Štavicima, Agovići iz Tutina, Meho Mehmedbašić iz Mojstira - detaljnije: M. Ćuković, *Sandžak*, 68-69. Ramiz Crnišanin piše: „Hamzagići, Elmaz Agović, Iljaz Kurtović, Mula Mahit, Ramo Crnišanin, Ismetbeg i Sulejmanbeg Rasovac, Rasim Hasanbegović, Tahir Škrijelj i drugi su često, rizikujući slobodu i život pomagali svojim sugrađanima druge vjere i nacionalnosti u najtežim danima - vidi: R. Crnišanin, Istorija se može falsifikovati, ali se ne može promijeniti, *Danas*, Beograd, 11. juli 2013, <https://www.danas.rs/drustvo/istorija-se-moze-falsifikovati-ali-se-ne-moze-promijeniti/komentari>.

¹⁶⁰ U srpskim selima pojedinci su pokušavali da stvore četničke jedinice. Zapadno i sjeverozapadno od Sjenice na tome je radio Slobodan Kiković. Na teritoriji srpskih sela od Štavlja prema Deževskom i Štavičkom srezu i prema Goliji četnici Mašana Đurovića i kapetana Radomira Cvetića nastojali su da formiraju nove četničke formacije. Osim njih, u Štavlju je na tome radio i pop Selimir Popović.

¹⁶¹ M. Živković, *Dešavanja u Sandžaku od julskog ustanka do kraja 1941. godine*, 268.

nedićevsko-četničkih formacija, kao i da se organizira politički rad među stanovništvom.

Sjenica je na komunikaciji Novi Pazar- Prijepolje bila najkraća veza između italijanskih snaga u Prijepolju i njemačkih u Novom Pazaru. Odbor iz Sjenice je polovinom decembra poslao poruku „partizanskom štabu“ u Lopiže da partizanske snage napuste teritoriju u sjeničkom kraju, da ni Bošnjaci ni Srbi nisu željeli da ih italijanska i njemačka strana okrivu za saradnju s partizanima, da se zbog toga vrše represalije nad stanovništvom. Partizanski predstavnici, predvođeni Mirkom Čukovićem, u Sjenici su 17. decembra vodili su pregovore, u zgradi opštinske vlasti, s Odborom u pokušaju da im se grad preda. Na pitanje koje je postavljeno šestočlanoj partizanskoj delegaciji da li se može garantirati da njemačko-italijanske snage neće više odatle potisnuti partizane, ona je dala odgovor da se takve garancije ne mogu dati, da u ratu „ne može biti samo nastupanje bez odstupanja i privremenog gubljenja pojedinih delova teritorije“. Prisutni sjenički predstavnici su ukazali da se Italijani s tenkovima nalaze pola sata od grada, a da su Nijemci, također s tenkovima, u Dugoj Poljani, da se partizani ne mogu održati u Sjenici, a „mi nećemo da naš živalj strada“ (Hasan Zvizdić). Ovakve stavove je podržala i većina predstavnika Srba. Sjenički prvaci su istakli da neće napadati partizane, ali su zamolili da se oni povuku od Sjenice. Upozorili su da se pod oružjem nalazi 5.000 ljudi u Kladnici, Raždaginji, Dolićima i drugim selima koji se mogu brzo okupiti, da će se suprotstaviti svakom pokušaju partizana da uđu u Sjenicu, te da neće dozvoliti ni četnicima ulazak u grad. Dok su pregovori trajali, iz partizanske delegacije (Mirko Čuković) je poslata tajna poruka partizanima da odmah uđu grad. Kuriri koji su nosili poruku nisu se najbolje razumijeli s komandom i ona nije blagovremeno reagirala. Hasan Zvizdić je nakon pregovora partizansku delegaciju ispratio iz Sjenice do Uvca. Pri rastanku ponovno je apelirao na nju da partizani ne napadaju grad, već da napuste teritoriju Sreza. Desetak dana ranije on je pozvao Bošnjake iz okoline Sjenice da pomognu odbranu grada ako to bude potrebno. U peštarskim selima iskupilo se oko 500-600 naoružanih boraca, predvođenih grupom Džemaila Koničanina iz Štavičkog sreza.

Partizani su ipak odlučili, procjenjujući da Sjenica imali slabu odbranu, da napadnu ovaj grad. Milutin Živković piše da pouzdano nije mogao utvrditi „od koga je došla ova odluka, mada se iz nekih dokumenata nastalih nakon ove akcije može naslutiti da je inicijativa potekla od delegata Vrhovnog štaba pri Srpsko-sandžačkom odredu, Milovana Đilasa“. Plan napada je, bez konsultiranja Vrhovnog štaba, izrađen na sastanku komandanata i političkih komesara bataljona, kojim su rukovodili Petar Stambolić, član Glavnog štaba za Srbiju i Vladimir Knežević Volođa. U napadu 22. decembra, na temperaturi od -20 i nanosima snijega od jednog metra, učestvovala su tri bataljona: kombinirani Sandžačko-moravički, Takovski i Beogradski, jačine 350 boraca. Čim se čula prva puščana vatra oko Sjenice, iz okolnih sela pohitala su u pravcu grada, koji je već jednim dijelom bio u rukama partizana, grupe naoružanih ljudi. Partizanski napad na Sjenicu je bio specifičan, navodi Milutin

Živković, jer su grad branile „udružene snage muslimana i Srba“. Partizani su bili prisiljeni na povlačenje. Beogradski bataljon se povlačio preko Uvca prema Babinjači. Napade pripadnika muslimanske milicije, pod komandom Sulejmana Pačariza, na ovaj bataljon ometali su četnici Slobodana Kikovića s Babinjače.¹⁶² Poslije neuspjelog napada na Sjenicu, partizanske jedinice koje su učestvovala u njemu, povukle su u pravcu Nove Varoši. Prilikom napada na Sjenicu partizanske snage su imale 52 poginula, 22 ranjena i 18 zarobljenih.¹⁶³ Branitelji su imali oko 30 mrtvih i 60 ranjenih. Neposredno nakon napada, po odobrenju H. Zvizdića, u Sjenicu je došla jedna četa Srba iz okolnih srpskih sela da bi spriječila eventualno nasilje nad Srbima.¹⁶⁴

Kroz Novi Pazar krajem decembra 1941. prolazi oko 420 porodica muhadžira iz istočne Bosne, bježeći ispred četnika u pravcu Kosovske Mitrovice.¹⁶⁵ Od tih 2.600 muhadžira, među kojima je bilo dosta oboljelih od pjegavog tifusa, u gradu je ostalo 20 porodica, a s njima i pjegavi tifus. Ka Pljevljima su, preko Čajniča, u decembru 1941. bježali Bošnjaci iz Rogatice i Goražda. U Pljevlja je 8. decembra 1941. stigla kolona od nekoliko stotina lica. Bili su smješteni po džamijama i bošnjačkim domovima. Vakuf u Pljevljima je organizirao odbor za prijem, smještaj i ishranu muhadžira. Među njima je vladala epidemija tifusa. Zbog kontakta s njima, dio pljevaljskog odbora je također obolio, pa su tri njegovih članova (Bećir Čatović, Vehbija Rizamulić i Hajro Avdić), umrla.¹⁶⁶ Lokalno pravoslavno stanovništvo je muhadžire iz

¹⁶² Petko Radaković piše da su Sulejman Pačariz i Hasan Zvizdić bili „glavni organizatori mučkog napada na partizanske snage“ u Sjenici decembra 1941. – vidi: P. Radaković, *Muslimanska milicija u službi okupatora*, 662.

¹⁶³ Zbog napada na Sjenicu bez odobrenja, piše Mirko Ćuković, Vrhovni štab je oštro reagirao. Tito je 28. decembra, u pismu delegatu Vrhovnog štaba Milovanu Đilasu pri Srpsko-sandžačkom odredu, osudio napad na Sjenicu kao politički nepravilan i vojnički slabo pripremljen, konstatirajući da je rezultat napada bilo samo zaoštavanje odnosa s muslimanima i gubitak većeg broja boraca. Đilas je, piše Milutin Živković, bio ozlojeđen ocjenom da je on glavni krivac. Žalio se Titu što ga osuđuje bez prethodne istrage, optužujući Vrhovni štab koji je naredio da se partizanske snage zadrže tako dugo na prostoru gdje je većina stanovništva imala prema njima neprijateljski stav – vidi: M. Živković, *Dešavanja u Sandžaku od julskog ustanka do kraja 1941. godine*, 270.

¹⁶⁴ M. Živković, *Dešavanja u Sandžaku od julskog ustanka do kraja 1941. godine*, 269.

¹⁶⁵ Šemso Tucaković piše: „Udaljeni od glavnih komunikacija, odsječeni od svijeta, u nerazvijenom kraju Sandžaka i istočne Bosne, Muslimani su zapravo bili predati na milost i nemilost neprijatelja koji je bio odlučan da „jednom zauvek reši muslimansko pitanje“ u Jugoslaviji. Četnicima je naruku išlo i odsustvo bilo kakve organizacije u samom muslimanskom narodu, koji bi nosiocima politike genocida pružila otpor. Stare muslimanske građanske stranke su se nakon okupacije zemlje uglavnom rasturile, poput vladajućih struktura u Kraljevini, za koje su bile čvrsto vezane. Stoga su Muslimani najnespremniji dočekali okupaciju, predavši se bez odgovarajuće organizacije na milost i nemilost drugim akterima istorijske scene“ – prema: Š. Tucaković, Četnički zločini na Drini, feljton, *Oslobođenje*, Sarajevo, 28. avgust 1991.

¹⁶⁶ N. Čaušević, *Krvave godine Bošnjaka u devetnaestom i dvadesetom stoljeću*, Zagreb 1998, 121-122.

Istočne Bosne nazivalo „ustašama”, kao i one domaće Bošnjake koji su im pomagali.¹⁶⁷ Nakon višednevnog boravka u ovom gradu, put je većinu muhadžira vodio u Prijepolje i dalje prema Sjenici. Put od Prijepolja do Sjenice trajao je dva dana neprekidnog pješaćenja, uz malo odmora i spavanja u usputnim selima. Sjenica je 11. januara 1942. velikodušno dočekala ove muhadžire, kao i one pristigle iz pribojskog kraja. Veliku brigu za njih su pokazali Hasan-aga Zvizdić i drugi sjenički prvaci i domaćini.¹⁶⁸ Muhadžiri su raspoređivani po pešterskim selima: Čitluku, Rasnom, Cetanovićima, Točilovu i drugim. U Točilovu su mještanke donosile muhadžirima nužne stvari za njihov prihvat i smještaj. Svaki član muhadžirske porodice dobio je određenu količinu žita.¹⁶⁹ Dio muhadžira smještaj je po „čičoj zimi” našao u selu Kladnici. One su bile prihvaćene i raspoređene po „domaćinstvima, grupno ili pojedinačno, a prema mogućnostima ljudi koji su ih primali. Ova domaćinstva, ostala su u Kladnici sve do oslobođenja njihovih krajeva”.¹⁷⁰ Muhadžiri su bili smješteni i u Sjenici, u osnovnoj školi, po pojedinim javnim i privatnim zgradama.¹⁷¹ Tu su neki proveli dva mjeseca. Odatle su, preko Duge Poljane i Novog Pazara, došli u Kosovsku Mitrovicu. Sarajevska štampa je pisala o dobrodošlici na koju su naišli bosanski muhadžiri na Kosovu, da su Albanci sakupljali novčane priloge.¹⁷² Tokom aprila 1942, uz pomoć njemačke komande, otpremljeni su vozom u Zemun, kao prolaznu stanicu, do odredišta - Sarajeva.¹⁷³ Iz drugih, graničnih dijelova Sandžaka, hrlile su nove izbjeglice ka Bosni, istim putem kojim su 1914. prolazile sandžačke izbjeglice.¹⁷⁴ Kraj rata je bio još daleko.

¹⁶⁷ H. Čengić, *O genocidu nad Bošnjacima (muslimanima) u zapadnom dijelu Sandžaka 1943. godine*, 51-52.

¹⁶⁸ E. Plevljaković, *Drinski krug*, Sarajevo 1999, 51.

¹⁶⁹ Oni muhadžiri iz pribojskog kraja koji su, pak, krenuli prema Sarajevu, mahom su stradali kod Rogatice - nav. prema R. Kurtanović, *Brnjica otrgnuta od zaborava*, Sarajevo 2004, 122-123.

¹⁷⁰ J. Vučković, Kazivanje Muharema Zornića o događajima i ljudskim žrtvama u opštini Kladnica u Drugom svetskom ratu, *Zbornik Sjenice*, br. 15-16, Sjenica 2004-2005, 280.

¹⁷¹ S. Čukanović piše da su brojne izbjeglice u Sjenici provele cijeli rat. Neki su se Sjeničaci i oženili Bosankama, dok su, pak, neki muhadžiri tu „našli svoj dom i zasnovali svoje porodice“.

¹⁷² *Sarajevski novi list*, Sarajevo, 6. mart 1942.

¹⁷³ E. Plevljaković, *Drinski krug*, 54; Ovaj autor o tome piše: „Zahvaljujući vojnoj pratnji putovanje kroz Srbiju prošlo je bez teškoća. Istina, na pojedinim stanicama Srbijanci su nam se obraćali psovkama i uvredama, kao da smo mi njima nanijeli neko zlo, a ne obratno. Dolazak u Zemun ispunio nas je srećom i nadom da ćemo ubrzo biti među svojima... Međutim, naš vlak nema prioritet i putovanje do Slavenskog Broda traje skoro dva dana. Ipak, bili smo sretni što nismo morali boraviti u karantinu od dvije do tri sedmice, kao jedan raniji transport muhadžira”; upor. upor. M. Hamović, *Izbjeglištvo u Bosni i Hercegovini 1941-1945*, 351-352.

¹⁷⁴ U izvještaju Oblasnog komiteta KPJ za Sandžak, upućenog polovinom maja 1942. CK KPJ, stoji da u bjelopoljskom srezu ima nekih teritorija koje kontrolišu „muslimanske vojne jedinice“ gdje „ne dozvoljavaju pristup ni jednom četniku, a kažu da ne bi pustili ni partizane...“

Četničke akcije u Sandžaku nisu prestale. Formalna saradnja s Bošnjacima odgovarala je, s druge strane, Draži Mihailoviću kao članu izbjegličke kraljevske vlade, da se pred zapadnim saveznicima „iskupi za njihovog pogrom.“¹⁷⁵ Masovni četnički pokolji Bošnjaka u istočnoj Bosni i Sandžaku prvih mjeseci 1943. pokazali su svu težinu položaja Bošnjaka.¹⁷⁶ Njihovi gubici bi bili još veći da mnogi nisu izbjegli prema drugim mjestima. Ka Sarajevu je „potekla rijeka sirotinje koja je bježala ispred četničkog noža gola i bosa. Svu njihovu imovinu, sve što se moglo ponijeti, oteli su oni koji su prvi stigli“.¹⁷⁷

Muslimanske vođe iz Komarana u nekoliko mahova su pisali našim štabovima da nemaju nikakvih neprijateljskih namjera prema partizanima, a da daju besu dok i jedan njihov čovjek traje neće dozvoliti da četnička noga prekorači njihovu teritoriju. U srezu bjelopoljskom ne samo da nije došlo do sporazuma između četnika i muslimanske reakcije, nego je između njih sada nastala velika zategnutost. Razlog tome je što je u ruke Muslimana palo jedno četničko pismo u kome oni do detalja razrađuju plan za uništenje Muslimana između Novog Pazara, Sjenice i Bijelog Polja... Muslimani iz Sjenice poručili su nam da nemaju ništa protiv što ćemo mi partizani ući u Sjenicu, ali nas oni neće u borbi protiv Nijemaca pomagati, dok bi se protiv četnika borili zajedno sa nama... Delegacija NOB-a iz Nove Varoši odlazila je na dogovore sa rukovodstvom muslimanske milicije u Sjenici“ – prema: M. Memić, *Bošnjaci (Muslimani) Crne Gore*, 222-223.

¹⁷⁵ Mihailović je, piše B. Petranović, „morao demantovati da vodi politiku fizičkog uništavanja Muslimana u Bosni i Sandžaku, ili da planira njihovu deportaciju u Tursku“. Njegova diferencirana politika uticala je da se prema „Muslimanima različito postupi, uz zadržavanje nepoverenja i osvetničkih strasti u osnovi, tolerisanjem „čišćenja“ s jedne strane, a s druge prihvatanjem malobrojnih Muslimana koji su se izjašnjavali za Srbe ili ljude jugoslovenske orijentacije. Presudan uticaj na ovaj dupli kolosek i kolebanja Mihailovića sve više je vršio položaj Turske u okviru savezničke strategije i zahtevi Vlade da ne izaziva međunarodne zaplete. Opšta politička orijentacija Mihailovića nije vodila napuštanju lokalnih i regionalnih uzvratnih akcija protiv Muslimana“. Krajem decembra 1942. Pavle Đurišić je s limsko-sandžackim četničkim odredima sproveo „gaženje“ i paljevinu muslimanskih sela u bjelopoljskom srezu. Četnički major Zaharije Ostojić bio je izričit da se „pitanje mora rešiti na razne načine u raznim krajevima: „Sandžaklije se moraju klati, jer ako mi nećemo njih, oni će pokušati nas, dok ih još štiti okupator“ – prema: B. Petranović, *Srbija u Drugom svetskom ratu*, 385-386.

¹⁷⁶ Govoreći o četničkim zločinima u Sandžaku Milovan Đilas ističe: „Što se tiče četničkih pokolja u Sandžaku, mislim na Bihor i te krajeve, Muslimani nisu od početka ustanka krenuli protiv nas partizana. Bili su okupljeni oko svojih vođa i Talijana, ali nisu vršili masakre. Prema tome, četnički masakri u Sandžaku se ne mogu smatrati osvetom, nego su posledica jedne naopake ideologije... namerna i planska akcija, što se vidi i iz dokumenata koji su objavljeni, a u kojima Pavle Đurišić izvještava Dražu Mihailovića koliko je ubio ljudi i zapalio muslimanskih sela“ - cit. prema: *Sandžak*, br. 28, Novi Pazar, 1-15. septembar 1993.

¹⁷⁷ Š. Tucaković, Četnički zločini na Drini, feljton, *Oslobođenje*, Sarajevo, 18. septembar 1991. Dane Olbina partizan, pisao je aprilskih dana 1943. o selima istočne Bosne koje je vidio: „Narod u ovim muslimanskim selima, kroz koja smo danas prošli (9. april - prim. S. B) veoma bijedno izgleda. Žene i djeca su u pocijepanim haljinama, vide im se gola leđa i ramena, lica su im ispijena i blijeda. Četnici i Italijani su ih opljačkali i vršili nad njima i druga nasilja. I sada u razgovoru s nama, dok nam o tome pričaju, plašljivo gledaju oko sebe, kao da su se četnici sakrili u zidove kuća, pa se boje da možda ne bi čuli ono što nam pričaju. „Ama, nema se „zahire“, ali bi sve „insan“ halalio, i golotinju, i glad, ali strah to se ne može nikako. Živjeti vječito u strahu, to ubija naročito zimi, kada se hladnoće i snijeg. Ne smiješ ložiti vatru, a po snijegu ne smiješ ići,

Preko 900 bošnjačkih porodica iz Bihora, s oko 4.000 članova, bježalo je prema tuđinskoj teritoriji i Kosovu. Na njihovom putu nalazila su se srpska sela na Pešteri, koja su, da ne bi došlo do osvete, čuvali komandanti „muslimanske milicije”, ne dozvoljavajući da se u njih ulazi. Iljaz Kurtović, jedan od njih, štitio je tako selo Suhi Do.¹⁷⁸

Rat je vrijeme u kome historija „zakoračuje u svakodnevicu života ljudi i svojom nasilnom prirodom je menja i razara“ (Lj. Dimić). I za nemoralna ubistva ili postupke potrebni su svijest i razum.¹⁷⁹ I u ratnim vremenima, u ličnom i u životu društva, postoje momenti kada se pruža otpor, „kako se ne bi živelo na užtrb dostojanstva“ (Zlatko Paković). Saosjećanje s patnjama drugih ljudi i osuda onih koji te patnje uzrokuju, bez obzira na nacionalnu pripadnost etička je obaveza.¹⁸⁰ Otkrivanjem i dokumentiranjem raznih praksi i diskursa kojima se iskazuje protivljenje ratu, i pored niza ograničenja, može se iznova potvrditi da je historija uvijek stvar izbora, iako ne za sve društvene faktore na isti način i u istoj mjeri. Odgovornost mahom ovisi od društvenog položaja.¹⁸¹ Historičari moraju biti senzibilizirani prema svim zajednicama koje su bile žrtve tragičnih historijskih događaja. Oni „obično ne govore moralnim pojmovima, ali svojoj disciplini pokušavaju osigurati univerzalno utemeljenje“. Promišljanje sastavnica prošlosti Drugog svjetskog rata treba se oslanjati i na Wilkinsonov moralni imperativ „povijesti svih skupina koje su u prošlosti bile oštećene ili ušutkane“.¹⁸²

---

jer ostaju tragovi. Muškinji je lako, oni gore u miliciji, a mi i djeca ostajemo da se mučimo, pa šta nam Alah da“ - nav. prema: D. Olbina, *Ratni dani*, Sarajevo 1972, 142.

¹⁷⁸ Iljaz Kurtović je, sa svojim saborcima, tokom rata štitio Srbe i sprječavao nasilje nad njima. U svojoj kući čuvao je više porodica. U Đerekarima se, skoro u svakoj bošnjačkoj kući, nalazila pod zaštitom po jedna srpska porodica iz Suhog Dola. Više ljudi se u tuđinskom kraju izlagalo rizicima da bi zaštitilo Srbe. Među njima su bili, osim Iljaza Kurtovića i Halil i Emin Mujović iz Čukota, Mula Rašid Ahmetović, Smail Tahirović, Taib Husović, Demir Ujkanović iz Škrijelja, Rušo Dreković iz Ribarića. Zahvaljujući Mula Rašidu Ahmetoviću i Smailu Mujoviću spašeno je 50 Srba iz Suhog Dola. Bilo je takođe i onih koji su, „koristeći težak položaj ljudi, pružali im zaštitu ali samo za pare”; opšir. R. Crnišaniin, *Kazivanja Hadži Jonuza Hamzagića*, Novi Pazar 2007, 123-124.

¹⁷⁹ Tokom četničkog napada na bošnjačka sela u Pribojskom srezu Jovan Jelovac, komandant Pljevaljske brigade Mileševskog korpusa, uputio je 10. februara naređenje Baju Pivljaninu, komandantu 4. bataljona Pljevaljske brigade: „Postupajte i dalje prema već izdatom naređenju. Hvatajte i ubijajte sve muslimane, žene i decu... Hvatajte tu gubu i sve ubijajte to je naređenje naših najviših starešina i to moramo izvršavati. Raditi i samo raditi ovih dana to je naša svetinja ovih dana... Radite i držite zasede i ubijajte sve što van dođe do ruke. Sada nastaje čišćenje do kraja“ - prema: M. Radanović, „*Noć osvetljena lomačama sa kojih se dizao plamen do neba...*“, 41.

¹⁸⁰ J. Bakić, Rat etnosećanja, *Politika*, Beograd, 28. avgust 2012.

¹⁸¹ D. MacDonald, *Suživot ili međusobna mržnja?*, 380.

¹⁸² Prema: N. Kisić Kolanović, *Povijest NDH kao predmet istraživanja*, 699. Prostranstva „neoranih ledina i neraskrčenih šikara“ prošlosti XX stoljeća su golema. U historiografski obrađenoj prošlosti, zanjetoj dramatičnim događajima, tektonskim potresima i dugoročnim

Zadatak nauke je stalno otkrivanje zaboravljenih i nepoznatih dijelova prošlosti, preispitivanje prethodnih znanja. Historiografska znanja ostvaruju se na dva nivoa - u naučnoj historiji, jezikom stručnjaka, potom preko publicističkih radova prodiru u javnost.¹⁸³ Prošlost treba sagledavati iz više uglova. Multiperspektivna analiza otvara šire vidike za drugačija promišljanja, pri čemu se rjeđe radi o novim saznanjima, a češće o pomjeranjima akcenta, istraživanjima zanemarenih segmenata prošlosti, drugačijim uglovima promatranja, kao i izmijenjenih društvenih okolnosti.¹⁸⁴ Najvažniji zadatak historičara je”, kaže Tacit, „da ne dozvoli da nijedno veliko djelo ne padne u zaborav, a da zlim riječima i djelima osigura vječno prokletstvo“.

Zaključak

Historija je složen, višedimenzionalan proces „vraćanja na ljude i događaje“ iz prohujalih razdoblja. Definiše se i kao „nauka o ljudima u vremenu“. Ona jeste promjena i u vremenu i prostoru. Za provjerljivost svake teorije nužno je višestrano sagledavanje kako bi se osigurala validnost naučnog metoda. Treba slijediti Spinozinu maksimu da je „istina cjelina“. Oduvijek postoje različite interpretacije, ali je za historičare bitno da imaju osjećaj za složenost života i historije, da budu što nepristrasniji, svjesni različitih tumačenja istih događaja iz prošlosti. Ono što je neophodno za realniji odnos je uključivanje gledišta „drugih“, sučeljavanje različitih naučno zasnovanih gledišta. Potrebe vremena, ideološki uticaji, uz pružanje „naučnih argumenata“ političkim i nacionalnim interesima, odnose nerijetko prevagu nad kritičkim pristupom. Historiji je, kazuju brojni autori, doista nužna mobilnost i sposobnost da istraži veliku teritoriju. Anahronizam i provincijalizam su dva njena „smrtna greha“, oba nastala „usled velikog neznanja kako stvari izgledaju drugde“. Pitanja „zla i dobra, zločina i žrtve, života i smrti, bivstvovanja i ništavila“, stoji u literaturi, metafizička su, a ne ideološka pitanja. Vatra isto gori, kazao je Aristotel, u Grčkoj i Persiji, ali se ideje o dobru i zlu razlikuju od mjesta do mjesta. „Prevladavanje prošlosti“, putem radikalne izmjene slike

---

promjenama koje čine potpisnici i kršioci međudržavnih sporazuma, uglavnom se ne vide milioni ljudi nošenih ili bacanih posljedicama tih odluka: „Iz te dve perspektive istorija ne može izgledati isto, a osvetljena sudbina „malih“ čini da oni prestaju biti mali“ – prema: G. Miloradović, Pisani tragovi usmene istorije, u: *Mali čovek i velika istorija: istraživanja društvene istorije*, Valjevo 2002, 2.

¹⁸³ Upor. A. Mitrović, *Propitivanje Klio*, Beograd 1996, 162-165; D. Stojanović, Tumačenja istorije, sistem vrednosti i kulturni obrazac, *Republika*, br. 466-467, Beograd, 1-31. decembar 2009; I. Goldstein, Od partijnosti u doba socijalizma do revizionizma devedesetih - Ima li građanska historiografija šansi?, u: *Hrvatska historiografija XX. stoljeća: između znanstvenih paradigmi i ideoloških zahtjeva*, Zagreb 2005, 70.

¹⁸⁴ O. Milosavljević, *Savremenici fašizma (1): percepcija fašizma u beogradskoj javnosti 1933-1941*, Beograd 2010, 8.

historijske zbilje, podrazumijeva „definitivno usaglašavanje“, tj. projekciju prihvatanja rezultata „novog sagledavanja prošlosti“, neideologizirane i lišene pristrasnosti, kao podrazumijevajućeg normativa. Svaki fenomen vezan za Bošnjake u Drugom svjetskom ratu, imajući u vidu kompleksnost prilika i specifičnost pojedinih regiona na južnoslavenskom prostoru treba detaljno ispitivati, pažljivo ocjenjujući njegove društveno-političke i historijske dimenzije. Generalizacije vode u zablude. Ako se iz historije izvlači, prema historičaru Marku Ferrou (Marc Ferro), samo ono što se odnosi na potvrdu teze da je, na primjer, jedna nacija bila ugrožena, da su njeni vjekovni neprijatelji bili i ostali isti, ako se za prelomne historijske tačke uzimaju samo sjećanja na velike nacionalne tragedije, poraze i žrtve - onda ne treba kriviti historiju što se slične tragedije ponavljaju. Prošlost iziskuje racionalne rekonstrukcije, asimetrične slike, obuhvatanje iznijansiranih historijskih pojava u cjelini. Temeljnije analize mogu otvoriti šire vidike za drugačija promišljanja pretodnih zbivanja, pri čemu se ne radi toliko o novim saznanjima, nego više o „pomjerenjima akcenta“, istraživanjima zanemarenih segmenata višeslojne prošlosti, drugačijim uglovima promatranja. Predmet sjećanja nacije u manjoj mjeri ovisi „od njene prošlosti nego od njene sadašnjosti“, koja određuje javno sjećanje. Historija nije egzaktna nauka, po definiciji je „aksiološka, skeptična i kritična“, podložna je raznovrsnim interpretacijama koje počivaju na selekciji činjenica. Ideja o „jednoj istini“ osnova je „autoritarnog mišljenja i totalitarizma“. Svaki autor mora računati na to da će ga „različito čitati“. Nužne su racionalne rekonstrukcije prošlosti, prevazilaženje normiranih, jednodimenzionalnih priča. Primjenom tehnologije detabuiziranja, deideologiziranja, prevazilaženja prećutkivanja kao oblika potiranja prošlosti, skidanjem ideoloških hipoteka i kvalifikativa, kompleksne teme vezane za slojevita iskustva posebno ratne prošlosti i druga „kontroverzna“ zbivanja, mogu se studioznije istraživati. Od velikog je značaja pritom zalaganje protiv bilo kog oblika mržnje, ksenofobije i rasizma. Treba se suprotstavljati zloupotrebama tumačenja historijskih događanja, ostrašćenim predrasudama i kvazihistorijskim analizama u službi dnevno-političkih ciljeva, koje štete međunacionalnim odnosima, vodeći daljem rastu napetosti i distanciranju među narodima.

Summary

History is a complex, multidimensional process of „returning to people and events“ from bygone periods. It is also defined as „the science of people in time“. It is a change in both time and space. For the verifiability of each theory, a multifaceted consideration is necessary to ensure the validity of the scientific method. Spinoza's maxim that „truth is a whole“ should be followed. There have always been different interpretations, but it is important for historians to have a sense of the complexity of life and history, to be as impartial as possible,

aware of different interpretations of the same events from the past. What is necessary for a more realistic relationship is the inclusion of the views of „others“, the confrontation of different scientifically based views. The needs of the time, ideological influences, along with providing „scientific arguments“ to political and national interests, often prevail over a critical approach. History, many authors say, really needs mobility and the ability to explore a large territory. Anachronism and provincialism are two of her „mortal sins“, both caused „by a great ignorance of how things look elsewhere.“ The questions of „evil and good, crime and sacrifice, life and death, being and nothingness“, according to the literature, are metaphysical, not ideological questions. Fire also burns, Aristotle said, in Greece and Persia, but ideas of good and evil vary from place to place. „Overcoming the past“, through a radical change in the image of historical reality, implies „definitive harmonization“, ie. a projection of accepting the results of a „new view of the past“, non-ideologized and devoid of bias, as an implicit norm. Every phenomenon related to Bosniaks in the Second World War, having in mind the complexity of the situation and the specificity of individual regions in the South Slavic area, should be examined in detail, carefully assessing its socio-political and historical dimensions. Generalizations lead to misconceptions. If one extracts from history, according to the historian Marc Ferro, only that which relates to the confirmation of the thesis that, for example, one nation was endangered, that its age-old enemies were and remain the same, if for historical turning points they take only memories of great national tragedies, defeats and casualties - then history should not be blamed for similar tragedies being repeated. The past requires rational reconstructions, asymmetrical images, the inclusion of nuanced historical phenomena as a whole. More thorough analyzes can open wider perspectives for different reflections on previous events, not so much about new knowledge, but more about „shifts of emphasis“, research of neglected segments of the multilayered past, different angles of observation. The object of a nation's memory depends less on „its past than on its present,“ which determines public memory. History is not an exact science, by definition it is „axiological, skeptical and critical“, it is subject to various interpretations based on a selection of facts. The idea of „one truth“ is the basis of „authoritarian thinking and totalitarianism.“ Every author must count on being „read differently“. Rational reconstructions of the past are necessary, overcoming normative, one-dimensional stories. By applying the technology of detabuizing, de-ideologizing, overcoming silence as a form of erasing the past, removing ideological mortgages and qualifications, complex topics related to layered experiences, especially the war past and other „controversial“ events, can be more studiously researched. It is of great importance to advocate against any form of hatred, xenophobia and racism. Abuses of interpretation of historical events, fierce prejudices and quasi-historical analyzes in the service of daily political goals, which harm interethnic relations, should lead to further opposition, leading to further growth of tension and distance between nations.

BIBLIOGRAFIJA/BIBLIOGRAPHY

Knjige/Books:

1. Aron R, Raymond, *Mir i rat među narodima*, Zagreb 2001.
2. Azizi I, *Aqif Blyta: kolosi i Pazarit të ri*, Prishtinë-Tiranë 2019.
3. Bandžović S, *Bošnjaci i antifašizam: ratni realizam i odjek rezolucija građanske hrabrosti (1941)*, Sarajevo 2010.
4. Bandžović S, *Bošnjaci i Turska: deosmanizacija Balkana i muhadžirski pokreti u XX stoljeću*, Sarajevo 2014.
5. Bandžović S, *Iseljavanje Muslimana iz Sandžaka*, Sarajevo 1991.
6. Bandžović S, *Ratne tragedije Muslimana*, Novi Pazar 1993.
7. Crnišanić R, *Kazivanja Hadži Jonuza Hamzagića*, Novi Pazar 2007.
8. Crnišanić R, *Tijesna čaršija*, Novi Pazar 1992.
9. Crnovršanić H-Sadiković N, *Sinovi Sandžaka*, Novi Pazar 2015.
10. Crnovršanić H-Sadiković N-Akova R, *Sandžak - zemlja gazija i šehida*, Novi Pazar 2021.
11. Czerwiński M, *Drugi svjetski rat u hrvatskoj i srpskoj prozi (1945-2015)*, Zagreb 2018.
12. Ćuković M, *Sandžak*, Beograd 1964.
13. Ćulafić V, *Četnička organizacija na terenu sreza Deževskog u toku Drugog svetskog rata*, Novi Sad 2021.
14. Hamović M, *Izbjeglištvo u Bosni i Hercegovini 1941-1945*, Beograd 1994.
15. Horvat B, *Kosovsko pitanje*, Zagreb 1989.
16. Kuljić T, *Prevladavanje prošlosti: uzroci i pravci promene slike istorije krajem XX veka*, Beograd 2002.
17. Latas B, *Saradnja četnika Draže Mihailovića sa okupatorima i ustašama (1941-1945)*, Beograd 1999.
18. Marjanović J, *Ustanak i narodnooslobodilački pokret u Srbiji 1941.*, Beograd 1963.
19. Memić M, *Bošnjaci (Muslimani) Crne Gore*, Podgorica 2003.
20. Milosavljević O, *Potisnuta istina: kolaboracija u Srbiji 1941-1944*, Beograd 2006.
21. Morača P, *Jugoslavija 1941*, Beograd 1971.
22. Mušović E, *Etnički procesi i etnička struktura stanovništva Novog Pazara*, Beograd 1979.
23. *Novi Pazar i okolina*, Beograd 1969.
24. Petranović B, *Srbija u Drugom svetskom ratu 1939-1945*, Beograd 1992.
25. Plevljaković E, *Drinski krug*, Sarajevo 1999.
26. Popović N, *Koreni kolaboracionizma*, Beograd 1991.
27. Radanović M, *Kazna i zločin: snage kolaboracije u Srbiji: odgovornost za ratne zločine (1941-1944) i vojni gubici (1944-1945)*, Beograd 2016.
28. Radović M, *Hronika Novog Pazara u NOB-u*, knj. II, rukopis, Istorijski arhiv „Ras“, Novi Pazar 1960.
29. Radović M, *Ljudske i materijalne žrtve Novog Pazara i Deževskog sreza u Drugom svetskom ratu*, Novi Pazar 1994.
30. Živković M, *Između „Velike Albanije“ i okupirane Srbije: Novi Pazar, Tutin i Ibarski Kolašin (1941-1944)*, Leosavić 2018.

31. Živković M, *Sandžak 1941-1943*, doktorska disertacija, Filozofski fakultet, Beograd 2017.

Članci/Articles:

1. Antonijević N, Odgovornost Aćif Efendije Hadžiahmetovića Bljute za zločine nad nemuslimanskim stanovništvom Raške oblasti u Drugom svetskom ratu, *Godišnjak za istraživanje genocida*, Beograd-Kragujevac 2016.
2. Barić N, Politika Nezavisne Države Hrvatske prema Srbiji, *Istorija 20. veka*, br. 1, Beograd 2011.
3. Biševac B, Deževski i Štavički srez u pismima Tihomira Šarkovića 1941. godine, *Novopazarski zbornik*, br. 25, Novi Pazar 2001.
4. Bolčić S, Sociologija i „unutrašnji rat” u Jugoslaviji, *Sociološki pregled*, br. 1-4, Beograd 1992.
5. Crnišanić R, Ko je Aćif-efendija, *Novopazarski zbornik*, br. 32, Novi Pazar 2009.
6. Čekić S, Četnički zločini genocida nad Bošnjacima u jugoistočnoj Bosni i Sandžaku 1941-1943, u: *Istočna Bosna i Sandžak*, Sarajevo 1996.
7. Ćuković M, Sandžak u ustanku 1941. godine, u: *Ustanak naroda Jugoslavije 1941*, knj. V, Beograd 1964.
8. Dimić Lj, Jugoslovenska država i historiografija, *Tokovi istorije*, br. 1-4, Beograd 1999.
9. Dimić Lj, Rat i historiografija, u: *Okrugli sto Kraljevo oktobra 1941.*, Kraljevo 2003.
10. Gledović B, Narodnooslobodilački pokret u Sandžaku u prvoj godini oslobodilačkog rata, *Vojnoistorijski glasnik*, br. 2, Beograd 1972.
11. Jovanović V, „Rekonkvista Stare Srbije“: o kontinuitetu teritorijalne i demografske politike na Kosovu, u: *Figura neprijatelja: preosmišljavanje srpsko-albanskih odnosa*, Beograd 2015.
12. Kisić Kolanović N, Povijest NDH kao predmet istraživanja, *Časopis za suvremenu povijest*, br. 3, Zagreb 2002.
13. Kostić P, Prilog psihologiji ratnog zločinstva, *Psihologija*, br. 4, Beograd 1996.
14. Krivokapić B, Pojam rata i klasifikacije ratova, *Megatrend revija*, br. 3, Beograd 2013.
15. Kuljić T, Istorijske, političke i herojske generacije: nacrt okvira i primena, *Filozofija i društvo*, br. 1, Beograd 2008.
16. Kuljić T, Tito u novom srpskom poretku sećanja, *Sociologija*, br. 2, Beograd 2003.
17. MacDonald D, Suživot ili međusobna mržnja?, u: *Suočavanje s jugoslavenskim kontraverzama: inicijativa naučnika: centralnoevropske studije*, Sarajevo 2010.
18. Matijević M, Akcije članova Džemijeta i muslimansko-arnautskih milicija protiv lokalnog stanovništva na prostoru Raške oblasti (Sandžaka) 1941. godine, *Godišnjak za istraživanje genocida*, br. 1, Beograd-Kragujevac 2019.
19. Nikolić K, Postmodernizam i humanističke nauke - primer historiografije, *Glasnik Etnografskog instituta SANU*, br. 2, Beograd 2013.

20. Petranović B, Pojam izdaje u Jugoslaviji – između proizvoljnosti, relativizacije i naučne analize, *Istorija 20. veka*, br. 1-2, Beograd 1993.
21. Prijic I-Prijic S, Etika i rat, *Sociološki pregled*, br. 1-4, Beograd 1992.
22. Radaković P, Muslimanska milicija u službi okupatora, u: *Užička republika: zapisi i sećanja*, Titovo Užice 1981.
23. Radanović M, „Noć osvetljena lomačama sa kojih se dizao plamen do neba...“; u: *Da pravda ne utihne*, Sarajevo 2019.
24. Radović M, KPJ i NOP u Novom Pazaru za vreme okupacije u Drugom svetskom ratu, *Novopazarski zbornik*, br. 27, Novi Pazar 2003.
25. Rahić E, Sandžak tokom Drugog svjetskog rata, *Novopazarski zbornik*, br. 40, Novi Pazar 2017.
26. Stefanović V, Novi Pazar u NOR-u i revoluciji 1941-1945: prilog bibliografiji, *Novopazarski zbornik*, br. 38, Novi Pazar 2016.
27. Subotić V, Razvoj ustanka u Staroj Raškoj, u: *Srbija u ustanku 1941. godine*, Beograd 2007.
28. Sundhaussen H, Jugoslavija i njezine države sljednice. Konstrukcija, destrukcija i nova konstrukcija „sjećanja” i mitova, u: *Kultura pamćenja i historija*, Zagreb 2006.
29. Šušević I, Dnevnik događaja u Novom Pazaru od 2. oktobra do 20. decembra 1941. godine, *Novopazarski zbornik*, br. 34, Novi Pazar 2011.
30. Vrcić A, Mješoviti odbor za odbranu Sjenice 1941-1944, uloga i značaj, *Zbornik Sjenice*, br. 15-16, Sjenica 2004-2005.
31. Živković M, Aćif Hadžiahmetović Bljuta: prilozi za biografiju 1919–1941, *Istorija 20. veka*, br. 3, Beograd 2012.
32. Živković M, Dešavanja u Sandžaku od julskog ustanka do kraja 1941. godine, *Baština*, sv. 31, Leposavić 2011.
33. Živković M, Etnički sukobi na prostoru Novog Pazara i Raške u jesen 1941. godine, *Vojnoistorijski glasnik*, br. 2, Beograd 2012.
34. Živković M, Integrisanje Velika Albanije: albansko-muslimanski napadi na Srbe u Štavičkom, Deževskom i Sjeničkom srezu u jesen 1943. godine, *Vojnoistorijski glasnik*, br. 2, Beograd 2017.
35. Živković M, Nekoliko dokumenata o stradanju Srba u Novom Pazaru kao posledici etničkih sukoba krajem 1941. godine, *Baština*, sv. 32, Leposavić 2012.
36. Živković M, Zaboraviti svakodnevicu – zabava, sport, dokolica i javni moral u staroraškim varošima (1941-1944), *Godišnjak za društvenu istoriju*, br. 2, Beograd 2019.

Prof. dr. Denis BEĆIROVIĆ
Filozofski fakultet Univerziteta u Tuzli
E-mail: becirovicdmde@gmail.com

Izvorni naučni rad/Original scientific article

UDK/UDC: 94(497.6)"1945/1963" (093)

32:322:272/273:27-72(497.6)"1945/1963"

DOI: <https://doi.org/10.52259/historijskipogledi.2021.4.6.71>

DRŽAVNA POLITIKA RAZDVAJANJA SVEĆENIKA KATOLIČKE CRKVE U BOSNI I HERCEGOVINI NA „POZITIVNE“ I „REAKCIONARNE“ (1945-1963)

Apstrakt: Rasyjetljavanje državne politike razdvajanja „pozitivnih“ od „negativnih“ svećenika Katoličke crkve u Bosni i Hercegovini jedno je od važnijih pitanja u naučnom sagledavanju pozicije ove vjerske zajednice tokom prvih decenija egzistiranja avnojevske Jugoslavije. Poslijeratna vlast u Bosni i Hercegovini je veći broj svećenika Katoličke crkve tretirala kao stvarne ili potencijalne državne neprijatelje. Pored ideoloških razloga, koji su u manjoj ili većoj mjeri bili slični u svim komunističkim partijama, na negativan odnos KPJ prema Katoličkoj crkvi uticala je i činjenica da je dio svećenika tokom Drugog svjetskog rata podržavao ustaški pokret. Obrazloženje za negativan stav partijskih struktura prema svećenicima, najčešće je u dokumentima Komisije za vjerska pitanja argumentiran sljedećim razlozima: da je većina svećenika u toku rata podržavala okupatora i domaće izdajnike; da su širili neprijateljsku propagandu protiv narodnooslobodilačkog pokreta; da su aktivno participirali u borbi protiv novog društvenog uređenja; da su počinili ratne zločine i progonili pripadnike drugih vjeroispovijesti, te da su bili povezani sa zločinačkom ustaškom emigracijom u inozemstvu. Osim „negativnih“ svećenika, u Bosni i Hercegovini su djelovali i „pozitivni“ svećenici, kako su ih nazivali u dokumentima Komisije za vjerska pitanja. Oni nisu pristajali na politikiku konfrontacije s državom i tražili su uspostavljanje dijaloga i saradnje između Crkve i države. Neki od najistaknutijih predstavnika ove grupacije svećenika bili su: fra Bono Ostojić, dr. Karlo Karin, fra Mile Leko, fra Josip Markušić, fra Serafin Dodig, fra Kruno Misilo i drugi. Nosioci „pozitivnih tendencija“ među svećenstvom, prema ocjeni Komisije za vjerska pitanja, su shvatili važnost uspostavljanja komunikacije i kontakata sa organima državne vlasti i štetnost negativnog odnosa Katoličke crkve prema državi. Njihov cilj je bio da promijene metode rješavanja problema između Crkve i države i da izgrade put koji će odgovarati interesima svećenicima Katoličke

crkve i interesima državne zajednice, a da se pritom ne zadire u crkvena dogmatsko-kanonska načela. „Pocijepanost“ svećenika tretirana je kao pozitivan rezultat rada organa nove vlasti, jer su, prema njihovim ocjenama, u prvim poslijeratnim godinama predstavnici vjerskih zajednica imali neprijateljski odnos prema novostvorenoj socijalističkoj jugoslovenskoj državi. Zbog toga je Komisija za vjerska pitanja (savezna i republička) kontinuirano ukazivala na važnost sprovođenja politike „raslojavanja i diferenciranja“ unutar vjerskih zajednica. Prema zapažanjima Savezne komisije za vjerska pitanja do poslijeratne „diferencijacije“ među svećenicama došlo je primarno zbog njihovih stavova u vezi s odnosom na relaciji država – Katolička crkva. Jedni su smatrali da je poželjno i korisno uspostaviti komunikaciju sa novostvorenim organima vlasti, dok su drugi zadržali negativan odnos. Osim ove dvije grupacije postojala je i treća skupina koja je bila neodlučna. Uvidom u biografske podatke predloženih svećenika Katoličke crkve za državna odlikovanja može se konstatirati da su organi vlasti pažljivo vodili računa koji će svećenici doći na listu predloženih kandidata za odlikovanje. Pozitivan stav prema novom socijalističkom društvenom poretku, aktivna participacija u osnivanju Udruženja katoličkih svećenika u Bosni i Hercegovini, lojalno držanje, patriotizam prema socijalističkoj Jugoslaviji i doprinos u razvoju organizacije Udruženja katoličkih svećenika u Bosni i Hercegovini neki su od važnijih razloga koji su uticali na odabir kandidata za odlikovanje. U članku, na osnovu neobjavljenih arhivskih izvora, autor kontekstualizira političke prilike i okolnosti u kojima se odvijala državna politika diferencijacije „pozitivnih“ od „reakcionarnih“ svećenika Katoličke crkve u Bosni i Hercegovini, ukazuje na razloge i nosioce takve politike, te analizira njeno ispoljavanje i rezultate. Također, autor prikazuje i politiku dodjeljivanja državnih priznanja i odlikovanja pojedinim svećenicima u Bosni i Hercegovini.

Ključne riječi: Katolička crkva, avnojevska Jugoslavija, Bosna i Hercegovina, vjerske zajednice, svećenici, vjernici, država, politika, razdvajanje i odlikovanja.

STATE POLICY OF DIVISION OF CATHOLIC CHURCH PRIESTS IN BOSNIA AND HERZEGOVINA INTO „POSITIVE“ AND „REACTIONARY“ (1945-1963)

Abstract: The illumination of the state policy of separating „positive“ from „negative“ priests of the Catholic Church in Bosnia and Herzegovina is one of the most important issues in the scientific understanding of the position of this religious community during the first decades of existence of AVNOJ Yugoslavia. The post-war government in

Bosnia and Herzegovina treated a large number of priests of the Catholic Church as real or potential enemies of the state. In addition to ideological reasons, which were more or less similar in all communist parties, the negative attitude of the CPY towards the Catholic Church was influenced by the fact that some priests supported the Ustasha movement during World War II. The justification for the negative attitude of party structures towards priests was argued most often in the documents of the Commission for Religious Affairs with the following reasons: that most priests supported the occupier and domestic traitors during the war; that they spread hostile propaganda against the national liberation movement; that they actively participated in the fight against the new social order; that they had committed war crimes and persecuted members of other faiths, and that they had been linked to criminal Ustasha emigration abroad. In addition to „negative“ priests, there were „positive“ priests that also acted in Bosnia and Herzegovina, as they were reported in the documents of the Commission for Religious Affairs. They did not agree to the policy of confrontation with the state and demanded the establishment of dialogue and co-operation between the Church and the state. Some of the most prominent representatives of this group of priests were: Fr Bono Ostojić, Ph.D. Karlo Karin, Fr Mile Leko, Fr Josip Markušić, Fr Serafin Dodig, Fr Kruno Misilo and others. Holders of „positive tendencies“ among the clergy, according to the Commission for Religious Affairs, understood the importance of establishing communication and contacts with state authorities and the harmfulness of the negative attitude of the Catholic Church towards the state. Their goal was to change the methods of solving problems between the Church and the state, and to build a path that would suit the interests of the priests of the Catholic Church and the interests of the state community, without interfering with the church's dogmatic canonical principles. The „differentiation“ of priests was treated as a positive result of the work of the new government, because, according to their assessments, in the first post-war years, representatives of religious communities had a hostile attitude towards the newly created socialist Yugoslav state. Therefore, the Commission for Religious Affairs (federal and republican) has continuously pointed out the importance of implementing a policy of „stratification and differentiation“ within religious communities. According to the observations of the Federal Commission for Religious Affairs, the post-war „differentiation“ among the priests happened primarily due to their attitudes regarding the relationship between the state and the Catholic Church. Some considered it desirable and useful to establish communication with the newly created authorities, while others maintained a negative attitude. In addition to these two groups, there was a third group that was undecided. When considering the biographical data of the priests of the Catholic Church proposed for state decorations, it can be stated that the authorities carefully took into account which priests would be on the list of candidates

recommended for awards. A positive attitude towards the new socialist social order, active participation in the establishment of the Association of Catholic Priests in Bosnia and Herzegovina, loyalty, patriotism towards socialist Yugoslavia, and contribution to the development of the Association of Catholic Priests in Bosnia and Herzegovina, are some of the most important reasons for choosing candidates for awards. In the article, based on unpublished archival sources, the author contextualises the political circumstances and the circumstances in which the state policy of differentiation of „positive“ from „reactionary“ priests of the Catholic Church in Bosnia and Herzegovina took place, points out the reasons for and bearers of such policy, and analyses its expression and results. Also, the author presents the policy of awarding state recognitions and decorations to individual priests in Bosnia and Herzegovina.

Key words: *Catholic Church, AVNOJ Yugoslavia, Bosnia and Herzegovina, religious communities, priests, believers, state, politics, separation and decorations.*

Osvrt na pravni i politički položaj Katoličke crkve poslije Drugog svjetskog rata

Prema mišljenju vladajućih komunističkih struktura temeljna politička linija nove vlasti nakon završetka Drugog svjetskog rata sastojala se u tome da se na principima slobode savjesti i vjeroispovijesti omogući svim vjerskim zajednicama djelovanje pod jednakim uslovima. U tom smislu avnojevska Jugoslavija je u isti pravni položaj stavila sve crkve i vjerske zajednice, bez obzira na njihovu rasprostranjenost, brojnost, veličinu i položaj koje su imale prije završetka Drugog svjetskog rata. Uz to, nova vlast je isticala važnost očuvanja tekovina revolucije, društvenog poretka, nezavisnosti i slobode zemlje.¹ Takvo opredjeljenje potvrđeno je i prvim Ustavom avnojevske Jugoslavije, usvojenim 1946. godine. Ustav je, pored ostalog, regulirao i pitanje odnosa države i vjerskih zajednica temeljeći se na sljedećim načelima: vjerske zajednice su odvojene od države i škole; građanima se garantira sloboda savjesti i vjeroispovijesti; vjerske zajednice mogu slobodno obavljati vjerske poslove i obrede ako njihovo učenje nije u suprotnosti sa Ustavom; zabranjuje se zloupotreba vjere u političke svrhe; vjerske škole za obrazovanje vjerskih službenika su pod nadzorom države i država može finansijski pomagati vjerske zajednice. Komunistička vlast je smatrala da samo potpuno odvajanje vjerskih zajednica od države može obezbijediti ravnopravnost spomenutim zajednicama i zaštititi najvažniju tekovinu narodnooslobodilačke borbe – bratstvo i

---

¹ Arhiv Jugoslavije (AJ), Savezna komisija za vjerska pitanja (SKVP), 144-10-164. *Odnos vjerskih zajednica prema državi*, 1954.

jedinstvo.² Istovjetna rješenja o vjerskim slobodama i nadležnostima vjerskih zajednica bila su ugrađena i u Ustav Narodne republike Bosne i Hercegovine.³ Međutim, Ustavom zagaranirana vjerska prava i slobode nisu istovremeno značile i njihovo stvarno primjenjivanje u praksi. Komunistička partija Jugoslavije (KPJ) je nakon 1945. godine promovirala stalnu borbu za pobjedu „naprednih naučnih shvatanja“, s ciljem, kako su isticali komunistički teoretičari, ubrzanja socijalističke izgradnje zemlje i borbe protiv zloupotrebe vjere u antiustavne svrhe. Komunisti su predviđali da će sa korjenitom promjenom materijalnih društvenih odnosa doći do stvaranja realnih uslova za konačno oslobođenje „ljudi od svih oblika i vidova religioznog mraka i mistike.“⁴ Provođenje principa da je religija privatna stvar pojedinca i vjerskih organizacija, kao i jačanje borbe protiv religijskog uticaja na građane, postali su stalni zadatak i briga partijskih organizacija širom zemlje.⁵ Uz to, treba dodati, da su u poslijeratnom periodu crkve i vjerske zajednice u Bosni i Hercegovini ostale jedine nezavisne institucije legalno odvojene od države. One su nakon neutraliziranja poraženih vojnih formacija iz Drugog svjetskog rata, ali i drugih opozicionih snaga, ostale jedine relevantne snage koje su imale kapacitet da pružaju otpor socijalističkom oblikovanju društvenog života.

Razlozi negativnog odnosa države prema svećenicima Katoličke crkve

Otvoreno protivljenje Katoličke crkve prema komunističkoj ideologiji bilo je prisutno i prije i poslije završetka Drugog svjetskog rata. Negativan odnos Katoličke crkve prema komunističkoj vlasti u Jugoslaviji (i Bosni i Hercegovini) imao je duboke korijene. Protiveći se komunističkoj, a time i ateističkoj ideologiji komunista, biskupi su na Biskupskoj konferenciji 1936. godine komunizam okarakterizirali kao opasnost za vjeru i civilizaciju. Istog mišljenja bio je i zagrebački nadbiskup Alojzije Stepinac koji je početkom 1943. godine uputio okružnicu svećenstvu u kojoj je tražio da oni prednjače u borbi protiv komunizma. Slične teze nadbiskup Stepinac je ponovio i u svojoj propovjedi 18. marta 1945. godine, osuđujući komunistički nauk i zalažući se za slobodu Katoličke crkve, kao i za pravo hrvatskog naroda na samostalnu državu. Šest dana poslije, Biskupska konferencija u Zagrebu donijela je poslanicu u kojoj je osudila postupke partizanskog pokreta. U njoj se najoštrije protestuje protiv ubijanja katoličkih svećenika i vjernika, a Nezavisna država

² AJ, SKVP, 144-8-131, *Odnosi između države i crkve u Federativnoj narodnoj republici Jugoslaviji*, 1953.

³ „Službeni list Narodne republike Bosne i Hercegovine“, god. III, br. 1, 8.1.1947, *Ustav Narodne republike Bosne i Hercegovine*, 5-7.

⁴ „Demokratska dosljednost ili ograničenje demokratije? O upotrebi i zloupotrebi slobode religijskog uverenja“, *Nedeljne informativne novine*, II, br. 70, Beograd, 4.V.1952, 4.

⁵ *Isto*, 4.

Hrvatska je predstavljena kao trinaeststoljetna težnja hrvatskog naroda za samostalnom državom.⁶

Nova vlast u Bosni i Hercegovini je većinu svećenika Katoličke crkve smatrala stvarnim ili potencijalnim državnim neprijateljima. Pored ideoloških razloga, koji su u manjoj ili većoj mjeri bili slični u svim komunističkim partijama, na negativan odnos KPJ prema Katoličkoj crkvi uticala je i činjenica da je značajan broj svećenika tokom Drugog svjetskog rata aktivno podržavao ustaški pokret. Obrazloženje za negativan stav partijskih struktura prema njima, najčešće je u dokumentima Komisije za vjerska pitanja Bosne i Hercegovine argumentiran sljedećim razlozima: da je većina svećenika u toku rata podržavala okupatora i domaće izdajnike; da su širili neprijateljsku propagandu protiv narodnooslobodilačkog pokreta; da su aktivno participirali u borbi protiv novog društvenog uređenja; da su počinili ratne zločine i progonili pripadnike drugih vjeroispovijesti, te da su bili povezani sa zločinačkom ustaškom emigracijom u inozemstvu.⁷ Primjera radi, u Informaciji o vjerskim zajednicama u Bosni i Hercegovini iz 1957. godine pisalo je sljedeće: „U toku narodnooslobodilačke borbe i poslije oslobođenja zemlje katolički vrhovi uvijek su se ispoljavali kao najreakcionarniji i neprijateljski raspoloženi prema novoj Jugoslaviji. Takav njihov stav, u velikoj mjeri, posljedica je tijesne povezanosti Katoličke crkve sa svojim vrhovnim starješinstvom koje se nalazi izvan granica naše zemlje. Ono svojim odlukama može uticati i utiče na odnose države i katoličkih vrhova u našoj zemlji. Svaki pokušaj vrhova Katoličke vjerske zajednice pa i najmanje, u cilju uspostavljanja kontakata sa državnim organima bio je spriječen od strane Vatikana. Usljed toga su u vrhovima Katoličke crkve dolazili do izražaja oni biskupi koji su podržavali i sprovodili politiku neprijateljstva prema novoj Jugoslaviji“.⁸ Slične kvalifikacije o djelovanju Katoličke crkve tokom Drugog svjetskog rata bile su sadržane i u dokumentima Savezne komisije za vjerska pitanja.⁹

⁶ Miroslav Akmadža, *Katolička crkva u Hrvatskoj i komunistički režim 1945-1966*, Rijeka 2004, 7-8.

⁷ Arhiv Bosne i Hercegovine (ABiH), Komisija za vjerska pitanja (KZVP), kut. 3, sign. b.b./54. *Materijali Savezne vjerske komisije upućeni predsjedniku Vjerske komisije Narodne republike Bosne i Hercegovine, Vladi Šegrtu*, Sarajevo, 1.6.1954.

⁸ ABiH, KZVP, kut. 5, br. 76/57, *Informacija o vjerskim zajednicama u Bosni i Hercegovini*, 1957.

⁹ Ocjenjujući ulogu Katoličke crkve u Drugom svjetskom ratu Savezna komisija za vjerska pitanja je, između ostalog, konstatirala sljedeće: „Katolička crkva je po svojoj organizacionoj strukturi potpuno podređena Vatikanu (...) U osnovi čitav episkopat i sveštenstvo u toku Narodnooslobodilačkog rata saradivali su sa okupatorom i njegovim pomagačima i time postali najaktivniji pomagači u borbi protiv narodnih masa, koje su se borile za svoje nacionalno i socijalno oslobođenje i izgrađivale novo društveno uređenje. U godinama upravljanja kvislinga 1941-1945, Katolička crkva je, u osnovi, u krajevima sadašnjih narodnih republika Hrvatskoj, Sloveniji i Bosni i Hercegovini smatrana vladajućom crkvom, dok ostale, osim Islamske verske zajednice, ili nisu uopšte priznavane ili su samo tolerirane. Katoličkoj crkvi je dato pravo da može vršiti i prisilno pokrštavanje, odnosno učlanjenje vernika onih veroispovesti koje se nisu priznavale i to pod uslovima najstrašnijeg terora i pretnje ubijanjem. Vatikan i katolički episkopat

Interesantnu ocjenu o „nesnalaženju“ Katoličke crkve u Drugom svjetskom ratu dao je fra Karlo Karin u referatu povodom desetogodišnjice djelovanja Udruženja katoličkih svećenika „Dobri pastir“. On je tom prilikom, pored ostalog, naveo sljedeće:

Nama, katoličkim svećenicima u Bosni i Hercegovini, povijest je ostavila slavu naših predaka: slavu što smo sačuvali vjeru kroz stoljeća na ovom komadiću zemlje, na kojem su graničile i ukrštavale se vjere i kulture i narodnosti, sa svojim osebjnostima i nepovredivim predajama i običajima. (...) Morali smo sami sebi priznati, da ima stvari iz neposredne prošlosti – iz vremena Drugog svjetskog rata – koje nosimo kao svoju baštinu, a koja nam nikako ne može biti na korist pri radu u novom razdoblju. Neka te stvari nazove kako tko hoće i kako gleda na to, a ja bih to najradije nazvao nesnalaženjem priznajući, da je to sasvim blag, eufemistički izraz. Valja priznati, opet blago govoreći, da nismo u većini znali ocijeniti zbivanje u toku Drugog svjetskog rata, a pogotovo, da nismo mogli sagledati njihove posljedice i najbližu budućnost, koja je čekala i nas same i nama povjerene vjernike. Nema smisla poricati, da nije i poneki svećenik svojom krivnjom ili ne – imao nekog udijela u ponekom neugodnom događaju u toku rata. Usudio bih se, ipak, ustvrditi, da su u daleko većem postotku bili oni osvećenici koji su bili daleko od neljudskih postupaka, kojima su bili izloženi svi oni, koji su bili protiv namjera okupatora, za slobodu svoje zemlje. Možda su mogli više učiniti u pozitivnom smislu, ali iz raznih okolnosti nisu učinili. Moglo bi se reći, da su bili malo aktivni. Međutim, nije bilo druge, trebalo je snositi posljedice od onih ponekih, jer su bacili sjenu na svećenički stalež kao takav. (...) Zato nam je trebalo ponijeti posljedice i za jedno i za drugo, i za svoje i, vrlo često i za tuđe propuste. Za sve to je nametnuta odgovornost, koja nije bila beznačajna ni za pojedinca ni za cjelinu.¹⁰

Slične ocjene o djelovanju katoličkih svećenika u Drugom svjetskom ratu konstatirane su i u Izvještaju Upravnog odbora Udruženja katoličkih svećenika u Narodnoj republici Bosni i Hercegovini. U ovom dokumentu je, između ostalog, navedeno sljedeće:

U kušnjama, koje su se od 1941. do 1945. pojačavale, katolički svećenici bacani su, mnogi htijući, a još više njih ne htijući, sad na jedno sad na drugo područje, jedne ili druge vlasti. Neki su gubili i živote. Svi su bili na udaru okupatorove devise: razdvoji pa

---

na čelu sa Stepincem postigao je time u ovim krajevima ono za čime ide Katolička crkva uopšte, tj. da bude vladajućom i privilegiranom crkvom ne samo u verskim, već i u političkim, društvenim i drugim pitanjima“. AJ, SKVP, 144-10-164, *Odnos verskih zajednica prema državi. Materijali sa savetovanja 1954.*

¹⁰ AJ, SKVP, 144-50-422, *Desetogodišnjica Udruženja katoličkih svećenika „Dobri pastir“ 1950-1960. Referat Karla Karinana, 1960.*

vladaj! Na ovoj vjetrometini događaja moralo je neminovno biti stvari i događaja, koji su sada nerazumljivi. (...) Bilo je svećenika, osobito u prvim godinama rata, koje je zavela i opojila neprijateljska propaganda. Bilo ih je, ali samo pojedinačno, koji su pružili i bližu i prisniju suradnju okupatoru, što je nanijelo veliku štetu svećenstvu kao cjelinu. To je bilo i prošlo. Vrijeme je da se zaboravi to, ali isto tako je vrijeme, da se takovi, ako su među živima, sjete svoje prvotne svećeničke zadaće, pa ubuduće neće dovesti u sličnu situaciju ni sebe, ni svećenstvo kao cjelinu.¹¹

Navedeni arhivski izvori pokazuju da ocjene savezne i republičke komisije za vjerska pitanja i Udruženja katoličkih svećenika „Dobri pastir“ o ulozi katoličkih svećenika u Drugom svjetskom ratu nisu bile podudarne. U dokumentima Komisije za vjerska pitanja Bosne i Hercegovine naglašeno je da je većina svećenika u toku rata podržavala okupatora i domaće izdajnike, te da su širili neprijateljsku propagandu protiv antifašističkog pokreta. S druge strane, katolički svećenici u udruženju „Dobri pastir“ nisu dijelili ovo mišljenje. Oni su uglavnom tvrdili da je bilo onih koji su „zavedeni“ od neprijateljske propagande, ali da su to bili pojedini primjeri.

Mnogi svećenici Katoličke crkve nisu se ni nakon završetka Drugog svjetskog rata pomirili sa korjenitim promjenama društvenog sistema u Jugoslaviji (i Bosni i Hercegovini). Zbog toga novi organi vlasti u Bosni i Hercegovini nisu bili nimalo zadovoljni stavovima i aktivnostima Katoličke crkve ni u poslijeratnom razdoblju. Republička komisija za vjerska pitanja je zbog toga ocijenila da je jedan dio svećenika Katoličke crkve i poslije rata radio na potkopavanju ustavnog poretka nove jugoslovenske države. „Jedan dio njih je i poslije rata učestvovao u pomaganju oružanih bandi, stvaranju ilegalnih terorističkih organizacija i u širenju lažne propagande. Takva aktivnost naročito je dolazila do izražaja u borbi protiv sprovođenja revolucionarnih mjera neposredno poslije rata. (...) Kler Rimokatoličke crkve je također zloupotrebljavao vjerska osjećanja vjernika u političke svrhe i sl.“¹² Kritike čelnika Katoličke crkve u Bosni i Hercegovini protiv nove vlasti nisu prestale ni tokom 1960-ih godina. Tako je, prema informacijama koje su bile dostavljene Izvršnom vijeću Socijalističke republike Bosne i Hercegovine, mostarski biskup Petar Čule, u propovijedi koju je održao u Blagaju kod Mostara, okupljenim vjernicima poručio da su „oni koji ne vjeruju u boga i crkvu zli ljudi“ i da će ih „stići božja kazna“.¹³ U istom obraćanju vjernicima biskup Čule je, također, „osuđivao poroke kojima je sklona omladina, kao što

¹¹ AJ, SKVP, 144-50-422, *Izveštaj Upravnog odbora Udruženja katoličkih svećenika Narodne republike Bosne i Hercegovine „Dobri pastir“ za četvrtu skupštinu, Sarajevo, 27. i 28.9.1960.*

¹² ABiH, KZVP, kut. 10, br. 174/1960, *O nekim problemima iz odnosa organa vlasti i Rimokatoličke crkve i svećenika u Bosni i Hercegovini. Materijal za savjetovanje sa predsjednicima vjerskih komisija NOS-a, 1960.*

¹³ AJ, SKVP, 144-67-524, *Dopis Miloja Dilparića Izvršnom veću Socijalističke republike Bosne i Hercegovine i Komisiji za vjerska pitanja, 30.6.1963.*

su ples, praćenje mode i sl.“¹⁴ Također, on se tom prilikom dotakao i pitanja mješovitih brakova koje je okarakterizirao kao „nesrećne i bezvrijedne“. Zbog ovakvih informacija čelnici Savezne komisije za vjerska pitanja tražili su od predstavnika vlasti u Bosni i Hercegovini da dodatno provjere ove informacije i da, ukoliko se utvrdi da su ovi navodi tačni, „neko u Mostaru pozove Čulea i oštro mu skrene pažnju na ovakve ispade“.¹⁵

„Pozitivne tendencije“ među svećenicama Katoličke crkve u Bosni i Hercegovini

Jedan dio svećenika Katoličke crkve u Bosni i Hercegovini, iz različitih razloga, opredijelio se za saradnju sa novim organima vlasti. Prema podacima sadržanim u arhivskoj građi njihov uticaj je u početnom razdoblju nakon završetka Drugog svjetskog rata bio slab da bi u tom periodu mogli bitnije uticati na stavove i odnos Katoličke crkve prema državi. Na odnos ovog dijela svećenika Katoličke crkve prema novim organima vlasti, između ostalog, uticali su sljedeći faktori: unutrašnja stabilizacija prilika u Jugoslaviji (i Bosni i Hercegovini), popravljavanje vanjskopolitičke pozicije nove države, intenzivne političke aktivnosti partijskih i državnih struktura na terenu, kao i represivne mjere koje su uticale da dio svećenika „shvati da od prevratničke djelatnosti nema ništa, da će izgubiti veliki broj svojih kadrova, da će onemogućiti podizanje podmlatka, pa kod njih sazrijeva mišljenje da je korisnije lojalno se držati i saradivati sa organima vlasti“.¹⁶ „Pozitivni“ svećenici Katoličke crkve u Bosni i Hercegovini, kako su ih nazivali u dokumentima savezne i republičke Komisija za vjerska pitanja, nisu pristajali na konfrontaciju s državom i tražili su uspostavljanje dijaloga i saradnje između Crkve i države. Neki od najistaknutijih predstavnika ove grupacije svećenika bili su: fra Bono Ostojić, dr. Karlo Karin, fra Mile Leko, fra Josip Markušić, fra Serafin Dodig, fra Kruno Misilo i drugi.¹⁷ Nosioci „pozitivnih tendencija“ među svećenstvom, prema ocjeni Komisije za vjerska pitanja, su shvatili važnost uspostavljanja komunikacije i kontakata sa organima državne vlasti i štetnost negativnog odnosa Katoličke crkve prema državi. Njihov cilj je bio da promijene metode rješavanja problema između Crkve i države i da izgrade „put koji će odgovarati interesima svećeničkog staleža, interesima crkve i interesima državne zajednice, a da se pritom ni najmanje ne zadire u oblast dogmatsko-kanonskih

---

¹⁴ Isto.

¹⁵ Isto.

¹⁶ ABiH, KZVP, kut. 10, br. 174/1960, *O nekim problemima iz odnosa između organa vlasti i Rimokatoličke crkve i svećenika u Bosni i Hercegovini. Materijal za savjetovanje sa predsjednicima vjerskih komisija NOS-a*, 1960.

¹⁷ ABiH, KZVP, kut. 10, br. 178/1960, *Informacija o Udruženju katoličkih svećenika Bosne i Hercegovine*, 1960.

načela Rimokatoličke crkve.¹⁸ Na fonu zalaganja za izgradnju novog *modus vivendija* između države i Katoličke crkve fra Bono Ostojić je poručio: *Danas se poznamo, danas se odnosimo drugarski jedni prema drugima, danas imamo zajednički jezik, kojim razgovaramo i razumijemo se. I danas nema više ni jednog socijaliste ili komuniste, koji će ozbiljno reći, da svećeniku nema mjesta u socijalističkom poretku, a isto tako nema više ni jednog savjesnog svećenika, koji može tvrditi, da nije mogao živjeti, raditi i biti na dobroj nozi sa socijalističkom vlašću* (kurziv D. B).¹⁹

Svećenici koji su se zalagali za saradnju s organima vlasti bili su i nosioci aktivnosti s ciljem formiranja Udruženja katoličkih svećenika „Dobri pastir“. Aktivnosti u pravcu osnivanja Udruženja svećenika u Bosni i Hercegovini pokrenute su 1949. godine, a glavni nosioci ovog projekta bili su bosanski franjevci. Prema zapažanju predstavnika Komisije za vjerska pitanja razlog zašto su franjevci prvi stupili u Udruženje zasnivao se na činjenici da su oni bili samostalniji i manje podložni uticaju biskupa. Uz to, i njihovo historijsko iskustvo (franjevci su u prošlosti nalazili zajednički jezik sa svakom vlašću) upućivalo ih je na zaključak da je potrebno stvarati kompromise.²⁰ Uprkos zabranama i upozorenjima Katoličke crkve, osnivačka skupština udruženja „Dobri pastir“ održana je u Sarajevu 25. i 26. januara 1950. godine. Najveći broj svećenika, njih 168 ili oko 85% od ukupnog broja svećenika u Bosni i Hercegovini, učlanilo se odmah u Udruženje.²¹ Među glavnim programskim ciljevima Udruženja istaknuto je sljedeće:

- a) „Pomagati i organizovati rad svećenika u pogledu vjerskog poučavanja katoličkih vjernika u kršćanskim istinama i moralnim načelima, na osnovu kojih će se odgajati, da mišljenjem i životom budu odana djeca Katoličke crkve i vjerni sljedbenici evanđeoskih nauka. U tu svrhu će nastojati oko izdavanja vjerskih časopisa, godišnjih kalendara, molitvenika, te drugih vjerskih poučnih knjižica;
- b) Okupljati katoličke svećenike svoga područja, koji će u duhu tradicije svećenika – rodoljuba iz prošlosti međusobno gajiti osjećaj ljubavi i odanosti prema svojoj domovini i svom narodu, te pomagati narodu u izgradnji zemlje u okviru opće narodne organizacije NF-a;
- c) U duhu tekovina Narodnooslobodilačke borbe raditi na produbljanju ljubavi i bratstvu među narodima Jugoslavije;

¹⁸ Isto.

¹⁹ AJ, SKVP, 144-26-280, *Zapisnik međudruštvenog sastanka katoličkih svećenika u Federativnoj narodnoj republici Jugoslaviji*, održan 8.5.1958. godine u Novom Sadu.

²⁰ ABiH, KZVP, kut. 10, br. 174/1960, *O nekim problemima iz odnosa između organa vlasti i Rimokatoličke crkve i svećenika u Bosni i Hercegovini. Materijal za savjetovanje sa predsjednicima vjerskih komisija NOS-a*, 1960.

²¹ AJ, SKVP, 144-50-422, *Desetogodišnjica Udruženja katoličkih svećenika „Dobri pastir“ 1950-1960. Referat Karla Karina*, 1960.

- d) Širiti među katoličkim svećenicima svoga područja duh bratske ljubavi, povezanosti i sloge, pružati im pomoć za napredak u naobrazbi i duhovnom životu, te promicati opću, moralnu i materijalnu dobrobit svećenika; pružati pomoć siromašnim, bolesnim i iznemoglim svećenicima, siromašnim crkvama i drugim crkvenim ustanovama putem Zadruge;
- e) Voditi brigu za održavanjem i čuvanjem crkvenih arhiva, knjižnica i muzealnih zbirki, promicati proučavanje naše crkvene prošlosti, skupljati crkvene umjetnine i voditi brigu za umjetničku skladnost crkvenih građevina i drugih crkvenih objekata, u vezi s mjesnim redovničkim ordinarijima, a uz potporu narodnih vlasti, nastojati oko uzdržavanja i prosperiteta ustanova za svećenički podmladak.²²

Osim rješavanja konkretnih problema vjernika članovi udruženja „Dobri pastir“ suprotstavljali su se i propagandi ustaške emigracije. U tom smislu istaknuti članovi ovog Udruženja ukazivali su na štetnost takve politike i važnost izgradnje bratstva i jedinstva među jugoslavenskim narodima. Tako je fra Josip Markušić pisao: „(...) ja volim svoju domovinu kao kršćanin, kao katolik, kao rimokatolik, kao svećenik crkve, ne manje nego što su i naši stari volili ove naše oblasti, kad se borahu protiv nasrtljivaca Talijana, zatim Germana, pa Mađara, Turaka i ostalih“.²³ Fra Mile Leko je, naglašavajući važnost jedinstva različitih naroda u Bosni i Hercegovini i Jugoslaviji, istakao: „(...) ostajući čvrsti u vjerskim istinama i naukama, ipak trebamo u današnjim prilikama osobito naglasiti temeljnu zasadu Evanđelja, a to je, širiti riječima i djelom ljubav, bratstvo i jedinstvo među ljudima, a konkretno među našim narodima“.²⁴ Ukazujući na važnost da se iz prošlosti izvuku korisne pouke dr. Karlo Karin je poručio: „Ne smijemo dozvoliti da se više ikad ponove strahoviti i jezivi prizori na korist tuđina, koji je tu borbu iskorištavao za svoje mračne ciljeve porobljavanja i istrebljenja naših naroda“.²⁵ U sličnom tonu je govorio i fra Rastislav Drljić ističući da je njegova želja da „naše društvo bude rasadnik misli međusobne ljubavi, bratstva i jedinstva među svima nama, među svećenicima drugih konfesija i među svim narodima FNRJ“.²⁶ O ulozi svećenika Katoličke crkve u Bosni i Hercegovini govorio je i fra Tomislav Ostojčić poručujući da članovi Udruženja trebaju biti „vjerni i odani sinove svoje crkve i vjerni i odani sinovi svoje domovine, da svuda šire i učvršćuju jednu od najvećih tekovina Narodne revolucije – bratstvo i jedinstvo naših naroda na slikovitom narodnom i vjerskom mozaiku naše Republike“.²⁷

²² ABiH, KZVP, kut. 10, br. 178/1960, *Informacija o Udruženju katoličkih svećenika Bosne i Hercegovine, 1960.*

²³ Isto.

²⁴ Isto.

²⁵ Isto.

²⁶ Isto.

²⁷ Isto.

Katolička crkva nije odobravalala rad Udruženja proglašavajući ga za organizaciju koja nije uređena u skladu s crkvenim kanonima. Biskupska konferencija je 26. aprila 1950. godine zaključila da se članstvo u udruženjima „ne preporučuje“ (*Non expedit*). S obzirom da ovi zaključci nisu polučili očekivane rezultate biskupska konferencija je 26. septembra 1952. godine uputila memorandum Predsjedništvu vlade FNRJ u kojem je naglasila da udruženja ne poštuju crkveno pravo, kao i da nisu pod nadzorom Biskupske konferencije. U vezi s tim biskupi su usvojili izjavu *Non licet* (zabranjuje se), kojom su kategorički osudili formiranje staleških udruženja katoličkih svećenika i zabranili njihovo formiranje.²⁸ Ipak, bez obzira na stavove vrha Katoličke crkve, broj članova Udruženja u Bosni i Hercegovini je nastavio postepeno rasti i u narednim godinama. Prema pokazateljima Komisije za vjerska pitanja Bosne i Hercegovine početkom 1960-ih godina u Bosni i Hercegovini su djelovala 342 svećenika, a u Udruženje je bilo učlanjeno njih 310. Najviše su u Udruženju bili zastupljeni bosanski franjevci, tako da je od njih 230 u Udruženju djelovao 191 franjevac.²⁹

Politika „raslojavanja i diferenciranja“ svećenika Katoličke crkve

„Pocijepanost klera“ tretirana je kao pozitivan rezultat rada organa nove vlasti, jer su, prema njihovim ocjenama, u prvim poslijeratnim godinama predstavnici vjerskih zajednica imali u cjelini neprijateljski odnos prema novostvorenoj socijalističkoj jugoslovenskoj državi. Zbog toga je Komisija za vjerska pitanja (savezna i republička) kontinuirano ukazivala na važnost sprovođenja politike „raslojavanja i diferenciranja“ unutar vjerskih zajednica.³⁰ Prema zapažanjima Savezne komisije za vjerska pitanja do poslijeratne „diferencijacije“ među svećenicima došlo je primarno zbog njihovih stavova u vezi s odnosom država – Katolička crkva. Jedni su smatrali da je poželjno i korisno uspostaviti komunikaciju sa novostvorenim organima vlasti, dok su

²⁸ AJ, SKVP, 144-58-477, *Formiranje, rad i razvoj staleškog udruženja katoličkih svećenika u Narodnoj republici Bosni i Hercegovini*.

²⁹ Ocjenjujući stanje u Hercegovini Komisija za vjerska pitanja je, između ostalog, navela sljedeće: „Najteža je još uvijek situacija u Hercegovini. Tamo ima ukupno 67 svećenika, a učlanjenih u Udruženje ima 45 ili 67,1%. Svi članovi Udruženja su franjevci. Svjetovnih svećenika ima ukupno 22, a nijedan nije član Udruženja. Udruženje kao organizacija postoji i tamo, ali je iz poznatih razloga pasivno. Sve što smo tamo pokušali nije uspjelo. No, ovo Udruženje u Hercegovini se mora održati, jer njegovo postojanje veoma mnogo znači. Trebalo bi da se aktiviraju na liniji Udruženja svećenici koji ne pripadaju mostarskoj biskupiji, a pripadaju Mostarskom srezu (Prozor, Ščit, dio Livanjskog sreza itd)“ ABIH, KZVP, kut. 10, br. 178/1960, *Informacija o Udruženju katoličkih svećenika Bosne i Hercegovine*, 1960.

³⁰ AJ, SKVP, 144-137-742. *Politička i vjerska djelatnost klera*.

drugi zadržali negativan odnos. Osim ove dvije grupacije postojala je i treća skupina koja se držala „nekako na sredini i bila je vrlo kolebljiva“.³¹

U izvještajima Savezne komisije za vjerska pitanja poslije 1953. godine ukazivano je i na greške lokalnih organa vlasti u odnosu prema vjerskim zajednicama u Bosni i Hercegovini. Tako je u jednom materijalu iz 1954. godine konstatirano da lokalni organi vlasti „nisu uspjeli da borbu protiv reakcionarnog sveštenstva i vernika vode političkim metodama, već su pristupili nezakonitim merama, koje su im izgledale lakše, ali politički svakako štetne. Iz ovih razloga su Predsjednik Republike i drugi državni rukovodioci u svojim izbornim govorima i drugim prilikama osudili takve postupke, a administrativnim putem su odmah poduzete mere da se ovakvi nezakoniti i politički štetni ispadi spreče“.³² Kao razlozi nezakonitog postupanja prema svećenicima Katoličke crkve navedeni su nedostatak političke širine i „pomanjkanje orijentacije od strane viših političkih organizacija“.³³

U drugoj polovini 1950-ih godina Savezna komisija za vjerska pitanja konstatira da je generalno u zemlji došlo do značajnog napretka u normaliziranju odnosa između države i vjerskih zajednica. Primjera radi, u Izvještaju za 1957. godinu, Savezna komisija za vjerska pitanja navodi da su postignuti važni rezultati „u diferenciranju i odvajanju vernika, nižeg sveštenstva, pa i dela višeg od uticaja najreakcionarnijih delova sveštenstva (...) koji su neprijateljski raspoloženi prema novoj Jugoslaviji“.³⁴ Ipak, članovi Komisije su istakli da se ova ocjena ne odnosi na Katoličku crkvu u kojoj su još uvijek bile snažne aktivnosti „reakcionarnog dela klera“.³⁵

Dvije godine kasnije, u zvaničnim materijalima za sjednicu Odbora za unutrašnju politiku Saveznog izvršnog vijeća, konstatirano je da su se posljednjih godina desili, kako u aktivnostima vjerskih zajednica, tako i u odnosima vjerskih zajednica prema državi, mnogi potezi koji govore da se odnosi popravljaju i unaprjeđuju. Usljed jačanja odnosa sa Srpskom pravoslavnom crkvom i Islamskom zajednicom, kao i vanjskopolitičkih i unutrašnjopolitičkih postignuća u Jugoslaviji (i Bosni i Hercegovini), došlo je i do snažnijeg jačanja „diferenciranja u Rimokatoličkoj crkvi. Diferencijacija je rasla ne samo među svećenicima, nego je dobila i ozbiljnu formu neslaganja među biskupima. Grupa biskupa koja je bila za traženje puteva ka poboljšanju odnosa sa državom dobijala je češće podršku srednje grupe biskupa, a grupa biskupa koja je gurala na zaoštavanje odnosa sa državom ostajala je po nizu pitanja u manjini. Ova diferencijacija kod svećenika i kod biskupa bila je potpomognuta široko razvijenim raspoloženjem vernika da se traže putevi sređivanja odnosa sa državom i njihovim otporom da podržavaju liniju

³¹ AJ, SKVP, 144-58-477. *Formiranje, rad i razvoj staleškog udruženja katoličkih svećenika u Narodnoj republici Bosni i Hercegovini.*

³² AJ, SKVP, 144-10-164, *Odnos vjerskih zajednica prema državi, 1954.*

³³ *Isto.*

³⁴ AJ, SKVP, 144-23-259, *Izvještaj za 1957. godinu.*

³⁵ *Isto.*

zaoštavanje odnosa sa državom i liniju zloupotreba crkve i verskog života u političke crkve. (...) Sve je ovo stvorilo pogodnu situaciju da se u odnosima državnih organa prema pojedinim biskupima i sveštenicima, političkim radom političkih organizacija na terenu, ova diferencijacija dalje produbi i postignu izvesni početni uspjesi u sređivanju odnosa bar s predstavnicima Rimokatoličke crkve u zemlji. Međutim, u tom pogledu ne samo da takva aktivnost nije dovoljno razvijena, nego se uporedo pravilo niz pogrešnih postupaka koji su otežali ova nastojanja³⁶. O važnosti „diferencijacije“ govorilo se i u materijalima Savezne komisije za vjerska pitanja u 1959. godini. U njima se ukazuje da među glavnim prioritetima mora biti sistematski rad na „diferencijaciji“ među „višim klerom“, a prije svega „među biskupima, kanonicima i dekanima“.³⁷ Na savjetovanju, koje je u 1959. godini organizirala Komisija za vjerska pitanja Izvršnog vijeća Narodne republike Bosne i Hercegovine, iskazana je konstatacija da je usljed primjene Zakona o pravnom položaju vjerskih zajednica došlo do „diferenciranja“ među sveštenicima Katoličke crkve. Prema ocjenama učesnika savjetovanja, „jedan manji dio istupa otvoreno za saradnju sa narodnim vlastima i njihova se aktivnost održava u radu Udruženja. Naš odnos prema tim sveštenicima treba da bude korektan i da im pružamo podršku. Veći dio nižeg svećenstva zauzima lojalan stav, ali pasivan stav našta vjerovatno utiče i strah od pretpostavljenih. Potrebno je ubuduće imati više kontakata sa njima i na njih djelovati kako bi njihovo držanje bilo što pozitivnije. Jedan dio svećenika stoji van Udruženja. Među njima je većina onih koji nisu prijateljski raspoloženi prema našoj zemlji. (...) Treba nastojati da se i ova grupacija diferencira i izoluju najreakcionarniji svećenici /Majić, Čekada i sl“.³⁸

Aktivnosti „diferenciranja“ svećenika Katoličke crkve u Bosni i Hercegovini nastavljene su i početkom 1960-ih godina. Na proširenoj sjednici Komisija za vjerska pitanja Narodne republike Bosne i Hercegovine, održanoj u 1962. godini, ocijenjeno je da su napravljeni određeni rezultati na planu „potpunije depolitizacije i diferencijacije u redovima nižih svećenika“.³⁹ Tom prilikom lokalnim organima vlasti je skrenuta pažnja da se u ispoljavanju i razvijanju vjerskog života moraju poštivati zakonska prava vjerskih zajednica. U vjerski život se ne smiju unositi politički motivi, a isto tako svim predstavnicima organa vlasti je skrenuta pažnja da „administrativno gušenje vjerskog života nije nikome dopušteno, jer to stvara mnogostruko štetne

³⁶ ABiH, KZVP, kut. 18. *Informacija o nekim pitanjima iz odnosa sa verskim zajednicama. Materijal za 3 tačku dnevnog reda sednice Odbora za unutrašnju politiku SIV-a zakazane za 1.4.1959. godine.*

³⁷ ABiH, KZVP, kut. 7, *Podaci za naredno savjetovanje u Saveznoj komisiji za vjerska pitanja, 1959.*

³⁸ ABiH, KZVP, kut. 7, *Izvod iz zapisnika sa savjetovanja koje je organizovala Komisija za vjerska pitanja Izvršnog vijeća Narodne republike Bosne i Hercegovine, 10.2.1959.*

³⁹ ABiH, KZVP, kut. 18, br. 23/1962, *Zaključci sa proširene sjednice Komisije za vjerska pitanja Narodne republike Bosne i Hercegovine, 16.5.1962.*

posljedice“.⁴⁰ Također, zaključeno je da su „neodrživa shvatanja da je svaki svećenik ujedno i neprijatelj zemlje samo zato što nosi svećeničku odjeću i da je njegovo, po zakonu dozvoljeno vjersko djelovanje, isto što i političko neprijateljstvo“.⁴¹

Pitanju „diferencijacije klera“ poklanjana je pažnja i u 1963. godini. U Informaciji Republičke komisije za vjerska pitanja Bosne i Hercegovine o djelovanju Udruženja katoličkih svećenika „Dobri pastir“ ukazano je da je „nedovoljno korištena uloga vjernika u procesu depolitizacije i diferencijacije katoličkog klera, osobito na nekim područjima, na primjer, u Hercegovini“.⁴² Uz to, preporučeno je da se ne treba samo oslanjati na kontakte s čelnicama Udruženja, već da treba širiti mrežu aktivista Udruženja u pododborima. Komisija za vjerska pitanja je ocijenila da treba pojačati takvu orijentaciju u narednim godinama jer se u praksi pokazalo da su i oni svećenici koji su imali ekstremno držanje nakon dijaloga i stupanja u Udruženje počeli da sarađuju s organima vlasti. U tom smislu je ukazano da ni predstavnici vlasti „nisu uvijek bili dovoljno strpljivi da istraju u radu sa svećenicima“, te da su „pokazivali previše uskosti, počev od Republičke komisije, sreskih i opštinskih komisija i drugih organa i društveno političkih organizacija tako da su ponekad bili pretjerani zahtjevi organa vlasti u odnosu na svećenike“.⁴³ U vezi s tim upućena je instrukcija da se u narednom razdoblju „ne ide u krajnost“ i da se „pokazuje više istrajnosti i elastičnosti i sa katoličkim klerom (...) jer je jedino takvim radom moguće postići željene rezultate“.⁴⁴

Svjetsni užasnog ratnog naslijeđa i krvoprolića na tlu Bosne i Hercegovine u Drugom svjetskom ratu, predstavnici organa nove vlasti su naročito vodili računa da suzbijaju sve pojave izazivanja i raspirivanja nacionalizma i šovinizma. Za organe nove vlasti posebno je bilo značajno da se „pozitivni“ svećenici Katoličke crkve aktivno uključe u borbu protiv svih oblika širenja mržnje među bosanskohercegovačkim narodima. Prema saznanjima Komisije za vjerska pitanja Bosne i Hercegovine i početkom 1960-ih godina u aktivnostima dijela svećenika još uvijek je dolazilo i do „šovinističkih ispada, naročito kada je riječ o mješovitim brakovima“.⁴⁵ Ipak, Komisija je konstatala da je „raspirivanja šovinizma, u klasičnom smislu riječi, u posljednje vrijeme nema u tako izrazitim primjerima“.⁴⁶ U zaključima sa proširene sjednice Komisije za vjerska pitanja Bosne i Hercegovine, održanoj 1962. godine, upozoreno je, između ostalog, na sljedeće: *Ne smije se*

⁴⁰ Isto.

⁴¹ Isto.

⁴² AJ, SKVP, 144-66-523, *Informacija o Udruženju katoličkih svećenika Socijalističke republike Bosne i Hercegovine „Dobri pastir“*, 17.5.1963.

⁴³ Isto.

⁴⁴ Isto.

⁴⁵ ABiH, KZVP, kut. 10, br. 174/1960, *O nekim problemima iz odnosa između organa vlasti i Rimokatoličke crkve i svećenika u Bosni i Hercegovini. Materijal za savjetovanje sa predsjednicima vjerskih komisija NOS-a*, 1960.

⁴⁶ Isto.

dozvoliti da se kroz vjersko djelovanje poistovjećuje vjera i nacija – hrvatstvo i katoličanstvo, srpstvo i pravoslavlje, muslimanstvo (kao izraz etničke pripadnosti) i islamstvo, u čemu se najčešće naziru korijeni šovinizma i vjerske netrpeljivosti. To bi trebalo strpljivo objašnjavati vjernicima i svećenicima zahtijevajući da se pridržavaju zakonskih propisa. U slučajevima namjernog šovinističkog djelovanja treba se vrlo energično boriti svim zakonskim i političkim sredstvima ne praveći bilo kakve izuzetke. (...) Ovom zadatku treba prilaziti uporno, ali krajnje oprezno, postepeno i taktično. Treba imati na umu da će to na nekim područjima biti duži proces zbog čega ne treba činiti prenapljene korake (kurziv D. B).⁴⁷

Dodjeljivanje odlikovanja „pozitivnim“ svećenicima Katoličke crkve u Bosni i Hercegovini

Državni organi primjenjivali su različite metode s ciljem afirmacije i podrške „pozitivnim“ svećenicima⁴⁸ unutar Katoličke crkve u Bosni i Hercegovini. Jedna od korištenih metoda, naročito poslije donošenja *Zakona o pravnom položaju vjerskih zajednica*, jeste i državna politika dodjeljivanja odlikovanja zaslužnim svećenicima. Kako i s kojim argumentima su dodjeljivana odlikovanja svećenicima Katoličke crkve posebno je vidljivo, iz dopisa koji je u jesen 1960. godine Republička komisija za vjerska pitanja Bosne i Hercegovine dostavila Saveznoj komisiji za vjerska pitanja. U Prijedlogu za davanje odlikovanja nekim svećenicima u Bosni i Hercegovini Komisija je napomenula da je ovaj prijedlog usvojen od strane Republičke komisije za vjerska pitanja, kao i Komisije za odlikovanja. Komisija je predložila šest svećenika Katoličke crkve za odlikovanja:

⁴⁷ ABiH, KZVP, kut. 18, br. 23/1962, *Zaključci sa proširene sjednice Komisije za vjerska pitanja Narodne republike Bosne i Hercegovine*, 16.5.1962.

⁴⁸ Prema ocjeni Komisije za vjerska pitanja Bosne i Hercegovine iz 1959. godine postojala je pozitivna grupa svećenika unutar Udruženja katoličkih svećenika koja je težila “punoj normalizaciji odnosa države i crkve. U toj grupi najviše su se isticali fra Bono Ostojić, iz Kreševa, Dr. Karlo Karin, iz Sarajeva, fra Kruno Misilo, iz Kreševa, fra Serafin Dodig, iz Humca, Dr. Mato Matošević, iz Zenice, fra Valerije Jurić, iz Tolise, fra Rasko Drljić, iz Visokog, fra Anto Tolić, iz Doboja, fra Tomislav Ostojić, iz Sarajeva, fra Ante Perković, iz Kupresa, fra Mladen Lucić, iz Šćita, fra Bono Ravlić, iz Gradačca, fra Ivo Marković, iz Guča Gore, Don Grga Blažević, iz Prijedora, fra Vitomir Jeličić, iz Rima, fra Bosiljko Bekavac, iz SAD-a, fra Teofil Leko, iz Šujice, fra Floro Čulinović, iz Žepča, fra Stanko Karin, iz Doca, Don Stjepan Stjepan Sokolović, iz Komušine, fra Branko Krilić, iz Fojnice, fra Berislav Kalfić, iz Brčkog, Don Alojzije Atljija, iz Bihaća, fra Bogdan Čubela, iz Mostara, fra Zlatko Sivlić, iz Posušja, fra Bono Šapina, iz Sarajeva, fra Vijeko Kulijer, iz Brestovskog, itd. Ovu grupu podržavaju izvjesni ugledni svećenici, raniji funkcioneri Franjevačkog reda (fra Jozo Markušić, iz Jajca, fra Mile Leko, iz Mostara, i još neki)“. ABiH, KZVP, kut. 7, br. 16/59, *Informacija o nekim problemima u odnosima vjerskih zajednica u Bosni i Hercegovini kojima se bavila Komisija za vjerska pitanja*, 1959.

- 1) Ostojić fra Tomislav za Orden republike I reda,⁴⁹
- 2) Blažević Grga za Orden republike II reda,⁵⁰
- 3) Matošević dr. Mato za Orden republike II reda,⁵¹

⁴⁹ Ostojić fra Tomislav “rođen je 14. jula u Fojnici, srez Sarajevo. Za vrijeme Narodnooslobodilačkog rata nalazio se u svojstvu gvardijana franjevačkog samostana i Sjemeništa u Visokom, zatim u istom svojstvu u Franjevačkom samostanu u Fojnici. Nije se bavio politikom. Po oslobođenju zauzeo je pozitivan stav prema novom društveno-političkom poretku u našoj zemlji. To je bilo od velikog značaja, jer kao svećenik, kao dugogodišnji profesor u sjemeništu i kao gvardijan samostana (...) uživa veliki uticaj i autoritet u krugovima katoličkih svećenika – franjevaca, što je znatno doprinijelo da svećenici realnije sagledaju društvenu stvarnost naše zemlje. Kad se je, prije deset godina, prišlo osnivanju Udruženja katoličkih svećenika Bosne i Hercegovine, u to vrijeme jedine neposredne veze između države i katoličkog klera u našoj zemlji, fra Tomislav Ostojić bio je jedan od inicijatora formiranja Udruženja. Dalje je, u toku vremena, u znatnoj mjeri doprinio uređivanju odnosa organa narodne vlasti i nižeg katoličkog klera na terenu. Po odlasku fra Bone Ostojića sa dužnosti predsjednika Glavnog odbora Udruženja katoličkih svećenika Bosne i Hercegovine ‘Dobri pastir’ za predsjednika je izabran fra Tomislav Ostojić, na kojoj se funkciji i sada nalazi. Fra Tomislav Ostojić istinski radi na učvršćivanju i razvijanju bratstva i jedinstva naših naroda, a također se deklarirše za saradnju između crkve i države u duhu ustavnih načela o vjerskoj slobodi građana. Predlaže se za Orden Republike I reda.” AJ, SKVP, 144-45-397, *Predlog za davanje odlikovanja nekim sveštenicima u Bosni i Hercegovini*, 1960; ABiH, KZVP, kut. 9, br. 355/60, *Predlog za davanje odlikovanja nekim sveštenicima u Bosni i Hercegovini*, 28.10.1960.

⁵⁰ Blažević Grga je rođen 2. maja 1897. godine u Sanskom Mostu. “Svršio je katolički teološki fakultet. Za vrijeme Narodnooslobodilačke borbe živio je kao katolički župnik u Bosanskom Novom. Nije se bavio politikom. Po oslobođenju je odmah pokazao da je shvatio novu društveno političku stvarnost u našoj zemlji. Kada se je 1950. godine pojavila akcija među katoličkim sveštenicima u Bosni i Hercegovini da osnuju svoje staleško udruženje, Grga Blažević (...) pridružio se toj akciji i smatra se jednim od osnivača Udruženja. Biran je odmah u početku za potpredsjednika Glavnog odbora i u tom svojstvu i sada fungira. Pored toga, predsjednik je Pododbora Udruženja za Bosansku Krajinu. Kao potpredsjednik Glavnog odbora Udruženja doprinio je veoma znatno da se udruženje učvrsti i afirmira. Grga Blažević je također jedan od najistaknutijih katoličkih svećenika u Bosni i Hercegovini na liniji zalaganja za što bolje odnose između katoličkog klera i predstavnika organa narodne vlasti. Ne samo da se lično deklarirao u tom smislu, nego je propagirao takav stav u svojim krugovima katoličkih svećenika, na koje nije bez uticaja. To je uzrokovalo da je navukao neraspoloženje protiv sebe od strane biskupa i jedno se vrijeme nalazio u situaciji da zbog takvog stava povuče i konzekvence, ali je, zahvaljujući ličnoj elastičnosti i inteligenciji uspio da sve do sada sačuva crkveni status. Predlaže se za Orden Republike II reda”. AJ, SKVP, 144-45-397, *Predlog za davanje odlikovanja nekim sveštenicima u Bosni i Hercegovini*, 1960; ABiH, KZVP, kut. 9, br. 355/60, *Predlog za davanje odlikovanja nekim sveštenicima u Bosni i Hercegovini*, 28.10.1960.

⁵¹ Matošević dr. Mato je rođen 7. februara 1908. godine u Bili, općina Vitez. “Ima svršen Teološki fakultet i Pravni fakultet sa doktoratom. Za vrijeme rata dr. Matošević je služio kao župnik u Varešu i nekim drugim mjestima i imao je dobro držanje. Dr. Matošević važi kao vrlo korektan, obrazovan i taktičan katolički svećenik s vrlo realnim pogledom na socijalistički društveno-državni sistem naše zemlje. On stalno pokazuje da je svjestan toga od kolike su štete za Katoličku crkvu nesređeni odnosi sa državom i zalaže se za sređivanje tih odnosa. U Udruženju katoličkih svećenika vidio je jednu od najefikasnijih formi veze klera sa državom u datoj fazi odnosa Katoličke crkve prema FNRJ, te je u okviru Udruženja razvio dosta široku i solidnu aktivnost od njegovog osnivanja do danas, čiji je također i potpredsjednik Glavnog odbora. Predlaže se za Orden Republike II reda.” AJ, SKVP, 144-45-397, *Predlog za davanje odlikovanja nekim sveštenicima u Bosni i Hercegovini*, 1960; ABiH, KZVP, kut. 9, br. 355/60, *Predlog za davanje odlikovanja nekim sveštenicima u Bosni i Hercegovini*, 28.10.1960.

- 4) Misilo fra Kruno za Orden republike I reda,⁵²
- 5) Jurić fra Valerije za Orden republike II reda,⁵³
- 6) Tolić fra Anto za Orden republike II reda.⁵⁴

⁵² Misilo fra Kruno je rođen 21. januara 1903. godine u Kreševu. „Svršio je Katolički teološki fakultet i važi kao specijalista za crkvenu arheologiju. Za vrijeme rata živio je u Sarajevu vršeći funkciju provincijala franjevačke 'Bosna Srebrena'. Ne samo da se nije nalazio na strani okupatora, nego je aktivno radio za NOP direktno ili indirektno saradujući s Vladimirom Perićem – Valterom. Izvjesne indicije ove saradnje doprle su do ustaškog ministra Lorkovića koji umalo nije prema njemu istupio s najgorim represalijama. Malo je nedostajalo da bude izveden na strijeljanje. Pri završetku rata Kruno Misilo je, na prijedlog ratnog zločinca sarajevskog nadbiskupa Ivana Šarića prinudno avionom bio poveden u Zagreb da bi konačno, također prinudno, bio izveden iz zemlje, ali se spasio bjegstvom i krio do konačnog oslobođenja. Po oslobođenju živio je kraće vrijeme rezignirano razočaran zbog toga što njegove ratne zasluge odmah u početku nisu bile priznate i cijenjene, ali je u vrijeme osnivanja Udruženja katoličkih svećenika Bosne i Hercegovine razvio veliku aktivnost i u toku proteklog desetogodišnjeg vremenskog razdoblja djelovao kao jedan od njegovih glavnih aktera. Uopšte, fra Kruno Misilo važi kao jedan od najpozitivnijih katoličkih svećenika u Bosni i Hercegovini. Predlaže se za Orden Republike I reda. AJ, SKVP, 144-45-397, *Predlog za davanje odlikovanja nekim sveštenicima u Bosni i Hercegovini*, 1960; ABiH, KZVP, kut. 9, br. 355/60, *Predlog za davanje odlikovanja nekim sveštenicima u Bosni i Hercegovini*, 28.10.1960.

⁵³ Jurić fra Valerije rođen je 3. aprila 1914. godine u Donjoj Mahali (Brčko). „Svršio je Katolički teološki fakultet. Za vrijeme rata živio je kao katolički župnik u raznim mjestima na području Tuzle i Brčkog. Aktivno je pomagao NOP. Po oslobođenju zemlje fra Valerije Jurić stalno je radio na uspostavljanju dobrih odnosa između katoličkog klera i organa narodne vlasti. U formiranju Udruženja katoličkih svećenika Bosne i Hercegovine 'Dobri pastir' fra Valerije Jurić uzeo je aktivnog učešća, jedan je od energičnih pobornika Udruženja i vrši u njemu odgovorne funkcije (član Glavnog odbora i predsjednik Pododbora Udruženja za područje Tuzla – Brčko). Njegova je zasluga što je većina katoličkih svećenika sa spomenutog područja stupila u Udruženje. Uživa neosporan ugled i autoritet u krugovima katoličkog svećenstva bez obzira da li su u pitanju članovi ili nečlanovi Udruženja. Fra Valerije Jurić jedan je od najrodoljubivijih franjevaca u Bosni i Hercegovini, o čemu je pružio niz dokaza kako u vrijeme rata tako i poslije rata. Predlaže se za Orden Republike II reda“. AJ, SKVP, 144-45-397, *Predlog za davanje odlikovanja nekim sveštenicima u Bosni i Hercegovini*, 1960; ABiH, KZVP, kut. 9, br. 355/60, *Predlog za davanje odlikovanja nekim sveštenicima u Bosni i Hercegovini*, 28.10.1960.

⁵⁴ Tolić fra Ante rođen je 25. marta 1909. godine u Potočanima (Foča). „Svršio je Katolički teološki fakultet. Za sve vrijeme rata nalazio se kao franjevac – redovnik u samostanu Plehan. U ratu je imao dobro držanje. Po oslobođenju zemlje fra Anto Tolić je našao se, kao katolički župnik, na području odmetničkih elemenata koji su pokušavali da ga pridobiju za saradnju, što je on energično i uspješno odbio. Iz toga je, pored ostalog, vidljivo da je fra Ante Tolić od samog početka realno shvatao i ocjenjivao društveno-političke odnose u našoj zemlji nastale kao posljedica Narodnooslobodilačke borbe i naše revolucije. Fra Ante Tolić, iako katolički svećenik, među prvima je prihvatio i sprovodio u život sve mjere nove države i ne samo da je lično akceptirao te mjere, nego ih je i objašnjavao vjernicima, stupao je u kooperaciju sa zemljoradničkom zadrugom i sl, zbog čega je kritikovan i direktno napadan od strane reakcionarnih elemenata iz reda katoličkog svećenstva. Također, fra Ante Tolić jedan je od osnivača i vrlo aktivnih aktera Udruženja katoličkih svećenika Bosne i Hercegovine 'Dobri pastir' u kom stalno funkcira kao član Glavnog odbora. Predlaže se za Orden Republike II reda“. AJ, SKVP, 144-45-397, *Predlog za davanje odlikovanja nekim sveštenicima u Bosni i Hercegovini*, 1960; ABiH, KZVP, kut. 9, br. 355/60, *Predlog za davanje odlikovanja nekim sveštenicima u Bosni i Hercegovini*, 28.10.1960.

Analiza dostupnih biografskih podataka predloženih kandidata govori da su organi vlasti pažljivo vodili računa koji će svećenici doći na listu predloženih kandidata za odlikovanje. Pozitivan stav prema novom socijalističkom društvenom poretku, aktivna participacija u osnivanju Udruženja katoličkih svećenika u Bosni i Hercegovini, lojalno držanje, patriotizam prema socijalističkoj Jugoslaviji i doprinos u razvoju organizacije Udruženja katoličkih svećenika u Bosni i Hercegovini neki su od važnijih razloga koji su uticali na odabir kandidata za odlikovanje. Odlikujući „pozitivne“ svećenike državna politika je isticala važnost političke podobnosti u unutrašnjoj strukturi vjerskih zajednica, a s druge strane, osiguravala je dodatnu vrstu podrške svojoj politici, kao i nastavku započetog procesa „diferencijacije“ među svećenstvom.

Zaključak

Komunistička vlast u Jugoslaviji (i Bosni i Hercegovini) smatrala je da samo potpuno odvajanje vjerskih zajednica od države može osigurati ravnopravnost vjerskim zajednicama i zaštititi najvažniju tekovinu narodnooslobodilačke borbe – bratstvo i jedinstvo. Mnogi svećenici Katoličke crkve nisu se ni nakon završetka Drugog svjetskog rata pomirili s korjenitim promjenama društvenog sistema zbog čega su, između ostalog, organi vlasti u Bosni i Hercegovini bili nezadovoljni stavovima i aktivnostima Katoličke crkve i u poslijeratnom razdoblju. Republička komisija za vjerska pitanja Bosne i Hercegovine je smatrala da se jedan dio svećenika Katoličke crkve i poslije rata uključio u rušenje ustavnog poretka nove jugoslovenske države. S druge strane, dio svećenika Katoličke crkve u Bosni i Hercegovini, iz različitih razloga, opredijelio se za saradnju sa novim organima vlasti. Prema podacima sadržanim u arhivskoj građi njihov uticaj je u početnom razdoblju nakon završetka Drugog svjetskog rata bio slab da bi u tom periodu mogli bitnije uticati na stavove i odnos Katoličke crkve prema državi. Na aktivnije djelovanje „pozitivnih“ svećenika, između ostalog, uticali su sljedeći faktori: unutrašnja stabilizacija prilika u Jugoslaviji (i Bosni i Hercegovini), popravljavanje vanjskopolitičke pozicije nove države, intenziviranje političkih aktivnosti partijskih i državnih struktura na terenu, kao i represivne mjere koje su uticale da dio svećenika shvati da od prevratničke djelatnosti nema ništa, da će izgubiti veliki broj svojih kadrova, kao i da će onemogućiti podizanje podmlatka. Zato je ovaj dio svećenstva smatrao da je korisnije imati lojalan stav prema socijalističkoj Jugoslaviji i saradivati s njenim organima vlasti. „Pozitivni“ svećenici Katoličke crkve u Bosni i Hercegovini, kako su ih nazivali u dokumentima savezne i republičke Komisija za vjerska pitanja, nisu pristajali na konfrontaciju s državom i tražili su uspostavljanje dijaloga i saradnje između Crkve i države. Takvo opredjeljenje ovog dijela svećenika Katoličke crkve u Bosni i Hercegovini podržavali su vladajući krugovi koji su

kontinuirano ukazivali na važnost sprovođenja politike raslojavanja unutar vjerskih zajednica. Nije slučajno korištena riječ – diferencijacija, jer je to u ondašnjoj terminologiji značilo odvajanje „pozitivnog“ svećenstva od uticaja „reakcionarnog“ dijela. Državni organi su primjenjivali različite metode za realiziranje svoje politike unutar Katoličke crkve, kao i za njeno prilagođavanje novom društvenom poretku. Kako je vrijeme proticalo država je, naročito od druge polovine 1950-ih godina, sve više mijenjala kurs i akcenat stavljala na raznovrsne oblike političkog djelovanja među svećenicima. Svoju osnovnu zadaću država je usmjeravala u pravcu izgradnje socijalističkog društva i osiguranja široke podrške za njegov razvoj. Odlikujući „pozitivne“ svećenike državna politika je promovirala dvije važne stvari. Prva je ta što je tim potezom u određenoj mjeri naglašavala važnost političke podobnosti u unutrašnjoj strukturi vjerskih zajednica, a druga, što je vršeći takvu vrstu promocije predstavnika vjerskih zajednica, osiguravala dodatnu vrstu podrške svojoj politici, kao i nastavku započetog procesa diferencijacije među svećenstvom. Aktivnosti s ciljem razdvajanja svećenika Katoličke crkve u Bosni i Hercegovini na „pozitivne“ i „reakcionarne“ nastavljene su i početkom 1960-ih godina. Na proširenoj sjednici Komisije za vjerska pitanja Narodne republike Bosne i Hercegovine, održanoj u 1962. godini, ocijenjeno je da su napravljeni određeni rezultati na planu depolitizacije i diferencijacije u redovima nižih svećenika. Također, lokalnim organima vlasti je skrenuta pažnja da se u ispoljavanju i razvijanju vjerskog života moraju poštivati zakonska prava vjerskih zajednica. Pitanju „diferencijacije klera“ poklanjana je pažnja i u 1963. godini. U Informaciji Republičke komisije za vjerska pitanja Bosne i Hercegovine o djelovanju Udruženja katolilčkih svećenika „Dobri pastir“ ukazano je da treba u većoj mjeri uključiti vjernike u proces depolitizacije i diferencijacije, kao i nastaviti s započetim procesom raslojavanja unutar Katoličke crkve u Bosni i Hercegovini.

Summary

The communist government in Yugoslavia (and Bosnia and Herzegovina) believed that only the complete separation of religious communities from the state could ensure equality for religious communities and protect the most important legacy of the national liberation struggle - brotherhood and unity. Many priests of the Catholic Church did not come to terms with radical changes in the social system even after the end of the Second World War, which was the reason, among other things, that the authorities in Bosnia and Herzegovina were dissatisfied with the attitudes and activities of the Catholic Church in the post-war period. The Republic Commission for Religious Affairs of Bosnia and Herzegovina considered that a part of the priests of the Catholic Church had been involved in the overthrow of the constitutional order of the new Yugoslav state even after the war. On the other

hand, some priests of the Catholic Church in Bosnia and Herzegovina, for various reasons, decided to co-operate with the new authorities. According to the data contained in the archives, their influence in the initial period after the end of the Second World War was weak in that period, so they could not significantly influence the attitudes and relation of the Catholic Church towards the state. The more active work of „positive“ priests was influenced, among other things, by the following factors: internal stabilisation of the situation in Yugoslavia (and Bosnia and Herzegovina), improvement of the new state's foreign policy position, intensification of political activities of party and state structures on the ground, as well as repressive measures that influenced some priests to realise that subversive activities could not happen, that they would lose a large number of their cadres, and that they would make it impossible to raise young priests. That is why this part of the clergy considered it more useful to have a loyal attitude towards socialist Yugoslavia and to co-operate with its authorities. „Positive“ priests of the Catholic Church in Bosnia and Herzegovina, as they were called in the documents of the Federal and Republican Commission for Religious Affairs, did not agree to a confrontation with the state and demanded the establishment of dialogue and co-operation between the Church and the state. Such a commitment of this part of the priests of the Catholic Church in Bosnia and Herzegovina was supported by the ruling circles, who continuously pointed out the importance of implementing a policy of stratification within religious communities. The word differentiation was not used by chance, because in the then terminology it meant the separation of the „positive“ clergy from the influence of the „reactionary“ part. The state authorities applied various methods to implement their policy within the Catholic Church, as well as to adapt it to the new social order. As time went on, the state, especially since the second half of the 1950s, changed its course more and more and placed emphasis on various forms of political activity among priests. The state directed its basic task in the direction of building a socialist society and securing broad support for its development. Awarding the „positive“ priests, state policy promoted two important things. The first was that this act emphasised to some extent the importance of political suitability in the internal structure of religious communities, and the second was that by providing this kind of promotion of representatives of religious communities, it provided additional support to its policies and continued the process of differentiation among the clergy. Activities aimed at separating the priests of the Catholic Church in Bosnia and Herzegovina into „positive“ and „reactionary“ continued in the early 1960s. At the extended session of the Commission for Religious Affairs of the People's Republic of Bosnia and Herzegovina, held in 1962, it was assessed that certain results had been made in terms of de-politicisation and differentiation in the ranks of lower priests. Also, local authorities were reminded that the legal rights of religious communities must be respected in the manifestation and development of religious life. The issue of „differentiation of the clergy“ was also addressed in 1963. The

Information of the Republic Commission for Religious Affairs of Bosnia and Herzegovina on the activities of the Association of Catholic Priests „Good Shepherd“ indicates that believers should be more involved in the process of de-politicisation and differentiation, as well as continue the process of stratification within the Catholic Church in Bosnia and Herzegovina.

BIBLIOGRAFIJA/BIBLIOGRAPHY

Neobjavljeni izvori, fondovi/Unpublished sources, funds

1. Arhiv Bosne i Hercegovine (Sarajevo), *Komisija za vjerska pitanja*.
2. Arhiv Jugoslavije (Beograd), *Savezna komisija za vjerska pitanja*.

Službeni listovi, novine/Official Gazettes, newspapers:

1. „Službeni list Narodne republike Bosne i Hercegovine“, god. III, br. 1, 8.1.1947.
2. *Nedeljne informativne novine*, II, br. 70, Beograd, 4.V.1952.

Knjige/Books:

1. Akmadža Miroslav, *Katolička crkva u Hrvatskoj i komunistički režim 1945-1966*, Rijeka 2004.

Mr. Jasmin JAJČEVIĆ

Centar za istraživanje moderne i savremene historije Tuzla

E-mail: jasmin.jajcevic989@gmail.com

ORCID: 0000-0003-0760-6091

Izvorni naučni rad/Original scientific article

UDK/UDC: 94(497.6)"1948/1956" (093)

930:32:33:314/316(497.6)"1948/1956"

DOI: <https://doi.org/10.52259/historijskipogledi.2021.4.6.93>

INFORMBIROVSKA KRIZA I BOSNA I HERCEGOVINA (1948-1956)* u historijskim izvorima i historiografiji

Apstrakt: *U pogledu historigrafije, historijom Bosne i Hercegovine poslije Drugog svjetskog rata bavili su se mnogi historičari i naučnici, obrađujući i istražujući teme vezane za privredu, kulturu, pitanje vjerskih zajednica, političkim prilikama itd. Ono što manjka u historiografskom istraživanju u periodu poslije Drugog svjetskog rata je svakako pitanje obrazovanja (prosvjetnih prilika), kao i pitanjem odjeka i posljedica Informbirovske krize u periodu od 1948. do 1956. godinu po Bosnu i Hercegovinu.*

Razdoblje od 1948. do 1956. godine je jedno od najdramatičnijih i najsudbonosnijih faza u novijoj historiji južnoslovenskih zemalja, odnosno Bosne i Hercegovine. Riječ je o periodu veoma protivrječnih i uzburkanih društvenih procesa, koji su doveli do složenih promjena u svim oblastima društveno-ekonomske i političke stvarnosti kako na unutrašnjem planu (u Jugoslaviji i Bosni i Hercegovini), tako i na međunarodnom planu. Pokušaj Staljina da potčini rukovodstvo jugoslovenske partije dominaciji Sovjetskog saveza dovest će do otvorenog raskola između Tita i Staljina (Jugoslavije i SSSR-a), što će imati velike posljedice na razvoj jugoslovenskog političkog sistema, dovest će do sveopćeg progona svih onih koji se izjasnili za politiku Informbiroa u Jugoslaviji. Sukob će se posebno odraziti i na političke, ekonomske i društvene prilike u Bosni i Hercegovini.

Cilj ovog rada je da se ukaže na historijske izvore koji se nalaze u arhivima Bosne i Hercegovine, arhivima u Beogradu (Arhiv Jugoslavije) i Zagrebu na osnovu kojih se mogu crpiti potrebni podaci za razumjevanje navedene problematike, kao i da ukaže na historiografiju (knjige, zbornike radova i časopise) koji su se bavili pitanjem Informbirovske krize u periodu od 1948. do 1956. godine i njenog odraza na teritoriji Bosne i Hercegovine. Ovo iz razloga što se ovim pitanjem bavilo vrlo malo naučnika, historičara, kao i da postoji vrlo malo historijske literature za ovaj period, naročito za teritorij Bosne i Hercegovine. Treba istaknuti da imamo historičara koji se bavio ovom

problematikom na mikro nivou, a rezultat toga je objavljena knjiga 2005. godine pod nazivom „Informbiro i sjeveroistočna Bosna: odjeci i posljedice sukoba KPJ-*Informbiroa* (1948-1953)”, gdje se šira javnost upoznala sa ovim događajem, koji je imao velikog utjecaja na političke i društveno-ekonomske prilike u Bosni i Hercegovini. Od pojave ove knjige pa do danas bilo je pokušaja da se rasvijetli ova problematika kroz nekoliko naučnih konferencija i okruglih stolova, a rezultat toga su i publikovani zbornici radova, kao i članci koji su objavljeni u pojedinim časopisima, kako u Bosni i Hercegovini, tako i šire.

Ključne riječi: *Bosna i Hercegovina, Informbirovska kriza, Informbiro, Komunistička partija Jugoslavije, Sovjetski savez, Jugoslavija, historiografija, historijski izvori.*

INFORMBIRO CRISIS AND BOSNIA AND HERZEGOVINA (1948-1956) in historical sources and historiography

Abstract: *In terms of historiography, the history of Bosnia and Herzegovina after the Second World War has been dealt with by many historians and scholars, dealing with and researching topics related to the economy, culture, the issue of religious communities, political circumstances, etc. What is lacking in historiographical research in the period after the Second World War is certainly the question of education (educational opportunities), as well as the question of the repercussions and consequences of the *Informbiro* crisis in the period from 1948 to 1956 for Bosnia and Herzegovina.*

*The period from 1948 to 1956 is one of the most dramatic and fateful phases in the recent history of the South Slavic countries, ie Bosnia and Herzegovina. It is a period of very contradictory and turbulent social processes, which have led to complex changes in all areas of socio-economic and political reality, both domestically (in Yugoslavia and Bosnia and Herzegovina) and internationally. Stalin's attempt to subordinate the Yugoslav party leadership to Soviet domination will lead to an open split between Tito and Stalin (Yugoslavia and the USSR), which will have major consequences for the development of the Yugoslav political system, will lead to universal persecution of all those who voted for politics. *Informbiro* in Yugoslavia. The conflict will have a particular impact on the political, economic and social situation in Bosnia and Herzegovina.*

*The aim of this paper is to point out the historical sources that are in the archives of Bosnia and Herzegovina, archives in Belgrade (Archives of Yugoslavia) and Zagreb on the basis of which the necessary data can be drawn to understand this issue, as well as to point to historiography (books, collections of papers and journals) that dealt with the issue of the *Informbiro* crisis in the period from 1948 to 1956 and its reflection on the territory of Bosnia and Herzegovina. This is due to the fact that very few scientists and historians have*

dealt with this issue, as well as that there is very little historical literature for this period, especially for the territory of Bosnia and Herzegovina. It should be noted that we have a historian who has dealt with this issue at the micro level, and as a result a book was published in 2005 entitled „Informbiro and Northeast Bosnia: Echoes and Consequences of the KPJ-Informbiro Conflict (1948-1953)”, where the general public with this event, which has a great impact on the political and socio-economic situation in Bosnia and Herzegovina. From the appearance of this book until today, there have been attempts to shed light on this issue through several scientific conferences and round tables, and the result has been published collections of papers, as well as articles published in some journals, both in Bosnia and Herzegovina and wider.

Key words: *Bosnia and Herzegovina, Informbiro crisis, Informbiro, Communist Party of Yugoslavia, Soviet Union, Yugoslavia, historiography, historical sources.*

Uvod

U dosadašnjoj historiografiji Bosne i Hercegovine ne postoji cjelovita historijska sinteza o utjecaju Informbirovske krize¹ na teritoriji Bosne i Hercegovine u periodu od 1948. do 1956. godine. Sukob Komunističke partije Jugoslavije (KPJ) i Informbiroa² odnosno kako se u historiografiji još zove sukob

* Rad je dio doktorske disertacije *Informbirovska kriza i Bosna i Hercegovina (1948-1956)*, koju radi mr. Jasmin Jajčević na odsjeku za Historiju, u okviru Trećeg ciklusa studija (Doktorski studij) na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Tuzli.

¹ Pod pojmom *Informbirovska kriza*, u ovom radu se podrazumijeva razdoblje čiji se vremenski okvir trajanja postavlja od izbijanja otvorenog sukoba KPJ i Informbiroa, 1948. godine (sukob Jugoslavije i SSSR), pa do normalizacije odnosa “pomirenja” Jugoslavije i SSSR-a 1956. godine, odnosno do ukidanja Informbiroa, aprila 1956. godine. Period *Informbirovske krize* obuhvata dva perioda: *prvi koji je trajao od 1948. do 1953. godine, tj od početka otvorenog sukoba KPJ i Informbiroa 1948. godine, pa do smrti Staljina, marta 1953. godine; drugi „period normalizacije odnosa“ od 1953. do 1956. godine, tj. do potpisivanje Moskovske deklaracije, odnosno do konačnog ukidanja Informbiroa, aprila 1956. godine.* (kurziv J.J).

² *Informbiro* (Informacioni biro komunističkih i radničkih partija – IB; nazivan i Kominform), savjetodavno i koordinacijsko tijelo devet komunističkih i radničkih partija (SSSR-a, Poljske, Čehoslovačke, Mađarske, Rumunije, Bugarske, Jugoslavije, Italije i Francuske), osnovan septembra 1947. u Škljaskoj Porebri (zapadna Poljska). Jerzy Holzer, *Komunizam u Europi*, Zagreb 2002, 74. Formiran nekoliko mjeseci nakon Trumanove doktrine i Maršalovog plana, Informbiro je na određen način trebao da zamjeni ulogu raspuštene komunističke internacionale, i da kao takav postane pandan američkoj politici u Europi. Vidi: Denis Bećirović, *Informbiro i sjeveroistočna Bosna: odjeci i posljedice sukoba KPJ-Informbiroa (1948-1953)*, Tuzla 2005, 24. (dalje: D. Bećirović, *Informbiro i sjeveroistočna Bosna*). Zadaća mu je bila informisanje i savjetovanje predstavnika centralnih komiteta partija članica radi usklađivanja njihovih politika. Bio je pod dominacijom sovjetske Svesavezne komunističke partije (boljševika), koja je inicirala njegovo osnivanje. Služio je interesima SSSR-a u odnosu na savezničke države i partije, radi nadzora komunističkih pokreta. Do proljeća 1948. sjedište mu je bilo u Beogradu, a potom u Bukureštu. Od

Jugoslavije i SSSR-a ili „sukob Tito i Staljin” još uvijek nije dobio adekvatan tretman u historiografiji Bosne i Hercegovine. U vezi s tim, namjera ovog rada je da ukaže na historijske izvore i historiografiju koja se bavila ovim pitanje u užem ili širem kontekstu odnosno da pomogne historičaru, da istraži navedenu temu. Da bi se istražila ovakva tema i ukazalo na historijske izvore i literaturu, potrebno je dati kraći osvrt na političke i društveno-ekonomske prilike koje su desile za vrijeme Informbirovske krize na makro nivou.

Do izbijanja otvorenog sukoba sa SSSR-om 1948. godine, Jugoslavija je bila u fazi poslijeratne obnove zemlje, jer je Drugi svjetski rat ostavio teške posljedice po njenu privredu i infrastrukturu.³ Pored brojnih posljedica, Drugi svjetski rat donio je i prevagu kad je u pitanju omjer snaga u svijetu. SSSR-a je uspio čitavu istočnu Europu i Balkanski poluotok, izuzev Grčke, Albanije i Jugoslavije staviti po svoju (sovjetsku) kontrolu. Najteže posljedice ratnih razaranja osjetile su se u Bosni i Hercegovini, gdje je potpuno razorena privreda, spaljeni i uništeni gradovi, a pored toga kao rezultat ratne devastacije javila se glad koja je pogodila najveći dio stanovništva Bosne i Hercegovine. Teško stanje se osjećalo u svim oblastima života (privredi, industriji, kulturi, prosvjeti itd), međutim trajne posljedice ostavile su ogromne ljudske žrtve.⁴

Na političkom planu, KPJ posredstvom masovnih organizacija postala je glavni kreator i kontrolor cjelokupnog društvenog života. U sklopu izgradnje jugoslovenske federacije, uspostavljena je i federalna jedinica Bosna i Hercegovina, koja je svoju državotvornost obnovila na historijskom i teritorijalno-političkom načelu, a ne na isključivo nacionalnom.⁵ Nedugo zatim, nakon izbora za Ustavotvornu skupštinu, Bosna i Hercegovina je dobila i svoj ustav koji je usvojen 31. decembra 1946. godine, kojim je izvršeno nadograđivanje bosanskohercegovačke državnosti i koji je trasirao glavne smjerove razvoja društveno-političkih i ekonomskih odnosa.⁶

1948. godine SSSR se koristio Informbiroom u sukobu s državno-partijskim vodstvom Jugoslavije. Sovjetski Savez propagandno se koristio Informbiroom u opravdavanju niza staljinističkih sudskih procesa u državama istočne Europe. Nakon političkih promjena u SSSR-u i normalizacije odnosa s Jugoslavijom, Informbiro je raspušten 1956. Citirano prema: *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža*, 2020. (Pristup: 9.9.2021. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=27415>).

³ Vidi: Sead Selimović, Iskorištavanje i uništavanje privrede Bosne i Hercegovine u Drugom svjetskom ratu, *Historijski pogledi*, god. III. br. 3, Tuzla 2020, 176-194. (<https://doi.org/10.52259/historijskipogledi.2020.3.3.176>).

⁴ Vidi više: Senaid Hadžić, *Veliki zaokret: Bosna i Hercegovina u vremenu tranzicije (od 1880-ih do 1950-ih)*, Tuzla 2021, 83-122. (dalje: S. Hadžić, *Veliki zaokret: BiH u vremenu tranzicije*).

⁵ D. Bećirović, *Informbiro i sjeveroistočna Bosna*, 17; Šaćir Filandra, *Bošnjačka politika u XX stoljeću*, Sarajevo 1998, 199.

⁶ Vidi: Denis Bećirović, Zasjedanje ZAVNOBiH-a i Prvi ustav Narodne Republike Bosne i Hercegovine, *Historijska traganja*, br. 12, Sarajevo 2013, 83-100; Denis Bećirović, Treće zasjedanje ZAVNOBiH-a i Prvi ustav Narodne Republike Bosne i Hercegovine – Nadogradnja bosanskohercegovačke državnosti, *75. godišnjica Trećeg zasjedanja ZAVNOBiH-a: uloga Trećeg zasjedanja ZAVNOBiH-a u društvenom i političkom razvoju Bosne i Hercegovine*, Zbornik radova, ANUBiH, Posebna izdanja, knj. CXCIII, Odjeljenje društvenih nauka, knj.15, Sarajevo 2020, 125-

Razdoblje od 1948. do 1956. godine je vrlo dramatično i jedno od najsudbonosnijih faza u novijoj historiji južnoslovenskih zemalja, odnosno Bosne i Hercegovine. Riječ je o razdoblju koji je doveo do složenih promjena u svim oblastima društveno-ekonomske i političke stvarnosti, razdoblju veoma protivrječnih i uzburkanih društvenih procesa kako na unutrašnjem planu (u Jugoslaviji i Bosni i Hercegovini), tako i na međunarodnom planu. Pokušaj Staljina da potčini rukovodstvo KPJ dominaciji Sovjetskog saveza odnosno Komunističke partije Sovjetskog saveza SKP(b), dovest će do otvorenog raskola između Tita i Staljina (Jugoslavije i SSSR-a), imati velike posljedice na razvoj jugoslovenskog društveno-političkog i ekonomskog sistema, sveopćeg progona svih onih koji se izjasnili za politiku Informbiroa u Jugoslaviji. Sukob će se posebno odraziti i na opće društveno-političke i ekonomske prilike u Bosni i Hercegovini, čije će se posljedice osjećati i decenijama poslije završetka međudržavnog i međupartijskog spora.

Sukob KPJ i Informbiroa nije bio samo sukob dva karaktera ili dvije partije, nego dvije države, jedne male države i druge, velike sile koja je nastojala interese svih socijalističkih država identifikovati sa velikodržavnim interesima „vodeće socijalističke države“. Otpor jugoslovenske vlade i KPJ asimilatornim nastojanjima Staljina i SKP(b), rezultirali su teškom ekonomskom i političkom krizom, koja se manifestirala, ne samo poremećenim odnosima između Jugoslavije i SSSR-a, nego i sukobom Jugoslavije sa svim ostalim članicama Informbiroa. Poseban značaj i utjecaj Informbirovska kriza imala je na promjene političke, društvene i ekonomske prilike u Bosni i Hercegovini, a koje su bile uzrokovane prekidom prijateljskih veza ne samo između Jugoslavije i SSSR, nego cijelog socijalističkog lagersa. Blokovskom podjelom svijeta sve više je rastao ekonomski i politički pritisak na Jugoslaviju. Izbijanje sukoba 1948. godine, te njegova kasnija eskalacija putem oštrog političkog, ekonomskog i vojnog pritiska na Jugoslaviju, imat će znatnog utjecaja i na teritoriji Bosne i Hercegovine.

Nesuglasice koje su postojale u prvim poslijeratnim godinama između Jugoslavije i SSSR-a nisu javno iznošene, ipak, vremenom se moglo osjetiti da nešto nije u redu u tim odnosima. Sovjetski Savez je imao svoju viziju približavanja Jugoslavije i Bugarske, koja nije bila prihvatljiva Jugoslaviji, i koju je pokušavao da nametne. Nisu mu odgovarale ni bliske veze Jugoslavije i Albanije. Želio je da se Jugoslavija u svojoj vanjskoj politici više konsultuje sa Moskvom i prihvata njene vanjskopolitičke pravce. Došlo je i do sovjetskog otezanja sa zaključivanjem trgovinskog ugovora sa Jugoslavijom za 1948. godinu. Jugoslovenska strana je primjećivala probleme u državnim odnosima, ali nije tome pridavala preveliki značaj. Smatrala je da ima pravo na svoj put u socijalizam, svoje mišljenje i svoje vođenje vanjske politike. Vrh jugoslovenske države i KPJ nije uviđao da Staljinu taj put ne odgovara, da je želio da cijeli

---

146; Adnan Velagić, *Dok su gorjele buktinje – Historija socijalističke Jugoslavije*, Mostar 2020, 91-101. (dalje: A. Velagić, *Dok su gorjele buktinje*).

komunistički blok bude privezan za Sovjetski Savez, da ga učini i politički i ekonomski skoro potpuno zavisnim od njega.⁷ Razlog sukoba KPJ i SKP(b), vjerojatno je bila Titova neovisnost i velika ambicija za uspostavu Jugoslavije kao drugoga komunističkoga središta u Europi, plan koji nije bio u saglasnosti s planovima Moskve. Tumačenja su različita, tako jedno od tumačenja je, da do sukoba sa Informbiroom, došlo zbog Titovog „okretanja Zapadu“, što bi značilo da je time smrtno uvredio Staljina. Međutim, ovaj zaokret ka Zapadu bio je posljedica, a ne razlog sukoba sa SSSR-om 1948. godine. SAD namjeravale su iskoristiti nastalu situaciju – Titov razlaz sa Staljinom, te od Jugoslavije stvoriti tzv. tampon zonu između Istoka i Zapada.⁸ Pomoć sa Zapada (SAD) bila je u ekonomskoj i vojnoj robi i ona je bila jamstvo samostalnosti Jugoslavije od Sovjetskog saveza i tako trajno ostala izazov, smetnja, jedinstvenom svjetskom komunističkom pokretu.⁹

Početni ekonomski pritisak SSSR i njegovih saveznika vrlo brzo se pretvorio u ekonomski rat protiv Jugoslavije, što je dovelo da su sve istočnoevropske zemlje otkazale trgovinske i druge sporazume, a tokom druge polovine 1949. godine i sporazume o prijateljstvu. Raskinuto je ukupno oko 46 ugovora političkog, ekonomskog, kulturnog i drugog karaktera, što je dovelo do velikih posljedica po političke, društvene i ekonomske prilike, kako u Jugoslaviji, tako i u Bosni i Hercegovini. Privreda Jugoslavije, a i Bosne i Hercegovine je bila na velikom udaru, jer je potpuno bilo obustavljen uvoz najneophodniji sirovina i drugog materijala koji je bio potreban za obnovu i izgradnju zemlje koja je bila u fazi provođenja prvog petogodišnjeg plana (koji se, po sovjetskom obrascu, zasnivao na razvoju teške industrije i radničke klase zaposlene u njoj). To je dovelo da je Jugoslavija od 1950. godine počela uspostavljati dobre odnose sa zapadom (SAD i Velika Britanija), kako bi dobila konkretnu pomoć, a samim tim to je značilo probijanje izolacije, što će u velikoj mjeri dovesti i do poraza Staljinove hegemonističke politike prema Jugoslaviji. U želji da naprave odmak od sovjetskog koncepta razvoja privrede jugoslovenski komunisti napuštaju kolektivizaciju, koja je radala otpor seljaka i nije davala željene rezultate, te počinju raditi na implementaciji ideje radničkog samoupravljanja u poduzećima.

Posljedice sukoba KPJ i Informbiroa posebno su se odrazile na ekonomske prilike u Bosni i Hercegovini, obzirom da se postratno društvo suočavalo sa zastrašujućom ekonomskom krizom. Neposredno dejstvo ekonomske blokade odražavalo se uveliko i na teritoriji Bosne i Hercegovine,

⁷ Vidi više: Branko Petranović, *Istorija Jugoslavije 1918-1988*, Knjiga 3, (Socijalistička Jugoslavija 1945-1988), Beograd 1988, 202-205; Ljubodrag Dimić, *Jugoslavija i Hladni rat. Pogledi o spoljnoj politici Josipa Broza Tita (1944-1974)*, Beograd, 2014, 117. (dalje: Lj. Dimić, *Jugoslavija i Hladni rat*); Darko Bekić, *Jugoslavija u hladnom ratu. Odnosi sa velikim silama 1949-1955*, Zagreb 1988, 25-26. (dalje: D. Bekić, *Jugoslavija u hladnom ratu*).

⁸ Vidi više: Tvrtko Jakovina, *Socijalizam na američkoj pšenici (1948-1963)*, Zagreb 2002, 11-46.

⁹ Vidi: Tvrtko Jakovina, *Povijesni uspjeh šizofrene države: modernizacija u Jugoslaviji 1945-1974*, u: *Socijalizam i modernost: umjetnost, kultura, politika 1950-1974*, urednica: Ljiljana Kolečnik, Zagreb 2012, 24-30.

prije svega u otežavanju realizacije planskih zadataka i upravljanju privrednog razvoja uopšte.¹⁰ Ekonomska blokada posebno se odrazila na realizaciju petogodišnjeg plana Bosne i Hercegovine. Osnovne postavke ekonomske politike zacrtane u prvom petogodišnjem planu nisu mogle biti u cijelosti sprovedene zbog nastale situacije u 1948. godini. Došlo je do otkazivanja sklopljenih ugovora o investicionim kreditima kao i otkaza trgovačkih i drugih ugovora od strane SSSR-a i zemalja Istočne Evrope, zbog čega se Jugoslavija, a u njoj i Bosna i Hercegovina našla u vrlo teškom položaju, ne samo ekonomskom nego i vojno-političkom. Ovo je uslovalo izmjene petogodišnjeg plana, koje su se morale izvršiti u programu industrijalizacije kao i cjelokupnom planu privredne izgradnje.¹¹

Na političkom planu početak otvorenog sukoba KPJ i Informbiroa utjecao je i na promjene organizacione strukture, metoda političkog djelovanja, uloge i položaja KPJ, kako u Jugoslaviji, tako i u Bosni i Hercegovini. Otvoreni sukob između KPJ i SKP(b), počeo je sovjetskim povlačenjem svojih vojnih i civilnih stručnjaka iz Jugoslavije, koji je praćen nizom pismama CK SKP(b) Titu i članovima CK KPJ.¹² Sukob Jugoslavije i Sovjetskog Saveza, tačnije sukob SKP(b) i KPJ, praktično je značio i sukob Jugoslavije i KPJ sa organizacijom europskih komunističkih partija odnosno Informbiroom, a samim tim i zemljama članicama u kojima su komunisti bili na vlasti.

Bosnu i Hercegovinu nije zaobišla politička stvarnost Jugoslavije, a informbirovska kriza na teritoriji Bosne i Hercegovine odrazio sa svojim specifičnostima i previranjima u njenoj partijskoj organizaciji. Većina najpoznatijih članova Pokrajinskog komiteta KPJ za Bosnu i Hercegovinu¹³ je pokazala neslaganja sa stavom KPJ o sukobu sa Informbiroom. Pod uticajem ovog faktora, kao i kulta Staljinove ličnosti, Sovjetskog Saveza i boljševičke

¹⁰ Denis Bećirović, *Informbirovska kriza i Bosna i Hercegovina, Tito i Bosna i Hercegovina*, Zbornik radova, Sarajevo 2006, 371-375. (dalje: D. Bećirović, *Informbirovska kriza i Bosna i Hercegovina*).

¹¹ S. Hadžić, *Veliki zaokret: BiH u vremenu tranzicije*, 282-290; Husnija Kamberović, *Prema modernom društvu. Bosna i Hercegovina od 1945. do 1953. godine*, Tešanj 2000, 97-98.

¹² Više vidi: *Pisma CK KPJ i pisma CK SKP(b)*, Beograd 1948.

¹³ Pokrajinski komitet KPJ za Bosnu i Hercegovinu imao je 13 članova od kojih je birano uže partijsko tijelo, Politički biro, koga su činili: Đuro Pucar Stari sekretar, Cvijetin Mijatović Majo organizacioni sekretar i članovi: Hasan Brkić, Rodoljub Čolaković, Uglješa Danilović, Avdo Humo i Rudi Kolar. Ovo političko rukovodstvo partijske organizacije u Bosni i Hercegovini, uz manje promjene, dočekalo je sukob sa Kominformom i organizovalo osnivački kongres Komunističke partije Bosne i Hercegovine. Konstituisanje KP Bosne i Hercegovine sprovedeno je tako što je odlukom donesenom na Šestoj konferenciji KPJ za Bosnu i Hercegovinu, održanoj 1. novembra 1948. godine u Sarajevu, ova pretvorena u Osnivački kongres KP Bosne i Hercegovine. Na Kongresu, koji je trajao do 5. novembra, izabran je Centralni komitet i Politbiro KP Bosne i Hercegovine. Za sekretara Centralnog komiteta izabran je Đuro Pucar Stari, a Politbiro su sačinjavali: Hasan Brkić, Uglješa Danilović, Ilija Došen, Avdo Humo, Niko Jurinčić, Rudi Kolak, Šefket Maglajlić, Pašaga Mandžić, Cvijetin Mijatović Majo i Radovan Papić. *Istorija Saveza komunista Bosne i Hercegovine*, knjiga 2, Sarajevo 1900, 23-43; Husnija Kamberović, *Stavovi rukovodstva komunističkog pokreta u Bosni i Hercegovini o sukobu sa Informbiroom 1948. godine*, u: *Hod po trnju: Iz bosanskohercegovačke historije 20. stoljeća*, Sarajevo 2011, 124.

partije kao ideoloških i političkih ideala, Vojislav Ljujić, Obren Starović i Slavko Mićanović, ministri u Vladi NR Bosne i Hercegovine, smatrali su da optužbe Informbiroa imaju utemeljenje. Međutim, svi članovi Pokrajinskog komiteta, koji su se kolebali, prihvatili su i podržali zvanični stav CK KPJ i Josipa Broza Tita, tako da niko od njih nije kažnjen. Oštrica partijske represije bila je usmjerena na pomenute ministre. Optuženi su za antipartijski rad, frakcionašenje i klevetanje Centralnog komiteta, smijenjeni su sa ministarskih pozicija i isključeni iz partije

Sukob je izazavao podjeljenost unutar same KPJ odnosno ta podjeljenost je dovela da je KPJ stekla novog protivnika u vidu pristalica Staljinove politike. Međutim, pristalice Staljinove politike (Informbiroa) odnosno „ibeovci“, nisu bili u stanju ozbiljnije ugroziti vladavinu KPJ, jer se prema sljedbenicima informbirovske politike provodila surova represija organa bezbijeđenosti, zatim isključenja iz partije, progoni, hapšenja, sudski procesi, te isforsirane i grube, administrativno-policijske mjere i dr, te samim tim umanjivala bilo kakve izgleda u pobjedu sovjetskih pristalica. Pristalice informbirovske politike vrlo brzo su bili izolirani, diskreditirani i hapšeni kao glavni protivnici, a nerijetko se dešavalo da su i stradali i nevini ljudi. Nakon raskola sa SSSR-om, KPJ je provela vrlo grubu čistku u svojim redovima, u kojoj su postradali svi oni koji su iskreno iskazali potporu Staljinu, te su brojni jugoslavenski rukovodioci i drugi ključni kadrovi administrativnom odlukom poslani na „preodgoj“ neodređenog trajanja u brutalni politički logor na Golom Otoku i dr.¹⁴ U Bosni i Hercegovini bilo je 5.557 članova Informbiroa od čega je 2.264 lica kažnjeno.¹⁵

Sukob sa Informbiroom utjecao je na sve sfere društveno-političkog i ekonomskog života. Nakon Petog kongresa KPJ je odlučno krenula u sprovođenje politike „novog kursa“. Odlučnost koju je vrh KPJ pokazao tokom sukoba sa SKP(b)-om, nastavljen je i nakon smrti Staljina 1953. godine. Staljinizam se počeo otvoreno kritikovati. Zbog toga je KPJ glavno težište svojih ideoloških promišljanja stavila na primjenu marksističkih ideja u praksu. Prve refleksije „novog kursa“ osjetile su se u privredi. Usvajanjem *Zakona o radničkom samoupravljanju* Jugoslavija je napustila sistem državno-centralističkog upravljanja privredom i počela stvarati preduvjete za tržišno poslovanje i liberalizaciju vanjske trgovine. U preduzećima su se ubrzano formirali radnički savjeti, kao organi njihovog upravljanja. Sve promjene u fabrikama reflektirale su se i na selo. Jedan od ključnih zadataka uvođenja radničkog samoupravljanja bio je i prijenos nadležnosti rukovođenja

---

¹⁴ Vidi više: Martin Previšić, *Povijest Golog otoka*, Zagreb 2019; Zdenko Radelić, Pripadnici Udbe u Hrvatskoj osuđeni zbog Informbiroa, *Časopis za suvremenu povijest*, vol. 42, no. 2, Zagreb 2010; Martin Previšić, Broj kažnjenika na Golom otoku i drugim logorima za informbirovce u vrijeme sukoba sa SSSR-om (1948-1956), *Historijski zbornik*, vol. 66, no. 1, Zagreb 2015.

¹⁵ Više vidi: Ivo Banac, *Sa Staljinom protiv Tita. Informbirovski rascjep u jugoslavenskom komunističkom pokretu*, Zagreb 1990, 148; D. Bećirović, *Informbirovska kriza i Bosna i Hercegovina*, 378.

preduzećima sa saveznog nivoa na nivo republika.¹⁶ Tako je u duhu sveopštih idejno-političkih promjena KPJ je pripremala svoj Šesti kongres, koji je trebao potvrditi ispravnost „novog kursa“ i utvrditi smjernice za dalji razvoj socijalističke Jugoslavije u duhu samoupravljanja. Na Šestom kongresu upućena je otvorena kritika staljinističkog koncepta socijalizma, njegove teorije i državne politike, mada je kritike bilo i ranije. Usmjeravajući Partiju u pravcu idejnog i političkog agitatora, započet je proces prema kojem je KPJ trebala da postane „ideološka avangarda radničke klase i društva u cjelini“. Ovakav pravac trebao je i u praksi da pokaže da je Partija odbacila sve nastrane primjese u svojoj ideologiji (staljinizam) i da se vraća svojim iskonskim ideološkim korijenima, tj. izvornom marksizmu. Da bi takvo opredjeljenje i potvrdila KPJ je, po ugledu na Marxov i Engelsov traktat „Komunistički manifest“ (1847) – promijenila ime u Savez komunista Jugoslavije (SKJ).¹⁷

Do početka normalizacije odnosa između Jugoslavije i Sovjetskog Saveza došlo je nakon Staljinove smrti, 1953. godine, iako je znakova pomirenja sa Sovjetske strane bilo i ranije. Postavljanjem ambasadora, normalizovani su diplomatski odnosi, a sa sovjetske strane je došlo do stišavanja antijugoslovenske kampanje, a to su pratile i ostale zemlje. Dolaskom sovjetske delegacije na čelu s Hruščovom u Beograd, 26. maja 1955. godine, te 1956. godine odlaskom Tita u Moskvu i potpisivanjem Moskovske deklaracije, započeo je novi period u jugoslavensko-sovjetskim odnosima. Za Jugoslaviju je dolazak u Beograd imao poseban značaj i zbog sovjetskog, iako neizravnog priznavanja krivice za sukob 1948. godine. Za Sovjetski Savez, posjeta Hruščova Jugoslaviji i službeno odbacivanje optužbi iz razdoblja Informbiroa, bio je značajan, jer je prvi puta javno rečeno da je „Staljin u nečemu bio u krivu“. Obje strane su riješile da zaborave razmirice i okrenu se budućnosti. Ne dugo, zatim, u aprilu 1956. godine raspušten je Informbiro, čime je započeo novi period u jugoslavensko-sovjetskim odnosima.¹⁸

Historiografija o refleksijama Informbirovske krize nastala u Bosni i Hercegovini

Pregledom dosadašnjih historiografskih istraživanja o historiji Bosne i Hercegovine u periodu od 1948. do 1956. godine i odjeka i posljedica Informbirovske krize, može se konstatovati da još uvijek nije dobilo adekvatan tretman u historiografiji Bosne i Hercegovine. Naime, o tome dijelom svjedoči i činjenica da za pomenuto razdoblje (1948-1956) ne postoji sveobuhvatna

¹⁶ A. Velagić, *Dok su gorjele bukjinje*, 119-123.

¹⁷ Adnan Velagić, Refleksije sukoba Informbiroa i KPJ na području Hercegovine, *Istorijsko NE staljinizmu*, Zbornik radova, Sarajevo 2008, 196-197; *Povijest Saveza komunista Jugoslavije*, Beograd 1985, 376; A. Velagić, *Dok su gorjele bukjinje*, 124-125.

¹⁸ Više vidi: Radoica Luburić, *Pomirenje Jugoslavije i SSSR-a 1953-1955*, Tematska zbirka dokumenata, prvo izdanje, Podgorica 1999, drugo izdanje, Podgorica 2007.

historijska sinteza koja govori o utjecaju Informbirovske krize na teritoriji Bosne i Hercegovine. Tek nešto plodniji historiografski rad na ovom polju odvija se 1980-ih i 1990-ih godina 20. stoljeća, a intenzivniji rad počinje početkom 21. stoljeća. Ovo iz razloga što se ovim pitanjem bavilo vrlo malo naučnika, historičara, kao i da postoji vrlo malo historijske literature za ovo razdoblje, naročito za teritorij Bosne i Hercegovine.

Recentna¹⁹ historiografija (2000-2021)

Kada je u pitanju Bosna i Hercegovina, dr. Denis Bećirović je historičar koji se bavio ovom problematikom u Bosni i Hercegovinu, kroz svoju magistarsku radnju, koja je kasnije predočena u publikaciju pod nazivom *Informbiro i sjeveroistočna Bosna: Odjeci i posljedice sukoba KPJ - Informbiroa (1948-1953)*.²⁰ Iako se knjiga bavi tematikom na mikro nivou, na jednom dijelu Bosne i Hercegovine, ona predstavlja osnovu za sva dalje buduća istraživanja na ovom polju. Značaj ove publikacije, ogleda se u nekoliko vrlo bitnih faktora koji ovoj publikaciji daju posebnu vrijednost i značaj. To su, prije svega, deficitarnost historiografije o jugoslavenskom periodu bosanskohercegovačke historije nakon Drugog svjetskog rata gdje je evidentna širina polja za naučno istraživanje, mogućnost sagledavanja raznih tema i njihove obrade, te kvalitetne kontekstualizacije datih tema u cjelokupnost društveno-ekonomskih odnosa. Upravo je to i značaj ove studije koja jedan period postratne jugoslavenske historije oslikava stanjem na razini jedne regije, time postiže cilj kojemu stremi moderna historiografija, a to je proučavanje mikro sredina. Drugi značajan faktor koji ovom radu daje posebnu vrijednost jeste dobra izvorna podloga na osnovu koje je rad i nastao, a to je prije svega korištenje do sada nekorištene i neobjavljene historijske građe prvog reda, i relevantne literature. Tu je i knjiga Vere Katz, *Društveni i ekonomski razvoj Bosne i Hercegovine od 1945. do 1952. godine*²¹. Knjiga tretira pitanja mjesta i uloge Bosne i Hercegovine u socijalističkoj Jugoslaviji sa posebnim osvrtom na geopolitički kontekst, prirodne resurse, historijsko naslijeđe kao i demografsku sliku Bosne i Hercegovine. Također, u knjizi su razmatrana pitanja karaktera novouspostavljene komunističke vlasti, procesa strukturalnih promjena u Bosni i Hercegovini sa posebnim osvrtom na smjenu društvenih elita u bosanskohercegovačkoj političkoj sceni. U jednom od poglavlja (trećem), knjiga tretira pitanja državnog monopola nad ekonomijom, modelu „socijalističke

---

¹⁹ Termin „recentna“ podrazumjeva knjige i članke koje su se bavili temom refleksija Informbirovske krize na teritoriji Bosne i Hercegovine, a koji su objavljivani u Bosni i Hercegovini u periodu od 2000. do 2021. godine.

²⁰ Više vidi: Amir Duranović, Prikaz knjige: Denis Bećirović, *Informbiro i sjeveroistočna Bosna. Odjeci i posljedice sukoba KPJ – Informbiro (1948-1953)*, Tuzla 2005, 249 str, *Prilozi*, br. 36, Sarajevo 2007, 259-263.

²¹ Vera Katz, *Društveni i ekonomski razvoj Bosne i Hercegovine od 1945. do 1952. godine*, Sarajevo 2011.

industrijalizacije“ i putevima tranzicije iz državnog u samoupravni socijalizam. Knjiga Adnana Velagića, *Hercegovina od 1945. do 1952. god. (Društveno-političke i privredne prilike)*, kao i Husnije Kamberovića, *Hod po trnju. Iz bosanskohercegovačke historije 20. stoljeća, Prema modernom društvu. Bosna i Hercegovina od 1945. do 1953. godine*²², iz druge perspektive sagledavaju društveni, politički, privredni i ekonomski razvoj Bosne i Hercegovine i posljedice po privredu i ekonomiju koje su se desile u vrijeme Informbirovske krize.

Knjiga od Husnije Kamberovića *Prema modernom društvu. Bosna i Hercegovina od 1945. do 1953. godine*, nastala je kao rezultat istraživanja arhivske građe Arhiva Bosne i Hercegovine, Arhiva Srbije i Crne Gore, Arhiva CK SKJ, te relevantne literature. Radi se o do sada jednoj od rijetkih knjiga ove vrste u Bosni i Hercegovini za naznačeni period u kojoj autor raspravlja o raznovrsnim političkim, društvenim, ekonomskim, socijalnim i kulturnim pitanjima, ali se posebno fokusirao na praćenje procesa deagrarizacije i prelaska seoskog stanovništva iz poljoprivrednih u nepoljoprivredne djelatnosti. Ovako široka lepeza pitanja je, jedan od razloga da autor nije pratio realizaciju petogodišnjeg plana koji je glavni „krivac“ za sve druge preobražaje i procese. I pored toga veoma su značajna autorova zapažanja i zaključak da su izvan modernizacijskih procesa ostale neke društvene sfere, „politika posebno“. Ovo „konzerviranje“ političke elite u navedenom periodu i ne čudi ako se zna da su još uvijek živjele u zanosu revolucionarnih ostvarenja, te da su članovi Partije po svojoj socijalnoj strukturi bili bliže seoskom nego gradskom stanovništvu. Važan segment rasvjetljavanja ekonomskih prilika u Bosni i Hercegovini u periodu od 1945. do 1952. godine, donosi knjiga dr. Senaida Hadžića, pod nazivom *Veliki zaokret: Bosna i Hercegovina u vremenu tranzicije*²³, koja elabolira najnovija saznanja do koje je autor došao tokom istraživanja u domaćim i inozemnim arhivima. Kroz navedenu publikaciju autor je pokušao historijski rasvijetliti agrarnu²⁴ i ekonomsku politiku i njihov uticaj na razvoj pojedinih industrijskih grana u Bosni i Hercegovinu u periodu od 1945. do 1952. godine, zatim ispitati ekonomsku politiku organa vlasti federalne Jugoslavije i odnos vlasti prema Bosni i Hercegovini: na koji način i u kojoj mjeri su usmjeravana sredstva za ekonomiju, a posebno na industrijski razvoj, koliko su iskorištavani ekonomski resursi koji su bili osnova za razvoj industrije Bosne i Hercegovine itd. Također, autor se kroz publikaciju dotakao i sukoba KPJ i Informbiroa, kao

²² Adnan Velagić, *Hercegovina od 1945. do 1952. godine. (Društveno-političke i privredne prilike)*, Mostar 2008; Husnija Kamberovića, *Hod po trnju. Iz bosanskohercegovačke historije 20. stoljeća*, Sarajevo 2011; Husnija Kamberović, *Prema modernom društvu. Bosna i Hercegovina od 1945. do 1953. godine*, Tešanj 2000.

²³ Senaid Hadžić, *Veliki zaokret: Bosna i Hercegovina u vremenu tranzicije (od 1880-ih do 1950-ih)*, Tuzla 2021.

²⁴ Kada je u pitanju agrarna politika, treba istaći historičara Izeta Šabotića, koji je kroz svoju knjigu *Tvrda kora i krvave brazde: Agrarna reforma i kolonizacija u Bosni i Hercegovini od 1945. do 1948. godine* (Tuzla 2021), ukazao na osnove razvoja agrarnih odnosa u Bosni i Hercegovini poslije završetka Drugog svjetskog rata.

i ekonomskih posljedica koje su se desile za vrijeme otvorenog sukoba.²⁵ Tu su i djela historičarke Vere Bukić-Kržišnik.²⁶

Značajan napredak na rasvjetljavanju posljedica Informbirovske krize i odraza na Bosnu i Hercegovinu, učinjeni su održavanjem dva naučna skupa, koja su održana pod pokroviteljstvom Savez društava „Josip Broz Tito” u Bosni i Hercegovini i iz kojih su proizašla i dva zbornika radova jedan 2006. godine (*Tito i Bosna i Hercegovina*), a drugi 2008. godine (*Istorijsko ne staljinizmu*²⁷). Značaj ovog zbornika leži u dvije ključne činjenice. Prva jeste šarolikost strukovne kompetencije referenata koji su iz svojih užih oblasti predstavili i dali ocjenu datog „historijskog procesa i Titovog NE“. Mnoštvo i kompleksnost tema, pored povremenog preklapanja, čitaocu daju višestruk uvid ne samo u ključne događaje nego rasvjetljavaju uzroke, početke, tok, refleksije, reakcije i posljedice „povijesnog NE“. Druga, iznimna vrijednost Zbornika jeste da su učesnici zaista nastojali dati realnu ocjenu historijskih dešavanja i historijskog značaja bez pribjegavanja crno-bijelim interpretacijama, tj. bez potpunog glorificiranja i opravdavanja djelatnosti partijskog i državnog rukovodstva, kao i bespoštedne kritike sistema „koji više ne postoji“. Ipak, mora se priznati da u pojedinim radovima čitalac na trenutak prepoznaje subjektivnost autora koja nadvladava naučnu objektivnost, što se obično izražava u bezrezervnim pohvalama jugoslavenskog socijalističkog sistema. Konstruktivna diskusija, dokumenti koji čitaocu na jednom mjestu prezentiraju arhivsku dokumentaciju i omogućavaju uvid u otvaranje „sukoba“, a nadasve savremeno, multidisciplinarno sagledavanje ovog procesa u *Prilozima* predstavljaju zaokruženu cjelinu značajnih historijskih događanja. Također, tu je i knjiga od Raifa Dizdarevića, *Sudbonosni podvig Jugoslavije. Podsjećanje na istorijeko NE staljinizmu - događaj koji je opredijelio budućnost Jugoslavije*.²⁸ U ovoj knjizi Raif Dizdarević, poprilično je na zadovoljavajući način uspio da predstavi historijsku podlogu i odnose između Jugoslavije i SSSR-a od kraja Drugog svjetskog rata pa do konca osamdesetih godina dvadesetog stoljeća. Treba napomenuti da je zbog autorove uloge u ovim historijskim događajima njegovo viđenje u određenim segmentima prožeto nostalgичnim gledanjem na prošlost. Upravo zbog toga u jednom trenutku dolazi do promjene načina pisanja, i to u trenutku kada autor prestaje da koristi izvore i počinje pisati na osnovu svojih bilješki i sjećanja. Zbog toga se može reći da je ovo djelo

²⁵ Senaid Hadžić, *Veliki zaokret: BiH u vremenu tranzicije*, 13-14.

²⁶ Vera Kržišnik-Bukić, *Cazinska buna 1950*, Sarajevo 1991; Vera Kržišnik-Bukić, *Politika KPJ prema agrarnom i seljačkom pitanju na području Bosnaske krajine 1945-1948. Uvod u problematiku agrara i seljaštva u ranom socijalizmu*, Banja Luka 1988.

²⁷ Više o knjizi vidi: Smail Čekić, *Obrana nezavisnosti zemlje*. (<http://old.unsa.ba/s/images/stories/pdf/odbrana.pdf>. Pristup: 9.9.2021); Dženita Sarač, Prikaz: „Istorijsko ne staljinizmu“: Zbornik radova. Okrugli sto „Istorijsko ne staljinizmu“, Sarajevo, 28. juni 2008. godine, Savez društava „Josip Broz Tito“ u Bosni i Hercegovini, Sarajevo 2008, 306 str, *Prilozi*, br. 38, Sarajevo 2009, 342-345.

²⁸ Raif Dizdarević, *Sudbonosni podvig Jugoslavije. Podsjećanje na istorijeko NE staljinizmu - događaj koji je opredijelio budućnost Jugoslavije*, Sarajevo 2018.

ujedno i historijsko djelo, ali i jedna vrsta autorovog memoara. Literatura koja je korištena većinom je iz perioda Jugoslavije, stvarana pod uticajem vlasti. Nastojao je kroz cijelu knjigu da se drži glavnog zadatka, a to su odnosi Jugoslavije i SSSR-a nakon 1948. godine.²⁹

Određeni podaci u istraživanju, kada je u pitanju Bosna i Hercegovina, može se naći i publikacijama kao što su: *Kadrovski rat za Bosnu i Hercegovinu (1945-1991)*; *Bosna i Hercegovina: Između Tita i rata*; *Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini za vrijeme Avnojevske Jugoslavije (1945-1953)*; *Bošnjačka politika XX stoljeća*; *Istorija Saveza komunista Bosne i Hercegovine*; *Historija Bošnjaka*; *Informativni priručnik o Bosni i Hercegovini* i druge publikacije.³⁰ *Istorija Saveza komunista Bosne i Hercegovine* koja je rađena pod pokroviteljstvom CK SK Bosne i Hercegovine unaprijed joj je namijenjena posebna društvena uloga. Zbog toga je i razumljivo da je najviše prostora u knjizi zauzela obrada mjesta i uloge vladajuće komunističke političke formacije u društvu, unutrašnja struktura, idejna strujanja i odnos prema masovnim društveno-političkim organizacijama.

Informbirovska kriza se mora posmatrati sa šireg okvira poslijeratne situacije u Jugoslaviji, zatim međunarodnih okolnosti i historije međunarodnih odnosa Jugoslavije u periodu od 1948. do 1956. godine. Na ovom polju ima određen broj publikacija (knjiga, zbornika radova) koji su se bavili različitom tematikom, kao što je pitanje raskola/razlaza Tita i Staljina, zatim pitanjem državne represije prema pristalicama Informbiroa, pitanjem Golog otoka, pitanjem međunarodnih odnosa itd.³¹

²⁹ Više vidi: Omer Merzić, Prikaz knjige: Raif Dizdarević, *Sudbonosni podvig Jugoslavije: Podsjećanje na istorijsko NE staljinizmu – događaj koji je opredijelio budućnost Jugoslavije*, Udruženje za modernu historiju, Sarajevo 2018, 229 str, *Prilozi*, br. 48, Sarajevo 2019, 332-336.

³⁰ Divna Janković, *Privredni razvoj Bosne i Hercegovine sa posebnim osvrtom na nacionalni dohodak*, Sarajevo 1977; *Materijalni i društveni razvoj Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine 1947-1984*, Sarajevo 1986; *Kultura u Socijalističkoj Republici Bosni i Hercegovini 1945-1975*, Sarajevo 1976; Senija Milišić, *Kulturna djelatnost u Bosni i Hercegovini 1945-1950*, Sarajevo 2012; Senija Milišić, *Institucionalizacija nauke u Bosni i Hercegovini 1945-1958*, Sarajevo 2007; Muhamed Nametak, *Bosanski trougao u crvenoj zvijezdi. Kulturni tokovi i izgradnja socijalističkog društva u Bosni i Hercegovini od 1945. do 1952. godine*, Sarajevo 2017.

³¹ Tomislav Badovinac (ur), *1948. Povijesni razlaz sa staljinskim totalitarizmom*, Zbornik radova, Zagreb 2009; Ivo Banac, *Sa Staljinom protiv Tita. Informbirovski rascjepi u jugoslovenskom komunističkom pokretu*, Zagreb 1990; Darko Bekić, *Jugoslavija u hladnom ratu. Odnosi s velikim silama 1949-1955*, Zagreb 1988; Josip Broz Tito, *Referati sa kongresa KPJ (SKJ)*, Sarajevo 1982; Vladimir Dedijer, *Izgubljena bitka J. V. Staljina*, Beograd 1978; Ljubodrag Dimić, *Jugoslavija i Hladni rat. Oglеди o spoljnoj politici Josipa Broza Tita (1944-1974)*, Beograd 2014; Tvrtko Jakovina, Martin Pervišić (urednici), *The Tito-Stalin split. 70 years after*, Zagreb-Ljubljana 2020; *Jugoslovensko-sovjetski sukob 1948. godine*, Zbornik radova, Beograd 1999; Ivan Kosić, *Goli otok – najveći Titov koncentracioni logor*, Zagreb 2009; Miladin Milošević (ur), *Tito-Staljin*, Zbornik radova, Beograd 2007; Miodrag Nikolić, *Informbiro*, Knjiga 1 i 2, Zagreb 1989; Martin Pervišić, *Povijest Golog otoka*, Zagreb 2019; Branko Pribičević Branko, *Sukob KPJ i Kominterne*, Beograd 1974; Radovan Radonjić, *Sukob KPJ sa Kominformom i društveni razvoj Jugoslavije (1948-1950)*, Zagreb 1975; Čedomir Štrbac, *Jugoslavija i odnosi između socijalističkih zemalja. Sukob KPJ i Informbiroa*, Beograd 1984; Leo Mates, *Međunarodni odnosi socijalističke Jugoslavije*, Beograd

Također, postoji i niz drugih publikacija koje se bave navedenom tematikom u užem kontekstu, poput knjige Dušana Bilandžić, *Historija Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije: Glavni procesi 1918-1985*³², gdje Bilandžić u ovoj knjizi markira važnije događaje i ukazuje na osnovne društvene procese i glavne tendencije u razvoju Jugoslavije, kao i knjige Branka Petranovića, samostalno i u koautorstvu³³. Pored Bilandžićeve i Petranovićeve knjige, važan oslonac može se naći i u knjigama odnosno sintetičkim ostvarenjima grupe autora *Istorija Saveza komunista Jugoslavije*, zatim knjige *Savez komunista i religija* i *Jugoslavija i komunisti*³⁴, kao i veliki broj drugih knjiga i zbornika.³⁵

Osim knjiga, ovaj period historije Bosne i Hercegovine osvjetljava se i kroz naučno utemeljene članke. Istraživanjem tematike Informbirovske krize i Bosne i Hercegovine od 1948. do 1956. godine, kao i odjeka i posljedica, bavio se veći broj historičara u okviru svojih članaka koji su objavljeni u više časopisa i zbornika radova kako u Bosni i Hercegovini, tako i šire. Tako radove/članke

---

1976; Dennison Rusinow, *The Yugoslav Experiment 1948-1974*, Los Angeles 1978; Tvrtko Jakovina, *Američki komunistički saveznik. Hrvati, Titova Jugoslavija i Sjedinjene Američke Države 1945-1955*, Zagreb 2003; Ljubodrag Dimić (ur), *Velike sile i male države u Hladnom ratu 1945-1955 - slučaj Jugoslavije*, Zbornik radova sa Međunarodne naučne konferencije, Beograd, 3-4. novembar 2003, Beograd 2005; Aleksandar Životić, *Jugoslovensko-sovjetske vojne suprotnosti (1947-1957). Iskušenja savezništva*, Beograd 2015; Jovanović Jadranka, *Jugoslavija u Ujedinjenim nacijama 1945-1953*, Beograd 1985; *Jugoslavija u Hladnom ratu. Prilozi istraživanjima*, Zbornik radova, ur. Momčilo Mitrović, Radmila Radić, Beograd 2010; *Jugoslavija v Hladni vojni*, Zbornik radova, Ljubljana 2004; Vojislav G. Pavlović (ur), *The Balkans in Cold War. (Balkan federations, Cominform, Yugoslav-Soviet Conflict)*, Beograd 2011; Ranko Petković, *Nesvrstana Jugoslavija i savremeni svet. Spoljna politika Jugoslavije 1945-1985*, Zagreb 1985; Slobodan Selinić i dr. (ur), *Spoljna politika Jugoslavije 1950-1961*, Beograd 2008; Slobodan Selinić, Dušan Bajagić, *Jugoslavija i svet 1945-1950: Hronologija*, Beograd 2010; Slobodan Selinić, *Partija i diplomatija u Jugoslaviji 1945-1952*, Beograd 2013; Tatjana Šarić, *U vrtlogu komunizma: Mladi Hrvatske 1945-1954*, Zagreb 2017; Branka Doknić, *Kulturna politika Jugoslavije 1946-1963*, Beograd 2013. i dr.

³² Dušana Bilandžić, *Historija Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije: Glavni procesi 1918-1985*, Zagreb 1985.

³³ Branko Petranović, *Istorija Jugoslavije 1918-1988*, Knjiga 3, (Socijalistička Jugoslavija 1945-1988), Beograd 1988; Branko Petranović, *Politička i ekonomska osnova narodne vlasti u Jugoslaviji za vreme obnove*, Beograd, 1969; Branko Petranović, Čedomir Štrbac, *Istorija Socijalističke Jugoslavije*, Beograd 1977; Branko Petranović, Momčilo Zečević, *Jugoslavenski federalizam. ideje i stvarnost*, Tom 2, Beograd 1987.

³⁴ *Istorija Saveza komunista Jugoslavije*, Beograd 1985; Ivan Cvitković, *Savez komunista i religija*, Sarajevo 1984; Boro Krivokapić, *Jugoslavija i komunisti*, Beograd 1988.

³⁵ Edvard Kardelj, *Sjećanje. Borba za priznavanje i nezavisnost nove Jugoslavije 1944-1957*, Ljubljana-Beograd 1980; Budimir Miličić, *Ideološko-politička platforma Narodnog fronta Jugoslavije 1945-1953. godine*, Beograd 1978; Marija Obradović, *Narodna demokratija u Jugoslaviji 1945-1952*, Beograd 1995; *Jugoslovenska država 1918-1998*, Zbornik radova, Beograd 1999; Nikola Mijatov, *Milovan Đilas i evropski socijalisti 1950-1958*, Beograd 2019; Milan Gulić, *Od batine do Galca. Dunav u jugoslovenskoj politici prema Sovjetskom Savezu 1944-1953*, Beograd 2015; Ferdo Čulinović, *Državno-pravni razvitak Jugoslavije*, Zagreb 1963; Srđan Cvetković, *U ime naroda! Politička represija u Srbiji 1944-1953*, Beograd 2014; *Industrijski razvitak Jugoslavije. Elaborat-Ekspozije-Rezolucija*, Beograd 1957. i dr.

nalazimo u više časopisa u Bosni i Hercegovini (*Prilozi, Arhivska praksa, Historijski pogledi, Historijska traganja, Historia moderna Bosna i Hercegovina, Glasnik Udruženja arhivskih radnika Republike Srpske* i dr), Srbiji (*Istorija 20. veka, Tokovi istorije* i dr), u časopisima Crne Gore, Hrvatske (*Časopis za suvremenu povijest* i dr), kao i u drugim časopisima van navedenih država. Svakako, značajan broj članaka/rasprava nalazimo i u objavljenim zbornicima radova. Kada je u pitanju Bosna i Hercegovina, određen broj historičara se bavio navedenom tematikom, gdje su u svojim radovima nastojali predstaviti odjeke i posljedice Informbirovske krize na području Bosne i Hercegovine.³⁶

Pored ovih članaka, koji se odnose na odjeke i posljedice Informbirovske krize na teritoriji Bosne i Hercegovine, navedeni događaj se mora posmatrati sa šireg okvira poslijeratne situacije u Jugoslaviji, zatim međunarodnih okolnosti i historije međunarodnih odnosa Jugoslavije od 1948. godine do 1956. godine. Na ovom polju ima određen broj članaka koji su objavljeni u časopisima i zbornicima radova, koji se odnose na Jugoslaviju u cjelini, a bavili su se različitom tematikom. Članci, predstavljaju korisnu dopunu za istraživanje i obradu tematike Informbirovske krize i njenih odjeka i posljedica na teritoriji Bosne i Hercegovine. Naučno utemeljeni članci uglavnom su objavljeni na osnovu historijskih izvora i literature. Autori su do svojih sinteza došli naučno prihvaćenom metodom, na osnovu historijskih izvora prvog reda i relevantne literature i kao takvi mogu adekvatno poslužiti za dalja istraživanja.

³⁶ Jasmin Jajčević, „Uz Tita i Partiju“. Djelatnost Antifašističkog fronta žena Bosne i Hercegovine i njihove reakcije na propagandu Informbiroa tokom 1948. i 1949. godine, *Historijski pogledi*, god. IV, br. 5, Tuzla 2021, 102-129. (<https://doi.org/10.52259/historijskipogledi.2021.4.5.102>); Senaid Hadžić, Etatizam na primjeru obezbijedenog snabdijevanja stanovništva u uslovima poslijeratne obnove i prvog petogodišnjeg plana, *Historijski pogledi*, god. I, br. 1, Tuzla 2018, 170-186. (<https://doi.org/10.52259/historijskipogledi.2018.1.1.170>); Safet Bandžović, Tito u sovjetskoj štampi: staljinistička tehnologija političkih obračuna 1948-1953, u: *Istorijsko NE staljinizmu*, Zbornik radova, Sarajevo 2008, 153-181; Denis Bećirović, Informbirovska kriza i Bosna i Hercegovina, u: *Tito i Bosna i Hercegovina*, Zbornik radova, Sarajevo 2006, 363-384; Drženko Đurović, Ministri informbirovcu u Vladi Narodne Republike Bosne i Hercegovine 1948. godine, *Glasnik Udruženja arhivskih radnika Republike Srpske*, god. IX, br. 9, Banja Luka 2017, 227-243. (<https://doi.org/10.7251/guars1709227d>); Draženko Đurović, Sarajevski informbiroovac: Juraj Marek, *Prilozi*, br. 47, Sarajevo 2018, 229-246; Draženko Đurović, Rodoljub Čolaković i informbirovske rasejpe 1948. godine, *Historijska traganja*, br. 19, Sarajevo 2020, 349-372. (<https://doi.org/10.51237/issn.2774-1180.2020.19.349>); Senaid Hadžić, Refleksije sukoba Informbiroa i KPJ-a na zaostajanje poljoprivrede u Bosni i Hercegovini (1949-1952), *Istraživanja*, br. 3, Mostar 2008, 75-90; Husnija Kamberović, Stavovi rukovodstva komunističkog pokreta u Bosni i Hercegovini o sukobu sa Informbiroom 1948, godine, u: *Hod po trnju. Iz bosanskohercegovačke historije 20. stoljeća*, Sarajevo 2011, 124-149; Senija Milišić, O nekim implikacijama sukoba sa Informbiroom, *Istorijsko NE staljinizmu*, Zbornik radova, Sarajevo 2008, 97-111; Izet Šabotić, Informbiro i agrarno pitanje, *Istorijsko NE staljinizmu*, Zbornik radova, Sarajevo 2008, 205-217; Adnan Velagić, Refleksije sukoba Informbiroa i KPJ na području Hercegovine, *Istorijsko NE staljinizmu*, Zbornik radova, Sarajevo 2008, 191-205 i dr.

Istraživački poduhvati na domaćim i inostranim univerzitetima

Kada je riječ o rukopisima, misli se na magistarske i doktorske disertacije koje su odbranjene na fakultetima u Bosni i Hercegovini i zemljama okruženja, a i šire. Pregledavajući popise odbranijenih magistarskih i doktorskih disertacija na fakultetima, može se uočiti da u Bosni i Hercegovini nije posvećena pažnja ovoj tematici, osim jednog magistarskog rada koji je odbranjen još 2004. godine na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Sarajevu, pod nazivom *Odjeci i posljedice sukoba KPJ-Kominform (Informbiro) u Tuzlanskoj oblasti (1948-1953)*, autora Denisa Bećirovića, a već naredne 2005. godine ovaj rad je predložen u publikaciju (knjigu). Pored ovog magistarskog rada, nije se pronašlo više radova, osim što se historičarka Vera Katz, kroz svoju doktorsku disertaciju, a posle i objavljenju knjigu *Društveni i ekonomski razvoj Bosne i Hercegovine od 1945. do 1952. godine*, znatnim dijelom dotakla utjecaja Informbirovske krize na društveni i ekonomski razvoj Bosne i Hercegovine od 1945. do 1953. godine. Svakako tu je i doktorska disertacija historičara Senaida Hadžića, *Historijski proces preobražaja bosanskohercegovačkog društva iz agrarnog u industrijsko u vrijeme poslijeratne obnove i prvog petogodišnjeg plana*.³⁷ Navedenu disertaciju historičar Senaid Hadžić je 2021. godine, dopunio i objavio kao knjigu pod nazivom *Veliki zaokret: Bosna i Hercegovina u vremenu tranzicije (od 1880-ih do 1950-ih)*.

S druge strane u Hrvatskoj i Srbiji, na fakultetima u Zagrebu³⁸, Osijeku³⁹, Puli⁴⁰ i Beogradu⁴¹, nalazimo odbranijenene diplomske, završne radove, zatim magistarske i doktorske disertacije o tematici Informbirovske krize ili samo jednog segmenta krize, posmatrajući je iz više uglova kao što su: sportska

³⁷ Senaid Hadžić, *Historijski proces preobražaja bosanskohercegovačkog društva iz agrarnog u industrijsko u vrijeme poslijeratne obnove i prvog petogodišnjeg plana*, Fakultetu humanističkih nauka Univerziteta „Džemal Bijedić“ u Mostaru, Mostar 2007.

³⁸ Vjekoslav Blastein, *Slika Tita u popularnoj kulturi između 1948. i 1953. godine: Komparativna analiza*, Diplomski rad, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb 2019; Dijana Dijanić, *Društveno-kulturalni aspekti položaja žena: Antifašistička fronta žena (1945-1953)*, Doktorski rad, Sveučilište u Zagrebu - Centar za hrvatske studije, Zagreb 2014; Luka Lucin, *Sportska natjecanja kao odraz političkih promjena u kontekstu sukoba Tito-Staljin (1948-1953)*, Diplomski rad, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb 2016; Martin Previšić, *Povijest Informbiroovskog logora na Golom otoku 1949-1956*, Doktorski rad, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb 2014.

³⁹ Vedrana Lojen, *Sukob sa Informbiroom 1948. godine*, Diplomski rad, Filozofski fakultet Sveučilišta J. J. Strossmayera u Osijeku, Osijek 2013; Silvijo Šaur, *Lik i djelo Josipa Broza Tita*, Završni rad, Filozofski fakultet Sveučilišta J. J. Strossmayera u Osijeku, Osijek 2015.

⁴⁰ Matej Puljić, *Sukob Tito-Staljin*, Završni rad, Filozofski fakultet Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, Pula 2017.

⁴¹ Vladimir Lj. Cvetković, *Jugoslovenska politika prema zemljama narodne demokratije u susedstvu 1953-1958. godine*, Doktorska disertacija, Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd 2012; Željko Ž. Mirkov, *Spoljna politika Jugoslavije 1948-1956 i pitanje Balkanskog pakta*, Doktorski rad, Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu, Beograd 2018.

natjecanja, logor na Golom otoku, o djelovanju antifašističkog fronta žena, spoljnoj politici Jugoslavije i dr.

Pored navedenih, tematika sukoba Staljina-Tita i jugoslovensko-sovjetskih odnosa bila je predmetom analize i istraživanja i na svjetskim univerzitetima u Sjedinjenim Američkim Državama i u Evropi. Tema doktorskih disertacija bile su veoma interesantne i zanimljive i donosile su nove aspekte i poglede iz različitih uglova, a to su: *From the Tito-Stalin split to Yugoslavia s finish connection: Neutralism before non-alignment 1948-1958 - Od raskola Tito-Staljin do prekida veze s Jugoslavijom: Neutralizam prije nesvrstanja 1948-1958*⁴²; *Yugoslav-Soviet relations 1953-1957: Normalization, Comradeship, Confrontation - Jugoslovensko-sovjetski odnosi 1953-1957: Normalizacija, zajedništvo, konfrontacija*⁴³; *A traditional friendship? France and Yugoslavia in the Cold war world 1944-1969, Tradicionalno prijateljstvo? Francuska i Jugoslavija u svijetu hladnog rata 1944-1969*⁴⁴; „*A rat role to be watched*” - *CIA analyses of the Tito-Stalin split 1948-1950* - „*Uloga štakora koju treba posmatrati*” - *CIA analiza raskola Tito-Staljin 1948-1950*.⁴⁵

Svi navedeni rukopisi historičaru može pomoći, da što bolje sagledaju okolnosti koje su se desile u vrijeme Informbirovske krize, kako u Evropi, tako i u Jugoslaviji i kakve je refleksije imala na teritoriji Bosne i Hercegovine u periodu od 1948. do 1956. godine.

Historijski izvori

Bez istraživanja i korištenja historijskih izvora prvog reda koji su adekvatni za navedenu temu nema originalnog naučnog rada iz oblasti historije i historiografije. To se dakako odnosi na neobjavljenu arhivsku građu koja je pohranjena i čuva se u arhivima. Za ovdje postavljeno naučno-istraživačko pitanje potrebno je vršiti istraživački rad prije svega u arhivima u Bosni i Hercegovini, te u Arhivu Jugoslavije u Beogradu i Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu.

⁴² Elina Rinna Kullaa, *From the Tito-Stalin split to Yugoslavia s finish connection: Neutralism before non-alignment 1948-1958*, Dissertation submitted to the Faculty of the Graduate School of the University of Maryland, College Park (USA), in partial fulfillment of the requirements for the degree of Doctor of Philosophy 2008.

⁴³ Svetozar Rajak, *Yugoslav-Soviet relations 1953-1957: Normalization, Comradeship, Confrontation*, Thesis submitted for the degree of Doctor of Philosophy, London School of Economics and Political Science University of London, London, February 2004.

⁴⁴ Katarina Todić, *A traditional friendship? France and Yugoslavia in the Cold war world 1944-1969*, A Thesis Submitted to the School of Graduate Studies in Partial Fulfilment of the Requirements for the Degree Doctor of Philosoph, McMaster University (Canada), March 2015.

⁴⁵ Mehta Armstrong Coleman, „*A rat role to be watched*” - *CIA analyses of the Tito-Stalin split 1948-1950*, A thesis submitted to the Graduate Faculty of North Carolina State University in partial fulfillment of the requirements for the Degree of Master of Arts, History, Raleigh 2005, 169 str.

Istraživanje i proučavanje historijskog pitanja „Informbirovska kriza i Bosna i Hercegovina od 1948. do 1956. godine” naučnik istraživač odnosno historičar, mora biti svjestan niza činjenica koji takvo opredjeljenje metodološki i sadržajno čine složenim i krajnje osjetljivim naučnim zadatkom, posebno, ako se ima u vidu mali broj radova (knjiga i dr) koji su se bavili periodom historije Bosne i Hercegovine od 1948. do 1956. godine. Pravdanje naučnika historičara uglavnom se nalaze u teoriji historijske distance od određenih događaja, zatim nesređenosti i nedostupnosti arhivske građe, kao i to da ne postoji jedinstveni fond sa arhivskom građom koja se striktno bavi navedenom problematikom. Ovo iz razloga je, da historičar/istraživač ove tematike se nalazi u poziciji mukotrpnog istraživanja velikog broja arhivskih fondova iz raznim oblasti, te odabirom i prikupljanje onih izvora i dokumenata koji su važni za razumjevanje navedene tematike, te komparirajući iste sa drugim historijskim izvorima (objavljenim izvorima, štampom, literaturom i dr).

Najvažniji i najobimniji dio posla pri istraživanju navedene problematike pripada istraživanju historijskih izvora koji čine glavnu podlogu za sagledavanje naučne problematike navedene teme. Za istraživanje navedene tematike historičar/istraživač treba da konsultuje i istraži veliki broj fondova koji se nalaze u Arhivu Jugoslavije u Beogradu (Srbija), Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu (Hrvatska), zatim u Arhivu Bosne i Hercegovine u Sarajevu, te entiteskim i kantonalnim arhivima u Bosni i Hercegovini čija arhivska građa može pomoći u rasvjetljavanju navedene problematike na području Bosne i Hercegovine.

Nezaobilazna arhivska građa na kojoj treba posvetiti posebnu pažnju, za razumjevanje problematike i promjena koji su uslijedili na političkom nivou je konsultovanje arhivskih fondova partijske (komunističke) provincijencije tj. fondova KPJ/SKJ na državnom i na lokalnom nivou, kao i arhivski fondovi u Arhivu Bosne i Hercegovine koji se tiču privrede, industrije, kulture i prosvjete, vjerskih zajednica i dr.

Historijski izvori prvog reda

U toku istraživanja ove teme akcenat treba staviti na do sada nedovoljno istraženu i neobjavljenu arhivsku građu kao primaran historijski izvor. Upravo arhivska građa čini osnovu cjelokupnog istraživanja navedene teme. Veoma obimna i temeljita istraživanja treba biti istražena u arhivima Bosne i Hercegovine, te u *Arhivu Jugoslavije* u Beogradu, kao i u *Hrvatskom državnom arhivu* u Zagrebu.

Najznačajniji arhivski fondovi pohranjeni su u Arhivu Bosne i Hercegovine⁴⁶ u Sarajevu. Međutim, arhivska građa koja se u njima nalazi, nije

---

⁴⁶ Arhiv Bosne i Hercegovine u Sarajevu osnovan je Uredbom Vlade NR Bosne i Hercegovine 12. decembra 1947. godine sa zadatkom da skuplja, sređuje, čuva i po propisanim uslovima omogućuje proučavanje arhivskog materijala koji se odnosi na državni život i razvitak, kao i privrednu, političku i kulturnu historiju naroda. O Arhivu Bosne i Hercegovin vidi više: Božo Madžar, Ljiljana

kompletna, a često nedostaju ključni dokumenti kao što su zapisnici, analize, izvještaji i sl. Osim toga, neki od fondova su nesređeni, a historijska dokumentacija u njima nije odvojena od one administrativnog karaktera. To se posebno odnosi na fondove organa vlasti i uprave, koji su veoma brojni i obimni. Detaljno istraživati arhivsku građu, koja nema popisa inventara odnosno za koju ne postoje gotovo nikakava naučno-obavještajno sredstva je nešto što bi se moglo nazvati sizifovim poslom. U Arhivu Bosne i Hercegovine u Sarajevu potrebno je istražiti fondove na osnovu kojih bi se mogla rasvijetliti pitanja utjecaja Informbirovske krize na političke, ekonomske i društvene prilike u Bosni i Hercegovini u periodu od 1948. do 1956. godine. Između ostalog to su fondovi: *Vlada NRBiH – Sarajevo* (1945-1953); *Skupština SRBiH - Sarajevo* (1946-1992); (1945/1963); *Glavni zadružni savez Bosne i Hercegovine* (1945-1962); *Ministarstvo prosvjete NRBiH* (1945-1951); *Ministarstvo industrije i rudarstva NRBiH* (1945-1950); *Ministarstvo poljoprivrede NRBiH* (1945-1951); *Komitet za spoljnu trgovinu* (1946-1951); *Centralni komitet Saveza komunista Bosne i Hercegovine* (Pokrajinski komitet Komunističke partije Jugoslavije za Bosnu i Hercegovinu; (1919-1991); (1941/1989); *Glavni odbor Antifašističkog fronta žena Bosne i Hercegovine* (1945-1953); *Savjet za prosvjetu, nauku i kulturu NRBiH* (1951-1956) i drugi fondovi.⁴⁷ Iz navedenih fondova značajni podaci koji se mogu crpiti su podaci o stanju ekonomije, poteškoćama u provođenju petogodišnjeg plana, zatim sagledavanju političkih procesa, duštvenog života i dr. Pored fondova, nezaobilazni dio ahivske građe čine i lične zbirke pojedinaca, koji su u navedenom periodu aktivno učestvovali u političkom životu Bosne i Hercegovine, a to su zbirke: *Đuro Pucar Stari*⁴⁸, Sarajevo (1899-1979); (1929/1979); *Avdo Humo*⁴⁹, Beograd (1914-);(1943/1983); *Rato Dugonjić*⁵⁰, Sarajevo(1916-); (1937/1984).

Gaković, Katica Tadić, *Arhiv Bosne i Hercegovine 1947-1977*, Sarajevo 1977; *Vodič Arhiva Bosne i Hercegovine*, Sarajevo 1987; <http://www.arhivbih.gov.ba/arhiv-bosne-i-hercegovine> (Pristup: 9.9.2021).

⁴⁷ Vidi više: <http://www.arhivbih.gov.ba/arhivski-fondovi-i-zbirke> (Pristup: 9.9.2021).

⁴⁸ Đuro Pucar Stari bio je sekretar Centralnog komiteta Komunističke partije Bosne i Hercegovine (1943-1952), kao i predsjednik Centralnog komiteta Saveza komunista Bosne i Hercegovine (1952-1965).

⁴⁹ Avdo Humo bio je član SKOJ-a od 1934, a Komunističke partije Jugoslavije od 1935. godine. Jedan od istaknutijih aktivista KPJ pred Drugi svjetski rat. Od kraja Drugog svjetskog rata do 1963. godine redovno je biran za republičkog saveznog poslanika. Bio je organizacioni sekretar Pokrajinskog komiteta KPJ za Bosnu i Hercegovinu. Predsjednik Izvršnog vijeća Narodne skupštine SR Bosne i Hercegovine (1953-1956). Vidi više: Arhiv Bosne i Hercegovine, *Lični fond Avdo Humo (1914-1983)*, k-11, dok. 219, *Biografija Avde Hume*; Dženita Sarač - Rujanac, Prilog političkoj biografiji Avde Hume – vijećnika Trećeg zasjedanja Zemaljskog antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Bosne i Hercegovine, *75. godišnjica Trećeg zasjedanja ZAVNOBiH-a: uloga Trećeg zasjedanja ZAVNOBiH-a u društvenom i političkom razvoju Bosne i Hercegovine*, Zbornik radova, ANUBiH, Posebna izdanja, knj. CXCIII, Odjeljenje društvenih nauka, knj. 15, Sarajevo 2020, 175-204.

⁵⁰ Rato Dugonjić u KPJ je od 1937. godine. Od 1948. biran je u CK SKJ i u Predsjedništvo CK SKJ.

Od lokalnih i entiteskih arhiva, tu su fondovi *Historijskog arhiva Sarajevo*⁵¹: *Oblasni komitet Saveza komunista Sarajevo* (1949–1952); *Gradski komitet Saveza komunista Sarajevo* (1945–1955).⁵² Fondovi *Arhiva Republike Srpske*, Banja Luka⁵³: *Oblasni komitet KP Banja Luka* (1949–1952); *Sreski komitet SK Banja Luka* (1945–1966); (1945/1946) i *Gradski komitet KP Banja Luka* (1945–1955).⁵⁴ Fondovi *Arhiva Tuzlanskog kantona*⁵⁵, Tuzla: *Oblasni komitet Saveza komunista Bosne i Hercegovine Tuzla* (1949–1955); *Sreski komitet Saveza komunista Bosne i Hercegovine Tuzla* (1945–1966)⁵⁶ i zbirka *Cvijetin Mijatović-Majo*⁵⁷. Fondovi *Arhiva Hercegovačko-neretvanskog*

⁵¹ Historijski arhiv Sarajevo, osnovan je 1948. godine. Prvobitno je nosio naziv Arhiv grada Sarajeva. Odluku o osnivanju arhiva, koja je donesena pod brojem I/6491, donio je Narodni odbor grada Sarajeva 3. maja 1948. godine. Odluka je stupila na snagu objavljivanjem u “Službenom listu NRBiH”, br. 20, od 20. maja 1948. godine. U junu mjesecu 1975. godine Arhiv grada Sarajeva mijenja ime i od tada nosi naziv Istorijski arhiv Sarajevo. Odlukom Skupštine Kantona Sarajevo od 24. jula 1997. godine, Kanton preuzima prava osnivača JU Istorijski arhiv Sarajevo. Više vidi: https://www.arhivsa.ba/wordpress/?page_id=104 (Pristup: 9.9.2021). Grupa autora, *Istorijski arhiv Sarajevo*, Sarajevo 1987; Grupa autora, *Vodič kroz fondove i zbirke Istorijskog arhiva Sarajevo*, Sarajevo 2003.

⁵² Više vidi: http://www.arhivsa.ba/wordpress/?page_id=986 (Pristup: 9.9.2021).

⁵³ Arhiv Republike Srpske sa sjedištem u Banja Luci osnovan je 1992. godine. U njegov sastav ušli su bivši Arhiv Bosanske Krajine u Banja Luci kao sjedište nove institucije, Regionalni arhiv Doboj i Istorijski arhiv Foča. Arhiv RS uspostavio je regionalne kancelarije u Zvorniku, Sokocu i Trebinju. Arhiv RS prikuplja, štiti, čuva, sređuje, obrađuje i daje na korišćenje arhivsku građu na cjelokupnoj teritoriji Republike Srpske. Više vidi: Bojan Stojnić, *Arhiv Republike Srpske: Od gradske do institucije od nacionalnog značaja (1953–2018)*, Banja Luka 2018; Bojan Stojnić, *Arhiv Republike Srpske 1953–2013 — Archives of the Republic of Srpska 1953–2013*, Banja Luka 2013; Nebojša Radmanović (priredio), *Arhiv Bosanske Krajine Banjaluka 1935–1983*, Banja Luka 1983.

⁵⁴ Vidi: https://arhivrs.org/?page_id=357; <http://arhipedija.com/> (Pristup: 9.9.2021).

⁵⁵ Arhiv Tuzlanskog kantona je osnovan Odlukom Gradskog narodnog odbora Tuzla 01. jula 1954. godine, a na osnovu Preporuke Izvršnog vijeća NR Bosne i Hercegovine broj 3768/53 od 24. januara 1954. godine. Osnovan je kao Arhiv grada Tuzle, ali se ubrzo njegova funkcija proširila na područje tuzlanskog sreza, a potom i na područje ostalih srezova sjeveroistočne Bosne (19 opština). Zbog svoje regionalne funkcije Arhiv je 1966. godine promijenio ime u Istorijski arhiv Tuzla. Nakon ukidanja srezova 1966. godine, u okviru nove koncepcije daljeg razvoja arhivske službe u Bosne i Hercegovine, došlo je sredinom 1968. godine do integracije sa Arhivom Doboj, čime se područje njegovog djelovanja proširilo na još 10 opština – ukupno 28. U toku svog djelovanja Arhiv je više puta mijenjao smještajni prostor, da bi konačno 1988/1989. godine preselio u adaptirani prostor zgrade starog „Grafičara“ (ulica Franje Ledera broj 1), gdje se i danas nalazi. Više vidi: Sulejman Ramić, Nizara Mušović Tadić, *Regionalni istorijski arhiv Tuzla 1954–1979*, Tuzla 1979; Grupa autora, *Vodič Arhiva Tuzla*, Tuzla 1989; Azem Kožar, *Regionalni istorijski arhiv Tuzla 1954–1994*, Tuzla 1995; Grupa autora, *Pedeset godina Arhiva u Tuzli (1954–2004)*, Tuzla 2005; Izet Šabotić, Nermana Hodžić, Selma Isić, *Vodič kroz arhivske fondove i zbirke Arhiva Tuzlanskog kantona*, Tuzla 2012; Izet Šabotić, Sead Selimović, *Biobibliografija zaposlenika Arhiva Tuzlanskog kantona (povodom 60 godina rada 1954–2014)*, Tuzla 2014.

⁵⁶ Vidi inventare: https://www.arhivtk.ba/?page_id=374 (Pristup: 9.9.2021).

⁵⁷ Cvijetin Mijatović bio je društveno-politički radnik u SR Bosni i Hercegovini. Od juna 1943. godine bio je sekretar Oblasnog komiteta KPJ i sekretar Oblanog komiteta Narodnooslobodilačkog fronta za Istočnu Bosnu. Bio je član ZAVNOBiH-a i član AVNOJ-a (od drugog zasjedanja u Jajcu, novembra 1943. godine. Nakon rata, obavljao je mnoge odgovorne državne i partijske funkcije:

kantona⁵⁸, Mostar: *Sreski komitet Saveza komunista BiH Konjic* (1942-1955); *Oblasni komitet Komunističke partije Bosne i Hercegovine Mostar* (1949-1951).⁵⁹ Fond *Arhiva Unsko-sanskog kantona*, Bihać: *Sreski komitet Saveza komunista Bosne i Hercegovine Bihać* (1945-1966) i zbirka *Cazinska buna 1950*.⁶⁰ Fond Kantonalnog arhiva Travnik⁶¹, Travnik: *Sreski komitet KP Bosne i Hercegovine Zenica* (1948-1955).

Fondovi *Arhiva Jugoslavije*⁶², Beograd: *Predsjedništvo Vlade FNRJ 1944-1953*. (fond br. 50); *Antifašistički front žena Jugoslavije* (1945-1953) (fond br. 141); *Kancelarija Maršala Jugoslavije* (1943-1953) (fond br. 836); *Saveza komunista Jugoslavije* (1919-1990) (fond br. 507)⁶³, te fondovi *Hrvatskog*

---

ministar u Vladi Narodne Republike Bosne i Hercegovine, od 1945. do 1958. godine; direktor lista „Komunist“, organa Saveza komunista Jugoslavije, od 1958. do 1961. godine; veleposlanik Jugoslavije u Sovjetskom Savezu, od 1961. do 1965. godine; predsjednik Centralnog komiteta Saveza komunista Bosne i Hercegovine, od 1965. do 1969. godine; član Predsjedništva SFRJ od 1974. godine, a od 15. maja 1980. do 15. maja 1981. godine i predsjednik Predsjedništva SFRJ. Više vidi: Arhiv Tuzlanskog kantona, *Lični fond Cvijetin Mijatović 1931-1988*, k-1, serija Ia, dok. Ia2, *Biografski podaci Cvijetina Mijatovića*.

⁵⁸ Arhiv Hercegovacko-neretvanskog kantona/županije nastao je Odlukom Vlade HNK/Ž od 30. jula 2004.godine, spajanjem Arhiva Hercegovine Mostar i Arhiva Hrvatske Republike Hercegovine. Osnivanjem Arhiva Hercegovine u Mostaru, 1954. godine počinje organizovana djelatnost prikupljanja, čuvanja, zaštite i obrade arhivske građe u Hercegovini. O značaju, važnosti i ulozi Arhiva u Mostaru i regiji govori količina arhivske građe i sredenost arhivskih fondova, uspješna zaštita van Arhiva, korištenost arhivskih vrijednosti u naučne i dokazne svrhe, kulturno-obrazovna i izložbena aktivnost, te zavidna izdavačka djelatnost. Arhiv je osnovan 4. jula 1954. godine, rješenjem Narodnog odbora grada Mostara, br. 14653/54 pod nazivom "Arhiv grada Mostara". Vidi: <https://arhivhkn-z.ba/o-nama/historija-arhiva/> (Pristup: 9.9.2021); Grupa autora, *45 godina Arhiva Hercegovine*, Mostar 1999.

⁵⁹ O fondovima i zbirkama vidi: Grupa autora, *Vodič kroz fondove i zbirke Arhiva Hercegovine*. Mostar 1973; <http://arhivhkn-z.ba/fondovi-i-zbirke/> (Pristup: 9.9.2021).

⁶⁰ O Arhivu (osnovan 1982. godine) više vidi: <https://www.facebook.com/arhiv.usk/about/> (Pristup: 9.9.2021). *Pregled arhivskih fondova i zbirki u Arhivu USK-a Bihać od 1880-2006. godine*. (Interno dostavljeno).

⁶¹ Arhiv je osnovan 15. marta 1954. godine. Više o fondovima i zbirkama vidi: *Popis fondova 20i20zbirki Kantonalnog arhiva Travnik.pdf*. <https://sbk-ksb.gov.ba/hr/kantonalni-arhiv.html> (Pristup: 9.9.2021).

⁶² Opštim zakonom o državnim arhivama osnovana je 21. januara 1950. godine Državna arhiva FNRJ. Arhiv je nekoliko puta menjao ime, a najduže je radio i u javnosti je najpoznatiji kao Arhiv Jugoslavije. Arhiv je nadležan da prikuplja, čuva, sređuje, obrađuje i daje na korišćenje arhivsku građu nastalu radom institucija jugoslovenske države (od osnivanja 1918. do raspada 2006. godine) i pojedinih ličnosti. Više o Arhivu Jugoslavije vidi: Grupa autora, *Arhiv Jugoslavije 1950-1995*, Beograd 1995; Komnen Pijevac (urednik), *Arhiv Jugoslavije 1950-2000*, Beograd 2000; Лилијана Ратковић-Трифуновић ... и др, *Архив Југославије = The Archives of Yugoslavia*, Beograd 2010.

⁶³ O fondovima i zbirkama Arhiva Jugoslavije vidi: Grupa autora, *Arhiv Jugoslavije: vodič za korisnike arhivske građe*, Beograd 1985; Grupa autora, *Indeks sadržaja informativnih sredstava sredenih i obrađenih fondova i zbirki Arhiva Jugoslavije*, knj. 1-2, Beograd 1995; Dušan Jončić, Gojko Malović, Saša Ilić, Nada Petrović, *Vodič kroz zbirke = A Guide Through Collections*, Beograd 2007; Branka Doknić, Milić F. Petrović, *Vodič kroz fondove Arhiva Jugoslavije 1945-2006*, knjiga 1, Beograd 2014; Branka Doknić, *Vodič kroz fondove Arhiva Jugoslavije 1945-2006*, knjiga 2, Beograd 2018.

*državnog arhiva*⁶⁴, Zagreb: HR-HDA-1561. *Služba državne sigurnosti Republičkog sekretarijata za unutrašnje poslove Socijalističke Republike Hrvatske*; HR-HDA-1220. *Savez komunista Hrvatske. Centralni komitet*.⁶⁵

Pored pomenutih historijskih izvora, važan segment je istraživanje tematike Informbirovske krize i njenog utjecaja na teritorij Bosne i Hercegovine su i dokumenta (strogo povjerljiva) Službe državne bezbjednosti Bosne i Hercegovine, bivše Uprave državne bezbjednosti (UDB-a), čija je građa strogo čuvana i pohranjena u *Arhivu obavještajno-sigurnosne agencije Bosne i Hercegovine*. Riječ je o izvještajima, elaboratima i analizama rada po Informbirou.⁶⁶ Uvidom u ove dokumente došlo bi se do veoma važnih saznanja i informacija, koje su bile nepoznate do sada naučnoj javnosti.

Predstavljeni fondovi, su osnova da se pristupi u istraživanju i elaboriranju navedene teme, međutim, nije čest slučaj da se svi fondovi ne iskoriste. Naime, historičar u svome istraživanju može iz određenog broja fondova, doći do dokumenata koji će mu u kombinaciji sa ostalim historijskim izvorima, pomoći, da rasvijetli i odgovori na navedenu temu, ali to sve zavisi od kompetencije i sposobnosti historičara.

Objavljeni historijski izvori

Pored historijskih izvora prvog reda, tu su i objavljeni historijski izvori koji predstavljaju, također važan segment historičaru u procesu njegovog istraživanja i pisanja određene teme, u ovom slučaju tematike kojim se bavi ovaj rad. Građa je raznovrsna, a najviše objavljivanjem arhivske građe, bavili su se institucije, a u ovom slučaju i pojedinci, kojima je tematika ovog rada bila u užem ili širem kontekstu predmet bavljenja i istraživanja.

---

⁶⁴ Više o Hrvatskom državnom arhivu vidi: <http://www.arhiv.hr/hr-hr/O-nama/Povijest> (Pristup: 9.9.2021).

⁶⁵ O fondovima i zbirkama Hrvatskog državnog arhiva vidi: *Pregled arhivskih fondova i zbirki Republike Hrvatske*, sv. I, Zagreb 2006; *Pregled arhivskih fondova i zbirki Republike Hrvatske*, Kazala i bibliografija, sv. II, Zagreb 2007. Također vidi: <http://www.arhiv.hr/hr-hr/Istrazite-gradivo>; <https://hais.arhiv.hr/HDA/> (Pristup: 9.9.2021).

⁶⁶ Riječ je o arhivskoj građi koja sadrži oko 67.000 dosijea lica u periodu od 1944-1992. godine, 3.500 dosijea izvora, nekoliko desetina hiljada informacija, depeša vezanih za akcije SDB-a. 3.000 elaborata i mnoštvo druge strogo čuvane dokumentacije. Informaciju o navedenoj arhivskoj građi sam pronašao u feljtonima koji su izlazili u novinama pod nazivom „Jutanje novine“ tokom februara 2001. godine. Milenko Pajić, „Jutanje“ istražuju tajne arhive UDB-e“, *Jutanje novine*, februar 2001.

Objavljivanje dokumenata najviše su se bavili naučnici poput Branka Petranovića, Momčila Zečevića⁶⁷, Vladimir Dedijera⁶⁸ i dr. Također, potrebno je istaći Radoicu Luburića, naučnika iz Crne Gore, koji je donio u okviru svoje knjige *Pomirenje Jugoslavije i SSSR-a 1953-1955*, dosta značajnih dokumenata kako iz arhiva sa prostora bivše Jugoslavije, tako posebno iz arhiva Rusije. Njegova knjiga odnosno zbornik dokumenata doživio je dva izdanja, posljednji 2007. godine.⁶⁹

Pored ovih zbornika dokumenata treba istaći i objavljene zapisnike i odluke sa sjednica Narodne vlade Bosne i Hercegovine, sjednica i kongresa CK KPJ, Zapisnici Politbiroa CK KP Hrvatske/SKH za period od 1945. do 1959. godine, kao i pisma koji su razmjenjivani između CK KPJ i CK SKP (b).⁷⁰ Svakako tu je i druga objavljena građa, koja se odnosi dokumente o agresivnim postupcima vlada „istočnog bloka” prema Jugoslaviji, zatim dokumenti o spoljnoj politici Jugoslavije 1948, o kulturnoj politici Jugoslavije, zatim o dokumentima o jugoslovensko-sovjetski odnosima 1945-1956. i drugi.⁷¹ Pitanja industrijskog razvoja, izvršenje petogodišnjeg plana, problem regrutiranja radne snage, dobrovoljni rad, takmičenje itd, veoma često su se nalazili na dnevnom redu partijskih foruma koji su pratili ekonomska zbivanja, donoseći

⁶⁷ To su djela: Branko Petranović, *Zapisnici sa sednica Politbiroa Centralnog komiteta KPJ (11. jun 1945 – 7. jul 1948)*, Beograd, 1995; Branko Petranović, Momčilo Zečević, *Jugoslavija 1918-1984, Zbirka dokumenata*, Beograd 1985; Branko Petranović, Momčilo Zečević, *Jugoslovenski federalizam. Ideje i stvarnost, Tematska zbirka dokumenata, II*, Beograd 1987; *Sjednice Centralnog komiteta KPJ (1948-1952)*, priredili Branko Petranović, Ranko Končar i Radovan Radonjić, Beograd 1985.

⁶⁸ Vladimir Dedijer, *Dokumenti 1948*, sv. 1, 2, 3, Beograd, 1979/80.

⁶⁹ Radoica Luburić, *Pomirenje Jugoslavije i SSSR-a 1953-1955*, Tematska zbirka dokumenata, prvo izdanje, Podgorica 1999, 777, drugo izdanje, Podgorica 2007, 781.

⁷⁰ *Četvrti plenum CK KPJ* (3. i 4. juni 1951), Beograd 1951; *Narodna vlada Narodne Republike Bosne i Hercegovine 1945-1948*, Zapisnici, priredila Rosa Cvijanović, Sarajevo 1985; *Odluke V. kongresa Komunističke partije Jugoslavije*, Beograd 1948; *Peti kongres Komunističke partije Jugoslavije*, izvještaji i referati. Beograd 1948; *Pisma CK KPJ i pisma CK SKP (b)*, Beograd 1948.

⁷¹ *Bela knjiga o agresivnim postupcima vlada SSSR-a, Poljske, Čehoslovačke, Rumunije, Bugarske, Mađarske i Albanije prema Jugoslaviji*, Ministarstvo inostranih poslova FNRI, Beograd 1951; B. Doknić, M. F. Petrović, I. Hofman, *Kulturna politika Jugoslavije 1945-1952*, Zbornik dokumenata, Knjiga I, II, Beograd 2009; *Dokumenti o spoljnoj politici Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije 1948*, Beograd 1987; *Jugoslavija 1918-1988. Statistički godišnjak*. Savezni zavod za statistiku, Beograd 1989; *Jugoslovensko-sovjetski odnosi 1945-1956*, Zbornik dokumenata, Beograd 2010; *Jugoslavija i SSSR. Susreti i razgovori na najvišem nivou rukovodilaca Jugoslavije i SSSR 1946-1964*, Dokumenti o spoljnoj politici Jugoslavije, Beograd 2014; Milan Terzić, Mihajlo Basara, Dmiatar Tasić, *Informbiro i Jugoslovenska (narodna) armija*, Zbornik dokumenata, Beograd 2015; Grupa autora, *Zatočenici Golog Otoka: registar lica osuđenih zbog Informbiroa*, Dokumenta službi bezbjednosti, Beograd 2016; Goran Miloradović, *Između dve otadžbine - jugoslovenski politički emigranti u Sovjetskom Savezu 1948-1956*, Dokumenti službi bezbjednosti, Beograd 2016; *Zapisnici Politbiroa CK KPH/Izvršnog komiteta SKH*, sv. I, II (1945-1952), Zagreb 2006, sv. III (1952-1954), Zagreb 2008. i sv. IV (1955-1959), Zagreb 2010; *Statistički godišnjak Narodne Republike Bosne i Hercegovine 1945-1953. godine*, Sarajevo 1954; *Kultura i umetnost 1953-1955. Statistički bilten*, Beograd 1957.

ponekad ključne odluke. Navedene dokumente nadopunjuju zapisnici Privrednog savjeta Vlade FNRJ.⁷²

Svakako vrijedno pažnje je zbornik dokumenata pod nazivom *The Cominform Minutes of the Three Conferences 1947/1948/1949*, Feltrinelli Editore, Milano 1994, 1054 str. Knjigu „Informbiro, *Zapisnici tri konferencije 1947/1948/1949*.” objavili su Ruski centar za zaštitu i proučavanje gradiva za modernu povijest i talijanska Fondacija Fertinelli.

Riječ je o kritičkom izdanju dokumenata značajnih za proučavanje međunarodnog komunističkog pokreta u poslijeratnom razdoblju, vanjske politike Staljinove Rusije, te početaka hladnog rata. Objavljeni izvori čuvaju se u Ruskom centru, najznačajnijem arhivu za historiju socijalističkog i komunističkog pokreta dvadesetog stoljeća. Tekstovi zapisnika triju konferencija objavljeni su na temelju izvornika pisanih pisaćim strojem te na temelju kopija zapisnika iz zbirke Informbiro (fond 575, opis I, delo 1.46, 731) pohranjenih u Ruskom centru. Kopije zapisnika Ruskog centra uspoređene su s originalima, koje su potpisali sudionici konferencija, pohranjenima u Arhivu predsjednika Ruske federacije.⁷³

Pored ovog zbornika dokumenata, postoji i dvotomni zbornik dokumenata pod nazivom *Vostočnaja Evropa v dokumentah Rossijskih arhivov*, 1944-1953. Tom I (1944-1948), 985 str, tom II (1949-1953), 1004 str, „Sibirskij hronograf”, Moskva-Novosibirsk 1997, 1998. Zbornik *Istočna Evropa u dokumentima ruskih arhiva 1944-1953*, sa svoja dva toma, predstavlja jedno od nastojanja recentne ruske arhivske i historijske nauke za otvaranjem pitanja utemeljenih na izvornom materijalu, koja bi potpunije razjasnila okolnosti nekih unutrašnjih i vanjskopolitičkih događaja što su obilježili sredinu 40-ih i početak 50-ih godina ovog stoljeća. Prvim je dijelom obuhvaćeno razdoblje 1944-1948. da bi sljedeće godine izašao i drugi svezak koji zatvara cjelinu u periodu od 1949. do 1953. Vrijeme od kraja Drugoga svjetskog rata do godine Staljinove smrti karakteristično je u svjetskoj historiji po stvaranju osnova hladnoratovske, blokovske politike i planskom formiranju uporišta socijalističkog poretka pod najizraavnijim utjecajem SSSR-a. Pojam Istočne Europe, u tom kontekstu, javlja se kao geopolitička odrednica jednog vremena. Zemlje koje su mu tada pripadale

⁷² Miodrag Zečević, Bogdan Lekić (priredili), *Privredna politika Vlade FNRJ. Zapisnici Privrednog savjeta Vlade FNRJ 1944-1953*, knj. 1 (14. XII 1944 – 31. III 1949), Beograd 1995; Bogdan Lekić, Miodrag Zečević (priredili), *Privredna politika Vlade FNRJ. Zapisnici Privrednog savjeta Vlade FNRJ 1944-1953*, knj. 2 (1. IV – 9. XII 1949), Beograd 1995; Miodrag Zečević, Bogdan Lekić (priredili), *Privredna politika Vlade FNRJ. Zapisnici Privrednog savjeta Vlade FNRJ 1944-1953*, knj. 3, (2. I 1950 – 19. XII 1950), Beograd 1995; Bogdan Lekić, Miodrag Zečević (priredili), *Privredna politika Vlade FNRJ. Zapisnici Privrednog savjeta Vlade FNRJ 1944-1953*, knj. 4, (16. II 1951 – 15. I 1953), Beograd 1995.

⁷³ Vidi: Živana Heđbeli, *The Cominform Minutes of the Three Conferences 1947/1948/1949*, Feltrinelli Editore, Milano 1994, 1054 str, Ocjene i prikazi, *Fontes, izvori za hrvatsku povijest*, vol. 3, no. 1, Zagreb 1997, 350-354.

- Albanija, Bugarska, Mađarska, Poljska, Rumunjska, Čehoslovačka i Jugoslavija, predstavljene su u objavljenim dokumentima ruskih arhiva.⁷⁴

Veoma značajnu dopunu arhivskoj građi (historijskim izvorima prvog reda) predstavljaju i podaci iz dnevnih i periodičnih listova, novina koji su izlazili kako u Jugoslaviji, tako i na području Bosne i Hercegovine, kao što su: *Borba*: organ Komunističke partije Jugoslavije; *Front Slobode*, Tuzla; *Komunist*: organ Centralnog komiteta Saveza komunista Jugoslavije; *Oslobođenje*, Sarajevo; *Partijska izgradnja*: organ CK KPJ za partijska i organizaciona pitanja i dr.

Također, određene korisne podatke i obavještenja o navedenoj tematici pružaju i neka službena glasila poput: *Službeni list Federalne Bosne i Hercegovine*, Sarajevo; *Službeni list FNRJ*, Beograd; *Službeni list Narodne Republike Bosne i Hercegovine*, Sarajevo.

Iz ovih službenih listova mogu se pronaći zakonske odredbe koje su se odnosile na istragu i kažnjavanje protivnika jugoslovenskog komunističkog sistema, što uz neophodnu dozu kritičnosti, ova vrsta izvora može doprinijeti cjelovitijem sagledavanju i osvjetljavanju metoda suprostavljanja politici Informbiroa na području Bosne i Hercegovine za vrijeme Informbirovske krize od 1948. do 1956. godine. Uz sve nabrojano, za razrješavanje i prezentiranje određenih historijskih događaja od koristi bi bilo i interesantno svjedočenje preživjelih svjedoka (usmena predaja) o događajima iz navedenog perioda.

Zaključak

Historijski događaj koji se desio u periodu od 1948. do 1956. godine, a koji je vezan za sukob KPJ i Informbiroa odnosno period Informbirovske krize ostavio je veliki i neizbrisiv trag u historiji južnoslavenskih naroda, a ujedno je jedno od najdramatičnijih i najsudbonosnijih faza u novijoj historiji Jugoslavije, odnosno Bosne i Hercegovine. Pokušaj Staljina da potčini rukovodstvo jugoslovenske partije dominaciji Sovjetskog saveza i Titovo „historijsko NE”, dovest će do otvorenog raskola između Tita i Staljina (Jugoslavije i SSSR-a), što će imati velike posljedice na razvoj jugoslovenskog političkog sistema, što će dovesti do sveopćeg progona svih onih koji se izjasnili za politiku Informbiroa u Jugoslaviji, a samim tim će dovesti do složenih promjena u svim oblastima društveno-ekonomske i političke stvarnosti, kako na unutrašnjem planu, tako i na međunarodnom planu. Informbirovska kriza će se posebno odraziti i na društveno-ekonomske i političke prilike u Bosni i Hercegovini.

⁷⁴ Vidi: Diana Mikšić, *Vostočnaja Evropa v dokumentah Rossijskih arhivov, 1944-1953*. Tom I (1944-1948), 985 str, Tom II (1949-1953), 1004 str, “Sibirskij hronograf”, Moskva-Novosibirsk 1997, 1998, Ocjene i prikazi, *Fontes, izvori za hrvatsku povijest*, vol. 3, no. 1, Zagreb 1997, 354-357.

Istraživanje navedene teme od historičara zahtjeva dobro poznavanje historijski izvora prvog reda koji se nalaze u arhivima Bosne i Hercegovine, Arhivu Jugoslavije i Hrvatskom državnom arhivu na osnovu kojih se mogu crpiti potrebni podaci za razumjevanje navedene problematike. Pored historijskih izvora prvog reda, nezaobilazni izvori su i objavljena arhivska građa, štampa, službeni listovi, kao i poznavanje historiografskih djela (knjige, zbornike radova i časopisa) koji su se bavili pitanjem Informbirovske krize u periodu od 1948. do 1956. godine i njenog odraza na teritoriji Bosne i Hercegovine. Ovo iz razloga što se ovim pitanjem bavilo vrlo malo naučnika, historičara, kao i da postoji vrlo malo historijske literature za ovaj period, naročito za teritorij Bosne i Hercegovine. Pravanje za ovu prazninu, uglavnom se nalaze u teoriji historijske distance od određenih događaja, nedovršenosti društvenih procesa i nesređenosti i nedostupnosti arhivske građe. Još veću teškoću u realizaciji i istraživanju ove problematike, predstavlja nemogućnost uvida u historijske izvore prvog reda, koji su još uvijek u najvećem dijelu nedostupni, čime je onemogućeno objelodanjivanje svih historijskih izvora. Ovdje se prvenstveno misli na arhivsku građu odnosno strogo povjerljivih dokumenata bivše Uprave državne bezbjednosti (UDB-a) koja je pohranjena i koja se čuva u arhivu Obavještajno sigurnosne agencije Bosne i Hercegovine. Uvidom u ove dokumente došlo bi se do veoma važnih saznanja i informacija, koje su bile nepoznate do sada naučnoj javnosti.

Od pojave knjige *Informbiro i sjeveroistočna Bosna: odjeci i posljedice sukoba KPJ-Informbiroa (1948-1953)*, pa do danas bilo je pokušaja da se rasvijetli ova problematika kroz nekoliko naučnih konferencija i okruglih stolova, a rezultat toga su i publikovani zbornici radova, kao i članci koji su objavljivani u raznim časopisima kako u Bosni i Hercegovini, tako i šire.

Historiografija i historijski izvori koji su predstavljeni u ovom radu, daju opravdanost da se jedna ovakva tema istraži i objavi u obliku publikacije. U ovom slučaju, da se istraži kroz temu doktorske disertacije. Ovo iz razloga, što do danas nepostoji naučno-istraživačko djelo koje se bavi problematikom Informbirovske krize i njenih odjeka i posljedica na političke, ekonomske i društvene prilike na nivou države Bosne i Hercegovine u periodu od 1948. do 1956. godine.

Summary

The historical event that took place in the period from 1948 to 1956, and which is related to the conflict between the CPY and the Inform Bureau, ie the period of the Inform Bureau crisis, left a large and indelible mark in the history of the South Slavic peoples. History of Yugoslavia, ie Bosnia and Herzegovina.

Stalin's attempt to subjugate the Yugoslav party leadership to Soviet domination and Tito's „historic NO“ will lead to an open rift between Tito and Stalin (Yugoslavia and the USSR), which will have major consequences for the development of the Yugoslav political system, leading to universal persecution of all those who voted for the policy of the Inform Bureau in Yugoslavia, and thus will lead to complex changes in all areas of socio-economic and political reality, both domestically and internationally. The Informbiro crisis will have a special impact on the socio-economic and political situation in Bosnia and Herzegovina.

Researching this topic requires historians to have a good knowledge of historical sources of the first order in the archives of Bosnia and Herzegovina, the Archives of Yugoslavia and the Croatian State Archives, on the basis of which the necessary data can be drawn to understand this issue. In addition to historical sources of the first order, unavoidable sources are published archives, press, official papers, as well as knowledge of historiographical works (books, collections of papers and journals) that dealt with the issue of the Informbir crisis in the period from 1948 to 1956 and its reflections on the territory of Bosnia and Herzegovina. This is due to the fact that very few scientists and historians have dealt with this issue, as well as that there is very little historical literature for this period, especially for the territory of Bosnia and Herzegovina. Justifications for this gap are mainly found in the theory of historical distance from certain events, incomplete social processes and disorder and inaccessibility of archival material. An even greater difficulty in the realization and research of this issue is the impossibility of insight into historical sources of the first order, which are still largely inaccessible, which makes it impossible to disclose all historical sources. This primarily refers to the archival material, ie strictly confidential documents of the former State Security Administration (UDB), which is stored and which is kept in the archives of the Intelligence and Security Agency of Bosnia and Herzegovina. Insight into these documents would provide very important knowledge and information, which was unknown to the scientific public until now.

Since the publication of the book *Informbiro and Northeast Bosnia: Echoes and Consequences of the KPJ-Informbiro Conflict (1948-1953)*, until today there have been attempts to shed light on this issue through several scientific conferences and round tables, and the result has been published collections of papers, such as and articles published in various journals in Bosnia and Herzegovina and beyond.

The historiography and historical sources presented in this paper justify the research and publication of such a topic in the form of a publication. In this case, to be researched through the topic of the doctoral dissertation. This is due to the fact that to this day there is no scientific research work that deals with the issue of the Informbiro crisis and its repercussions and consequences on political, economic and social conditions at the level of the state of Bosnia and Herzegovina in the period from 1948 to 1956.

BIBLIOGRAFIJA/BIBLIOGRAPHY

Objavljeni izvori/ Published sources:

1. Doknić B, Petrović M. F, Hofman I, *Kulturna politika Jugoslavije 1945-1952*, Zbornik dokumenata, Knjiga I. i II, Beograd 2009.
2. Grupa autora, *Zatočenici Golog Otoka: registar lica osuđivanih zbog Informbiroa*, Dokumenta službi bezbjednosti, Beograd 2016.
3. *Jugoslavija i SSSR. Susreti i razgovori na najvišem nivou rukovodilaca Jugoslavije i SSSR 1946-1964*, Dokumenti o spoljnoj politici Jugoslavije, Beograd 2014.
4. *Jugoslovensko-sovjetski odnosi 1945-1956*, Zbornik dokumenata, Beograd 2010.
5. Luburić Radoica, *Pomirenje Jugoslavije i SSSR-a 1953–1955*, Tematska zbirka dokumenata, prvo izdanje, Podgorica 1999, drugo izdanje, Podgorica 2007.
6. Miloradović Goran, *Između dve otadžbine - jugoslovenski politički emigranti u Sovjetskom Savezu 1948-1956*, Dokumenti službi bezbjednosti, Beograd 2016.
7. Terzić Milan, Basara Mihajlo, Tasić Dmitar, *Informbiro i Jugoslovenska (narodna) armija*, Zbornik dokumenata, Beograd 2015.

Knjige/Books:

1. Badovinac Tomislav (ur), *1948. Povijesni razlaz sa staljinskim totalitarizmom*, Zbornik radova, Zagreb 2009.
2. Bećirović Denis, *Informbiro i sjeveroistočna Bosna: odjeci i posljedice sukoba KPJ- Informbiroa (1948-1953)*, Tuzla 2005.
3. Bećirović Denis, *Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini za vrijeme avnojevske Jugoslavije (1945-1953)*, Zagreb-Sarajevo 2012.
4. Dimić Ljubodrag, *Jugoslavija i Hladni rat. Ogledi o spoljnoj politici Josipa Broza Tita (1944-1974)*, Beograd 2014.
5. Dizdarević Raif, *Sudbonosni podvig Jugoslavije. Podsjećanje na istorijeko NE staljinizmu - događaj koji je opredijelio budućnost Jugoslavije*, Sarajevo 2018.
6. Doknić Branka, *Kulturna politika Jugoslavije 1946-1963*, Beograd 2013.
7. Hadžić Senaid, *Veliki zaokret: Bosna i Hercegovina u vremenu tranzicije (od 1880-ih do 1950-ih)*, Tuzla 2021.
8. Holzer Jerzy, *Komunizam u Europi*, Zagreb 2002.
9. Jakovina Tvrтко, Pervišić Martin (urednici), *The Tito-Stalin split. 70 years after*, Zagreb-Ljubljana 2020.
10. Kamberović Husnija, *Prema modernom društvu. Bosna i Hercegovina od 1945. do 1953. godine*, Tešanj 2000.
11. Katz Vera, *Društveni i ekonomski razvoj Bosne i Hercegovine od 1945. do 1952. godine*, Sarajevo 2011.
12. Milišić Senija, *Institucionalizacija nauke u Bosni i Hercegovini 1945-1958*, Sarajevo 2007
13. Milišić Senija, *Kulturna djelatnost u Bosni i Hercegovini 1945-1950*, Sarajevo 2012
14. Nametak Muhamed, *Bosanski trougao u crvenoj zvijezdi. Kulturni tokovi i izgradnja socijalističkog društva u Bosni i Hercegovini od 1945. do 1952. godine*, Sarajevo 2017.

15. Pervišić Martin, *Povijest Golog otoka*, Zagreb 2019.
16. Šabotić Izet, *Tvrda kora i krvave brazde: Agrarna reforma i kolonizacija u Bosni i Hercegovini od 1945. do 1948. godine*, Tuzla 2021.
17. Šarić Tatjana, *U vrtlogu komunizma: Mladi Hrvatske 1945-1954*, Zagreb 2017.
18. Sker Petar (ur), *Istorijsko NE staljinizmu*, Zbornik radova, Sarajevo 2008.
19. Sker Petar (ur), *Tito i Bosna i Hercegovina*, Zbornik radova, Sarajevo 2006.
20. Velagić Adnan, *Dok su gorjele buktinje – Historija socijalističke Jugoslavije*, Mostar 2020.
21. Velagić Adnan, *Hercegovina od 1945. do 1952. godine. (Društveno-političke i privredne prilike)*, Mostar 2008.
22. Životić Aleksandar, *Jugoslovensko-sovjetske vojne suprotnosti (1947-1957). Iskušenja savezništva*, Beograd 2015.

Članci/Articles:

1. Bećirović Denis, Informbirovska kriza i Bosna i Hercegovina, *Tito i Bosna i Hercegovina*, Zbornik radova, Sarajevo 2006, 363-384.
2. Đurović Draženko, Rodoljub Čolaković i informbirovski rascjep 1948. godine, *Historijska traganja*, br. 19, Sarajevo 2020, 349-372. (<https://doi.org/10.51237/issn.2774-1180.2020.19.349>).
3. Đurović Draženko, Sarajevski informbiroovac: Juraj Marek, *Prilozi*, br. 47, Sarajevo 2018, 229-246.
4. Đurović Draženko, Ministri informbirovci u Vladi Narodne Republike Bosne i Hercegovine 1948. godine, *Glasnik Udruženja arhivskih radnika Republike Srpske*, god. IX, br. 9, Banja Luka 2017, 227-243. (<https://doi.org/10.7251/guars1709227d>).
5. Hadžić Senaid, Refleksije sukoba Informbiroa i KPJ-a na zaostajanje poljoprivrede u Bosni i Hercegovini (1949-1952), *Istraživanja*, br. 3, Mostar 2008, 75-90.
6. Hadžić Senaid, Etatism na primjeru obezbijeđenog snabdijevanja stanovništva u uslovima poslijeratne obnove i prvog petogodišnjeg plana, *Historijski pogledi*, god. I, br. 1, Tuzla 2018, 170-186. (<https://doi.org/10.52259/historijskipogledi.2018.1.1.170>).
7. Jajčević Jasmin, „Uz Tita i Partiju“. Djelatnost Antifašističkog fronta žena Bosne i Hercegovine i njihove reakcije na propagandu Informbiroa tokom 1948. i 1949. godine, *Historijski pogledi*, god. IV, br. 5, Tuzla 2021, 102-129. (<https://doi.org/10.52259/historijskipogledi.2021.4.5.102>).
8. Selimović Sead, Iskorištavanje i uništavanje privrede Bosne i Hercegovine u Drugom svjetskom ratu, *Historijski pogledi*, god. III, br. 3, Tuzla 2020, 176-194. (<https://doi.org/10.52259/historijskipogledi.2020.3.3.176>).

Prof. dr. Adnan VELAGIĆ

Fakultet humanističkih nauka Univerzitet „Džemal Bijedić“ u Mostaru

E-mail: adnan.velagic@unmo.ba

Izvorni naučni rad/Original scientific article

UDK/UDC: 94(497:497.6)"1991" (093)

32:327.2:325:327.8(497.6)"1991"

DOI: <https://doi.org/10.52259/historijskipogledi.2021.4.6.122>

BOSNA I HERCEGOVINA U POLITIČKOJ ORBITI KARADORĐEVA I TIKVEŠA

Apstrakt: *Tokom 80-ih godina XX stoljeća socijalističku Jugoslaviju su pogađali različiti društveni problemi, koji su rastakali krhko tkivo Titovog državno-političkog naslijeđa. Početkom 90-ih godina, kada je započela nezadrživa faza disolucije ove zemlje, na površinu su isplivale nacional-šoviniističke pretenzije riješene da u periodu općeg poremećaja realiziraju svoje stare velikodržavne ambicije. Iako je u tom vrtlogu društvenih previranja metod vojničke sile korišten kao dominirajući i neizostavni faktor, ipak su zakulisni politički dogovori vrlo često bili mnogo učinkovitiji u realizaciji određenih ciljeva. Nekada vođeni javno, a nekada tajno, ovakvi pregovori su najčešće bili tipičan izraz velikonacionalnih aspiracija. U tom kontekstu se mogu posmatrati zasigurno jedni od najpoznatijih separatnih pregovora 90-ih godina na tlu raspadajuće Jugoslavije, vođenih između Slobodana Miloševića i Franje Tuđmana. Iako do danas ovi razgovori nisu objavljeni, brojni bliski saradnici srbijanskog i hrvatskog predsjednika, ali i sudionici različitih političkih sesija vrlo jasno ukazuju na prisustvo visokog stepena njihove međusobne saglasnosti oko podjele teritorija Bosne i Hercegovine. U ovom radu autor je nastojao da kroz izjave Tuđmana i Miloševića, te obraćanja njihovih bliskih saradnika i sudionika u brojnim političkim razgovorima osvjetli separatna srpsko-hrvatska nastojanja da podjele teritorij Bosne i Hercegovine.*

Ključne riječi: *Bosna i Hercegovina, Bošnjaci, Franjo Tuđman, Slobodan Milošević, srpsko-hrvatski pregovori, velikonacionalne pretenzije.*

BOSNIA AND HERZEGOVINA IN POLITICAL ORBIT OF KARADJORDJEVO AND TIKVES

Abstract: *During the 1980s, socialist Yugoslavia was hit by various social problems, which disintegrated the fragile tissue of Tito's state-political legacy. In the early 1990s, when the unstoppable phase of dissolution of this*

country began, national-chauvinist pretensions resolved to realize their old great-power ambitions in a period of general disruption surfaced. Although in this whirlwind of social turmoil the method of military force was used as the dominant and indispensable factor, behind the scenes political arrangements were very often much more effective in realizing certain goals. Sometimes conducted in public, and sometimes secretly, such negotiations were most often a typical expression of grand national aspirations. In this context, one can certainly observe one of the most famous separate negotiations in the 1990s on the soil of the disintegrating Yugoslavia, conducted between Slobodan Milošević and Franjo Tuđman. Although these talks have not been published to date, many close associates of the Serbian and Croatian presidents, as well as participants in various political sessions, clearly indicate the presence of a high degree of their mutual agreement on the division of Bosnia and Herzegovina. In this paper, the author tried to shed light on the separate Serbo-Croatian efforts to divide the territory of Bosnia and Herzegovina through the statements of Tuđman and Milošević, and the speeches of their close associates and participants in numerous political talks.

Key words: *Bosnia and Herzegovina, Bosniaks, Franjo Tuđman, Slobodan Milošević, Serbo-Croatian negotiations, multinational pretensions.*

Bosna i Hercegovina i Bošnjaci u koncepcijama velikosrpske i velikohrvatske politike 90-ih godina XX stoljeća

Temeljnu postavku velikosrpske i velikohrvatske politike prema Bošnjacima,¹ tokom 90-ih godina XX stoljeća, činila je ideologija nacionalizma i šovinizma. U tim okvirima nedvojbeno se budio stari duh nacionalfašizma iz vremena Drugog svjetskog rata, kada su četnici predvođeni Dražom Mihailovićem nastojali uništiti „sve što je tursko“, a Pavelićevi jurišnici metodom indoktrinacije od Bošnjaka napraviti „cvijeće hrvatskog naroda“. Zajednička matrica ovih dvaju ideologija nalazila se u činjenici da su i velikosrbi i velikohrvati u korijenu potirali nacionalnu samobitnost Bošnjaka. Razlike, koje se mogu primjetiti, odnose se na „rješenje muslimanskog pitanja“. Naime, dok je kod velikosrba prioritetno – ali ne i nužno uvijek, jer su postojale i ideje o bosanskohercegovačkim Muslimanima kao o „najčistijim Srbima“ – trebalo pristupiti uništavanju ili protjerivanju Bošnjaka u Tursku, te na taj način riješiti pitanje „gospodara“ u Bosni i Hercegovini, kod velikohrvata je, zbog evidentne demografske inferiornosti u odnosu na Srbe, predominirala misao o bosanskohercegovačkim Muslimanima kao o „sastavnom dijelu hrvatskog nacionalnog korpusa“.

¹ U radu se pored nacionalnog imena Bošnjaci, koristi i tadašnji zvaničan naziv Muslimani.

U Srbiji je još početkom 80-ih godina srbijanska intelektualna elita započela sa otvorenim inkriminacijom Bošnjaka, optužujući ih da nastoje ostvariti dominaciju u Bosni i Hercegovini. Ubrzo su se u sveopštu antibošnjačku kampanju uključili srbijanski mediji, političari i Srpska pravoslavna crkva. Bošnjacima se spočitavalo apsolutno sve, od toga da su „Turci“ i „kvazinarod koji je izmislio Tito“,² do lažnih optužbi da žele stvoriti islamsku republiku u Bosni i Hercegovini. Naravno, sva ova antibošnjačka i antiislamska kampanja imala je samo jedan cilj – stvoriti preduslove odnosno pronaći razloge, za realizaciju velikosrpskih ambicija prema Bosni i Hercegovini.

S druge strane, Tuđmanova promišljanja o Bosni i Hercegovini i Bošnjacima, od samoga početka, nisu se odmicala od Starčevićeve i kasnije Pavelićeve ideologije o „bosanskohercegovačkim muslimanima kao o sastavnom dijelu hrvatskog nacionalnog korpusa“, odnosno o „muslimanima kao cvijeću hrvatskog naroda“. U nastojanju da dokaže navodno hrvatsko porijeklo Bošnjaka, Tuđman je u jednom intervjuu *La Figarou* izjavio sljedeće:³

Hrvatska je prihvatila, znači, tu zadaću europeizacije bosanskih Muslimana, znači da ona bude jamstvo, da oni postaju sve više sastavni dio europske civilizacije, a ne sredstvo fundamentalizma u Europi. U tom pogledu se poklapaju i strateški interesi Hrvatske s takvim jednim rješenjem, s obzirom na granice, a osim toga povijesna je istina da je većina tih bosanskih Muslimana podrijetlom hrvatska i bila u sastavu hrvatskih država, čak govore, većina njih govori jednim od najhrvatskijih dijalekata, ikavicom.

Slične konstatacije o Bošnjacima Tuđman je ponovio sedmičniku *Globus*, kada je na direktno pitanje novinara: „Jesu li za vas Bošnjaci ili Muslimani, Hrvati?“, kazao sljedeće:⁴

² Prihvatajući velikosrpske ideološke projekte iz XIX i XX stoljeću, *Načertanije* i *Homogena Srbija*, srbijanski nacionalistički intelektualci razvijali su tezu o srpsko-pravoslavnom porijeklu bosanskohercegovačkih Muslimana. Karakterističan primjer toga jeste roman srbijanskog književnika Vuka Draškovića pod nazivom *Nož* (1982), u kojoj je autor nastojao dokazati da sve muslimanske porodice u Bosni i Hercegovini imaju srpsko-pravoslavno porijeklo. Simboličan izraz ovih nastojanja predstavlja scena u kojoj se hodža krsti ispred pravoslavnog krsta. Na osnovu ove knjige srbijanski režiser Miroslav Lekić je 1999. godine napravio istoimeni film. Također, česte su bile pojave da su u to vrijeme velikosrpski nacionalisti na svojim skupovima pjevali šovinističke pjesme, poput: „Muslimani crni vrani, crni su vam došli dani, nema Tita da vas brani“ ili „Ko je drugi mi smo prvi da pijemo turske krvi“.

³ *Bosna i Hercegovina i Bošnjaci u politici i praksi dr. Franje Tuđmana*, Vijeće kongresa bošnjačkih intelektualaca, Sarajevo 1998. (dalje: *Bosna i Hercegovina i Bošnjaci u politici i praksi dr. Franje Tuđmana*). „Europeizacija bosanskih Muslimana, Intervju dr. Franje Tuđmana“ *La Figarou* (citirano prema *Novom listu*), 26. rujan 1995, 50.

⁴ „Europeizacija bosanskih Muslimana, Intervju dr. Franje Tuđmana“ *La Figarou* (citirano prema *Novom listu*), 26. rujan 1995, 50; „Bošnjaci su Hrvati“, *Oslobođenje*, 20. studeni 1996, 54-55.

Moje gledište ostalo je nepromjenjeno: Bošnjaci su najvećim dijelom, oko 80%, bili Hrvati, ali ih je religija naknadno izdvojila iz hrvatskog korpusa (...) Odluka KP o priznavanju Muslimana kao posebne nacije nije bila u hrvatskom interesu, a s tim se čak nisu složili ni Homeini ni Gadafi.

Iz navedene izjave se vidi da je Tuđman, u zauzimanju ovakvog stava prema Bošnjacima, bio rukovođen isključivo hegemonističkim pretenzijama prema Bosni i Hercegovini. Da je to tako svjedoči nam nastavak ovog intervjua, u kojem on, kritikujući hrvatsku inteligenciju iz 1968. godine – koja je prihvatila prijedlog KPJ da Muslimani dobiju nacionalni status – navodi da se to nije smjelo dogoditi „jer su interne prognoze govorele da bi se 80 do 85% dotad neopredjeljenih Muslimana izjasnilo za Hrvate, a samo 10 do 15% za Srbe. Prema tome jasno je da bi granice Hrvatske (podvukao A.V.), kakve su, bile ojačane da nije donesena ta za Hrvatsku strateški nepovoljna odluka. Grgo Gamulin može vam biti svjedok da sam tako istupio 1968. u Matici Hrvatskoj.“⁵

„Kada se Srbi i Hrvati slože u škare“ ili kako podebljati „perec“

Početak 1991. godine, kada je Jugoslavija ulazila u završnu fazu svoga raspada, tri republike – Slovenija, Hrvatska i Bosna i Hercegovina – su se suočile sa mogućnošću otvorene agresije iz Srbije. Ipak, nespremnost Sovjetskog Saveza da pomogne velikosrpske planove i određena neslaganja sa vrhom JNA odgodili su tu mogućnost za izvjesno vrijeme, te naveli Slobodana Miloševića da stupi u kontakt sa Franjom Tuđmanom i započne pregovore o „mirnom srpsko-hrvatskom razlazu“.⁶ Iako su njihovi stavovi oko budućnosti Jugoslavije bili dijametralno suprotni, ova dvojica nacionalnih lidera su načelnu saglasnost pronašla u pogledu Bosne i Hercegovine. Naime, obojica su zastupali mišljenje da je „Bosna i Hercegovina Titova umjetna tvorevina i da kao takva ne može opstati“.⁷ U toku tajnih razgovora u Karadorđevu 26. marta

⁵ „Bošnjaci su Hrvati“, *Oslobodenje*, 20. studeni 1996, 54.

⁶ Adnan Velagić, *Dok su gorjele buktinje*, Mostar 2020, 284. (dalje: A. Velagić, *Dok su buktinje gorjele*).

⁷ Sporazum Milošević-Tuđman uveliko podsjeća na raniji, manje poznati, sporazum Stojadinović-Pavelić, koji je potpisan 1954. godine u Buenos Airesu. Prema dogovoru između Milana Stojadinovića i Ante Pavelića, predviđena je podjela Jugoslavije na tri države: Sloveniju, Hrvatsku i Srbiju, uz podjelu Bosne i Hercegovine na srpski i hrvatski dio. Granična linija između planirane srpske i hrvatske države išla je skoro sredinom Bosne i Hercegovine i to: rijekom Savom do ušća Bosne, te dalje rijekom Bosnom preko planinskih vrhova do početka donjeg toka rijeke Neretve, i dalje rijekom Neretvom do njenog ušća u Jadransko more. Na ovaj način Bosanska Krajina je trebalo da pripadne Hrvatskoj, dok bi najveći dijelovi centralne i istočne Bosnom, te istočne Hercegovine i južne Dalmacije pripali Srbiji. Sporazum je predviđao i preseljavanje stanovništva – Srba u Srbiju i Hrvata i Bošnjaka u Hrvatsku. Jedina sporna tačka

1991. godine Milošević i Tuđman su – kako navode brojni relevantni političari iz toga vremena – dogovorili podjelu Bosne i Hercegovine. Prema svjedočenjima Hrvoja Šarinića (Tuđmanov opunomoćenik za pregovore sa Miloševićem) – a što su posvjedočili Ante Marković, Stjepan Mesić, Kiro Gligorov i akademik Dušan Bilandžić (član tzv. ekspertne komisije za razgraničenje) – Tuđman se zalagao da ta podjela ide granicom nekadašnje Banovine Hrvatske, sa čim se Milošević načelno složio.⁸ Ovu konstataciju Tuđman je potvrdio kasnije, kada je na 7. sjednici Vrhovnog državnog vijeća Republike Hrvatske, 8. juna 1991. godine, kazao sljedeće:⁹

Razgraničenje u Bosni i Hercegovini ćemo napraviti zbog toga što to odgovara Srbiji i Hrvatskoj podjednako, a muslimanska komponenta zapravo i nema drugog izlaza osim da prihvati to rješenje.

Prilog 1. Milošević i Tuđman u Karađorđevu 26. 3. 1991. godine.

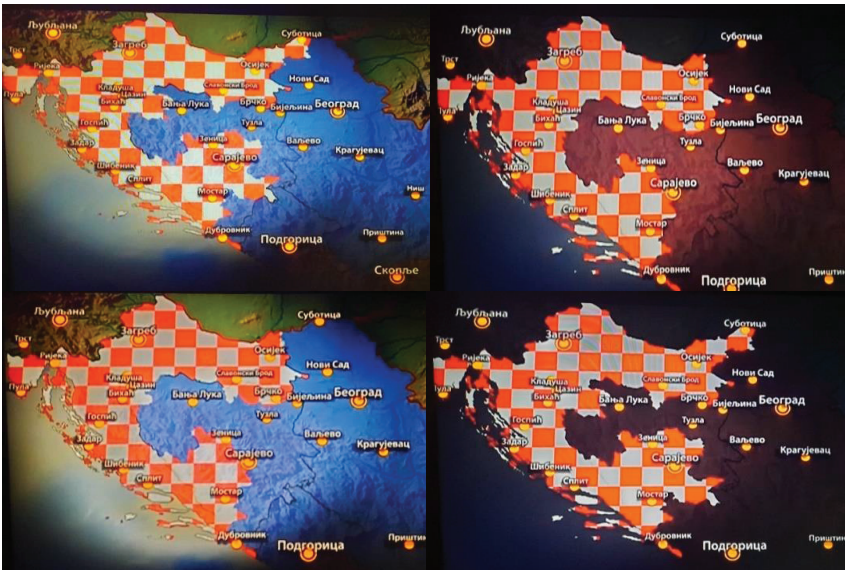
bio je grad Dubrovnik. Dok je Pavelić predlagao plebiscit naroda ili samostalni Dubrovnik, Stojadinović je smatrao da je Dubrovnik srpski grad. Za ovaj ustupak bio je spreman Hrvatskoj prepustiti Banja Luku.

⁸ Opširnije u: Hrvoje Šarinić, *Svi moji tajni pregovori sa Slobodanom Miloševićem*, Zagreb 1999, 942-944. Hrvoje Šarinić navodi da su se Milošević i Tuđman tokom ratnih godina sreli 48 puta, a da su u Karađorđevu i Tikvešu konkretizirali podjelu Bosne i Hercegovine. Također, on navodi da se kao specijalni izaslanik Franje Tuđmana sa Miloševićem tajno sastao 11 puta u Beogradu.

⁹ Jerko Zovak, *Rat u Bosanskoj Posavini 1992*, Slavonski Brod 2009, 55. (dalje: J. Zovak, *Rat u Bosanskoj Posavini*).

U cilju realizacije postignute načelne saglasnosti oko podjele Bosne i Hercegovine, Tuđman i Milošević su nedugo poslije sastanka u Karađorđevu, formirali četveročlane ekspertne komisije, sastavljene od univerzitetskih profesora prava i historije. Njihov zadatak je bio da postignu dogovor oko teritorijalnog razgraničenja između Srbije i Hrvatske u Bosni i Hercegovini. Predsjednik srbijanske komisije bila je prof. dr. Smilja Avramov, dok je hrvatsku komisiju predvodio prof. dr. Dušan Bilandžić.

Komisije su se u tajnosti sastale tri puta tokom mjeseca aprila i to u Tikvešu, Beogradu i Zagrebu. Na samom početku problematizirana je startna pozicija Srbije i Hrvatske, oko pitanja njihovog razgraničenja u Bosni i Hercegovini. Naime, dok je hrvatska Komisija zahtjevala da početak razgovora oko ovog pitanja krene od tzv. avnojevskih granica, srbijanska Komisija je smatrala da AVNOJ treba zanemariti i da startna pozicija za otvaranje razgovora oko srbijansko-hrvatskog razgraničenja treba da bude 1918. godina, odnosno vrijeme prije socijalističke revolucije (*Status quo ante bellum*). Iako je na posljednjem sastanku u Zagrebu načelno usaglašeno da se granice mogu kreirati i prema dogovoru Cvetković-Maček (Banovina Hrvatska) – što su čini se podržali i Tuđman i Milošević – to se ipak nije desilo. Razloga je bilo više, a najznačajniji je zasigurno evidentna demografska promjena koja se desila na

Prilog 2. Neki prijedlozi ekspertnih timova oko srpsko-hrvatskog razgraničenja u Bosni i Hercegovini.

terenu od 1939. do 1991. godine, što se ponajviše odnosilo u pogledu povećanja muslimanskog stanovništva. Ova činjenica pokolebala je velikosrpske i velikohrvatske političke konstruktore i stvorila nedoumice oko kreiranja granice razgraničenja. Na kraju su i jedna i druga strana odbacile mogućnost da

sporazum Cvetković-Maček postane polazno ishodište daljih razgovora. Uvidjevši da komisije neće postići saglasnost, Tuđman i Milošević su njihov rad je zaustavili i nastavili svoje tajne separatne pregovore.

Razgovore između Tuđmana i Miloševića, oko podijele međunarodno priznate Republike Bosne i Hercegovine, pomno je pratio predsjednik predsjedništva Jugoslavije (od juna do oktobra 1991) i visokopozicionirani dužnosnik Republike Hrvatske Stjepan Mesić. U dokumentarnom serijalu pod nazivom „Dogovoreni rat (prvi dio)“ on navodi da je prilikom povratka hrvatske delegacije u Zagreb Tuđman slavodobno izjavio da mu je Milošević ponudio Hrvatsku u granicama Banovine Hrvatske „plus Cazin, Kladušu i Bihać“, odnosno kako je Milošević rekao „Tursku Hrvatsku“. Mesić ga je potom upitao:¹⁰

A Alija? Vidim ovdje se dijeli Bosna, ali niko ne pita bosansku stranu.

Na to mu je Tuđman odgovorio sljedeće:

Znaš Stipe, kada se Srbi i Hrvati slože u škare, svi drugi onda manje su važni.

Zagovarajući granice Banovine Hrvatske Tuđman je često govorio „kako je Bosna povijesni apsurd, koja rezultira od turskih osvajanja u XV stoljeću“ i „da bi bilo dobro ovaj perec dole na jugu podebljati (termin „perec“ Tuđman je metaforički upotrijebio za geografski oblik Hrvatske, op. a.)“.¹¹

Da su dogovori između zvaničnika Srbije i Hrvatske imali hegemonističke pretenzije prema teritoriju Republike Bosne i Hercegovine svjedoči i intervju sa Žarkom Domljanom, predsjednikom Sabora Republike Hrvatske, koji je obavila dopisnica *Finacial Timesa* Judy Dempsey u Zagrebu. U njemu je Domljan vrlo decidno kazao sljedeće:¹²

Između gospode Franje Tuđmana, hrvatskog predsjednika, i Slobodana Miloševića, predsjednika Srbije, održana su već dva sastanka (...) Bilo kakvo prekranje granica treba biti izvedeno u skladu sa zajednički dogovorenim sporazumom između Srbije i Hrvatske, ali bez sile (...) Sporazum bi dopustio Hrvatima da stvore njihovu vlastitu državu, a Srbima da stvore njihovu (...) Prava

---

¹⁰ You Tube, Dokumentarni serijal *Dogovoreni rat (prvi dio)*, Stjepana Mesića, od 26 min. i 59 sek. do 27 min. i 42 sek. (dalje: *Dogovoreni rat*). O Miloševićevoj ponudi Tuđmanu da Hrvatska dobije Krajinu sa Cazinom, Kladušom i Bihaćem svjedoči i Stjepan Kljuić, koji navodi da mu je Tuđman to kazao u toku njegovih razgovora sa Miloševićem. Zanimljivo je bio odgovor Kljujićev, koji je kazao Tuđmanu da to ništa ne znači, jer „Krajina nije ni vaša ni Miloševićeva. To je isto kao kada bih ja predsjedniče vama poklonio Sardiniju“.

¹¹ You Tube, Dokumentarni serijal *Dogovoreni rat (drugi dio)*, Hrvoje Šarinić, od 5 min. i 5 sek. do 5 min. 26. sek.

¹² *Bosna i Hercegovina i Bošnjaci u politici i praksi Dr. Franje Tuđmana*, Srbi i Hrvati u tajnim graničnim pregovorima, *Finacial Times*, 10. juli 1991, 31-32.

Muslimana će biti poštovana. Možda bi oni mogli imati svoju autonomnu državu.

Dva dana nakon ovog intervjua novinar Tim Judah je za *The Times* napisao Izvještaj u kojem je konstatirao da je „dr. Tuđman na televiziji, na početku ove sedmice kazao: Ukoliko zahtjev Srbije da svi Srbi žive u jednoj državi bude ostvaren, onda niko ne može osporiti ista prava Hrvatima“.¹³ Isti novinar je sutradan u *The Timesu* zabilježio sljedeće:¹⁴

Podjela Bosne i Hercegovine je najbolje rješenje za jugoslovensku krizu, prema dr. Franji Tuđmanu, hrvatskom predsjedniku. Dr. Tuđman je rekao da se suglasio sa Slobodanom Miloševićem, liderom Srbije, da je najveći problem vezan za mirno rješenje demarkaciona linija između Hrvatske i Srbije. Upitan da li to znači formiranje muslimanske države, dr. Franjo Tuđman je odgovorio: „Na neki način da“.

Nepouzdana saveznik

Iako su u početku svi akteri više ili manje zanemarivali muslimanski faktor u Bosni i Hercegovini, računajući da je Tuđmanova maxima o „slaganju srpsko-hrvatskih škara“ primjenjiva u praksi, pokazat će se da je upravo to pitanje ključni problem u postizanju srpsko-hrvatskog dogovora. Naime, nakon razgovora u Tikvešu 15. aprila 1991. godine Milošević i Tuđman su bili manje optimistični u pogledu iznalaženja jednostavnog rješenja. O tome svjedoči i Hrvoje Šarinić, koji je bio u pratnji hrvatskog predsjednika, navodeći da su se Milošević i Tuđman očito suočili sa pitanjem pozicije najbrojnijeg naroda u Bosni i Hercegovini. Prema Šarinićevom svjedočenju postojala je evidentna bojazan obojice predsjednika da će Muslimani, kao najbrojniji narod, u slučaju da se nastave planovi oko podjele, započeti proces stvaranja unitarne države i majorizirati Srbe i Hrvate u Bosni i Hercegovini.

¹³ *Bosna i Hercegovina i Bošnjaci u politici i praksi Dr. Franje Tuđmana*, Srbi i Hrvati u tajnim graničnim pregovorima, *Finacial Times*, 10. juli 1991, 31-32; „Tajno je razmatrano stvaranje islamske države između dvije jake i rivalske nacije“, *The Times*, 12. juli 1991, 33.

¹⁴ *Bosna i Hercegovina i Bošnjaci u politici i praksi Dr. Franje Tuđmana*, Srbi i Hrvati u tajnim graničnim pregovorima, *Finacial Times*, 10. juli 1991, 31-32; „Tuđman se suglasio sa Miloševićem o podjeli Bosne i Hercegovine“, *The Times*, 13. juli 1991, 34-35.

Prilog 3. Milošević i Tuđman u Tikvešu 15. 4. 1991.

Ova mogućnost utjecala je na Tuđmana koji je otvoreno počeo da iskazuje bojazan u pogledu mogućeg stvaranja srpsko-muslimanskog saveza, ukoliko bi Muslimani odlučili da ostanu u Jugoslaviji. Kalkulišući sa tom mogućnošću on je smatrao da bi jedan takav razvoj događaja otvorio pitanje „onog dijela hrvatskog naroda koji živi izvan Republike Hrvatske“. Da je sa ovakvim razvojem situacije Tuđman ozbiljno računao svjedoči i njegov sastanak sa predstavnicima hrvatskog naroda iz Bosne i Hercegovine, na kojem je rečeno sljedeće:¹⁵

Predstavnici naselja i općina pitaju što čekamo kad Srbija preko SDS zapravo već isključuje sve dijelove, sva srpska područja ispod vlasti bosanskohercegovačke vlade. Pitali su mogu li i oni ići na proglašenje priključenja Hrvatskoj. Tuđman kaže da im je odgovorio da je Hrvatska za cjelovitost Bosne i Hercegovine, ali ako ona bude dovedena u pitanje mi nećemo ostati gluhi na onaj dio hrvatskog naroda koji je tamo desetljećima izložen ne samo šikaniranju, nego i denacionalizaciji i sve otvorenijem etničkom slabljenju.

---

¹⁵ *Bosna i Hercegovina i Bošnjaci u politici i praksi Dr. Franje Tuđmana*, Srbi i Hrvati u tajnim graničnim pregovorima, *Finacial Times*, 10. juli 1991, 31-32; „Bosna i Hercegovina i srpska politika“, *Oslobođenje*, 2. august 1991, 38-39.

Na bojazan od eventualnog muslimansko-srpskog dogovora Tuđmana je ponukao izrazito ambivalentan stav njegovog sagovornika sa srpske strane, Slobodana Miloševića. Naime, Milošević se uistinu pokazao kao nepouzdan saveznik, jer je sa Tuđmanom dogovarao podjelu Bosne i Hercegovine, a potajno na drugoj strani zahtijevao od Radovana Karadžića da prekine akcije na podjeli Bosne i Hercegovine sugerišući mu da „vaš stav (Karadžićev, op. a) treba da bude da ste protiv cijepanja i da tražite da ostane Bosna u Jugoslaviji“.¹⁶ U prilog tome stoje i činjenice vezane za junijski sastanak između Miloševića, Tuđmana i Izetbegovića. Iako je Tuđman mislio da će se na ovom sastanku razgovarati na tragu dogovora iz Karadžića i pred Izetbegovićem aktuelizirati pitanje podjelu Bosne i Hercegovine, to se nije desilo. Razlog tome je izmjenjeni stav Miloševića, koji se neposredno pred razgovore sa Tuđmanom i Izetbegovićem, tajno sastao sa Dobricom Ćosićem, Borisavom Jovićem i Radovanom Karadžićem, u Beogradu 11. juna 1991. godine, i dogovorio da „mi (misli na srpsku stranu, op. a) želimo očuvanje Jugoslavije, u okviru toga i Bosne i Hercegovine, ne želimo ničiju podjelu, niti veliku Srbiju, ali nećemo da se srpski narod silom izvodi iz Jugoslavije“.¹⁷ To je bio potpuni zaokret srbijanske politike i faktičko odustajanje od načelnog sporazuma iz Karadžića.¹⁸ Za realizaciju ovakvog plana presudna je bila podrška Bošnjaka. S tim u vezi, Milošević je vodio razgovore sa Adilom Zulfikarpašićem, liderom Muslimanske bošnjačke organizacije (MBO), koji je zagovarao sporazum sa Srbima „jer Muslimani i Srbi žive izmješani na najvećem dijelu bosanskohercegovačke teritorije“, pa bi se eventualni sukob „najpogubnije odrazio upravo na ova dva naroda“.¹⁹ Međutim, vodeća politička stranka bošnjačkog naroda SDA nije prihvatila ostanak Bosne i Hercegovine u Jugoslaviji, nego je isključivo forsirala opciju samostalne i suverene države. O tome svjedoči i nastavak navedenog teksta iz lista *Oslobođenje*, od 2. augusta 1991. godine, u kojem Tuđman priznaje da mu je od „glavne muslimanske organizacije poručeno da je Izetbegović odbio potpisati već pripremljeni sporazum između Srbije i Muslimana“.

No, i pored toga on je nastavio da radi na realizaciji planova o podjeli Bosne i Hercegovine. U tom cilju se 8. januara 1992. godine sastao sa srpskim i hrvatskim članom bosanskohercegovačkog predsjedništva Nikolom Koljevićem i Franjom Borasom i razgovarao o razgraničavanju srpske i hrvatske interesne

¹⁶ Opširnije u: Robert J. Donia, *Radovan Karadžić – uzroci, postanak i uspon genocida u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo 2016, 84. (dalje: R. J. Donia, *Radovan Karadžić*).

¹⁷ Borisav Jović, *Posljednji dani SFRJ*, drugo izdanje, Kragujevac 1996, 337.

¹⁸ Politici podjele Bosne i Hercegovine Milošević se vratio kasnije, kada je uvidio da – nakon izlaska Slovenije, Hrvatske i vrlo izvjesno Makedonije iz Jugoslavije – bošnjačka strana ne prihvata ostanak Bosne i Hercegovine u tzv. Krnjoj Jugoslaviji (sa Srbijom i Crnom Gorom). Na takvu državnu zajednicu je većina bošnjačkih političkih, vjerskih i intelektualnih autoriteta gledala kao na „Veliku Srbiju“, u kojoj bi bošnjački narod bio bio izložen potpunoj diskriminaciji.

¹⁹ Radilo se o tzv. Beogradskoj inicijativi, koja nije prihvaćena od većine Bošnjaka. Opširnije u: R. J. Donia, *Radovan Karadžić*, 85.

sfere u Bosni i Hercegovini.²⁰ Ovakva stanovišta Franje Tuđmana imala su presudan utjecaj da Republika Hrvatska, 1993. godine, započne agresiju na međunarodno priznatu Republiku Bosnu i Hercegovinu. Tako se od 1993. godine Republika Bosna i Hercegovina našla u „klještima“ dva hegemonistička projekta – velikosrpskog i velikohrvatskog. Svoj izraz ove velikodržavne pretenzije našle su u formiranju tzv. srpskih i hrvatskih autonomnih oblasti. To je bio uvod u formiranje srpsko-hrvatskih paradržavnih tvorevina – Republike srpskog naroda u Bosni i Hercegovini i Hrvatske republike Herceg-Bosne – na teritoriji međunarodno priznate Republike Bosne i Hercegovine.²¹ Tadašnji predsjednik Republike Slovenije Milan Kučan je na eklatantan način pojasnio zašto on razlikuje rat u Bosni i Hercegovini od ostalih ratova u Jugoslaviji, konstatirajući da se „nije vodio rat u Bosni i Hercegovini nego protiv Bosne i Hercegovine“.²² Upravo zbog toga ovaj rat nije bio građanski rat, nego agresija na međunarodno priznatu i suverenu državu.

Zaključak

Dosadašnja historiografija nije na adekvatan način tretirala pitanje razgovora između Slobodana Miloševića i Franje Tuđmana. Razlog tome jeste činjenica da ovi razgovori nikada nisu objavljeni. Čak šta više, ne zna se da li su uopšte i zabilježeni. Zbog toga se naučno razmatranje ove problematike može izučavati jedino kroz iskaze i svjedočenja raznih političkih aktera, koji su sudjelovali u političkim pregovorima 90-ih godina XX stoljeća. No, ovo pitanje je prevažno ne samo sa aspekta proučavanja moderne historije Bosne i Hercegovine nego i u kontekstu naučno dokazivog, kojim se potvrđuje uzročno-posljedična veza dugog kontinuiteta. Paradigm razgovora između Tuđmana i Miloševića pronaći ćemo u sporazumu Cvetković-Maček 1939. ili pak sporazumu Stojadinović-Pavelić 1954. godine. Zajednička matrica ovih separatnih srpsko-hrvatskih pregovora jeste činjenica da je uvijek polazno ishodište bilo negiranje Bosne i Hercegovine – ne samo kao države, nego i kao administrativno-teritorijalnog pojma – i nacionalizacija Bošnjaka. Iako je prema načelnom sporazumu Tuđman-Milošević u Karadorđevu bilo predviđeno stvaranje „muslimanske državice“ to apsolutno ništa ne mijenja na stvari, jer je svima – ne samo u Jugoslaviji nego i izvan nje – bilo jasno da jedna takva „državica“ nikada ne bi mogla zaživjeti kao stvarni državno-politički organizam u Evropi. Stoga se podrazumjeva opravdanim stav bošnjačke politike toga doba da odbaci različite političke mantre o priklanjanju Bošnjaka Miloševiću i „Krnjoj Jugoslaviji“ ili o stvaranju zasebne „muslimanske državice“, kao

²⁰ J. Zovak, *Rat u Bosanskoj Posavini*, 58.

²¹ Opširnije u: A. Velagić, *Dok su buktinje gorjele*, 288-300.

²² *Dogovoreni rat (prvi dio)*, Milan Kučan, od 47 min i 8 sek do 47 min i 30 sek.

ostatka ostataka nastalih nakon eventualnog srpsko-hrvatskog dogovora o podjeli Bosne i Hercegovine.

Summary

Historiography so far has not adequately addressed the issue of the conversation between Slobodan Milošević and Franjo Tuđman. The reason for this is the fact that these conversations were never published. What's more, it is not known whether they were recorded at all. Therefore, the scientific consideration of this issue can be studied only through the testimonies of various political actors, who participated in the political negotiations during the 90s of the XX century. However, this question is important not only from the aspect of studying the modern history of Bosnia and Herzegovina, but also in the context of scientifically provable, which confirms the cause-and-effect relationship of long continuity. We will find the paradigm of the conversation between Tuđman and Milošević in the Cvetković-Maček agreement in 1939 or the Stojadinović-Pavelić agreement in 1954. The common matrix of these separate Serbo-Croat negotiations is the fact that the starting point has always been the denial of Bosnia and Herzegovina - not only as a state, but also as an administrative-territorial concept - and the nationalization of Bosniaks. Although, according to the Tuđman-Milošević agreement in principle, the creation of a "Muslim state" was envisaged in Karadžić, this does not change anything, because it was clear to everyone - not only in Yugoslavia but also abroad - that such a "state" could never come to life as a real state-political organism in Europe. Therefore, the position of Bosniak politics of that time is justified to reject various political mantras about the adherence of Bosniaks to Milošević and "Partial Yugoslavia" or about the creation of a separate "Muslim state", as the remnants of the possible Serbo-Croat agreement on the partition of Bosnia and Herzegovina.

BIBLIOGRAFIJA/BIBLIOGRAPHY

Knjige/Books:

1. *Bosna i Hercegovina i Bošnjaci u politici i praksi dr. Franje Tuđmana*, Vijeće kongresa bošnjačkih intelektualaca, Sarajevo 1998.
2. Donia Robert J, *Radovan Karadžić – uzroci, postanak i uspon genocida u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo 2016.
3. Jović Borisav, *Posljednji dani SFRJ*, drugo izdanje, Kragujevac 1996.
4. Šarinić Hrvoje, *Svi moji tajni pregovori sa Slobodanom Miloševićem*, Zagreb 1999.
5. Velagić Adnan, *Dok su gorjele buktinje*, Mostar 2020.

6. Zovak Jerko, *Rat u Bosanskoj Posavini 1992*, Slavonski Brod 2009.

Novine/Newspapers:

1. „Europeizacija bosanskih Muslimana, Intervju dr. Franje Tuđmana“ *La Figarou* (citirano prema *Novom listu*), 26. rujan 1995.
2. *Bosna i Hercegovina i Bošnjaci u politici i praksi Dr. Franje Tuđmana*, Srbi i Hrvati u tajnim graničnim pregovorima, *Finacial Times*, 10. juli 1991.
3. „Tajno je razmatrano stvaranje islamske države između dvije jake i rivalske nacije“, *The Times*, 12. juli 1991.
4. „Bošnjaci su Hrvati“, *Oslobođenje*, 20. studeni 1996.
5. „Bosna i Hercegovina i srpska politika“, *Oslobođenje*, 2. august 1991.

Internet:

1. You Tube, Dokumentarni serijal *Dogovoreni rat (drugi dio)*, Hrvoje Šarinić, od 5 min. i 5 sek. do 5 min. 26. sek.
2. You Tube, Dokumentarni serijal *Dogovoreni rat (prvi dio)*, Milan Kučan, od 47 min i 8 sek do 47 min i 30 sek.
3. You Tube, Dokumentarni serijal *Dogovoreni rat (prvi dio)*, Stjepana Mesića, od 26 min. i 59 sek. do 27 min. i 42 sek.

Dr. sc. Meldijana ARNAUT HASELJIĆ
*Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i
međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu*
E-mail: ameldijana@hotmail.com

Izvorni naučni rad/Original scientific article

UDK/UDC: 94(497.6)"1995" (093)

32:325:327.2:341.4:341.6:343.3:355.4(497.6)"1995"

DOI: <https://doi.org/10.52259/historijskipogledi.2021.4.6.135>

DEJTONSKIM MIROVNI SPORAZUM – OKONČANJE VELIKODRŽAVNIH PRETENZIJA?

Apstrakt: *Opći okvirni sporazum za mir u Bosni i Hercegovini (Dejtonski mirovni sporazum) prihvaćen u Parizu 14. decembra 1995. potpisali su: za Republiku Bosnu i Hercegovinu Alija Izetbegović, za Republiku Hrvatsku dr. Franjo Tuđman i za Saveznu Republiku Jugoslaviju Slobodan Milošević. Postoje opravdani razlozi zašto je međunarodna zajednica zahtijevala da upravo ove osobe budu potpisnici Dejtonskog mirovnog sporazuma. Naime, poslije neuspjelih pokušaja uspostave dogovora oko ustavnih rješenja u Bosni i Hercegovini, počev od Cutileirovog plana (kantonizacija Bosne i Hercegovine po etničkom principu) o kojem su razgovori u Sarajevu otpočeli još februara 1992, pa do konferencije u Londonu koja je održana 26. i 27. augusta 1992. bilo je očigledno da se stavovi srpske i hrvatske strane u Bosni i Hercegovini usklađuju sa stavovima Beograda i Zagreba, odnosno politika prethodno dogovorenih i usaglašenih na relaciji Milošević-Tuđman. Na konferenciji u Londonu učestvovala su tri delegacije. Ispred Vlade Bosne i Hercegovine bili su predsjednik Alija Izetbegović, ministar inostranih poslova Haris Silajdžić, Ejup Ganić i general Sefer Halilović. U delegaciji bosanskih Srba bili su Radovan Karadžić, predsjednik RS-a, Momčilo Krajišnik, potpredsjednik RS-a i general VRS-a Ratko Mladić koji su svo vrijeme pregovora bili u direktnim konsultacijama sa Beogradom. Predstavnici bosanskih Hrvata bili su predsjednik HZ HB Mate Boban, zatim predsjednik Vlade Republike Bosne i Hercegovine, Mile Akmadžić (iako je bio član Vlade Republike Bosne i Hercegovine učestvovao je u svojstvu člana hrvatske delegacije) i general Milivoj Petković. Predsjednik Hrvatske Franjo Tuđman takođe je učestvovao u pregovorima i bio je nezvanični, ali de facto šef hrvatske delegacije. Nakon konferencije u Londonu i neuspjeha dotadašnjih pregovora Konferencija Europske zajednice o Jugoslaviji proširena je u Međunarodnu konferenciju o bivšoj Jugoslaviji za čije presjedatelje su imenovani Cyrus Vance (američki diplomata ispred UN-a) i Lord David Owen (ispred EZ/U) sa kojima započinje i nova era mirovnih pregovora. Vance-Owenov plan predviđao je decentralizaciju Bosne i Hercegovine u postojećim granicama sa ustavnim uređenjem na*

federalnim principima sadržanim od većeg broja konstitutivnih elemenata - regija (deset kantona formiranih po etničkom principu) i sa distriktom Sarajevo u kojem bi se nalazilo sjedište centralne vlade. Ovaj plan je, nakon odbijanja srpske skupštine sa Pala da ga ratificira, definitivno odbijen. Uslijedio je Owen-Stoltenbergov mirovni plan (Ustavni sporazum o Savezu Republika Bosne i Hercegovine) koji je nudio konfederaciju Bosne i Hercegovine sastavljenu od tri republike sačinjene po etničkom principu, međutim i ovaj plan se pokazao neprihvatljivim. Plan Kontakt-grupe uslijedio je nakon uspostavljanja Washingtonskog sporazuma kojim je oformljena Federacija Bosne i Hercegovine, u martu mjesecu 1994. Ovaj plan predviđao je očuvanje Bosne i Hercegovine kao unije u okviru njenih međunarodno priznatih granica, te teritorijalnu podjelu prema procentualnom odnosu teritorije (51:49). I ovaj prijedlog je srpsko rukovodstvo na Palama odbilo prihvatiti. Međunarodna zajednica je morala tražiti nova rješenja. Plan Kontakt-grupe bio je korak prema pregovorima koji će rezultirati potpisivanjem Dejtonskog mirovnog sporazuma. Međutim, važno je konstatovati da su svi ponuđeni planovi vodili otkrivanju skrivenih politika koje su kreirali istočni i zapadni susjedi Republike Bosne i Hercegovine. Također, svi ponuđeni prijedlozi „mirovnih planova”, koje je međunarodna zajednica pokušala nametnuti u Republici Bosni i Hercegovini, zasnivali su se na ustavno-pravnoj devastaciji i teritorijalnoj podjeli čime su prihvaćena oružana osvajanja i okupacija područja sa konačnim ciljem uništenja njenog teritorijalnog integriteta i državnog suvereniteta, čime je postalo očigledno da međunarodna zajednica nije spremna zaštititi suverenost međunarodno priznate države koja joj je garantovana međunarodnim pravom, a što joj je posebno bilo uskraćeno uvođenjem embarga na naoružanje čime joj je onemogućeno da sama zaštititi svoju suverenost i teritorijalni integritet.

Koja je bila uloga potpisnika Dejtonskog ugovora u pripremi i izvršenju dvostrane agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu sa ciljem realizacije planova o podjeli Bosne i ostvarenju velikodržavnih projekata, te da li je ona odredila i njihovu poziciju potpisivača Općeg okvirnog sporazuma tema su dokazivanja, ali su bila i temom sudskih procesa međunarodnih sudova sa ciljem utvrđivanja, dokazivanja i osuđivanja počinjenih zločina. Kakav značaj imaju potpisnici u uspostavi i očuvanju mira, te da li su velikodržavni projekti i planovi njihove realizacije okončani potpisivanjem Dejtonskog sporazuma pitanja su za čijim odgovorima se i 25 godina od potpisivanja ugovora još uvijek traga. Naime, Slobodan Milošević, tadašnji predsjednik Savezne Jugoslavije (Srbija i Crna Gora) našao se, poslije potpisivanja Dejtonskog sporazuma, pred ICTY-em kao optuženik za zločine počinjene u Republikama bivše Jugoslavije – Bosni i Hercegovini, Hrvatskoj i Kosovu. Sudski proces nije okončan zbog smrti optuženika, ali je Sudsko vijeće donijelo Odluku po prijedlogu za donošenje oslobađajuće presude (Međupresuda Haškog tribunala od 16. juna 2004) na osnovu koje je izrečena njegova odgovornost za genocid izvršen u Republici Bosni i Hercegovini. Franjo Tuđman, tadašnji predsjednik Republike Hrvatske, označen je učesnikom udruženog zločinačkog poduhvata u presudi koja je izrečena za

zločine koje su Hrvatska vojska (HV) i Hrvatsko vijeće obrane (HVO) počinili nad civilnim stanovništvom Bosne i Hercegovine (Predmet IT-04-74 Prlić i dr). Žalbeno vijeće ICTY-a u žalbenoj presudi bosanskohercegovačkoj šestorici utvrdilo je da je postojao međunarodni oružani sukob u Bosni i Hercegovini i stanje okupacije, ali potvrdilo je i postojanje hrvatskog udruženog zločinačkog poduhvata s ciljem „etničkog čišćenja” pojedinih područja Bosne i Hercegovine, te imenovalo predsjednika Hrvatske Franju Tuđmana kao jednog od učesnika ovog UZP-a. Dakle, osobe koje su se našle u sudskim procesima i proglašene odgovornim za posljedice politika koje su implementirali, izvršenje zločina i udružene zločinačke poduhvate realizirane u Republici Bosni i Hercegovini, postale su potpisnici Dejtonskog mirovnog sporazuma i garanti uspostave i očuvanja mira.

Ključne riječi: *Dejtonski sporazum, Slobodan Milošević, Franjo Tuđman, velikodržavni projekt, udruženi zločinački poduhvat, agresija, genocid, zločini, „etničko čišćenje”, Republika/Bosna i Hercegovina.*

THE DAYTON PEACE AGREEMENT – THE END OF GREATER STATE CLAIMS?

Abstract: *The General Framework Agreement for Peace in Bosnia and Herzegovina (Dayton Peace Agreement) accepted in Paris on December 14, 1995 was signed by: for the Republic of Bosnia and Herzegovina Alija Izetbegović, for the Republic of Croatia dr. Franjo Tuđman and Slobodan Milosevic for the Federal Republic of Yugoslavia. There are good reasons why the international community has demanded that these people be signatories to the Dayton Peace Agreement. Namely, after unsuccessful attempts to establish an agreement on constitutional solutions in Bosnia and Herzegovina, starting with Cutileiro's plan (cantonization of Bosnia and Herzegovina on ethnic grounds), on which talks in Sarajevo began in February 1992, until the conference in London on 26 and On August 27, 1992, it was obvious that the positions of the Serb and Croat sides in Bosnia and Herzegovina were being harmonized with the positions of Belgrade and Zagreb, that is, the policies previously agreed and agreed upon on the Milosevic-Tudjman route. Three delegations participated in the conference in London. On behalf of the Bosnia and Herzegovina Government were President Alija Izetbegović, Minister of Foreign Affairs Haris Silajdžić, Ejup Ganić and General Sefer Halilović. The Bosnian Serb delegation included Radovan Karadzic, RS President Momcilo Krajisnik, RS Vice President and VRS General Ratko Mladic, who were in direct consultations with Belgrade throughout the negotiations. Representatives of Bosnian Croats were the President of HZ HB Mate Boban, then the Prime Minister of Republic Bosnia and Herzegovina, Mile Akmadžić (although he was a member of the Government of Republic Bosnia and Herzegovina, he participated as a member of the Croatian delegation) and*

General Milivoj Petković. Croatian President Franjo Tuđman also took part in the negotiations and was the unofficial but de facto head of the Croatian delegation. Following the London Conference and the failure of the previous negotiations, the European Community Conference on Yugoslavia was expanded to include the International Conference on the Former Yugoslavia, chaired by Cyrus Vance (US diplomat on behalf of the UN) and Lord David Owen (on behalf of the EC / U), a new era of peace negotiations. Vance-Owen's plan foresaw the decentralization of Bosnia and Herzegovina within the existing borders with a constitutional order based on federal principles contained in a number of constitutive elements - regions (ten cantons formed on ethnic principles) and with the Sarajevo district where the central government would be located. This plan, after the refusal of the Serbian Assembly from Pale to ratify it, was definitely rejected. This was followed by the Owen-Stoltenberg Peace Plan (Constitutional Agreement on the Alliance of the Republics of Bosnia and Herzegovina) which offered a confederation of Bosnia and Herzegovina composed of three republics made up of ethnicity, but this plan also proved unacceptable. The Contact Group's plan followed the establishment of the Washington Agreement, which established the Federation of Bosnia and Herzegovina, in March 1994. This plan provided for the preservation of Bosnia and Herzegovina as a union within its internationally recognized borders, and territorial division according to the percentage of territory (51:49). The Serbian leadership in Pale also refused to accept this proposal. The international community had to look for new solutions. The Contact Group's plan was a step towards negotiations that will result in the signing of the Dayton Peace Agreement. However, it is important to note that all the plans offered led to the discovery of hidden policies created by the eastern and western neighbors of the Republic of Bosnia and Herzegovina. Also, all the proposed proposals for "peace plans", which the international community tried to impose in the Republic of Bosnia and Herzegovina, were based on constitutional devastation and territorial division, thus accepting armed conquests and occupation of the area with the ultimate goal of destroying its territorial integrity and statehood. sovereignty, which made it obvious that the international community was not ready to protect the sovereignty of an internationally recognized state guaranteed by international law, which was especially denied by the introduction of an arms embargo, which prevented it from protecting its own sovereignty and territorial integrity.

What was the role of the signatories of the Dayton Agreement in the preparation and execution of bilateral aggression against the Republic of Bosnia and Herzegovina with the aim of implementing plans for the partition of Bosnia and the realization of large-scale projects, and whether it determined their position as signatories to the General Framework Agreement? and the topic of trials of international courts with the aim of establishing, proving and convicting committed crimes. What is the significance of the signatories in the establishment and preservation of peace, and whether large-scale projects and plans for their implementation ended with the signing of the Dayton Agreement are questions

whose answers are still being sought 25 years after the signing of the agreement. Namely, Slobodan Milosevic, the then president of the Federal Yugoslavia (Serbia and Montenegro), before the signing of the Dayton Agreement, appeared before the ICTY as an indictee for crimes committed in the Republics of the former Yugoslavia - Bosnia and Herzegovina, Croatia and Kosovo. The trial was not terminated due to the death of the accused, but the Trial Chamber rendered a decision on the motion for acquittal (Interim Judgment of the Hague Tribunal of 16 June 2004), which established his responsibility for genocide committed in the Republic of Bosnia and Herzegovina. Franjo Tuđman, the then President of the Republic of Croatia, was identified as a participant in a joint criminal enterprise in a verdict handed down for crimes committed by the Croatian Army (HV) and the Croatian Defense Council (HVO) against the civilian population of Bosnia and Herzegovina (Case IT-04-74 Prlić etc). In its appeal verdict against the Bosnian six, the ICTY Appeals Chamber found that there was an international armed conflict in Bosnia and Herzegovina and the state of occupation, but also confirmed the existence of a Croatian joint criminal enterprise aimed at "ethnic cleansing" certain areas of Bosnia and Herzegovina. Croatia's Franjo Tuđman as one of the participants in this JCE. Thus, persons who found themselves in court proceedings and were held responsible for the consequences of the policies they implemented, the commission of crimes and joint criminal enterprises realized in the Republic of Bosnia and Herzegovina, became signatories of the Dayton Peace Agreement and guarantors of peace.

Key words: *Dayton Agreement, Slobodan Milošević, Franjo Tuđman, large-scale project, joint criminal enterprise, aggression, genocide, crimes, "ethnic cleansing", Republic / Bosnia and Herzegovina.*

Opći okvirni sporazum za mir u Bosni i Hercegovini (Dejtonski mirovni sporazum)

Nakon agresije izvršene na Republiku Bosnu i Hercegovinu (1992-1995) koja je za posljedicu imala počinjenje genocida i drugih zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, različitih oblika i obima, oni koji se nazivaju 'međunarodnom zajednicom' (u konkretnom slučaju članice Vijeća sigurnosti Ujedinjenih nacija), odlučili su da okončaju međunarodni oružani sukob na način kako se te u praksi najčešće i događa – prihvatanjem i potpisivanjem mirovnog sporazuma.

Opći okvirni sporazum za mir u Bosni i Hercegovini (Dejtonskim mirovni sporazum) kreiran je i pregovaran u Vazduhoplovnoj vojnoj bazi Dejton, u američkoj državi Ohajo od 1. do 21. novembra 1995, a potpisan u Parizu 14. decembra iste godine. Strane potpisnice sporazuma su: Republika Bosna i Hercegovina (Alija Izetbegović), Republika Hrvatska (Franjo Tuđman) i Savezna republika Jugoslavija (Slobodan Milošević), dok su potpisu svjedočili Sjedinjene

Američke Države (Bill Clinton), Francuska (Jacques Chirac), Ujedinjeno Kraljevstvo (John Major), Njemačka (Helmut Kohl) i Rusija (Viktor Černomirdin). Stavljajući potpise na dokument strane su potvrdile prihvatanje principa Povelje Ujedinjenih nacija, te poštivanje suverene jednakosti strana potpisnica rješavanjem spornih pitanja mirnim sredstvima uz uzdržavanje prijetnje ili upotrebe sile, i prihvatile da neće na bilo koji način djelovati protiv teritorijalnog integriteta ili političke nezavisnosti, u prvom redu Bosne i Hercegovine, ali i bilo koje druge države. Potpisivanjem Sporazuma prihvaćeni su dogovoreni aranžmani u vezi sa vojnim aspektom, te razgraničenjima između dva entiteta - Federacije Bosne i Hercegovine i Republike Srpske. Također, prihvaćen je i izborni program za Bosnu i Hercegovinu, Ustav Bosne i Hercegovine predstavljen u Aneksu IV, te aranžmani vezani za uspostavu arbitražnog tribunala, Komisije za ljudska prava, Komisije za izbjeglice i raseljena lica, Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika i transportnih korporacija Bosne i Hercegovine. Prihvaćena su i temeljna načela poštivanja ljudskih prava, zaštita izbjeglica i raseljenih osoba, te implementacija međunarodnih policijskih snaga i civilnih angažmana, kao i saradnja u istragama i gonjenju ratnih zločinaca i drugih kršenja međunarodnog humanitarnog prava. Stavljanjem potpisa na ovaj dokument Dejtonski mirovni sporazum otpočeo je svoj historijski put slijedom dogovorenih principa sadržanih u njemu.

Prihvatanjem Dejtonskog mirovnog sporazuma potpisnici su se obavezali na međunarodnu obavezu saradnje sa ICTY, što podrazumijeva hapšenje osoba za koje su podignute optužnice. U slučaju kršenja ovih obaveza stvaraju se pravni preduvjeti za djelovanje snaga IFOR/SFOR (Implementation Force / Stabilisation Force) koje su imale ovlasti za upotrebu sile u izvršenju naloga ICTY-a za hapšenje optuženih kako bi realizirali poštivanje i izvršenje Sporazuma o vojnim aspektima mirovnog dogovora.¹ Međutim, Srbija je dugo vremena odbijala sprovesti ovakve odredbe sporazuma te su dva, sada već presuđena, ratna zločinca tek godinama kasnije predana na procesuiranje poslije dugogodišnjeg skrivanja na tlu Srbije gdje su i uhapšeni i to Karadžić (21. jula 2008), a Mladić (26. maja 2011). Njihov glavni saučesnik u planiranju, pripremanju i izvršenju zločina, Slobodan Milošević uhapšen je 1. aprila 2001. u Beogradu i predat ICTY-u 29. juna 2001. na dalji postupak.² Kada je proces protiv Slobodana Miloševića počeo 12. februara 2002, zastupnik tužilaštva u tom

¹ „Tekst Dejtonskog mirovnog sporazuma naglašava obavezu Strana da saraduju sa ICTY-em i da poštuju njegove naredbe. U tom je cilju Vijeće sigurnosti Ujedinjenih nacija, Rezolucijom 1022 (1995) od 22. novembra 1995, uspostavilo snažan provedbeni mehanizam, kojim je omogućeno da Vijeće sigurnosti ponovo nametne sankcije, ukinute tom rezolucijom Saveznoj Republici Jugoslaviji (Srbiji i Crnoj Gori) i ‘Republici Srpskoj’, u slučaju njihovog težeg nepoštivanja Sporazuma. Tako se prijetnja sankcijama mogla pojaviti kao snažno oružje za osiguranje saradnje Savezne republike Jugoslavije i ‘Republike Srpske’ sa ICTY-em.” Smail Čekić, *Dejtonski (mirovni) sporazum – Legalizacija genocida u Republici Bosni i Hercegovini*, knjiga 2, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo 2016, 1622. (dalje: S. Čekić, *Dejtonski (mirovni) sporazum*).

² ICTY, Predmet (IT-02-54), Tužilac protiv Slobodana Miloševića, *Podaci o predmetu*.

predmetu Geoffrey Nice iznio je stavove tvrdeći da je Slobodan Milošević, koji je bio predsjednik Srbije, krivično odgovoran za zločine počinjene nad civilima i osobama koje nisu bile učesnici sukoba na oko 50 različitih mjesta u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini od 1991. do 1995. godine. Optužbe su se odnosile i na genocid izvršen u osam opština na području Bosne i Hercegovine.

Koja je bila uloga potpisnika Dejtonskog mirovnog sporazuma u pripremi i izvršenju dvostrane agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu sa ciljem realizacije planova o njenoj podjeli i ostvarenja velikodržavnih projekata, te da li je ona odredila i njihovu poziciju potpisivača Općeg okvirnog sporazuma tema su izučavanja, ali su bila i temom sudskih procesa međunarodnih sudova sa ciljem utvrđivanja, dokazivanja i presuđivanja počinjenih zločina. Poslije potpisivanja Dejtonskog mirovnog sporazuma i sam Milošević je priznao, na zatvorenom sastanku sa svojim najbližim saradnicima, koliko je on nepravedan i koliko stavlja RS u povoljniji položaj: „Kada je pretilo da će Republika Srpska biti izbrisana, kada su snage krenule prema Banja Luci, mi smo političkom akcijom to zaustavili, a ne da su oni to zaustavili vojnom akcijom! I odbranili ih! I onda smo u teškim pregovorima tri nedelje, u izgubljenoj pregovaračkoj poziciji, postigli ono što je nuđeno u najboljoj pregovaračkoj poziciji pre godinu i po dana - 49 : 51%! I stvorena je Republika Srpska, država na prostorima na kojima nikada nije bilo srpske države! To je istorijsko dostignuće - na 25 hiljada kvadratnih kilometara više nego dve Crne Gore, jedna i po Slovenija, sa milion stanovnika, 40 stanovnika na kvadratni kilometar - treba im vratiti ovo izbjeglica odavde da imaju čim da nasele to područje! ... Jednostavno, ostvorena je ogromna pobjeda i rezultat da je Republika Srpska stvorena, da je na polovini teritorije Bosne i Hercegovine! Molim vas, uporedite - imali ste više zvaničnih mapa, neću da govorim o nezvaničnim mapama, jer su Muslimani, budući da su znali kakva je loša njihova pozicija, kada smo počeli dejtonske pregovore, rekli da oni traže da Republika Srpska ne bude više od 30% teritorije. Kontakt grupa je rekla: 'Nije to nelegitiman zahtev, jer oni procenti su davani za one mape', itd. Oni su se tu pravili nevešti. Nama je trebalo da prođemo stravične procedure i teške pregovore - mi smo se vratili, održali i uknjižili 49%. Uzmite te četiri mape, koje svi imate - imate Kutiljerevu mapu, onaj prvi Lisabonski papir u koji su se oni kleli da je bila fantastična; pa imate Vens-Ovenove mape; imate mapu Kontakt grupe i imate, konačno, ovo prihvaćeno rešenje. Od te četiri mape - ova je najbolja za Srbe! Dobili su svaki grad na Savi i tri grada u unutrašnjosti! Tu je cela Drina, osim Goražda! To je 50 gradova, 25 hiljada kvadratnih kilometara! Pola Bosne! Republika!’³ Na ovom sastanku Milošević je iskazao nezadovoljstvo prema ponašanju delegacije Republike Srpske koja je negodovala na teritorijalnu preraspodjelu kakvu je predviđao Dejtonski sporazum: „Od Zvornika do Foče nigde nije bilo na Drini srpske većine, a to su sve uzeli! Ili, gore Posavina - nigde

³ Savezna republika Jugoslavija, Vrhovni savet odbrane, Odbrana, Službena tajna, Strogo poverljivo, Stenografske beleške sa 47. proširene sednice Vrhovnog saveta odbrane, održane 6. decembra 1995, Beograd. S. Čekić, *Dejtonski (mirovni) sporazum*, knjiga 3, 1981-1995.

nije bilo srpske većine! I'to je sve u redu!' Ali, 'tamo gde je srpska većina, to je davanje zemlje!?' Mladić izjavljuje pre dva dana: 'Ne damo mi što pripada Srbima, Srbima pripada Sarajevo!' Molim vas, kada su Srbi u ovom veku bili većina u Sarajevu? Kada! Dajte da vidimo te podatke?! Dobili su deo Sarajeva - jugoistočni deo; tražili su da ceo sarajevski distrikt bude potpuno izdvojen, a u sarajevski distrikt uključuje se i opština Pale, koja je teritorijalno koliko i celo ostalo Sarajevo, pa da to bude kao zajedničko! Sve smo to 'izvadili'; izvadili smo Pale, pa Lukavicu, Vrace, Vojkoviće, zatim dole prema Trnovu i ostali deo - tamo gde Muslimani čine ogromnu većinu!'⁴

Kakav značaj imaju potpisnici u uspostavi i očuvanju mira, te da li su velikodržavni projekti i planovi njihove realizacije okončani potpisivanjem Dejtonskog sporazuma pitanja su za čijim odgovorima se i 25 godina od potpisivanja ugovora još uvijek traga. Činjenica je da okvir predviđen Dejtonskim mirovnim sporazumom i funkcioniranje Bosne i Hercegovine pod njegovim okriljem ne daje plodonosne rezultate koji bi doveli prosperitetu i funkcionalnosti države. Entitetska podjela administrativnog funkcioniranja čini državu nestabilnom, što istočne komšije i zapadni susjedi u velikoj mjeri i kontinuirano pomažu djelujući politikom „miješanja” u skladu sa svojim dnevno-političkim potrebama i interesima politika čiji su sljedbenici.

Pripreme za prihvatanje i potpisivanje Dejtonskog sporazuma

Mirovni planovi vođeni oko okončanja agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu (Cutilleirov – mart 1992, Vance-Owenov – marta 1993, Owen-Stoltenbergov – augusta 1993,⁵ Washingtonski – marta 1994, Kontakt-grupe – jula

⁴ S. Čekić, *Dejtonski (mirovni) sporazum*, knjiga 3, 1981-1995.

⁵ „Slobodan Milošević je na sastanku sa Owenom i Stoltenbergom u Beogradu, 11. juna 1993, predložio kartu teritorijalne podjele Republike Bosne i Hercegovine ('Srpski prijedlog za Uniju tri republike'), po kojoj bi 'Muslimani dobili manje od 24 posto teritorije Bosne i Hercegovine'. Srpsko-hrvatski prijedlog 'za trodelnu podjelu Bosne' usaglasili su, u skladu sa Miloševićevim prijedlogom, kao rezultatom njegovih dogovora sa Tuđmanom, srpski i hrvatski čelnici (rukovodstvo SDS-a i HDZ-a) u Njivicama kod Herceg-Novog, 20. juna 1993. Dva dana kasnije, 22. juna 1993. srpski agresor i njegovi kolaboracionisti iz Republike Bosne i Hercegovine u Beogradu su održali sastanak, na kome su 'jednostavno skratili i preciznije formulisali ustavne principe za novo uređenje Bosne na osnovama potpisanog dokumenta iz Njivica'. Taj dokument (Ustavni principi za Bosnu i Hercegovinu) sadržavao je devet principa i 23. juna je predočen kopredsjednicima Owenu i Stoltenbergu. 'Poslednju reviziju tog dokumenta napravio je Milošević na sastanku u vili pored Ženeve' (23. juna), gdje su, pored Miloševića, bili prisutni kopredsjednici Owen i Stoltenberg, Karadžić, Krajišnik i Koljević te Tuđman sa svojim savjetnicima. Sastanak je 'počeo tako što je Milošević predao Owenu dokument i nije bilo mnogo diskusije, izuzev o prvoj rečenici', odnosno terminu 'konfederacija' ('1. Bosna i Hercegovina će biti konfederacija ...'). Owen je na sastanku u Ženevi naglasio 'da je u pitanju srpsko-hrvatski predlog, da to nije njegov predlog, a on hoće da se taj predlog artikulise i formuliše što jasnije'. Pored toga, on je 'rekao da će on pokušati taj predlog da 'proda' trećoj strani /odnosno legalnim predstavnicima – pregovaračima Republike Bosne i Hercegovine - prim. S. Č/, ali da to, u svakom slučaju, ostaje srpsko-hrvatski predlog'. Tako je 'srpsko-hrvatski model za Bosnu' (podjela Republike Bosne i

1994), do Dejtonskog mirovnog sporazuma (novembra 1995), zasnivali su se na teritorijalnoj podjeli potvrđujući i legalizujući agresorska osvajanja, a zanemarujući žrtve i ignorišući njihova stradanja. Kakav je odnos međunarodna zajednica imala spram Republike Bosne i Hercegovine najbolje ilustruje instrukcija premijera Velike Britanije Johna Majora koju je 2. maja 1993. uputio zamjeniku ministra za vanjske poslove Douglasu Hoggu: „... neophodno je, da se nastavi sa prevarom ‘Vance-Owenovim’ mirovnim razgovorima da bi se događala kakva takva akcija sve dok Bosna i Hercegovina ne prestane postojati kao važeća država, a njeno muslimansko stanovništvo ne raseli iz svoje zemlje. Iako ovo može izgledati tvrda politika, moram da insistiram kod vas i onih koji donose političke odluke u uredu za inostrane poslove Zajednice, kao i vojnim službama da je ovo u stvari ‘prava politika’ i od najboljeg interesa za stabilnu Evropu u budućnosti, čiji sistem vrijednosti se bazira i mora ostati baziran na ‘kršćanskoj civilizaciji’ i etici. Moram vas obavijestiti da ovakav stav ima svaka druga evropska i sjevernoamerička vlada i zato nećemo intervenirati u ovom području da spasimo muslimansko stanovništvo ili da ukinemo embargo na oružje.”⁶

Međunarodni pregovarači koji su imali zadatak da osiguraju okončanje agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu dobro su znali da je glavna odluka u rukama Slobodana Miloševića koji se nalazio na čelu projekta zauzimanja životnog prostora, a čija država je pod ekonomskim blokadama i pritiscima gubila početnu snagu i zamah, te su od njega ultimativno zahtijevali okončanje oružane agresije. Stoga su potpisivanju Dejtonskog mirovnog sporazuma prethodili pripremni sastanci na kojima je Slobodan Milošević, sa ostalim akterima u realizaciji projektovanih ciljeva, razmatrao ponuđene opcije. Krajem augusta 1995. Milošević je zakazao sjednicu Savjeta odbrane, na koju je pozvao vodeće političke i vojne lidere Jugoslavije i Republike Srpske. Održana su dva sastanka 25. i 29. augusta na kojima je Milošević insistirao na prekidu oružanih dejstava, ali nije odustajao od plana sa kojim je rat i otpočeo: „Cijela istočna Bosna će se očistiti od Muslimana tako da se može uspostaviti cjelovita srpska teritorija s obje strane rijeke Drine, izbrisat će se granica i formirati nova cjelovita srpska država.”⁷ Tvrđio je kako će enklave Srebrenicu, Žepu i Goražde „uzet bez borbe” ne odustajući od strategije i njome postavljenih ciljeva - brisanje rijeke Drine kao državne granice, čega se Milošević čvrsto držao.⁸ U rezidencijalnom

---

Hercegovine) ‘dobio podršku međunarodne zajednice’, pod nazivom Plan Owen - Stoltenberg, što, pored ostalog, potvrđuje sve ranije dogovore između Miloševića i Tuđmana (u Karadžiću, Tikvešu i dr) o podjeli i uništenju Republike Bosne i Hercegovine.” S. Čekić, *Dejtonski (mirovni) sporazum*, knjiga 3, 2077-2078.

⁶ S. Čekić, *Dejtonski (mirovni) sporazum*, knjiga 3, 2047-2048.

⁷ Kjell Arild Nilsen, *Miloševiću ratu i u Haagu – Dokumentacija*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo 2013, 330. (dalje: K. A. Nilsen, *Miloševiću ratu i u Haagu*).

⁸ K. A. Nilsen, *Miloševiću ratu i u Haagu*, 331-332.

objektu Vojske Jugoslavije u Dobanovcima 25. augusta 1995. održan je sastanak⁹ predstavnika najvišeg političkog i vojnog rukovodstva Savezne Republike Jugoslavije¹⁰ i Republike Srpske¹¹, kojem su prisustvovali i vjerodostojnici Srpske pravoslavne crkve (SPC)¹². Milošević je na početku zvaničnog dijela sastanka upozorio da je njegovo održavanje stroga tajna, te da se ne smije nigdje pominjati niti se na njega javno pozivati. U obraćanju se pozvao na pismo datirano 23. augusta 1995. koje mu je uputio Radovan Karadžić u kojem se pominje stav da se treba krenuti ka mirovnoj opciji sa teritorijalnom podjelom *fifty-fifty*, ili, eventualno, nekim procentom više.¹³ Milošević je naglasio kako „Amerikanci žele brzi mir ili brzi rat”, te istakao kako je za njega prihvatljivija opcija „brzi mir”. Naglasio je i da „Amerikanci i zemlje članice Kontakt-grupe prihvataju razgovor isključivo sa predstavnicima Savezne Republike Jugoslavije, odnosno Srbije i Crne Gore, prvenstveno s predsjednikom Miloševićem i sa Izetbegovićem.”¹⁴

Na drugom sastanku¹⁵ u Dobanovcima delegacije su bile u sličnom sastavu.¹⁶ Milošević je na sastanku insistirao na tome da će dugoročni srpski cilj,

⁹ Savezna republika Jugoslavija, Odbrana, Vrhovni savet odbrane, SP Broj 12-4, Državna tajna, 26.08.1995. godine, Beograd, Službena tajna, Strogo poverljivo, Zabeleška sa sastanka predstavnika najvišeg političkog i vojnog rukovodstva Savezne Republike Jugoslavije i Republike Srpske, održanog 25. avgusta 1995. godine u rezidencijalnom objektu Vojske Jugoslavije u Dobanovcima. S. Čekić, *Dejtonski (mirovni) sporazum*, knjiga 3, 1948-1963.

¹⁰ Sastanku prisustvovali: Predsednik SR Jugoslavije Zoran Lilić, predsednik Republike Srbije Slobodan Milošević, predsednik Republike Crne Gore Momir Bulatović, predsednik Savezne vlade dr Radoje Kontić, načelnik Generalštaba Vojske Jugoslavije general-pukovnik Momčilo Perišić, savezni ministar za odbranu Pavle Bulatović i načelnik Vojnog kabineta predsednika SR Jugoslavije general-major dr Slavoljub Šušić. S. Čekić, *Dejtonski (mirovni) sporazum*, knjiga 3, 1948-1963.

¹¹ Prisustvovali: Predsednik Republike Srpske dr. Radovan Karadžić, Predsednik Skupštine Republike Srpske mr. Momčilo Krajišnik, potpredsednik Republike Srpske prof. dr. Nikola Koljević, Predsednik Vlade Republike Srpske Dušan Kozčić, ministar inostranih poslova prof. dr. Aleksa Buha, komandant Glavnog štaba Vojske Republike Srpske general-pukovnik Ratko Mladić, pomoćnik komandanta GŠ VRS za bezbednost general-potpukovnik Zdravko Tolimir, pomoćnik komandanta za pozadinu general-potpukovnik Djordje Djukić i pomoćnik komandanta GŠ VRS za moral, informisanje, pravne poslove i verska pitanja general-potpukovnik Milan Gvero. S. Čekić, *Dejtonski (mirovni) sporazum*, knjiga 3, 1948-1963.

¹² Njegova svetost Patrijarh Srpske pravoslavne crkve gospodin Pavle i vladika Irinej Bulović. S. Čekić, *Dejtonski (mirovni) sporazum*, knjiga 3, 1948-1963.

¹³ Milošević je podsjetio Karadžića da je „to bio i njegov predlog još pre godinu dana. Trebalo je nešto ponuditi muslimanima što je njima važno, a oni bi dali nama nešto za šta smo mi posebno zainteresovani. Tu se, naravno, ne misli na enklave. One inače nemaju nikakvu perspektivu. One tri u istočnoj Bosni (Srebrenica, Žepa i Goražde) bi se ‘istopile’ u srpskom okruženju i bez borbe.” S. Čekić, *Dejtonski (mirovni) sporazum*, knjiga 3, 1948-1963.

¹⁴ S. Čekić, *Dejtonski (mirovni) sporazum*, knjiga 3, 1948-1963.

¹⁵ Savezna republika Jugoslavija, Vrhovni savet odbrane, SP Br. 12-5, 30.8.1995. god, Beograd, Odbrana, Službena tajna, Strogo poverljivo, Zabeleška sa sastanka predstavnika najvišeg političkog i vojnog rukovodstva Savezne Republike Jugoslavije i Republike Srpske, održanog 25. avgusta 1995. godine u rezidencijalnom objektu Vojske Jugoslavije u Dobanovcima. S. Čekić, *Dejtonski (mirovni) sporazum*, knjiga 3, 1964-1980.

¹⁶ Sa jugoslovenske strane sastanku su prisustvovali predsjednik SR Jugoslavije Zoran Lilić, predsjednik Republike Srbije Slobodan Milošević, predsjednik Republike Crne Gore Momir

izražen u brisanju muslimanskih enklava u istočnoj Bosni, biti ostvaren ako se prihvati mirovni plan. Izjava koju je dao na sastanku: „Muslimanima se mora ponuditi nešto što oni smatraju važnim. I oni će nama dati nešto za što smo mi naročito zainteresirani. Naravno, mi ne govorimo o enklavama. Tri enklave u istočnoj Bosni (Srebrenica, Žepa i Goražde) će se i onako uklopiti u srpsko okruženje bez borbe” koju je dao nakon pada Srebrenice i Žepe i nakon što je više od 8.000 osoba hladnokrvno ubijeno, a desetine hiljada prognano, nije bilo nešto što je promijenilo Miloševićevu stratešku procjenu.¹⁷ U konačnici je naglasio svoje insistiranje: „Radovan Karadžić je kolebljiv čovjek. Uvijek misli da ima neko bolje rješenje, a vrijeme ne radi za nas. Zato, gospodo, ako nećete da prihvatite pisani sporazum dvaju rukovodstava, onda neka vam je sa srećom. Borite se sami i izborite se za bolje rješenje nego što bismo to uspjeli zajedno. Želim samo da vas upozorim da ćemo, u slučaju da ne prihvatite ponuđeni papir o međusobnom sporazumu, predsjednik Lilić, ja, Bulatović, Kontić, Perišić i ostali brinuti samo o Saveznoj republici Jugoslaviji, a vama neka je prosto. Odgovornost je na vama, a za negativne posljedice polagat ćete račune pred historijom ...”.¹⁸ Sporazum je uz protivljenje delegacije Republike Srpske i dugog vijećanja, ipak, na kraju potpisan.¹⁹

Bulatović, predsjednik Savezne vlade dr Radoje Kontić, načelnik Generalštaba Vojske Jugoslavije general-pukovnik Momčilo Perišić, savezni ministar za odbranu Pavle Bulatović i načelnik Vojnog kabineta predsjednika SR Jugoslavije general-major dr Slavoljub Šušić. Delegaciju Republike Srpske sačinjavali su predsjednik RS dr. Radovan Karadžić, potpredsjednici RS dr. Nikola Koljević i dr. Biljana Plavšić, predsjednik Skupštine RS mr. Momčilo Krajišnik, predsjednik Vlade RS Dušan Kozčić, ministar inostranih poslova dr. Aleksa Buha, komandant Glavnog štaba VRS general-pukovnik Ratko Mladić, pomoćnik komandanta GŠ VRS za bezbednost general-potpukovnik Zdravko Tolimir, pomoćnik komandanta za moral, informisanje, pravne poslove i verska pitanja general-potpukovnik Milan Gvero i pomoćnik komandanta GŠ VRS za pozadinu general-potpukovnik Djordje Djukić. Sastanku su prisustvovali i Patrijarh Srpske pravoslavne crkve gospodin Pavle i Vladika Irinej Bulović. S. Čekić, *Dejtonski (mirovni) sporazum*, knjiga 3, 1964-1980.

¹⁷ K. A. Nilsen, *Miloševiću ratu i u Haagu*, 402.

¹⁸ *Isto*, 344.

¹⁹ „1. Rukovodstvo Republike Srpske saglasno je da u potpunosti uskladi svoj prilaz mirovnom procesu sa rukovodstvom Savezne Republike Jugoslavije u interesu postizanja mira. 2. U tom smislu Republika Srpska će delegirati tri člana u jedinstvenu delegaciju od šest članova, koja će na čelu sa predsjednikom Republike Srbije Slobodanom Miloševićem, voditi pregovore o celovitom mirovnom procesu za Bosnu i Hercegovinu i to: Predsednika Republike Srpske dr. Radovana Karadžića, Predsednika Skupštine RS mr. Momčila Krajišnika i K-danta GŠ VRS general-pukovnika Ratka Mladića. Delegacija je ovlašćena da u ime Republike Srpske potpiše mirovni plan u delu koji se odnosi na Republiku Srpsku, s obavezom da se postignuti sporazum striktno i dosledno sprovede. 3. Rukovodstvo Republike Srpske ovim je saglasno da obavezujuće odluke delegacije u vezi su mirovnim planom delegacija donosi u plenumu prostom većinom. U slučaju jednakog broja glasova - odlučuje glas predsednika Slobodana Miloševića. 4. O članovima delegacije Savezne Republike Jugoslavije odlučuje Vlada SRJ. 5. O mogućim promenama sastava jedinstvene delegacije u toku rada delegacije iz SRJ (ukupno tri) odlučuje predsednik Slobodan Milošević, a o promenama sastava delegacije iz Republike Srpske (ukupno tri) odlučuje predsednik dr. Radovan Karadžić, s tim da promene personalnog sastava ne utiču na odredbe ovog sporazuma. U ime Republike Srpske: 1. dr. Radovan Karadžić, 2. dr. Nikola Koljević, 3. dr. Biljana Plavšić, 4. mr. Momčilo Krajišnik, 5. Dušan Kozčić, 6. dr. Aleksa Buha, 7. general-pukovnik Ratko Mladić. U ime SR Jugoslavije 1. Zoran Lilić 2. Slobodan Milošević 3. Momir Bulatović 4. dr. Radoje Kontić

Milošević je slične sastanke održavao i sa međunarodnim medijatorima koji su nadgledali sam proces pripreme Dejtonskog sporazuma. Na pripremnim sastancima održanim koncem augusta 1995. koji su prethodili potpisivanju Dejtonskog sporazuma postavljeno je pitanje ko će predstavljati bosanske Srbe u pregovorima. Milošević je insistirao da on osobno bude pregovarač u ime bosanskih Srba.²⁰ Na sastanku sa Holbrookeom²¹ održanom 30. augusta 1995. predložio je mogućnost učešća Radovana Karadžića i Ratka Mladića na međunarodnoj mirovnoj konferenciji s obzirom na činjenicu da je ICTY 24. jula 1995. protiv njih podigao Optužnicu za genocid, zločine protiv čovječnosti i ratne zločine u Republici Bosni i Hercegovini. Holbrooke je takvu mogućnost kategorično odbio naglašavajući kako će biti „uhapšeni ako kroče na tle Sjedinjenih Država ili neke članice Ujedinjenih nacija”, te „da će se povesti istraga zbog onog što se dogodilo u Srebrenici i Žepi”.²²

Milošević i Tuđman u realizaciji velikodržavnih projekata i podjeli Republike Bosne i Hercegovine

Brojni su dokazi koji pokazuju da je planirana realizacija velikodržavnih projekata na račun podjele teritorije Republike Bosne i Hercegovine između Srbije i Hrvatske. Hrvoje Šarinić obnašajući funkciju šefa kabineta hrvatskog predsjednika Franje Tuđmana 1990. i kao njegov savjetnik do 1998. prisustvovao je brojnim sastancima, te kao povjerljivi izaslanik predsjednika Tuđmana u kontaktima sa Slobodanom Miloševićem imao je uvid u odnose, planove i politike koje su ova dvojica predsjednika vodili spram Republike Bosne i Hercegovine. Šarinić je bio i predsjednik Vlade Republike Hrvatske od 1992. do 1993, a bio je načelnik Ureda za nacionalnu sigurnost i glavni pregovarač s

---

5. Pavle Bulatović 6. general-pukovnik Momčilo Perišić.” S. Čekić, *Dejtonski (mirovni) sporazum*, knjiga 3, 1964-1980.

²⁰ Za vrijeme pregovora u Daytonu Milošević je zauzeo poziciju glavnog pregovarača ispred svih Srba. On je osobno povlačio linije na mapi Bosne i Hercegovine, pokazujući kuda će ići linija podjele Bosne. K. A. Nilsen, *Miloševiću ratu i u Haagu*, 323; „On je obavljao razgovore s predstavnicima Federacije u Bosni i lično je povlačio (granične) linije, ne konsultirajući se ni s kim. Milošević je imao ovlasti da lično povuče ove linije”, objasnio je Wesley Clark... ‘Bosanski Srbi su se žalili kako Milošević donosi odluke, a da se i ne konsultira s njima’, dodao je Clark kasnije... ‘bosanski Srbi nisu htjeli potpisati Dejtonski sporazum. Posebno to nije želio Krajišnik, jer do ovog trenutka nije vidio tekst sporazuma i što po predloženoj mapi ‘nigdje nema njegovog imanja u blizini Sarajeva’... Milošević je iscrtao granicu između Republike Srpske i Federacije Bosne i Hercegovine, što je u praksi značilo da je Krajišnikovo imanje u blizini Sarajeva završilo u Federaciji. To je Milošević učinio ne pitajući Krajišnika.” K. A. Nilsen, *Miloševiću ratu i u Haagu*, 324.

²¹ Kada je američki izaslanik Richard Holbrooke pitao sa kim treba da pregovara o mirovnom planu za Bosnu, sa njim ili bosanskim Srbima, Milošević je odgovorio „Sa mnom, naravno”. (<https://www.icty.org/bcs/content/izvo%C4%91enje-dokaza-tu%C5%BEila%C5%A1tva-hrvatska-i-bosna-i-hercegovina>).

²² S. Čekić, *Dejtonski (mirovni) sporazum*, knjiga 2, 1605-1606.

predstavnicima UN-a i mirovnih snaga u Bosni i Hercegovini (UNPROFOR). Sa pozicija koje je obavljao imao je više direktnih susreta sa Slobodanom Miloševićem, te vodio veći broj tajnih razgovora o čemu je svjedočio pred Vijećem Tribunala u Haagu u predmetu *Milošević Slobodan (IT-02-54)*. Svojim iskazom potkrijepio je optužbe da je Milošević namjeravao zauzeti dio Bosne i Hercegovine, te da je njegov plan i dogovor sa Franjom Tuđmanom bio da je međusobno podijele.

Hrvoje Šarinić je u svom svjedočenju²³ govorio o razgovorima koje je vodio sa Slobodanom Miloševićem tokom 1990-ih godina, te kako mu je na sastanku održanom 12. novembra 1993. Milošević rekao „Kažem vam otvoreno, sa Republikom Srpskom koja će pre ili kasnije postati deo Srbije, sam rešio 90 posto srpskog nacionalnog pitanja, kao što je (hrvatski predsednik Franjo) Tuđman rešio nacionalno pitanje Hrvata sa Herceg-Bosnom (u zapadnoj Bosni)”²⁴. Na sastanku u septembru 1995. Milošević je ponovio Šariniću šta je njegov cilj: „Slušajte, ovoga je već dosta. Hrvoje, hajde da mi uzmemo svaki svoj deo Bosne i to bez međunarodne zajednice”. Također je rekao „SAD tj. [Sjedinjene Države Amerike], Amerika, dakle, 'ljulja to kopile, a da sami ne znaju što rade, niti poznaju te naše probleme'. 'Vi budite i na konferenciji', on kaže konferenciji, ne spominje se Dayton, ali to je bio Dayton 'na našoj liniji. Mi smo apsolutno protiv unitarne Bosne, nego neka to bude Bosna, dva entiteta i tri naroda, gdje će se sve odluke donositi konsenzusom’“²⁵

S druge strane, Šarinić je svjedočio i o Tuđmanovim planovima u vezi s Bosnom i Hercegovinom, te njegovom percepcijom Bosne koju je vidio kao „povijesni apsurd koja rezultira od turskih osvajanja u XV stoljeću”. Nakon sastanka Milošević-Tuđman koji se dogodio 15. aprila 1991. Tuđman je Šariniću pokazao komad papira koji je dobio od Miloševića na kojem je pisalo „da su Muslimani 'veliko zlo' i da 'zelena transverzala' područja koja naseljavaju Muslimani koja se proteže od Turske, Bugarske, zapadne Makedonije, Kosova i Sandžaka predstavlja, ... veliku opasnost za Bosnu, a onda i za mir u tim krajevima”. To mu je potvrđeno prilikom njihovog susreta na jednom sastanku kada je Milošević rekao Šariniću kako su „Muslimani veliko zlo radi njihove demografske eksplozije”²⁶

Da su Muslimani Bosne i Hercegovine predstavljali problem i Miloševiću i Tuđmanu potvrdio je i Stjepan/Stipe Mesić u svom svjedočenju pred ICTY u predmetu *Milošević Slobodan (IT-02-54)*. Naime, Mesić je, nakon što je postao

²³ Transkripti svjedočenja Hrvoja Šarinića pred ICTY u predmetu *Milošević, Slobodan (IT-02-54)*, 21. i 22. januara 2004. (https://www.icty.org/x/file/About/OTP/Milosevic%20Feature/High%20level%20witnesses/milosevic_sarinic_fulltestimony_bcs.pdf (pristupljeno: februar 2021).

²⁴ <https://www.icty.org/bcs/content/izvo%C4%91enje-dokaza-tu%C5%BEila%C5%A1tva-hrvatska-i-bosna-i-hercegovina>.

²⁵ Transkripti svjedočenja Hrvoja Šarinića pred ICTY u predmetu *Milošević, Slobodan (IT-02-54)*, 21. i 22. januara 2004. (https://www.icty.org/x/file/About/OTP/Milosevic%20Feature/High%20level%20witnesses/milosevic_sarinic_fulltestimony_bcs.pdf (pristupljeno: februar 2021).

²⁶ *Isto.*

član Predsjedništva SFRJ, imao prvi zvanični susret sa Miloševićem. Tom susretu je prisustvovao i Franjo Tuđman. Jedna od tema razgovora je položaj Muslimana u slučaju eventualnog raspada Jugoslavije. Milošević je tvrdio da bi u tom slučaju „došlo do povratka Muslimana koji su otišli u druge zemlje, Tursku (Turkey), da bi se vratilo oko 500.000 na prostor bivše Jugoslavije, a koji bi izmijenili nacionalni sastav, i to bi, po njegovom mišljenju, bio veliki problem za sve zemlje bivše Jugoslavije.”²⁷ Potkrijepio je tu tvrdnju materijalima koje su za njega pripremili „veliki demografski stručnjaci” a koje je ustupio i Tuđmanu. Te materijale Tuđman nije komentarisao, ali ih je ponio u Zagreb. Na sastanku sa hrvatskim političkim vrhom Tuđman je materijale prezentirao kazavši „evo, ovde imamo svetske stručnjake koji naglašavaju da će u slučaju nestanka Jugoslavije doći 500.000 Muslimana koji su otišli iz Bosne i Hercegovine, Makedonije, Crne Gore, Sandžaka, onog djela koji je u Srbiji”, ne dajući ih nikome na čitanje i ne kazavši da su ih radili srbijanski stručnjaci.²⁸

Značajno je ovdje naglasiti da demografski dokazi koji su izneseni pred sudskim Vijećima Tribunala u Haagu pokazuju da je oko 344.000 Muslimana rođenih prije 1980. godine živjelo na teritoriji koja je kasnije bila pod kontrolom bosanskih Srba. U periodu 1997. i 1998. godine ih je na tom istom području ostalo svega 15.000.²⁹

Milošević Slobodan

Slobodan Milošević³⁰ imao je ključnu ulogu u dogovaranju, prihvatanju uvjeta i potpisivanju Dejtonskog mirovnog sporazuma. Prvi je predsjednik države u historiji koji je priveden pred Međunarodni sud za ratne zločine³¹ kako bi bio

²⁷ Transkripti suđenja pred MKSJ – Stjepan Mesić u predmetu *Milošević Slobodan* (IT-02-54), 1. oktobar 2002; Fond za humanitarno pravo, http://www.hlc-rdc.org/Transkripti/Milosevic/_Milosevic.html (pristupljeno: februar 2021).

²⁸ „Nije dao nikome da se čita, nije rekao da su to radili oni koji žive u Beogradu i da su to srbijanski stručnjaci, on je rekao da su to svjetski stručnjaci, tako da tome materijalu da malo veću važnost.” Transkripti suđenja pred MKSJ – Stjepan Mesić u predmetu *Milošević Slobodan* (IT-02-54), 1. oktobar 2002, Fond za humanitarno pravo, http://www.hlc-rdc.org/Transkripti/Milosevic/_Milosevic.html (pristupljeno: februar 2021).

²⁹ <https://www.icty.org/bcs/content/izvo%C4%91enje-dokaza-tu%C5%BEila%C5%A1tva-hrvatska-i-bosna-i-hercegovina>.

³⁰ Predsednik Srbije od 26. decembra 1990; predsednik Savezne Republike Jugoslavije (SRJ) od 15. jula 1997. do 6. oktobra 2000. ICTY, Predmet (IT-02-54), Tužilac protiv Slobodana Miloševića, *Podaci o predmetu*.

³¹ Kao predsednik SRJ, bio je predsednik Vrhovnog saveta odbrane SRJ i vrhovni komandant Jugoslavenske armije. Suđenje je počelo 12. februara 2002. Umro 11. marta 2006, te je postupak protiv njega okončan 14. marta 2006. U odnosu na Bosnu i Hercegovinu optužen je za genocid; saučesništvo u genocidu (genocid - član 4); progoni na političkoj, rasnoj ili verskoj osnovi; istrebljenje; ubistvo; zatočenje; mučenje; deportacije; nehumana dela; i prisilna premeštanja (zločini protiv čovečnosti – član 5); hotimično lišavanje života; protivpravno zatočenje; mučenje; hotimično nanošenje velike patnje; protivpravne deportacije ili premeštanja; i uništavanje i oduzimanje imovine širokih razmjera (teška kršenja Ženevskih konvencija iz 1949. – član 2); ubistvo; mučenje; okrutno postupanje; bezobzirno uništavanje sela ili pustošenje koje nije

procesuiran za odgovornost (ne)učinjenih postupaka u Republikama bivše Jugoslavije – Bosni i Hercegovini, Hrvatskoj i Kosovu. Na predmet *Milošević* stavljena je tačka bez izricanja konačne presude zbog smrti optuženika uzrokovane srčanim udarom 11. marta 2006. U izvođenju dokaznog materijala u ovom predmetu prezentirano je stotine hiljada stranica dokumenata, filmova, video i audio zapisa, uključujući prisluškivane razgovore neposrednih aktera u događajima koji su prethodili ili su vezani za raspad Jugoslavije i izvršenje zločina na područjima republika koje su se nekada nalazile u njenom sastavu.³² Tužilaštvo je završilo s izvođenjem dokaza optužbe 25. februara 2004. Na osnovu Pravila *98bis*³³ po završetku izvođenja dokaza optužbe, Pretresno vijeće može odlučivati da li postoji osnova za osudu. Ukoliko optužba nije prezentirala dovoljno dokaza Vijeće pojedine optužbe može odbaciti i donijeti oslobađajuću presudu po tim tačkama prije početka izvođenja dokaza odbrane. Sud je imenovao *Prijatelje suda (amici curiae)* koji su podnijeli zahtjev o tome da se mnoge tačke optužnice, između kojih i optužnica za genocid, trebaju povući jer ne sadrže dokaze na osnovu kojih se mogu održati. Pretresno vijeće je u ovom predmetu 16. juna 2004. donijelo *Odluku* kojom je odbačen prigovor *amici curiae* i odlučilo je da se Slobodan Milošević mora braniti od optužbi za genocid, te zaključilo da postoje dovoljni dokazi za svaku tačku sve tri optužnice tako da su optužbe zadržane i procesuiranje je nastavljeno po svim tačkama optužnice. Također, Pretresno vijeće je zaključilo da ne postoji dovoljno dokaza za pojedine navode povezane s nekim optužnicama za Hrvatsku i Bosnu i Hercegovinu, te je odbacio neke navode optužbe.³⁴ Optužnica protiv Slobodana Miloševića za Bosnu i Hercegovinu podignuta je 22. a objavljena 23. novembra 2001.³⁵ Tužilaštvo je podnijelo izmijenjenu optužnicu 22. novembra 2002, koja je 21. aprila 2004. postala operativna i po njoj se odvijao proces suđenja. U optužnici

---

opravdano vojnom nuždom; hotimično uništavanje ili hotimično nanošenje štete historijskim spomenicima i ustanovama namenjenim obrazovanju i religiji; pljačka javne ili privatne imovine; napadi na civile (kršenja zakona i običaja ratovanja uključujući – član 3). Predsednik Srbije od 26. decembra 1990; predsednik Savezne Republike Jugoslavije (SRJ) od 15. jula 1997. do 6. oktobra 2000. ICTY, Predmet (IT-02-54), Tužilac protiv Slobodana Miloševića, *Podaci o predmetu*.

³² K. A. Nilsen, *Miloševiću ratu i u Haagu*, 22.

³³ Pravilo *98bis* - Donošenje oslobađajuće presude (usvojeno 10. jula 1998., izmijenjeno 17. novembra 1999, izmijenjeno 8. decembra 2004.) Po završetku izvođenja dokaza optužbe, pretresno vijeće će usmenom odlukom, nakon što sasluša argumente strana, donijeti oslobađajuću presudu po bilo kojoj od tačaka optužnice ukoliko nema dokaza koji mogu biti osnova za osudu. ICTY, IT/32/Rev. 49, 22. maj 2013, *Pravilnik o postupcima i dokazima*.

³⁴ „Navodi za koje je donesena oslobađajuća presuda uključuju: postojanje, uslovi, organizacija i mogući zločini počinjeni u objektima za zatočenje opisani u paragrafima 64(b), 64(f), 64(h) i 64(p) u optužnici za Hrvatsku; više navoda iz Priloga A (ubistva koja nisu povezana sa zatočeničkim objektima); Prilog B (ubistva povezana sa zatočeničkim objektima); Prilog C (postojanje zatočeničkih objekata); i prilog D (prisilno premeštanje civila nesrpske nacionalnosti) u optužnici za Bosnu i Hercegovinu, svi osim jednog od 44 navedenih incidenata otvaranja snajperske vatre u Sarajevu; svi osim jednog od 26 navedenih incidenata granatiranja u Sarajevu.” ICTY, Predmet (IT-02-54), Tužilac protiv Slobodana Miloševića, *Podaci o predmetu*.

³⁵ ICTY, Predmet (IT-02-54), Tužilac protiv Slobodana Miloševića, *Podaci o predmetu*.

se navodi da je Slobodan Milošević učestvovao u udruženom zločinačkom poduhvatu (UZP) koji je nastao prije 1. augusta 1991, a trajao je najmanje do 31. decembra 1995. Učesnici u UZP bili su Radovan Karadžić, Momčilo Krajišnik, Biljana Plavšić, Ratko Mladić, Borisav Jović, Branko Kostić, Veljko Kadijević, Blagoje Adžić, Milan Martić, Jovica Stanišić, Franko Simatović (zvani „Frenki”), Vojislav Šešelj, Radovan Stojičić (zvani „Badža”), Željko Ražnatović „Arkan”, ali pored navedenih i druge osobe. Svrha uspostavljenog UZP bila je prisilno i trajno uklanjanje većine Bošnjaka i Hrvata, iz velikih dijelova područja Republike Bosne i Hercegovine. Prema navodima optužnice, tokom relevantnog perioda Slobodan Milošević je bio predsjednik Republike Srbije i u tom svojstvu vršio je efektivnu kontrolu ili je imao znatan uticaj na učesnike u UZP, te je sam ili u dogovoru s drugima, efektivno kontrolisao ili u znatnoj mjeri uticao na postupke saveznog Predsjedništva SFRJ i kasnije SRJ, MUP, JNA i kasnije VJ, vojske bosanskih Srba (VRS), kao i drugih srpskih oružanih formacija, a sve sa ciljem realiziranja ideje da svi Srbi žive u jednoj državi.³⁶ Suština predmeta zasniva se na činjenicama koje dokazuju da je od 1. marta 1992. ili približno od tog datuma pa do 31. decembra 1995, Slobodan Milošević, djelujući sam ili u dogovoru sa drugim učesnicima UZP, planirao, podsticao, naredio, počinio ili na drugi način pomagao i podržavao planiranje, pripremu i izvršenje široko rasprostranjenog ubijanja hiljada Bošnjaka tokom i nakon preuzimanja vlasti nad određenim područjima u Bosni i Hercegovini; zatočenja hiljada Bošnjaka u zatočeničkim objektima u Bosni i Hercegovini u životnim uslovima sračunatim da dovedu do djelimičnog fizičkog uništenja ovih grupa, naročito gladovanjem, zagađenom vodom, prisilnim radom, neadekvatnom medicinskom njegovom i konstantnim fizičkim i psihičkim nasiljem. Kao saizvršilac UZP, Milošević se takođe teretio za istrebljenje ili ubistvo i prisilno premještanje i deportaciju hiljada Bošnjaka i Hrvata i drugih civila nesrpske nacionalnosti. Optužbe takođe uključuju brojna djela hotimičnog i bezobzirnog uništavanja kuća, druge javne i privatne imovine Bošnjaka i Hrvata, njihovih kulturnih i vjerskih ustanova, te historijskih spomenika kao i oduzimanje i pljačku njihove imovine. Slobodan Milošević se teretio na osnovi individualne krivične odgovornosti (član 7(1) Statuta Međunarodnog suda), i na osnovi krivične odgovornosti nadređenog (član 7(3) Statuta) po dijelu optužnice koja se odnosi na Bosnu i Hercegovinu za:

- genocid; saučesništvo u genocidu (genocid - član 4)
- progone na političkoj, rasnoj ili vjerskoj osnovi; istrebljenje; ubistvo; zatočenje; mučenje; deportacije; nehumana djela; i prisilna premeštanja (zločini protiv čovečnosti – član 5)
- hotimično lišavanje života; protivpravno zatočenje; mučenje; hotimično nanošenje velike patnje; protivpravne deportacije ili premeštanja; i uništavanje i oduzimanje imovine širokih razmjera (teška kršenja Ženevskih konvencija iz

³⁶ Tako je Slobodan Milošević 15. januara 1991. održao govor u kojem je rekao da „srpski narod želi živjeti u jednoj državi, pa je, prema tome, neprihvatljiva podjela koja bi ih prisilila da žive u različitim suverenim državama”. ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, Pretresno vijeće, Tužilac protiv Slobodana Miloševića, *Odluka po predlogu za donošenje oslobađajuće Presude*, 16. jun 2004, paragraf 251.

1949. – član 2) • ubistvo; mučenje; okrutno postupanje; bezobzirno uništavanje sela ili pustošenje koje nije opravdano vojnom nuždom; hotimično uništavanje ili hotimično nanošenje štete historijskim spomenicima i ustanovama namenjenim obrazovanju i religiji; pljačka javne ili privatne imovine; napadi na civile (kršenja zakona i običaja ratovanja uključujući – član 3).³⁷

Tokom suđenja Slobodanu Miloševiću izneseni su brojni dokazi kojima je potkrijepljena Optužnica za genocid i saučesništvo u genocidu, što je potvrđeno i Odlukom suda od 16. juna 2004, donesenom na zahtjev *amici curiae* za donošenje oslobađajuće presude od 3. marta 2004. Tom odlukom Pretresno vijeće je zaključilo „da postoji dovoljno dokaza da je u Brčkom, Prijedoru, Sanskom Mostu, Srebrenici, Bijeljini, Ključu i Bosanskom Novom izvršen genocid”³⁸ i da je Milošević „bio učesnik u udruženom zločinačkom poduhvatu, koji je uključivao i rukovodstvo bosanskih Srba, čiji su cilj i namjera bili da se djelimično unište Bosanski muslimani kao grupa”.³⁹ Vijeće je zaključilo da je postojao genocidni plan i da je počinjen genocid nad Bošnjacima, te da je Slobodan Milošević dijelio namjeru da se taj plan izvrši udruženim zločinačkim poduhvatom. Pretresno vijeće je zaključilo da je Milošević „ne samo znao za genocidni plan udruženog zločinačkog poduhvata, već i da je s njegovim učesnicima dijelio nameru da delimično unište bosanske Muslimane kao grupu na onom delu teritorije Bosne i Hercegovine koja je po planu trebalo da bude obuhvaćena srpskom državom.”⁴⁰

³⁷ ICTY, Predmet (IT-02-54), Tužilac protiv Slobodana Miloševića, *Podaci o predmetu*.

³⁸ „Na osnovu zaključaka koji se mogu izvesti iz ovog dokaznog materijala, Pretresno vijeće moglo se uvjeriti van razumne sumnje da je postojao udruženi zločinački poduhvat u koji su bili uključeni rukovodioci bosanskih Srba, čiji je cilj bio da djelimično unište populaciju bosanskih muslimana, kao i da je genocid zaista počinjen u Brčkom, Prijedoru, Sanskom Mostu, Srebrenici, Bijeljini, Ključu i Bosanskom Novom. Zaključak o genocidnoj namjeri rukovodstva bosanskih Srba može se izvesti iz cjelokupnog dokaznog materijala...” ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, Pretresno vijeće, Tužilac protiv Slobodana Miloševića, *Odluka po predlogu za donošenje oslobađajuće Presude*, 16. jun 2004, paragraf 246; „Pretresno vijeće uvida da je broj ubistava i drugih djela zlostavljanja u Bijeljini, Ključu i Bosanskom Novom manji nego na ostalim četirima teritorijama. Međutim, na osnovu geografske blizine tih triju i ostalih četiriju teritorija i relativno sličnog perioda kada su obje grupe teritorija zauzete, Vijeće zaključuje da postoji dovoljno dokaza o genocidnoj namjeri i u odnosu na te tri teritorije.” ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, Pretresno vijeće, Tužilac protiv Slobodana Miloševića, *Odluka po predlogu za donošenje oslobađajuće Presude*, 16. jun 2004, paragraf 248; „Pretresno vijeće zaključuje da postoji dovoljno dokaza da je u Brčkom, Prijedoru, Sanskom Mostu, Srebrenici, Bijeljini, Ključu i Bosanskom Novom počinjen genocid...” ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, Pretresno vijeće, Tužilac protiv Slobodana Miloševića, *Odluka po predlogu za donošenje oslobađajuće Presude*, 16. jun 2004, paragraf 289.

³⁹ „ima dovoljno dokaza da je [Slobodan Milošević] bio učesnik udruženog zločinačkog poduhvata, koji je uključivao rukovodstvo bosanskih Srba, čiji su cilj i namjera bili da se djelimično unište bosanski muslimani kao grupa.” ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, Pretresno vijeće, Tužilac protiv Slobodana Miloševića, *Odluka po predlogu za donošenje oslobađajuće Presude*, 16. jun 2004, paragraf 289.

⁴⁰ ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, Pretresno vijeće, Tužilac protiv Slobodana Miloševića, *Odluka po predlogu za donošenje oslobađajuće Presude*, 16. jun 2004, paragraf 288.

Izvedeni dokazi u procesu vođenom protiv Slobodana Miloševića pokazali su da su sve glavne odluke o izboru puta kojim će Bosna krenuti donesene mnogo ranije, već 1990. godine kada je sklopljena koalicija između Slobodana Miloševića i Radovana Karadžića, dva mjeseca prije prvih višestranačkih izbora u Bosni i Hercegovini održanih u novembru 1990, pola godine prije početka međunarodnog oružanog sukoba u Bosni. Iako su formalno gledajući njih dvojica partijski i ideološki prividno bili na potpuno suprotnim pozicijama, i to Milošević kao komunista ili socijalista, a Radovan Karadžić kao ekstremni srpski nacionalista, razlike između njih bile su jako male. Za vrijeme procesuiranja u Haagu Milošević je tvrdio da između njegove Socijalističke partije i Karadžićevog SDS-a nije bilo nikakve veze. Međutim, iz Programa usvojenog na prvom Kongresu Socijalističke partije Srbije, održanom 16. jula 1990, stoji: „Socijalistička partija Srbije redovno će pratiti uvjete života i standard Srba u drugim republikama i u inozemstvu i ostvariti sveobuhvatne kontakte s njihovim političkim, kulturnim i drugim organizacijama... Novi jugoslavenski ustav mora otvoriti mogućnost formiranja novih autonomnih oblasti zasnovanih na izričitoj želji naroda i njihovih nacionalnih, historijskih, kulturnih i drugih svojstava.” Potrebno je ovdje akcentirati u programu navedeno formiranje „autonomnih oblasti”, koje su kao preteče „srpskim republikama” srpski nacionalisti formirali prvo u Hrvatskoj, a onda i u Bosni.⁴¹ U programskoj formulaciji skicirano je da će ime nove države biti Jugoslavija, a cilj je okupiti sve Srbe na jednoj novoj i proširenoj teritoriji. Socijalistička federativna republika Jugoslavija bila je država u kojoj su svi Srbi živjeli u jednoj državi stoga su sve snage usmjerene ka cilju da se zadrži teritorija kako bi Srbi mogli ostati u jednoj državi. Alternativa SFRJ je bila nova srpska država ili država u kojoj će živjeti svi Srbi u jednoj državi, u kojoj će Srbi dominirati i koja će minimalno obuhvatati Srbiju, velike dijelove Hrvatske i cijelu Bosnu i Hercegovinu. Okupljanje svih Srba u jednu državu bila je srbijanska zvanično usvojena politika, a vođenje ratova u susjednim republikama Hrvatskoj i Bosni bila je logična posljedica ovakve politike. Razdvajanje „srpskog naroda” bilo je isključeno kako je to Milošević istakao u svom govoru održanom 1991: „Što se tiče srpskog naroda, on želi živjeti u jednoj državi. Zbog toga je neprihvatljiva njegova podjela na više država i nešto što bi razdvajalo srpski narod i primoralo ga da živi u različitim državama. Da zaključim, to je potpuno isključeno. Srpski

⁴¹ K. A. Nilsen, *Miloševiću ratu i u Haagu*, 256; ICTY, svjedočenje Lilića 17. juna 2003: „Mi smo za Jugoslaviju iz više razloga. To otvara mogućnost zajedništva sa crnogorskim narodom. Zadržavanjem Jugoslavije srpski narod će sačuvati svoju otadžbinu, što je esencijalna garancija za zaštitu svih dijelova srpskog naroda. To čini legitimnom brigu za Srbe izvan Srbije i stvara institucionalne mogućnosti da se Saveznoj republici Jugoslaviji u budućnosti priključe Republika srpska krajina i Republika Srpska u Bosni i Hercegovini. Zanimajući sva protivljenja, teže je obezbijediti međunarodno priznavanje Savezne republike Jugoslavije i njeno legalno nastavljanje nego formiranje suverene države Srbije. Zbog toga je i na ovim osnovama reorganizacija Jugoslavije optimalno rešenje.“ K. A. Nilsen, *Miloševiću ratu i u Haagu*, 257.

narod želi živjeti u jednoj državi i svaki drugi narod koji želi živjeti ravnopravno sa Srbima je dobrodošao. Konfederacija nije država"⁴².

Na Trećem kongresu Socijalističke partije Srbije održanom u martu 1996. kada je već agresija na Bosnu bila okončana potpisivanjem mirovnog sporazuma u Daytonu, Milošević je kao potpisnik toga sporazuma, izjavio da je Srbija „i materijalno i moralno pomagala sve Srbe u nevolji - one u ratu, i one u miru, i u izbjeglištvu, i one kod svojih kuća. Sve ovo činila je zemlja koja je bila izložena nepravednim sankcijama, koje su nam nametnute zbog moralne i materijalne podrške Srbima izvan Srbije"⁴³, te se ova izjava može smatrati javnim priznanjem da je Srbija vodila rat u susjednim republikama, odnosno, izvršila agresiju nad njima. Iako su se Milošević i rukovodstvo u Beogradu trudili to prikriti očigledno je da ni hrvatski ni bosanski Srbi ne bi mogli uraditi to što su uradili bez potpune ekonomske i vojne pomoći, kao i pomoći u planiranju, organiziranju i provođenju s najvišeg mjesta u Srbiji.⁴⁴ Stoga je Karadžić koncem februara 1991. izjavio da samo Milošević ima ovlasti da predstavlja bosanske Srbe u pregovorima o budućnosti Jugoslavije u slučaju njenog raspada, što je postalo i zvanično stajalište SDS-a. Karadžić je u vezi s tim izjavio „Nemamo drugih želja nego da živimo u jednoj državi. Mi smo svi zajedno danas imenovali Miloševića za šefa srpske delegacije u budućim pregovorima... Ako formiramo zajedničku, ne udruženu nego zajedničku delegaciju, Milošević će naravno biti vođa delegacije. Formalno ili neformalno, on će biti šef delegacije, kao što je to uostalom bio i u Ženevi cijelo vrijeme. Jasno je da je on šef."⁴⁵ Milošević je svim sredstvima podržavao formiranje Republike Srpske. Saradnja koju je razvio obuhvatala je ideološku i političku podršku, direktno miješanje i vođenje političke borbe u Bosni i Hercegovini, te podršku u pripremi, ali i ekonomsku⁴⁶ i vojnu pomoć⁴⁷ u vođenju rata, kao i planiranje i preuzimanje vlasti, dakle,

⁴² K. A. Nilsen, *Miloševiću ratu i u Haagu*, 258.

⁴³ *Isto*, 258-259.

⁴⁴ U intervjuu, koji je dao magazinu *NIN* 12. aprila 1991., Milošević priznaje: „Ja sam jučer dao naredbu o mobilizaciji rezervnog sastava policije. Slijede nove aktivnosti i dodatno formiranje policijskih jedinica. Vlada je dobila zadatak da pripremi odgovarajuće jedinice koje će biti garant naše sigurnosti i omogućiti nam da branimo interese Srbije, kao i interese srpskog naroda izvan Srbije.“ K. A. Nilsen, *Miloševiću ratu i u Haagu*, 351.

⁴⁵ K. A. Nilsen, *Miloševiću ratu i u Haagu*, 268.

⁴⁶ „Pomažući Srbe izvan Srbije, Srbija je opteretila svoju ekonomiju i svoje građane. Ova sustezanja i ove žrtve sada su na granici strpljenja. Većina pomoći slata je narodu u Bosni i Hercegovini, ali je jedan značajan dio da van onim 500.000 izbjeglica u Srbiji. Srbija je pružila veliku pomoć Srbima u Bosni. Na osnovu te pomoći oni su ostvarili ono što su željeli.“ K. A. Nilsen, *Miloševiću ratu i u Haagu*, 289.

⁴⁷ General Ratko Mladić također isticao je veliku pomoć i podršku koju je Jugoslavija pružala za „srpski rat u Bosni“. U govoru koji je Mladić održao u Narodnoj skupštini Republike Srpske 16. aprila 1995. rekao je: „Kao ilustraciju Mladić je iznio podatak da je od početka rata do 31. decembra 1994. iskorišteno 9.000 tona artiljerijske municije, od čega je 1,49% bilo vlastite proizvodnje, 42% Vojska bosanskih Srba preuzela je od JNA, 47,2% dobijeno je od nove Vojske Jugoslavije ... Od sredstava protivavionske odbrane 52% isporučila je Vojska Jugoslavije“. K. A. Nilsen, *Miloševiću ratu i u Haagu*, 291-292.

sveobuhvatnu pomoć od prvog trenutka rata.⁴⁸ Eklatantan pokazatelj je formulacija strateških ciljeva kojima je planirano „eliminiranje Drine kao granice” čime će se omogućiti ujedinjenje sa Srbijom, te „razdvajanje od druge dvije nacionalne zajednice, državno razdvajanje. Razdvajanje od onih koji su naši neprijatelji...”⁴⁹ Ovako projektovanje strateških ciljeva nezamislivo je bez značajne uloge i pozicije Slobodana Miloševića. Na sastanku održanom 5. maja 1993. na Palama u hotelu „Jahorina” gdje su prisutni bili i predsjednik Jugoslavije Dobrica Ćosić, predsjednik Crne Gore Momir Bulatović i predsjednik Grčke Konstantin Micotakis, Milošević je, obračavajući se poslanicima Narodne Skupštine Republike Srpske, kazao: „S obzirom na to da ste vi Skupština narodnih poslanika, poznato vam je da smo mi uradili zajednički sistem za prebacivanje novca, da imamo u planu uvesti zajedničku valutu, da planiramo uspostaviti svaku vrstu veze između naših ekonomija. Pored toga, mi ćemo stabilizirati tu udruženu ekonomiju kojoj će srpska područja pripadati ekonomski, kulturno, obrazovno i na svakom drugom planu”⁵⁰. Nakon što su Srbi osvojili skoro sve što su imali kao cilj u Bosni, i to za nekoliko mjeseci tokom 1992, držeći oko 70% teritorije u svojim rukama Miloševićev interes više nije bio osvajanje teritorija. Njegov naredni cilj bio je legalizacija vojno osvojene teritorije. Realizaciju ovoga cilja vidio je u vođenju mirovnih pregovora pod pokroviteljstvom međunarodnih mirovnih posrednika čime bi srpska osvajanja dobila međunarodni legitimitet. Potrebno je ostvariti političko priznanje „činjeničnog stanja” nakon čega bi se ta područja mogla priključiti Jugoslaviji, u skladu s Programom Socijalističke partije Srbije na čijem čelu se nalazio, te ostvariti glavni cilj - uspostavljanje „srpskog jedinstva”. Tako je na sastanku Savjeta za koordinaciju 9. januara 1993. Milošević kazao: „Objektivno govoreći, mi to jedinstvo imamo na svim nivoima: političkom, vojnom,⁵¹ ekonomskom, kulturnom i obrazovnom. Problem je kako da priznamo to jedinstvo. Dakle, kako

⁴⁸ To je potvrdio i sam Milošević svojim izjavama: „Mi smo vas pomagali svom našom snagom i mogućnostima. Tu žrtvu podnijelo je svih 10 miliona stanovnika Srbije. Mi ćemo vas nastaviti pomagati i o tome nema nikakve nesaglasnosti.“ K. A. Nilsen, *Miloševiću ratu i u Haagu*, 287-288.

⁴⁹ Meldijana Arnaut Haseljić, *Politike i prakse prikrivanja zločina - Masovne grobnice na području Sarajeva 1992 – 1995*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo 2021, 14.

⁵⁰ K. A. Nilsen, *Miloševiću ratu i u Haagu*, 286.

⁵¹ Predstavnik UN-a David Harland u svom svjedočenju u predmetu *Milošević* pred sudskim Vijećem Tribunala u Hagu istakao je kako je „postojao je osnovni nivo podrške iz Srbije bosanskim Srbima koji se ogledao u specijalnoj podršci VRS-u. Srbija im je omogućila sve, od novca do održavanja motornih vozila i sistema zračne odbrane. To je bio zajednički nivo komandiranja. VRS je naglašavao da je njihov lanac komandiranja išao do Beograda. I kada sam lično pisao protokol sastanka za pregovore s generalom Mladićem i delegacijom bosanskih Srba, Mladić je križao pridjev bosanski, govoreći: ‘Ne, ne, mi smo jedinstvena srpska delegacija. Beograd je naš glavni grad, znaš li ti to?’ I tako dalje. Generalno, uvijek kada smo imali problema da političari bosanskih Srba donesu ispravnu odluku, jedna bi delegacija putovala u Beograd i razgovarala s Miloševićem s kojim se dolazilo do željenog rezultata. To je, naravno, bio jedan nivo umiješanosti Srbije. Nikada nismo bili sigurni u koje sve sfere i koliko duboko se pružala ta umiješanost.“ K. A. Nilsen, *Miloševiću ratu i u Haagu*, 295.

da legaliziramo ovo jedinstvo, kako da reformiramo ovu situaciju koja *de facto* egzistira i koju oni *de facto* ne mogu ugroziti? Kako da pretvorimo ovo u situaciju i u *de facto* i u *de jure*? Zbog toga je ovo zadnje, *de jure*, i dolazak do njega jedan labirint.”⁵² ... „Mi nikada nećemo dopustiti promjenu faktičkog stanja. Postići ćemo ono što želimo kroz ovaj „labirint”, ako ne za pola godine, onda za godinu, ako ne za godinu, onda za dvije.”⁵³

Milošević je dogovarao raspad SFRJ godinu dana prije nego što su Slovenija i Hrvatska proglasile nezavisnost. Na sjednici Predsjedništva održanoj 16. oktobra 1990. Srbija i Crna Gora su, kao reakciju na prijedlog Slovenije i Hrvatske o uređenju Jugoslavije na konfederalnom principu, prezentirale zahtjev za novim granicama zasnovan na redistribuciji teritorija na etničkim osnovama i tvrdnjama o srpskoj većini što je, zapravo, predstavljalo jasnu najavu rata.⁵⁴ Milošević je zastupao ideju da nacija definirana kao etnička grupa ima pravo na samoopredjeljenje, a ne republike. Tako je od Jovića tražio da na sjednici Predsjedništva 10. januara 1991. na kojoj će se razmatrati politička budućnost Jugoslavije, Jović nastupa u ime Jugoslavije, a Milošević u ime srpskog naroda tražeći da „da svaka nacija ima pravo na samoopredjeljenje, a da je polazna pozicija srpskog naroda da sada ima svoju ujedinjenu federalnu državu i da o svojoj budućnosti želi odlučivati kao narod...”⁵⁵

Da je rat u Bosni i Hercegovini finansiran od strane SRJ izneseni su brojni dokazi pred ICTY.⁵⁶ Kao dokaz su iznesene izjave koje je Milošević dao srbijanskim vlastima kada je uhapšen u Beogradu 1. i 2. aprila 2001. Tom prilikom Milošević je izjavio: „Ja sam bio na funkciji predsjednika SR Jugoslavije i predsjednika Republike Srbije u vrijeme teških sankcija kojima je bila izložena naša zemlja, u vrijeme blokade na Drini i kada su vođeni ratovi u kojima je ugrožen srpski živalj, srpski narod. Vanbudžetska trošenja odnosila su se isključivo na određene specifične pomoći Srbima preko Drine. Ostala vanbudžetska sredstva, može se reći gro tih sredstava išao je na potrebe, na razne potrebe radi jačanja i očuvanja bezbjednosti zemlje. Vjerujem, poznajući ljude koji su to radili, koji su bili i patriote i profesionalci, da su sva ta sredstva namjenski trošena u navedene svrhe. Ja ne vjerujem da je postojao drugi način da se ova neophodna sredstva nabave, jer ta su sredstva bila pod strogim režimom zabrane za isporuku našoj zemlji. Već više godina sva sredstva saveznog budžeta pribiraju se isključivo iz Republike Srbije... Novac koji je preko Beogradske banke plasiran u privredu, u najugroženija socijalno-ekonomska žarišta, u

⁵² K. A. Nilsen, *Miloševiću ratu i u Haagu*, 265.

⁵³ *Isto*.

⁵⁴ *Isto*, 80.

⁵⁵ *Isto*, 81.

⁵⁶ „Ovde se sudi optuženom Miloševiću, za kog smatram i imam dovoljno činjenica da je kriv, jer je planirao rat, izveo rat i u taj plan ugradio zločin za koji on treba odgovarati.” (Transkripti suđenja pred MKSJ – Stjepan Mesić u predmetu *Milošević Slobodan* (IT-02-54), 2. oktobar 2002, Fond za humanitarno pravo, http://www.hlc-rdc.org/Transkripti/Milosevic/_Milosevic.html (pristupljeno: februar 2021).

uslovima krize, niko nije ni ukrao ni otuđio, niti je to bila tajna za bilo koga. Pomagalo se kome je najteže i to je bila moja čvrsta orijentacija i direktiva. Uvijek sam se zalagao da niko ne bude privilegovan. Što se tiče sredstava trošenih za oružje, municiju i ostale potrebe Vojske Republike Srpske i Republike srpske krajine, ti se izdaci nisu mogli iz razloga državnih interesa, kao državna tajna prikazivati u Zakonu o budžetu koji je javni dokument. Isto se odnosi i na izdatke za opremanje snaga bezbjednosti i posebno specijalnih antiterorističkih snaga ‘od igle do lokomotive’ – od lakog naoružanja i opreme do helikoptera i ostalih sredstava koja i danas stoje tu gdje su, što se u javnosti nije objavljivalo iz razloga državne tajne, kao što se nije objavljivalo ni sve što je išlo za Vojsku Republike Srpske. U vezi s isticanjem razloga za pritvor, da se u ovom slučaju radi o izuzetno velikom iznosu pribavljene imovinske koristi, postavlja se pitanje za koga. Za Vojsku Republike Srpske, za organe bezbjednosti, za Vojsku Republike srpske krajine, za pomoć narodu preko Drine, za tekstilce, metalce i druge, finansirane preko Beogradske banke u najtežim socijalnim uslovima i u uslovima potpune spoljne blokade.”⁵⁷ Ovim izjavama potpuno je raskrinkano da je Srbija finansirala i matrijalno obezbjeđivala ratove u Bosni i Hercegovini i u Hrvatskoj i da je to rađeno tajnim finansijskim tokovima preko *Beogradske banke*. U svom svjedočenju u postupku protiv Miloševića Norvežanina Mortena Torkildsena, koji je radio kao ekspert za ICTY na poslovima utvrđivanja tokova novca, izjavio je da Savezna republika Jugoslavija i Republika Srbija predstavljaju jedine izvore finansiranja za Republiku Srpsku i Republiku srpsku krajinu i da je ta finansijska podrška išla direktno vojnim i civilnim organima u područjima koja su kontrolirali Srbi. Podrška je dolazila iz jednog finansijskog centra, a podrazumijevala je rezervne dijelove, opremu, naoružanje i municiju, te plaće oficirima za sve tri vojske. Ministarstvo odbrane Srbije je pružalo pomoć u vojnoj opremi u saradnji sa JNA/VJ koja se u maju 1992. samo formalno povukla z Bosne i Hercegovine ostavljajući iza sebe oružje, opremu, municiju i ostalu logistiku za vojsku koja je ostala tu samo promijenivši ime u Vojsku bosanskih Srba (VRS).⁵⁸ Na sjednici Vrhovnog savjeta odbrane održanoj 2. juna 1993. godine raspravljalo se o materijalno-finansijskim potrebama jedinica i oficirskog kadra koji je raspoređen u Bosni i Hercegovini. Pavle Bulatović koji je bio na funkciji saveznog ministra odbrane u to vrijeme izjavio je da su zalihe kerozina kojima raspolaže Savezna direkcija robnih rezervi dovoljna za dva dana ratovanja, na što je Slobodan Milošević kazao: „Nemoguće je da je potrebno 30 hiljada tona kerozina za dva dana rata”.⁵⁹ Na istoj sjednici VSO Dane Ajduković⁶⁰ postavio je pitanje isplata

⁵⁷ K. A. Nilsen, *Miloševiću ratu i u Haagu*, 187-189.

⁵⁸ *Isto*, 188-189.

⁵⁹ *Stenografske beleške*, sa sednice Vrhovnog saveta odbrane održane 2.06.1993. godine.

⁶⁰ Dane Ajduković se nalazio na funkciji načelnika Uprave za finansije i budžet Saveznog ministarstva odbrane.

plaća za osobe koje se nalaze na službi u Bosni i Hercegovini.⁶¹ Poseban problem plaćanja pripadnika Vojske Republike Srpske predstavljale su starješine koje su sa prostora Jugoslavije i na formacijskom mjestu u Vojski Jugoslavije, ali idu „na dvatri meseca ili duže na taj prostor”⁶². Radi se o 890 osoba koje imaju „formacijska mesta u Vojski Jugoslavije”⁶³. Momir Bulatović⁶⁴ je u toj raspravi kazao: „Uzmete tih 800 ljudi; oni imaju svoje porodice ovdje; tamo su otišli iz patriotskih razloga; kako možemo da im uskratimo mogućnost da se vrate;” na što je Slobodan Milošević reagovao: „To nikako! U stvaranju te Vojske naša zemlja je učestvovala maksimalno, godinu dana; to se konstituisalo.”⁶⁵ Miloš Radulović⁶⁶ je naglasio da tu nisu u pitanju samo finansijski efekti: „Naši političari stalno tvrde da nema naših vojnika tamo; ali imate generale, pukovnike itd. To nisu samo finansijski izdaci, to su dokazi protiv nas, protiv naših tvrdnji da tamo nemamo vojnika ... Taj dokument može, na neki način, da dođe do javnosti; to se može usvojiti kao dokaz za potvrdu sumnji u pogledu naše angažovanosti na tom području.”⁶⁷

Zoran Lilić koji je bio predsjednik Savezne Republike Jugoslavije od 1993. do 1997. u svom svjedočenju pred ICTY u predmetu *Milošević* kazao je da je Milošević izdao naredbu o organizovanju trening centara za srbijanske vojnike koji su učestvovali u vojnim operacijama izvođenim u Bosni i Hrvatskoj. O postojanju trening centara koje je vodio kapetan Dragan Lilić je bio informiran od strane šefa KOS-a generala Aleksandra Vasiljevića.⁶⁸ Predsjednici Srbije, Crne Gore i Jugoslavije redovno su dobijali izvještaje o situaciji na ratištima u Bosni i Hercegovini i Hrvatskoj putem vojnih struktura, ali i drugim linijama komunikacije.⁶⁹ U augustu 2005. Vojislav Šešelj je svjedočio u istom predmet i tom prilikom je izjavio kako je Srpska radikalna stranka (SRS) u Beogradu imala kancelariju za regrutiranje „dobrovoljaca” koji su se borili u sastavu jedinica JNA gdje su bili podređeni vojnoj disciplini i komandi.

⁶¹ „U pitanju je blizu oko 900 lica; oni su u sastavu Vojske Jugoslavije, a mi smo ih privremeno uputili u Republiku Srpsku. Postoji preko 1.50 lica koja se nalaze u Vojski Republike Srpske kojima treba – koliko su me obavestili ministar odbrane i načelnik Generalštaba – obustaviti isplatu do daljeg.” *Stenografske beleške*, sa sednice Vrhovnog saveta odbrane održane 2.06.1993. godine.

⁶² *Stenografske beleške*, sa sednice Vrhovnog saveta odbrane održane 2.06.1993. godine.

⁶³ *Isto*.

⁶⁴ Momir Bulatović – u funkciji Predsjednik Crne Gore i člana VSO. *Stenografske beleške*, sa sednice Vrhovnog saveta odbrane održane 2.06.1993. godine.

⁶⁵ *Stenografske beleške*, sa sednice Vrhovnog saveta odbrane održane 2.06.1993. godine.

⁶⁶ Miloš Radulović bio je u to vrijeme vršilac funkcije Predsjednika SR Jugoslavije. *Stenografske beleške*, sa sednice Vrhovnog saveta odbrane održane 2.06.1993. godine.

⁶⁷ *Stenografske beleške*, sa sednice Vrhovnog saveta odbrane održane 2.06.1993. godine.

⁶⁸ „Ja sam informacije o tome da u Vojski Jugoslavije treniraju dobrovoljci za potrebe Vojske RS i da je ovo pod kontrolom naših vojnih eksperata dobio od šefa KOS-a, gospodina Vasiljevića. Zamolio sam Perišića za dodatne informacije i mislim da ti dokumenti postoje jer sam ih ja vidio. Perišić je odgovorio da je on to uradio u skladu s instrukcijom dobijenom od Miloševića. Bio sam zatečen i iznenađen jer smo o tome razgovarali krajem septembra ili početkom oktobra 1995, nakon velikih napora učinjenih od strane Miloševića da se potpiše Dejtonski sporazum, kao i to da se ovo radi nakon Srebrenice”. K. A. Nilsen, *Miloševiću ratu i u Haagu*, 320-321.

⁶⁹ K. A. Nilsen, *Miloševiću ratu i u Haagu*, 322.

Tuđman Franjo

Prvi krug slobodnih višestranačkih izbora organizovanih u Republici Hrvatskoj, koja se tada još nalazila u sastavu Jugoslavije, održani su 22. aprila 1990, a drugi izborni krug 6. maja kada je Hrvatska demokratska zajednica (HDZ) dobila 42% glasova i više od 58% mandata od 356 zastupničkih mjesta u Saboru. Time je započeo put uspostave hrvatske državne samostalnosti. Sabor je izabrao Franju Tuđmana za predsjednika Predsjedništva SR Hrvatske, a nakon donošenja novog Ustava na predsjedničkim izborima održanim augusta mjeseca 1992. i za Predsjednika Republike Hrvatske. Sa tih pozicija bio je ključni akter hrvatske unutarnje i vanjske politike. U procesu disolucije Jugoslavije zagovarao je politiku preustroja Federacije u savez suverenih država ili mirnoga razlaza republika koje je sadržavala. Politika koju je vodio spram Republike Bosne i Hercegovine bila je u skladu s hrvatskim interesima, te je prolazila kroz različite faze i manifestacije: od suradnje s Bošnjacima i zajedničkog otpora srpskoj agresiji (1991–92), preko izazivanja sukoba Hrvata i Bošnjaka, u kojima su počinjeni zločini nad civilnim stanovništvom (1993–94), do politike zaustavljanja sukoba i obnove suradnje Hrvata i Bošnjaka, te okončanja rata u Bosni i Hercegovini potpisivanjem Dejtonskog mirovnog sporazuma na koji je stavio svoj potpis (1995). Predsjednik Hrvatske Franjo Tuđman takođe je učestvovao u pregovorima o potpisivanju Dejtonskog mirovnog sporazuma, te je bio nezvanični, ali *de facto* šef hrvatske delegacije.⁷⁰ Kako se mijenjala politika koju je diktirao spram Bosne i Hercegovine, tako je i njegov odnos prema ovoj samostalnoj i suverenoj državi varirao. Njegova politika je težila podjeli Republike Bosne i Hercegovine između Srbije i Hrvatske. Utvrđeno je to i u sudskim procesima koji su se odvijali pred ICTY, kao što je to potvrđeno i u predmetu *Tužilac protiv Jadranka Prlića i drugih*, gdje je presuda Žalbenog vijeća u najvažnijim aspektima potvrdila osuđujuće presude koje su donesene na suđenju Jadranku Prliću, Bruni Stojiću, Slobodanu Praljku, Milivoju Petkoviću, Valentinu Čoriću i Berislavu Pušiću. Ovom presudom potvrđeno je da su šestorica optuženih, zajedno s tadašnjim visokim rukovodiocima Republike Hrvatske, bili ključni učesnici u udruženom zločinačkom poduhvatu (UZP) s ciljem „etničkog čišćenja” Bošnjaka, počinjenjem zločina protiv čovječnosti, teškim kršenjima Ženevskih konvencija i drugim ratnim zločinima. Učesnici UZP-a dijelili su zajednički cilj da preuzmu kontrolu nad područjima u Bosni i Hercegovini prisilnim raseljavanjem desetina hiljada Bošnjaka, kako bi omogućili ujedinjenje hrvatskog naroda u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovni. Zločinački plan proveden je „etničkim čišćenjem” Bošnjaka iz njihovih domova i zajednica u više općina, uključujući Gornji Vakuf, Jablanicu, Prozor, Mostar, Ljubuški, Stolac i Čapljinu, u periodu od sredine januara 1993. do aprila 1994.

⁷⁰ ICTY, IT-04-74-A, *Tužilac protiv Jadranka Prlića, Brune Stojića, Slobodana Praljka, Milivoja Petkovića, Valentina Čorića i Berislava Pušića* (Predmet *Prlić i dr*), *Presuda Pretresnog vijeća*, Haag, 29. maj 2013, paragrafi 442-443, tom I.

Ova presuda potvrdila je postojanje međunarodnog oružanog sukoba zato što je Hrvatska imala cjelokupnu kontrolu nad HVO-om, koji je počinio široko rasprostranjene zločine. U izvršenju zločina učestvovala je i Hrvatska vojska. Hrvatska je raspoređivala oficire Hrvatske vojske kako bi komandovali snagama HVO-a u Bosni i Hercegovini, pružala logističku podršku i slala snage Hrvatske vojske u Bosnu i Hercegovinu kako bi direktno sudjelovale u sukobu. Žalbeno vijeće potvrdilo je zaključke Pretresnog vijeća da su ključni članovi tadašnjeg rukovodstva Hrvatske, uključujući predsjednika Franju Tuđmana, ministra obrane Gojka Šuška i Janka Bobetka, visokog generala Hrvatske vojske, dijelili zločinački cilj da „etnički očiste” Bošnjake i doprinijeli ostvarivanju tog cilja,⁷¹ te „da su hrvatski rukovodioci Franjo Tuđman, Gojko Šušak i Janko Bobetko tijesno saradivali s rukovodiocima i vlastima HVO-a u ostvarivanju UZP- a”⁷². Koliko je Hrvatskoj bilo važno na koji način će biti završeno procesuiranje u predmetu *Prlić i dr.* i kakve će presude biti izrečene pokazuje činjenica da je hrvatska Vlada Vijeću ICTY uputila zahtjev kojim traži dopuštenje da postupa u svojstvu *amicus curiae* na osnovu pravila 74 Pravilnika. Vijeće je odbilo ovaj zahtjev konstatujući da „dopustiti državi čiji se bivši politički i vojni čelnici spominju u Optužnici kao članovi UZP-a da u postupku postupa kao *amicus curiae* ne bi bilo u interesu pravde.”⁷³ Vijeće je većinom glasova utvrdilo da je postojao udruženi zločinački poduhvat (UZP) koji je za krajnji cilj imao uspostavljanje hrvatskog entiteta, djelimično u granicama Hrvatske banovine iz 1939, kako bi se omogućilo ujedinjenje hrvatskog naroda. Ovaj entitet trebalo je ili da se pripoji Hrvatskoj nakon eventualnog raspada Bosne i Hercegovine, ili da postane nezavisna država unutar Bosne i Hercegovine koja bi kasnije postala tijesno povezana sa Hrvatskom. Već u decembru 1991. članovi rukovodstva Hrvatske zajednice Herceg-Bosne (među kojima je Mate Boban, predsjednik Hrvatske zajednice, a potom Hrvatske Republike Herceg-Bosne) i čelnici Hrvatske (među kojima je Franjo Tuđman, predsjednik Hrvatske) ocijenili da je za ostvarivanje krajnjeg cilja, to jest za uspostavljanje hrvatskog entiteta, neophodno promijeniti nacionalni sastav stanovništva na ovim područjima.

Stjepan Mesić, bivši Predsjednik Republike Hrvatske svjedočio je pred ICTY u predmetu *Blaškić*. S obzirom da je Mesić bio involviran na najvišoj razini u hrvatskoj politici i da je blisko surađivao sa predsjednikom Tuđmanom, njegovim svjedočenjem prezentirane su značajne činjenice u razumijevanju politike koju je Tuđman vodio, prevashodno prema Republici Bosni i Hercegovini. Sa pozicije u kojoj se nalazio i bliske suradnje sa političkim vrhom

⁷¹ ICTY, IT-04-74-A, Tužilac protiv Jadranka Prlića, Brune Stojića, Slobodana Praljka, Milivoja Petkovića, Valentina Čorića i Berislava Pušića, pred Žalbenim vijećem, *Presuda*, 29. novembar 2017.

⁷² ICTY, IT-04-74-A, Tužilac protiv Jadranka Prlića, Brune Stojića, Slobodana Praljka, Milivoja Petkovića, Valentina Čorića i Berislava Pušića, pred Žalbenim vijećem, *Presuda*, 29. novembar 2017, paragraf 1222, tom IV.

⁷³ ICTY, IT-04-74-A, Tužilac protiv Jadranka Prlića, Brune Stojića, Slobodana Praljka, Milivoja Petkovića, Valentina Čorića i Berislava Pušića, pred Žalbenim vijećem, *Presuda*, 29. novembar 2017, paragraf 69, tom V.

u Hrvatskoj Mesić je u mogućnosti detaljno razjasniti odnose koji su egzistirali između HDZ Hrvatske i njegove podružnice u Bosni i Hercegovini. Bio je svjedokom dvostruke politike koju je Tuđman vodio spram Bosne i Hercegovine i njene samostalnosti, te o tajnim pregovorima koje je Franjo Tuđman vodio sa Slobodanom Miloševićem 1991. u Karadorđevu. Tuđmanova politika prema Bosni se situacijski mijenjala, u periodu do Karadorđeva kada je zastupao ideju jedinstvene Bosne, do perioda poslije Karadorđeva kada je postao „uvjeren da će Milošević uspjeti razbiti Bosnu, a to će koristiti i njemu”⁷⁴. Sporazumom postignutim na ovim tajnim pregovorima skrivena politika Franje Tuđmana započinje se primjenjivati u konkretnim postupcima. Također, Mesić je svjedočio i o dvostranoj izvršenoj oružanoj agresiji na Republiku Bosnu i Hercegovinu koja je okončana potpisivanjem Dejtonskog mirovnog sporazuma. U svom svjedočenju istakao je da politika HDZ Bosne i Hercegovine faktički nije bila odvojena od politike HDZ Hrvatske, iako u formalnom smislu njihova organizacija nije bila tako postavljena. Opisao je utjecaj kojeg je Tuđman imao u postavljanju vodećih kadrova HDZ Bosne i Hercegovine, pa tako i u smjeni Stjepana Kljuića sa pozicija predsjednika stranke. Po njegovom kazivanju Tuđmanova politika zasnivali se na politici odvojenog življenja Srba, Hrvata i Muslimana koji ne mogu živjeti zajedno, te je smatrao da do razdvajanja između njih mora doći.⁷⁵ Franjo Tuđman je smatrao pogreškom ustrojiti Bosnu i Hercegovinu kao zasebnu republiku u okviru SFRJ i da je trebala biti ustrojena kao pokrajine Vojvodina i Kosovo, s tim da je Bosna i Hercegovina trebala biti anektirana Hrvatskoj jer je većinu Bošnjaka Tuđman zapravo smatrao Hrvatima. Suština Tuđmanove politike ja da dio teritorija koji je pripadao Banovini treba biti anektiran ili apsorbiran u Hrvatsku.⁷⁶ Preliminarne dogovore oko susreta u

⁷⁴ *Transkripti iz Haga*, Stjepan Mesić, građanin svjedok u procesu protiv Tihomira Blaškića a na strani Tužiteljstva pred Haaškim sudom 16-19. ožujka 1998. (<https://www.scribd.com/document/489315896/Transkripti-Iz-HAAGa-Stjepan-Mesic>) (pristupljeno februar 2021).

⁷⁵ Mesić je pojasnio: „Tomu je pridonijelo mnogo toga, a jedno je da se unutar krugova koji su bili protiv opstanka Bosne i Hercegovine govorilo da je Bosna i Hercegovina entitet koji je neostvariv, na isti način kako je to neostvariva bila i bivša Jugoslavija, zbog čega je i propala, tako da je bila također neodrživa, nije bila logična zajednica i zbog toga mora ići na dijelove”. *Transkripti iz Haga*, Stjepan Mesić, građanin svjedok u procesu protiv Tihomira Blaškića a na strani Tužiteljstva pred Haaškim sudom 16-19. ožujka 1998. (<https://www.scribd.com/document/489315896/Transkripti-Iz-HAAGa-Stjepan-Mesic>) (pristupljeno februar 2021).

⁷⁶ „(..)Franjo Tuđman [je] u cijelom periodu od januara 1993. do marta 1994. bio preokupiran granicama Hrvatske i Banovine Hrvatske. Na primjer, 20. maja 1993. Franjo Tuđman je izjavio da ‘Hrvati tamo ne mogu pristati na to da ostanu bez onih područja koja su bila nekada i u Banovini Hrvatskoj’. Dana 6. jula 1993. rekao je i da bosanski Hrvati ne osvajaju tuđe teritorije nego samo zemlju koja je vijekovima bila Hrvatska. Dana 21. septembra 1993. izjavio je da su Stolac i cijela regija Jablanica-Konjic dio Banovine Hrvatske iz 1939. godine. Na sastanku u Predsjedničkim dvorima održanom 6. januara 1994., Franjo Tuđman je ponovo govorio o vojnoj podršci bosanskim Hrvatima kako neke teritorije u BiH ne bi pale u ruke Muslimanima, kako bi se sačuvala teritorije smatrane hrvatskim i na taj način odredile buduće granice hrvatske države ‘za [iduća] stoljeća.’” ICTY, IT-04-74-A, Tužilac protiv Jadranka Prlića, Brune Stojića, Slobodana Praljka, Milivoja

Karađorđevu inicirao je Stjepan Mesić⁷⁷ i taj prijedlog dao Borisavu Joviću⁷⁸. Slobodan Milošević i Franjo Tuđman pristali su da se sastanu. Po povratku iz Karađorđeva Tuđman je prenio segmente postignutog dogovora kazavši da armija neće napasti Hrvatsku „da za to ima jamstva Veljka Kadijevića, koji je bio čelnik glavnog stožera, i od Miloševića, i da će Bosna teško preživjeti, da mi možemo postići granice Banovine, Tuđman je još rekao kako je Milošević načinio velikodušnu gestu da Hrvatska može uzeti Cazin, Kladašu i Bihać, jer je to bila tzv. Turska Hrvatska i Srbima nije potrebna”.⁷⁹ Uslijedio je susret u Gracu

Petkovića, Valentina Čorića i Berislava Pušića (Predmet *Prlić i dr*), *Presuda* Pretresnog vijeća, Haag, 29. maj 2013, paragraf 22, tom IV.

⁷⁷ Mesić je kazao Joviću da raspolažu informacijom o naoružavanju srpskog stanovništva, te da je „takva samoubojita politika dijela Srba iz Hrvatske, kao i Srba u cjelini i da bi u nekom sljedećem sukobu oni izgubili najviše, jer se 10 posto srpskog stanovništva ne bi moglo oduprijeti onom 90 posto, jer bi se onda i Hrvati naoružali i uslijedila bi katastrofa te da bi to najviše štetilo Srbima. Upitao sam ih što žele. Rekao je da nisu zainteresirani za Srbe u Hrvatskoj, da su oni naši građani, da s njima možemo učiniti što god hoćemo i da također nisu zainteresirani za hrvatski teritorij, da je to teritorij hrvatske države. Rekao sam: ‘Što Vas, dakle, zanima?’. Odgovorio je da ih zanima Srbija i 66 posto Bosne. Rekao je da je to bila Srbija i da će to i ostati Srbija. Budući da ih nije zanimala Hrvatska, tj. hrvatski teritorij, ni Srbi u Hrvatskoj, rekao sam: ‘Zašto ne sjednemo za stol? Zašto ne pokušamo izbjeći rat? Ljudi su naoružani sve i svašta bi moglo buknuti. Nema potrebe prolijevati krv ako možemo sjesti i riješiti stvari za stolom.’ Rekao je da se slaže, ali da mora razgovarati sa Slobodanom Miloševićem. Rekao sam da ću razgovarati s Tuđmanom i još sam rekao: ‘Zašto nas četvorica ne sjednemo za stol i vidimo koji su problemi Srba u Hrvatskoj, tako da možemo riješiti stvari bez ikakvog oružanog sukoba, kad za to imamo priliku?’” *Transkripti iz Haga*, Stjepan Mesić, građanin svjedok u procesu protiv Tihomira Blaškića a na strani Tužiteljstva pred Haškim sudom 16-19. ožujka 1998. <https://www.scribd.com/document/489315896/Transkripti-Iz-HAAGa-Stjepan-Mesic> (pristupljeno februar 2021).

⁷⁸ Borisav Jović je 28. marta 1989. izabran za srbijanskog člana Predsjedništva SFRJ. Bio je potpredsjednik Predsjedništva SFRJ od 15. maja 1989. do 15. maja 1990, a zatim predsjednik Predsjedništva SFRJ od maja 1990. do 15. maja 1991.

⁷⁹ *Transkripti iz Haga*, Stjepan Mesić, građanin svjedok u procesu protiv Tihomira Blaškića a na strani Tužiteljstva pred Haškim sudom 16-19. ožujka 1998. <https://www.scribd.com/document/489315896/Transkripti-Iz-HAAGa-Stjepan-Mesic> (pristupljeno februar 2021); Ovakvu izjavu Stipe Mesić je dao i svjedočeći u predmetu *Milošević Slobodan (IT-02-54)*. „O čemu se tamo razgovaralo, ja to ne mogu reći sa sigurnošću, ali mogu reći sa sigurnošću što je nama Tuđman prenio kada se vratio iz Karađorđeva, jer smo ga cijeli dan čekali. Moram još nešto naglasiti, do Karađorđeva, Tuđman je uvijek bio za to da Bosna i Hercegovina ostane cjelovita, to je bio njegov angažman, to je bilo njegovo zauzimanje za Bosnu i Hercegovinu i prije, ali posle tog sastanka on je sasvim promijenio mišljenje. Očito da ga je Milošević uvjerio kako se Bosna može podijeliti. I Tuđman je nama rekao ‘mi dobivamo banovinske granice iz 1938. godine plus Cazin, Kladašu i Bihać i kaže da je Milošević rekao: ‘Franjo, ti uzmi Cazin, Kladašu i Bihać, to je takozvana ‘turska Hrvatska’, to meni ne treba’”, a posle je operacionalizacija išla svojim tokom: Fikret Abdić je proglasio Zapadnu Bosnu, autonomnu oblast i vidjelo se da se na tom planu očito nešto radilo.”; „Tuđman je zauzimaio stavove, budući da je Vojvodina pripala Srbiji, a pod Srbijom nikada nije bila, čak i za vrijeme Drugog svjetskog rata, Vojvodina je bila pod Glavnim štabom Hrvatske, jer Srbija nije imala glavni štab. I on je smatrao da je pogriješio AVNOJ kada Bosnu i Hercegovinu, kao povjesnu hrvatsku pokrajinu, nije predvidio kao autonomnu pokrajinu u Hrvatskoj. Taj stav on je uvijek zauzimaio i smatrao je da Bosna i Hercegovina mora biti cjelovita i da treba biti u okvirima Hrvatske. Ali to AVNOJ nije uzeo u obzir. Međutim, u izbornoj kampanji on je, činjenica, rekao da Hrvatska predstavlja jednu kiflu i da joj dio nedostaje, ali time nije pokrenuo nikakav postupak kojim bi on to ispravljao, kojim bi on

koji se dogodio 6. maja 1992. između Mate Bobana i Radovana Karadžića nakon kojeg je Boban kazao da „sad barem znamo da su Hrvati i Srbi raščistili sve dileme i da nema više spornih tema. Uopće ne postoji dalji razlog za sukob između Hrvata i Srba u Bosni i Hercegovini”⁸⁰. Na 7. sjednici Vrhovnog državnog vijeća Republike Hrvatske održanoj 8. juna 1991. godine, Tuđman je zastupao mišljenje da su granice Hrvatske, uspostavljene po okončanju Drugog svjetskog rata, apsurd s upravnog, saobraćajnog i aspekta zaštite državnih granica.⁸¹ Rješenje ovoga apsurdna vido je u podjeli Bosne i Hercegovine, što bi bio interes i istočnih i zapadnih bosanskohercegovačkih susjeda.⁸² Po Tuđmanu, ovakva podjela je odobravana od strane HDZ BiH, i predstavljala je i njihovo polazno stajalište u definiranju granica, jer od HDZ BiH se očekuje da donose „hrvatske odluke”⁸³, kao što će ih donositi srpska politika, dok „[m]uslimanska komponenta bi, pak, bila primorana da prihvati to rješenje”.⁸⁴ U Zagrebu je 27. decembra 1991. održan sastanak predstavnika Hrvata iz Bosne i Hercegovine i Hrvatske na kojem je Tuđman naglasio kako je cilj sastanka da se odredi „strategij[a] hrvatske politike, hrvatske politike u cjelini, pa prema tome i HDZ-

tražio tuđe teritorije. Međutim, nakon što se vratio iz Karađorđeva, on je rekao da je Hrvatska dobila banovinske granice, plus Cazin, Kladušu i Bihać i rekao je da vam ja kažem kako je Milošević rekao, rekao je: „Slušaj, Franja, ti uzmi Cazin, Kladušu i Bihać. To meni ne treba. To je takozvana ‘turska Hrvatska’”. To je on rekao, a da li je tako bilo, optuženi najbolje zna.” Transkripti suđenja pred MKSJ – Stjepan Mesić u predmetu *Milošević Slobodan* (IT-02-54), 2. oktobar 2002. (vidjeti i transcript sa suđenja 1. oktobra 2002); Fond za humanitarno pravo, http://www.hlc-rdc.org/Transkripti/Milosevic/_Milosevic.html (pristupljeno: februar 2021).

⁸⁰ *Transkripti iz Haga*, Stjepan Mesić, građanin svjedok u procesu protiv Tihomira Blaškića a na strani Tužiteljstva pred Haškim sudom 16-19. ožujka 1998. <https://www.scribd.com/document/489315896/Transkripti-Iz-HAAGa-Stjepan-Mesic> (pristupljeno februar 2021).

⁸¹ „... ako idemo u smislu osamostaljenja Hrvatske, bilo u savezu, bilo u potpunom osamostaljenju, te i takve granice Hrvatske, kakve su one danas, one su apsurd, one su nemoguće, ni u smislu uspravnog prometnom, a kamoli u smislu bilo kakve zaštite tih granica i Hrvatske”. *Zapisnik sa 7. sjednice Vrhovnog državnog vijeća Republike Hrvatske*, 8. lipnja 1991. godine.

⁸² „I, prema tome, i sa našeg gledišta, ne manje, nego li sa srpskog postoji problem da se, - postoji potreba da se pitanje riješi u svojoj biti, je li, jer je uspostavljanje Bosne, granica Bosne i Hercegovine poslije drugog svjetskog rata i povijesni apsurd vraćanja jedne kolonijalne tvorbe nastale od 15. do 18. stoljeća. Prema tome, konačno smo na tom, i u okviru službenog predstavnika svih jugoslovenskih republika došli dotle da je to postavljeno na Dnevni red, i da je prihvaćeno da se to rješava.” *Zapisnik sa 7. sjednice Vrhovnog državnog vijeća Republike Hrvatske*, 8. lipnja 1991. godine.

⁸³ „Usput, ja sam imao sastanak tamo sa hrvatskim predstavnicima, sa vodstvom Hrvatske demokratske zajednice, sa desetak njih i oni jasno podržavaju i to zdušno podržavaju takvo naše stajalište, ali sam im i rekao i to da ta hrvatska politika u Bosni i Hercegovini mora biti spremna i pripremati se na slijedeće događaje, kretali se oni u bilo kom vidu, ako se kreću u demokratskom, dogovornom je u redu, samo po sebi, ali ako bi se kretali drugačije onda bi morali biti isto tako spremni da donose odluke, hrvatske odluke kao što će ih donositi srpska politika.” *Zapisnik sa 7. sjednice Vrhovnog državnog vijeća Republike Hrvatske*, 8. lipnja 1991. godine.

⁸⁴ ICTY, IT-04-74-A, Tužilac protiv Jadranka Prlića, Brune Stojića, Slobodana Praljka, Milivoja Petkovića, Valentina Čorića i Berislava Pušića (Predmet *Prlić i dr*), *Presuda* Pretresnog vijeća, Haag, 29. maj 2013, Izdvojeno i djelimično suprotno mišljenje sudije Jean-Claudea Antonettija, predsjedavajućeg Vijeća, tom VI.

a Bosne i Hercegovine⁸⁵. Stjepan Kljuić se na tom sastanku zalagao za jedinstvenu Bosnu i Hercegovinu podijeljenu na kantone, a Mate Boban se zalagao za osnivanje HZ HB kao nezavisnog entiteta koji bi se s vremenom trebao pripojiti Hrvatskoj. Tuđman je izjavio kako je „[v]rijeme da iskoristimo priliku da okupimo hrvatsko nacionalno biće u maksimalno mogućim granicama⁸⁶ tvrdeći kako je postojanje Bosne i Hercegovine prepreka ostvarivanju istinski nezavisne Hrvatske. Uslijedio je sastanak u Livnu održan 9. februara 1992. kojem su prisustvovala rukovodstvo HDZ-a Hrvatske i HDZ-a BiH na kojem je dogovoreno da se bosanskim Hrvatima dodijeli hrvatsko državljanstvo i pravo glasanja na izborima u Hrvatskoj.⁸⁷ Zbog učestalih sukoba sa Matom Bobanom, Stjepan Kljuić 2. februara 1992. podnosi ostavku⁸⁸ na poziciju predsjednika HDZ-a BiH. Franjo Tuđman je smatrao kako se Kljuić „izgubio pod fesom Alije Izetbegovića, - i HDZ [BiH] je [praktično] prestala voditi politiku samostalnu hrvatsku“.⁸⁹ Stipe Mesić iznio je svoje mišljenje kako je bilo očito da je Slobodan Milošević zapravo vodio politiku⁹⁰ kojom bi zadovoljio sasvim druge ambicije: „Htio je ‘veliku Srbiju’, htio je proširiti granice, i iskoristiti pad Jugoslavije, da proširi granice Srbije. Međutim, njegov je model uključivao politiku genocida, jer ne samo da je htio veću Srbiju, htio je Srbiju samo od Srba i zbog toga je sa svojim eskadronima smrti uništio i ubio svakog na kog bi naišli. Uništavali su katoličke crkve, muslimanske džamije, jednostavno su željeli izbrisati sve tragove drugih etničkih skupina koje su živjele na područjima kojima je njegova vojska prošla. Svijet je bio prilično strpljiv prema toj Miloševićevoj politici i pretpostavljam da je Tuđman izveo zaključak iz toga da svijet želi podjelu Bosne i Hercegovine i očito je igrao na kartu širenja

⁸⁵ *Isto*, paragraf 428, tom I.

⁸⁶ *Isto*.

⁸⁷ *Isto*, paragraf 429.

⁸⁸ Prema svjedočenju Stjepana/Stipe Mesića pred MKSJ u predmetu *Blaškić*, na pitanje advokata kako je Tuđman prihvatio na ključnim pozicijama osobe poput Perinovića, Kljuića i Brkića, koji su zagovarali cjelovitu i jedinstvenu Bosnu Mesić je odgovorio: „pretpostavljam oni nisu htjeli provoditi politiku koju se od njih tražilo, a tako u prvom redu, za Perinovića rekli su da su mu preci bili Srbi, tako da nije bio od povjerenja, zatim Kljuić, da se oženio Muslimankom i da će provoditi politiku Alije Izetbegovića, za Brkića, on je bio suviše umjeren i stoga ne u potpunosti prihvatljiv za realizaciju hrvatske politike u Bosni, i tako se došlo do Mate Bobana, za kojega je Tuđman rekao da je on jedina osoba koja razumije njegovu politiku u Bosni i Hercegovini.“ *Transkripti iz Haga*, Stjepan Mesić, građanin svjedok u procesu protiv Tihomira Blaškića a na strani Tužiteljstva pred Haaškim sudom 16-19. ožujka 1998. <https://www.scribd.com/document/489315896/Transkripti-Iz-HAAGa-Stjepan-Mesic> (pristupljeno februar 2021).

⁸⁹ ICTY, IT-04-74-A, Tužilac protiv Jadranka Prlića, Brune Stojića, Slobodana Praljka, Milivoja Petkovića, Valentina Čorića i Berislava Pušića (Predmet *Prlić i dr*), *Presuda* Pretresnog vijeća, Haag, 29. maj 2013, paragraf 430, tom I.

⁹⁰ „... službeno smo bili za jedinstvenu Bosnu i Hercegovinu, ali smo imali i drukčiju politiku. Mi smo uspostavili Herceg-Bosnu, kao što je Milošević uspostavio Republiku Srpsku, koja nije poticala cjelovitu Bosnu.“ *Transkripti iz Haga*, Stjepan Mesić, građanin svjedok u procesu protiv Tihomira Blaškića a na strani Tužiteljstva pred Haaškim sudom 16-19. ožujka 1998. <https://www.scribd.com/document/489315896/Transkripti-Iz-HAAGa-Stjepan-Mesic> (pristupljeno februar 2021).

vlastitih granica, jer je izjavio u brojnim prilikama da će ono što bi održali oružanom silom, kada rat završi, prije ili kasnije, pripasti nama”.⁹¹ Na pitanje o učešću Hrvatske vojske u vojnim aktivnostima u Bosni i Hercegovini, Mesić je dao pozitivan odgovor, tvrdeći kako su pripadnici HV učestvujući u ovim aktivnostima mijenjali oznake HV sa oznakama HVO na uniformama.⁹² Oficiri HV učestvovali su u vojnim djelovanjima, te je, po Mesićevom kazivanju „bila fluktuacija - Milivoj Petković, Ante Roso, Slobodan Praljak, general Tolj, oni su jedno vrijeme bili u HVO-u, potom opet u Hrvatskoj vojsci.”⁹³ U sudskim procesima vođenim pred ICTY dokazano je učešće hrvatske Vojske u oružanim sukobima u Bosni i Hercegovini, što eklatantno dokazuje agresiju izvršenu na Republiku Bosnu i Hercegovinu od strane Hrvatske.⁹⁴ Hrvatska je već 150 godina gajila pretenzije prema teritoriji Bosne i Hercegovine. U knjizi *Nacionalizam i suvremena Europa*, Franjo Tuđman tvrdi da bi Bosna i Hercegovina trebala biti dio hrvatske zbog njene povijesne vezanosti za Hrvatsku, te zbog činjenice da su većina Muslimana, u etničkom i jezičnom pogledu, porijeklom Hrvati. O podjeli Bosne i Hercegovine napisao je: „Turci su jedan veliki dio teritorija Hrvatske inkorporirali u Bosnu. Osim toga, Bosna i Hercegovina je, povijesno gledano, vezana za Hrvatsku i one zajedno tvore nedjeljivu geografsku i ekonomsku cjelinu. Bosna i Hercegovina zauzima središnji dio te cjeline odvajajući gornju

⁹¹ *Transkripti iz Haga*, Stjepan Mesić, građanin svjedok u procesu protiv Tihomira Blaškića a na strani Tužiteljstva pred Haaškim sudom 16-19. ožujka 1998. <https://www.scribd.com/document/489315896/Transkripti-Iz-HAAGa-Stjepan-Mesic> (pristupljeno februar 2021).

⁹² Stipe Mesić je kazao: „Vidite, dolazili su mi brojni vojnici koji su se borili u Bosni i Hercegovini, koji su bili hrvatski vojnici. Neki dragovoljci iz Bosne i Hercegovine također su me posjetili, a prije su bili hrvatski vojnici. Majke i očevi su mi dolazili, tvrdeći da njihova djeca nisu bila dragovoljci, ali su bili u Bosni i Hercegovini. Zato moram priznati da sam zahtijevao službeno objašnjenje od ministra obrane koji je odgovorio da nije bilo hrvatskih jedinica u Bosni i Hercegovini. Je li ikoja bila tamo, ne mogu reći. Nisam bio inspektor. Niti je na meni to ustanovljivati Ali moj nećak, Vlatko Mesić, koji je bio hrvatski vojnik, bio je u Bosni. Vratio se od tamo, a nije bio dragovoljac u Bosni. Rođen je u Slavoniji. Nema ništa zajedničko s Bosnom, ali bio je tamo. Tražili ste od mene ime. Jedno sam Vam dao.” *Transkripti iz Haga*, Stjepan Mesić, građanin svjedok u procesu protiv Tihomira Blaškića a na strani Tužiteljstva pred Haaškim sudom 16-19. ožujka 1998. <https://www.scribd.com/document/489315896/Transkripti-Iz-HAAGa-Stjepan-Mesic> (pristupljeno februar 2021); *Transkripti suđenja pred MKSJ – Stjepan Mesić u predmetu Milošević Slobodan* (IT-02-54), 2. oktobar 2002, Fond za humanitarno pravo, http://www.hlc-rdc.org/Transkripti/Milosevic/_Milosevic.html (pristupljeno: februar 2021).

⁹³ *Transkripti iz Haga*, Stjepan Mesić, građanin svjedok u procesu protiv Tihomira Blaškića a na strani Tužiteljstva pred Haaškim sudom 16-19. ožujka 1998. <https://www.scribd.com/document/489315896/Transkripti-Iz-HAAGa-Stjepan-Mesic> (pristupljeno februar 2021).

⁹⁴ „Moguće je navesti još nekoliko elemenata koji ukazuju na umiješanost Hrvatske u sukob, a koji pobijaju argumente odbrane da je HV rukovodio operacijama HVO-a samo u razdoblju između marta i juna 1992. prije nego što se HVO organizirao i prije izbijanja sukoba između hrvatskih i muslimanskih snaga u srednjoj Bosni. Vijeće se slaže da se uplitanje HV-a i Hrvatske može činiti očitim na početku dotičnog razdoblja, ali ocjenjuje da se ono nastavilo za čitavo vrijeme sukoba.” ICTY, Predmet IT-95-14-T, Tužilac protiv Tihomira Blaškića, *Presuda Pretresnog vijeća*, Haag, 3. marta 2000, paragraf 102.

Panoniju od doljnjeg Panonije. Stvaranje Bosne i Hercegovine kao zasebnog entiteta čini da se Hrvatska, teritorijalno i zemljopisno nalazi u izuzetno teškoj situaciji u gospodarskom pogledu, i stoga u političkom pogledu u širem smislu, veoma nepovoljnoj za život i razvoj, a u administrativnom pogledu, neprilagođenoj i nepovoljnoj. Ti čimbenici u velikoj mjeri objašnjavaju zašto je sporazum koji je 1993. g. sklopljen između Beograda i Zagreba (Banovina) predvideo inkorporiranje sljedećih regija Bosne u Banovinu Hrvatsku: čitave Hercegovine, Mostara i onih kotara Bosne u kojima Hrvati čine većinu.”⁹⁵ Na sjednici Vijeća za obranu i nacionalnu sigurnost (VONS) održanoj 11. septembra 1992. na kojoj se govorilo o angažmanu Hrvatske u Bosni i Hercegovini Tuđman je „podsjetio na svoje teritorijalne aspiracije u kontekstu Banovine Hrvatske, tvrdeći da je područje koje je nekad bilo obuhvaćeno Banovinom Hrvatskom u demografskom i geopolitičkom smislu dio Hrvatske i pozvao na to da ‘Hrvatsku’ ‘očistimo’“.⁹⁶ Tuđman nije vjerovao u opstanak Bosne kao države nakon raspada Jugoslavije i to je često isticao u svojim razgovorima sa međunarodnim posrednicima. Tako je na večeri koju je imao sa Paddy Ashdownom 6. maja 1995. jasno potvrdio da Hrvatska ima teritorijalne pretenzije prema Bosni i na jelevniku iscrtao grube granice po kojima bi Bosna trebala biti podijeljena između Hrvatske i Srbije. Tom prilikom je kazao da neće više postojati muslimanske oblasti u bivšoj Jugoslaviji koja će postati „minorni element ... hrvatske države”, kao i da će Banja Luka biti zamijenjena za Tuzlu.⁹⁷ Aktivno učesće HV u vojnim operacijama u Bosni i Hercegovini, kao i u samom rukovođenju i komandovanju svim oružanim formacijama koje su ratovale na području Bosne i Hercegovine, dokazano je ponajprije procesuiranjem u predmetu *Blaškić*. Izvedeni dokazi su pokazali da je: „Dana 10. aprila 1992. predsjednik Tuđman [je] generala Bobetka iz HV-a imenovao za zapovjednika ‘južnog sektora’. Njegove su dužnosti obuhvatale zapovijedanje jedinicama HV-a i HVO-a u Hrvatskoj i u Bosni i Hercegovini. Dužnost zapovijedanja jedinicama HVO-a su poslije preuzela tri časnika HV-a, koji su bili potčinjeni generalu Bobetku. Dana 21. aprila 1992. general Bobetko je naredio generalu Anti Rosi da preuzme odgovornost nad područjem Livna u Bosni i Hercegovini. Dana 19. maja 1992. general Bobetko je već uspostavio jedno istureno komandno mjesto u Gornjem Vakufu u Bosni i Hercegovini. Dana 14. juna 1992. naredio je početak ofenzivnih djelovanja i premještanje snaga HVO-a u određenom smjeru, te preduzimanje konkretnih dejstava u sklopu jedne vojne operacije. Dana 27. juna 1992. Ante Roso, tada još uvijek general HV-a, unaprijedio je Tihomira Blaškića u čin pukovnika HVO-a i postavio ga u zapovjedništvo OZSB-a.

⁹⁵ ICTY, Predmet IT-95-14-T, Tužilac protiv Tihomira Blaškića, Presuda Pretresnog vijeća, Haag, 3. marta 2000, paragraf 102, paragraph 103.

⁹⁶ ICTY, IT-04-74-A, Tužilac protiv Jadranka Prlića, Brune Stojića, Slobodana Praljka, Milivoja Petkovića, Valentina Čorića i Berislava Pušića (Predmet *Prlić i dr*), Presuda Pretresnog vijeća, Haag, 29. maj 2013, paragraf 522, tom IV.

⁹⁷ ICTY, Predmet IT-95-14-T, Tužilac protiv Tihomira Blaškića, Presuda Pretresnog vijeća, Haag, 3. marta 2000, paragraf 106.

Generala Petkovića je na mjestu načelnika stožera zamijenio general Praljak, nekadašnji pomoćnik ministra odbrane Hrvatske u Zagrebu. U oktobru 1993. generala Praljka je zamijenio general Roso. Te odluke o imenovanjima donijela je hrvatska Vlada, a odnosile su se na vojsku koja je u načelu pripadala jednoj drugoj suverenoj državi.⁹⁸ Na sastanku koji je održan 2. jula 1993. Franjo Tuđman je svom ministru odbrane Gojku Šušku i načelniku Glavnog stožera HV-a generalu Bobetku naložio da sa Slobodanom Praljkom dogovore šta je potrebno poduzeti kako bi „hrvatske interese [u BiH] u teritorijalnom smislu“ zaštitili.⁹⁹ Tuđman je donosio odluke koje se tiču i civilne vlasti. Tako je naredio smjenu Stjepana Kljuića koji je bio predsjednik HDZ-a u Bosni,¹⁰⁰ koji je zastupao stanovište da Bosna treba ostati cjelovita. Istovremeno je postavio Matu Bobana za predsjednika Herceg-Bosne koji se konsultirao sa Franjom Tuđmanom za sve odluke koje je trebao donijeti, a i delegacije HDZ-a Bosne su redovno odlazile u Hrvatsku na konsultacije sa Tuđmanom.¹⁰¹ Stipe Mesić je u svom svjedočenju

⁹⁸ ICTY, Predmet IT-95-14-T, Tužilac protiv Tihomira Blaškća, *Presuda Pretresnog vijeća*, Haag, 3. marta 2000, paragraf 112; „Milivoj Petković, Ante Roso, Slobodan Praljak i general Tolj, sve visoki časnici Hrvatske vojske, otišli privremeno služiti u HVO prije nego što su se vratili u Hrvatsku vojsku. General Milivoj Petković je bio visoki časnik vojske Republike Hrvatske prije nego što je postao načelnik Glavnog stožera HVO-a. Slobodan Praljak je napustio vojsku Republike Hrvatske da bi postao general HVO-a, a zatim se vratio u oružane snage Republike Hrvatske gdje je unapređen u čin generala i penzioniran. General Roso je napustio HV tek 15. oktobra 1993. da bi „otišao u Bosnu i Hercegovinu“ i postao načelnik Glavnog stožera HVO-a. Dana 23. februara 1995. zatražio je da bude ponovo primljen u HV, što mu je i odobreno. Ivan Tolj je bio zastupnik u Saboru, general i načelnik Političke uprave Hrvatske vojske, a istovremeno i pripadnik HVO-a. Gorepomenuti pukovnik HV-a Miro Andrić takođe je pripadao HVO-u. Čak i na nižem nivou HVO su dijelom činili Hrvati koji su se vratili iz Hrvatske nakon što su se borili u Hrvatskoj vojsci.“ ICTY, Predmet IT-95-14-T, Tužilac protiv Tihomira Blaškća, *Presuda Pretresnog vijeća*, Haag, 3. marta 2000, paragraf 112.

⁹⁹ ICTY, IT-04-74-A, Tužilac protiv Jadranka Prlića, Brune Stojića, Slobodana Praljka, Milivoja Petkovića, Valentina Čorića i Berislava Pušića (Predmet *Prlić i dr.*), *Presuda Pretresnog vijeća*, Haag, 29. maj 2013, paragraf 528, fusnota 1050, tom IV.

¹⁰⁰ „HDZ Bosne i Hercegovine bio je pod utjecajem HDZ-a Hrvatske, jer ga je, na kraju, HDZ Hrvatske i osnovao. I kada je smijenjen prvi predsjednik HDZ Bosne i Hercegovine, onda je trebalo izabrati novog predsjednika HDZ Bosne i Hercegovine. To se moglo jedino na kongresu stranke, ali taj kongres nije bio zakazan. Bilo je zakazano Predsjedništvo. Predsjednik Tuđman me je zamolio da odem na Široki Brijeg gdje je zasjedalo Predsjedništvo HDZ Bosne i Hercegovine i da interveniram kod smijenjivanja Kljujića, Stjepana Kljujića koji je u to vrijeme bio predsjednik HDZ Bosne i Hercegovine. Ja sam kontaktirao sa ljudima, otišao sam na Široki Brijeg, kontaktirao sam s ljudima i oni su mi rekli da podržavaju Stjepana Kljujića. Rekao sam Kljujiću da je moj zadatak da on bude smijenjen, ali da sam razgovarao sa ljudima i da će njemu biti izglasano povjerenje ako on ponudi ostavku. Međutim, on je podnio neopozivu ostavku i otišao je u Sarajevo. I tamo je, on me je prije pitao, ‘a kako ćeš to Tuđmanu objasniti, ako se meni iskaže povjerenje, ako se meni izglasa povjerenje’. Reći ću ‘većina je bila za to da se ne prihvati ostavka i ti ćeš ostati predsjednik HDZ-a’. On se u tom slučaju uplašio i za svoju egzistenciju, sjeo u auto i sa Širokog Brijega otišao u Sarajevo.” Transkripti suđenja pred MKSJ – Stjepan Mesić u predmetu *Milošević Slobodan* (IT-02-54), 2. oktobar 2002, Fond za humanitarno pravo, http://www.hlc-rdc.org/Transkripti/Milosevic/_Milosevic.html (pristupljeno: februar 2021).

¹⁰¹ ICTY, Predmet IT-95-14-T, Tužilac protiv Tihomira Blaškća, *Presuda Pretresnog vijeća*, Haag, 3. marta 2000, paragraf 116.

izjavio kako „Mate Boban, kao predsjednik HDZ-a i predsjednik Hrvatske zajednice u Bosni i Hercegovini, uvijek je tvrdio da on isključivo izvršava politiku Zagreba, da nema svoje vlastite politike, da Zagreb znači vrh hrvatskog vodstva.”¹⁰² Vođe Hrvata u Bosni i Hercegovini koje je imenovala Hrvatska, ili su imenovani u saglasnosti sa Hrvatskom, upravljali su HZHB-om i HVO-om, slijedili su smjernice koje su dobivali iz Zagreba ili su usaglašavali svoje odluke sa dobijenim smjernicama. Tako je bila očigledna saradnja razvijena na svim nivoima.¹⁰³ Dakle, Hrvatska je ostvarivala globalnu kontrolu. Stipe Mesić je iznio stav kako vjeruje da je „... Tuđman bio zadivljen uspjesima Slobodana Miloševića u slamanju Bosne i Hercegovine, i bio je uvjeren da Bosna i Hercegovina ne može opstati, i mislio je da dio u kojem je živjela većina hrvatskog stanovništva može biti strukturiran kao hrvatski teritorij, koji bi nakon nekog vremena bio pripojen Hrvatskoj i da bi mala Bosna, ‘mala Bosna’, kako ju je zvao, preostala, koja bi bila muslimanska.”¹⁰⁴ Pitanje dostave oružja i humanitarne pomoći koje je preko Hrvatske dopremamo u Bosnu i Hercegovinu pokazuje koliko je Hrvatska i materijalno profitirala od oružanih sukoba koji su se odvijali na teritoriji Bosne i Hercegovine. Stipe Mesić je u svom svjedočenju izjavio da se dobar dio materijalnih resursa, koji su preko Hrvatske dopremeni, zadržani i prisvojeni u Hrvatskoj. Bila je to svojevrсна naknada za ustupke transporta tih resursa preko Hrvatske teritorije.¹⁰⁵

¹⁰² *Transkripti iz Haga*, Stjepan Mesić, građanin svjedok u procesu protiv Tihomira Blaškića a na strani Tužiteljstva pred Haaškim sudom 16-19. ožujka 1998. <https://www.scribd.com/document/489315896/Transkripti-Iz-HAAGa-Stjepan-Mesic> (pristupljeno februar 2021).

¹⁰³ „[d]an nakon osnivanja Teritorijalne odbrane (TO) kao legitimne vojne organizacije Bosne i Hercegovine, 9. aprila 1992., Mate Boban je izdao zapovijed kojom se ukida TO na teritoriju HZHB-a. Ta je zapovijed potvrđena jednom sličnom zapovijedi koju je general Roso izdao 8. maja 1992. Dana 11. maja 1992. Tihomir Blaškić u opštini Kiseljak izdaje zapovijed kojom se sprovodi zapovijed Ante Rose na osnovu koje HVO postaje jedina legalna vojna organizacija, a TO se proglašava nezakonitim. Dario Kordić je navodno izdao sličnu zapovijed u opštini Busovača. Dakle zapovijed generala HV-a Ante Rose brzo je sprovedena.” ICTY, Predmet IT-95-14-T, Tužilac protiv Tihomira Blaškića, Presuda Pretresnog vijeća, Haag, 3. marta 2000, paragraf 118.

¹⁰⁴ *Transkripti iz Haga*, Stjepan Mesić, građanin svjedok u procesu protiv Tihomira Blaškića a na strani Tužiteljstva pred Haaškim sudom 16-19. ožujka 1998. <https://www.scribd.com/document/489315896/Transkripti-Iz-HAAGa-Stjepan-Mesic> (pristupljeno februar 2021).

¹⁰⁵ „NOBILO: G. Mesiću, biste li se složili sa mnom ako bih rekao da su sve pošiljke oružja u vrijeme rata koje je dobila Armija Bosne i Hercegovine stigle iz Hrvatske ili prošle kroz hrvatski teritorij? Ili skoro sve?

S. MESIĆ: Ne bih se u potpunosti složio, budući da je uglavnom oružje zarobila Armija Bosne i Hercegovine iz ruku agresora kojeg je dio zasigurno dobavljen preko Hrvatske.

NOBILO: Možemo li preformulirati pitanje? Mislite li na dio koji nije zarobila?

MESIĆ: Da, mogla ga je dobiti jedino preko Hrvatske.

NOBILO: Da li je i humanitarna pomoć također stizala preko Hrvatske?

MESIĆ: Da, stizala je preko Hrvatske, kao i kroz dijelove kontrolirane od HVO-a. Ali moram izraziti rezerviranost, naime, sudjelovao sam u brojnim raspravama koje smo imali sa stranim državama koje su slale pomoć, i uvijek smo pregovarali da se dio mora ostaviti i nama podjednako humanitarna pomoć, kao i oružje, Hrvatska je uvijek zadržavala dio za sebe.

Ipak, Franjo Tuđman je pod pritiskom međunarodne zajednice bio primoran napustiti svoj san o „Velikoj Hrvatskoj”¹⁰⁶ i poduzeti konkretne mjere i postupke kako bi se okončali sukobi između Hrvata i Bošnjaka u februaru 1994. godine.

Zaključci

Osvajački rat – agresija, protiv Republike Bosne i Hercegovine predstavljao je značajnu komponentu Miloševićeve i Tuđmanove državne politike zasnovane na okupiranju velikog dijela područja ove države kako bi životni prostor na kojem su najvećim dijelom živjeli Bošnjaci, kao najmnogobrojniji narod, bio oduzet i prisvojen izvršenim genocidom i zločinima protiv čovječnosti. Mirovni pregovori predvođeni od strane Sjedinjenih Američkih Država koji su otpočeli 1. novembra 1995. u zračnoj bazi Sjedinjenih Američkih Država Wright - Patterson u Daytonu (Ohio) u svoj suštini su se zasnivali na rješavanju najznačajnijeg pitanja – podjeli teritorije Republike Bosne i Hercegovine. Europska zajednica/unija i Ujedinjene nacije vršile su pritisak, nerijetko i prijetnjama, na legitimne vlasti Republike Bosne i Hercegovine kako bi prihvatile dogovoreni prijedlog Miloševića i Tuđmana o novom ustrojstvu države zasnovanom na teritorijalnoj podjeli.

Intenziviranje učešća SAD-a u rješavanju balkanskog pitanja otpočelo je formiranjem tima na čijem se čelu nalazio sam američki predsjednik William Jefferson Clinton, te potpredsjednik Albert Gore i državni sekretar Warren Christopher. Clinton je za glavnog pregovarača imenovao Richarda Holbrookea uz kojeg su intenzivno surađivali i Robert Frasure, dr. Joseph Kruzal (visoki zamjenik pomoćnika sekretara odbrane), dr. Nelson Drew (vazduhoplovni pukovnik, član kabineta Vijeća za nacionalnu sigurnost), general Wesley Clark (šef planiranja Združenog štaba oružanih snaga), Roberts Owen (advokat, pravni i ustavni ekspert), Chris Hill, general Donald Kerrik, Jim Pardew i Rosemarie Pauli (izvršni pomoćnik Richarda Holbrookea). Koliko su SAD ozbiljno pristupile rješavanju ovog pitanja govore imena i funkcije osoba koje su intenzivno radile

---

NOBILO: Ali, s dopustenjem hrvatske Vlade, hrvatska je Vlada dala pristanak za sve što je odlazilo u Bosnu?

MESIĆ: Da, ali bi i zadržavala svoj dio.” *Transkripti iz Haga*, Stjepan Mesić, građanin svjedok u procesu protiv Tihomira Blaškića a na strani Tužiteljstva pred Haaškim sudom 16-19. ožujka 1998. <https://www.scribd.com/document/489315896/Transkripti-Iz-HAAGa-Stjepan-Mesic> (pristupljeno februar 2021).

¹⁰⁶ Jadranko Prlić je na sastanku održanom u Splitu 5. novembra 1993, a kojem je, između ostalih, prisustvovao i Franjo Tuđman, izjavio: „Mi se moramo približavati zaokruženju teritorija. Mi smo kao Vlada proljetos utvrđivali i prijedloge i zaključke, čak i o preseljenju određenih brigada sa nekih područja, koje bi uključivalo i preseljenje pučanstva sa tih područja i njegovo koncentriranje na određenim pravcima za koje smatramo da mogu postati i ostati hrvatski prostori“. ICTY, IT-04-74-A, Tužilac protiv Jadranka Prlića, Brune Stojića, Slobodana Praljka, Milivoja Petkovića, Valentina Čorića i Berislava Pušića (Predmet *Prlić i dr.*), *Presuda* Pretresnog vijeća, Haag, 29. maj 2013, paragraf 214, tom IV.

na njemu provodeći dogovorenu strategiju „mrkva i batina”. Cilj je bio postići sveobuhvatni dogovor o trajnom miru Bosne, ali i cijele regije uz trostrano uzajamno priznanje između Bosne i Hercegovine, Srbije i Hrvatske. Polaznu osnovu predstavljao je plan Kontakt-grupe (juli 1994) dogovoren između ministara spoljnih poslova Sjedinjenih Američkih Država, Velike Britanije, Francuske, Njemačke i Rusije zasnovan na dvoentitetskoj podjeli Bosne i Hercegovine u omjeru 51:49. Direktnim pregovorima prethodili su pojedinačni sastanci Richarda Holbrookea sa Franjom Tuđmanom (16. augusta 1995) i Slobodanom Miloševićem (17. i 18. augusta 1995), nakon čega je uslijedio i susret sa Alijom Izetbegovićem (19. augusta 1995), a potom su koncem augusta u Washingtonu obavljene konsultacije o temeljnim ustavnim konceptima očuvanju države s međunarodno priznatim granicama, sastavljene od entiteta i ustrojenim Vijećem ministara sa ovlastima da vodi vanjsku politiku. Pristanak predstavnika Republike Srpske da ih u pregovorima o uspostavi mira zastupa predsjednik Republike Srbije Slobodan Milošević, te da njegov stav bude odlučujući u prihvatanju odluka, potvrđuje činjenicu da je Savezna republika Jugoslavija *de facto* vršila vlast nad svojim satelitskim režimom kojeg je uspostavila u Republici Bosni i Hercegovini, ali i potvrđena uloga Slobodana Miloševića koji je upravljao projektom s ciljem ostvarenja velikodržavnih pretenzija.

Mape unutarnjeg razgraničenja i ustavno rješenje bili su predmetom intenzivnih rasprava. Slobodan Milošević i Franjo Tuđman su insistirali na teritorijalnoj podjeli u odnosu 51:49 posto. Na mapama oko kojih se polemicalo vođena je „otvorena trgovina” teritorijom Republike Bosne i Hercegovine.¹⁰⁷ Milošević se držao zacrtanog procenta teritorija, dok je Tuđman tražio dio „svog” teritorija u Posavini. Koplja su se lomila oko Brčkog. Milošević, koji je uvijek bio spreman za prijedloge, sugerirao je Tuđmanu, koji je spremno prihvatao Miloševićeve inpute, potpisivanje sporazuma čak i u slučaju da ga Izetbegović ne prihvati i taj prijedlog prenio Christopheru i Holbrookeu. Christopher je takav prijedlog odbio, te je Milošević iznio novi prijedlog – arbitraža za Brčko. Tuđman je prihvatio i ovaj prijedlog. Pritisak je izvršen na delegaciju Republike Bosne i Hercegovine.¹⁰⁸ Vodstvo, netom uspostavljenog, manjeg entiteta

¹⁰⁷ Vidjeti šire: S. Čekić, *Dejtonski (mirovni) sporazum*.

¹⁰⁸ „Christopher i Holbrooke su, nakon toga, otišli na sastanak sa Izetbegovićem, Silajdžićem i Šaćirbegovićem i predstavili im Miloševićevu ponudu - arbitražu za Brčko. Christopher i Holbrooke su nastojali ‘nagovoriti Izetbegovića da je prihvati ...’, jer će se o budućnosti Brčkog ‘odlučivati arbitražom. Ako odbiju ponudu, u roku od dva sata objavit će se da je Dayton završio. Christopher je kazao kako više nema vremena za određivanje novih rokova. Valja smjesta odgovoriti’. Imajući u vidu američki ultimatum, Izetbegović je, nakon ‘duge, mučne pauze’, gdje ‘niko nije govorio’, ‘polako govoreći rekao: ‘Ovo nije pravedan mir’. Zatim je ‘kao da sam sebe sili da progovori, jedva čujno promrljao odgovor: ‘Ali, mom narodu je potreban mir.’ Tako su ‘Bosanci pristali’ - prihvatili su arbitražu za Brčko, nakon čega je predsjednik Clinton (21. novembra) u 11.40 sati (iz Rose Gardena) izdao saopćenje, u kome je, pored ostalog, rekao: ‘Poslije skoro četiri godine, dvije stotine i pedeset hiljada ubijenih, dva miliona izbjeglih i grozota koje su užasnule ljude širom svijeta, narod u Bosni konačno ima šansu da iz užasa rata uđe u obećanje mira.’” S. Čekić, *Dejtonski (mirovni) sporazum*, knjiga 3, 2123.

odbijalo je prihvatiti ovakav sporazum, međutim, Milošević je garantirao da će po povratku u Beograd osigurati njihov pristanak.¹⁰⁹

Franjo Tuđman je imao značajnu ulogu u pokušajima mirovnih pregovora koji su prethodili potpisivanju Dejtonskog mirovnog sporazuma. U pregovorima koji su vođeni u Ženevi u prvoj polovini 1993. na Međunarodnoj konferenciji o bivšoj Jugoslaviji pored Mate Bobana, Mila Akmadžića i Milivoja Petkovića, kao predstavnik Hrvata učestvovao je Franjo Tuđman, koji je bio i potpisnik sporazuma o prekidu vatre i prestanku neprijateljstava potpisanim u Zagrebu 25. aprila 1993.¹¹⁰ Tuđman se zalagao za podjelu Bosne i Hercegovine na način da se dio pripoji Hrvatskoj ili, ako to ne bude moguće, postojanjem unutar njenih granica autonomne teritorije koja bi bila usko povezana s Hrvatskom. U okviru plana širenja hrvatskih granica Franjo Tuđman je podržao osnivanje HZ HB.¹¹¹ U javnim nastupima Tuđman je podržavao nezavisnost i teritorijalni integritet, te se zalagao za poštivanje postojećih granica Bosne i Hercegovine jer je znao da je međunarodna zajednica protiv njene podjele. Međutim, zdušno se zalagao za ustavni ili konfederalni model po kojem bi hrvatski narod imao autonomiju na teritorijama na kojima ima većinsko stanovništvo, te afirmisao želju za ujedinjenjem hrvatskog naroda, kao i podjelu države između Hrvata i Srba. Vlasti Hrvatske i HV-a vršile su opću kontrolu nad HVO-om i rukovodstvom HZ(R)HB, tako da je Tuđman na mirovnim pregovorima predstavljao bosanske Hrvate i donosio je odluke u njihovo ime.¹¹² Stoga su međunarodni predstavnici zahtijevali od hrvatskog rukovodstva, a posebno Franje Tuđmana da izvrši uticaj na rukovodstvo HZ(R) HB u donošenju odluka o političkim i vojnim aspektima sporazuma. Time se potvrđuje pozicija koju je imao u odnosu na bosanske Hrvate.

¹⁰⁹ Vidjeti šire: S. Čekić, *Dejtonski (mirovni) sporazum*, knjiga 3.

¹¹⁰ ICTY, IT-04-74-A, Tužilac protiv Jadranka Prlića, Brune Stojića, Slobodana Praljka, Milivoja Petkovića, Valentina Čorića i Berislava Pušića (Predmet *Prlić i dr*), *Presuda* Pretresnog vijeća, Haag, 29. maj 2013, paragrafi 681 i 683, tom IV.

¹¹¹ „Proglašenjem Hrvatske Republike Herceg-Bosne 28. avgusta 1993. formalizovano je stvaranje te hrvatske ‘mini-državice’ unutar BiH, čija je teritorija odgovarala teritoriji HZ HB. U preambuli Odluke o uspostavi i proglašenju Hrvatske Republike Herceg-Bosne, ona je definisana kao ‘državna zajednica’ i precizirano je da je HR HB jedinstvena i nedjeljiva demokratska država hrvatskog naroda u Bosni i Hercegovini. Dana 8. februara 1994, Zastupnički dom HR HB je usvojio deklaraciju kojom je sebe proglasio jedinom legitimnom ‘vlašću’ bosanskih Hrvata koja ima obavezu ostvarivanja njihove državotvornosti. 71 HR HB je, u okviru ‘Unije republika Bosne i Hercegovine’, trebala jamčiti pravo na samopredjeljenje i na oživotvorenje državnosti, uz poštivanje prava druga dva državotvorna naroda. Dana 13. februara 1994, Jadranko Prlić je pred više članova rukovodstva Hrvatske, među kojima je bio i Franjo Tuđman, izjavio da HR HB ima sva obilježja države. Istom prilikom je rekao i to da ta država mora imati što šire granice, obuhvatiti cijelu srednju Bosnu, te da bi se to moglo ostvariti vojnim sredstvima.” ICTY, IT-04-74-A, Tužilac protiv Jadranka Prlića, Brune Stojića, Slobodana Praljka, Milivoja Petkovića, Valentina Čorića i Berislava Pušića (Predmet *Prlić i dr*), *Presuda* Pretresnog vijeća, Haag, 29. maj 2013, paragraf 21, tom IV.

¹¹² ICTY, IT-04-74-A, Tužilac protiv Jadranka Prlića, Brune Stojića, Slobodana Praljka, Milivoja Petkovića, Valentina Čorića i Berislava Pušića (Predmet *Prlić i dr*), *Presuda* Pretresnog vijeća, Haag, 29. maj 2013, paragraf 561-568, tom III.

Iz prezentiranih dokaza i činjenica eklatantno se zaključuje da su politike kreirane sa ciljem ostvarenja velikodržavnih pretenzija. Takve politike osigurale su realiziranje državnih i vojnih strategija koje su trebale dovesti ostvarenju zacrtanih ciljeva podrobno isplaniranih i dogovorenih od strane politika istočnih i zapadnih bosanskohercegovačkih susjeda. Ove politike nisu započele sa potpisnicima Dejtonskog mirovnog sporazuma Miloševićem i Tuđmanom, ali postavlja se pitanje da li su sa njima završile i da li stavljanje potpisa na Sporazum predstavlja okončanje velikodržavnih pretenzija. Iz političke i društvene zbilje današnjice može se pročitati da politike nisu odustale. Njihovi trabanti u Bosni i Hercegovini i dalje rade na destrukciji društva i države, nastojeći onemogućiti sve prosperitetne procese, te istovremeno destabilizirati odnose unutar države, ali i poziciju države na međunarodnoj sceni (šta god da ona predstavljala). U dnevopolitičke potrebe svakodnevno se etablira rastakanje Bosne i Hercegovine kao države i njeno raščlanivanje na sastavne faktore, do najsitnijeg mogućeg dijela njene teritorije.

Dokazi izvedeni u procesuiranju pred ICTY to jasno pokazuju. Tokom tajnog sastanka u Karađorđevu koji je održan u martu 1991. Milošević i Tuđman su postigli dogovoro oko podjele Bosne po etničkom ključu pripajanja pojedinih područja Hrvatskoj i Srbiji, „dok bi se bosanskim muslimanima dala mogućnost da žive u enklavi”¹¹³ Planovi o podjeli Bosne postojali su dakle znatno prije održavanja referenduma i donošenja konačne odluke o nastavku samostalnog puta Bosne i Hercegovine i nikada nisu stavljeni *ad acta*. Može se to zaključiti i iz daljih postupaka Slobodana Miloševića koji je 12. novembra 1993. Hrvoju Šariniću saopćio da želi zasebnu srpsku državu u Bosni i Hercegovini kada je rekao: „Otvoreno Vam kažem da sam s Republikom Srpskom u BiH, koja će pre ili posle da postane deo Srbije, rešio 90 odsto srpskog nacionalnog pitanja”¹¹⁴. Takva svoja stajališta je potvrdio i u septembru 1995. kada je rekao: „Slušajte, Hrvoje, hajde da mi uzmemo svaki naš - svaki svoj dio Bosne, i to bez međunarodne zajednice.”¹¹⁵

Predstavnici međunarodne zajednice raspolagali su informacijama i bili dobro upoznati o podršci koju je Srbija pružala Srbima u Bosni i Hercegovini. David Harland koji je bio službenik za civilne i političke poslove UN u Sarajevu od 1993. do 1999, u procesu *Milošević Slobodan (IT-02-54-T)* svedočio je o podršci koja je bosanskim Srbima stizala iz Srbije. Podrška je naročito bila za vojne potrebe, a lanac komandovanja sezao je do Beograda. Dr. Williams, direktor za informisanje UNPROFOR-a i portparol specijalnog predstavnika UN Yasushija Akashija od 1994. do 1995, svedočio je da su u jesen 1994. gospodin Akashi, kao i vojno osoblje UN, zaključili da je oprema za radarsku i protivvazдушnu odbranu upotrijebljena oko Sarajeva i u severozapadnoj Bosni stigla iz Jugoslavije. General Clark je tražio od generala Perišića da se isključi

¹¹³ ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, Pretresno vijeće, Tužilac protiv Slobodana Miloševića, *Odluka po predlogu za donošenje oslobađajuće Presude*, 16. jun 2004, paragraf 252.

¹¹⁴ *Isto*.

¹¹⁵ *Isto*.

konektor protivvazdušne odbrane koji je povezivao sistem PVO u Bosni i Hercegovini sa takvim sistemom u Srbiji.¹¹⁶ Operativni izvještaji VRS redovno su dolazili VJ i srpskom rukovodstvu. Slobodan Milošević je mogao utjecati na ponašanje VRS i na odluke koje su donosili civilni organi vlasti jer su se oni redovno konsultovali sa vlastima u Beogradu.¹¹⁷ Podrška iz Beograda utjecala je na niz aktivnosti koje su se sprovodile u Bosni i Hercegovini koje ne bi mogle biti realizirane i ovisile su o ovoj podršci.¹¹⁸ Zbog toga su se Richard Holbrooke i general Wesley Kanne Clark (komandant savezničkih snaga NATO-a) 17. augusta 1995. sastali sa beogradskom delegacijom koju je predvodio Milošević u vezi pregovora o postizanju mira u Bosni i Hercegovini. Tom prilikom Milošević je insistirao da njemu lično budu dostavljeni uvjeti sporazuma.¹¹⁹ Iz svega navedenog proizlaze razlozi koji su bili dovoljni da Miloševićev potpis na Dejtonskom mirovnom sporazumu bude garant njegovog sprovođenja. U postupku pregovaranja, postizanja dogovora i potpisivanja Sporazuma Milošević je zauzimao centralnu ulogu. Bio je osoba u čijim rukama se nalazio ključ za rješavanje problema. Osobno je izjavio kako je „njegov paraf dovoljan da se verifikuje sporazum iz Daytona i da će kasnije omogućiti potpis bosanskih Srba”.¹²⁰ Njegovo iscrtavanje mapa oko podjele teritorija Bosne i Hercegovine ispoljilo je odlično poznavanje terena, razmještaja snaga, ali i pokazalo da je u mogućnosti samostalno donositi odluke o preraspodjeli bez potrebe konsultovanja sa rukovodstvom bosanskih Srba.¹²¹ Borisav Jović u svom svjedočenju pred ICTY u predmetu *Milošević* izjavio je kako je Slobodan Milošević predstavljao

¹¹⁶ ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, Pretresno vijeće, Tužilac protiv Slobodana Miloševića, *Odluka po predlogu za donošenje oslobađajuće Presude*, 16. jun 2004, paragraf 258.

¹¹⁷ *Isto*, paragraf 274.

¹¹⁸ *Isto*, paragraf 277.

¹¹⁹ „Holbrooke je pitao optuženog da li treba kontaktirati s njim ili sa bosanskim Srbima. Optuženi je odgovorio: ‘Sa mnom, naravno.’ [Milošević] je rekao da mu se trebaju dostaviti uvjeti sporazuma i da će on tada organizovati izjašnjavaće referendumom o tom sporazumu. Na pitanje zašto bi izjašnjavaće na referendumu u Srbiji obavezivalo ljude u Bosni i Hercegovini, optuženi je odgovorio da se oni neće oglušiti o volju srpskog naroda.” ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, Pretresno vijeće, Tužilac protiv Slobodana Miloševića, *Odluka po predlogu za donošenje oslobađajuće Presude*, 16. jun 2004, paragraf 279.

¹²⁰ ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, Pretresno vijeće, Tužilac protiv Slobodana Miloševića, *Odluka po predlogu za donošenje oslobađajuće Presude*, 16. jun 2004, paragraf 283.

¹²¹ „Tokom pregovora u Daytonu optuženi je na karti Sarajeva crvenim flomasterom obilježio one dijelove Sarajeva koje bi bio voljan vratiti Federaciji Bosne i Hercegovine, kao i one dijelove koje bi zadržao. Optuženi je ispoljio veliko lično poznavanje terena i nije se morao konsultovati ni sa kim. Kada je došlo vrijeme za razgovore o uspostavljanju koridora između Sarajeva i enklave Goražde, koja je pripadala bosanskim muslimanima, optuženi je s generalom Clarkom radio na kompjuterizovanoj karti i, iako se nije konsultovao ni sa jednim članom delegacije bosanskih Srba, izgledalo je da je vrlo dobro upoznat sa tim putem i terenom; optuženi je označio dijelove teritorije pod kontrolom bosanskih Srba koje je bio voljan vratiti Federaciji Bosne i Hercegovine da bi se uspostavio koridor između Sarajeva i Goražda. Po mišljenju generala Clarka značaj karte koju je obilježio optuženi u Daytonu jest u tome što je optuženi lično povlačio linije, ne konsultujući nikoga: to je govorilo o njegovom autoritetu. Tokom pregovora nije se ni sa kim konsultovao.” ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, Pretresno vijeće, Tužilac protiv Slobodana Miloševića, *Odluka po predlogu za donošenje oslobađajuće Presude*, 16. jun 2004, paragraf 282.

„apsolutni autoritet u narodu i u partiji i imao je mogućnost da presudno utječe na sve odluke i samim tim je bio, na neki način, glavni akter svega što se dogodilo u tom periodu“¹²². Pretresno vijeće je prilikom izricanja *Odluke po predlogu za donošenje oslobađajuće Presude* na osnovu iznesenog dokaznog materijala zaključilo da je Slobodan Milošević bio učesnik u udruženom zločinačkom poduhvatu koji je uključivao i rukovodstvo bosanskih Srba i da je s njegovim učesnicima dijelio cilj i namjeru da se bosanski muslimani djelimično unište kao grupa.¹²³ Vijeće je do ovakvih zaključaka došlo na osnovu utvrđenih činjenica koje pokazuju: „(1) opću rukovodeću poziciju optuženog među srpskim narodom, uključujući bosanske Srbe u Bosni i Hercegovini; (2) zalaganje optuženog za ideju Velike Srbije i njegovu podršku toj ideji; (3) logističku i finansijsku podršku bosanskim Srbima iz Srbije, za koju se razumno može zaključiti da je pružana uz znanje i podršku optuženog; logističku podršku ilustruju bliski odnosi pripadnika VJ sa VRS-om; (4) prirodu odnosa i angažovanost optuženog na strani političkog i vojnog rukovodstva bosanskih Srba, što dokazuje molba Karadžića da optuženi ostane u kontaktu s njim i da mu je veoma važno čuti njegovu ocjenu; (5) autoritet i utjecaj optuženog na rukovodstvo bosanskih Srba; (6) ličnu upoznatost optuženog sa ‘svime što se radi’; njegovo insistiranje na tome da bude obaviješten ‘o svemu što se događa na frontu’; i (7) počinjene zločine, razmjere i obrazac napada na navedene četiri teritorije, njihov intenzitet, veliki broj ubijenih muslimana, okrutno postupanje s muslimanima u zatočeničkim objektima i na drugim mjestima i ciljne napade na osobe koje su bile važne za opstanak muslimana kao grupe, Pretresno vijeće može zaključiti da je optuženi ne samo znao za genocidni plan udruženog zločinačkog poduhvata već i da je s njegovim učesnicima dijelio namjeru da djelimično unište bosanske muslimane kao grupu na onom dijelu teritorije Bosne i Hercegovine koja je po planu trebala biti obuhvaćena srpskom državom.“¹²⁴ Na sastanku Vrhovnog saveta odbrane, najvišeg tijela zaduženog za odbranu države, održanom 2. juna 1993. Slobodan Milošević je rekao: „Ratna opcija u Bosni je iscrpljena, jer su sve zauzeli što je trebalo zauzeti.“¹²⁵

Da li je Miloševićev potpis dovoljan garant i danas da se održi mir u Bosni i Hercegovini, ali i postigne stabilnost u odnosima u regiji? Da li su političari današnjice u Srbiji slijepi sljedbenici njegove politike? Koliko današnje politike žive na velikodržavnim projektima planiranim i projektovanim u prošlom stoljeću? Odgovore na postavljena pitanja ostaju pod znakom pitanja i prepušteni vremenu, događajima i događanjima da ih zaokruže.

Dejtonskim sporazumom su se potpisnice, Savezna republika Jugoslavija i Republika Hrvatska, obavezale da će poštivati teritorijalni integritet i političku nezavisnost Bosne i Hercegovine u njenim međunarodno priznatim granicama. Od

¹²² ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, Pretresno vijeće, Tužilac protiv Slobodana Miloševića, *Odluka po predlogu za donošenje oslobađajuće Presude*, 16. jun 2004, paragraf 304, fusnota 775.

¹²³ *Isto*, paragraf 288.

¹²⁴ *Isto*.

¹²⁵ *Stenografske beleške*, sa sednice Vrhovnog saveta odbrane održane 2.06.1993. godine.

prihvatanja sporazuma i njegovog potpisivanja, proteklih 25 godina, svjedočimo stalnim nastojanjima da se prihvaćene obaveze ne ostvaruju, barem ne u cjelosti. Politička nezavisnost podrazumijeva stalne utjecaje Beograda i Zagreba na političke odluke njihovih satelita u Bosni i Hercegovini, a teritorijalni integritet na stalnom insistiranju naglašavanja entiteskih podjela. Ne može se govoriti o prestanku velikodržavnih težnji od strane bosanskohercegovačkih susjeda, nego samo o zamjeni politika i modela kojima se nastoje te težnje realizirati.

Postavlja se pitanje da li programska opredjeljenja trenutno vladajuće partije Srbije okarektirizirana parolom „srpski svet” (čitaj „srpske zemlje” - koja, zapravo, predstavlja zamjensku sintagmu za projekt stvaranja „velike Srbije” - „svi Srbi u jednoj državi”) odstupaju od programskih opredjeljenja Socijalističke partije Srbije na čijem čelu se nalazio Slobodan Milošević, a koja je projektovala afirmaciju ustavnih rješenja SRJ kojima se omogućava prisajedinjenje autonomnih oblasti tj. „srpskih republika”, mogu biti garant održivosti suvereniteta i teritorijalnog integriteta Bosne i Hercegovine kako to predviđa Dejtonski sporazum. Ovo pitanje proizlazi i iz činjenica iznesenih pred Tribunalom u Hagu. Naime, u procesu vođenom pred ICTY u predmetu *Milošević Slobodan*, optuženi je u djelu saslušanja svjedoka Stipe Mesića¹²⁶ kazao: „Kao što znate, ja nikada nisam nudio podjelu Bosne, niti je to bila naša politika. I ako verujete da jesam, onda mi ukažite na bar jedan jedini detalj iz koga biste to moglo da vidite”¹²⁷, na što mu je Stipe Mesić odgovorio: „Ne samo podjela Bosne, pa dovoljno je da ste plaćali vojsku u Bosni i Hercegovini. Dovoljno je pročitati knjigu generala Veljka Kadijevića, Saveznog sekretara za narodnu obranu koji je upravo govorio o granici Virovitica - Karlovac - Karlobag, iza te granice stojite vi, gospodine optuženi, isti taj Kadijević, Savezni sekretar za narodnu obranu, Blagoje Adžić, general Blagoje Adžić koji je bio načelnik Glavnog stožera, načelnik Generalštaba jugoslavenske vojske. Nikada nisu došli meni u Predsjedništvo, iako sam ja personificirao Vrhovnu komandu. Oni nikada nisu došli k meni. Ja sam inzistirao da idem k njima, ali oni nikada k meni. Ali zato, ako pročitate Boru Jovića i njegove knjige, pročitate Mamulu i njegove knjige, pročitate Veljka Kadijevića i njegove knjige, videćete da su dogovori bili samo i izričito sa optuženim.”¹²⁸ Sljedeće pitanje koje se može postaviti umjesto zaključka je da li za Slobodan Milošević potpisivanje Dejtonskog mirovnog sporazuma zapravo predstavlja samo jedan korak do ostvarivanja konačnog cilja. Ovo pitanje se nameće iz njegovog obraćanja na sastanku održanom 5. maja 1993.

¹²⁶ Stjepan (Stipe) Mesić je 1992. postao predsjednik Sabora u Hrvatskoj koja je tek stekla neovisnost. Na tom je položaju bio do 1994. Godine 1998. svjedočio je u dva predmeta pred Međunarodnim sudom: od 16. do 19. marta 1998. u predmetu protiv hrvatskog generala Tihomira Blaškića, i 20. marta 1998. u predmetu protiv Slavka Dokmanovića. Nakon smrti Franje Tuđmana, Mesić je 2000. izabran za predsjednika Hrvatske. Na toj funkciji se nalazio kada je 2002. svjedočio u predmetu protiv Miloševića. (<https://www.icty.org/bcs/content/stjepan-mesi%C4%87>).

¹²⁷ Transkripti suđenja pred MKSJ – Stjepan Mesić u predmetu *Milošević Slobodan* (IT-02-54), 2. oktobar 2002, Fond za humanitarno pravo, http://www.hlc-rdc.org/Transkripti/Milosevic/_Milosevic.html (pristupljeno: februar 2021).

¹²⁸ *Isto.*

na Palama kada je kazao: „Pitanje je jesmo li mi odredili ciljeve. Ja ću vam reći. Ne, ciljevi se ne moraju reći. Pitanje plana nije da li smo mi ostvarili naše ciljeve. Pitanje je da li plan predstavlja put prema konačnom cilju. Cilj je ostvaren na mnogim poljima, ali ne na svim. Ali plan predstavlja put ka konačnom cilju. Naravno da je ovo taj put.”¹²⁹ Put se može trasirati samo uz dobro isplanirane projekte kao što je to slučaj sa Memorandum 2 Srpske akademije nauka i umjetnosti (SANU) kojim se decidno definiraju strateški ciljevi i daju upute za načine njihove operacionalizacije. Glavni cilj je pozicioniranje Srbije nakon vojnih i političkih poraza koje je pretrpila u ratovima sa konca dvadesteog stoljeća, te uspostavljanje balansa i postizanje ravnopravnosti sa svim zemljama na koje je Srbija izvršila agresiju. Od političkih elita Srbije, ali i Republike Srpske, očekuje se da djeluju na način da se umanju odgovornost za počinjene zločine i razaranja kako bi se Srbija dovela u ravnopravan položaj sa državama u okruženju. Naravno, Memorandum 2 SANU razrađuje i druge metode političkog, društvenog, kulturnog, državnog itd. djelovanja kako bi se stvorila odgovarajuća klima za realizaciju zacrtanih planova.¹³⁰ Očigledno je kako velikodržavna politika i dalje živi i kako je samo svoje metode prilagodila novim okolnostima i novim međunarodnim političkim odnosima. Dejtonski mirovni sporazum je anulirao postojanje Republike Bosne i Hercegovine i ustanovio Republiku Srpsku legalizujući, oružanom agresijom i počinjenim zločinima, izvršenu podjelu Bosne i Hercegovine bez pružanja zaštite suverenoj državi koja joj je garantovana međunarodnim pravom. Prihvaćena rješenja predviđena ovim sporazumom omogućuju dalju devastaciju njene suverenosti i samostalnosti. Dejtonski sporazum legalizovao je paradržavnu tvorevinu Republiku Srpsku kao unitarnu tvorevinu sa suverenitetom jednog naroda i to na području koje je prije izvršenih zločina naseljavao bošnjački narod kao najmnogobrojniji.

Činjenica oko koje naučna i stručna javnost danas najviše polemše je koliko je Dejtonski mirovni sporazum legitiman sa aspekta međunarodog ugovornog prava i poštivanja Bečke konvencije o pravu međunarodnih ugovora, a prije svega njenim članom 52.¹³¹

Stavljajući svoje potpise na sporazum Milošević i Tuđman su potvrdili činjenicu da su države čiji su predsjednici bili za vrijeme agresije 1992-1995, vršile političku i vojnu kontrolu nad paradržavnim tvorevinama, te preko njih, ali i direktnim učešćem svojih oružanih jedinica u izvršenoj agresiji, učestvovala u planiranju i izvršenju različitih oblika i obima zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, uključujući i genocid. Pružanjem materijalne, finansijske i pomoći u ljudstvu, te na druge načine, vršile su opću kontrolu nad realizacijom

¹²⁹ K. A. Nilsen, *Miloševiću ratu i u Haagu*, 268.

¹³⁰ Vidjeti šire: Meldijana Arnaut Haseljić, Izvještaj Komisije za istraživanje događaja u i oko Srebrenice od 10. do 19. jula 1995: Negiranje – Memorandum 2 SANU, *Godišnjak BZK „Preporod” 2019*, Sarajevo 2020, 242-260.

¹³¹ Bečka konvencije o pravu međunarodnih ugovora, član 52: „Prinuda nad državom izvršena putem pretnje ili upotrebe sile Ništavan je svaki ugovor čije je zaključenje postignuto pretnjom ili upotrebom sile kršenjem principa međunarodnog prava koji su uneti u Povelju Ujedinjenih nacija.”

planirane agresije i na taj način su zauzele značajnu ulogu u devastaciji države, ali i državnosti Republike Bosne i Hercegovine.

Summary

The war of conquest - aggression, against the Republic of Bosnia and Herzegovina was a significant component of Milosevic's and Tudjman's state policy based on occupying a large part of this country so that the living space inhabited mostly by Bosniaks, as the largest people, was taken away and appropriated by genocide and crimes against humanity. The United States-led peace talks, which began on November 1, 1995 at Wright-Patterson Air Force Base in Dayton, Ohio, were essentially based on resolving the most important issue - the division of the territory of the Republic of Bosnia and Herzegovina. The European Union / Union and the United Nations have put pressure, often with threats, on the legitimate authorities of the Republic of Bosnia and Herzegovina to accept the agreed proposal of Milosevic and Tudjman on a new state structure based on territorial division.

The intensification of US participation in resolving the Balkan issue began with the formation of a team led by US President William Jefferson Clinton himself, as well as Vice President Albert Gore and Secretary of State Warren Christopher. Clinton appointed Richard Holbrooke as chief negotiator, with whom Robert Frasure, Ph.D, also worked intensively. Joseph Kruzel (Senior Deputy Assistant Secretary of Defense), Ph.D. Nelson Drew (Air Force Colonel, National Security Council Cabinet Member), General Wesley Clark (Joint Chiefs of Staff Planning), Roberts Owen (lawyer, legal and constitutional expert), Chris Hill, General Donald Kerrik, Jim Pardew and Rosemarie Pauli (executive assistant to Richard Holbrooke). The names and functions of the people who worked intensively on it, implementing the agreed „carrot and beating“ strategy, show how seriously the United States has approached this issue. The goal was to reach a comprehensive agreement on lasting peace in Bosnia, but also in the entire region, with tripartite mutual recognition between Bosnia and Herzegovina, Serbia and Croatia. The starting point was the Contact Group plan (July 1994) agreed between the foreign ministers of the United States, Great Britain, France, Germany and Russia, based on the two-entity division of Bosnia and Herzegovina in the ratio of 51:49. Direct negotiations were preceded by individual meetings of Richard Holbrooke with Franjo Tudjman (August 16, 1995) and Slobodan Milosevic (August 17 and 18, 1995), followed by a meeting with Alija Izetbegovic (August 19, 1995), followed by consultations in Washington at the end of August on the basic constitutional concepts of preserving a state with internationally recognized borders, composed of entities and an established Council of Ministers with powers to conduct foreign policy. The consent of the Republika Srpska representatives to be represented in the peace negotiations by the President of the Republic of Serbia, Slobodan

Milosevic, and for his position to be decisive in accepting decisions, confirms the fact that the Federal Republic of Yugoslavia de facto exercised power over its satellite regime. Herzegovina, but also the confirmed role of Slobodan Milosevic, who managed the project with the aim of realizing great state pretensions.

Internal delimitation maps and the constitutional solution have been the subject of intense debate. Slobodan Milosevic and Franjo Tudjman insisted on a territorial division of 51:49 percent. „Open trade“ through the territory of the Republic of Bosnia and Herzegovina was conducted on the maps around which there was controversy. Milosevic kept to the set percentage of territory, while Tudjman sought a part of „his“ territory in Posavina. The spears broke around Brcko. Milosevic, who was always ready for proposals, suggested to Tudjman, who readily accepted Milosevic's input, that the agreement be signed even if Izetbegovic did not accept it, and passed the proposal on to Christopher and Holbrooke. Christopher rejected such a proposal, and Milosevic put forward a new proposal - arbitration for Brcko. Tudjman also accepted this proposal. Pressure was exerted on the delegation of the Republic of Bosnia and Herzegovina. The leadership of the newly established, smaller entity refused to accept such an agreement, however, Milosevic guaranteed that he would secure their consent upon his return to Belgrade.

Franjo Tudjman played a significant role in the peace talks that preceded the signing of the Dayton Peace Agreement. In the negotiations held in Geneva in the first half of 1993 at the International Conference on the Former Yugoslavia, along with Mate Boban, Milo Akmadzic and Milivoj Petkovic, Franjo Tudjman, who was also a signatory to the ceasefire and ceasefire agreement signed in Zagreb On April 25, 1993, Tudjman advocated the partition of Bosnia and Herzegovina by annexing part of Croatia or, if that was not possible, by having an autonomous territory within its borders that would be closely linked to Croatia. As part of the plan to expand Croatia's borders, Franjo Tudjman supported the establishment of HZ HB. In his public appearances, Tudjman supported independence and territorial integrity, and advocated respect for the existing borders of Bosnia and Herzegovina because he knew that the international community was against its division. However, he wholeheartedly advocated a constitutional or confederal model according to which the Croatian people would have autonomy in the territories where they have a majority population, and affirmed the desire for the unification of the Croatian people, as well as the division of the state between Croats and Serbs. The Croatian and HV authorities exercised general control over the HVO and the HZ (R) HB leadership, so that Tudjman represented the Bosnian Croats in the peace negotiations and made decisions on their behalf. Therefore, the international representatives demanded from the Croatian leadership, and especially Franjo Tudjman, to influence the leadership of the HZ (R) HB in making decisions on the political and military aspects of the agreement. This confirms his position in relation to Bosnian Croats.

From the presented evidence and facts, it is blatantly concluded that the policies were created with the aim of realizing great-power pretensions. Such policies ensured the implementation of state and military strategies that were to lead to the achievement of the set goals detailed and agreed by the policies of Bosnia and Herzegovina's eastern and western neighbors. These policies did not begin with the signatories of the Dayton Peace Agreement, Milosevic and Tudjman, but the question is whether they ended with them and whether signing the Agreement represents the end of great-power claims. From the political and social reality of today it can be read that politicians have not given up. Their trabants in Bosnia and Herzegovina continue to work on the destruction of society and the state, trying to prevent all prosperous processes, and at the same time destabilize relations within the state, but also the position of the state on the international stage (whatever it represents). The disintegration of Bosnia and Herzegovina as a state and its division into constituent factors, down to the smallest possible part of its territory, is established daily in daily political needs.

The evidence presented in the proceedings before the ICTY clearly shows this. During a secret meeting in Karadjordjevo in March 1991, Milosevic and Tudjman agreed to divide Bosnia according to the ethnic key of annexing certain areas to Croatia and Serbia, „while giving Bosnian Muslims the opportunity to live in an enclave.“ therefore, well before the referendum and the final decision on the continuation of the independent path of Bosnia and Herzegovina, they were never placed ad acta. This can be deduced from the further actions of Slobodan Milosevic, who told Hrvoje Sarinic on November 12, 1993 that he wanted a separate Serb state in Bosnia and Herzegovina when he said: „I openly tell you that I am with the Republika Srpska in BiH, which will sooner or later to become part of Serbia, has resolved 90 percent of the Serbian national question. „ He confirmed his views in September 1995 when he said: „Listen, Hrvoje, let's take each of ours - each of our parts of Bosnia, without the international community.“

Representatives of the international community had information and were well aware of Serbia's support for Serbs in Bosnia and Herzegovina. David Harland, who was the UN Civil and Political Affairs Officer in Sarajevo from 1993 to 1999, testified in the Milosevic Slobodan trial (IT-02-54-T) about the support coming to Bosnian Serbs from Serbia. The support was especially for military needs, and the chain of command reached as far as Belgrade. Dr Williams, UNPROFOR Information Director and spokesman for UN Special Representative Yasushi Akashi from 1994 to 1995, testified that in the autumn of 1994, Mr Akashi, as well as UN military personnel, concluded that radar and air defense equipment had been used around Sarajevo and northwestern Bosnia arrived from Yugoslavia. General Clark asked General Perisic to disconnect the air defense connector that connected the air defense system in Bosnia and Herzegovina to such a system in Serbia. VRS operational reports came regularly to the VJ and the Serbian leadership. Slobodan Milosevic was able to influence the conduct of the VRS and the decisions made by the civilian authorities because

they regularly consulted with the authorities in Belgrade. The support from Belgrade affected a number of activities that were carried out in Bosnia and Herzegovina that could not be realized and depended on this support. That is why Richard Holbrooke and General Wesley Kanne Clark (NATO Allied Commander) met on August 17, 1995, with a Belgrade delegation led by Milosevic regarding peace talks in Bosnia and Herzegovina. On that occasion, Milosevic insisted that the terms of the agreement be delivered to him personally. From all of the above, there are reasons that were enough for Milosevic's signature on the Dayton Peace Agreement to be the guarantor of its implementation. Milosevic played a central role in the process of negotiating, reaching an agreement and signing the Agreement. He was the person in whose hands the key to solving the problem lay. He personally stated that „his initials are sufficient to verify the Dayton Agreement and that he will later enable the signature of the Bosnian Serbs.“ His mapping of the division of the territory of Bosnia and Herzegovina showed excellent knowledge of the terrain, the distribution of forces, but also showed that he was able to make decisions on redistribution without the need to consult with the Bosnian Serb leadership. In his testimony before the ICTY in the Milosevic case, Borisav Jovic said that Slobodan Milosevic was „an absolute authority in the people and in the party and had the opportunity to decisively influence all decisions and was, in a way, the main actor in everything that happened.“ In that period“.

In rendering its Decision on the Motion for Acquittal, the Trial Chamber concluded on the basis of the evidence presented that Slobodan Milosevic was a participant in a joint criminal enterprise involving the Bosnian Serb leadership and shared with its participants the goal and intent of partially enforcing Bosnian Muslims. destroy as a group. The Chamber reached these conclusions on the basis of established facts showing: „(1) the general leadership of the Accused among the Serb people, including the Bosnian Serbs in Bosnia and Herzegovina; (2) the Accused's commitment to and support for the idea of a Greater Serbia; (3) logistical and financial support to Bosnian Serbs from Serbia, which can reasonably be concluded to have been provided with the knowledge and support of the Accused; logistical support is illustrated by the close relations of VJ members with the VRS; (4) the nature of the Accused's relationship and engagement with the Bosnian Serb political and military leadership, as evidenced by Karadzic's request that the Accused remain in contact with him and that it is very important for him to hear his assessment; (5) the authority and influence of the Accused on the Bosnian Serb leadership; (6) the personal acquaintance of the accused with ‘everything that is done’; his insistence on being informed ‘of everything that is happening at the front’; and (7) crimes committed, the scale and pattern of attacks on the four territories, their intensity, the large number of Muslims killed, the cruel treatment of Muslims in detention facilities and elsewhere, and targeted attacks on persons important to the survival of Muslims as a group; The Trial Chamber may find that the Accused was not only aware of the genocidal plan of the joint criminal enterprise but also shared with its

participants the intention to partially destroy Bosnian Muslims as a group in that part of Bosnia and Herzegovina that was planned to be covered by the Serb state. „At a meeting of the Supreme Defense Council, the highest body in charge of state defense, held on June 2, 1993, Slobodan Milosevic said: „The war option in Bosnia has been exhausted, because they have taken everything that needed to be taken.“ .

Is Milosevic's signature a sufficient guarantor even today to maintain peace in Bosnia and Herzegovina, but also to achieve stability in relations in the region? Are today's politicians in Serbia blind followers of his policy? How much do today's politicians live on large-scale projects planned and projected in the last century? The answers to the questions asked remain questionable and left to time, events and happenings to round them out.

By the Dayton Agreement, the signatories, the Federal Republic of Yugoslavia and the Republic of Croatia, undertook to respect the territorial integrity and political independence of Bosnia and Herzegovina within its internationally recognized borders. Since the acceptance of the agreement and its signing, the past 25 years, we have witnessed constant efforts to ensure that the accepted obligations are not fulfilled, at least not in full. Political independence implies the constant influence of Belgrade and Zagreb on the political decisions of their satellites in Bosnia and Herzegovina, and territorial integrity on the constant insistence on emphasizing entity divisions. We cannot talk about the cessation of great-power aspirations by Bosnia and Herzegovina's neighbors, but only about the replacement of policies and models that seek to realize these aspirations.

The question is whether the program commitments of the currently ruling party of Serbia, characterized by the slogan „Serbian world“ (read „Serbian lands“ - which, in fact, is a substitute phrase for the project of creating a „Greater Serbia“ - „all Serbs in one state“) deviate from the program commitment of the Socialist Party of Serbia, headed by Slobodan Milosevic, which projected the affirmation of the constitutional solutions of the FRY which enable the accession of autonomous regions, ie. „Serbian republics“ can be a guarantor of the sustainability of the sovereignty and territorial integrity of Bosnia and Herzegovina as provided by the Dayton Agreement. This question also arises from the facts presented before the Hague Tribunal. Namely, in the trial before the ICTY in the Milošević Slobodan case, the Accused said during the examination of witness Stipe Mesić: „As you know, I never offered the partition of Bosnia, nor was it our policy. And if you believe that I did, then point me to at least one single detail from which you could see it „, to which Stipe Mesić replied:“ Not only the division of Bosnia, but it is enough that you paid for the army in Bosnia and Herzegovina. It is enough to read the book by General Veljko Kadijević, the Federal Secretary for National Defense, who just spoke about the Virovitica-Karlovac-Karlobag border. Behind that border are you, Mr. Accused, the same Kadijević, Federal Secretary for National Defense, Blagoje Adžić, General Blagoje Adžić. who was the Chief of the General Staff, the Chief

of the General Staff of the Yugoslav Army. They never came to me in the Presidency, although I personified the Supreme Command. They never came to me. I insisted on going to them, but they never came to me. But because of that, if you read Bora Jovic and his books, read Mamula and his books, read Veljko Kadijevic and his books, you will see that the agreements were only and explicitly with the accused. „The next question that can be asked instead of the conclusion is whether for Slobodan Milosevic, the signing of the Dayton Peace Agreement is actually just one step towards achieving the final goal. This question arises from his address at the meeting held on May 5, 1993 in Pale, when he said: „The question is whether we have set goals. I'll tell you. No, goals don't have to be said. The question of the plan is not whether we have achieved our goals. The question is whether the plan represents the path to the ultimate goal. The goal has been achieved in many fields, but not in all. But the plan represents the path to the ultimate goal. Of course this is the way to go.” The road can be traced only with well-planned projects, as is the case with the Memorandum 2 of the Serbian Academy of Sciences and Arts (SANU), which decisively defines strategic goals and gives instructions for ways of their operationalization. The main goal is to position Serbia after the military and political defeats it suffered in the wars of the late twentieth century, and to establish balance and achieve equality with all countries to which Serbia has carried out aggression. The political elites of Serbia, as well as the Republika Srpska, are expected to act in a way that reduces the responsibility for the committed crimes and destruction in order to bring Serbia on an equal footing with the surrounding countries. Of course, Memorandum 2 of SANU elaborates other methods of political, social, cultural, state, etc. actions to create an appropriate climate for the implementation of the planned plans. It is obvious how big-state politics is still alive and how it has only adapted its methods to new circumstances and new international political relations. The Dayton Peace Agreement annulled the existence of the Republic of Bosnia and Herzegovina and established the Republika Srpska by legalizing, by armed aggression and committed crimes, the partition of Bosnia and Herzegovina without providing protection to a sovereign state guaranteed by international law. The accepted solutions envisaged by this agreement enable further devastation of its sovereignty and independence. The Dayton Agreement legalized the parastate Republika Srpska as a unitary entity with the sovereignty of one people, in the area that was inhabited by the Bosniak people as the most numerous before the crimes were committed.

The fact that the scientific and professional public is arguing about the most today is how legitimate the Dayton Peace Agreement is from the aspect of international treaty law and respect for the Vienna Convention on the Law of Treaties, and above all its Article 52.

By signing the agreement, Milosevic and Tudjman confirmed the fact that the states whose presidents were during the 1992-1995 aggression exercised political and military control over parastate formations, and through them, but also through the direct participation of their armed units in the aggression, in

planning and committing various forms and scales of crimes against humanity and international law, including genocide. By providing material, financial and human assistance, and in other ways, they exercised general control over the implementation of the planned aggression and thus took a significant role in the devastation of the state, but also the statehood of the Republic of Bosnia and Herzegovina.

BIBLIOGRAFIJA/BIBLIOGRAPHY

Objavljeni izvori/ Published sources:

1. *Bečka konvencije o pravu međunarodnih ugovora.*
2. ICTY, IT/32/Rev. 49, 22. maj 2013, *Pravilnik o postupcima i dokazima.*
3. ICTY, IT-04-74-A, Tužilac protiv Jadranka Prlića, Brune Stojića, Slobodana Praljka, Milivoja Petkovića, Valentina Čorića i Berislava Pušića (Predmet *Prlić i dr.*), *Presuda* Pretresnog vijeća, Haag, 29. maj 2013.
4. ICTY, IT-04-74-A, Tužilac protiv Jadranka Prlića, Brune Stojića, Slobodana Praljka, Milivoja Petkovića, Valentina Čorića i Berislava Pušića, pred Žalbenim vijećem, *Presuda*, 29. novembar 2017.
5. ICTY, IT-04-74-A, Tužilac protiv Jadranka Prlića, Brune Stojića, Slobodana Praljka, Milivoja Petkovića, Valentina Čorića i Berislava Pušića (Predmet *Prlić i dr.*), *Presuda* Pretresnog vijeća, Haag, 29. maj 2013, Izdvojeno i djelimično suprotno mišljenje sudije Jean-Claudea antonettija, predsjedavajućeg Vijeća, tom VI.
6. ICTY, Predmet (IT-02-54), Tužilac protiv Slobodana Miloševića, *Podaci o predmetu.*
7. ICTY, Predmet br. IT-02-54-T, Pretresno vijeće, Tužilac protiv Slobodana Miloševića, *Odluka po predlogu za donošenje oslobađajuće Presude*, 16. jun 2004.
8. ICTY, Predmet IT-95-14-T, Tužilac protiv Tihomira Blaškća, *Presuda* Pretresnog vijeća, Haag, 3. marta 2000.
9. ICTY, svjedočenje Lilića 17. juna 2003.
10. *Pravilo 98bis* - Donošenje oslobađajuće presude (usvojeno 10. jula 1998., izmijenjeno 17. novembra 1999., izmijenjeno 8. decembra 2004.
11. Savezna republika Jugoslavija, Odbrana, Vrhovni savet odbrane, SP Broj 12-4, Državna tajna, 26.08.1995. god., Beograd, Službena tajna, Strogo poverljivo, Zabeleška sa sastanka predstavnika najvišeg političkog i vojnog rukovodstva Savezne Republike Jugoslavije i Republike Srpske, održanog 25. avgusta 1995. godine u rezidencijalnom objektu Vojske Jugoslavije u Dobanovcima.
12. Savezna republika Jugoslavija, Vrhovni savet odbrane, Odbrana, Službena tajna, Strogo poverljivo, *Stenografske beleške* sa 47. proširene sednice Vrhovnog saveta odbrane, održane 6. decembra 1995, Beograd.
13. *Stenografske beleške*, sa sednice Vrhovnog saveta odbrane održane 2.06.1993. godine.
14. Zapisnik sa 7. sjednice Vrhovnog državnog vijeća Republike Hrvatske, 8. lipnja 1991. godine.

Knjige/Books:

1. Arnaut Haseljić Meldijana, , *Politike i prakse prikrivanja zločina - Masovne grobnice na području Sarajeva 1992 – 1995*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo 2021.
2. Čekić Smail, *Dejtonski (mirovni) sporazum – Legalizacija genocida u Republici Bosni i Hercegovini*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, knjiga 2 i 3, Sarajevo 2016.
3. Nilsen Kjell Arild, *Miloševiću ratu i u Haagu – Dokumentacija*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo 2013.

Članci/Articles:

1. Arnaut Haseljić Meldijana, Izvještaj Komisije za istraživanje događaja u i oko Srebrenice od 10. do 19. jula 1995: Negiranje – Memorandum 2 SANU, *Godišnjak BZK „Preporod” 2019*, Sarajevo 2020.

Internet:

1. <https://www.icty.org/bcs/content/izvo%C4%91enje-dokazatu%C5%BEila%C5%A1tva-hrvatska-i-bosna-i-hercegovina>.
2. <https://www.icty.org/bcs/content/stjepan-mesi%C4%87>.
3. *Transkripti iz Haga*, Stjepan Mesić, građanin svjedok u procesu protiv Tihomira Blaškića a na strani Tužiteljstva pred Haaškim sudom 16.-19. ožujka 1998. (<https://www.scribd.com/document/489315896/Transkripti-Iz-HAAGa-Stjepan-Mesic>).
4. Transkripti suđenja pred MKSJ – Stjepan Mesić u predmetu *Milošević Slobodan* (IT-02-54), 1. i 2. oktobar 2002, Fond za humanitarno pravo, http://www.hlc-rdc.org/Transkripti/Milosevic/_Milosevic.html.
5. Transkripti svjedočenja Hrvoja Šarinića pred ICTY u predmetu *Milošević, Slobodan* (IT-02-54), 21. i 22. januara 2004. (https://www.icty.org/x/file/About/OTP/Milosevic%20Feature/High%20level%20witnesses/milosevic_sarinic_fulltestimony_bcs.pdf).

Doc. dr. Izet HADŽIĆ

Filozofski fakultet Univerziteta u Tuzli

E-mail: izeth@bih.net.ba

Ahmed HADŽIĆ

Pregledni rad/Review article

UDK/UDC: 94(497.6)"1995" (093)

32:327:355:355.4(497.6 Tuzla-Podrinje)"1995"

DOI: <https://doi.org/10.52259/historijskipogledi.2021.4.6.184>

POLITIČKE I VOJNE PRILIKE U TUZLANSKO- PODRINJSKOM KANTONU U GODINI DEYTONSKOG MIRA

Apstrakt: *Na početku rada objašnjene su teritorijalne razlike između Washingtonskog i Daytonskog mirovnog rješenja, koja se posebno odnosi na Tuzlansko-podrinjski kanton i fokusiralismo se samo na tuzlansku regiju i njene specifičnosti u odnosu na druge regije u Bosni i Hercegovini. Zatim su iznijeti osnovni elementi o Washingtonskom sporazumu, sastancima koji su mu predhodili, sadržaju sporazuma, načelima Bečkog sporazuma, bitnim za organizovanje kantona, kao i aktivno praćenje i razmatranje sporazuma od strane Skupštine okruga Tuzla i njenim stavovima po pitanjima planova međunarodne zajednice.*

Također u radu se prati implementacija i značaj implementacije Washingtonskog sporazuma na tuzlanskoj regiji te nastanak Tuzlansko-podrinjskog kantona, objašnjen je naziv kantona i pomoću demografskih podataka na bazi popisa stanovništva iz 1991. godine ukazano je na činjenicu da je Podrinje regija sa većinskim bošnjačkim stanovništvom. Također, je dat prikaz implementacije Washingtonskog sporazuma što se odrazilo na normalizaciju cijena životnih namirnica, stanje na kantonu i jačanje borbene moći Armije Republike Bosne i Hercegovine, odnosno II korpusa Armije Republike Bosne i Hercegovine.

U radu je predočena nadležnost Predsjednika Kantona, Vlade Kantona, nacionalna zastupljenost po dogovoru SDA i HDZ, sastav vlade, razlozi neučešća Srba u implementaciji kao i razgovori sa Srpskim građanskim vijećem, da sa svojim kadrovima učestvuju u organiziranju ministarstava. Posebno su predočene aktivnosti Predsjednika i Vlade kantona na podršci Armiji Republike Bosne i Hercegovine, II korpusu i jačanju odbrane, budžetskim sredstvima za ove namjene, a puten akcije: „Svi smo BiH Armija“, podršci prognanim licima i poboljšanju uslova života u zastićenim zonama Srebrenice i Žepe. Također, su istaknute aktivnosti organa vlasti prilikom pada

zaštićenih zona Srebrenice i Žepe, za zbrinjavanje prognanog stanovništva, kao i upućene zahtjeve institucijama međunarodne zajednice da se zaustavi i spriječi genocid nad Bošnjacima Srebrenice. Posebno je istaknuta aktivnost MUP-a Tuzlansko-podrinjskog kantona na očuvanju javnog reda i mira.

Vojne prilike na području Tuzlansko-podrinjskog kantona posebno su tretirane, kroz značajne vojne uspjehe vezane za oslobađanje Lisače na kalesijskom ratištu, Visa kod Gračanice, Vijenca kod Lukavca, Grede na Majeveci, kao i slamanje neprijateljskih ofanziva „Spreča-95” i drugih. U radu je činjenično ukazano na podršku ruske diplomatije agresoru, što je dovodeno u vezu diplomateske aktivnosti Rusije preko kontakt grupe i ostalih saučesnika zavjereničke grupe prema državi Bosni i Hercegovini.

U složenoj situaciji kao što je bila u Bosni i Hercegovini kada srbijanski agresor uz podršku pobunjenih Srba u Bosni Hercegovini vrši genocid, udruženi zločinački poduhvat uz podršku države Hrvatske na čelu sa Tuđmanom i Hrvata uglavnom iz Hercegovine, pridobijaju Fikreta Abdića za organizovanje kvislinške tvorevine „autonomne regije Zapadna Bosna” i otvaranju sukob sa Armijom Republike Bosne i Hercegovine. Značajna je bila podrška Skupštine okruga Tuzla, Predsjedništvu Bosne i Hercegovine i Vladi Bosne i Hercegovine u naporima da se zaustavi rat i nađe mirovno rješenje. Također, organi vlasti Okruga Tuzla su energično osuđivali podjele po nacionalnom principu kao i cijepanje teritorije Okruga Tuzla. U radu smo obradili prijedloge Skupštine okruga Tuzla Predsjedništvu Bosne i Hercegovine prema pojedinim mirovnim rješenjima.

Neprihvatljivost Daytonskog mirovnog rješenja za organe Tuzlansko-podrinjskog kantona i Kantonalni odbor SDA je posebno tretirano, kao i razloge Zahtjeva upućenog Predsjedniku Aliji Izetbegoviću i pregovaračkom timu Bosne i Hercegovine kako bi napustili pregovore u Daytonu, a zatim i zahtjev Izetbegoviću da pojasni razloge prihvatanja ovako nepravednog mirovnog sporazuma.

Ključne riječi: Okrug Tuzla, Tuzlansko-podrinjski kanton, političke i vojne prilike, mirovna rješenja za Bosnu i Hercegovinu, Washingtonski sporazum, Daytonski sporazum.

POLITICAL AND MILITARY CIRCUMSTANCES IN TUZLA-PODRINJE CANTON IN THE YEAR OF THE DAYTON PEACE

Abstract: *At the beginning of the paper we explain the territorial differences between the Washington and Dayton Peace Solutions, which especially refers to the Tuzla-Podrinje Canton and focuses only on the Tuzla region and its specifics in relation to other regions in Bosnia and Herzegovina. We then present the basic elements of the Washington Agreement, the meetings that preceded it, the content of the agreement, the principles of the Vienna*

Agreement important for the organization of the canton, as well as active monitoring and consideration of the agreement by the Tuzla District Assembly and its views on international community plans.

We also monitor the implementation and importance of the implementation of the Washington Agreement in the Tuzla region and the creation of the Tuzla-Podrinje Canton, explain the name of the canton and use demographic data based on the 1991 census to indicate that Podrinje is a Bosniak-majority region. Then we give an overview of how the implementation of the Washington Agreement reflected on the normalization of food prices, the situation in the canton and the strengthening of the combat power of the Army of the Republic of Bosnia and Herzegovina, ie the II Corps of the Army of B&H.

The paper describes the jurisdiction of the President of the Canton, the Government of the Canton, national representation by agreement of SDA and HDZ, the composition of the government, the reasons for non-participation of Serbs in implementation and talks with the Serb Civic Council to participate in organizing ministries. We especially present the activities of the President and the Government of the Canton on supporting the Army of the Republic of Bosnia and Herzegovina, II Corps and strengthening defense, budget funds for these purposes: action: „We are all B&H Army“, support for displaced persons and improving living conditions in protected areas of Srebrenica and Žepa. We also describe the activities of the authorities during the fall of the protected zones of Srebrenica and Žepa, for the care of the displaced population, as well as the requests to the institutions of the international community to stop and prevent genocide against the Bosniaks of Srebrenica. We especially emphasize the activity of the Tuzla-Podrinje Canton Ministry of the Interior in preserving public order and peace.

We are especially dealing with the military situation in the Tuzla-Podrinje Canton, presenting significant military successes through the liberation of Lisača on the Kalesija front, Vis near Gračanica, Vijenac near Lukavac, Greda on Majevisa, as well as the crushing of enemy offensives „Spreča-95“ and others. In this paper, we argue the support of Russian diplomacy to the aggressor and link Russia's diplomatic activities through the contact group and other accomplices of the conspiracy group towards the state of Bosnia and Herzegovina.

In a complex situation such as that in Bosnia and Herzegovina, when a Serbian aggressor with the support of insurgent Serbs in Bosnia and Herzegovina commits genocide, a joint criminal enterprise with the support of the Croatian state led by Tuđman and Croats mainly from Herzegovina win over Fikret Abdić to organize a quisling creation „autonomous region of Western Bosnia“ and opening a conflict with the Army of the Republic of Bosnia and Herzegovina. The support of the Tuzla District Assembly to the Presidency of Bosnia and Herzegovina and the Government of Bosnia and Herzegovina in their efforts to stop the war and find a peaceful solution was

significant. Also, the authorities of the District of Tuzla vigorously condemned the divisions on the national principle as well as the division of the territory of the District of Tuzla. In this paper, we have processed the proposals of the Assembly of the District of Tuzla to the Presidency of Bosnia and Herzegovina according to individual peace solutions.

The inadmissibility of the Dayton Peace Solution for the Tuzla-Podrinje Canton authorities and the SDA Cantonal Committee was specifically addressed as well as the reasons and request to President Alija Izetbegović and the negotiating team of Bosnia and Herzegovina to leave the Dayton negotiations, and then the request to Izetbegović to clarify the reasons for accepting such an unjust peace agreement.

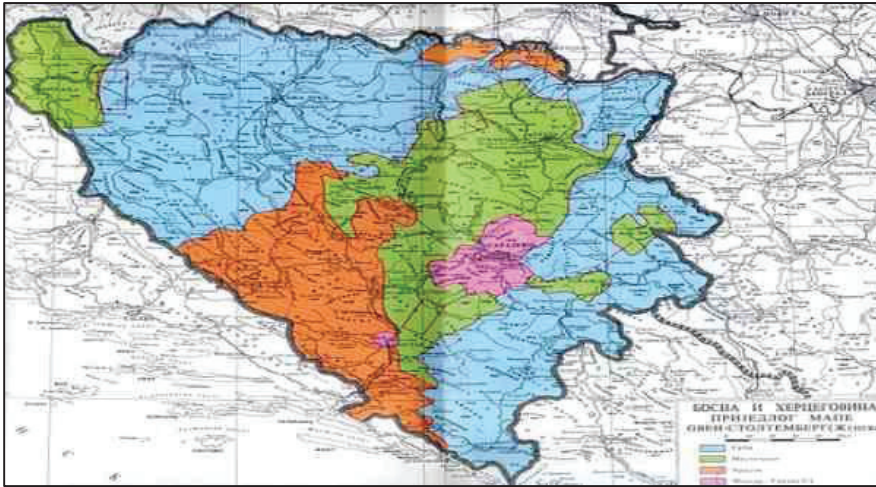
Key words: *Tuzla District, Tuzla-Podrinje Canton, political and military circumstances, peace solutions for Bosnia and Herzegovina, Washington Agreement, Dayton Agreement.*

Uvod

Prostorno ograničenje teme na tuzlansku regiju, na prostor funkcionisanja Okruga Tuzla i Tuzlansko-podrinjskog kantona, je tematizirano prvensveno zbog neprihvatljivosti Deytonskog mirovnog rješenja za političke strukture na ovom području. Raspodjela teritorija na dva entiteta u omjeru 51:49, i smanjenje prostora Federacije sa 57%, a zatim uključivanjem prostora sa većinskim srpskim stanovništvom: Drvar, Glamoč, Bosanski Petrovac Grahovo kao prostor Federacije na račun Podrinja, gdje je većinsko bošnjačko stanovništvo ove regije, kao i neriješeno pitanje Brčkog. U odnosu na druge regije, regiju sjeveroistočne Bosne i Hercegovine isticale su posebne karakteristike i specifičnosti:

- Najveća sloboda teritorija;
- Najveća regionalna vojna komponenta koja je branila Bosnu i Hercegovinu organizirana u II Korpusu Armije Republike Bosne i Hercegovine;
- Najveća regionalna koncentracija bošnjačkog stanovništva;
- Jedinstvena borba Bošnjaka i Hrvata i ostalih građana protiv agresora, tj. nije došlo do sukoba između Hrvata i Bošnjaka,
- Uspostavljanje Okruga Tuzla, kao prve strukture vlasti na regiji u Republici Bosni i Hercegovini;
- Organizovanje i funkcionisanje Tuzlansko-podrinjskog kantona, kao prvog kantona u Federaciji Bosne i Hercegovine;
- Borba za očuvanje Multietničke Bosne i Hercegovine,
- Tuzla, centar regije i sjedište kantona gdje su na vlasti opozicione političke strukture;

- Ratni zločini na regiji, a posebno genocide nad Bošnjacima u „Zaštićenju zoni UN Srebrenici „, sa ciljem stvaranja Velike Srbije.

Washingtonski sporazum

Potpisivanju Washingtonskog sporazuma prethodila je intenzivna američko-njemačka diplomatska aktivnost, koja je nastojala zaustaviti bošnjačko-hrvatski sukob. Pod pritiskom te inicijative došlo je do sastanka Tuđmana i Izetbegovića u Bonnu 10. januara 1994. godine, na kojem je potpisan Ugovorni sporazum o uspostavljanju trajnog i cjelovitog mira između bošnjačkog i hrvatskog naroda u Bosni i Hercegovini na osnovama zajedničkog života, i potpisivanjem Sporazuma o prekidu vatre.¹

Razgovori u Washingtonu² završili su potpisivanjem Okvirnog sporazuma o Federaciji Bosne i Hercegovine. Prijedlog Ustava Federacije Bosne i Hercegovine kao i Preliminarni sporazum o budućoj ekonomskoj i vojnoj suradnji između Federacije i Republike Hrvatske.³ Washingtonski sporazum sadržavao je i Dokument o prihvatanju načela za ustrojavanje savezne vojske Bosne i Hercegovine, potpisan u Splitu 12. marta 1994. između zapovjednika Armije Republike Bosne i Hercegovine i HVO Rasima Delića i generala Ante Rose. Hrvatski i bošnjački teritoriji ujedinjeni su u Federaciju

¹ Sporazum su 23. veljače 1994. godine u Zagrebu potpisali Glavni zapovjednik HVO Ante Rose i glavni zapovjednik Armije Bosne i Hercegovine general Rasim Delić, uz nazočnost i posredovanje zapovjednika UNPROFOR-a za područje bivše Jugoslavije i područja Bosne i Hercegovine generala Jeana Cota i Michaela Roesa.

² Razgovori u Washingtonu započeli su 26. veljače 1994. godine i završili 1. ožujka 1994. godine.

³ U ime Bošnjaka, 18. ožujka 1994. godine u Washingtonu potpisali su: Alija Izetbegović i Haris Silajdžić, a u ime Hrvata Franjo Tuđman i Krešimir Zubak.

Bosne i Hercegovine na 57% državnog teritorija, a nad Mostarom je uspostavljena uprava europske administracije.⁴ Cilj sporazuma bilo je stvaranje ravnoteže Federacije Bosne i Hercegovine u odnosu na paradržavnu tvorevinu „Republiku Srpsku“, koja se tada rasprostirala na skoro 70% okupiranog bosanskohercegovačkog teritorija. Kako Srbi nisu sudjelovali u Washingtonskim pregovorima u članu 1. Ustava Federacije Bosne i Hercegovine kao konstitutivni narodi definirani su samo Bošnjaci i Hrvati, a u stavu 2. navedeno da će se status teritorija Bosne i Hercegovine s većinskim srpskim stanovništvom rješavati na pregovorima o miru i na Mirovnoj konferenciji o Bosni i Hercegovini.⁵

Skupština Okruga Tuzla je 19. 03. 1994. na XVI sjednici razmatrala Okvirni sporazum o uspostavljanju Federacije u područjima Bosne i Hercegovine sa većinskim bošnjačkim i hrvatskim stanovništvom. Član Predsjedništva Republike Bosne i Hercegovine Stjepan Kljuić je bio izvjestilac po ovoj tački dnevnog reda. Posebno je naglasio „zadovoljstvo što su na Okrugu Tuzla sačuvani dobri odnosi Bošnjaka i Hrvata koji je došao do izražaja u zajedničkom otporu agresoru, ...naročito je naglasio značaj povratka prognanih na svoja ognjišta, a lično smatra da će kraj bosanskohercegovačke krize biti kada se izbjeglice vrate u Podrinje.“⁶

Bečkim sporazumima 11. maja 1994. godine određena su načela konstituiranja federalnih jedinica. Definirano je da područje kantona čine općine u kojima većinu stanovništva čine Bošnjaci i Hrvati. Prvobitno je Federaciju činilo osam kantona, od kojih su dva bila s posebnim statusom (mješoviti kantoni), a nakon što Ustavotvorna skupština usvoji *Zakon o federalnim jedinicama Federacija* će zaokružiti teritorijalni ustroj s deset kantona.⁷ Kako bi se izbjegla podjela po nacionalnom principu između Bošnjaka i Hrvata, određeno je da se ime kantona daje isključivo po regionalno-geografskim karakteristikama. Sporazum o raspodjeli najviših dužnosti u Federaciji iz Bečkih sporazuma sadržavao je načela razmjerne ili jednake zastupljenosti Hrvata i Bošnjaka u institucijama sistema. U sporazum su prvi put uneseni međunarodni instrumenti za zaštitu ljudskih prava, uvedena je institucija ombudsmena, uveden je Ustavni sud i Sud za ljudska prava. Federacija Bosne i Hercegovine prihvaćena je i od Bošnjaka i od Hrvata s priličnim otporom pod pritiskom međunarodnih aktera SAD-a i Njemačke. Washingtonski sporazum bio je posebno važan za Republiku Hrvatsku, jer je popravljao njezin međunarodni položaj.⁸

⁴ EU nikada ranije nije uređivala život ni u jednom gradu izvan država članica.

⁵ Zovko Miljko, *Ustavno uređenje Bosne i Hercegovine*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb 2006, 45.

⁶ *Zapisnik sa XVI sjednice Skupštine Okruga Tuzla*.

⁷ Zoran Tomić, Neven Herceg, *Izbori u Bosni i Hercegovini*, Sveučilište Mostar 1998, 100.

⁸ Ivo Goldstein, *Hrvatska i rat u Bosni i Hercegovini 1992–1995. – jedan pogled iz Zagreba*, u: *Zbornik radova sa znanstvenog skupa Hrvati u BiH danas*, Banja Luka, 4-6 ožujka 2011, 118.

Tuzlansko-podrinjski kanton

Sprovođenje Washintonkog sporazuma na kantonalnom nivou najprije je započelo na Tuzlanskom okrugu. U radu su uzeli učešće prestavnici 17 općina sjeveroistočne Bosne i Hercegovine i to: Tuzla, Živinice, Gračanica, Gradačac, Brčko, Lukavac, Srebrenik, Kalesija, Zvornik, Bratunac, Srebrenica, Vlasenica, Kladanj, Banovići, Teočak, Čelić, Doboj Istok.

U pripremi implementacije sporazuma na sastanku Kantonalnog odbora SDA, prevladalo je mišljenje i odlučeno je da naziv kantona bude Tuzlansko-podrinjski u odnosu na prijedlog Tuzlansko-Zvornički. Ovim nazivom željelo se jasno poručiti da Podrinje sa većinskim bošnjačkim stanovništvom pripada Federaciji, odnosno Tuzlansko-podrinjskom kantonu, te da se rezultati agresije na ovom području ne mogu prihvatiti. Naziv Tuzlansko-zvornički nije bio prihvatljiv jer neobuhvata tri opštine Bratunac, Srebrenica i Vlasenica sa većinskim bošnjačkim stanovništvom

Nacionalna zastupljenost Srba prema popisu 1991 za ove četiri opštine Podrinja je bila manja od 36%, Bošnjaka 62% i 2% ostalih. Zastupljenost po opštinama je data u sledećoj tabeli.

Opština	Bošnjaci	Srbi	Hrvati	Ostali
Bratunac	21.488	11.415	---	672
Srebrenica	27.164	9.303	---	744
Vlasenica	18.600	14.202	---	1.015
Zvornik	47.855	30.822	---	2.434
Ukupno	115.107	65.742	---	4.865

Tuzlansko-podrinjski kanton je konstituisan 22. avgusta 1994. godine na prvoj sjednici Skupštine Tuzlansko-podrinjskog kantona. Skupština Tuzlansko-podrinjskog kantona bila je sastavljena u prijelaznom periodu od po 5 poslanika iz 17 općina tuzlanske regije, što ukupno čini 85 poslanika kojima je verifikovan mandat. Usvojen je zaključak da poslanici iz Srebrenice, sve dok ne budu u mogućnosti prisustvovati sjednicama, neće ulaziti u kvorum Skupštine.⁹

Tuzlansko-podrinjski kanton je prvi formirani kanton, čvrsto se opredijelio da dobre odnose između Bošnjaka i Hrvata na ovom Kantonu uspostavljen u periodu Okruga, na djelu pokazuju rezultate i efekte Washingtonskog sporazuma i Ustava Federacije, tj. da ovaj sporazum pruža dobre mogućnosti zajedničkog života, organiziranje i učešća u vlasti Bošnjaka i Hrvata.

U 1995. godini često su stizale poruke kantonalnim organima da zalede svoj rad i da nastave sa radom okružni organa s obzirom na blokade

⁹ Predsjedništvo Okruga se molbom obratilo UNPROFOR-u da omogući dolazak poslanika iz Srebrenice. UNPROFOR ovu molbu nije realizovao.

od hrvatskih predstavnika u izgradnji Federacije. Pojedini općinski načelnici su, takođe, preko poslanika u Skupštini kantona pokušavali osporavati rad kantonalne Skupštine i Kantona sa ciljem očuvanja nivoa vlasti, jer su imali znatno veću vlast u odnosu na vlast koja im je predviđena Ustavom Federacije. Uvijek su svoje argumente vezali za donošenje federalnih propisa. Zahvaljujući odlučnosti predsjednika Alije Izetbegovića, i njegovoj podršci radu i zaživljavanju Tuzlansko-podrinjskog kantona, ovaj Kanton i Kantonalna skupština radili su ovakvim tempom¹⁰ i služili za primjer drugim kantonima, savladavajući višestruke otpore na republičkom, regionalnom i opštinskom nivou.

O važnosti, potrebi instaliranja i značaju funkcionisanja Federacije najbolje vidimo ako uporedimo cijene roba prije i poslije potpisivanja mirovnog sporazuma. Prije potpisivanja mirovnog sporazuma funkcionisanje na Tuzlanskom okrugu se odvijalo u najtežim uslovima potpune blokade, a strukture vlasti su bile prinuđene da uvedu program preživljavanja. Humanitarna pomoć je bila osnovni izvor života, a dolazila je u omjeru 70% iz centara UNHCR-a iz Srbije i 30% iz pravca Ploča. U ovom periodu osnovne životne namirnice su dostigle enormne cijene: brašno 30 DM/kg, šećer 50 DM/kg, jestivo ulje 60 DM/l, kahva 110 DM/kg, benzin ili nafta 30 DM/l, cigarete 20 DM/paklica. Otvaranjem slobodnih komunikacija prema Hrvatskoj cijene su se vrlo brzo normalizirale na: brašno 0,5 DM/kg, šećer 1,5 DM/kg, jestivo ulje 2,5 DM/l, kahva 5 DM/kg, benzin ili nafta 1 DM/l, cigarete 1 DM/paklica.

Ovi podaci najjednostavnije potvrđuju sljedeće dvije bitne odrednice:

- Blokada od strane paratvorenine Hrvatske zajednice Herceg Bosna je ustvari bilo saučesništvo u genocidu nad Bošnjacima, jer prema konvenciji o genocidu stvaranje nesnošljivih uslova za život jedne grupe smatra se genocidom.
- Washintonskog sporazumom je okončano to saučesništvo.

Svakako ovo je jedan od parametara značaja i doprinosa Washintonskog sporazuma, ali pored zaustavljanja sukoba HVO i Armije Republike Bosne i Hercegovin i stvaranja uslova zajedničkog djelovanja protiv agresora je i najznačajniji. Implementacija Washintonskog sporazuma se jako sporo odvijala, a o potrebi implementacije i značaju za Bosnu i Hercegovinu možemo zaključiti iz izlaganja Predsjednika Alije Izetbegovića 20. 10. 1995. godine. „Važan korak u reintegraciji Bosne je bošnjačko-hrvatska Federacija. Ona međutim ne funkcioniše. Obrazovanje kantona ne ide, ili ide vrlo sporo. Vlada Federacije je ustvari vlada samo djela teritorije Federacije, i to samo onoga pod kontrolom Armije Republike Bosne i Hercegovine. Na djelu Bosne pod

¹⁰ U svom radu Skupština Kantona je donijela *Ustavni zakon, Poslovnik o radu Skupštine*, 23 zakona, budžet za 1995. i 1996. godinu, više desetina odluka, zaključaka, rješenja i uputstava.

kontrolom HVO-a i dalje djeluje vlada tzv. Herceg-Bosne i nema nikakvih znakova da namjerava da se samoukine. U vezi sa ovim stagnira formiranje federalne – mješovite policije i vraćanje izbjeglica, a sloboda kretanja je na mnogim mjestima ograničena. Stoga je potrebno učiniti novi napor da se dovrši instaliranje Federacije, jer je to naš vitalni interes“¹¹.

Nadležnost Predsjednika i Vlade Tuzlansko-podrinjskog kantona

Predsjednik Kantona ima izvršnu vlast kantona i nadležan je za: imenovanje Vlade Kantona, predlaganje sudija kantonalnih sudova, potpisivanje odluka Skupštine nakon njihovog donošenja, potpisivanje i ratifikovanje međunarodnih sporazuma u ime Kantona, koje odobrava Skupština, davanje pomilovanja za djela utvrđena kantonalnim zakonima, podnošenje zahtjeva Ustavnom sudu Federacije radi utvrđivanja da li su propisi kantonalnih i općinskih organa u skladu sa Ustavom Federacije, razmatranje izvještaja ombudsmena i osiguravanja uslova za njihov rad, raspuštanje Skupštine Kantona ukoliko ona ne uspije donijeti budžet Kantona prije početka budžetske godine, ostvarivanje saradnje sa organima Federacije, rukovođenje radom Vlade, provođenje politike izvršavanje kantonalnih propisa uključujući osiguranje izvršenja odluka kantonalnih i federalnih sudova, predlaganje i davanje preporuka iz oblasti kantonalnog zakonodavstva, pripremanje prijedloga budžeta Skupštine, izvršavanje i drugih poslova koje mu povjeri Skupština Kantona.¹²

Vlada Kantona je organ koji vrši izvršnu vlast Kantona ukoliko određene izvršne kompetencije Ustavnim zakonom i drugim zakonima nisu povjerene predsjedniku Kantona. Vlada Kantona vrši svoja prava i dužnosti na osnovu i u okviru Ustavnog zakona i Zakona o Vladi Kantona. Vlada Kantona je nadležna za:

- provođenje kantonalne politike, predlaganje i izvršavanje kantonalnih i drugih propisa,
- izvršenje odluka kantonalnih i federalnih sudova i vršenje drugih nadležnosti povjerenih Kantonu od federalne vlasti,
- pripremu prijedloga budžeta,
- osiguranje saradnje Vlade Kantona i ombudsmena,
- nadzor nad istragom i krivičnim gonjenjem u vezi sa kršenjem kantonalnih zakona, kao i nad kantonalnom policijom,
- osiguranje da nacionalna struktura policije odražava nacionalnu strukturu stanovništva Kantona s tim da nacionalna struktura

---

¹¹ Arhiva Kantonalnog odbora SDA Tuzlanskog kantona, br. 1130/95, od 20. 11. 1995, Alija Izetbegović, *Mirovni proces – ciljevi i stavovi koje ćemo zastupati – Izlaganje na sjednici Izvršnog odbora SDA* – Fojnica, 20. oktobar 1995.

¹² *Ustavni zakon Tuzlansko-podrinjskog kantona*, „Službene novine Tuzlansko-podrinjskog kantona“, br. 1, od 15. 9. 1994, 3.

policije svake općine mora odražavati nacionalnu strukturu stanovništva te općine.¹³

Vlada Kantona se sastoji od 13 resornih ministara koji rukovode ministarstvima, na čijem čelu su:

1. ministar za industriju, energetiku i rudarstvo,
2. ministar za poljoprivredu, vodoprivredu i šumarstvo,
3. ministar za trgovinu i turizam,
4. ministar za pravdu,
5. ministar za finansije,
6. ministar za unutrašnje poslove,
7. ministar za socijalnu politiku i izbjeglice,
8. ministar za obrazovanje, nauku, kulturu i sport,
9. ministar za zdravlje,
10. ministar za promet i komunikacije,
11. ministar za urbanizam, prostorno uređenje i zaštitu okolice,
12. ministar za obnovu, razvoj i poduzetništvo,
13. ministar za boračka pitanja i
14. dva ministra bez portfelja.¹⁴

Izvršna vlast na Tuzlansko-podrinjskom kantonu je organizovana slično kao i federalna vlast po organizaciji ministarstava sa razlikom da je na Kantonu formirano Ministarstvo za boračka pitanja i Ministarstvo za obnovu, razvoj i poduzetništvo, što ima opravdanje naspram trenutka formiranja. Učešće u vlasti su uzele SDA i HDZ zastupajući bošnjački i hrvatski narod, a podjela vlasti ako se posmatraju ministri i zamjenici, izgledala bi ovako: Bošnjaci su imali 12 ministara ili 80%, a Hrvati 3 ili 20%, a kod zamjenika Hrvati su tražili obavezne zamjenike ministara unutrašnjih poslova i ministra za obrazovanje, nauku, kulturu i sport, čemu je udovoljeno, a brojno učešće u podjeli je: od 13 zamjeničkih mjesta 9 je pripalo Bošnjacima ili 70%, a 4 Hrvatima ili 30%. Takođe je dogovoreno da se minimalno jedan pomoćnik imenuje u preostalim 6 ministarstava, gdje Hrvati nisu imali ni ministra ni zamjenika.

O učešću Srba u izvršnoj vlasti predsjednik Kantona je razgovarao sa predstavnicima Srpskog građanskog vijeća na Kantonu i zatražio da oni

---

¹³ Isto, 3.

¹⁴ *Zakon o Vladi Tuzlansko-podrinjskog kantona*, „Službene novine Tuzlansko-podrinjskog kantona“, br. 2, od 15. 9. 1994, 37. Vlada Kantona je radila u sastavu: 1. dr. Božo Tomić, 2. mr. Idriz Vrtačić, 3. Halid Kovač, 4. Tomislav Ljubić, 5. dr. Mirsad Kikanović, 6. Hazim Rančić, 7. Šemsud in Hasanbegović, 8. dr. Enver Halilović, 9. dr. Kasim Muminović, 10. Šemso Saković, 11. Ibrahim Moranjkić, 12. Muhamed Bilajac, 13. Ferid Hodžić, 14. Ivica Marinović i 15. Muhamed Ibrahimović.

predlože svoje kadrove na pomoćnička i druga mjesta u kantonalnoj administraciji. Međutim, događaji oko Srebrenice 1995. godine, a u tom periodu je bilo i aktuelno imenovanje pomoćnika, su uticali da su predstavnici Srpskog građanskog vijeća sami odlučili da ne kandiduju predstavnike Srba zbog mogućnosti različitog tumačenja i „napada“ na takva imenovanja. Okružni organi vlasti, a i kantonalni, su sa posebnom pažnjom pomagali rad Srpskog građanskog vijeća na Tuzlansko-podrinjskom kantonu.

Vlada Tuzlansko-podrinjskog kantona s obzirom na ratne uslove, imala je praksu da redovno zasijeda svaki drugi dan (ponedjeljak, srijeda, petak) i održava kratka referisanja, gdje su se ministri međusobno informisali o aktuelnim problemima iz oblasti za koje su zaduženi, a zaključcima se određivala i radna tijela koja čine veći broj ministara ili njihovih zamjenika, da neku problematiku riješe na „najbolji“ mogući način u narednom preiodu.

U svom radu Vlada Kantona je postigla zavidne rezultate, a posebno treba istaći:

a) Podrška Armiji Republike Bosne i Hercegovine, II korpusu i jačanju odbrane.

Tuzlansko-podrinjski kanton, predsjednik i Vlada Kantona su stalno radili na jačanju Armije Republike Bosne i Hercegovine, obezbjeđujući logističku podršku u ishrani boraca, pakete za borce, novčana sredstva za nabavku naoružanja i materijalno-tehničkih sredstava i stimulaciju nagrađivanje boraca, kao i podršku jačanju namjenske proizvodnje u fabrikama Tuzlansko-podrinjskog kantona.

Budžet Kantona u 1994. godini je iznosio 12.769.580 DM, u 1995. godini je bio 28.976.471 DM, u 1996. godini 106.586.000 DM. Ako uporedimo budžet Okruga Tuzla u 1993. godini oko 2.200.000 DM, a u 1994. godini oko 6.600.000 DM, sa budžetom Kantona iz 1995. veoma lako ćemo doći do zaključka o uticaju blokade hrvatske politike i zločinačkog poduhvata prema građanima Bosne i Hercegovine, a sa ciljem realizacije dogovora iz Karađorđeva između Tuđmana i Miloševića. Rezultati Daytonskog mira se vide u budžetu Kantona iz 1996, kao rezultati pokretanja privrede i investicija u prvoj poslijeratnoj godini. Iz budžeta Kantona u 1994. godini je izdvojeno za potrebe odbrane oko 80% budžeta ili 10.000.000 DM. U 1995. godini za ove namjene izdvojeno je 16.964.905,82 DM, odnosno oko 60% budžeta.

Vlada Kantona je organizovala i sprovela akciju: *Svi smo BiH Armija*, pri čemu je skupila od donatora oko 1.000.000 DM i stavila ih na raspolaganje II korpusu i 28. diviziji, kao i udruženjima ratnih vojnih

invalida i šehida za pomoć u liječenju.¹⁵ Ovoj akciji su se posebno odazvali ogranci SDA Švajcarske sa 150.000 DM, kao i SDA Živinice i pojedine mjesne zajednice i preduzeća koji su od organizatora akcije odlikovani plaketama. Akcija je imala za cilj da se borci nagrade za uspjehe na ratištu koji su bili evidentni kao i stvaranje i jačanje međusobnog jedinstva građana, privrede i Armije Republike Bosne i Hercegovine. U 1996. godini za potrebe Armije Bosne i Hercegovine je izdvojeno 17.667.000,00¹⁶ DM. Zbog ovih aktivnosti, a i drugih koje su se ogledale u obilasku boraca na linijama fronta i obilascima ranjenika Tuzlansko-podrinjski kanton je 1995. godine dobio najveće armijsko priznanje.

Podrška prognanim licima i povratku

Tuzlansko-podrinjski kanton od dana svog formiranja i izbora Vlade u prioritetne zadatke svog rada je, između ostalog, odredio i brigu o prognanim licima i poboljšanju uslova života u zaštićenim zonama Srebrenice i Žepe. Više puta je predsjednik Kantona sa ministrima predlagao humanitarnim organizacijama na Kantonu, prije svega UNHCR-u i Međunarodnom crvenom križu da obezbijede transport do Srebrenice, a da će im Vlada staviti na raspolaganje oko 1.000 tona razne robe: soli, brašna, šećera i drugih artikala, jer je bilo nezamislivo da se so u Srebrenici plaćala 35-80 DM¹⁷ po kilogramu zbog nestašice, a u Tuzli je te robe bilo u tako velikim količinama. Humanitarne organizacije nikada nisu prihvatile ove ponude, čime su dokazale da su nemoćne u svojoj misiji i da su limitirane politikom međunarodne zajednice prema Bosni i Hercegovini. U posebno teškoj situaciji, Tuzlansko-podrinjski kanton se našao kada je došlo do sramne izdaje od strane međunarodne zajednice zaštićenih zona Srebrenice i Žepe, i kada je preko noći na slobodnu teritoriju Kantona stiglo oko 35.000 protjeranih civila, nejači uglavnom žena, djece i staraca iz Srebrenice. Vlada Kantona je istog momenta formirala Krizni štab za prihvatanje prognanika, a prihvatanje organizovala na aerodromu „Dubrave“ smještajem pod šatore sa osnovnim ciljem da se međunarodnoj javnosti prezentira ovaj problem i obezbijedi podrška. Sa aerodroma je vršena dalja organizovana akcija zbrinjavanja ovog napaćenog naroda. Takođe je Vlada Kantona donijela odluku o korištenju viška stambenog prostora, kao i korištenju neuseljivog stambenog prostora, a u najkraćem

¹⁵ Više o ovoj akciji u *Armija ljljana*, list 2. korpusa Armije Republike Bosne i Hercegovine, br. 63, 30.6.1995, 2

¹⁶ Svi finansijski pokazatelji su uzeti iz budžeta Tuzlansko-podrinjskog kantona koji je objavljivan u „Službenim novinama TPK-a“.

¹⁷ Nijaz Mašić, *Istina o Bratuncu, agresija genocid i oslobodilačka borba 1992-1995*, „Dentus“, 1996, 123-124.

roku je izrađen i program za smještaj prognanin lica iz Srebrenice za koji je određeno 17 lokacija na Kantonu i predviđeno 10 m² stambenog prostora po licu, a vrijednost programa je iznosila oko 289 miliona dolara. Svakako da ova sredstva nisu obezbijedena, ali sa dijelom sredstava koja su obezbijedena iz budžeta Kantona, Vlada je u najkraćem roku osposobila više desetina hiljada kvadratnih metara stambenog prostora, kao i ogrijev, peći i druge neophodne uslove za preživljavanje. Predsjednik Kantona, a i predstavnici Vlade¹⁸ R/F Bosne i Hercegovine su se izborili za poseban status ovih prognanika kod UNHCR-a, čime se omogućuje da se sa 4.500 ugovora za naknadu obezbijedi smještaj za oko 18.000 prognanika i da se po svakom prognaniku dobija 16 kilograma pomoći mjesečno, što i jeste 30% više nego po proračunu pomoći prognanicima. Zbog mogućih zloupotreba i glasina, kad su u pitanju donacije za ovo stanovništvo, predsjednik Kantona je formirao poseban logistički centar za Srebrenicu, kao i komisiju za kontrolu pristizanja i distribuciju materijalnih i novčanih donacija za prognanike iz Srebrenice uglavnom sastavljene od rukovodstva općina Srebrenica, Bratunac, Vlasenica i Zvornik, sa osnovnim ciljem da oni odgovorno prezentiraju stanje o ovom pitanju.

„Nezepamćeni progoni civilnog stanovništva - žena, djece i staraca, masovna strijeljanja muškaraca svih uzrasta, koja su uslijedila padom i okupacijom UN zone Srebrenica, inicirala su donošenje *Deklaracija o zaustavljanju i sprečavanju daljeg genocida nad narodom Srebrenice*.

U ime toga, Skupština Tuzlansko-podrinjskog kantona na sjednici održanoj 16. 7. 1995. godine donijela je *Deklaraciju* u kojoj se pored ostalog zahtijeva:

1. Od Međunarodnog komiteta, Crvenog križa da se odmah u Srebrenicu, Bratunac, Novu Kasabu, Konjević Polje, Vlasenicu i Batkoviće, upute njihove komisije koje će ustanoviti broj zarobljenih osoba i stanje u kome se nalaze, te da osiguraju njihovo oslobođenje i siguran dolazak na slobodnu teritoriju Republike Bosne i Hercegovine.
2. Da se ne vrši organizovano raseljavanje prognanika iz Srebrenice van slobodnih teritorija Republike Bosne i Hercegovine.
3. Da UN odmah osiguraju sredstva za humani smještaj prognanika prema međunarodnim standardima, te da preuzmu brigu o potpunom zbrinjavanju prognanika iz Srebrenice smještenih na slobodnoj teritoriji Republike Bosne i Hercegovine - sve do ponovnog uspostavljanja sigurnosne i demilitarizovane zone Srebrenica.
4. Da snage UNPROFOR-a budu postavljene na međunarodno priznate granice Republike Bosne i Hercegovine sa Srbijom i Crnom Gorom.

---

¹⁸ Ispred Vlade R/F Bosne i Hercegovine poseban doprinos dali su sljedeći ministri: dr. Hasan Muratović, Muharem Cero i dr. Izet Žigić.

5. Da se temeljito preispita sprovođenje sadašnjeg mandata UNPROFOR-a u Republici Bosni i Hercegovini.
6. Da Predsjedništvo Republike Bosne i Hercegovine podnese zahtjev za pokretanje krivičnog postupka kod Međunarodnog suda u Hagu protiv, Butros Butros Galija, Jasuši Akašija i drugih funkcionera, odnosno odgovornih lica UN-a kao saučesnika u zločinu genocida protiv naroda Srebrenice i naroda Republike Bosne i Hercegovine.
7. Hitno preduzimanje potrebnih preventivnih, pa i vojnih akcija NATO-a u cilju sprečavanja scenarija iz Srebrenice u demilitariziranoj zoni Žepa i svim sigurnosnim zonama u Republici Bosni i Hercegovini.¹⁹

Osim toga, Skupština je podržala:

1. Zahtjev republičkih organa upućen UN da odmah uspostave proklamovanu sigurnosnu i demilitariziranu zonu Srebrenice - uz upotrebu svih sredstava koja im stoje na raspolaganju.
2. Pismo predsjednika Predsjedništva Republike Bosne i Hercegovine upućeno predsjedniku Francuske u kojem prihvata njegovu ponudu da novoformirane snage za brza dejstva iz Francuske budu te koje će odmah uspostaviti sigurnosnu i demilitarizovanu zonu Srebrenice.
3. Zahtjev republičkih vlasti za podizanje embarga na naoružanje Republici Bosni i Hercegovini.²⁰

Deklaracija je dostavljena narodima zemalja članica UN-a, Savjetu bezbjednosti UN-a. Evropskom parlamentu, Generalnom sekretaru NATO pakta Vili Kласu, predsjednicima zemalja članica Kontakt grupe UN-a, predsjednicima zemalja Kontakt grupe islamskih zemalja, Evropskoj zajednici, državnim organima Republike Bosne i Hercegovine i Federacije Bosne i Hercegovine i parlamentarnim strankama Skupštine Tuzlansko-podrinjskog kantona.²¹

Ministarstvo unutrašnjih poslova Kantona je poduzelo posebne mjere za održavanje javnog reda i mira i da se „genocid u Srebrenici”²² ne zloupotrijebi i naruše međuljudski odnosi prema srpskom stanovništvu na Kantonu. Vlada Kantona, kao i rukovodstva općina Tuzle i Srebrenika su jasno dali do znanja da bez obzira na svu situaciju neće dozvoliti anarhističko ponašanje ni masa ni pojedinaca, u smislu bilo kakvih reakcija prema srpskom stanovništvu. Srpskom građanskom vijeću je saopćen stav da to poruče Srbima i da je najvažnije da izbjegnju svaki konflikt, a u

¹⁹ Deklaracija o zaustavljanju i sprečavanju daljeg genocida nad narodom Srebrenice, „Službene novine TPK“, br. 2/95, 29. i 30.

²⁰ Isto.

²¹ Grupa autora, *Skupština Tuzlanskog kantona 1994-2004*, Tuzla 2004, 54-55.

²² O razmjerama stradanja stanovništva zaštićene zone, odnosno o genocidu u Srebrenici u prvim danima nije se imalo potpunih informacija.

„slučaju nastajanja bilo kakve štete na imovini da će Vlada tu štetu u najkraćem vremenu nadoknaditi“. Zahvaljujući stalnoj aktivnosti predsjednika i Vlade Tuzlansko-podrinjskog kantona onemogućene su negativne posljedice slabljenja odbrane i narušavanje javnog reda i mira. Mogućnost izbijanja međunacionalnih sukoba izazvanih genocidom građana zaštićene zone Srebrenice je minimizirana. Dakle, bezbjedonosno stanje na Tuzlansko-podrinjskom kantonu nije bitnije narušeno.

Vojne prilike na području Tuzlansko-podrinjskog kantona

Efekti mirovnog sporazuma su se pozitivno odrazili i na jačanje Armije Republike Bosne i Hercegovine. Snabdjevanje hranom i osnovni životni namirnica za vojničke pakete, potrebnom odjećom, obućom i drugim materijalno tehničkim sredstvima i drugim potrebama za pripadnike II korpusa u najvećoj mjeri preuzela je Vlada kantona što je veoma uspješno odrađivala pogotovo za jedinice dislociranih i novoosnovanih opština.

Određena kadrovska poboljšanja u II korpusu su doprinijela i borbenim uspjesima u prvim mjesecima funkcionisanja kantona. Među značajnijim uspjesima na prvom mjestu navodimo oslobađanje Lisače,²³ kojom prilikom je na predaju prisiljen 61 agresorski vojnik. Akcija je značajna što agresorske snage nisu uspjele više od 14 dana da deblokiraju jedinicu na položaju na Lisači što pokazuje nadmoć u svakom pogledu a pogotovo u hrabrosti pripadnika Armije, a posebno civiliziranost u ponašanju prema zarobljenicima od trenutka predaje do sprovođenja i predaje organima bezbjednosti u Tuzli. Ovaj postupak Armije uvijek treba uporediti sa postupkom vojnika ratnog zločinca Ratka Mladića spram stanovnika Srebrenice ili slikama Škorpiona spram dječaka Srebrenice. Sljedeći značajni uspjesi su oslobodenje Visa kod Gračanice, Vijenca kod Lukavca, Grede na Majevidici.

Stanje vojnih prilika na kraju 1994 godine najbolje nam potvrđuje odgovor generala Seada Delića na pitanje Koliko Bošnjacima treba do slobode?

Delić:

---

²³Više o ovoj akciji u *Armija ljljana*, br. 58, 26.12.1994, 9. i <https://www.historija.ba/d/592-pocela-akcija-majevica-lisaca-94/> (Pristup 17.11.2020). Lisača je bila suđena gazijama iz 241. sprečansko muslimanske brigade. Poslije 15 dana izvidanja i sjajne akcije odsijecanja četnika na koti 806, dvadeset i tri dana je trajala borba za žive četnike. Za šest prvih dana gazije su odbile četrdesetak žestokih četničkih napada u pokušaju proboja obruča i spajanja s četnicima na Lisači. U petnaestodnevnom borbama na Majevidici uništena je jedna četnička praga samohotka i tenk T-55, uz 70 do 100 poginulih četnika. Zarobljeno je oko 80 pušaka, jedan PAM, jedan PM M-84, dva MB 82mm, dva MB 60mm, dosta municije, jedna induktorska telefonska centrala. Zarobljen je 61 četnik, a 24 je izvučeno poginulih. Među zarobljenima uglavnom su ugljevički Srbi, a dok se među njima provukao i jedan stanovnik Beograda.

Kamo sreće kad bi bili na pola puta. Sve dok je ovog zavjereničkog odnosa prema našoj zemlji, lično ne očekujem da će to tako brzo doći. Prošli smo ubjeđen sam najgore. Slijedi nam svjetlija i perspektivnija budućnost. Iz taktičke inicijative koju sad imamo – vrlo brzo ćemo preći na operativnu i strategijsku inicijativu, čime će i kraj rata i toliko očekivana sloboda biti bliže.²⁴

Naredna, 1995. godina počela je sa potpisanim četveromjesečnim primirjem. U drugoj polovici marta agresorskim napadima na Kikove na Majevičkom ratištu prekinuto je primirje 17.03.1995. Od ovog datuma do polovice maja slomljena je neprijateljska ofanziva zvana „Spreča” koja je imala za cilj da slobodnu teritoriju Teočaka, Sapne i djela Kalesije zauzme i uspostavi novu linju Majevice Dubnica Vis.²⁵ Posebno je interesantno analizirati ovaj dokument u tački 7.6. koja se odnosi na. Moralno političke pripreme u kojem stoji:

Neposredno pred početak operacije sve pripadnike komandi i jedinica koje učestvuju u istoj, upoznati sa ciljem, značajem i zadacima ove operacije.

Pri tome, posebno istaći: međunarodne okolnosti u kojima se izvodi operacija (aktivnosti članica Kontakt grupe, a posebno Rusije na prihvatanju novog mirovnog ruskog predloga o rešenju krize u bivšoj Bosni i Hercegovini)”.²⁶

Iz navedenog da se zaključiti da Komanda jačanje borbenog morala zagovara na podršci Kontakt grupe za njihove vojne operacije, i da se one sprovode sa ciljem realizacije novog mirovnog ruskog prijedloga o rješenju krize u Bosni i Hercegovini. Ako se ovim činjenicama doda da je ova operacija rezultat sastanka na Jahorini vojno-političkog vrha Savezne Republike Jugoslavije (SRJ) i RS o daljim aktivnostima u ratu protiv Republike Bosne i Hercegovine održan je 4. i 5. marta 1995. godine, dolazimo do jednostavnog zaključka da su sve vojne aktivnosti Agresora koordinirane sa Beogradom i ruskom diplomatijom kao i drugim međunarodnim predstavnicima saučesnicima u zavjeri protiv Bosne i Hercegovine. Zavjerenička grupa pored srpskih, ruskih prestavnika imala je engleske, francuske, grčke, kao i članove iz institucija UN u ličnostima Butrosa Galija i Jasuši Akašija.

Poslije neuspjelih vojnih opracija agresorske snage oslanjajući se na

²⁴ *Armija Bosne i Hercegovine 1992-1995*, ratne reportaže, NIPP Ljiljan 2009, 93.

²⁵ Više o planovima agresora i slamanju ove operacije u radu: Sead Selimović, Operacija „Sadejstvo 95“ i pokušaj okupacije tuzlanskog kraja, *Arhivska praksa*, br. 20, Tuzla 2017, 569-580.

²⁶ Sead Selimović, Izet Šabotić, *Drugi korpus Armije Republike Bosne i Hercegovine 1992-1995*, Tuzla 2017, 446.

zavjereničku grupu iz krugova kontakt grupe da će proći nekažnjeno, svoju sposobnost iskazuju da neće poštovati Rezolucije UN-a,²⁷ nakon čega su uslijedile aktivnosti prema pripadnicima UNPROFORA,²⁸ granatiranje zaštićenih zona, Tuzle, Sarajeva, Bihaća i Goražda kao i osvajanje zaštićene zone Srebrenica i Žepa sa masovnim ubijanjima odnosno genocidom nad stanovništvom Srebenice.

Vojne prilike u 1995. godini na Tuzlanskoj regiji su se odvijale na frontu II korpusa u 54 borbena dejstva²⁹ sa pobjedama nad agresorskim snagama i oslobađanjem oko 190 km² prostora u operaciji „Uragan“ u sadejstvu sa III korpusom, čime su spojena dva najveća korpusa Armije Republike Bosne i Hercegovine.

Stanje je od strane međunarodne zajednice, licemjerstvo, embargo, saučesništvo u genocidu nad građanima Bosne i Hercegovine, držano namjerno tako da Armija Republike Bosne i Hercegovine nema snage da zada konačan udarac, a hrabrost njenih pripadnika je bila takva da ni agresor za 42 mjeseca koliko mu je omogućavala zavjerenička grupa nije uspio.

Politički stavovi Okruga Tuzla i kantonalnih organa po pitanju mirovnih pregovora

Skupština Okruga Tuzla je podržavala Predsjedništvo Bosne i Hercegovine i Vladu Bosne i Hercegovine u naporima da se zaustavi rat i nađe mirovno rješenje, i takođe je energično osuđivala podjele po nacionalnom principu kao i cijepanje teritorije Okruga.³⁰ Skupština Okruga Tuzla je predlagala Predsjedništvu Bosne i Hercegovine da mirovna rješenja uslovi sa:

- otvaranjem plavih puteva i obezbjeđenjem sigurnog kretanja istim,
- apsolutni prestanak svih borbenih dejstava,
- trenutno oslobađanje svih zarobljenika,

---

²⁷ Radovan Karadžić: *Riješili smo da branimo svakog Srbina. Sada sam slobodan da ignorišem sve rezolucije, pogotovo prema UNPROFOR-u.* Sonja Biserko *Bosna i Hercegovina - jezgro velikosrpskog projekta*, Biblioteka *Švedočanstva*, br. 27, Beograd 2006, 94. (dalje: S. Biserko, *Bosna i Hercegovina - jezgro velikosrpskog projekta*).

²⁸ Bosanski Srbi drže 300 talaca – pripadnika UN, kao garanciju protiv zračnih udara NATO-a, na 20 lokacija u Bosni. UN za neke taoce znaju gdje se nalaze, a za neke nemaju ni nagovještaja. Portparol UN Aleksej Ivanko: „UN informacije zavise od IRC-a u određivanju mjesta gdje su taoci i njihovog tretmana.“ S. Biserko, *Bosna i Hercegovina - jezgro velikosrpskog projekta*, 94.

²⁹ *Popis b/d izvedenih u z/o 2. Kopusa 1992-95.*

³⁰ Skupština Okruga Tuzla je na svojoj trećoj sjednici razmatrala i zauzela stavove o ženevskim pregovorima, Vance-Owenov plan je razmatrala na sedmoj sjednici, a izvjestilac je bio član Predsjedništva Republike Bosne i Hercegovine, Ejup Ganić. Sugestije ovog organa su se odnosile na Brčko, ratne štete i obezbjeđivanje sredstava za obnovu zemlje.

- omogućavanjem prostorima sa većinskim bošnjačkim stanovništvom međusobne povezanosti i izlaska na more,
- onemogućavanjem učešća ratnih zločinaca u budućoj vlasti,
- obezbijedivanjem naknade ratne štete,
- obezbijedivanjem čvrste garancije za povratak prognanika,
- unošenjem odredbe kojom se sprječava izlazak iz saveza barem za narednih 20 godina.³¹

Politički stavovi Kantonalnih organa vlasti i Kantonalnog odbora SDA sa ove regije po pitanju mirovnih pregovora bili isti po svim pitanjima i na tragu regionalnog odbora i Okruga Tuzla. Duboko uvjereni da su planovi međunarodne zajednice u svim prilikama uglavnom u osnovi bili protiv istinske i prave multietničke Bosne i Hercegovine, odnosno nudili su neprihvatljiva rješenja bolje reći davali su vrijeme prvo Miloševiću, a time su potakli i Tuđmana da u Bosni mogu ratnim zločinima i genocidom realizirati svoje teritorijalne pretenzije s obzirom da je državi Bosni i Hercegovini nametnut embargo na naoružanje. Politički stavovi ovih organa su bili prvenstveno u jakoj podršci Predsjedniku Izetbegoviću i njegovim mirovnim naporima.

U slučaju Dejtonskog sporazuma predsjednik Kantona i Kantonalni odbor SDA zahtijevali da se delegacija Republike Bosne i Hercegovine povuče sa pregovora ukoliko Podrinje (Zvornik, Vlasenica, Bratunac i Srebrenica) nije u sastavu Federacije, što se odnosilo i na Brčko.³² Ovi stavovi su isključivo rezultat dobrog političkog i bezbjedonosnog stanja na tuzlanskoj regiji u odnosu na ostale: Sarajevo, Zenica, Bihać, Mostar i Goražde, jer sa aspekta bezbjednosti, život na tuzlanskoj regiji je bio znatno sigurniji i lakši u odnosu na ostale djelove Bosne i Hercegovine, gdje su civili bili meta snajperista, granata, genocidne vojne mašinerije srbskog agresora zbog blizine linija razgraničenja i iscrpljeni nestašicama vode, struje, plina i drugim osnovnim životnim potrebama.

Daytonsko mirovno rješenje koje je uslijedilo nakon prijedloga plana Kontakt gupe bilo je neprihvatljivo za političke strukture na Tuzlansko-podrinjskom kantonu, te su od Predsjednika Izetbegovića tražili pojašnjenje za prihvatanje ovako nepovoljnog rješenja pogotovo zbog:

1. osam sela opštine Zvornika oko Sapne, sa oko 3.000 stanovnika, koja su bila slobodna a linijom razgraničenja su ostala u drugom entitetu,
2. drugog entiteta,

³¹ Oven-Stoltenbergov plan Skupština Okruga Tuzla je razmatrala na 12. sjednici uz pristustvo 14 poslanika Skupštine Republike Bosne i Hercegovine i 15 javnih, naučnih i kulturnih radnika. Ove stavove je iznijela i na zasjedanju Skupštine Republike Bosne i Hercegovine.

³² Arhiv Kantonalnog odbora SDA Tuzla, br. 5/96, *Zapisnik sa sjednice Kantonalnog odbora SDA Tuzlansko-podrinjskog kantona*, od 15.12.1995.

3. teritorija Tuzlansko-podrinjskog kantona, područje opština Podrinja Srebrenica, Bratunac, Vlasenica i najveći dio opštine Zvornika koji je u sastavu drugog entiteta,
4. kao i nerješeno pitanje Brčkog.

Na sastanku Kantonalnog odbora SDA 15.12.1995. jasno je postavljeno pitanje šta je sa povratkom u podrinje, ako se nećemo vraćati u podrinje, a oslobađa se Vogošća da li će se građani Bratunca, Srebrenice ... naseliti tamo jer je to u Deytonu učinjeno na njihovu štetu. Na ovom sastanku je zaključeno:

1. da opštinski odbori dostave predloge za korekciju linija,
2. da se pri vladi kantona formiraju ekspertni timovi po svim pitanjima deytona, pa i arbitraže za Brčko,
3. da se što prije ode u Sarajevo i sa Predsjednikom Izetbegovićem razjasne sva pitanja jer je ovaj kanton mnogo oštećen.³³

Na sastanku Predsjednik Izetbegović je iznio: „Ja sam morao ovo prihvatiti a prvenstveno što građani Sarajeva nebi mogli podnijeti još jednu zimu. Za stolom ja sam dobio oko 15% slobodne teritorije za čije oslobađanje bi poginulo mnogo naših najboljih sinova. Dobili smo priliku da u miru gradimo i jačamo Bosnu i Hercegovinu i da sačuvamo živote naših građana. Bojim se da je i naša biološka komponenta dovedena do minimuma. Vi ako mislite da treba ratovati to uvijek možete, ali vodite računa kako će te završiti rat. U ovom svijetu ovakav kakav je niko se posebno ne uzbuđuje zbog ratnih stanja. Pregovoračima je mnogo bitniji njihov uspjeh nego li pravda i pravedno rješenje”.

Zaključna razmatranja

Sprovođenjem Washintonskog sporazuma i njegova implementacija na tuzlanskoj regiji dovela je do formiranja Tuzlansko-podrinjskog kantona – organa vlasti sa veoma visokim ovlastima. Otvorene komunikacije prema Hrvatskoj i svijetu veoma brzo su omogućile normalizaciju stanja na kantonu kao i jačanju borbene moći Armije Republike Bosne i Hercegovine koja je u drugoj polovici 1994. godine zabilježila važne borbene uspjehe na Lisači, Vijencu, Visu, Majevičkom i drugim ratištima. Normalizacija života i ojačana Armija za političke strukture ovog kantona, davala je nadu za povoljan ishod mirovnih rješenja. U 1995. godini jedinice 2. korpusa su imale 49 borbi, 3 boja i 2 operacije u kojim su uspješno porazili sve agresorske napade i oslobodili oko 190 km² nove teritorije. Armija Republike Bosne i Hercegovine zbog embarga i zavjereničke grupe i krugovima međunarodne zajednici nije bila u

---

³³ Zapisnik KO SDA sa sastanka IO, od 15.12.1995.

mogućnosti da zada i konačan udarac agresoru i genocidnoj velikosrpskoj strukturi.

Prema mirovnim rješenjima političke strukture su zauzimale vrlo jasne stavove. Rasprave su vođene na zasjedanju Skupštine Okruga Tuzla u čijem radu su učestvovali pored članova Skupštine poslanici u Skupštini Republike Bosne i Hercegovine, kao i istaknuti javni i kulturni radnici. Politička podrška mirivnim naporima Predsjedniku Izetbegoviću uvijek je isticana u prvom planu, a takođe je energično osuđivana podjela po nacionalnom principu kao i cijepanje teritorije Okruga. Skupština Okruga Tuzla je predlagala Predsjedništvu Bosne i Hercegovine da mirovna rješenja uslovi sa: otvaranjem plavih puteva i obezbjeđenjem sigurnog kretanja istim, prestanak borbenih dejstava, trenutno oslobađanje svih zarobljenika, omogućavanjem prostorima sa većinskim bošnjačkim stanovništvom međusobne povezanosti i izlaska na more, onemogućavanjem učešća ratnih zločinaca u budućoj vlasti, obezbijedivanjem naknade ratne štete, obezbijedivanjem čvrste garancije za povratak prognanika i unošenjem odredbe kojom se sprječava izlazak iz saveza barem za narednih 20 godina.

Dejtonsko mirovno rješenje je bilo neprihvatljivo zbog položaja Podrinja i nerješeno pitanja za Brčko, zašto je traženo i da se naša delegacija povuče sa mirovnih pregovora, a i posebno pojašnjenje od Predsjednika Izetbegovića zašto je prihvatio ovako nepovoljno mirovno rješenje.

Summary

The implementation of the Washington Agreement and its implementation in the Tuzla region led to the formation of the Tuzla-Podrinje Canton - a government body with very high powers. Open communications with Croatia and the world very quickly enabled the normalization of the situation in the canton and the strengthening of the fighting power of the Army of the Republic of B&H, which in the second half of 1994 recorded important fighting successes on Lisača, Vijenac, Vis, Majevisa and other battlefields. The normalization of life and the strengthened Army for the political structures of this canton, gave hope for a favorable outcome of peace solutions. In 1995, units of the 2nd Corps had 49 battles, 3 battles and 2 operations in which they successfully defeated all aggressor attacks and liberated about 190 km² of new territory. Due to the embargo and the conspiracy group and the circles of the international community, the Army of the Republic of Bosnia and Herzegovina was not able to deliver a final blow to the aggressor and the genocidal Greater Serbia structure.

According to the peace solutions, the political structures took very clear positions. The discussions were held at the session of the Assembly of

the District of Tuzla, in the work of which, in addition to the members of the Assembly, deputies in the Assembly of the Republic of Bosnia and Herzegovina, as well as prominent public and cultural workers participated. Political support for the peace efforts of President Izetbegović has always been highlighted, and the division according to the national principle has been strongly condemned, as has the division of the territory of the District. The Assembly of the Tuzla District proposed to the Presidency of Bosnia and Herzegovina to make peace solutions conditional on: opening of blue roads and ensuring their safe movement, cessation of hostilities, immediate release of all prisoners, enabling areas with Bosniak majority population in the future government, by providing compensation for war damages, by providing a firm guarantee for the return of refugees and by introducing a provision that prevents leaving the alliance for at least the next 20 years.

The Dayton peace solution was unacceptable due to the position of Podrinje and the unresolved issue for Brcko, why it was requested that our delegation withdraw from the peace negotiations, and a special explanation from President Izetbegović why he accepted such an unfavorable peace solution.

BIBLIOGRAFIJA/BIBLIOGRAPHY

Neobjavljeni izvori/Unpublished sources

1. Arhiva Kantonalnog odbora SDA TK, br. 1130/95, 20.11.1995, Alija Izetbegović, *Mirovni proces – ciljevi i stavovi koje ćemo zastupati – Izlaganje na sjednici Izvršnog odbora SDA – Fojnica*, 20. oktobar 1995.
2. Arhiva Kantonalnog odbora SDA Tuzla, br. 5/96, *Zapisnik sa sjednice Kantonalnog odbora SDA Tuzlansko-podrinjskog kantona*, od 15.12.1995.
3. *Popis b/d izvedenih u z/o 2 Kopusa 1992-95*.
4. *Zapisnik sa XVI sjednice Skupštine okruga Tuzla*, od 19.03.1994.

Službene novine, novine/Official newspapers, newspapers:

1. *Armija ljljana*, list 2. korpusa Armije Republike Bosne i Hercegovine. 1994-1995.
2. „Službene novine Tuzlansko-podrinjskog kantona“, 1994-1995.

Knjige/Books:

1. *Armija BiH 1992-1995*, ratne reportaže, NIPP Ljiljan 2009.
2. Biserko Sonja, *Bosna i Hercegovina - jezgro velikosrpskog projekta*, Biblioteka Svedočanstva, br. 27, Beograd 2006.
3. Grupa autora, *Monografija Skupštine Tuzlanskog kantona 1994-2004*, Tuzla

- 2004.
4. Mašić Nijaz, *Istina o Bratuncu, agresija genocid i oslobodilačka borba 1992-1995*, „Dentus“, 1996.
  5. Miljko Zovko, *Ustavno uređenje Bosne i Hercegovine*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb 2006.
  6. Selimović Sead, Šabotić Izet, *Drugi korpus Armije Republike Bosne i Hercegovine 1992-1995*, Tuzla 2017.
  7. Tomić Zoran, Herceg Neven, *Izbori u Bosni i Hercegovini*, Sveučilište Mostar 1998.

Članci:

1. Goldstein Ivo, *Hrvatska i rat u Bosni i Hercegovini 1992–1995. – jedan pogled iz Zagreba*, u: *Zbornik radova sa znanstvenog skupa Hrvati u Bosni i Hercegovini danas*, Banja Luka 4-6 ožujka 2011.
2. Selimović Sead, *Operacija „Sadejstvo 95” i pokušaj okupacije tuzlanskog kraja*, *Arhivska praksa*, br. 20, Tuzla 2017, 569-580.

Internet:

1. *Historija.ba Počela akcija „Majevica - Lisača '94“*
<https://www.historija.ba/d/592-pocela-akcija-majevica-lisaca-94/> (Pristup 17.11.2020).

Prof. dr. Sead SELIMOVIĆ
Filozofski fakultet Univerziteta u Tuzli
E-mail: sead.selimovic20@gmail.com
ORCID: 0000-0003-1627-3305

Izvorni naučni rad/Original scientific article

UDK/UDC: 94(497.6)"1995/2020" (093)

32:341.1/.8:342.7:314(497.6)"1995/2020"

DOI: <https://doi.org/10.52259/historijskipogledi.2021.4.6.206>

SPRIJEČITI POVRATAK: PROVOĐENJE ANEKSA VII DEJTONSKOG SPORAZUMA ZA MIR U BOSNI I HERCEGOVINI (1995-2020)

Apstrakt: *Oružana agresija na Republiku Bosnu Hercegovinu okončana je potpisivanjem Općeg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini (Dejtonski sporazum), parafiranog u Dejtonu 21. novembra 1995, a potpisanog 14. decembra 1995. godine u Parizu „na bosanskom, hrvatskom, engleskom i srpskom jeziku“. Dejtonski sporazum je potvrdio činjenicu da je Savezna Republika Jugoslavija imala stvarnu kontrolu (vlast) nad tzv. Republikom Srpskom.*

Aneks 4 Dejtonskog sporazuma odredio je unutrašnju strukturu Bosne i Hercegovine. U unutrašnjoj strukturi Bosne i Hercegovine postoje dva entiteta: Federacija Bosne i Hercegovine koju čini 10 kantona i Republika srpska. Osim dva entiteta, postoji i Brčko distrikt Bosne i Hercegovine koji je nastao Odlukom Međunarodnog arbitražnog suda. Uspostavljen je 8. marta 2000. godine.

Prema Dejtonskom sporazumu, Republika Bosna i Hercegovina, čiji je službeni naziv postao „Bosna i Hercegovina“, nastavlja svoje pravno postojanje po međunarodnom pravu kao država sa svojim međunarodno priznatim granicama. Ona je ostala članica Ujedinjenih Nacija, a kao Bosna i Hercegovina može zadržati članstvo ili zatražiti članstvo u organizacijama unutar sistema Ujedinjenih Nacija i u drugim međunarodnim organizacijama

Ustavom Bosne i Hercegovine (Aneks 4 Dejtonskog sporazuma) garantovana su ljudska prava i „temeljne slobode“. Bosna i Hercegovina i Entiteti, prema Ustavu, osiguraće „najviši stupanj međunarodno priznatih ljudskih prava i temeljnih sloboda“. U tu svrhu predviđeno je i obrazovanje Komisije za ljudska prava kako to predviđa Aneks 6 Općeg okvirnog sporazuma.

Pitanje povratka izbjeglica i raseljenih osoba tretira Aneks 7 Dejtonskog sporazuma nazvan „Sporazum o izbjeglicama i raseljenim osobama“.

Prema Aneksu 7, sve izbjeglice i raseljene osobe imaju pravo da se slobodno vrate u svoje domove te imaju pravo na povrat imovine koja im je oduzeta za vrijeme neprijateljstva od 1991. godine i da dobiju kompenzaciju za svu imovinu koja im se ne može vratiti. U „Sporazumu“ se navodi da je povratak izbjeglica i raseljenih osoba važan cilj rješenja sukoba u Bosni i Hercegovini.

U periodu 1995-2020. godine vlasti bosanskohercegovačkog entiteta Republika Srpska nisu odustajale od projekta „razdvajanje naroda“: Provođenje Aneksa 7 Dejtonskog sporazuma opstruirano je na različite načine: ubistvima, premlaćivanjem, zastrašivanjem, napadima na vjerske objekte i na druge načine.

Opstrukcije u provođenju Aneksa 7 vršene su i u entitetu Federacija Bosne i Hercegovine. Međutim, to nije bilo izraženo kao u Republici Srpskoj.

Prvi povratak prognanika (izbjeglica i raseljenih osoba) bio je u naselje Mahala koje se do Dejtonskog sporazuma nalazilo u općini Kalesija a nakon Dejtona u općini Osmaci u entitetu Republika Srpska. Bilo je to 24. avgusta 1996. godine. Nakon toga uslijedio je povratak Bošnjaka u naselja Jusići i Dugi dio u općini Zvornik te Svjetliča u općini Doboj. Ovi događaji su označili i zvaničan početak provedbe Aneksa 7 Dejtonskog mirovnog sporazuma u Bosni i Hercegovini. Iako je Dejtonski sporazum garantirao povratak prognanima, na terenu je sve išlo puno teže, a bilo je i ljudskih žrtava.

U periodu od 1992. do 1995. približno 2,2 miliona ljudi u Bosni i Hercegovini bilo je primorano, pod utjecajem rata protiv Bosne i Hercegovine, napustiti svoje domove. Oko 1,2 miliona stanovnika je zatražilo izbjegličku zaštitu u više od 100 zemalja širom svijeta, dok su zemlje regije prihvatile oko 40% ukupnog broja izbjeglica iz Bosne i Hercegovine. Gotovo milion osoba bilo je interno raseljeno u Bosni i Hercegovini.

Početak 2003. godine usvojena je Strategije Bosne i Hercegovine za provedbu Aneksa 7 Dejtonskog sporazuma. Bio je to prvi, na nivou države Bosne i Hercegovine, usaglašeni, okvirni dokument kojim se utvrđuju ciljevi i planiraju potrebne akcije i reforme u smjeru konačne provedbe Aneksa 7 Dejtonskog sporazuma.

Prema Godišnjem statističkom izvještaju UNHCR-a za 2015. godinu, broj izbjeglica iz Bosne i Hercegovine koji su izvan države iznosio je 18.748. Od toga 9.080 imalo je izbjeglički status u Srbiji, 4.055 u Francuskoj, 2.274 u Švicarskoj, 1.412 u Njemačkoj, te preostali broj u drugim zemljama.

Procjenjuje se da je krajem 1995. godine bilo oko milion raseljenih osoba, što čini gotovo četvrtinu prijeratnog stanovništva Bosne i Hercegovine.

Prvi sveobuhvatan, službeni popis raseljenih osoba na području Bosne i Hercegovine proveden je krajem 2000. godine kada je evidentirano 557.275 raseljenih osoba.

Revizijom statusa raseljenih osoba , koja je provedena 2005. godine, utvrđen je broj od 186.138 raseljenih osoba u Bosni i Hercegovini.

Prema podacima Ministarstva za ljudska prava i izbjeglice iz 2016. godine, u Bosni i Hercegovini je bilo 98.574 raseljene osobe, od kojih je 38.345 ili 40,6% raseljeno na području Federacije Bosne i Hercegovine, 59.834 ili 58,8% na području Republike Srpske i 395 ili 0,5% na području Brčko distrikta Bosne i Hercegovine.

U etničkoj strukturi raseljenih osoba, prema nosiocu domaćinstva – porodice, 32,7% (10.667 porodica i 30.920 osoba) su Bošnjaci, 60,0% (19.565 porodica i 60.737 osoba) Srbi, 6,7% (2.195 porodica i 6.374 osobe) Hrvati i 0,6% (184 porodice i 542 osobe) Ostali.

Prema podacima Ministarstva za ljudska prava i izbjeglice iz 2016. godine, u Bosni i Hercegovini je do kraja 2016. godine, izgrađeno odnosno obnovljeno oko 341.000 stambenih jedinica.

U bosanskohercegovačkom entitetu Republika Srpska negira se bosanski jezik. Zabranjuje se izvođenje nastave na bosanskom jeziku, a jezik se imenuje nepostojećim bošnjačkim jezikom. Time se vrši diskriminacija učenika koji žele da se njihov jezik imenuje bosanski.

Osim toga, visoki zvaničnici iz Republike srpske u javnim istupima negiraju državu Bosnu i Hercegovinu i Bošnjake kao narod, negiraju genocid nad Bošnjacima, što utiče na perspektivu ljudi ovih prostora. Ulice u gradovima nose nazive ratnih zločinaca iz Drugog svjetskog rata i perioda agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu, grade se biste ratnim zločincima, „osveštavaju“ škole i druge državne institucije itd.

U periodu 1995-2020. godine nije u potpunosti proveden Aneks 7 Dejtonskog sporazuma, kao važan faktor u reintegraciji Bosne i Hercegovine i ubažavanja rezultata oružane agresije i genocida nad Bošnjacima.

Ključne riječi: *Bosna i Hercegovina, Dejtonski sporazum, Aneks 7 Dejtonskog sporazuma, ljudska prava, izbjeglice, raseljene osobe, sprečavanje povratka.*

PREVENTING RETURN: IMPLEMENTATION OF ANNEX VII OF THE DAYTON PEACE AGREEMENT IN BOSNIA AND HERZEGOVINA (1995-2020)

Abstract: *The armed aggression against the Republic of Bosnia and Herzegovina ended with the signing of the General Framework Agreement for Peace in Bosnia and Herzegovina (Dayton Agreement), initialed in Dayton on November 21, 1995, and signed on December 14, 1995 in Paris „in Bosnian, Croatian, English and the Serbian language“. The Dayton Agreement confirmed the fact that the Federal Republic of Yugoslavia had real control (power) over the so-called Republika Srpska.*

Annex 4 of the Dayton Agreement determined the internal structure of Bosnia and Herzegovina. There are two entities in the internal structure of Bosnia and Herzegovina: the Federation of Bosnia and Herzegovina, which consists of 10 cantons, and the Republika Srpska. Apart from the two entities, there is also the Brčko District of Bosnia and Herzegovina, which was created by the Decision of the International Arbitration Court. It was established on March 8, 2000.

According to the Dayton Agreement, the Republic of Bosnia and Herzegovina, whose official name became „Bosnia and Herzegovina“, continues its legal existence under international law as a state with its internationally recognized borders. It remains a member of the United Nations, and as Bosnia and Herzegovina may retain membership or request membership in organizations within the United Nations system and in other international organizations.

The Constitution of Bosnia and Herzegovina (Annex 4 of the Dayton Agreement) guarantees human rights and „fundamental freedoms“. Bosnia and Herzegovina and the Entities, according to the Constitution, will ensure „the highest degree of internationally recognized human rights and fundamental freedoms.“ For this purpose, the formation of the Commission for Human Rights is also envisaged, as provided for in Annex 6 of the General Framework Agreement.

The issue of the return of refugees and displaced persons is addressed in Annex 7 of the Dayton Agreement, entitled „Agreement on Refugees and Displaced Persons“.

According to Annex 7, all refugees and displaced persons have the right to return freely to their homes and have the right to restitution of property confiscated from them during hostilities since 1991 and to receive compensation for all property that cannot be returned to them. The „Agreement“ states that the return of refugees and displaced persons is an important goal of resolving the conflict in Bosnia and Herzegovina.

In the period 1995-2020. The authorities of the Bosnian-Herzegovinian entity of Republika Srpska did not give up on the project of „separation of peoples“. The implementation of Annex 7 of the Dayton Agreement has been obstructed in various ways: by killings, beatings, intimidation, attacks on religious buildings and in other ways.

Obstructions in the implementation of Annex 7 were also carried out in the entity of the Federation of Bosnia and Herzegovina. However, this was not as pronounced as in Republika Srpska.

The first return of displaced persons (refugees and displaced persons) was to the settlement of Mahala, which until the Dayton Agreement was located in the municipality of Kalesija and after Dayton in the municipality of Osmaci in the entity of Republika Srpska. It was August 24, 1996. This was followed by the return of Bosniaks to the settlements of Jusići and Dugi dio in the municipality of Zvornik and Svjetliča in the municipality of Doboј. These events

also marked the official start of the implementation of Annex 7 of the Dayton Peace Agreement in Bosnia and Herzegovina. Although the Dayton Agreement guaranteed the return of the exiles, everything went much harder on the ground, and there were also human casualties.

Between 1992 and 1995, approximately 2.2 million people in Bosnia and Herzegovina were forced to flee their homes as a result of the war against Bosnia and Herzegovina. About 1.2 million people have applied for refugee protection in more than 100 countries around the world, while countries in the region have accepted about 40% of the total number of refugees from Bosnia and Herzegovina. Almost one million people were internally displaced in Bosnia and Herzegovina.

At the beginning of 2003, the Strategy of Bosnia and Herzegovina for the Implementation of Annex 7 of the Dayton Agreement was adopted. It was the first, at the level of the state of Bosnia and Herzegovina, harmonized, framework document which sets goals and plans the necessary actions and reforms towards the final implementation of Annex 7 of the Dayton Agreement.

According to the 2015 UNHCR Annual Statistical Report, the number of refugees from Bosnia and Herzegovina outside the country was 18,748. Of these, 9,080 had refugee status in Serbia, 4,055 in France, 2,274 in Switzerland, 1,412 in Germany, and the remaining number in other countries.

It is estimated that at the end of 1995 there were about one million displaced persons, accounting for almost a quarter of Bosnia and Herzegovina's pre-war population.

The first comprehensive, official census of displaced persons in Bosnia and Herzegovina was conducted at the end of 2000, when 557,275 displaced persons were registered.

The 2005 audit of the status of displaced persons identified 186,138 displaced persons in Bosnia and Herzegovina.

According to the data of the Ministry of Human Rights and Refugees from 2016, there were 98,574 displaced persons in Bosnia and Herzegovina, of which 38,345 or 40.6% were displaced in the Federation of Bosnia and Herzegovina, 59,834 or 58.8% in the Republika Srpska and 395 or 0.5% in the Brčko District of Bosnia and Herzegovina.

In the ethnic structure of displaced persons, according to the head of household - families, 32.7% (10,667 families and 30,920 persons) are Bosniaks, 60.0% (19,565 families and 60,737 persons) Serbs, 6.7% (2,195 families and 6,374 persons) Croats and 0.6% (184 families and 542 persons) Others.

According to the 2016 data of the Ministry of Human Rights and Refugees, by the end of 2016, around 341,000 housing units had been built or renovated in Bosnia and Herzegovina.

In the Bosnian entity of Republika Srpska, the Bosnian language is denied. Teaching in the Bosnian language is prohibited, and the language is

called the non-existent Bosniak language. This discriminates against students who want their language to be called Bosnian.

In addition, high-ranking officials from the Republika Srpska in public appearances deny the state of Bosnia and Herzegovina and Bosniaks as a people, deny genocide against Bosniaks, which affects the perspective of the people of this area. Streets in cities bear the names of war criminals from the Second World War and the period of aggression against the Republic of Bosnia and Herzegovina, busts of war criminals are being built, schools and other state institutions are being „sanctified“, etc.

In the period 1995-2020. Annex 7 of the Dayton Agreement was not fully implemented in 2006, as an important factor in the reintegration of Bosnia and Herzegovina and the recognition of the results of armed aggression and genocide against Bosniaks.

Key words: Bosnia and Herzegovina, Dayton Agreement, Annex 7 of the Dayton Agreement, human rights, refugees, displaced persons, prevention of return.

Uvod

Devedesetih godina 20. stoljeća počeo je rat protiv Republike Bosne i Hercegovine. Rat su povelili njezini „susjedi“ i „komšije“: Savezna Republika Jugoslavija (Srbija i Crna Gora) i Republika Hrvatska.¹

¹ O agresiji na Republiku Bosnu i Hercegovinu i genocidu nad Bošnjacima svjedoče mnogobrojni historijski izvori i literatura. Vidi, između ostaloga: Arhiv ICTY, Predmet broj IT-96-21-T, Predmet: Čelebići 1998, *Presuda Pretresnog vijeća*, Hag, 16. 11. 1998; Arhiv ICTY, Predmet broj IT-94-1-A, Predmet protiv Duška Tadića, *Presuda Žalbenog vijeća*, Hag, 15. 07. 1999; Arhiv ICTY, Predmet broj IT-96-21-A, Predmet: Čelebići 2001, *Presuda Žalbenog vijeća*, Hag, 20. 02. 2001; Arhiv ICTY, Predmet broj IT-99-36-T, Predmet: Radoslav Brđanin, *Presuda Žalbenog vijeća*, Hag, 01. 09. 2004; *Presuda Međunarodnog suda pravde u Hagu: Bosna i Hercegovina protiv Srbije i Crne Gore*, Hag, 26. 02. 2007; Arhiv ICTY, Predmet broj IT-04-74, Predmet: Prlić i drugi, *Presuda Žalbenog vijeća*, Hag, 29. 11. 2017; Arhiv Internacional Residual Mechanism for Criminal Tribunals, Predmet broj MICT-15-96-T, *Predmet Jovica Stanišić-Franko Simatović*, Presuda, Hag, 30. 06. 2021; Vidi i predmete (ICTY) protiv Slobodana Miloševića, Radovana Karadžića, Ratka Mladića, Ljubiše Beare, Zdravka Tolimira, Vujadina Popovića, Radislava Krstića, Drage Nikolića, Momira Nikolića, Radivoja Miletića, Dragana Obrenovića, Dražena Erdemovića; Vidi: Smail Čekić, *Agresija na Republiku Bosnu i Hercegovinu planiranje, priprema, izvođenje*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo 2004; Smail Čekić, *Genocid i istina o genocidu u Bosni i Hercegovini*, Univerzitet u Sarajevu i Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava u Sarajevu, Sarajevo 2012. (dalje: S. Čekić, *Genocid i istina o genocidu*); Smail Čekić, *Dejtonski (mirovni) sporazum – legalizacija genocida u Republici Bosni i Hercegovini*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava u Sarajevu, knjiga 1, 2, 3, Sarajevo 2016. (dalje: S. Čekić, *Dejtonski (mirovni) sporazum*). Vidi i: Mesud Šadinlija, *Historiografija i pitanje karaktera rata u Bosni i Hercegovini 1992-1995, Prilozi o historiografiji Bosne i Hercegovine (2001-2017)*, I, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i

Savezna Republika Jugoslavija i Republika Hrvatska odredile su historijske i strateške ciljeve: zauzimanje i uništenje države Bosne i Hercegovine i istrebljenje Bošnjaka.²

S tim u vezi, planirano je i organizovano sistemsko izvršenje svih oblika zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, a posebno zločina protiv mira i zločina genocida, s ciljem potpunog uništenja Republike Bosne i Hercegovine kao države i Bošnjaka kao naroda.

Režimi susjednih država na čelu sa Slobodanom Miloševićem, Franjom Tuđmanom i njihovim poslušnicima, planirali su, pripremali i organizovali agresiju (Udruženi zločinački poduhvat) na Republiku Bosnu i Hercegovinu i genocid nad Bošnjacima, rukovodili i komandovali provođenjem agresije; operativno planirali, pripremali, koordinirali, usmjeravali i preko svojih oficira vodili borbene operacije protiv Republike Bosne i Hercegovine; osiguravali živu silu (starješinski i vojnički kadar), kompletnu logističku podršku (tenkove, transportere, helikoptere, artiljerijsko i pješadijsko naoružanje, radarsko-računarska sredstva, minsko-eksplozivna sredstva, municiju, gorivo i mazivo i druge strateške sirovine; sanitetski materijal; zdravstveno osiguranje i svu drugu vojnu opremu, zatim plate i penzije), te tako neposredno učestvovali u izvršenju genocida i dugih oblika zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava. Samo u periodu do 31. decembra 1994. godine Savezna Republika

---

Hercegovine, Odjeljenje humanističkih nauka, knjiga 47/1, Sarajevo, 2020, 339-351; Marko Attila Hoare, Historiografija genocida u Bosni i Hercegovini 1992-1995. u radovima stranih naučnika, *Prilozi o historiografiji Bosne i Hercegovine (2001-2017), II*, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Odjeljenje humanističkih nauka, knjiga 47/2, Sarajevo, 2020, 11-20; Merisa Karović Babić, Historiografija i historijski izvori o genocidu u Srebrenici, *Prilozi o historiografiji Bosne i Hercegovine (2001-2017), II*, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Odjeljenje humanističkih nauka, knjiga 47/2, Sarajevo, 2020, 21-69; Izet Šabotić, Historiografija o Tuzli i Tuzlanskom kraju, koja se odnosi na novi vijek i savremeno doba, nastala u vremenu 2001-2018. godine, *Prilozi o historiografiji Bosne i Hercegovine (2001-2017), II*, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Odjeljenje humanističkih nauka, knjiga 47/2, Sarajevo, 2020, 127-160; Senija Milišić, Etničko čišćenje bošnjačkog stanovništva 1992-1995. (metodi, pravci, statistički pokazatelji), *Historijski pogledi*, god. II, br. 2, Tuzla 2019, 375-413. (<https://doi.org/10.52259/historijskipogledi.2019.2.2.375>); Meldijana Arnaut Haseljić, Udruženi zločinački poduhvat – Bosna i Hercegovina u hrvatskom velikodržavnom projektu, *Historijski pogledi*, god. III, br. 4, Tuzla 2020, 240-266. (<https://doi.org/10.52259/historijskipogledi.2020.3.4.240>); Ermin Kuka, Hamza Memišević, Višegradski zločinački krvavi pirovi – jučer, danas, sutra, *Historijski pogledi*, god. III, br. 4, Tuzla 2020, 267-286. (<https://doi.org/10.52259/historijskipogledi.2020.3.4.267>); Meldijana Arnaut Haseljić, Procesuiranje u predmetu Radovan Karadžić – ICTY IT-95-5/18, *Historijski pogledi*, god. IV, br. 5, Tuzla 2021, 235-257. (<https://doi.org/10.52259/historijskipogledi.2021.4.5.235>).

² Vidi: S. Čekić, *Genocid i istina o genocidu*; S. Čekić, *Dejtonski (mirovni) sporazum*; Ivo Komšić, *Tuđmanov haški profil: Udruženi zločinački poduhvat na Bosnu i Hercegovinu*, Sinopsis, Sarajevo 2021; Vidi i: Denis Bećirović, *Teritorijalni ekspanzionizam Srbije prema Bosni i Hercegovini*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, sarajevo 2021. (dalje: D. Bećirović, *Teritorijalni ekspanzionizam Srbije*).

Jugoslavija je za izvođenje agresije osigurala 89,4% pješadijske, 73% artiljerijske i 95,1% protivavionske municije.³

Savezna Republika Jugoslavija je u Republici Bosni i Hercegovini formirala paradržavnu tvorevinu Srpsku Republiku Bosnu i Hercegovinu (Republiku Srpsku), koja je djelovala u ime Savezne Republike Jugoslavije – u svojstvu de iure i de facto organa i/ili agenta Savezne Republike Jugoslavije, odnosno u svojstvu i za račun i korist Savezne Republike Jugoslavije. Osim toga, Srpska Republika Bosna i Hercegovina (Republika Srpska) bila je samo puki instrument Savezne Republike Jugoslavije, bez ikakve stvarne, političke i vojne samostalnosti, a preko koje je, pored drugih državnih organa, djelovala Savezna Republika Jugoslavija, koja je imala ukupnu i efektivnu kontrolu nad političkim i vojnim rukovodstvom RS-a.⁴

Nelegalna „Skupština srpskog naroda u Bosni i Hercegovini“ je 12. maja 1992. godine donijela „Odluku o strateškim ciljevima srpskog naroda u Bosni i Hercegovini.“⁵

Prema toj Odluci prvi strateški cilj je „Državno razganičenje sa druge dve nacionalne zajednice“, drugi: „Koridor između Semberije i Krajine“, treći: „uspostavljanje koridora dolinom reke Drine, odnosno eliminisanje reke Drine kao granice između srpskih država“, četvrti: „Uspostavljanje granica na rekama Uni i Neretvi“ peti: „Podela grada Sarajeva na srpski i muslimanski deo i uspostavljanje u svakom od delova efektivne državne vlasti“ i šesti: „Izlaz Republike Srpske na more“⁶

Navedeni ciljevi su bili vodilja za brojne ratne zločine koje je počinila Vojska RS, MUP RS, jedinice JNA (VJ) te druge vojne i paravojne formacije, u međunarodno priznatoj Republici Bosni i Hercegovini. Ratni zločini podrazumijevali su genocid, ubistva, prisilne deportacije, silovanja, uništavanje imovine, zločine protiv čovječnosti i druge ratne zločine.

³ Navedene podatke je pravovremeno, još u toku sudskog procesa, posjedovao Međunarodni sud pravde, ali ih, na žalost, kao i mnoge druge krucijalne dokaze o neposrednom učešću i odgovornosti Savezne Republike Jugoslavije u agresiji na Republiku Bosnu i Hercegovinu i genocidu nad Bošnjacima, nije uzeo u obzir. [http://www.bosnjaci.net/prilog. Agresija na RBiH i genocid nad Bošnjacima](http://www.bosnjaci.net/prilog.Agresija%20na%20R BiH%20i%20genocid%20nad%20Bošnjacima). (Preuzeto: 20. decembra 2016); Vidi i: Emir Ramić, *Pamćenja i opmene*, Institut za istraživanje genocida Kanada (IGK), 2021.

⁴ Vidi: Smail Čekić, *Genocid i istina o genocidu.; Intervju akademika Smaila Čekića*, <http://vijesti.ba/clanak/347803/akademik-cekic-naveo-cinjenice-relevantni-dokazi-za-reviziju-presude-apsolutno-postoje>. (Preuzeto: 16. februara 2017); Smail Čekić, *Naučne činjenice o genocidu nad Bošnjacima*, 14-15; Vidi i: Omer Ibrahimagić, *Politika secesije bosanskih Srba*, Monos, Gračanica 2018. (dalje: O. Ibrahimagić, *Politika secesije bosanskih Srba*).

⁵ Odluka o strateškim ciljevima srpskog naroda u Bosni i Hercegovini, broj 02-130/92, Banja Luka, 12. maja 1992, *Službeni glasnik Republike Srpske*, broj 22, petak, 26. novembar 1993, 866.

⁶ *Isto*.

U razdoblju 1992-1995. godine iz svojih domova je prognano oko 2,2 miliona ljudi, što je činilo više od polovine ukupnog stanovništva Bosne i Hercegovine prema popisu iz 1991. godine (4.377.033 stanovnika).⁷

Proces povratka izbjeglica i raseljenih osoba u svoje prijeratne domove tekao je sporo uz puno opstrukcija lokalnih i entitetskih vlasti u Bosni i Hercegovini.

Cilj ovoga rada je da objasni proces provođenja Aneksa 7 Dejtonskog mirovnog sporazuma od 1995. do 2020. godine.

Zastupnici tzv. skupštine srpskog naroda Bosne i Hercegovine: potrebno etničko razdvajanje

U Bosni i Hercegovini je 1991. godine živjelo 4.377.033 stanovnika. Bošnjaka je bilo 1.902.956 (43,48%), Srba 1.366.104 (31,21%), Hrvata 760.852 (17,38%), Jugoslavena 242.682 (5,54%) i Ostalih 104.439 (2,39%).⁸

Ovakvom etničkom strukturom stanovništva Bosne i Hercegovine nisu bili zadovoljni politički predstavnici Srba u Bosni i Hercegovini. Oni su to i javno isticali, posebno naglašavajući činjenicu da zajednički život nije moguć i da je neophodno „etničko razdvajanje“, da ima „previše“ Bošnjaka („Muslimana“), te da oni nisu narod i nacija.

Na sjednici tzv. Skupštine srpskog naroda Bosne i Hercegovine, 25. februara 1992. godine, Rajko Dukić iz Milića je govorio o demografiji u Bosni i Hercegovini i rekao da su „Muslimani“ na putu da postanu apsolutna većina u Bosni i Hercegovini. Reкао je da su prema popisu stanovništva iz 1971. godine „Muslimani“ činili 39% stanovništva Bosne i Hercegovine, a Srbi 37%, dok su ti podaci za 1981. godinu iznosili 39%, odnosno 32%. Iznio je tezu da će „Muslimani“ do 2001. godine činiti 51% stanovništva. Pozvao je na uspostavljanje najmanje 15 do 20 srpskih opština, tvrdeći da je tadašnja podjela Bosne i Hercegovine po opštinama prevaziđena i da ide na štetu srpskog naroda.⁹

Na istoj sjednici, Vojislav Kuprešanin je rekao sljedeće:

Dakle, ja nisam ni za bilo kakvu zajedničku instituciju zajedno s Muslimanima i Hrvatima Bosne i Hercegovine. Lično smatram da su oni nama prirodni neprijatelj. Vi već znate šta su

⁷ Arhiva Parlamentarne skupštine Bosne i Hercegovine, *Izveštaj Ministarstva za ljudska prava i izbjeglice o realizaciji Revidirane strategije Bosne i Hercegovine za provedbu Aneksa VII Dejtonskog mirovnog sporazuma, za 2016. godinu*. Sarajevo, 11. 09. 2017.

⁸ Popis stanovništva, domaćinstava, stanova i poljoprivrednih gazdinstava 1991. godine u Bosni i Hercegovini. Nacionalni sastav stanovništva, rezultati za Republiku po opštinama i naseljenim mjestima, *Statistički bilten*, 234, Državni zavod za statistiku Republike Bosne i Hercegovine, Sarajevo 1993, 7.

⁹ Arhiv ICTY, Predmet IT-08-91-T, *Predmet protiv Miće Stanišića i Stojana Župljanina*, 60.

*prirodni neprijatelji, i, da mi više nikada ne možemo živjeti zajedno, niti možemo bilo šta zajednički raditi.*¹⁰

Na sjednici tzv. Skupštine srpskog naroda Bosne i Hercegovine, održanoj 18. marta 1992. godine, Momčilo Krajišnik, predsjednik te Skupštine, posebno se osvrnuo na potrebu da se započne s onim što je dogovoreno, naime s etničkim razdvajanjem na terenu, i na potrebu da se počne „utvrđivati teritorija“. Krajišnik je rekao da bi bilo „dobro strateški učiniti jednu stvar: početi ovo što smo se dogovorili – etničko razdvajanje na terenu“.¹¹

Govoreći na Dvadeset četvrtoj sjednici tzv. Skupštine Republike srpske, 8. januara 1993. godine, Momčilo Krajišnik je rekao:

*Skupština je zauzela stav da su Muslimani komunistička tvorevina i da predstavljaju vjersku skupinu turske orijentacije (...) Oni su nevjernici, narod koji nije narod, odnosno narod koji hoće da bude narod i nema nikakve argumente za naciju.*¹²

Članovi tzv. Skupštine srpskog naroda Bosne i Hercegovine (od 12. avgusta 1992. tzv. Skupština Republike srpske) su u svojim javnim nastupima negirali etnički i nacionalni identitet Bošnjaka, dehumanizirali ih, diskreditirali, degradirali, marginalizirali te tako pripremali teren za etničko čišćenje i genocid.

S tim u vezi nastao je, „najkasnije 24. oktobra 1991. godine“, „Udruženi zločinački poduhvat (UZP)“¹³, koji je „postojao tokom cijelog

¹⁰ Robert Donia, *Iz Skupštine Republike Srpske 1991-1996*, Izvodi iz izlaganja poslanika Skupštine Republike Srpske kao dokazni materijal na Međunarodnom krivičnom tribunalu u Hagu, University Press, Sarajevo 2012, 36; Vidi i: Arhiv ICTY, Predmet IT-08-91-T, *Predmet protiv Miće Stanišića i Stojana Župljanina*, 60.

¹¹ Arhiv ICTY, Predmet IT-08-91-T, *Predmet protiv Miće Stanišića i Stojana Župljanina*, 62.

¹² Robert Donia, *Iz Skupštine Republike Srpske 1991-1996*, Izvodi iz izlaganja poslanika Skupštine Republike Srpske kao dokazni materijal na Međunarodnom krivičnom tribunalu u Hagu, University Press, Sarajevo 2012, 40.

¹³ (...) Udruženi zločinački poduhvat (UZP) je novi oblik suučestvovanja u zločinu koji je uveo Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju (MKSJ). Počinjeni zločini se promatraju kao sistem, tj. kao planiran i postavljen cilj koji se ostvaruje kroz sistem države. U ostvarenje planiranog cilja uključen je državni ili paradržavni sistem, njegove institucije i funkcioneri, od najviših do najnižih razina. Čak, može se utvrditi da je cijeli državni sistem prilagođen i podređen planiranom zločinačkom cilju. To znači da je to sistem u kome jedan čovjek u državi ili veoma mali broj ljudi donosi odluke i cijeli sistem podređuje dogovorenom zločinačkom cilju. Planiranje i provođenje tog cilja krije se od javnosti, na njega nemaju uticaja ni legalni državni i politički organi. Oni su u tom segmentu donošenja državnih odluka suspendirani. Običajno pravo poznaje oblike udruživanja pri izvršenju zločina, ali su ta udruživanja ograničenog dometa i zločini koje izvršavaju su također ograničeni. Pojedinci se mogu udružiti protiv nekoga, nekog drugog udruženja ili grupe nad kojima žele izvršiti zločin (partnerskog, konkurentskog i sl) ali to suučestvovanje u zločinu nije sistem i nije državni plan. UZP utvrđen na prostoru bivše Jugoslavije je državni sistem zločina koji država ili njeni najviši funkcioneri planiraju i pretvaraju

perioda sukoba u Bosni i Hercegovini, do potpisivanja Dejtonskog sporazuma 1995. godine.“¹⁴

Cilj UZP-a bio je „trajno uklanjanje bosanskih Muslimana, bosanskih Hrvata i drugog nesrpskog stanovništva sa teritorije planirane srpske države sredstvima koja su obuhvatala činjenje zločina,“ kao što su progoni, ubistva, mučenja itd.¹⁵

Predsjednik Srbije Slobodan Milošević bio je dio „udruženog zločinačkog poduhvata“ u Bosni i Hercegovini i Hrvatskoj. Zajednički zločinački cilj dijelilo je više političko, vojno i policijsko rukovodstvo u Srbiji, SAO Krajini, SAO Slavonija, Baranja i Zapadni Srem i Republici Srpskoj, sa ključnim članovima, između ostalih i koji su varirali ovisno o području i vremenu izvršenja zločina, a to su Slobodan Milošević, Radmilo Bogdanović, Radovan Stojičić Badža, Mihalj Kertes, Milan Martić, Milan Babić, Goran Hadžić, Radovan Karadžić, Ratko Mladić, Momčilo Krajišnik, Biljana Plavšić i Željko Ražnatović Arkan.¹⁶

Navedene činjenice pokazuju da je Srbija, između ostaloga, odgovorna za agresiju i ratne zločine počinjene u Republici Bosni i Hercegovini.

Potpisavanje Dejtonskog sporazuma i kraj rata

Oružana agresija na Republiku Bosnu Hercegovinu okončana je potpisivanjem Općeg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini (Dejtonski sporazum), parafiranog u Dejtonu 21. novembra 1995¹⁷, a potpisanog 14. decembra 1995. godine u Parizu „na bosanskom, hrvatskom, engleskom i srpskom jeziku“.¹⁸ Prema mišljenju mnogih istraživača, intelektualaca različitih profila, Sporazum je legalizirao genocid nad Bošnjacima u Bosni i Hercegovini.¹⁹

Dejtonski sporazum je potvrdio činjenicu da je SRJ imala stvarnu kontrolu (vlast) nad tzv. Republikom Srpskom.

---

u sistem. On je usmjeren protiv druge države, protiv cijelog jednog naroda ili dijelova naroda, protiv cijelog jednog društva. On nije usmjeren samo na neku ograničenu skupinu. (...). Vidi: Ivo Komšić, *Udruženi zločinački poduhvat (UZP) – Što je to?*, <https://www.autograf.hr/udruzeni-zlocinacki-poduhvat-uzp-sto-je-to-1/>. (Preuzeto: 10. 08.2021).

¹⁴ O tome vidi: Arhiv ICTY, Predmet IT-08-91-T, *Predmet protiv Miće Stanišića i Stojana Župljanina*, 47.

¹⁵ *Isto*.

¹⁶ Arhiv Internacional Residual Mechanism for Criminal Tribunals, Predmet broj MICT-15-96-T, *Predmet Jovica Stanišić-Franko Simatović*, Presuda, Hag, 30. 06. 2021, 160.

¹⁷ „Mir dobija šansu“, *Oslobođenje*, godina LII, broj 17045, Sarajevo, 22. novembra, 1995, 1-2; D. Bećirović, *Teritorijalni ekspanzionizam Srbije*, 371-372.

¹⁸ Vidi: *Opći okvirni sporazum za mir u Bosni i Hercegovini*, član 11; Vidi i: „U Parizu potpisan Mirovni sporazum za Bosni i Hercegovinu“, *Oslobođenje*, godina LII, broj 17068, Sarajevo, 15. decembra 1995, 1.

¹⁹ Vidi: S. Čekić, *Dejtonski sporazum*.

Slobodan Milošević je, u ime SRJ, 21. novembra 1995. godine u Dejtonu potpisao Izjavu:

Ekselencijo: Pozivam se na sporazum o vojnim aspektima mirovnog rješenja, koji je Savezna Republika Jugoslavija odobrila, i na Sporazum između Republike Bosne i Hercegovine i Organizacije sjevernoatlantskog pakta (NATO-a) i njegovog osoblja.

U ime Savezne Republike Jugoslavije želim Vas uvjeriti da će Savezna Republika Jugoslavija poduzeti sve potrebne korake, u skladu sa suverenitetom, teritorijalnim integritetom i političkom nezavisnošću Bosne i Hercegovine, kako bi osigurala da Republika Srpska u potpunosti poštuje i ispunjava obaveze prema NATO-u, uključujući naročito pristup i status snaga, kako je to utvrđeno u gore spomenutim Sporazumima.²⁰

Iz ove Izjave i niza drugih Sporazuma iz Dejtona koje je potpisao Slobodan Milošević, vidi se da je SRJ imala vlast nad Republikom Srpskom.

Aneks 4 Dejtonskog sporazuma odredio je unutrašnju strukturu Bosne i Hercegovine. U unutrašnjoj strukturi Bosne i Hercegovine postoje dva entiteta: Federacija Bosne i Hercegovine koju čini 10 kantona i Republika srpska.²¹ Osim dva entiteta, postoji i Brčko distrikt Bosne i Hercegovine koji je nastao Odlukom Međunarodnog arbitražnog suda. Uspostavljen je 8. marta 2000. godine.²²

Prema Dejtonskom sporazumu, Republika Bosna i Hercegovina, čiji je službeni naziv postao „Bosna i Hercegovina“, nastavlja svoje pravno postojanje po međunarodnom pravu kao država sa svojim međunarodno priznatim granicama. Ona je ostala članica Ujedinjenih Nacija, a kao Bosna i Hercegovina može zadržati članstvo ili zatražiti članstvo u organizacijama unutar sistema Ujedinjenih Nacija i u drugim međunarodnim organizacijama.²³

Dejtonski sporazum i povratak raseljenih osoba i izbjeglica

Ustavom Bosne i Hercegovine (Aneks 4 Dejtonskog sporazuma) garantovana su ljudska prava i „temeljne slobode“. Bosna i Hercegovina i Entiteti, prema Ustavu, osiguraće „najviši stupanj međunarodno priznatih ljudskih prava i temeljnih sloboda“.²⁴ U tu svrhu predviđeno je i obrazovanje Komisije za ljudska prava kako to predviđa Aneks 6 Općeg okvirnog sporazuma.

²⁰ Vidi: *Opći okvirni sporazum za mir u Bosni i Hercegovini*.

²¹ *Dejtonski sporazum*, Aneks 4, Ustav Bosne i Hercegovine, član 1, tačka 3.

²² Vidi: *Statut Brčko distrikta Bosne i Hercegovine*, prečišćeni tekst, broj: 02-02-36/10, Brčko, 14.01.2010.

²³ *Dejtonski sporazum*, Aneks 4, Ustav Bosne i Hercegovine, član 1, tačka 1.

²⁴ *Dejtonski sporazum*, Aneks 4, Ustav Bosne i Hercegovine, član 2, tačka 1.

Pitanje povratka izbjeglica i raseljenih osoba tretira Aneks 7 Dejtonskog sporazuma nazvan „Sporazum o izbjeglicama i raseljenim osobama“.

Prema Aneksu 7, sve izbjeglice i raseljene osobe imaju pravo da se slobodno vrate u svoje domove te imaju pravo na povrat imovine koja im je oduzeta za vrijeme neprijateljstva od 1991. godine i da dobiju kompenzaciju za svu imovinu koja im se ne može vratiti. U „Sporazumu“ se navodi da je povratak izbjeglica i raseljenih osoba važan cilj rješenja sukoba u Bosni i Hercegovini.²⁵

„Sporazum“ predviđa da će „Strane“ (Bosna i Hercegovina, Federacija Bosne i Hercegovine i Republika Srpska) osigurati da izbjeglicama i raseljenim osobama bude omogućeno vratiti se u sigurnosti, bez opasnosti od uznemiravanja, zastrašivanja, progona ili diskriminacije, osobito zbog njihovog etničkog porijekla, vjerskog uvjerenja ili političkog mišljenja.²⁶

„Sporazum o izbjeglicama i raseljenim osobama“, sastoji se iz dva poglavlja koja vrlo precizno tretiraju pitanje izbjeglica i raseljenih osoba.

Prvo poglavlje koje se naziva „Zaštita“ sadrži šest članova kojima se reguliraju prava izbjeglica i raseljenih osoba (član 1), stvaranje uvjeta pogodnih za povratak (član 2), saradnja sa međunarodnim organizacijama i međunarodnim promatračima (član 3), pomoć pri repatrijaciji (član 4), nestale osobe (član 5) i amnestija (član 6).²⁷

U drugom poglavlju nazvanom „Komisija za izbjeglice i raseljene osobe“ regulira se osnivanje komisije (član 7), saradnja (član 8), sastav (član 9), objekti, osoblje i izdaci (član 10), mandat (član 11), postupci pred komisijom (član 12), korištenje napuštene imovine (član 13), imovinski fond izbjeglica i raseljenih osoba (član 14), pravila i propisi (član 15), prijenos²⁸ (član 16), obavijest (član 17), stupanje na snagu (član 18).²⁹

„Sporazum o izbjeglicama i raseljenim osobama“ dao je pravo da se svi građani Bosne i Hercegovine vrate na svoja prijeratna mjesta prebivališta. Međutim, u praksi, provođenje Aneksa 7 išlo je veoma teško.

Vlasti entiteta Republika Srpska provode projekat „razdvajanje naroda“

U periodu od 1992. do 1995. približno 2,2 miliona ljudi u Bosni i Hercegovini bilo je primorano, pod utjecajem rata protiv Bosne i Hercegovine, napustiti svoje domove.³⁰

²⁵ *Dejtonski sporazum*, Aneks 7, Sporazum o izbjeglicama i raseljenim osobama, član 1, tačka 1.

²⁶ *Dejtonski sporazum*, Aneks 7, Sporazum o izbjeglicama i raseljenim osobama, član 1, tačka 2.

²⁷ *Dejtonski sporazum*, Aneks 7, Sporazum o izbjeglicama i raseljenim osobama.

²⁸ Regulira se finansiranje Komisije.

²⁹ *Dejtonski sporazum*, Aneks 7, Sporazum o izbjeglicama i raseljenim osobama.

³⁰ Arhiva Parlamentarne skupštine Bosne i Hercegovine, *Izveštaj Ministarstva za ljudska prava i izbjeglice o realizaciji Revidirane strategije Bosne i Hercegovine za provedbu Aneksa VII*

Dejtonski sporazum je dao mogućnost povratka izbjeglica i raseljenih osoba ali je to bilo teško sprovesti u praksi zbog „oslabljenog“ unutarnjeg suvereniteta države Bosne i Hercegovine. Dejton nije bio Versaj, gdje su pobjednici izdiktirali svoje uslove poraženima. Navedeni mirovni sporazum bio je rezultat teških pregovora i bolnih kompromisa za postizanje mirovnog rješenja.³¹

U pogledu vanjskog suvereniteta, Bosna i Hercegovina je dobila čvrste garancije njenom opstanku kao nezavisne, suverene i nedjeljive države. Moglo bi se čak reći da malo koja zemlja u Evropi danas ima takve garancije za svoj opstanak.³²

Cilj velikosrpske politike u Bosni Hercegovini je i nakon rata bio „razdvajanje naroda.“ Predvodnici te politike u Bosni i Hercegovini bili su ratni zločinci Radovan Karadžić i Momčilo Krajišnik. Podršku projektu „razdvajanja etničkih zajednica“ u Sarajevu i drugim gradovima i općinama u Bosni i Hercegovini, dao je i Slobodan Milošević. On je na sastanku političkog i vojnog rukovodstva SRJ 28. decembra 1995. godine u Beogradu, uz prisustvo ratnog zločinca Ratka Mladića, rekao da treba graditi „srpski deo Sarajeva“ i da je najbolje da se izvrši „razdvajanje naroda“.³³

Pod snažnim pritiskom nosilaca velikosrpske ideologije, došlo je do masovnog iseljavanja Srba, iz do tada okupiranih dijelova Sarajeva, u martu 1996. godine. Oni su, prema uputama vlasti entiteta Republika srpska, raseljeni diljem toga entiteta od Bijeljine do Trebinja. Najveći dio toga stanovništva zadržao se u mjestima u okolini Sarajeva: Lukavici, Kasindolu, sve do Pala i Sokoca.³⁴

Gojko Kličković, šef ureda za naseljavanje bosanskih Srba, kasnije premijer RS, je rekao: „Ne smemo dozvoliti da jedan jedini Srbin ostane na teritorijama koje su potpale pod muslimansko-hrvatsku kontrolu“.³⁵

Prije reintegracije Sarajeva u martu 1996. godine vlasti entiteta Republika Srpska su „naredile“ Srbima iz okupiranih dijelova grada da prilikom napuštanja svojih mjesta prebivališta zapale svoje kuće i stanove što je bilo potpuno besmisleno.³⁶

Na Trećoj skupštini nevladine organizacije Srpsko građansko vijeće (SGV) održanoj u julu 1996. godine, ocijenjeno je da je masovno iseljavanje

---

Dejtonskog mirovnog sporazuma, za 2016. godinu. Sarajevo, 11. 09. 2017; Vidi i: Adnan Rondić, *Povratak: Između privida i stvarnosti*, Sarajevo 2007, 6-7. (dalje: A. Rondić, *Povratak*).

³¹ Miro Lasić, *Evropska unija. Nastanak, strategijske nedoumice i integracijski dometi*, Sarajevo 2009, 288-289; Vidi i: D. Bećirović, *Teritorijalni ekspanzionizam Srbije*, 375.

³² Dejan Jović, *Bosna i Hercegovina i međunarodni sistem u kontekstu 20. godišnjice Dejtonskog sporazuma*, u: *Dvadeset godina od Dejtonskog mirovnog sporazuma - trajni mir ili trajni izazovi*, *Zbornik radova*, Beograd 2016, 40.

³³ D. Bećirović, *Teritorijalni ekspanzionizam Srbije*, 386.

³⁴ *Isto*.

³⁵ Richard Holbrooke, *Završiti rat*, Sarajevo 1998, 337-338. (dalje: R. Holbrooke, *Završiti rat*).

³⁶ R. Holbrooke, *Završiti rat*, 338. Vidi i: Volfgang Petrić, *Bosna i Hercegovina od Dejtona do Evrope*, Sarajevo 2002, 71-74.

Srba iz Sarajeva, s reintegiranog područja, provedeno kao dio zacrtanog projekta kojim se htjela izvršiti potpuna etnička podjela stanovništva u cilju stvaranja etnički čiste teritorije.³⁷

Za razliku od politike „razdvajanja naroda“, Predsjedništvo Republike Bosne i Hercegovine je u više navrata javno pozivalo Srbe iz Sarajeva da se ne iseljavaju dajući garanciju da će im državni organi vlasti osigurati potpunu sigurnost i slobodu.³⁸

U periodu 1995-2020. godine vlasti bosanskohercegovačkog entiteta Republika Srpska nisu odustajale od projekta „razdvajanje naroda“. Provođenje Aneksa 7 Dejtonskog sporazuma opstruirano je na različite načine: ubistvima, premlaćivanjem, zastrašivanjem, napadima na vjerske objekte i na druge načine.

Opstrukcije u provođenju Aneksa 7 vršene su i u entitetu Federacija Bosne i Hercegovine. Međutim, to nije bilo izraženo kao u Republici Srpskoj.

Okrugli sto u Novom Sadu: Najveća opasnost za opstanak Republike Srpske je Aneks 7 Dejtonskog sporazuma

U Novom Sadu je od 29. do 31. januara 1997. godine održan Okrugli sto pod nazivom „Srpski narod u novoj geopolitičkoj stvarnosti“. Organizator Okruglog stola bio je Institut za geopolitičke studije iz Beograda. Sa Okruglog stola objavljen je 1997. Zbornik radova „Geopolitička stvarnost Srba“. Autori radova u Zborniku su Smilja Avramov, Vasilije Krestić, Dragoljub Živojinović, Kosta Čavoški, Dragoš Kalajić, Slobodan Samardžić i drugi.³⁹

Na Okruglom stolu je učešće uzeo i Rajko Gnjato, docent na Prirodno-matematičkom fakultetu, Banja Luka. On je u svome radu, između ostaloga istakao da je najveća opasnost za opstanak i prosperitet Republike Srpske Aneks 7 Dejtonskog sporazuma tj. Sporazum o izbjeglicama i raseljenim licima. On naglašava da je sa stanovišta srpskih nacionalnih interesa taj „Sporazum“ mač sa dvije oštrice. Dalje nastavlja: „Njegovim sprovođenjem se gubi koheziona moć RS, a jača uloga onih snaga koje Republiku Srpsku „utapaju“ u jedinstvenu Državu Bosnu i Hercegovinu, i, što još teže, interese srpskog naroda potčinjavaju interesima muslimana“.⁴⁰

Rajko Gnjato, također, ističe da je „sa stanovišta srpskih interesa, Republika Srpska jedina svijetla tačka u procesu razbijanja SFRJ. No, u narednom periodu treba očekivati sve veći pritisak i ucjene tzv. međunarodne zajednice, tj. moćnika novog svjetskog poretka, na RS radi provođenja

³⁷ Mirko Pejanović, *Bosansko pitanje i Srbi u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo 1999, 270-271; D. Bećirović, *Teritorijalni ekspanzionizam Srbije*, 387.

³⁸ S. Čekić, *Dejtonski (mirovni) sporazum*, knj. 2, 1585-1586.

³⁹ Vidi: Zbornik radova, *Geopolitička stvarnost Srba*, Institut za geopolitičke studije, Beograd 1997.

⁴⁰ Vidi: S. Čekić, *Dejtonski (mirovni) sporazum*, knj. 2, 1588-1589. u fusnoti.

odredaba Aneksa 7. Jedan od načina da se parira ostvarenju mulsimanskih ciljeva, a osnovni je slamanje RS, i to putem povratka muslimana na njenu teritoriju i biološkom dinamikom, jeste povratak srpskih izbjeglica u RS i unapredjenje mjera populacione politike.“ On naglašava da se „optimizam u pogledu opstojanosti i ukupnog napretka, posebno socio-ekonomskog, zasniva na konstataciji da je Republika Srpska, i srpski narod u njoj, u ovom trenutku, i u dogledno vrijeme, potreban Evropi radi očuvanja vlastitih interesa. Prije svega, zbog uloge RS u sprečavanju prodora islamskog fundamentalizma u srce Evrope“.

Tako se, prema Gnjatai, Republici Srpskoj nameće nekadašnja uloga Vojne krajine. „Kad prestanu razlozi za njeno postojanje naši neprijatelji, Hrvati i katoličanstvo, ako budu u prilici uništiti Republiku Srpsku i granicu katoličanstva pomjeriti na istok.“ On naglašava da je „veoma značajna i uloga Srpske pravoslavne crkve i stimulatívne mjere populaciopne politike, kao nezamjenjivi činioici postojanosti Republike Srpske“.

Iz navedenog teksta se vidi da je Republika Srpska, u radovima „srpskih naučnika“ smatrana ratnim plijenom te da ne treba dozvoliti povratak izbjeglica i raseljenih osoba koji ne pripadaju srpskoj etničkoj zajednici.

Ubistva, fizičko zlostavljanje i zastrašivanje povratnika u Bosni i Hercegovini

Prvi povratak prognanika (izbjeglica i raseljenih osoba) bio je u naselje Mahala koje se do Dejtonskog sporazuma nalazilo u općini Kalesija a nakon Dejtona u općini Osmaci u entitetu Republika Srpska. Bilo je to 24. avgusta 1996. godine. Nakon toga uslijedio je povaratak Bošnjaka u naselja Jusići i Dugi dio u općini Zvornik te Svjetliča u općini Doboju. Ovi događaji su označili i zvaničan početak provedbe Aneksa 7 Dejtonskog mirovnog sporazuma u Bosni i Hercegovini. Iako je Dejtonski sporazum garantirao povratak prognanima, na terenu je sve išlo puno teže, a bilo je i ljudskih žrtava.

Prvi pokušaj mještana Mahale i susjednih sela Capardi i Hajvaza da posjete svoja razrušena imanja radi stvaranja uslova za povratak desio se 25. aprila 1996. godine. Spriječen je od strane srpskog stanovništva i policije RS, uz upotrebu oružja, pa je bilo nekoliko ranjenih od eksplozije bombe. Tom prilikom lakše su ranjeni Mustafa Halilović i Abdurahman Omerović iz Hajvaza. Na njih su pucali pripadnici MUP-a RS-a. Američki vojnici iz sastava mirovnih snaga su intervenisali i stali između sukobljenih strana. Nakon toga, na inicijativu tadašnjeg kalesijskog načelnika, komandant IFOR-a u toj zoni naredio je premještanje njihovog kontrolnog punkta iz Memića u Mahalu, što je bilo veoma značajno za sigurnost povratnika.

Napad na povratnike u selu Mahala izvršen je i 28. avgusta 1996. godine. Povratnike su napale srpske specijalne policijske jedinice. Tom prilikom je lakše tjelesne povrede zadobilo 18 bošnjačkih povratnika, dok je

Muradif Alić zadobio teške tjelesne povrede od kojih je podlegao u bolnici u Tuzli.

Zastrašivanje povratnika, miniranje njihovih kuća i ubistva imali su za cilj da spriječe povratak izbjeglica i raseljenih osoba na njihova prijeratna mjesta prebivališta.

Ubistva povratnika vršena su u više općina u Bosni i Hercegovini. Tako su u općini Čelić, u njivi zv. Memine vode, udaljenoj oko dva kilometra od tadašnje linije razdvajanja, NN lica pucala i teško ranila Aliju Agića, sina Rašida, rođenog 1929. godine u Čeliću. On je istoga dana od zadobijenih povreda je preminuo.⁴¹

U novembru 1996. godine u naselju Gajevi pripadnici MUP-a RS-a iz vatrenog oružja ubili su Mehmeda Arnautovića, sina Behadera, rođenog 1966. godine u Vražićima, koji je tog dana pomagao oko smještaja Bošnjaka u Gajevima.⁴²

Napadi na povratnike vršeni su i u Bijeljini, Ugljeviku, Loparama, Zvorniku, Bratuncu, Srebrenici, Vlasenici, Banjoj Luci.

Na dan kada je u Potočarima postavljen kamen temeljac za gradnju Memorijalnog centra, u Vlasenici je ubijena Meliha Durić. Tog kobnog 11. jula 2001. godine napisala je: „Mama, otišla sam sa babom u Vlasenicu, Meliha“.

Bila je to posljednja poruka ostavljena majci, napisana u žurbi kreonom, u plavoj tankoj svesci koja je ležala pored telefona. Šesnaestogodišnjakinja je ubijena jednim hicem u vrat. Bio je to prvi put da se Meliha vratila kući od maja 1992, kada je kao sedmogodišnjakinja, u naručju svoje majke, protjerana iz svoje Vlasenice. Meliha je jedna od poslijeratnih bošnjačkih žrtava, čije ubice nikada nisu pronađene.

Dana 7. maja 2001. godine u Banjoj Luci je prilikom postavljanja kamen temeljca za izgradnju Ferhadija džamije teške tjelesne povrede zadobio Murat Badić iz Cazina, koji je nakon 19 dana provedenih u komi umro. Ubica nikada nije otkriven.⁴³

Statistike govore, a podatak je saopćen i na prvom Kongresu izbjeglih i raseljenih osoba Bosne i Hercegovine, održanom 27. juna 2007, da se od potpisivanja Dejtonskog mirovnog sporazuma do 2007. u Bosnu i Hercegovinu vratilo blizu milion osoba. Ovo su podaci vladinih zvaničnika. Interesovanje za povratak u Bosnu i Hercegovinu ne opada, sudeći po broju podnesenih zahtjeva za registriranje potencijalnih korisnika pomoći na osnovu javnog poziva Ministarstva za ljudska prava i izbjeglice. Riječ je o više od 40.000 porodica, odnosno oko 135.000 osoba koje se žele vratiti u svoje domove. Proces povrata imovine i stanarskih prava realiziran je u visokom procentu: 99,7%. Prema službenim pokazateljima, u Bosni i Hercegovini je od ukupno blizu 445.000

---

⁴¹ E. L., „Dvadeset i četiri godine poslije: Neriješena ubistva i napadi na Bošnjake u RS-u“, <https://faktor.ba/vijest/dvadeset-i-cetiri-godine-poslije-nerijesena-ubistva-i-napadi-na-bosnjake-u-rs-u/90372> Preuzeto: 18.11.2020.

⁴² Isto.

⁴³ Isto.

potpuno srušenih ili devastiranih stambenih jedinica, obnovljeno blizu 260.000, što je oko 45%.⁴⁴

Stanje na terenu, ipak, govori nešto drugačije. Ne postoji ni približno tačna evidencija prodane ili zamijenjene imovine, nakon što je ona vraćena u posjed ranijim vlasnicima ili nositeljima stanarskog prava. Nemali broj povratnika, povratnici su samo na papiru. Dio njih u ranija mjesta prebivališta navraća tek u vrijeme ljetnih odmora, dio njih vrijeme boravka, u različitim omjerima, «raspoređuje» u oba bosanskohercegovačka entiteta.

Kakav je danas položaj povratnika u Bosni i Hercegovini, bez obzira na njihovu etničku pripadnost? Može li se dati generalna ocjena procesa koji je zapravo ključ reintegracije Bosne i Hercegovine? Vladini izvještaji, najčešće preko resornih ministarstava, daju, preovlađujuće, optimističnu sliku, ali i detektiraju određene probleme, objektivne ili subjektivne prirode, kad je process povratka u pitanju.

Predstavnik UNHCR-a za Bosnu i Hercegovinu James Lynch ističe da je mnogo toga postignuto u oblasti povratka i održivog ostanka u Bosni i Hercegovini, ali i dalje je potrebno ulagati napore u povratak raseljenih osoba, posebno na zbrinjavanju ljudi iz kolektivnih smještaja. S druge strane, izvještaj Helsinškog komiteta za ljudska prava u Bosni i Hercegovini, čiji se značajan dio odnosi na proces povratka u Bosnu i Hercegovinu, daje prilično drugačiju sliku. U 2006. manjinskih povrataka gotovo da nije bilo. Mada se niko zbirno ne bavi analizom broja vraćene, pa prodane ili zamijenjene nekretnine, obilaskom povratničkih naselja i gradova može se ustvrditi kako je više od 50% u vlasništvo vraćenih stanova, kuća i posjeda, nekom vrstom kupoprodajnih ili zamjenskih ugovora promijenilo vlasnika, a barem još 30 posto je u procesu prodaje ili se koristi samo vikendom. Predmetom prodaje su i neki tek obnovljeni objekti sredstvima povratničkih fondova. Slabe rezultate provedbe Aneksa 7 u 2006. dodatno opterećuje, nerijetka, pojava onih koji su se prije godinu ili više vratili, da bi sada, zbog neodrživog povratka, opet krenuli tamo gdje misle da mogu pre/živjeti.⁴⁵

Uzroke zbog kojih se život povratnika ne razlikuje previše od kraja do kraja, smatramo svojevrsnim faktorima *održivosti povratka*. Treba istaći da održivost povratka ovisi o najmanje šest faktora: Sigurnost povratnika, Ekonomski status povratnika, Socijalna i zdravstvena zaštita dostupna povratnicima, Mogućnost obrazovanja u povratničkim područjima, Pravo i mogućnost učešća u organima lokalne samouprave i javnim preduzećima, Pravo na kulturnu posebnost povratnika.

⁴⁴ A. Rondić, *Povratak*, 8-12.

⁴⁵ *Isto*.

Realizacija Revidirane strategije Bosne i Hercegovine za provedbu Aneksa 7 Dejtonskog sporazuma

Početkom 2003. godine usvojena je *Strategije Bosne i Hercegovine za provedbu Aneksa 7 Dejtonskog sporazuma*. Bio je to prvi, na nivou države Bosne i Hercegovine, usaglašeni, okvirni dokument kojim se utvrđuju ciljevi i planiraju potrebne akcije i reforme u smjeru konačne provedbe Aneksa 7 Dejtonskog sporazuma.⁴⁶

Strategijom su utvrđeni strateški ciljevi:

1. Dopriniti proces povratka izbjeglica iz Bosne i Hercegovine i raseljenih osoba;
2. Realizirati povrat imovine i stanarskih prava;
3. Dopriniti proces rekonstrukcije stambenih jedinica za potrebe povratka;
4. Osigurati uvjete održivog povratka i procesa reintegriranja u Bosni i Hercegovini.

Kako bi se što transparentnije, učinkovitije i ekonomičnije postigli utvrđeni ciljevi, *Strategijom Bosne i Hercegovine za provedbu Aneksa 7 Dejtonskog sporazuma* utvrđene su sljedeće reforme i pravci strateškog djelovanja:

1. Pravne reforme i usklađivanje propisa;
2. Strukturalne i organizacijske reforme;
3. Osposobljavanje i stavljanje u funkciju jedinstvene baze podataka;
4. Stvaranje uvjeta za održivi povratak.⁴⁷

Tokom provedbe Strategije, a s ciljem preispitivanja i ulaganja dodatnih napora u provedbi Aneksa 7, Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice Bosne i Hercegovine i UNHCR su, zajedno sa ostalim ključnim faktorima, inicirali Reviziju Strategije Bosne i Hercegovine za provedbu Aneksa 7 Dejtonskog sporazuma. Parlamentarna skupština Bosne i Hercegovine je 2010. godine usvojila *Revidiranu strategiju Bosne i Hercegovine za provedbu Aneksa 7 Dejtonskog sporazuma*.⁴⁸

U periodu od 1992. do 1995, približno 2,2 miliona ljudi u Bosni i Hercegovini bilo je primorano, pod utjecajem rata protiv Bosne i Hercegovine, napustiti svoje domove. Oko 1,2 miliona stanovnika je zatražilo izbjegličku zaštitu u više od 100 zemalja širom svijeta, dok su zemlje regije prihvatile oko 40% ukupnog broja izbjeglica iz Bosne i Hercegovine. Gotovo milion osoba bilo je interno raseljeno u Bosni i Hercegovini.⁴⁹

⁴⁶ Arhiva Parlamentarne skupštine Bosne i Hercegovine, *Izveštaj Ministarstva za ljudska prava i izbjeglice o realizaciji Revidirane strategije Bosne i Hercegovine za provedbu Aneksa VII Dejtonskog mirovnog sporazuma, za 2016. godinu*. Sarajevo, 11. 09. 2017.

⁴⁷ Isto.

⁴⁸ Isto.

⁴⁹ Isto.

Prema Godišnjem statističkom izvještaju UNHCR-a za 2015. godinu, broj izbjeglica iz Bosne i Hercegovine koji su izvan države iznosio je 18.748. Od toga 9.080 imalo je izbjeglički status u Srbiji, 4.055 u Francuskoj, 2.274 u Švicarskoj, 1.412 u Njemačkoj, te preostali broj u drugim zemljama.⁵⁰

Procjenjuje se da je krajem 1995. godine bilo oko milion raseljenih osoba, što čini gotovo četvrtinu prijeratnog stanovništva Bosne i Hercegovine.⁵¹

Prvi sveobuhvatan, službeni popis raseljenih osoba na području Bosne i Hercegovine proveden je krajem 2000. godine kada je evidentirano 557.275 raseljenih osoba.⁵²

Revizijom statusa raseljenih osoba, koja je provedena 2005. godine, utvrđen je broj od 186.138 raseljenih osoba u Bosni i Hercegovini.⁵³

Prema podacima Ministarstva za ljudska prava i izbjeglice iz 2016. godine, u Bosni i Hercegovini je bilo 98.574 raseljene osobe, od kojih je 38.345 ili 40,6% raseljeno na području Federacije Bosne i Hercegovine, 59.834 ili 58,8% na području Republike Srpske i 395 ili 0,5% na području Brčko distrikta Bosne i Hercegovine.⁵⁴

U etničkoj strukturi raseljenih osoba, prema nosiocu domaćinstva – porodice, 32,7% (10.667 porodica i 30.920 osoba) su Bošnjaci, 60,0% (19.565 porodica i 60.737 osoba) Srbi, 6,7% (2.195 porodica i 6.374 osobe) Hrvati i 0,6% (184 porodice i 542 osobe) Ostali.⁵⁵

Prema podacima Ministarstva za ljudska prava i izbjeglice iz 2016. godine, u Bosni i Hercegovini je do kraja 2016. godine, izgrađeno odnosno obnovljeno oko 341.000 stambenih jedinica.⁵⁶

U bosanskohercegovačkom entitetu Republika Srpska negira se *bosanski jezik*. Zabranjuje se izvođenje nastave na bosanskom jeziku, a jezik se imenuje nepostojećim bošnjačkim jezikom. Time se vrši diskriminacija učenika koji žele da se njihov jezik imenuje *bosanski*.

Osim toga, visoki zvaničnici iz Republike srpske u javnim istupima negiraju državu Bosnu i Hercegovinu i Bošnjake kao narod, negiraju genocid nad Bošnjacima, što utiče na perspektivu ljudi ovih prostora. Ulice u gradovima nose nazive ratnih zločinaca iz Drugog svjetskog rata i perioda agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu, grade se biste ratnim zločincima, „osveštavaju“ škole i druge državne institucije itd.⁵⁷

⁵⁰ Isto.

⁵¹ Isto.

⁵² Isto.

⁵³ Isto.

⁵⁴ Isto.

⁵⁵ Isto.

⁵⁶ Isto.

⁵⁷ Vidi: *Izveštaj o negiranju genocida u Srebrenici 2020*, Memorijalni centar Srebrenica-Potočari, Srebrenica, maj 2020.

Situacija sa upošljavanjem u javnoj upravi nije dobra. Povratnici se, uglavnom, bave poljoprivredom, no ovdje postoji problem plasmana viška proizvoda.

Zaključak

Oružana agresija na Republiku Bosnu Hercegovinu okončana je potpisivanjem Općeg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini (Dejtonski sporazum), parafiranog u Dejtonu 21. novembra 1995, a potpisanog 14. decembra 1995. godine u Parizu „na bosanskom, hrvatskom, engleskom i srpskom jeziku“. Prema mišljenju mnogih istraživača, intelektualaca različitih profila, Sporazum je legalizirao genocid nad Bošnjacima u Bosni i Hercegovini.

Dejtonski sporazum je potvrdio činjenicu da je Savezna Republika Jugoslavija imala stvarnu kontrolu (vlast) nad tzv. Republikom Srpskom.

Aneks 4 Dejtonskog sporazuma odredio je unutrašnju strukturu Bosne i Hercegovine. U unutrašnjoj strukturi Bosne i Hercegovine postoje dva entiteta: Federacija Bosne i Hercegovine koju čini 10 kantona i Republika srpska. Osim dva entiteta, postoji i Brčko distrikt Bosne i Hercegovine koji je nastao Odlukom Međunarodnog arbitražnog suda. Uspostavljen je 8. marta 2000. godine.

Prema Dejtonskom sporazumu, Republika Bosna i Hercegovina, čiji je službeni naziv postao „Bosna i Hercegovina“, nastavlja svoje pravno postojanje po međunarodnom pravu kao država sa svojim međunarodno priznatim granicama. Ona je ostala članica Ujedinjenih Nacija, a kao Bosna i Hercegovina može zadržati članstvo ili zatražiti članstvo u organizacijama unutar sistema Ujedinjenih Nacija i u drugim međunarodnim organizacijama

Ustavom Bosne i Hercegovine (Aneks 4 Dejtonskog sporazuma) garantovana su ljudska prava i „temeljne slobode“. Bosna i Hercegovina i Entiteti, prema Ustavu, osiguraće „najviši stupanj međunarodno priznatih ljudskih prava i temeljnih sloboda“. U tu svrhu predviđeno je i obrazovanje Komisije za ljudska prava kako to predviđa Aneks 6 Općeg okvirnog sporazuma.

Pitanje povratka izbjeglica i raseljenih osoba tretira Aneks 7 Dejtonskog sporazuma nazvan „Sporazum o izbjeglicama i raseljenim osobama“.

Prema Aneksu 7, sve izbjeglice i raseljene osobe imaju pravo da se slobodno vrate u svoje domove te imaju pravo na povrat imovine koja im je oduzeta za vrijeme neprijateljstva od 1991. godine i da dobiju kompenzaciju za svu imovinu koja im se ne može vratiti. U „Sporazumu“ se navodi da je povratak izbjeglica i raseljenih osoba važan cilj rješenja sukoba u Bosni i Hercegovini.

U periodu 1995-2020. godine vlasti bosanskohercegovačkog entiteta Republika Srpska nisu odustajale od projekta „razdvajanje naroda“. Provođenje

Aneksa 7 Dejtonskog sporazuma opstruirano je na različite načine: ubistvima, premlaćivanjem, zastrašivanjem, napadima na vjerske objekte i na druge načine.

Opstrukcije u provođenju Aneksa 7 vršene su i u entitetu Federacija Bosne i Hercegovine. Međutim, to nije bilo izraženo kao u Republici Srpskoj.

Prvi povratak prognanika (izbjeglica i raseljenih osoba) bio je u naselje Mahala koje se do Dejtonskog sporazuma nalazilo u općini Kalesija a nakon Dejtona u općini Osmaci u entitetu Republika Srpska. Bilo je to 24. avgusta 1996. godine. Nakon toga uslijedio je povratak Bošnjaka u naselja Jusići i Dugi dio u općini Zvornik te Svjetliča u općini Doboj. Ovi događaji su označili i zvaničan početak provedbe Aneksa 7 Dejtonskog mirovnog sporazuma u Bosni i Hercegovini. Iako je Dejtonski sporazum garantirao povratak prognanima, na terenu je sve išlo puno teže, a bilo je i ljudskih žrtava.

U periodu od 1992. do 1995. približno 2,2 miliona ljudi u Bosni i Hercegovini bilo je primorano, pod utjecajem rata protiv Bosne i Hercegovine, napustiti svoje domove. Oko 1,2 miliona stanovnika je zatražilo izbjegličku zaštitu u više od 100 zemalja širom svijeta, dok su zemlje regije prihvatile oko 40% ukupnog broja izbjeglica iz Bosne i Hercegovine. Gotovo milion osoba bilo je interno raseljeno u Bosni i Hercegovini.

Početkom 2003. godine usvojena je *Strategije Bosne i Hercegovine za provedbu Aneksa 7 Dejtonskog sporazuma*. Bio je to prvi, na nivou države Bosne i Hercegovine, usaglašeni, okvirni dokument kojim se utvrđuju ciljevi i planiraju potrebne akcije i reforme u smjeru konačne provedbe Aneksa 7 Dejtonskog sporazuma.

Prema Godišnjem statističkom izvještaju UNHCR-a za 2015. godinu, broj izbjeglica iz Bosne i Hercegovine koji su izvan države iznosio je 18.748. Od toga 9.080 imalo je izbjeglički status u Srbiji, 4.055 u Francuskoj, 2.274 u Švicarskoj, 1.412 u Njemačkoj, te preostali broj u drugim zemljama.

Procjenjuje se da je krajem 1995. godine bilo oko milion raseljenih osoba, što čini gotovo četvrtinu prijeratnog stanovništva Bosne i Hercegovine.

Prvi sveobuhvatan, službeni popis raseljenih osoba na području Bosne i Hercegovine proveden je krajem 2000. godine kada je evidentirano 557.275 raseljenih osoba.

Revizijom statusa raseljenih osoba, koja je provedena 2005. godine, utvrđen je broj od 186.138 raseljenih osoba u Bosni i Hercegovini.

Prema podacima Ministarstva za ljudska prava i izbjeglice iz 2016. godine, u Bosni i Hercegovini je bilo 98.574 raseljene osobe, od kojih je 38.345 ili 40,6% raseljeno na području Federacije Bosne i Hercegovine, 59.834 ili 58,8% na području Republike Srpske i 395 ili 0,5% na području Brčko distrikta Bosne i Hercegovine.

U etničkoj strukturi raseljenih osoba, prema nosiocu domaćinstva – porodice, 32,7% (10.667 porodica i 30.920 osoba) su Bošnjaci, 60,0% (19.565 porodica i 60.737 osoba) Srbi, 6,7% (2.195 porodica i 6.374 osobe) Hrvati i 0,6% (184 porodice i 542 osobe) i Ostali.

Prema podacima Ministarstva za ljudska prava i izbjeglice iz 2016. godine, u Bosni i Hercegovini je do kraja 2016. godine, izgrađeno odnosno obnovljeno oko 341.000 stambenih jedinica.

U bosanskohercegovačkom entitetu Republika Srpska negira se *bosanski jezik*. Zabranjuje se izvođenje nastave na bosanskom jeziku, a jezik se imenuje nepostojećim bošnjačkim jezikom. Time se vrši diskriminacija učenika koji žele da se njihov jezik imenuje *bosanski*.

Osim toga, visoki zvaničnici iz Republike srpske u javnim istupima negiraju državu Bosnu i Hercegovinu i Bošnjake kao narod, negiraju genocid nad Bošnjacima, što utiče na perspektivu ljudi ovih prostora. Ulice u gradovima nose nazive ratnih zločinaca iz Drugog svjetskog rata i perioda agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu, grade se biste ratnim zločincima, „osveštavaju“ škole i druge državne institucije itd.

U periodu 1995-2020. godine nije u potpunosti proveden Aneks 7 Dejtonskog sporazuma, kao važan faktor u reintegraciji Bosne i Hercegovine i ubažavanja rezultata oružane agresije i genocida nad Bošnjacima.

Summary

The armed aggression against the Republic of Bosnia and Herzegovina ended with the signing of the General Framework Agreement for Peace in Bosnia and Herzegovina (Dayton Agreement), initialed in Dayton on November 21, 1995, and signed on December 14, 1995 in Paris „in Bosnian, Croatian, English and the Serbian language „. According to many researchers, intellectuals of various profiles, the Agreement legalized the genocide of Bosniaks in Bosnia and Herzegovina.

The Dayton Agreement confirmed the fact that the Federal Republic of Yugoslavia had real control (power) over the so-called Republika Srpska.

Annex 4 of the Dayton Agreement determined the internal structure of Bosnia and Herzegovina. There are two entities in the internal structure of Bosnia and Herzegovina: the Federation of Bosnia and Herzegovina, which consists of 10 cantons, and the Republika Srpska. Apart from the two entities, there is also the Brčko District of Bosnia and Herzegovina, which was created by the Decision of the International Arbitration Court. It was established on March 8, 2000.

According to the Dayton Agreement, the Republic of Bosnia and Herzegovina, whose official name became „Bosnia and Herzegovina“, continues its legal existence under international law as a state with its internationally recognized borders. It remains a member of the United Nations, and as Bosnia and Herzegovina may retain membership or request membership in organizations within the United Nations system and in other international organizations.

The Constitution of Bosnia and Herzegovina (Annex 4 of the Dayton Agreement) guarantees human rights and „fundamental freedoms“. Bosnia and Herzegovina and the Entities, according to the Constitution, will ensure „the highest degree of internationally recognized human rights and fundamental freedoms.“ For this purpose, the formation of the Commission for Human Rights is also envisaged, as provided for in Annex 6 of the General Framework Agreement.

The issue of the return of refugees and displaced persons is addressed in Annex 7 of the Dayton Agreement, entitled „Agreement on Refugees and Displaced Persons“.

According to Annex 7, all refugees and displaced persons have the right to return freely to their homes and have the right to restitution of property confiscated from them during hostilities since 1991 and to receive compensation for all property that cannot be returned to them. The „Agreement“ states that the return of refugees and displaced persons is an important goal of resolving the conflict in Bosnia and Herzegovina.

In the period 1995-2020. The authorities of the Bosnian-Herzegovinian entity of Republika Srpska did not give up on the project of „separation of peoples“. The implementation of Annex 7 of the Dayton Agreement has been obstructed in various ways: by killings, beatings, intimidation, attacks on religious buildings and in other ways.

Obstructions in the implementation of Annex 7 were also carried out in the entity of the Federation of Bosnia and Herzegovina. However, this was not as pronounced as in Republika Srpska.

The first return of displaced persons (refugees and displaced persons) was to the settlement of Mahala, which until the Dayton Agreement was located in the municipality of Kalesija and after Dayton in the municipality of Osmaci in the entity of Republika Srpska. It was August 24, 1996. This was followed by the return of Bosniaks to the settlements of Jusići and Dugi dio in the municipality of Zvornik and Svjetliča in the municipality of Dobož. These events also marked the official start of the implementation of Annex 7 of the Dayton Peace Agreement in Bosnia and Herzegovina. Although the Dayton Agreement guaranteed the return of the exiles, everything went much harder on the ground, and there were also human casualties.

Between 1992 and 1995, approximately 2.2 million people in Bosnia and Herzegovina were forced to flee their homes as a result of the war against Bosnia and Herzegovina. About 1.2 million people have applied for refugee protection in more than 100 countries around the world, while countries in the region have accepted about 40% of the total number of refugees from Bosnia and Herzegovina. Almost one million people were internally displaced in Bosnia and Herzegovina.

At the beginning of 2003, the Strategy of Bosnia and Herzegovina for the Implementation of Annex 7 of the Dayton Agreement was adopted. It was the first, at the level of the state of Bosnia and Herzegovina, harmonized,

framework document which sets goals and plans the necessary actions and reforms towards the final implementation of Annex 7 of the Dayton Agreement.

According to the 2015 UNHCR Annual Statistical Report, the number of refugees from Bosnia and Herzegovina outside the country was 18,748. Of these, 9,080 had refugee status in Serbia, 4,055 in France, 2,274 in Switzerland, 1,412 in Germany, and the remaining number in other countries.

It is estimated that at the end of 1995 there were about one million displaced persons, accounting for almost a quarter of Bosnia and Herzegovina's pre-war population.

The first comprehensive, official census of displaced persons in Bosnia and Herzegovina was conducted at the end of 2000, when 557,275 displaced persons were registered.

The 2005 audit of the status of displaced persons identified 186,138 displaced persons in Bosnia and Herzegovina.

According to the data of the Ministry of Human Rights and Refugees from 2016, there were 98,574 displaced persons in Bosnia and Herzegovina, of which 38,345 or 40.6% were displaced in the Federation of Bosnia and Herzegovina, 59,834 or 58.8% in the Republika Srpska and 395 or 0.5% in the Brčko District of Bosnia and Herzegovina.

In the ethnic structure of displaced persons, according to the head of household - families, 32.7% (10,667 families and 30,920 persons) are Bosniaks, 60.0% (19,565 families and 60,737 persons) Serbs, 6.7% (2,195 families and 6,374 persons) Croats and 0.6% (184 families and 542 persons) and Others.

According to the 2016 data of the Ministry of Human Rights and Refugees, by the end of 2016, around 341,000 housing units had been built or renovated in Bosnia and Herzegovina.

In the Bosnian entity of Republika Srpska, the Bosnian language is denied. Teaching in the Bosnian language is prohibited, and the language is called the non-existent Bosniak language. This discriminates against students who want their language to be called Bosnian.

In addition, high-ranking officials from the Republika Srpska in public appearances deny the state of Bosnia and Herzegovina and Bosniaks as a people, deny genocide against Bosniaks, which affects the perspective of the people of this area. Streets in cities bear the names of war criminals from the Second World War and the period of aggression against the Republic of Bosnia and Herzegovina, busts of war criminals are being built, schools and other state institutions are being „sanctified“, etc.

In the period 1995-2020. Annex 7 of the Dayton Agreement was not fully implemented in 2006, as an important factor in the reintegration of Bosnia and Herzegovina and the recognition of the results of armed aggression and genocide against Bosniaks.

BIBLIOGRAFIJA/BIBLIOGRAPHY

Neobjavljeni izvori/Unpublished sources

1. Arhiv ICTY, Predmet broj IT-04-74, *Predmet: Prlić i drugi, Presuda Žalbenog vijeća*, Hag, 29. 11. 2017.
2. Arhiv ICTY, Predmet broj IT-94-1-A, *Predmet protiv Duška Tadića, Presuda Žalbenog vijeća*, Hag, 15. 07. 1999.
3. Arhiv ICTY, Predmet broj IT-96-21-A, *Predmet: Čelebići 2001, Presuda Žalbenog vijeća*, Hag, 20. 02. 2001.
4. Arhiv ICTY, Predmet broj IT-96-21-T, *Predmet: Čelebići 1998, Presuda Pretresnog vijeća*, Hag, 16. 11. 1998.
5. Arhiv ICTY, Predmet broj IT-99-36-T, *Predmet: Radoslav Brđanin, Presuda Žalbenog vijeća*, Hag, 01. 09. 2004.
6. Arhiv ICTY, *Predmeti protiv Slobodana Miloševića, Radovana Karadžića, Ratka Mladića, Ljubiše Beare, Zdravka Tolimira, Vujadina Popovića, Radislava Krstića, Drage Nikolića, Momira Nikolića, Radivoja Miletića, Dragana Obrenovića, Dražena Erdemovića*.
7. Arhiv Internacional Residual Mechanism for Criminal Tribunals, Predmet broj MICT-15-96-T, *Predmet Jovica Stanišić-Franko Simatović*, Presuda, Hag, 30. 06. 2021.
8. Arhiv Međunarodnog suda pravde u Hagu: *Bosna i Hercegovina protiv Srbije i Crne Gore*, Presuda. Hag, 26. 02. 2007.
9. Arhiva Parlamentarne skupštine Bosne i Hercegovine, *Izveštaj Ministarstva za ljudska prava i izbjeglice o realizaciji Revidirane strategije Bosne i Hercegovine za provedbu Aneksa VII Dejtonskog mirovnog sporazuma, za 2016. godinu*. Sarajevo, 11. 09. 2017.
10. Arhiva Vlade Federacije Bosne i Hercegovine, *Informacija o stanju raseljenih osoba i povratnika u Federaciji Bosne i Hercegovine, iskazanim potrebama i mjerama*. Sarajevo 2011.
11. Arhiva Vlade Federacije Bosne i Hercegovine, *Strateški plan federalnog ministarstva raseljenih osoba i izbjeglica za period 2019-2021*, Sarajevo, 31. 01. 2019.

Objavljeni izvori/Published sources:

1. *Izveštaj o negiranju genocida u Srebrenici 2020*, Memorijalni centar Srebrenica-Potočari, Srebrenica, maj 2020.
2. Odluka o strateškim ciljevima srpskog naroda u Bosni i Hercegovini, broj 02-130/92, Banja Luka, 12. maja 1992, *Službeni glasnik Republike Srpske*, broj 22, petak 26. novembar 1993, 866.
3. *Okvirni sporazum za mir u Bosni i Hercegovini (Dejtonski sporazum)*, Pariz, 14. 12. 1995.
4. Popis stanovništva, domaćinstava, stanova i poljoprivrednih gazdinstava 1991. godine u Bosni i Hercegovini. Nacionalni sastav stanovništva, rezultati za Republiku po opštinama i naseljenim mjestima, *Statistički bilten*, 234, Državni zavod za statistiku Republike Bosne i Hercegovine, Sarajevo 1993.

Novine/Newspapers

1. *Oslobođenje*, 1995.

Knjige/Books:

1. Bećirović Denis, *Teritorijalni ekspanzionizam Srbije prema Bosni i Hercegovini*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo 2021.
2. Čekić Smail, *Agresija na Republiku Bosnu i Hercegovinu planiranje, priprema, izvođenje*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo 2004.
3. Čekić Smail, *Dejtonski (mirovni) sporazum – legalizacija genocida u Republici Bosni i Hercegovini*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava u Sarajevu, knjiga 1, 2, 3, Sarajevo 2016.
4. Čekić Smail, *Genocid i istina o genocidu u Bosni i Hercegovini*, Univerzitet u Sarajevu i Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava u Sarajevu, Sarajevo 2012.
5. Donia Robert, *Iz Skupštine Republike Srpske 1991-1996*, Izvodi iz izlaganja poslanika Skupštine Republike Srpske kao dokazni materijal na Međunarodnom krivičnom tribunalu u Hagu, University Press, Sarajevo 2012.
6. Holbrooke Richard, *Završiti rat*, Sarajevo 1998.
7. Ibrahimagić Omer, *Politika secesije bosanskih Srba*, Monos, Gračanica 2018.
8. Komšić Ivo, *Tuđmanov haški profil: Udruženi zločinački poduhvat na BiH*, Sinopsis, Sarajevo 2021.
9. Lasić Miro, *Evropska unija. Nastanak, stratejske nedoumice i integracijski dometi*, Sarajevo 2009.
10. Pejanović Mirko, *Bosansko pitanje i Srbi u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo 1999.
11. Ramić Emir, *Pamćenja i opmene*, Institut za istraživanje genocida Kanada (IGK), 2021.
12. Rondić Adnan, *Povratak: Između privida i stvarnosti*, Sarajevo 2007.

Članci/ Articles:

1. Arnaut Haseljić Meldijana, Procesuiranje u predmetu Radovan Karadžić – ICTY IT-95-5/18, *Historijski pogledi*, god. IV, br. 5, Tuzla 2021, 235-257. (<https://doi.org/10.52259/historijskipogledi.2021.4.5.235>).
2. Arnaut Haseljić Meldijana, Udruženi zločinački poduhvat – Bosna i Hercegovina u hrvatskom velikodržavnom projektu, *Historijski pogledi*, god. III, br. 4, Tuzla 2020, 240-266. (<https://doi.org/10.52259/historijskipogledi.2020.3.4.240>).
3. Kuka Ermin, Memišević Hamza, Višegradski zločinački krvavi pirovi – jučer, danas, sutra, *Historijski pogledi*, god. III, br. 4, Tuzla 2020, 267-286. (<https://doi.org/10.52259/historijskipogledi.2020.3.4.267>).
4. Milišić Senija, Etničko čišćenje bošnjačkog stanovništva 1992-1995. (metodi, pravci, statistički pokazatelji), *Historijski pogledi*, god. II, br. 2, Tuzla 2019, 375-413. (<https://doi.org/10.52259/historijskipogledi.2019.2.2.375>).

Prof. dr. Omer HAMZIĆ
Izdavačka kuća „Monos“ Gračanica
Časopis „Gračanički glasnik“
E-mail: hamzicomer@gmail.com

Pregledni rad/Review article

UDK/UDC: 94(497.6)"1995/2020" (093)

32:323.2:327.2(497.6:497.11:497.5)"1995/2020"

DOI: <https://doi.org/10.52259/historijskipogledi.2021.4.6.233>

BOSNA I HERCEGOVINA U AKTUELNIM SRPSKIM I HRVATSKIM POLITIČKIM KONCEPCIJAMA

Abstrakt: *U ovom prilogu je, uz neke metodološke nedoumice, učinjen pokušaj da se iz određene historijske perspektive, jasnije progovori o aktuelnim srpskim i hrvatskim političkim koncepcijama prema Bosni i Hercegovini, koje „proizvode“ gotovo permanentnu političku krizu na ovim prostorima - od Dejtona do danas. Ukazano je na kontinuitet i aktuelne učinke tih politika, koje vuku korijene još iz nekih tamnih historijskih dubina i mitova, nikada ne mijenjajući svoju suštinu i svoje ciljeve. U aktuelnim srpskim i hrvatskim političkim koncepcijama, Bosna i Hercegovina se tretira kao „interesna sfera“, kojom treba što više ovladati u miru, ako se u tome nije uspjelo u ratu.*

Srbija i Hrvatska, u historijskom smislu, otkako postoje kao politički entiteti bile su gotovo u svemu suprotstavljene jedna drugoj. Jedino oko čega su se imale visok stepen saglasnosti bilo je pitanje podjele Bosne i Hercegovine, opet zavisno od historijskih prilika i drugih okolnosti. (da spomenemo samo Tuđmana i Miloševića). U zadnjih nekoliko godina primjećuje se intenzivna saradnja i visok stepen „suglasja“ srpske i hrvatske politike, opet „glede“ Bosne i Hercegovine, njenog statusa i definitivne postdejtonske podjele. U tom smislu, nije teško prepoznati nekoliko zajedničkih karakteristika jedne i druge politike. U ovom prilogu, autor se fokusirao na sljedeće: prva je deklarativno i formalno javno izjašnjavanje i jednih i drugih da poštuju integritet i suverenitet Bosne i Hercegovine, dok u praktičnoj politici taj suverenitet kontinuirano povređuju i „gaze“, ponašajući se kao njeni „vladari“. Druga zajednička karakteristika je omalovažavanje i etiketiranje svih probosanskih političkih snaga, svodeći ih na „političko Sarajevo“ u pežorativnom smislu te riječi, s višestrukim uvredljivim i dubljim značenjima, na čemu se, osim Milorada Dodika (da apsurd bude veći, još i kao predsjednika ili člana Predsjedništva Bosne i Hercegovine) sa srpske, sve više na svoj način ispoljava i Zoran Milanović, aktuelni predsjednik Hrvatske, dojučerašnji deklarirani prijatelj Bosne i probosanskog SDP. Opstrukcija započetog procesa reformi i približavanja Bosne i Hercegovine Evropskoj Uniji i članstvu u NATO-savezu treća je sjednica karakteristika srpske

i hrvatske politike (doduše u različitoj izvedbi), dok je četvrta, negiranje odluka i presuda Haškog tribunala za učinjene zločine i zvjerstva dominantno nad Bošnjacima (opet u različitoj izvedbi): Srbi negiraju presude o genocidu, a Hrvati presude za Udruženi zločinački poduhvat.

Osим zajedničkih karakteristika, u ovom radu istaknuta su i neka posebna obilježja aktualne srpske, odnosno hrvatske politike prema Bosni i Hercegovini, koja se, opet svode na jedan cilj: ojačati (osamostaliti) Republiku Srpsku i kantone s hrvatskom većinom, kao i poziciju Hrvata u Federaciji s ciljem formiranja trećeg entiteta i istovremeno slabiti državu Bosnu i Hercegovinu sve dotle dok se ne postavi pitanje smisla njenog postojanja. Nesposobnost države da organizuje nabavku vakcina protiv korona virusa samo je jedan od najnovijih dokaza da su te destruktivne političke snage u dobroj mjeri uspjele.

U ovom prilogu ukazuje se na posljedice takve politike i ističe neophodnost zaustavljanja dalje degradacije i urušavanja Bosne i Hercegovine kao države. Takve snage postoje, samo se moraju aktivirati.

Ključne riječi: *Bosna i Hercegovina, Srbija, Hrvatska, velikodržavna politika, Republika Srpska, Herceg-Bosna.*

BOSNIA AND HERZEGOVINA IN CURRENT SERBIAN AND CROATIAN POLITICAL CONCEPTIONS

Abstract: *In this article, with some methodological dilemmas, an attempt is made to speak more clearly from a certain historical perspective about the current Serbian and Croatian political conceptions towards Bosnia and Herzegovina, which „produce“ an almost permanent political crisis in this area - from Dayton to today. The continuity and current effects of these policies, which have their roots in some dark historical depths and myths, never changing their essence and their goals, were pointed out. In the current Serbian and Croatian political conceptions, Bosnia and Herzegovina is treated as a „sphere of interest“, which should be mastered as much as possible in peace, if it did not succeed in the war.*

Serbia and Croatia, in the historical sense, since they have existed as political entities, have been opposed to each other in almost everything. The only thing on which there was a high degree of agreement was the question of the division of Bosnia and Herzegovina, again depending on historical circumstances and other circumstances. (to mention only Tudjman and Milosevic). In the last few years, intensive cooperation and a high degree of „agreement“ between Serbian and Croatian politics have been noticed, again „regarding“ Bosnia and Herzegovina, its status and the definitive post-Dayton division. In this sense, it is not difficult to recognize several common characteristics of both policies. In this article, the author focuses on the following: the first is a declarative and formal public declaration of both to

respect the integrity and sovereignty of Bosnia and Herzegovina, while in practical politics this sovereignty is continuously violated and „trampled“, acting as its „rulers“. . . Another common feature is the belittling and labeling of all pro-Bosnian political forces, reducing them to „political Sarajevo“ in the pejorative sense of the word, with multiple offensive and deeper meanings, which, in addition to Milorad Dodik (to make the absurd even greater, as president or member of the Presidency of BiH) from the Serbian one, Zoran Milanović, the current president of Croatia, until yesterday a declared friend of Bosnia and the pro-Bosnian SDP, is increasingly expressing himself in his own way. Obstruction of the process of reforms and rapprochement of Bosnia and Herzegovina with the European Union and NATO membership is the third session of the characteristics of Serbian and Croatian politics (albeit in different versions), while the fourth, denial of decisions and verdicts of the Hague Tribunal for crimes and atrocities is dominant over Bosniaks (again in a different version): Serbs deny genocide verdicts, and Croats deny convictions for the Joint Criminal Enterprise.

In addition to common characteristics, this paper highlights some special features of the current Serbian and Croatian policy towards Bosnia and Herzegovina, which, again, boils down to one goal: to strengthen (make independent) the Republika Srpska and cantons with a Croat majority, as well as the position of Croats in Federation with the aim of forming a third entity and at the same time weaken the state of Bosnia and Herzegovina until the question of the meaning of its existence is raised. The state's inability to organize the procurement of coronavirus vaccines is just one of the latest proofs that these destructive political forces have succeeded to a great extent.

This article points out the consequences of such a policy and emphasizes the need to stop further degradation and collapse of Bosnia and Herzegovina as a state. Such forces exist, they just have to be activated.

Key words: *Bosnia and Herzegovina, Serbia, Croatia, big state policy, Republika Srpska, Herceg-Bosna.*

Uvodne napomene

Srpsku i hrvatsku politiku samo uslovno možemo podijeliti na onu u Bosni i Hercegovini i onu koja se ispoljava iz Srbije, odnosno Hrvatske prema Bosni i Hercegovini. To su, dakle, dvije strane jedne te iste politike koja se kreira i pokreće u Beogradu, odnosno Zagrebu. Protagonisti tih politika više se i ne trude da prikuju svoj paternalistički odnos prema onom dijelu Bosne i Hercegovine koji se zove Republika Srpska, odnosno prema većinski hrvatskim kantonima u Federaciji Bosne i Hercegovine, debelo zloupotrebljavajući takozvani institut specijalnih odnosa iz Dejtonskog sporazuma. Svojim svakodnevnim, transparentnim i netransparentnim miješanjem u unutarnja

pitanja Bosne i Hercegovine, te dvije politike godinama neometano narušavaju osnovne univerzalne principe međunarodnih odnosa, a posebno one, koji se tiču poštivanja suvereniteta i integriteta među državama.

Srpski i hrvatski historičari davno su identifikovali duboke historijske razlike, opterećenja i suprotnosti hrvatske i srpske politike gotovo na svim poljima - kako u prošlosti tako i u sadašnjosti. Opterećene prošlošću, Srbija i Hrvatska se nikad ni oko čega nisu mogle složiti, osim oko podjele Bosne i Hercegovine. Najbolji primjeri iz novijeg doba za to su poznati sporazumi Cvetković – Maček (1929), Pavelić – Stojadinović (1954. u emigraciji) Tuđman – Milošević (1991), Boban – Karadžić (1992). Unutar Bosne i Hercegovine takvu politiku danas „odrađuje“ dvojac Milorad Dodik i Dragan Čović iznutra a izvan Bosne i Hercegovine Aleksandar Vučić i, do prošle godine, Kolinda Grabar Kitarević, čiju protubosansku politiku samo u još gorem izdanju vodi njen nasljednik Zoran Milanović. U nekim periodima djeluju usaglašeno i organizovano, u nekim samostalno i spontano, zavisno od povoda i okolnosti, neposrednih pragmatičnih interesa itd.

Sadejstvo srpske i hrvatske politike u Bosni i protiv Bosne (zajednička obilježja)

Prva zajednička karakteristika srpske i hrvatske politike prema Bosni je u tome što i jedni i drugi deklarativno poštuju suverenitet Bosne i Hercegovine. Ponavljaju to gdje je potrebno, dok u isto vrijeme, na razne načine djeluju suprotno od toga, nastojeći što više oslabiti državne institucije Bosne i Hercegovine, raznim blokadama, ucjenama, opstrukcijom i negiranjem genocida i vrijeđanja Srebrenice, negiranjem presuda Ustavnog i Haškog suda, veličanjem četništva i prijetnjom secesijom na srpskoj, odnosno negiranjem presuda Haškog tribunala za udruženi zločinački poduhvat najodgovornijih funkcionera Herceg Bosne, do veličanja ustaštva i otvorenog zagovaranja trećeg entiteta, te raznih oblika segregacije, na hrvatskoj strani itd. Da ne pominjemo konkretno ugrožavanje (krađu) imovine, resursa i materijalnih dobara duž jedne i druge granice (slučaj vodnih resursa u području Livna, Trgovska gora, hidropotencijali Drine itd)

Po diktatu iz Rusije i Srbije, pod formalnim pokrićem Skupštine Republike Srpske, Milorad Dodik je blokirao evropski put Bosne i Hercegovine i osporio njen ulazak u NATO savez. Otvoreno ili prikriveno zaustavlja sve pozitivne procese u korist Bosne i Hercegovine kao državne cjeline, koju bezobrazno ne poštuje, a priznaje njeno postojanje, kako i sam kaže, onoliko koliko mora. Svakodnevno brutalno udara na državni subjektivitet i institucije Bosne i Hercegovine, na Ustavni sud, Centralnu izbornu komisiju itd. On je po svemu instrumentaliziran političar, koji odrađuje prljave i krajnje opasne poslove ruske i srbijanske politike. Njegovi praktični potezi i javni nastupi više nemaju nikakve veze sa politikom u uobičajenom značenju te riječi, već odavno imaju

obilježja veleizdaje. Institucije države, nažalost, nemaju snage da to zaustave i sankcionišu. U historijskom kontekstu, Dodik uveliko podsjeća na politiku Stevana Moljevića, četničkog ideologa između dva svjetska rata i *ideologiju* Srpskog kulturnog kluba pre Drugi svjetski rat.

Za razliku od Dodika, Dragan Čović se deklarativno zalaže i jako dobro „izigrava“ patriotu koji se, sa osmijehom (ili podsmijehom) na licu zalaže da Bosna i Hercegovina uđe što prije u euroatlantske integracije, glumeći zakletog „Europejca“, dok u stvarnosti podmuklo koči i ometa sve te procese, sasvim otvoreno (i uspješno) sadejstvujući u tome Dodiku. Čović se zalaže za jednakopravnost Hrvata na nivou Bosne i Hercegovine i Federacije i istovremeno uskraćuje tu istu jednakopravnost Bošnjacima i Srbima u kantonima sa hrvatskom većinom. U isto vrijeme šuruje direktno sa Dodikom i podržava njegovu destruktivnu politiku secesije. Kao deklarirani i dokazani tuđmanovac, on je u isto vrijeme važna politička faca u Zagrebu, gdje je pobrao i najviše akademske počasti (uz ostalo i počasni je član državne akademije nauka, počasni doktor). U zvaničnim političkim krugovima u Zagrebu (gdje često ide „po pamet“), uživao je i uživa sličnu popularnost kao i Dodik u Beogradu.

U historijskom kontekstu, što se tiče cjelovitosti i samostalnosti Bosne i Hercegovine, Čovićeva politika uveliko podsjeća na Mačeka i „mačekovštinu“ između dva svjetska rata.

Kao rezultat sinhronizovanog djelovanja na satanizaciji političkih protivnika, a posebno onih politika koje se identifikuju kao probosanske, i u srpskim i u hrvatskim nacionalističkim krugovima već se ustalio ako ne pogrdan, a ono ciničan termin „Političko Sarajevo“ s ciljem da se što više omalovaži i obesmisli svako zalaganje za Bosnu i Hercegovinu kao državu. Takav pogled na Sarajevo *druga je zajednička karakteristika* srpske i hrvatske politike prema Bosni i Hercegovini. I jedni i drugi je koriste u istom smislu i kontekstu. To je pokušaj da se i sama država Bosna i Hercegovina svede na to „neko tamo političko Sarajevo“ i da se, po mogućnosti svim nebošnjacima ogadi sve ono što, u pojmovnom smislu, pokriva riječ „Bosna“ (uostalom Srbi su sve to pobrisali u svom entitetu do 2008). Mnogim konkretnim izjavama i ponašanjem isturenih, nacionalistički ostrašćenih, „špiceva“ iz svojih redova, te su dvije politike već uspjele ubijediti dobar dio (ako ne i većinu) svojih punoljetnih sunarodnika da su primorani živjeti pod okupacijom političkog Sarajeva, koje im uz pomoć stranaca ne dozvoljava (oduzima pravo) da izađu (da se odcijepi) od omražene i polumrtve države Bosne i Hercegovine – koju, u svakom slučaju, treba dokrajčiti.

Za razliku od probosanske (oslabljene i razdrobljene) politike, one snage na srpskoj i hrvatskoj strani, koje tu politiku vide kao *političko Sarajevo*, jedinstveno jurišaju ka svom cilju i, nažalost, već postizu vidljive rezultate: veliki broj Srba i Hrvata, kako starijih tako i mlađih, koji i ne pamte događaje devedesetih, danas mrze zemlju u kojoj su rođeni i oni i njihovi preci kao neku stranu, okupacionu silu, u kojoj, što bi rekao jedan od njenih aktualnih predsjednika „žive pod moranje“ i čekaju trenutak kad će se od nje „odcepiti“. U takvoj „ogađivačkoj“ konstrukciji (i među Srbima i među Hrvatima, kao

kršćanima) „političko Sarajevo“ identifikuje se sa Teheranom kao leglom islamskih terorista, kojem kršćanska Evropa i svijet trebaju što prije okrenuti leđa. Proširena i produbljena mitologija o *Republici Srpskoj* postala je *materijalna snaga* i „pogonsko gorivo“ za rušenje države Bosne i Hercegovine. To se isto može reći za prizivanje „Herceg Bosne“ kao trećeg entiteta, koji će u nekom povoljnom trenutku, na ovaj ili onaj način postati dio Hrvatske. U toj ogađivačkoj kampanji nedavno se ogledao i aktuelni predsjednik Hrvatske Zoran Milanović svojom nedavnom izjavom (parafraziram) o sapunu, spreju, pa tek o parfemu „glede Bosne“, što ne reći i Bošnjaka. U iole pristojnom tekstu ne može se ništa pametno reći o tom Europejcu, koji u pokušaju da bude hrvatski Donald Tramp, koristi višak pljuvačke u svom poganom „govornom aparatu“ i s uživanjem pljučka po kome stigne... Došla na red i Bosna...

Ne znamo koji je na sve to odgovor tzv. probosanskih“ snaga?

Ali znamo koji nije.

Iz mnoštva primjera spomenut ćemo samo dva najnovija slučaja: muljanje oko izbora u Mostaru i „neizbor“ Bogića Bogićevića za gradonačelnika Sarajeva. Neko je spomenuo riječ „kaljuža“ – s kojom, doduše, Zoran Milanović nema neke veze.

Opstrukcije započetog procesa reformi na putu euroatlantskih integracija, *treća je zajednička karakteristika* aktuelnih srpskih i hrvatskih koncepcija u Bosni i Hercegovini. I jedni i drugi, iz vlastitih razloga, djeluju na održanju *statusa quo* u Bosni i Hercegovini, nastojeći očuvati (cementirati) davno uočene nedostatke dejtonskog Ustava Bosne i Hercegovine i tako usporiti ili potpuno blokirati započete procese unutrašnjih reformi koje su, kao što se zna, uslov za ulazak u Evropsku uniju i NATO. Krajnji cilj je da se umjesto reformi koje će omogućiti efikasnije funkcioniranje države, stalnim održavanjem i zaoštavanjem međunacionalnih tenzija, kreira stanje *zamrznutog konflikta*. To se kreira pod snažnim uticajem Rusije, koja takvo stanje održava u kriznim područjima Ukrajine i Gruzije (Abhazija, Južna Osetija, Nagorno Karabah), a koja preko Milorada Dodika ostvaruje sve veći uticaj i na Dragana Čovića.

Otpori reformama i otpori vladavini zakona, ispoljavaju se kumulativno. Najbolji primjer je za to blokada reformi za sticanje kandidatskog statusa za Evropsku uniju i vezivanje NATO puta Bosne i Hercegovine za Srbiju. Niko ne zna kako tretirati političare koji se verbalno zalažu za demokratiju, vladavinu zakona i evropske integracije, a u praksi pokazuju da su protiv evropskih integracija, protiv demokratije i protiv vladavine zakona, to ne zna ni Visoki predstavnik OHR Valentin Incko, koji dobro uočava bolest, ali joj ne nudi nikakav lijek.¹ Za uzvrat, Incko je od te iste srpske politike doživio, ne samo

¹ Na problem kolizije deklarativnog i praktičnog kroz integracijski proces Bosne i Hercegovine prema članstvu u EU, u Evropskom parlamentu, 20. 02. 2019. godine, ukazao je i visoki predstavnik, Valentin Insko, rekavši da u *Bosni i Hercegovini postoje dvije realnosti: jedna u kojoj su političari posvećeni evropskoj budućnosti i druga u kojoj neki političari, koji se deklariraju da su proevropski, koriste nacionalističku retoriku i blokiraju funkcioniranje institucija kako bi 'zadržali i konsolidovali moć'*. Valentin Insko, *Oslobodenje*, 21. 02. 2019, 5.

ignorisanje, već i poniženje, kakvo nikad nije doživio ni jedan funkcioner međunarodne zajednice u mirnodopskim uslovima. Po svoj prilici, ta će mu politika uskoro, sa podsmijehom „pogledati u leđa.“ Kontinuirano pljuvanje po OHR i ponižavanje Valentina Incka kao oficijelnog predstavnika Evrope i svijeta u Bosni i Hercegovini, u čemu prednjači Dodik lično (srpska politika), uz otvorenu podršku Čovića (hrvatska politika), po mnogo čemu podsjeća na ponižavanje predstavnika UN-a i ometanje njihove misije tokom rata u Bosni i Hercegovini (1992–1995), a posebno pripadnika UNPROFOR-a koje su pred kamera i „pred licem svijeta“ vezivali kao pse za bandere, a neke i ubijali. Premda se ovom poređenju (ili asocijaciji) može štošta prigovoriti, sličnost je, ipak, „drastična“. I u jednom i u drugom slučaju, međunarodna zajednica je pokazivala (i pokazuje) beskrajnu inertnost i tolerisanje kršenja, ne samo rezolucija UN i drugih međunarodnih akata, već i elementarnih civilizacijskih normi. Da o grubim manifestacijama ličnog bezobrazluka i drskosti ne govorimo. U ratu se na sve to reagovalo prekasno. U periodu poslije Dejtona odavno je bilo prekasno. Opet Bosna plaća preveliku cijenu.

Opstrukcija i nepriznavanje presuda Haškog tribunala četvrta je zajednička karakteristika srpske i hrvatske politike u Bosni i Hercegovini. Srpska politika uporno istrajava na negiranju i relativiziranju svih ratnih zločina koje su Srbi počinili u Bosni i Hercegovini dok se širom svijeta osuđuje genocid u Srebrenici i na razne načine izražava poštovanje prema žrtvama tog genocida. Ne poštuju se, dakle, presude Međunarodnog suda pravde koji je vrhovni pravni organ Ujedinjenih nacija, kao ni odredbe Rezolucije Evropskog parlamenta o Srebrenici. Dovoljno je pročitati negativne reakcije ili muk u tzv. „srpskom svetu“ povodom filma „Quo vadis Aida“ bosanske redateljice Jasmile Žbanić, nominovanog za nagradu „Oskar“, za koji stižu pohvale iz cijelog svijeta... Od onih koji negiraju presuđeni genocid, ništa se drugo nije moglo ni očekivati. O nekoj katarzi tu se još dugo neće moći govoriti.

Na drugoj strani, hrvatska politika odbacuje kvalifikaciju o udruženom zločinačkom poduhvatu po presudi Haškog tribunala za šest funkcionera takozvane HZH-B. Pod okriljem te politike svakodnevno se veličaju ubice i ratni zločinci u javnom prostoru, od davanja njihovih imena ulicama, dodjele najviših državnih priznanja (najskorije vrijeme to radi i Zoran Milanović), do njihovog kandidovanja i izbora na odgovorne funkcije u lokalnim vlastima. Međunarodna zajednica poziva Srbiju i Hrvatsku kao i njihove oslonce i „podržavaoće“ u samoj Bosni i Hercegovini na poštivanje presuda Haškog tribunala, ali se to i na jednoj i na drugoj strani uporno odbija i odbacuje. Još uvijek, doduše, bez ikakvih sankcija i ozbiljnijih posljedica za kreatore i protagoniste te politike.

Bosna i Hercegovina u srpskim političkim koncepcijama (neka obilježja)

Na historijskoj laži da je Bosna *oduvijek* srpska zemlja zasniva se srpska politika prema Bosni u posljednjih 200 godina, sve do današnjeg dana. Na to su

upozoravali i upozoravaju najugledniji pojedinci iz intelektualne elite srpskog naroda. Tako na primjer, Sonja Biserko u svojim spisima tvrdi da je *cijela srpska historija jedna velika laž*, a do sličnih zaključaka došla je i ugledna srpska historičarka Latinka Perović. Ako je srpska historija jedna velika laž, onda se i srpska politika i aktualna stvarnost zasniva na toj laži, u prvom redu, na štetu samih Srba.

Iz srpskih akademskih krugova potekla je ocjena, koju su prihvatili i vodeći političari da je RS „jedina svijetla tačka” koja nudi nadu da će se „političkim putem ostvariti ono što se nije moglo oružanim putem”. Posljednjih godina se iz naučnih i novinarskih krugova u Bosni i Hercegovini i Srbiji može čuti da je napisan i da postoji drugi Memoranduma SANU u kojem su u 9 glavnih tačaka sadržane upute za ostvarenje velikosrpskih ciljeva u 21. stoljeću. (umanjivanjem odgovornosti Srbije za zločine, sprečavanjem novih tužbi pred međunarodnim sudom, „insistiranjem na zatvaranju Haškog tribunala, podržavanjem preobražaja srpskih zajednica u jedinstvenu, svesrpsku zajednicu, izazivanjem nemira i nezadovoljstva stanovnika susjednih država, opravdavanjem i neposrednim podržavanjem otcjepljenja RS i drugim „prilagođavanjima” sadašnjim političkim okolnostima. Memorandum I prouzrokovao je masovne ratne zločine i genocid, međutim Memorandum II, prema mišljenju njegovih autora, treba u miru da završi velikosrpske projekte koji nisu realizirani u ratu.“² Već je lansiran koncept „Srpski svet“ kao dio te svesrpske zajednice.

Ta politika ispoljava se nekad direktno, otvoreno, drsko, brutalno, a nekad prikriveno i *zamaskirano*. Bez obzira što deklarativno priznaje teritorijalni integritet i suverenitet Bosne i Hercegovine, u suštini ta politika ima ambiciju da Bosna i Hercegovina (ili najmanje jedna njena polovina) bude samo srpska zemlja u sastavu Srbije. Krajnji cilj je da se institucijama Bosne i Hercegovine u korist entiteta smanjuju one nadležnosti putem kojih se potvrđuje državna suverenost Bosne i Hercegovine. U zadnje vrijeme sve prisutnija su zagovaranja velikosrpske strategije *mirnog razlaza*, odnosno podjele, secesije i prisajedinjenja RS-a u sastav Srbije. Zagovornici takvog raspleta nadaju se da će i međunarodna zajednica odustati od stava da je Bosna i Hercegovina geopolitička neminovnost i da će u konačnom, pristati na promjenu međudržavnih granica na Balkanu. Na to upućuju i procesi osamostaljivanja Kosova, koji se u srpskoj politici direktno povezuju sa Bosnom i Hercegovinom, u smislu: „Kad može Kosovo biti samostalno, može i Srpska...“

U svom djelovanju ka takvom raspletu krize u Bosni i Hercegovini i oko nje, srpska politika odavno zahtijeva tzv. *izvorni Dejton* i zalaže se za vraćanje RS-u *otetih nadležnosti*. To je samo „smokvin list“ kojim se pokušava kamuflirati skandalozno antidejtonsko djelovanje vodećih protagonista aktuelne

² bosnae.info/index.php/velikosrpska-politika-prema-bih-poslije-dejtona-pokusaji-ujedinjenja-republike-srpske-i-srbije-nakon-agresije (Pristup: 28. 7. 2019).

srpske politike, počevši od pompeznog obilježavanja 9. januara, odlukom Ustavnog suda ukinutog praznika, pa do najnovijeg pokušaja derogiranja strukture Ustavnog suda, koja je utvrđena Dejtonom (strane sudije). Neki „izvorni Dejton“ zagovaraju oni koji već deset godina kad god su u prilici zaustavljaju i ometaju Bosnu i Hercegovinu u nastojanju da se što prije i što više legitimira kao država koja je politički i ekonomski samoodrživa. Izvorni Dejton zagovaraju oni koji negiraju presuđeni genocid, počinjen upravo u ime srpskog naroda, oni koji negiraju bosanski jezik itd... Mnogo puta do sada, pokazalo se, nažalost, da to oni vrlo uspješno rade upravo zahvaljujući jednom čudnom ponašanju međunarodne zajednice, odnosno zemalja Kontakt grupe koje su nakon Ešdaunovog mandata, zaustavile upotrebu „Bosanskih ovlasti“ u sprovođenju Dejtonskog sporazuma. Visoki predstavnik više ne nameće odluke i zakone, koji nisu prošli u parlamentu Bosne i Hercegovine iako kao posljednji tumač Dejtonskog sporazuma ima pravo da na neki način arbitrira prema članu V Aneksa 10 Dejtonskog mirovnog sporazuma. Od njega su već napravili karikaturu.

Politički analitičari, na mnogim konkretnim primjerima razobličuju političku praksu i subverzivno djelovanje protiv države Bosne i Hercegovine sa opasnim rizicima za mir i sigurnost. Bolji poznavaoци srpske politike prema Bosni, ali i obični građani smatraju da je ta politika danas najveća opasnost za mir i sigurnost u Bosni i Hercegovini i Zapadnom Balkanu bez obzira šta se govorilo i javno manifestovalo.

Bosna i Hercegovina u hrvatskim političkim koncepcijama (neka obilježja)³

Politika Hrvatske prema Bosni i Hercegovini, realizira se putem raznih političkih, državnih i drugih institucija i asocijacija iz Zagreba. Pod njihovom kontrolom su najbitniji politički programi HDZ-a i HNS-a Bosne i Hercegovine na čelu sa Draganom Čovićem. Zagreb usmjerava Čovićevo savezništvo sa Dodikom i istovremeno prećutno odobrava njegovo zanemarivanje poniženog položaja Hrvata u RS-u, podržava i učestvuje u propagandi kojom nastoji dokazati da je Hrvatima loše samo u onim lokalnim sredinama u kojima su većinski Bošnjaci, a da im nije loše gdje su većinski Srbi. Zato se iz Zagreba i odobravaju Čovićeve aktivnosti na uspostavi i provedbi hrvatske hegemonije i dominacije nad Bošnjacima i Srbima u lokalnim sredinama Bosne i Hercegovine gdje je na vlasti HDZ.

Zaključak je da se Hrvatska nije odrekla ciljeva koje je u Bosni i Hercegovini željela postići ratom iako se javno deklarirše da kao članica EU ima samo pozitivnu sigurnosnu ulogu na Balkanu, pa i u Bosni i Hercegovini. Pri tome upreže svoju propagandu s ciljem da se prikaže kao civilizacijski naprednija

³ Fikret Muslimović, Omer Hamzić, Politika Hrvatske Prema Bosni i Hercegovini u 2016. i početkom 2017, *Gračanički glasnik* br. 43, Gračanica, 2017, 13-23.

od susjednih zemalja, te obećava da će ih *europaizirati*, pri čemu joj je prioritet *europaizirati* Bosnu i Hercegovinu.⁴ To je na „lijep“, sebi svojstven način formulisao aktuelni predsjednik Hrvatske sa spomenutim higijenskim artiklima.

Dok se javno eksponira kao činilac rješavanja krize u Bpsni i Hercegovini, hrvatska politika vrlo aktivno, „ispod žita“, podržava i podstiče HDZ Bosne i Hercegovine i HNS-a, da djeluju na štetu teritorijalnog integriteta Bosne i Hercegovine, mira i sigurnosti u skladu sa velikodržavnim interesima hrvatske politike. Vršljanje hrvatskih zvaničnika po raznim dijelovima Bosne i Hercegovine bez ikakvog znanja državnih organa, čin je ponižavanja njenog državnog suvereniteta i zloupotrebe određenih dejtonskih rješenja. Politika diskriminacije i dominacije nad nehrvatima u lokalnim sredinama u kojima je Čovićev HDZ na vlasti, sistematski podrija temeljne vrijednosti države Bosne i Hercegovine kao zajednice ravnopravnih naroda i građana, suverenih na cijeloj teritoriji Bosne i Hercegovine. Deklarativno, međutim, u isto vrijeme glavni protagonisti te politike podržavaju evropski put, teritorijalni integritet i suverenitet Bosne i Hercegovine, kao i Dejtonski sporazum, što predstavlja cinizam posebne vrste..

Mnogi Hrvati u Federaciji Bosne i Hercegovine, taj entitet smatraju isključivo bošnjačkim. To je rezultat zaglušujuće propagande vodeće hrvatske politike i uopće, aktuelne hrvatske političke elite o nejednakopravnosti i majorizaciji Hrvata u Bosni i Hercegovini, koju im je nametnulo to već izvikano političko Sarajevo. Uporna kuknjava o nejednakopravnosti Hrvata u Bosni i Hercegovini (sa upiranjem prsta u Željka Komšića, n.a), ima jasne ciljeve, ali nema nikakvo realno utemeljenje. Bosanski Hrvati sa 10-12% populacije države, preko svojih parlamentarnih zastupnika, imaju „zastupljenost u državnim institucijama duplo veću nego što je njihovo učešće u ukupnoj populaciji Bosne i Hercegovine, imaju pravo veta u državnim organima, kad god parlamentarni zastupnici toga naroda smatraju da je ugrožen tzv. vitalni nacionalni interes hrvatskog naroda (...) narod koji ima i vlada „svojom“ poštom (svojim šumama, n.a), elektroprivredom, telekomom, policijom i obrazovanjem i to od osnovnog do visokog obrazovanja, na lokalnom, odnosno regionalnom nivou gdje god su većina..., eto kao u toj je mjeri taj narod ugrožen...“⁵ Podacima u ovom citatu moglo bi se još mnogo štošta dodati: da su bosanski Hrvati sa dvojnim državljanstvom i hrvatskom putovnicom bili jedini privilegovani time što su bez problema, od samog završetka rata, mogli putovati u zapadne zemlje, da su u organima vlasti na nivou Federacije i Države bili „nejednakopravni“ tako što su redovno od završetka rata u Federaciji, a i u dužim periodima na nivou države, uz sve ono što im pripada po ustavu (predsjednik i potpredsjednik Federacije, Vlade, Savjeta ministara), zauzimali i „beznačajne resorčiče“ finansija, pravde, odbrane... „Nejednakopravna“ Hrvatica Marina Pendeš u prošlom mandatu bila

⁴ Peđa Milosavljević, *Globus*, (HANZA MEDIA), 09. 12. 2016, 11.

⁵ Nenad Filipović, *Geopolitika kao sudbina (sedmi dio), Regionalizam - autonomaštvo i separatizam u Bosni i Hercegovini dvadeset i prvog stoljeća*, <http://www.orbus.be/aktua/2014/aktua3831.htm>. (Pristup: 28. 7. 2019).

je ministrica odbrane Bosne i Hercegovine, a „nejednakopravni“ Hrvat Bevanda je vječni ministar finansija na nivou Bosne i Hercegovine... Da bi se vidjelo koliko su Hrvati u Bosni i Hercegovini nejednakopravni, trebalo bi precizno izračunati sa koliko javnog novca raspolažu hrvatski kadrovi u federalnim i državnim organima i koja je realna moć funkcija koje zauzimaju u odnosu na učešće hrvatske populacije u ukupnom stanovništvu Bosne i Hercegovine. Da ne spominjemo kladionice i druge primjere te „nejednakopravnosti“. Ne dovodeći u pitanje njihova ustavna prava kao jednog od konstruktivnih naroda u Bosni i Hercegovini, takva „matematika“ bi zasigurno pokazala da hrvatska aktualna politika u Bosni i Hercegovini uporno traži „hljeba preko pogače“. Takvu „matematiku“ niko ne spominje zato što bi otkrila naličje one politike, koja traži, zapravo, da hrvatski narod bude „jednakopravniji“ od drugih, kako bi jedna politička opcija i jedan politički lider ostali „vječno“ na vlasti.

Zanemarujući ili zamagljujući sve ove i mnoge slične činjenice, protagonisti aktualne hrvatske politike u Bosni i Hercegovini i dalje tvrde da su nejednakopravni, istupajući s tezom da Srbi imaju svoj entitet – Republiku Srpsku, a Bošnjaci svoj – Federaciju Bosne i Hercegovine. Zato i zahtijevaju da dobiju ono, što već imaju Srbi i Bošnjaci, a to se može, ali i ne mora zvati *treći entitet*. Time šalju poruku da samo taj „treći“, može osigurati punu jednakopravnost Hrvata sa ostala dva naroda u Bosni i Hercegovini.

Zaboravlja se da su, ustvari, oba entiteta ratne tvorevine. Dejtonski ustav ih je legitimizirao i odredio njihove nadležnosti. „U ovoj fazi, do ulaska Bosne i Hercegovine u Evropsku uniju, oba entiteta su neupitni i stvaranje trećeg HDZ entiteta danas u miru bilo bi nonsens, besmisleno. Da HDZ nije dijelio Bosnu u ratu, ne bi bilo ni Federacije, ni Republike Srpske.“⁶

Na toj zajedničkoj antibosanskoj secesionističkoj osnovi danas se izgrađuje savez dvije najjače nacionalističke politike u Bosni i Hercegovini, koje personificiraju Milorad Dodik i Dragan Čović, a provode HDZ-a Bosne i Hercegovine i SNSD-a. Te su dvije politike postigle saglasnost o najkrupnijim pitanjima ustavnog uređenja, pa i međunarodnog položaja Bosne i Hercegovine. Njihov početni cilj je da se institucije države maksimalno oslabe, a krajnji da maksimalno ojača samostalnost RS-a (do otcjepljenja), a da se od dijela entiteta Federacije Bosne i Hercegovine, konačno uspostavi hrvatski entitet, koji će se u neko povoljnije vrijeme priključiti Hrvatskoj. U sadašnjim okolnostima, te se dvije politike zalažu da se što više oslabi Ustavni sud Bosne i Hercegovine i da se iz njega uklone sudije koje imenuje Evropski sud za ljudska prava u Strazburu itd. Već su zajednički plasirali u proceduru i odgovarajuća zakonska rješenja. Nakon toga došle bi na red i druge institucije, prvenstveno one koje je nametnuo Visoki predstavnik. U tim politikama, u taktičkom pogledu, možda ima nekih sitnijih nesaglasnosti. U strateškom pogledu, međutim, tu nema razlika. Njihov dugoročan cilj je demontaža državne strukture Bosne i Hercegovine, zajednički nastup prema „političkom Sarajevu“ u kojem, s pravom ili ne, vide branioca i

⁶ Omer Ibrahimagić, *Bosanski rat i mir 1992-2020*, „Monos“, Gračanica 2021, 505.

zaštitnika tih institucija, pa i države. Aktuelna događanja oko pandemije, posebno oko nabavke vakcina, pokazuju da su u tome uspjeli

Neke političke magluštine oko Bosne i Hercegovine

Ima puno razloga zašto se ne želi otvoreno progovoriti ni na domaćem političkom planu, ni iz međunarodnih institucija, o tome koja politika i koji pojedinac (ili pojedinci) „razvaljuju“ Bosnu i Hercegovinu i ne daju joj da krene ka euroatlantskim integracijama i bržem napretku. Obično se sve pokriva floskulom da su za to krivi domaći političari i domaće politike, uz podršku nekih dijelova međunarodne zajednice. Takve generalizacije su jako opasne u političkoj praksi u Bosni i Hercegovini. Počesto su u funkciji skrivanja pravih krivaca. Nisu sve politike i svi političari u Bosni i Hercegovini krivi za sve što je negativno i što Bosna i Hercegovina „u svakom pogledu“ sve više nazaduje ili bar nisu podjednako krivi, pa i ako su loši, nisu podjednako loši. Uopštavanje je zapravo i relativiziranje krivice, zamagljivanje problema i bježanje od istine – iz ovih ili onih razloga. Treba samo otvoriti novine pa vidjeti ko je, zapravo, „objesio kamen oko vrata državi Bosni i Hercegovini“ s ciljem da je što prije potopi, ko je od pojedinaca i koje su politike od Bosne i Hercegovine napravile zemlju apsurdna i nemoguću državu, ko je to radio i ko to radi i u čijem je to interesu svih ovih godina - do današnjeg dana. Je li ikad u svijetu postojala država, čija je vodeća politika snažno usmjerena ka propasti te države. Kakvog li apsurdna? To je ona politika, koja čini sve da postigne u miru, ono što nije mogla postići u ratu.

Za loše stanje u Bosni i Hercegovini krivi su političari, floskula je koju ćete svakodnevno čuti širom Bosne i Hercegovine, na ulici, kafani, medijima. Pošto u Bosni i Hercegovini na društvenom, a posebno ekonomsko-socijalnom planu nema ništa dobro, nije teško generalno za to svaliti krivicu na političare. Uostalom, neko uvijek mora biti kriv, a opet narod je uvijek u pravu, rekli bi to ti isti političari i politike i nastavili dalje svojim putem. To je jedna od rijetkih istina oko koje će se složiti svi stanovnici zemlje Bosne, što bi rekli „bez razlike“ na vjeru, naciju, socijalni status, s time će se složiti i svi političari (gle, čuda, iako se krivica upravo baca na njih). Takav konsenzus širokih narodnih masa u Bosni i Hercegovini, bez razlike na vjeru, naciju, entitet itd, bio bi jako dobra osnova za početak rješavanja krize u Bosni i Hercegovini, ustavne i svake druge, pa i zastoja na putu u evroatlantske integracije, dakle, da se svi Bosanci i Hercegovci bar u nečemu slažu. Nevolja, međutim, nastaje čim se postavi pitanje: a koji to pojedinci opstruiraju, po imenu i prezimenu? Odgovor je, najčešće „svi“. Da li svi jednako? Možda njihovi malo više od naših. Da li baš? Tu nema odgovora, odmah. Ima na izborima. Rezultati su poznati: izborne krađe, zastoji, blokade, krize, afere...opće nazadovanje. Sve po starom.

Slične skrivalice dešavale su se i u odnosima međunarodne zajednice i po pravilu svih njenih institucija i pojedinaca, te vodećih država Evrope i

Amerike. Oni uporno poručuju da će, kao „prijatelji Bosne“ svesrdno podržati svako unutrašnje rješenje o kojem se dogovore tri konstitutivna naroda i dva entiteta. Ovo nije samo izlizana fraza, već besmislica koja odavno izluđuje običan narod i javnost u Bosni i Hercegovini. To bi bilo najveće licemjerje prema „napaćenoj Bosni“, da ne postoji još veće i po Bosnu opasnije. Kad stranci poručuju da podržavaju sve što se dogovore tri naroda i dva entiteta u Bosni, to jest licemjerno, ali nije opasno kao kad to isto takođe godinama javno poručuju odgovorne politike iz Srbije i Hrvatske. Za razliku od ovih iz Evrope, koji makar ne otežavaju stanje u Bosni i Hercegovini, komšije i susjedi „rade svoj posao“ na destabilizaciji ionako krhke državne građevine ove nesretne zemlje, vršljajući po njoj, što narod kaže, „kao da je hudovičko“, pri tome se pozivajući na Dejtonski mirovni sporazum... Naravno, ni u političkoj literaturi, ni u publicisti, a pogotovo u diplomatiji to nikada niko nije nazvano pravim imenom. I ovdje upotrijebljena riječ „licemjerje“, „više je od licemjerja“ i nije adekvatna. Iz elementarne pristojnosti nije upotrijebljen.

Jer, da su mogli, ova tri konstitutivna naroda i dva entiteta (građane i ostale nema smisla ni spominjati jer ih ionako niko nizašta ne pita), oni bi se za ovih 20 i kusur godina poslije Dejtona dogovorili kako će izmijeniti ustav i ući u Evropsku Uniju i NATO. Uostalom, da su se mogli dogovoriti ne bi ni zaratili 1992! Ne bi im trebao ni Dejton, ni međunarodna zajednica. Neko je „izvalio“ frazu: gdje ima politike, nema logike. Ili je nešto treće posrijedi.

Zaključak

1. Očigledno je da ni nakon *iskustava srpske države*, od početka 19. do kraja 20. stoljeća (Kneževina, pa Kraljevina Srbija, Srbija poslije Balkanskih ratova, Kraljevina SHS/Jugoslavija, SFRJ, država Srbija i Crna Gora) dominantna politička elita u Beogradu nije shvatila da se projekat velike Srbije ne može realizovati ni u ratu, ni u miru. Ta politika, još uvijek, nije u stanju da napravi jasnu razliku između patrijarhalne i moderne svijesti. Zato još uvijek nije ni našla odgovor na pitanje – kakva i kolika država. Susjedne države i narodi imaju razloga za strah. Općeprihvaćeno političko mišljenje u „srpskom svetu“ je da je Republika Srpska samo prelazna faza ka nekom svesrpskom ujedinjenju. „Paralelne veze između SR Jugoslavije i Republike Srpske“ iz Dejtonskih „papira“, debelo su zloupotrijebljene na račun suvereniteta Bosne i Hercegovine, a u korist zamišljenog svesrpskog ujedinjenja ovoga puta bez rata. Taj entitet, danas se predstavlja kao druga srpska država. To je već postala prva konstanta srpske politike. Negiranje genocida nad Bošnjacima je druga... Dobrica Ćosić je tvrdio da su „Muslimani i njihovi štićenici na Zapadu i Istoku od Srebrenice stvorili muslimanski žrtveni simbol, metaforu srpskog ratnog zločinjenja, muslimanski Aušvic u Bosni i Hercegovini.“ To je i danas dominantno mišljenje tzv. „srpskog sveta“. Dok je tako, niti ima katarze, niti istinskog pomirenja. Nije sretan narod koji mora s tim živjeti.

2. U posljednjih 4-5 godina, posebno nakon posljednjih prijevremenih parlamentarnih izbora u Hrvatskoj, 11. 9. 2016. godine, može se pratiti postepeni *zaokret hrvatske politike* udesno, što svakako ima negativne implikacije na unutrašnje odnose i političku stabilnost u Bosni i Hercegovini. Na sceni je, dakle, kontroverzna i neiskrena politika HDZ Bosne i Hercegovine i njenog lidera Dragana Čovića, koji uživa najveću moguću podršku službenog Zagreba (i Vlade i Predsjednika). Dok učestvuje u vlasti na svim razinama u Bosni i Hercegovini, nezadovoljan tzv. „nejednakopravnošću“ Hrvata, ali samo na prostoru Federacije, on istovremeno održava partnerske i prijateljske odnose sa Miloradom Dodikom i njegovim SNSD, koji otvoreno ruši i Bosnu i Hercegovinu i tu istu vlast, ne pokazujući nikakav interes za položaj Hrvata u RS. U isto vrijeme, na tragu te iste, obnovljene „tuđmanovske“ politike, u Hrvatskoj se uporno negira nacionalna posebnost Bošnjaka s ciljem da budu samo vjerska skupina, dok su u Bosni i Hercegovini u kantonima u kojima vlast ima HDZ, izloženi ne samo političkoj diskriminaciji već i apartheidu (Stolac, Livno, Kiseljak i dr) Zaključak je da se i u jednom i u drugom slučaju radi o retuđmanizaciji hrvatske politike s ciljem da se u Bosni i Hercegovini očuvaju rezultati progona nehrvata tokom rata.

3. Na bosanskoj političkoj sceni se od početka jugoslovenske krize, još od 1991. godine, pa sve do danas, nazire probosanska, na jednoj i antibosanska politika na drugoj strani. Političke stranke u Bosni i Hercegovini ne funkcioniraju se u skladu sa demokratskim trendovima koji su karakteristični za sve demokratske zemlje upravo zato što jedna strana osporava Bosnu i Hercegovinu kao državu i vodi aktivnu protubosansku politiku, dok se druga strana deklarira i vodi aktivnu probosansku „državljansku“ politiku i pruža otpor osporavanju Bosne i Hercegovine kao države, ali je i sama razjedinjena i pocijepana.. Umjesto čvrste političke koalicije na putu Bosne i Hercegovine prema EU i NATO, integracijama, do sada se uglavnom potenciralo (radilo) na zbijanju redova unutar bošnjačkih, hrvatskih i srpskih političkih stranaka, s ciljem da se pridobije glasačko tijelo i ostvare velikodržavni i nacionalistički ciljevi. Da bi se očuvala stabilnost u Bosni i Hercegovini i regionu, takvoj politici sve probosanske snage, moraju dati adekvatan i jedinstven odgovor, bez obzira na sve njihove ideološke i druge razlike.

Probosanski pristup ovoj problematici, podrazumijeva, u prvom redu patriotski pristup prema državnosti i državi Bosni i Hercegovini, dakle „državljanski“, a nikako etnički, vjerski, stranačko-politički, šićardžijski. Iskreno zalaganje za državu Bosnu i Hercegovinu, ma od koga dolazilo i ta takozvana probosanska linija (bez obzira na sve njene unutrašnje slabosti) može spriječiti realizaciju srpskih i hrvatskih nacionalističkih koncepcija u Bosni i Hercegovini. Nažalost, probosanski blok stranaka je permanentno „u rasutom stanju“ i ko zna hoće li i kad će imati snage da se „sabere“. Događaji oko izbora u Mostaru i oko Bogića Bogićevića u Sarajevu pokazali su da će proteći još mnogo vode Miljackom dok se to dogodi, ako se dogodi.

4. Polazeći od činjenica o dubokoj involviranosti Srbije i Hrvatske u sve negativne političke procese u Bosni i Hercegovini, nameće se zaključak da ključ rješenja duboke i dugotrajne političke krize u Bosni i Hercegovini ne treba tražiti negdje dalje po bijelom svijetu, već tu na sami dohvat ruke – u Beogradu i Zagrebu, odnosno u državama koje su sa Bosnom i Hercegovinom potpisale Dejtonski mirovni sporazum kao učesnice, odnosno strane u ratu, a ne kao garanti tog sporazuma kako se danas ponašaju i iskazuju paternalistički prema Bosni i Hercegovini.

Zato nije teško zaključiti da međunacionalni dijalog unutar Bosne i Hercegovine (ne isključujući, naravno, međunarodnu medijaciju i pomoć Srbije i Hrvatske) nema alternative. Razumije se, istinski dijalog i dogovor - do kojeg mora doći, kad-tad, bez obzira koliko bio težak, dug i mukotrpan - uz maksimum uvažavanja svih bosanskih različitosti i minimum bosanskog državljanjskog patriotizma. Samo tako moguće je doći do političko-pravne podloge za donošenje novog Ustava Bosne i Hercegovine, koji će omogućiti ulazak Bosne i Hercegovine u Evropsku uniju.

Summary

1. It is obvious that even after the experiences of the Serbian state, from the beginning of the 19th to the end of the 20th century (Principality, then the Kingdom of Serbia, Serbia after the Balkan Wars, Kingdom of SCS / Yugoslavia, SFRY, state of Serbia and Montenegro) the dominant political elite in Belgrade she did not understand that the project of a greater Serbia could not be realized either in war or in peace. That policy, still, is not able to make a clear distinction between patriarchal and modern consciousness. That is why she has not yet found an answer to the question - what kind and how many countries. Neighboring states and peoples have reason to fear. The generally accepted political opinion in the „Serbian world“ is that the Republika Srpska is only a transitional phase towards some all-Serbian unification. „Parallel ties between FR Yugoslavia and Republika Srpska“ from the Dayton „papers“ were severely abused at the expense of the sovereignty of B&H, and in favor of the imagined all-Serbian unification this time without war. Today, that entity presents itself as another Serbian state. That has already become the first constant of Serbian politics. The denial of genocide against Bosniaks is another ... Dobrica Cosic claimed that „Muslims and their protégés in the West and East of Srebrenica created a Muslim sacrificial symbol, a metaphor for Serbian war crimes, a Muslim Auschwitz in Bosnia and Herzegovina.“ This is still the dominant opinion of the so-called „Serbian world“. While so, there is neither catharsis nor true reconciliation. He is not a happy people who have to live with it.

2. In the last 4-5 years, especially after the last early parliamentary elections in Croatia, on September 11, 2016, one can follow the gradual turn of Croatian politics to the right, which certainly has negative implications for

internal relations and political stability in Bosnia and Herzegovina. Therefore, the controversial and insincere policy of the HDZ of Bosnia and Herzegovina and its leader Dragan Covic, who enjoys the greatest possible support of official Zagreb (both the Government and the President), is on the scene. While participating in government at all levels in Bosnia and Herzegovina, dissatisfied with the so-called. „Inequality“ of Croats, but only in the Federation, he simultaneously maintains partnership and friendly relations with Milorad Dodik and his SNSD, which openly destroys Bosnia and Herzegovina and the same government, showing no interest in the position of Croats in RS. At the same time, in the wake of the same, renewed „Tudjman's“ policy, Croatia persistently denies the national identity of Bosniaks with the aim of being only a religious group, while in Bosnia and Herzegovina in the cantons ruled by HDZ, they are exposed not only to political discrimination. but also apartheid (Stolac, Livno, Kiseljak, etc.) The conclusion is that in both cases it is a matter of re-Germanization of Croatian politics in order to preserve in Bosnia and Herzegovina the results of the persecution of non-Croats during the war.

3. On the Bosnian political scene, from the beginning of the Yugoslav crisis, from 1991 until today, pro-Bosnian, on the one hand, and anti-Bosnian politics on the other side can be seen. Political parties in Bosnia and Herzegovina do not function in accordance with the democratic trends that characterize all democratic countries precisely because one side challenges Bosnia and Herzegovina as a state and pursues an active anti-Bosnian policy, while the other side declares and pursues an active pro-Bosnian „citizen“ policy and resists the challenge of Bosnia and Herzegovina as a state, but it is also divided and torn. Croatian and Serbian political parties, with the aim of gaining a voting body and achieving great state and nationalist goals. In order to preserve stability in BiH and the region, all pro-Bosnian forces must give an adequate and unified response to such a policy, regardless of all their ideological and other differences.

The pro-Bosnian approach to this issue implies, first of all, a patriotic approach to the statehood and the state of Bosnia and Herzegovina, ie „citizenship“, and not ethnically, religiously, party-politically, shivers. A sincere commitment to the state of Bosnia and Herzegovina, whenever the so-called pro-Bosnian line came from (regardless of all its internal weaknesses), can prevent the realization of Serbian and Croatian nationalist conceptions in Bosnia and Herzegovina. Unfortunately, the pro-Bosnian bloc of parties is permanently „in a loose state“ and who knows if and when they will have the strength to „gather“. The events surrounding the elections in Mostar and around Bogic Bogicevic in Sarajevo have shown that much more water will flow through Miljacki until that happens, if it happens.

4. Starting from the facts of deep involvement of Serbia and Croatia in all negative political processes in Bosnia and Herzegovina, the conclusion is that the key to solving the deep and long-lasting political crisis in Bosnia and Herzegovina should not be sought elsewhere in the world, but within reach. hands - in Belgrade and Zagreb, ie in the countries that signed the Dayton Peace

Agreement with Bosnia and Herzegovina as participants, ie parties in the war, and not as guarantors of that agreement as they behave and express paternally towards Bosnia and Herzegovina today.

Therefore, it is not difficult to conclude that interethnic dialogue within Bosnia and Herzegovina (not excluding, of course, international mediation and assistance from Serbia and Croatia) has no alternative. Of course, true dialogue and agreement - which must be reached, at some point, no matter how difficult, long and arduous - with maximum respect for all Bosnian differences and a minimum of Bosnian civic patriotism. Only in this way is it possible to reach a political and legal basis for the adoption of the new Constitution of Bosnia and Herzegovina, which will enable the entry of Bosnia and Herzegovina into the European Union.

BIBLIOGRAFIJA//BIBLIOGRAPHY

Novine/Newspapers:

1. *Oslobođenje*, 21. 02. 2019.

Knjige/Books:

1. Ibrahimagić Omer, *Bosanski rat i mir 1992-2020*, „Monos“, Gračanica 2021.

Članci/Articles:

1. Muslimović Fikret, Omer Hamzić, Politika Hrvatske prema Bosni i Hercegovini u 2016. i početkom 2017, *Gračanički glasnik*, br. 43, Gračanica 2017, 13-23.

Internet:

1. bosnae.info/index.php/velikosrpska-politika-prema-bih-poslije-dejtona-pokusaji-ujedinjenja-republike-srpske-i-srbije-nakon-agresije (Pristup: 28. 7. 2019).
2. Filipović Nenad, Geopolitika kao sudbina (sedmi dio), Regionalizam - autonomaštvo i separatizam u Bosni i Hercegovini dvadeset i prvog stoljeća, <http://www.orbus.be/aktua/2014/aktua3831.htm>. (Pristup: 28. 7. 2019).
3. Milosavljević Peđa, *Globus*, (HANZA MEDIA), 09. 12. 2016.

Prof. dr. Vedad GURDA

Pravni fakultet Univerziteta u Tuzli

E-mail: vedad.gurda@untz.ba

Prof. dr. Dževad MAHMUTOVIĆ

Pravni fakultet Univerziteta u Tuzli

E-mail: dzevad.mahmutovic@untz.ba

Maja IVELJIĆ, MA

Pravni fakultet Univerziteta u Tuzli

E-mail: maja.iveljic@untz.ba

Izvorni naučni rad/Original scientific article

UDK/UDC: 94:34(497.6)"1995/2020" (094)

34:341.2:341.4:341.6:343.1:323(497.6)"1995/2020"

DOI: <https://doi.org/10.52259/historijskipogledi.2021.4.6.250>

POSTDEJTONSKO TRAGANJE ZA PRAVDOM: SUĐENJA ZA RATNE ZLOČINE U BOSNI I HERCEGOVINI PRED NADLEŽNIM SUDOVIMA

Apstrakt: *Oružane sukobe u Bosni i Hercegovini u periodu od 1992. do 1995. godine, a koji su okončani zaključivanjem tzv. Dejtonskog mirovnog sporazuma, obilježilo su ozbiljna kršenja temeljnih ljudskih prava i sloboda te vršenja strašnih ratnih zločina. Procesuiranje optuženih za ove zločine odvija(lo) se na nekoliko nivoa, odnosno pred: a) Međunarodnim krivičnim sudom za bivšu Jugoslaviju (MKSJ), b) domaćim sudovima i c) sudovima pojedinih inostranih država. U radu su analizirani određeni pokazatelji vezani za procesuiranje navedenih zločina, njihov obim i struktura, kao i odnos osuđujućih i oslobađajućih presuda za pojedine ratne zločine, obim primjene konvencionalnih i sumarnih formi okončanja krivičnih predmeta te sudska politika sankcioniranja učinilaca odnosnih krivičnih djela. Došlo se do saznanja da je sa krajem 2020. godine okončano na stotine krivičnih postupaka protiv približno hiljadu optuženih. Najveći broj optuženih je procesuiran pred Sudom Bosne i Hercegovine (Sud BiH), potom pred MKSJ te nešto manji broj pred sudovima država sa prostora bivše SFRJ i pojedinih zapadno-evropskih država.*

Istraživanjem je utvrđeno da je pred MKSJ od sveukupnog broja optuženih za ratne zločine počinjene na prostoru Bosne i Hercegovine njih čak 90,2% pravosnažno osuđeno za neki od datih zločina, dok je stopa osuđenih u odnosu na optužene pred Sudom BiH iznosila 67,2%, a pred sudovima u Republici Srbiji 70,2%. Zanimljivo je da je pred MKSJ čak 24,3% optuženih osuđeno u sumarnom postupku na temelju sporazuma o izjašnjenju o krivnji

(plea agreement), dok je pred Sudom BiH primjenom sporazuma o priznanju krivnje (plea bargaining) kao konsenzualnog modela okončanja krivičnih predmeta osuđeno 13,3% optuženih. Za zločin genocida kao najteži zločin pred MKSJ, Sudom BiH i njemačkim sudovima osuđene su do sada 22 osobe i sve osude odnosile su se na djelovanje Vojske Republike Srpske tokom rata u Bosni i Hercegovini.. Na kraju, utvrđeno je da su pojedini sudovi, posebno Sud BiH, baštinili relativno blagu politiku kažnjavanja ratnih zločina.

Ključne riječi: *Genocid i ratni zločini u Bosni i Hercegovini, Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju, Sud Bosne i Hercegovine, kaznena politika, sporazum o priznanju krivnje.*

THE POST-DAYTON SEARCH FOR JUSTICE: WAR CRIMES TRIALS IN BOSNIA AND HERZEGOVINA BEFORE COMPETENT COURTS

Abstract: *The armed conflicts in Bosnia and Herzegovina in the period from 1992 to 1995, which ended with the conclusion of the so-called The Dayton Peace Agreement was marked by serious violations of fundamental human rights and freedoms and the commission of horrific war crimes. Prosecution of defendants for these crimes takes place at several levels, ie before: a) the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia (ICTY), b) domestic courts and c) courts of certain foreign states. The paper analyzes certain indicators related to the prosecution of these crimes, their scope and structure, as well as the ratio of convictions and acquittals for certain war crimes, the scope of application of conventional and summary forms of ending criminal cases and court policy of sanctioning perpetrators. It was learned that by the end of 2020, hundreds of criminal proceedings against approximately a thousand defendants had been completed. Most of the accused were prosecuted before the Court of Bosnia and Herzegovina (Court of B&H), followed by the ICTY, and a slightly smaller number before the courts of the former SFRY and some Western European countries.*

The research established that before the ICTY, out of the total number of accused for war crimes committed in Bosnia and Herzegovina, as many as 90.2% were convicted of some of these crimes, while the rate of convicted in relation to accused before the Court of B&H was 67.2% , and before the courts in the Republic of Serbia 70.2%. It is interesting that before the ICTY as many as 24.3% of the accused were convicted in summary proceedings on the basis of a plea agreement, while before the Court of B&H 13,3% of the accused were convicted using a plea bargaining as a consensual model for ending criminal cases. So far, 22 people have been convicted of the crime of genocide as the most serious crime before the ICTY, the Court of B&H and German courts, and all convictions related to the activities of the Army of Republika Srpska during

the war in Bosnia and Herzegovina. Court of B&H, inherited a relatively mild policy of punishing war crimes. Finally, it was found that certain courts, especially Court of B&H, inherited a relatively mild policy of punishing war crimes.

Key words: *genocide and war crimes in Bosnia and Herzegovina, ICTY, Court of Bosnia and Herzegovina, penal policy, plea agreement*

Uvod

Krajem 2020-e navršilo se 25 godina od potpisivanja Opšteg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini, koji se u javnom diskursu nerijetko označava i kao Dejtonski mirovni sporazum. Riječ je o međunarodnom ugovoru koji su uz podršku međunarodne zajednice 1995. godine zaključile Republika Bosna i Hercegovina, Republika Hrvatska i Republika Srbija, a kojim su okončani oružani sukobi koji su se odvijali na području Bosne i Hercegovine od 1992. do 1995. godine. Sporazum je dogovoren i parafiran 21. novembra 1995. godine u Dejtonu (SAD), a zvanično je potpisan 14. decembra iste godine u Parizu.¹

Spomenuti oružani sukob, koji je poprimio i međunarodne dimenzije te formu agresorskog, odnosno agresivnog rata prema Republici Bosni i Hercegovini,² karakterizirala su teška i sistematska kršenja međunarodnog humanitarnog prava, silovanja, odvođenja u logore i prisilna zatvaranja, progon civilnog stanovništva, protivpravno oduzimanje ili uništavanje privatne imovine i stambenih objekata, devastacija industrijskih, historijskih, obrazovnih i zdravstvenih objekata i infrastrukture, uništavanje vjerskih objekata, naročito objekata islamske arhitekture itd.³ Ipak, najstravičnije posljedice predmetnog oružanog sukoba ogledale su se u napadima na život i tjelesni integritet žrtava, a što je rezultiralo ranjavanjima, pojedinačnim ili masovnim ubijanjima, odnosno ljudskim gubicima ogromnih razmjera, čiji broj ni do danas sa sigurnošću nije utvrđen.

Kada je riječ o ranjavanjima procenjuje se da je tokom rata u Bosni i Hercegovini ranjeno više stotina hiljada ljudi, od čega nekoliko desetina hiljada djece.⁴ S druge strane, ukoliko se analiziraju brojevi ubijenih u ovom sukobu nedvojbeno je da su oni izrazito veliki, s tim da se u literaturi ne operira sa

---

¹ Remzija Kadrić, Dejtonski mirovni sporazum i međunarodna zajednica, *Znakovi vremena*, god. XVIII-XIX, br. 71-72, Sarajevo 2015-2016, 161.

² Enis Omerović, Ujedinjene nacije i masovna kršenja ljudskih prava u formi međunarodnih zločina u Bosni i Hercegovini u vrijeme međunarodnog oružanog sukoba, *Pregled*, god. LI, br. 3, Sarajevo 2010, 210.

³ Smail Čekić, Genocid u Republici Bosni i Hercegovini 1992-1995, *Pregled*, god. LIX, br. 1, Sarajevo 2018, 40-41. (dalje: S. Čekić, *Genocid u RBiH*).

⁴ S. Čekić, *Genocid u RBiH*, 44.

jedinstvenim ili približnim pokazateljima žrtava ovog oblika ratne viktimizacije. Prva istraživanja i procjene vršena neposredno nakon rata operirala su brojkama od 145.000 ubijenih ili nestalih, a što je utvrđeno od strane Međunarodne komisije za Balkan 1996. godine, do brojke od ogromnih 278.800 ubijenih, poginulih ili nestalih tokom rata u Bosni i Hercegovini (1992-1995), sa kojim podacima je izašla u javnost Agencija za statistiku 1999. godine.⁵ Međutim, rezultati novijih istraživanja ipak ukazuju na manji broj ubijenih ili nestalih tokom oružanih sukoba. Na temelju istraživanja koja su 2010. godine sproveli Ewa Tabeau i Jan Zwierchowski, demografski eksperti Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju (u daljem tekstu: MKSJ), procjenjuje se da broj žrtava rata u Bosni i Hercegovini, odnosno „minimalan broj smrti povezanih s ratom” iznosi 104.732 lica, od čega 42.106 (40,2%) civila i 62.626 (59,8%) vojnika.⁶ Do relativno sličnih, ali nešto nižih brojčanih pokazatelja ubijenih ili nestalih za vrijeme ratnih dešavanja došli su i saradnici Istraživačko dokumentacionog centra iz Sarajeva, a koji su publikovani u studiji pod naslovom *Bosanska knjiga mrtvih* 2012. godine. Navedenim istraživanjem utvrđeno je da je tokom posmatranog perioda u Bosni i Hercegovini dokumentirana smrt ili nestanak ukupno 95.940 građana, od čega su žrtve direktnih borbenih dejstava 94.430 lica, a 1.510 ili 1,57% su indirektna žrtve rata, odnosno lica koja su podlegla usljed niza drugih uzroka koji su u vezi s ratnim dešavanjima.⁷

Značajan dio navedenih ljudskih gubitaka kao i drugih prethodno spominjanih posljedica oružanog sukoba u Bosni i Hercegovini u periodu od 1992. do 1995. godine predstavlja rezultantu kršenja međunarodnog humanitarnog prava te kao takav ima obilježja pojedinih ratnih zločina. Štaviše, u javnom prostoru se nerijetko može čuti narativ kako zločini počinjeni u Bosni i Hercegovini, koji su svoju apokaliptičnu kulminaciju dobili u okviru genocida na prostoru Srebrenice, predstavljaju najveći ratni zločin učinjen na tlu evropskog kontinenta nakon Drugog svjetskog rata, a nije pretenciozno konstatirati da se isti mogu situirati i pod horizonte najstrašnijih ratnih zločina počinjenih u drugoj polovini XX vijeka u internacionalnim okvirima. Pri tome

⁵ Jasna Bakšić Muftić, Razumjevanje Dejtonskog ustava 10 godina poslije, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu*, god. 42, br. 1. Split 2005, 81.

⁶ Ukoliko se posmatra etnička struktura žrtava stradalo je 68.101 Bošnjaka, 22.779 Srba, 8.858 Hrvata, te 4.995 osoba drugih nacionalnosti. Više u: Jan Zwierchowski and Ewa Tabeau, *The 1992-95 War in Bosnia and Herzegovina: Census-Based Multiple System Estimation of Casualties' Undercount*, Conference Paper for the International Research Workshop on 'The Global Costs of Conflict' The Households in Conflict Network (HiCN) and The German Institute for Economic Research (DIW Berlin), Berlin 2010, 16-17; Vidi: https://www.diw.de/documents/dokumentenarchiv/17/diw_01.c.350596.de/tabeau_%20conflict_gecc.pdf (pristup: 19. decembar 2020).

⁷ Pri tome, od ukupno 95.940 lica za 84.746 su utvrđene okolnosti smrti, dok se za posmrtnim ostacima 9.684 (10,09%) lica još uvijek traga, odnosno ista se vode kao nestali. Uporedi: Mirsad Tokača, *Bosanska knjiga mrtvih - Ljudski gubici u Bosni i Hercegovini 1991-1995*, Istraživačko dokumentacioni centar Sarajevo, Sarajevo 2012, 107-108.

treba napomenuti da se pod pojmom ratni zločini, u kontekstu kako se isti kolokvijalno upotrebljava u javnom govoru, u pravnoj nauci, a posebno u nauci (međunarodnog) krivičnog prava, podrazumjevaju najteži međunarodni zločini, odnosno krivična djela (*core crimes*) poput genocida, zločina protiv čovječnosti, ratnih zločina i agresije.⁸ Riječ je o (zlo)djelima kojima se povrjeđuju najznačajnije vrijednosti prihvaćene od strane međunarodne zajednice civiliziranih naroda te kojima se udara na fundamente čovječnosti i opstojnosti čovječanstva u cjelini.⁹ Stoga neki od najznačajnijih pisanih izvora međunarodnog (krivičnog) prava, poput Haških i Ženevskih konvencija ili Konvencije o sprječavanju i kažnjavanju zločina genocida predviđaju obavezu propisivanja ovih zločina nacionalnim zakonima, kao i obaveze njihovog procesuiranja te kažnjavanja učinitelja istih.

U cilju ispunjenja obaveza proisteklih iz navedenih međunarodnih pravnih akata te zarad ostvarenja principa vladavine prava, kao jednog od temeljnih pravnih principa, neposredno nakon zaključivanja Dejtonskog mirovnog sporazuma pristupilo se procesuiranju osumnjičenih, odnosno optuženih za pojedine ratne zločine izvršene na prostoru Bosne i Hercegovine pred različitim pravosudnim forumima i to pred: a) Međunarodnim krivičnim sudom za bivšu Jugoslaviju, b) sudovima u Bosni i Hercegovini, te c) sudovima pojedinih inostranih država na temelju univerzalne jurisdikcije.

Svrha procesuiranja predmetnih zločina kao i drugih krivičnih djela te sankcioniranja (kažnjavanja) njihovih učinitelja, a kako je to definirano odredbama Krivičnog zakona Bosne i Hercegovine (u daljem tekstu: KZ BiH)¹⁰, usmjerena je ka tome da se postigne zaštita društva od činjenja novih krivičnih djela preventivnim uticajem na druge građane da poštuju pravni sistem i ne čine (takva) krivična djela (*generalna prevencija*) te djelovanje na učinitelja s ciljem da ga se spriječi da *pro futuro* učini nova krivična djela (*specijalna prevencija*)¹¹ kao i podsticanje njegovog prevaspitanja. Osim toga, svrha propisivanja i izricanja krivičnopravnih sankcija vezana je i za ostvarivanje zaštita te obezbjeđenje odgovarajuće satisfakcije žrtvi krivičnog djela (v. čl. 6. KZ BiH). Međutim, pored svrhe koja je spomenutim zakonom *expresis verbis* istaknuta, u literaturi se ističe da procesuiranje ratnih zločina ima i druge ciljeve i svrhu te da bi isto trebalo doprinijeti i utvrđivanje istine o prirodi i karakteru pojedinih ratnih događaja, pomirenju između učinitelja i žrtava, promociji vladavine prava, odvajanju pojedinačne od kolektivne

⁸ Berislav Pavišić, Kaznena djela po međunarodnom pravu, *Anali Pravnog fakulteta u Zenici*, god. 5. br. 10, Zenica, 14.

⁹ Sabrina Horović, Genocid, ratni zločini, zločini protiv čovječnosti, *Zbornik radova Pravnog fakulteta Sveučilišta u Mostaru*, br. XVII, 2004, 103-104.

¹⁰ „Službeni glasnik Bosne i Hercegovine“, (br. 3/2003, 32/2003 - ispr. 37/2003, 54/2004, 61/2004, 30/2005, 53/2006, 55/2006, 8/2010, 47/2014, 22/2015, 40/2015 i 35/2018).

¹¹ Svrha kažnjavanja nije određena Statutom MKSJ, ali je na sličan način definirana u pojedinim sudskim odlukama. Uporedi: *Tužitelj v. Radoslav Krstić (IT-98-33-T)*, *Presuda Pretresnog vijeća*, 2001, par. 693.

odgovornosti i dr.¹² Osim toga, u popularnoj kulturi prava kao idejnom obrascu kako obični građani percipiraju ulogu i funkciju (krivičnog) prava i pravosuđa, od nadležnih sudova se očekuje da oštećenim/žrtvama krivičnih djela, kao i društvu u cjelini „isporuči pravo i pravdu“. Zato je u naslovu rada procesuiranje ratnih zločina u postdejtonskom periodu metaforički označeno kao traganje za pravdom. U okviru predmetnog rada korištenjem konvencionalne metodologije istraživanja u području pravnih nauka autori su pokušali ukazati na najznačajnije izazove koji su pratili procesuiranje datih ratnih zločina pred spomenutim pravosudnim forumima, a potom analizirati njihov obim i struktura, kao i odnos osuđujućih i oslobađajućih presuda za pojedine ratne zločine, obim primjene konvencionalnih i sumarnih formi okončanja krivičnih predmeta te sudsku politiku sankcioniranja učinitelja odnosnih krivičnih djela.

Procesuiranje ratnih zločina u Bosni i Hercegovini pred MKSJ

Osnivanje, nadležnost i rad Suda

Kao što je prethodno spomenuto oružane sukobe 1990-ih u Bosni i Hercegovini, ali i drugim državama bivše Jugoslavije obilježila su teška kršenja međunarodnog humanitarnog prava kao i vršenje ozbiljnih ratnih zločina. Međunarodna zajednica institucionalno predstavljena kroz organizaciju Ujedinjenih nacija (u daljem tekstu: UN) poduzimala je izvjesne političke i pravne korake u cilju da zaustavi spomenuta ratna stradanja i zločine te da uspostavi mir na navedenim prostorima. Paralelno s tim poduzimane su i određene aktivnosti koje su imale za cilj da ispitaju razmjere tih zločina te prikupe dokaze o istim. S tim u vezi, na temelju ovlaštenja iz Rezolucije 780 Vijeća sigurnosti UN od 6. oktobra 1992. godine, Generalni sekretar UN formirao je tzv. Kalshoven – Bassiounievu komisiju, koja je imala zadatak da istraži navode i prikupi dokaze o kršenjima međunarodnog humanitarnog prava i vršenju ratnih zločina na prostorima bivše Jugoslavije. Komisijom je prvobitno predsjedavao holandski pravnik Frits Kalshoven, a nakon njegove skore smrti rukovođenje istom nastavio je eminentni pravni stručnjak i jedan od rodonačelnika i utemeljitelja međunarodnog krivičnog prava profesor Mahmoud Charif Bassiouni.¹³ Komisija je u svom privremenom izvještaju u februaru 1993. godine, između ostalog, navela kako je nužno formiranje ad hoc međunarodnog krivičnog tribuna,¹⁴ a koji bi procesuirao teška kršenja

¹² Oskar N. T. Thoms, James Ron, Roland Paris, State-Level Effects of Transitional Justice, *International Journal of Transitional Justice*, Vol. 4, 2010, 329–354.

¹³ Ivo Josipović, Davor Krapac, Petar Novoselec, *Stalni međunarodni kazneni sud*, Zagreb 2001, 46. (dalje: I. Josipović, D. Krapac, P. Novoselec, *Stalni međunarodni kazneni sud*).

¹⁴ Lilian A. Barria, Steven D. Roper, How Effective are International Criminal Tribunals? An Analysis of the ICTY and the ICTR, *The International Journal of Human Rights*, vol. 9, no. 3/2005, 354.

ženevskih konvencija za zaštitu žrtava rata i druge povrede međunarodnog prava koje je komisija u svome radu utvrdila.¹⁵

Rukovodeći se ovim kao i nekim drugim izvještajima Vijeće sigurnosti je Rezolucijom 808 od 22. februara 1993. godine donijelo načelnu odluku da će formirati međunarodni tribunal za kršenja međunarodnog humanitarnog prava na prostorima bivše SFRJ te zadužilo Generalnog sekretara da pripremi odgovarajuće akte neophodne za sprovođenje date rezolucije.¹⁶ Generalni sekretar je uvažavajući prijedloge različitih država i pravnih eksperata 3. maja 1993. godine Vijeću sigurnosti podnio izvještaj o provedbi spomenute rezolucije kao i Nacrt Statuta budućeg suda. Vijeće sigurnosti je svojom Rezolucijom 827 od 25. maja 1993. godine prihvatilo predmetni izvještaj i Statut suda te zvanično formiralo *Međunarodni sud za krivično gonjenje osoba odgovornih za teška kršenja međunarodnoga humanitarnog prava počinjena na području bivše Jugoslavije od 1991*, sumarno poznat kao *Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju* (MKSJ).¹⁷ Riječ je o međunarodnom *ad hoc* sudu (tribunalu) sa nadležnošću da istražuje i krivično goni osobe odgovorne za teška kršenja međunarodnog humanitarnog prava počinjena nakon januara 1991. godine u ratnim sukobima na prostorima bivše SFRJ. MKSJ predstavlja prvi međunarodni krivični sud koji nije osnovan međunarodnim sporazumom nakon rata, već je formiran na temelju Glave VII i čl. 29. povelje UN, koji nude pravnu osnovu za formiranje pomoćnih tijela Vijeća sigurnosti te donošenje privremenih mjera od strane ovog tijela UN koje imaju za cilj uspostavljanje i očuvanje međunarodnog mira.^{18,19} Sud je zvanično počeo sa radom 18. novembra 1993. godine²⁰ i sjedište istog je u Hagu.

¹⁵ Premda se Komisija susretala sa ozbiljnim problemima u svome radu na terenu, prikrivenoj sabotaži unutar pojedinih tijela UN te nedostatku finansijskih sredstava za rad, ona je prikupila impresivnu građu od oko 65000 stranica pisanog teksta te različite audio i video zapise o zločinima počinjenim na prostorima bivše SFRJ. Sav taj činjenični i dokazni materijal zajedno sa pravnom analizom primjenjivog prava i pitanja vezanih za različite aspekte krivične odgovornosti učinitelja predmetnih zločina, a koje analize su u značajnom obimu poslužile kao osnova za izradu Statuta MKSJ, komisija je u svom finalnom izvještaju dostavila Generalnom sekretaru UN u aprilu 1994. godine. I. Josipović, D. Krapac, P. Novoselec, *Stalni međunarodni kazneni sud*, 47

¹⁶ Miodrag N. Simović, Milan Blagojević, Vladimir Simović, *Međunarodno krivično pravo*, Istočno Sarajevo 2013, 274.

¹⁷ Statut Međunarodnog suda za krivično gonjenje osoba odgovornih za teška kršenja međunarodnoga humanitarnog prava počinjena na području bivše Jugoslavije od 1991, Annex to SCOR. 48/827, 25. Mai 1993, UN Doc. S/RES/827 (1993) sa kasnijim izmjenama i dopunama sadržanim u RES/1166 (1998), RES/1329 (2000), RES/1411 (2002), RES/1431 (2002), RES/1481 (2003), RES/1597 (2005), RES/1660 (2006), RES/1837 (2008), RES/1877 (2009).

¹⁸ Miloš Babić, *Međunarodno krivično pravo*, Banja Luka 2011, 184.

¹⁹ Ovakav način formiranja suda bio je predmetom naučne kritike, posebno od strane pojedinih srbijanskih i crnogorskih autora. Uporedi: Drago Radulović, Legalitet i legitimitet Međunarodnog tribunala za suđenje licima za koja se pretpostavlja da su odgovorna za teške povrede međunarodnog humanitarnog prava učinjene na teritoriji bivše Jugoslavije - Haški tribunal, *Facta universitatis - series: Law and Politics*, vol. 1, br. 4, Niš 2000, 525-539; Milan Škulić, *Međunarodni krivični sud – nadležnost i postupak*, Beograd 2005, 51-67. (dalje: M. Škulić, *Međunarodni krivični sud – nadležnost i postupak*); Zoran Stojanović, Međunarodni krivični sud:

Kada je riječ o organizaciji MKSJ treba istaći da isti ima trodjelnu strukturu te da se sastoji od: a) tri pretresna i jednog žalbenog sudskog vijeća, b) ureda tužitelja i c) sekretarijata na čelu sa generalnim sekretarom (registrarom). Sudije iz reda visoko moralnih pravnih eksperata iz oblasti međunarodnog (humanitarnog) prava na mandat od četiri godine bira Generalna skupština UN i oni participiraju u radu sudskih vijeća. Pretresna vijeća se sastoje od po troje stalnih i do šest privremenih (*ad litem*) sudija, a odlučuju u sastavu od troje sudija. Žalbeno vijeće čini ukupno sedam sudija, a u svakom konkretnom žalbenom postupku odlučuje pet sudija. Tužitelje na period od četiri godine (sa mogućnošću ponovnog imenovanja) na prijedlog Generalnog sekretara, iz reda osoba „visokih moralnih kvaliteta“ koja „posjeduje najviši stepen stručnosti i iskustva u vođenju istraga i kaznenog progona“, imenuje Vijeće sigurnosti UN.²¹

Aktivnosti i rad Suda uređeni su Statutom MKSJ, dok je sam tok krivičnog postupka reguliran *Pravilima o postupku i dokazima*. Ono što predstavlja svojevrsni doktrinarni raritet i rješenje sui generis jeste činjenica da je predmetni akt koji normira krivičnu proceduru pred MKSJ donio a kasnije u više navrata i novelirao Sud, odnosno sudije MKSJ. Specifičnost ovakvog normativnog rješenja ogleda se u tome da u uporednom pravu nije uobičajeno da organ koji vrši određenu, u ovom slučaju sudsku funkciju, sam donosi pravila koja uređuju njegov rad i obavljanje određene funkcije.²² Postupak pred MKSJ predstavlja kombinaciju anglo-američke (common law) i kontinentalno-evropske (civil law) pravne tradicije, odnosno kombinaciju elemenata akuzatorskog (adversarnog) i inkvizitorskog tipa krivičnog postupka, pri čemu u u znatnoj mjeri ipak preovladavaju elementi akuzatorskog postupka.²³

Shodno odredbama čl. 4. Statuta MKSJ je bio stvarno nadležan za suđenja povodom četiri vrste (ratnih) zločina i to: a) *teške povrede Ženevskih konvencija iz 1949. godine*, b) *kršenje zakona i običaja ratovanja*, c) *genocid* i d) *zločine protiv čovječnosti*. MKSJ je bio nadležan da procesuirá isključivo fizičke osobe (pojedince), a ne i da krivično goni pojedine pravne subjekte (organizacije, (para)vojne formacije, političke stranke itd), niti da utvrđuje odgovornost država zbog genocida ili agresije. Nedvojbeno je da shodno prirodi i karakteru navedenih zločina genocid predstavlja najteži zločin, koji je

---

sukob prava i politike, u: Đorđe Lopičić (ur), *Međunarodno krivično pravo*, Beograd 2006, 463-470; Mia Swart, Tadic Revisited: Some Critical Comments on the Legacy and the Legitimacy of the ICTY, *Goettingen Journal of International Law*, vol.13. no. 3, 2011, 985-1009.

²⁰ Berislav Pavišić, Tadija Bubalović, *Međunarodno kazneno pravo*, Rijeka 2013, 179.

²¹ Davor Karapac, *Međunarodni kazneni sudovi*, Rad Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti: razred za društvene znanosti, Zagreb 2011, 179-180.

²² M. Škuljić, *Međunarodni krivični sud – nadležnost i postupak*, 71.

²³ Judith A. McMorrow, Creating Norms of Attorney Conduct in International Tribunals: A Case Study of the ICTY, *Boston College International & Comparative Law Review*, vol. 30, no. 1, 2007, 140.

u jurisprudenciji MKSJ nerijetko deskribovan kao „zločin nad zločinima“.²⁴ Nakon toga slijede zločini protiv čovječnosti, kao zločini koji se mogu izvršiti samo sa sviješću da se određeno djelo (zločin) vrši u sklopu rasprostranjenog i sistematskog napada na civilno stanovništvo, a potom ostali pobrojani zločini. Istina, u praksi MKSJ su se mogla čuti i mišljenja da su svi zločini podjednako teški s obzirom da je za njih u Statutu propisana ista kazna.²⁵

Pri tome, kada je riječ o sankcioniranju osuđenih za predmetne zločine, odnosno o sistemu sankcija i načinu odmjeravanja istih, normativne osnove propisane u Statutu su prilično skromne i neodređene. Odredbama čl. 24. Statuta je propisano da će a) kazna koju izrekne pretresno vijeće biti ograničena na kaznu zatvora i pri odmjeravanju kazne pretresna vijeća će uzeti u obzir odmjeravanje kazni zatvora u sudskoj praksi bivše Jugoslavije. Dodatno, b) prilikom izricanja presude pretresna vijeća uzimaju u obzir okolnosti kao što su težina djela i ličnih prilika i svojstava osuđenog. Na kraju, c) uz kaznu zatvora pretresna vijeća mogu naložiti povrat imovine ili imovinske koristi eventualno stečene kažnjivim ponašanjem njihovim pravim vlasnicima. Ono što je nedvojbeno iz navedenih odredbi jeste da je jedina sankcija koja se može izricati osuđenim pred MKSJ kazna zatvora te da se druge sankcije, poput npr. smrtne kazne ili novčane kazne ne mogu izricati. Međutim, javila se dilema koja mjera kazne se može izricati učiniteljima predmetnih krivičnih djela, odnosno da li se učiniteljima može izricati i kazna doživotnog zatvora? Imajući u vidu da prethodno navedene odredbe Statuta upućuju pretresna vijeća da pri odmjeravanju kazne konsultuju i sudsku praksu bivše Jugoslavije vezanu za odmjeravanje iste, to bi značilo da se učiniteljima takvih krivičnih djela kao najveća mjera kazne može odmjeriti i izreći kazna zatvora od najviše petnaest, odnosno dvadeset godina, s obzirom da je KZ SFRJ propisivao takve zatvorske

²⁴ Sanja Fabijanić Gagro, Marisabel Škorić, Zločin genocida u praksi međunarodnih kaznenih ad hoc tribunala, *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu*, br. 6, 2008, 1396.

²⁵ Izdvojeno mišljenje sudije Shahabuddeena u drugostepenoj odluci Žalbenog vijeća u predmetu Tadić (Tadić, *IT-94-1-A*, presuda o žalbi na kaznu od 26. siječnja 2000). Istina, u prvostepenoj presudi (iz 1997) u istom predmetu pretresno vijeće je zauzelo stav kako zločini protiv čovječnosti zbog svoje sistematske naravi i elementa rasprostranjenosti predstavljaju teže krivično djelo u odnosu na druge, obične ratne zločine. Međutim, treba istaći da sudska vijeća MKSJ niti u drugim predmetima (npr. Blaškić, Erdemović, Čelebići) nisu pristupala rangiranju težine predmetnih zločina, za razliku od vijeća Međunarodnog krivičnog suda za Ruandu (MKSR), koja su već u predmetu Kambanda uspostavila svojevrstnu hijerarhiju, odnosno ljestvicu zločina spram njihove prirode i težine, a koja prvo uključuje genocid, potom zločine protiv čovječnosti te na kraju ostale ratne zločine. Vidi više u: Dijana Gracin, Stjepan Domjančić, Kritički osvrt na primjenu kazne oduzimanja slobode u praksi Međunarodnog kaznenog suda za bivšu Jugoslaviju nakon presude u predmetu Prlić i drugi, *Polemos*, vol. 21, br. 1, Zagreb 2018, 17-18. (dalje: D. Gracin, S. Domjančić, *Kritički osvrt na primjenu kazne oduzimanja slobode u praksi Međunarodnog kaznenog suda za bivšu Jugoslaviju nakon presude u predmetu Prlić i drugi*).

kazne.²⁶ Međutim, uvažavajući činjenicu da ovi maksimalni iznosi zatvorske kazne ni izbliza nisu u srazmjeri sa prirodom i težinom predmetnih zločina, MKSJ je pozivajući se na svoja ovlaštenja da donosi i novelira *Pravila o postupku i dokazima* u okviru istih predvidio da on može “izricati kazne zatvora koje će obuhvatiti čitavo preostalo vrijeme osuđenikova života”,²⁷ odnosno otvorio mogućnosti izricanja kazne doživotnog zatvora, kao svojevrsne alternative smrtnoj kazni.²⁸ S druge strane, pitanje maksimalnog trajanja kazne zatvora je ostalo otvoreno, s obzirom da isto nije definirano niti Statutom, niti nekim drugim propisom, a sudska praksa sa bivših jugoslovenskih prostora je po tom pitanju očigledno bila neprimjenjiva. U svakom slučaju maksimalna pravomoćno izrečena zatvorska kazna pred MKSJ iznosila je 40 godina.

MKSJ je prestao sa radom 2017. godine, a žalbeni postupci protiv pojedinih optuženih koji su u prvom stepenu procesuirani pred ovim sudom nastavljeni su pred haškim odjeljenjem *Međunarodnog rezidualnog mehanizma za krivične sudove*,²⁹ kao tijelom Ujedinjenih nacija koje predstavlja sukcesora MKSJ te koje je pored sprovođenja preostalih žalbenih postupaka nadležno i za eventualna ponovljena suđenja, odnosno sprovođenje postupaka preispitivanja pravosnažnih presuda donesenih od strane MKSJ, nadgledanje izvršenja kazni osuđenim pred ovim sudom, čuvanje i vođenje arhive MKSJ te vršenje drugih tzv. rezidualnih funkcija.³⁰

Sumarni pokazatelji rada MKSJ na procesuiranju ratnih zločina u Bosni i Hercegovini

U razdoblju od 1993. do 2017. godine tokom djelovanja MKSJ pred ovim međunarodnim *ad hoc* sudom ukupno je optužena, odnosno procesuirana 161 osoba za različite ratne zločine počinjene na prostorima Bosne i Hercegovine, Hrvatske, Kosova, Srbije i Sjeverne Makedonije. Od ovog broja 90 je pravomoćno osuđenih (55,8%), 18 osoba je oslobođeno od optužbi (11,2%), protiv 3-ice optuženih (R. Mladić, F. Simatović i J. Stanišić) u toku su postupci pred Međunarodnim rezidualnim mehanizmom za krivične sudove

²⁶ Istina, navedeni zakon je za ratne zločine uz spomenute zatvorske kazne alternativno predviđao i mogućnosti izricanja smrtno kazne, no ova kazna nije propisana Statutom te je samim time pred MKSJ neprimjenjiva.

²⁷ Pravilo 101 (A) Pravila o postupku i dokazima Međunarodnog kaznenog suda za bivšu Jugoslaviju od 11. februara 1994, IT/32/Rev. 21.

²⁸ U literaturi se navodi da je ovakvo postupanje vjerovatno nadilazilo ovlaštenja Suda predviđena Statutom. Dirk van Zyl Smit, *Oblici odmjerenja kazne u međunarodnom kaznenom pravosuđu*, *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu*, vol. 11, br. 2, Zagreb 2004, 1011.

²⁹ Pred odjeljenjem Mehanizma u Hagu su u međuvremenu okončani žalbeni postupci u predmetima Radovana Karadžića i Vojislava Šešelja, dok je žalbeni postupak u predmetu Ratka Mladića u toku. U toku su i ponovljenji postupci protiv Jovice Stanišića i Franka Simatovića. (Vidi: <https://www.icty.org/bcs/predmeti-pred-mrmks> pristup 17. januar 2021).

³⁰ Više u: Marin Bonačić, *Međunarodni rezidualni mehanizam za kaznene sudove: funkcije i odnos sa hrvatskim pravosuđem*, *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu*, vol. 64, br. 5-6, 2014, 1067-1078.

(1,9%), dok protiv 50 optuženih (31,1%) postupci nisu okončani stoga što su umrli tokom postupka ili su protiv istih optužnice povučene ili su njihovi predmeti ustupljeni nacionalnim sudovima pojedinih država sa prostora bivše SFRJ radi daljeg procesuiranja.³¹ Dakle, od ukupnog broja optuženih prema njih 108 (67%) do danas su okončani sudski postupci, pri čemu je 83,3% optuženih pravomoćno osuđeno, a 16,7% osoba je oslobođeno optužbi.

Tabela 1. *Procesuiranje ratnih zločina pred MKSJ.*

Područje	Osuđeni	Oslobođeni	Povučena optužnica	Ustupljeno	Umrli	U toku	Ukupno
Bosna i Hercegovina	75	8	7	10	12	1	113 70,2%
Ostala područja	15	10	13	3	5	2	48 29,8%
Sumarno	90 55,8%	18 11,2%	20 12,4%	13 8,1%	17 10,6%	3 1,9%	161

Nešto više od dvije trećine optuženih, odnosno 113 osoba (70,1%),³² procesuirano je zbog ratnih zločina počinjenih na prostorima Bosne i Hercegovine, što je i razumljivo imajući u vidu prirodu i razmjere oružanog sukoba u ovoj zemlji. Epilog sudskih postupaka vođenih pred nadležnim tijelima MKSJ može se sumarno statistički izraziti na način da je za zločine u Bosni i Hercegovini osuđeno 75 osobe (66,4%), 8 osoba je oslobođeno optužbi (7,1%), a u 1 predmetu (protiv Ratka Mladića) u toku je postupak pred žalbenim vijećem Međunarodog rezidualnog mehanizma za krivične sudove (odjeljenje u Hagu) (0,9%). Protiv 7 osoba optužbe su povučene (6,2%), 12 optuženih je umrlo prije ili tokom suđenja te su protiv njih postupci obustavljeni (10,7%), dok su predmeti 10-orice koji su prvobitno bili optuženi pred MKSJ za zločine u našoj zemlji ustupljeni bosanskohercegovačkom pravosuđu.³³ Zaključno se može konstatirati da su do danas pred MKSJ za ratne zločine na tlu Bosne i Hercegovine pravomoćno (do kraja) okončani postupci protiv 83 osobe, od kog broja je 90,4% osoba osuđeno, a 9,6% oslobođeno.³⁴ Premda su se u proteklom periodu mogle čuti odgovarajuće kritike na rad

³¹ Uporedi: <https://www.icty.org/bcs/cases/podaci-o-postupcima> (pristup: 20. januar 2021).

³² U izuzetno malom broju slučajeva optuženi, poput npr. Miloševića i Šešelja, su se teretili za zločine u Bosni i Hercegovini, ali i u drugim državama sa ex-jugoslovenskih prostora. Vidi npr: *Prosecutor v. Slobodan Milošević (IT-02-54-T)*, *Decision on Motion for Judgement of Acquittal, 2004*; *Prosecutor v. Vojislav Šešelj (IT-03-67-T)*, *Judgement of the Trial Chamber, 2016*, par. 188-189. Takvi optuženi su u navedenom tabelarnom prikazu uvršteni među procesuirane za ratne zločine u Bosni i Hercegovini.

³³ Vidi: <https://www.icty.org/bcs/cases> (pristup: 20. januar 2021).

³⁴ Prezentirani rezultati o procesuiranju ratnih zločina u Bosni i Hercegovini predstavljaju produkt analize podataka i informacija sadržanih na web stranici MKSJ, a koju su izvršili autori ovog rada.

tužilaštva MKSJ, prije svega vezane za način selekcioniranja optuženih protiv kojih će biti otvorene istrage i koji će biti procesuirani pred Sudom,³⁵ ali i kvalitet pripreme i zastupanja pojedinih optužnica, navedeni podaci ukazuju na relativno visok nivo uspješnosti Tužilaštva u zastupanju optužnica pred nadležnim vijećima MKSJ.

Zanimljivo je istaći da je od 75 pravomoćno osuđenih pred MKSJ za ratne zločine u Bosni i Hercegovini njih 18 osuđeno na temelju sporazuma o izjašnjenju o krivnji (*Plea Agreement*), a koje su zaključili sa tužilaštvom Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju.³⁶ Dakle, kod približno jedne četvrtine (24,0%) optuženih osuđujuće presude su donesene na osnovu ovog mehanizma konsenzualnog i sumarnog rješavanja krivičnih predmeta³⁷.³⁸

Što se tiče spolne strukture procesuiranih pred MKSJ dominantnu većinu optuženih i osuđenih čine muškarci. Jedina procesuirana i osuđena osoba ženskog pola pred spomenutim sudom je bila Biljana Plavšić, bivša ratna podpredsjednica Republike Srpske.³⁹

Kada je riječ o strukturi zločina počinjenih na prostoru Bosne i Hercegovine koji su procesuirani pred Haškim tribunalom treba istaći da je u značajnom broju predmeta optužnica ili presuda obuhvatala više ratnih zločina

³⁵ Kritičari rada MKSJ iz Srbije ističu da je pred Haškim tribunalom optuženo i osuđeno ubjedljivo najviše Srba te značajan dio vojnog i političkog rukovodstva srpskog naroda iz različitih država sa prostora bivše Jugoslavije, što prema njima predstavlja svjetsni oblik diskriminacije srpskog naroda. Vidi: Goran Petronijević, Neprincipijelnost u primeni pravnih standarda u radu MKSJ-a, u: Jovan Čirić (ur), *Haški tribunal između prava i politike*, Beograd 2013, 139-141. Međutim, pojedini srbijanski autori, kao odgovor na ovakve tvrdnje, ukazuju na činjenicu da su *etnički Srbi učestvovali u gotovo svim konfliktima na prostorima bivše Jugoslavije, da je srpska strana imala značajnu vojnu nadmoć i najorganizovanije vojne formacije, naročito u Bosni i Hercegovini i Kosovu, te da je počinila i najveći broj zločina, posebno onih najtežih, uključujući i genocid u Srebrenici*. Upravo navedene činjenice predstavljaju objektivne razloge zbog kojih je pred MKSJ procesuirano i osuđeno najviše Srba te snažan argument da politika procesuiranja ratnih zločina pred MKSJ nije bila pristrasna i diskriminatorna prema Srbima. Tako: Vojin Dimitrijević, Vidan Hadži-Vidanović, Ivan Jovanović, Žarko Marković, Marko Milanović, *Haške nedoumice: Poznato i nepoznato o Međunarodnom krivičnom tribunalu za bivšu Jugoslaviju (drugo izdanje)*, Beograd 2013, 39-41. (dalje: V. Dimitrijević, V. Hadži-Vidanović, I. Jovanović, Ž. Marković, M. Milanović, *Haške nedoumice: Poznato i nepoznato o Međunarodnom krivičnom tribunalu za bivšu Jugoslaviju*).

³⁶ Tužilaštvo Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju zaključilo je sporazume o izjašnjenju o krivnji sa ukupno 20 optužnih. Dva preostala sporazuma odnosila su se na zločine počinjene na području Republike Hrvatske, a zaključeni su sa Milanom Babićem i Miodragom Jokićem.

³⁷ Najveći broj sporazuma zaključen je u početnim razdobljima rada MKSJ te se od 2001. do 2003. godine čak 13 optuženih pred MKSJ izjasnilo krivim na temelju predmetnog sporazuma. Jenia Iontcheva Turner, Plea Bargaining and International Criminal Justice, *The University of the Pacific Law Review*, vol. 48, 2017, 228.

³⁸ O benefitima i nedostacima primjene sporazuma u procesuiranju ratnih zločina vidi više u: Vedad Gurda, Sporazumi o priznanju krivnje za ratne zločine u Bosni i Hercegovini: između pokajanja i konsenzualne pravde, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Tuzli*, god. 6, br. 1-2, 2020, 34-40.

³⁹ Vidi: *Prosecutor v. Biljana Plavšić (IT-00-39&40/1-S)*, *Sentencing Judgement*, 2003.

definiranih Statutom MKSJ. U kvantitativnom smislu najmanji je broj procesuiranih a shodno teme i osuđenih za zločin genocida, kao najteži ratni zločin, odnosno „zločin nad zločinima“, a zbog visoko postavljenih standarda dokazivanja tzv. genocidne namjere (*dolus specialis*), koja predstavlja subjektivni elemenat ovog zločina.⁴⁰

Tabela 2. *Procesuiranje zločina genocida u Bosni i Hercegovini pred MKSJ.*

Osuđeni	Oslobodeni	Povučena optužnica nakon sporazuma	Ustupljeno Sudu Bosne i Hercegovine	Umrli tokom postupka	U toku	Ukupno
6	8	3	1	3	1	22

Iz navedenog tabelarnog prikaza vidljivo je da su povodom zločina genocida ili saučesništva u genocidu u širem smislu procesuirane 22 osobe, pri čemu su se sve optužbe odnosile na djelovanje srpskih snaga na području Bosne i Hercegovine. Za dati zločin pred nadležnim vijećima pravomoćno su osuđeni: Radoslav Krstić, Zdravko Tolimir, Vujadin Popović, Ljubiša Beara i Radovan Karadžić. Pretresno vijeće MKSJ je prvostepenom presudom za zločin genocida osudilo i Ratka Mladića, u čijem predmetu je u toku žalbeni postupak pred Međunarodnim rezidualnim mehanizmom za krivične sudove. Premda su se pojedini optuženici, poput Karadžića i Mladića, teretili i za vršenje genocida i u drugim općinama u Bosni i Hercegovini, sudska vijeća MKSJ su u svojim pravosnažnim presudama izvan svake razumne sumnje utvrdila da su jedino zločini koje su vršili pojedini pripadnici policijskih snaga i vojske Republike Srpske na području Srebrenice u julu 1995. godine imali sva obilježja zločina genocida, uključujući i tzv. genocidnu namjeru.⁴¹

⁴⁰ O značenju i problemima u dokazivanju genocidne namjere opširnije u: Kai Ambos, What Does „Intent to Destroy in Genocide Mean?, *Internationa Review of the Red Cross*, vol. 91, no. 876, 2009, 833-858; Enis Omerović, Suvremene doktrinarne postavke i koncept međunarodnog krivičnog suda o specifičnoj namjeri kod zločina genocida, *Anali Pravnog fakulteta u Zenici*, vol. 5, br. 10, 2012, 173-199; S. Karović, Kompleksnost utvrđivanja postojanja genocidne namjere, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu*, god. 51, br. 1, 2014, 119-139.

⁴¹ Više u: Vedad Gurda, The Prosecution of Genocide in Bosnia and Herzegovina Before International, Domestic and National Courts of Other Jurisdictions, *Monumenta Srebrenica*, god. 4, 2015, 45-46. (dalje: V. Gurda, *The Prosecution of Genocide in Bosnia and Herzegovina*).

Na kraju vrijedi analizirati i sudsku politiku sankcioniranja za ratne zločine koja je kreirana u praksi MKSJ.

Tabela 3. *Izrečene kazne zatvora za ratne zločine u Bosni i Hercegovini od strane MKSJ.*

Visina kazne	Kazna do 5 god	Kazna preko 5 do 10 god	Kazna preko 10 do 15 g	Kazna preko 15 do 20 g	Kazna preko 20 do 30.	Kazna preko 30 do 45	Kazna doživotnog zatvora
Redovni krivični postupak	5	12	8	14	9	3	6
Sporazum o priznanju krivnje	4	3	4	6	---	1	---
Zbirno	9 12,0%	15 20,0%	12 16,0%	20 26,7%	9 12,0%	4 5,3%	6 8,0%

Kao što je prethodno isticano Statutom i Pravilima o postupku i dokazima je propisano da se učiniteljima bilo kojeg od zločina iz nadležnosti Haškog tribunala može izreći kazna doživotnog zatvora te kazna zatvora, pri čemu kada je riječ o potonjoj kazni navedenim pravnim aktima nije definiran ni minimum niti maksimum iste. Ono što je primjetno iz navedenog tabelarnog prikaza jeste da su šestorici pravomoćno osuđenih izrečene kazne doživotnog zatvora. Na kaznu doživotnog zatvora su osuđeni Zdravko Tolimir, Ljubiša Beara, Drago Nikolić,⁴² Radovan Karadžić⁴³ te Stanislav Galić i Milan Lukić. Prva četvorica su, između ostalog, osuđeni za zločin genocida u Srebrenici, dok je Stanislav Galić, komandant Sarajevsko-romanijskog korpusa Vojske Republike Srpske osuđen za kršenje zakona i običaja ratovanja te zločine protiv

⁴² V. Gurda, *The Prosecution of Genocide in Bosnia and Herzegovina*, 46.

⁴³ Radovan Karadžić je u prvostepenom postupku bio sankcioniran kaznom zatvora od 40 godina, da bi u drugostepenom postupku koji je okončan 2019. Žalbena vijeće Mehanizma, prihvatilo žalbu tužitelja i optuženog sankcioniralo kaznom doživotnog zatvora. Vidi: https://www.irmct.org/sites/default/files/cases/public-information/cis_karadzic_bcs.pdf (pristup: 27. februar 2021).

čovječnosti nad stanovništvom Sarajeva,⁴⁴ a Milan Lukić za iste vrste zločina u Višegradu.⁴⁵

Što se tiče kazni zatvora u vremenski ograničenom trajanju uočava se da je približno 3/4 osuđenih (njih 57) sankcionirano kaznom zatvora do 20 godina, dok je prema 19 osuđenih (25,3%) izrečena kazna zatvora preko 20 godina. Najstrožije zatvorske kazne u vremenski ograničenom trajanju izrečene su Goranu Jelisiću⁴⁶ i Milomiru Stakiću,⁴⁷ koji su osuđeni na po 40 godina zatvora,⁴⁸ dok je najmanjom kaznom od 2 godine sankcioniran Amir Kubura.⁴⁹ Također, da se uočiti da su kazne koje su izrečene u predmetima povodom zaključenih sporazuma o pozitivnom izjašnjenju o krivnji načelno blaže u odnosu na kazne koje su izrečene u redovnom krivičnom postupku, što je i razumljivo s obzirom na prirodu ovog instituta te da su se kretale do najviše 20 godina, izuzev u jednom postupku.⁵⁰ Na kraju vrijedi istaći da prosjek izrečenih kazni zatvora u vremenski ograničenom trajanju protiv svih pravomoćno osuđenih za ratne zločine u Bosni i Hercegovini pred sudskim vijećima MKSJ iznosi 15,8 godina.⁵¹

Zaključno se može konstatirati da se ocjene o politici sankcioniranja, odnosno kažnjavanja, koju su u svom radu kreirala sudska vijeća MKSJ, kreću od toga da je ista prestroga do toga da je isuviše blaga i nesrazmjerna prirodi i težini počinjenih zločina, a kakve ocjene se nerijetko mogu čuti od strane žrtava

⁴⁴ Optuženom Galiću je prvostepenom presudom Pretresnog vijeća bila izrečena kazna zatvora 20 godina, no Žalbeno vijeće je usvojilo žalbu tužitelja i optuženom izreklo kaznu doživotnog zatvora. *Tužitelj v. Stanislav Galić (IT-98-29-A), Presuda Žalbenog vijeća, 2006, Dispozitiv i par. 456.*

⁴⁵ *Tužitelj v. Milan Lukić i Sredoje Lukić (IT-98-32/1-A), Presuda Žalbenog vijeća, 2012, Dispozitiv i par. 669.*

⁴⁶ *Tužitelj v. G. Jelisić (IT-95-10-T), Presuda, Žalbenog vijeća, 2001, IV, par (7).* Sumarno o ovom predmetu vidi u: Agnieszka Szpak, National, Ethnic, Racial, and Religious Groups Protected against Genocide in the Jurisprudence of the ad hoc International Criminal Tribunals, *The European Journal of International Law*, vol. 23, no. 1, 2012, 166-167.

⁴⁷ Stakiću je Pretresno vijeće u prvostepenom postupku bilo izreklo kaznu doživotnog zatvora (v. *Tužitelj v. Milomir Stakić (IT-97-24-A), Presuda Pretresnog vijeća, 2003, Dispozitiv*), međutim u drugostepenom postupku Žalbeno vijeće je izreklo pravomoćnu kaznu zatvora u trajanju od 40 godina. Vidi: *Tužitelj v. Milomir Stakić (IT-97-24-A), Presuda Žalbenog vijeća, 2006, Dispozitiv i par. 428.*

⁴⁸ Vrijedi napomenuti da je Radoslavu Krstiću, kao prvom osuđeniku koji je pred MKSJ osuđen za zločin genocida u Srebrenici, u prvostepenom postupku odlukom pretresnog vijeća za navedeni zločin bila izrečena kazna zatvora od 46 godina, međutim u drugostepenom postupku žalbeno vijeće je preinačilo odluku pretresnog vijeća i optuženom izreklo kaznu zatvora od 35 godina. Vidi: Fulvio Maria Palombino, Should Genocide Subsume Crimes Against Humanity? Some Remarks in the Light of the Krstić Appeal Judgment, *Journal of International Criminal Justice*, vol. 3, no. 3, 2005, 778-789.

⁴⁹ *Tužitelj v. Enver Hadžihanović i Amir Kubura (IT-01-47-A), Presuda Žalbenog vijeća, 2008, par. 358.*

⁵⁰ Riječ je o postupku protiv Gorana Jelisića.

⁵¹ Pri tome, prosječno izrečena kazna zatvora onima koji su osuđeni u redovnom krivičnom postupku iznosi 16, 5 godina, a onima koji su osuđeni na temelju sporazuma o pozitivnom izjašnjenju o krivnji 13,9 godina.

predmetnih zločina ili njihovih porodica.⁵² Potonje stajalište je svakako bliže istini tim prije jer su pred Sudom većinom procesuirani vojni komandanti i politički lideri, koji su u nemalom broju slučajeva bili neposredni nalogodavci ili ideolozi datih zločina. Također, rezultati pojedinih istraživanja ukazuju na nedosljednost sudskih vijeća MKSJ u ocjeni pojedinih olakšavajućih i otežavajućih okolnosti te generalno na nekonzistentnost u politici odmjeraivanja kazni.⁵³

Na kraju, bez obzira što su se od strane opće i naučne javnosti mogli čuti određeni prigovori vezani za uspostavu i rad ovog suda, a koji su se odnosili na navodnu nelegalnu i pravno neutemeljenu uspostavu suda, selektivni pristup u optuživanju i procesuiranju pojedinaca osumnjičenih za vršenje ratnih zločina, neadekvatnu kaznenu politiku itd, neupitna je činjenica da je MKSJ ostvario i značajna postignuća u svom radu te ostavio zavidno pravno naslijeđe. Prije svega, isti je doprinio razvijanju kulture osude i sankcioniranja teških kršenja međunarodnog prava i ratnih zločina, ponudio je izvjesnu satisfakciju žrtvama, dao je odgovarajući doprinos u utvrđivanju činjenica i historijske istine vezane za navedene zločine, utvrdio značajne pravne standarde u oblasti međunarodnog krivičnog prava, doprinio je nastanku i razvoju drugih međunarodnih i internacionaliziranih krivičnih sudova, razvoju vladavine prava itd.⁵⁴

Suđenja za ratne zločine u Bosni i Hercegovini pred domaćim pravosuđem

Osim pred MKSJ značajan broj osoba optuženih za ratne zločine u Bosni i Hercegovini procesuiran je i pred bosansko-hercegovačkim pravosuđem. Isključiva nadležnost za procesuiranje datih zločina pripada Sudu Bosne i Hercegovine, odnosno Odjelu I za ratne zločine ovog suda,⁵⁵ koji sprovodi sudske postupke na temelju formalnih akata optuženja (optužnica) podignutih od strane tužilaca Tužilaštva Bosne i Hercegovine, a u skladu sa

⁵² V. Dimitrijević, V. Hadži-Vidanović, I. Jovanović, Ž. Marković, M. Milanović, *Haške nedoumice: Poznato i nepoznato o Međunarodnom krivičnom tribunalu za bivšu Jugoslaviju (drugo izdanje)*, 56.

⁵³ D. Gracin, S. Domjančić, *Kritički osvrt na primjenu kazne oduzimanja slobode u praksi Međunarodnog kaznenog suda za bivšu Jugoslaviju nakon presude u predmetu Prlić i drugi*, 33.

⁵⁴ Marina Žagar, Međunarodni kazneni tribunal za bivšu Jugoslaviju: Pregled nekih postignuća i kritika, *Pravnik: Časopis za pravna i društvena pitanja*, vol. 47, br. 94, 2013, 20-35.

⁵⁵ Odjel I za ratne zločine Suda Bosne i Hercegovine počeo je sa radom 2005. godine, a nastao je kao dio sporazuma zaključenog 2003. godine između MKSJ i Visokog predstavnika za mir u Bosni i Hercegovini, u okviru nastojanja da se u dogledno vrijeme okonča rad MKSJ kao *ad hoc* suda te uspostave nacionalne institucije koje će vršiti efikasno procesuiranje ratnih zločina na prostorima bivše Jugoslavije u duhu fer i poštenog suđenja. Tako: M. Kreho, et al. (ur), *10 godina Odjela I za ratne zločine Suda BiH*, Sud Bosne i Hercegovine, Sarajevo 2015, 10-13; Olga Martin-Ortega, Prosecuting War Crimes at Home: Lessons from the War Crimes Chamber in the State Court of Bosnia and Herzegovina, *International Criminal Law Review*, 2012, 592.

Krivičnim zakonom Bosne i Hercegovine,⁵⁶ Zakonom o krivičnom postupku Bosne i Hercegovine⁵⁷ i Krivičnim zakonom bivše SFRJ. Pod grupom krivičnih djela koja se kolokvijalno označavaju kao ratni zločini, a koja su predmetom ovih postupaka, podrazumijeva se više krivičnih djela iz glave XVII Krivičnog zakona Bosne i Hercegovine, koja nosi naziv *Krivična djela protiv čovječnosti i vrijednosti zaštićenih međunarodnim pravom*, a u koja spadaju: *genocid (čl. 171), zločini protiv čovječnosti (čl. 172), ratni zločin protiv civilnog stanovništva (čl. 173), ratni zločin protiv ranjenika i bolesnika (čl. 174), ratni zločin protiv ratnih zarobljenika (čl. 175), organiziranje grupe ljudi i podstrekavanje na učinjenje krivičnih djela genocida, zločina protiv čovječnosti i ratnih zločina (čl. 176), protupravno ubijanje i ranjavanje neprijatelja (čl. 177), protupravno oduzimanje stvari od ubijenih i ranjenih na ratištu (čl. 178), povrede zakona ili običaja rata (čl. 179), povreda parlamentara (čl. 181), neopravdano odgađanje povratka ratnih zarobljenika (čl. 182) te uništavanje kulturnih, historijskih i religijskih spomenika (čl. 183)*, a koja su učinjena na temelju individualne ili komandne odgovornosti.

Shodno odredbama čl. 27a. *Zakona o krivičnom postupku Bosne i Hercegovine Sud Bosne i Hercegovine* na prijedlog stranaka ili branioca može prenijeti vođenje postupka drugom sudu na čijem je području pokušano ili učinjeno krivično djelo iz grupe ratnih zločina. Na temelju ovog zakonskog ovlaštenja Sud Bosne i Hercegovine je u proteklom periodu nerijetko vršio ustupanja vođenja krivičnih postupaka iz oblasti ratnih zločina drugim sudovima u Bosni i Hercegovini, pri čemu su takvi postupci radi suđenja u prvom stepenu ustupani kantonalnim sudovima u Federaciji Bosne i Hercegovine i okružnim sudovima u Republici Srpskoj, kao i Osnovnom sudu Brčko distrikta Bosne i Hercegovine, te Vrhovnom sudu Federacije Bosne i Hercegovine, Vrhovnom sudu Republike Srpske ili Apelacionom sudu Brčko distrikta Bosne i Hercegovine radi suđenja u drugom stepenu.

Prema podacima Misije OSCE-a u Bosni i Hercegovini u razdoblju od 2004. do kraja 2019. godine pred sudovima u Bosni i Hercegovini iz oblasti ratnih zločina završeno je 577 postupaka prema 873 optuženih. Od tog broja pred pravosuđem entiteta i Brčko distrikta Bosne i Hercegovine okončano je 327 predmeta prema nešto više od 400 optuženih⁵⁸. S obzirom da sudske odluke

⁵⁶ „Službeni glasnik Bosne i Hercegovine“, br. 3/03, 32/03, 37/03, 54/04, 61/04, 30/05, 53/06, 55/06, 32/07, 8/10, 47/14, 22/15, 40/15 i 35/18.

⁵⁷ „Službeni glasnik Bosne i Hercegovine“, br. 3/03, 32/03, 36/03, 26/04, 63/04, 13/05, 48/05, 46/06, 76/06, 29/07, 53/07, 76/07, 15/08, 58/08, 12/09, 16/09, 93/09, 72/13 i 65/18.

⁵⁸ Pri tome, pred sudovima u FBiH završeno je 192 postupka, u RS-u 117 postupaka te pred pravosuđem Brčko distrikta 18 postupaka. Nažalost, izvještaji OSCE-a ne sadrže podatke o broju procesuiranih lica pred entitetskim i pravosuđem Brčko distrikta. Vidi: <https://www.osce.org/files/f/documents/b/b/451411.pdf> (pristup: 9. mart 2021). Međutim, kada se od sveukupnog broja optuženih i procesuiranih za ratne zločine u Bosni i Hercegovini (873) oduzme broj procesuiranih pred Sudom BiH u navedenom razdoblju, a do kojeg su autori ovog rada došli u okviru svoga istraživanja, dolazi se do prethodno navedenog broja od više od 400 procesuiranih pred pravosuđem entiteta i Brčko distrikta Bosne i Hercegovine.

entitetskih i sudova u Brčko distriktu nisu javno dostupne, autori ovog rada su se obraćali Viskom sudskom i tužilačkom vijeću Bosne i Hercegovine (VSTV BiH) sa zahtjevom za dostavu podataka o broju procesuiranih za predmetne zločine pred spomenutim sudovima te izrečenim kaznama, no nažalost traženi podaci nam nisu dostavljeni. Iz tih razloga u ovom radu nije bilo moguće izvršiti analizu rada entitetskog pravosuđa i sudova Brčko distrikta na predmetima ratnih zločina. S druge strane, sve presude Suda BiH su javno dostupne te će se u nastavku analizirati sumarni podaci o aktivnostima ovog suda na procesuiranju ratnih zločina.

Od početka rada Suda Bosne i Hercegovine (dalje: Sud BiH) 2005. pa do kraja 2020. godine pred ovim pravosudnim forumom za ratne zločine počinjene na prostorima Bosne i Hercegovine pravomoćno je procesuirano 400 osoba i to za krivična djela genocida, zločina protiv čovječnosti, ratnih zločina protiv civilnog stanovništva te ratnih zločina protiv ratnih zarobljenika. Od prethodno navedenog broja procesuiranih njih nešto više od dvije trećine (67,2%), odnosno 269 je osuđeno, dok je približno jedna trećina (32,2%) oslobođena. U odnosu na navedene sumarne omjere nešto manji udio osuđenih (54,1%) u odnosu na oslobođene (45,9%) bilježi se kod genocida, što je i razumljivo s obzirom na kompleksnost dokazivanja genocidne namjere kao specifičnog elementa ovog krivičnog djela. Približno jedna polovina (48,3%) osuđenih je oglašena krivim za genocid i zločine protiv čovječnosti kao najteža krivična djela. Sve optužbe i osude za zločin genocida odnosile su se na zlodjela koja su pripadnici policijskih snaga i Vojske Republike Srpske izvršili nad bošnjačkim stanovništvom Srebrenice u julu 1995. godine.⁵⁹

---

⁵⁹ Za zločin genocida u Srebrenici pravosnažno su osuđeni: Željko Ivanović, Milenko Trifunović, Aleksandar Radovanović, Slobodan Jakovljević, Branislav Medan, Brano Džinić, Duško Jević, Mendeljev Đurić, Petar Mitrović, Slavko Perić, Milorad Trbić, Ostoja Stanišić i Radimir Vuković.

Tabela 4. *Struktura procesuiranih ratnih zločina pred Sudom BiH.*

Vrsta odluke	Genocid	Zločini protiv čovječnosti	Ratni zločin protiv civilnog stanovništva	Ratni zločin protiv ratnih zarobljenika	Ostali ratni zločini	Zbirno
Osuđeni	13	117	130	9	0	269
Oslobodeni	11	57	59	2	0	129
Optužba odbijena	0	2	0	0	0	2
Ukupno procesuirani	24	176	189	11	0	400

Od sveukupnog broja pravomoćno osuđenih njih 36 (13,3%) je osuđeno na temelju sporazuma o priznanju krivnje kao konsenzualne i sumarne forme rješavanja krivičnopravnih predmeta. Ovakav udio osuđujućih presuda zasnovanih na sporazumu o priznanju krivnje je manji u odnosu na praksu MKSJ (24,3%), što se može smatrati pozitivnim ili negativnim u zavisnosti od toga da li se na primjenu odnosnog instituta gleda iz perspektive zagovornika ili protivnika njegove primjene.

Na kraju, posebno je interesantno analizirati i politiku sankcioniranja osuđenih za ratne zločine pred Sudom Bosne i Hercegovine.

Tabela 5. *Izrečene kazne za ratne zločine pred Sudom BiH.*

Visina kazne	Kazna do 5 god	Kazna preko 5 do 10 god	Kazna preko 10 do 15 g	Kazna preko 15 do 20 g	Dugotrajni zatvor od 21 do 30.	Dugotrajni zatvor od 31 do 45.
Genocid	1	0	1	9	1	1
Zločini protiv čovječnosti	6	36	30	20	18	7
Ratni zločin protiv civila	36	60	30	3	1	0
Rz protiv ratnih zarobljenika	5	3	1	0	0	0
Ostali ratni zločini	0	0	0	0	0	0
Zbirno	48	99	62	32	20	8

Sudska vijeća Suda BiH su 241 osuđenika za ratne zločine sankcionirala kaznom zatvora (89,6%), dok je prema 28 izrečena kazna dugotrajnog zatvora (11,4%). Pri tome, u slučaju 147 osuđenih kojima je izrečena kazna zatvora (54,6%), ista je izrečena ispod posebnog minimuma od 10 godina, odnosno primjenjen je institut ublažavanja kazne. Prosjek izrečenih kazni (zatvora i dugotrajnog zatvora) svim osuđenim pred Sudom BiH u posmatranom periodu je 11,51 godina.⁶⁰ Sve kazne dugotrajnog zatvora, izuzev u jednom slučaju, izrečene su za genocid i zločine protiv čovječnosti, kao najteže oblike ratnih zločina.

Imajući u vidu da su za ovu grupu krivičnih djela odredbama KZ BiH propisane kazna zatvora od najmanje 10 godina do najviše 20 godina ili alternativno kazna dugotrajnog zatvora od 21 do 45 godina, a da prosjek sveukupno izrečenih kazni iznosi 11,35 godina te da se kreće neznatno iznad posebnog minimuma zapriječene kazne zatvora, može se zaključiti da je Sud BiH tokom posmatranog period (2005-2020) baštiniio blagu politiku kažnjavanja osuđenih za ratne zločine.⁶¹ Dali su izrečene kazne u svakom konkretnom slučaju bile adekvatne i srazmjerne prirodi i težini učinjenog djela, ličnim svojstvima učinitelja te drugim okolnostima koje se vrednuju prilikom odmjeravanja kazne, sasvim je drugo pitanje koje bi bilo značajno istražiti.

Zaključujući izlaganja o procesuiranju ratnih zločina pred Sudom BiH može se konstatirati da je u posmatranom petnaestogodišnjem periodu urađeno jako puno, ali da je pred navedenim sudom još izuzetno mnogo posla. Naime, sa krajem 2020. godine pred ovim sudom bio je u toku ogroman broj krivičnih postupaka protiv čak 356 optuženih lica.⁶² Međutim, ukoliko se uzme u obzir činjenica da Tužilaštvo Bosne i Hercegovine ima u radu ogroman broj neriješenih predmeta iz oblasti ratnih zločina,⁶³ čak i pod pretpostavkom da

⁶⁰ Pri tome, prosjek izrečenih kazni osuđenim u redovnom krivičnom postupku je 12,1 godina, a u postupku okončanom primjenom sporazuma o priznanju krivnje 7,7 godina.

⁶¹ Istina, treba istaći da su u određenom broju krivičnih predmeta sudska vijeća Suda BiH primjenjivala KZ SFRJ kao zakon koji je važio u vrijeme učinjenja ovih zločina, a koji je za navedene zločine propisivao mogućnosti izricanja *kazne zatvora u minimalnom trajanju od 5 godina*. Međutim, ova činjenica ne može dovesti pod znak pitanja ocjenu da Sud BiH baštini blagu politiku kažnjavanja, s obzirom da je takav broj predmeta relativno mali. Više u: M. Kreho, et al. (ur), *10 godina Odjela I za ratne zločine Suda BiH*, Sarajevo 2015, 28-29

⁶² Navedeni podatak predstavlja rezultat analize autora ovog rada svih predmeta ratnih zločina koji su sa 31. decembrom 2020. godine *bili u toku* pred Odjelom I Suda Bosne i Hercegovine, a koji su dostupni na: <http://www.sudbih.gov.ba/> (pristup 31.12.2021).

⁶³ Zvanični podaci o broju predmeta iz oblasti ratnih zločina koji su bili u radu ovog tužilaštva krajem 2020. godine autorima ovog rada nisu bili dostupni. Međutim, prema podacima VSTV-a BiH krajem 2019. godine u Tužilaštvu Bosne i Hercegovine je bilo 447 neriješenih predmeta ratnih zločina sa čak 4.223 osumnjičenih. Vidi: Joanna J. Korner, *Unapređenje procesuiranja predmeta ratnih zločina na državnom nivou u Bosni i Hercegovini, Izvještaj o napretku*, Misija OSCE u BiH i Ambasada Velike Britanije, Sarajevo 2020, 9. Za pretpostaviti je da je taj broj i na kraju 2020. bio izuzetno veliki, s obzirom da su tužioci Odjela I Tužilaštva Bosne i Hercegovine tokom ove godine podigli svega 15 optužnica za predmetna krivična djela. Više u: Emina Dizdarević, *Polovina tužilaca za ratne zločine u 2020. provela u sudnici manje od deset dana*

značajan broj istih u skladu sa tzv. *Revidiranom državnom strategijom za rad na predmetima ratnih zločina*⁶⁴ bude ustupljen sudovima entiteta i Brčko distrikta, može se pretpostaviti da će procesuiranje predmetnih zločina potrajati dugi niz godina te da neće biti okončano do kraja 2023. godine, a kako je proicirano spomenutom strategijom^{65, 66}.

Procesuiranje ratnih zločina u Bosni i Hercegovini pred inostranim sudovima

Osim pred MKSJ i bosanskohercegovačkim pravosuđem određeni broj ratnih zločina počinjenih tokom oružanih sukoba u Bosni i Hercegovini procesuiran je i pred pravosudnim organima pojedinih inostranih država. Riječ je o postupcima koji su vođeni pred njemačkim i austrijskim sudovima, sudovima određenih skandinavskih država (Danske, Norveške i Švedske) te pravosuđem pojedinih država sa prostora bivše Jugoslavije (Hrvatske, Srbije i Crne Gore).

Kada su u pitanju postupci pred njemačkim sudovima treba istaći da su ti sudovi na temelju univerzalne jurisdikcije procesuirali nekoliko pripadnika Vojske Republike Srpske za zločin genocida nad bošnjačkim stanovništvom u više općina u Bosni i Hercegovini. Kao rezultat tih postupaka pred njemačkim pravosuđem pravomoćno su osuđeni Nikola Jorgić za zločin genocida na području općine Doboj, Đurađ Kušljić za isti zločin na području Kotor Varoši te Maksim Sokolović za saučesništvo u genocidu u Osmacima kod Zvornika, dok je Novislav Đajić oslobođen optužbi za zločin genocida nad bošnjačkim stanovništvom u Foči.⁶⁷

S druge strane, pred austrijskim pravosuđem za ratne zločine u Bosni i Hercegovini procesuiran je Duško Cvjetković, koji je u prvostepenom postupku bio oglašen krivim po pojedinim tačkama optužnice, ali je u žalbenom postupku 1995. godine oslobođen svih optužbi.⁶⁸

(<https://detektor.ba/2021/02/11/polovina-tuzilaca-za-ratne-zlocine-u-2020-provela-u-sudnici-manje-od-deset-dana/> pristup: 17.03.2021).

⁶⁴ Strategija je pripremljena 2018. godine, međutim nakon više neuspješnih pokušaja od strane Vijeća ministara Bosne i Hercegovine usvojena je tek 24. 9. 2020. godine. Predloženi tekst Strategije dostupan je na: http://www.mpr.gov.ba/web_dokumenti/drzavna%20strategije%20za%20rad%20na%20predmetima%20rz.pdf (pristup: 17.03.2021).

⁶⁵ Isto, 6.

⁶⁶ To pogotovo iz razloga što se tokom posljednjih godina bilježi slabija dinamika procesuiranja ratnih zločina. Uporedi: Dževad Mahmutović, Mirna Alibegović, Status and Perspectives of War Crimes Processing in Bosnia and Herzegovina, *Human Research in Rehabilitation*, vol. 9, no 2, 2019, 63-64.

⁶⁷ Vidi više u: V. Gurda, *Procesuiranje genocida u Bosni i Hercegovini*, 39

⁶⁸ Uporedi: *Izgnubljeni ratni zločinci* (<https://www.cin.ba/prica-19-izgnubljeni-ratni-zlocinci/> pristup: 23. mart 2021); *Cvjetković ponovo pred sudom* (<http://www.infobiro.ba/article/495401>, pristup: 23. mart 2021).

Kada je riječ o procesuiranju ratnih zločina u Bosni i Hercegovini pred pravosuđem nekih skandinavskih zemalja, prvi takav proces je vodilo dansko pravosuđe protiv Refika Sarića i istog osudilo za pomaganje stražarima HVO-a u vršenju ratnih zločina nad zarobljenicima u logoru Dretelj kod Čapljine.⁶⁹ Za zločine u logoru Dretelj u prvoj dekadi ovog vijeka vođeni su krivični postupci i pred norveškim pravosuđem, a protiv Mirsada Repka koji se teretio da je kao pripadnik HOS-a učestvovao u mučenjima zarobljenika srpske nacionalnosti. Optuženi Repak je 2010. godine pravosnažno oglašen krivim za navedene zločine i osuđen na kaznu zatvora u trajanju od 8 godina.⁷⁰ Zločini u logoru Dretelj procesuirani su i pred pravosuđem Kraljevine Švedske, gdje je 2006. godine vođen krivični postupak protiv državljanina Švedske Džekija Arklova. On je optužen da je kao plaćeni pripadnik HVO-a učestvovao u vršenju zločina nad ratnim zarobljenicima Armije RBiH i civilima bošnjačke nacionalnosti u logoru Dretelj, Gabela, Silos, kao i drugim logorima tokom 1993. godine. Tokom suđenja priznao je većinu tačaka optužnice i osuđen je za predmetne zločine.⁷¹ Na kraju, pred švedskim pravosuđem za zločine u logoru Dretelj 2011. godine osuđen je i pripadnik HOS-a Ahmet Makitan te mu je izrečena zatvorska kazna od 5 godina.⁷²

Osim u zapadno-evropskim državama sudski postupci za ratne zločine u Bosni i Hercegovini vođeni su i pred pravosuđem država iz okruženja.

Najveći broj krivičnih postupaka za ratne zločine u Bosni i Hercegovini vodio se ili se još uvijek vodi pred srbijanskim pravosuđem, koji su tokom zadnje decenije uglavnom procesuirani pred Vijećem za ratne zločine Višeg suda u Beogradu i Odjeljenjem za ratne zločine Apelacionog suda u Beogradu. Do kraja 2020. godine pred srbijanskim sudovima otvoreno je 78 predmeta za ratne zločine, od čega su se 44 predmeta odnosila na zločine počinjene na području Bosne i Hercegovine.⁷³ Pri tome, sa navedenim datumom 18 predmeta bilo je nezavršeno i nalazilo se u nekom od stadija krivičnog postupka, dok je 26 postupaka bilo pravosnažno okončano te su u okviru istih 33 osobe (70,2%) osuđene za neki od ratnih zločina počinjenih tokom rata na prostoru Bosne i

⁶⁹ Antonio Cassese, On the Current Trends towards Criminal Prosecution and Punishment of Breaches of International Humanitarian Law, *European Journal of International Law*, vol. 9, no. 1/1998, 6-7.

⁷⁰ Frederiek De Vlaming, Kate Clark, War Reparations in Bosnia and Herzegovina: Individual Stories and Collective Interests, in: Dubravka Zarkov, Marlies Glasius (eds), *Narratives of Justice In and Out of the Courtroom: Former Yugoslavia and Beyond*, Springer 2014, 170-171. (dalje: F. De Vlaming, K. Clark, *War Reparations in Bosnia and Herzegovina*).

⁷¹ Sud je optuženom utvrdio kaznu od 8 godina zatvora, ali ista nije izrečena, s obzirom da se u trenutku suđenja optuženi Arklov nalazio na izdržavanju doživotne zatvorske kazne zbog ubistva dvojice policajaca, koja je izvršio prilikom pljačke jedne banke u Švedskoj 1999. godine. Više u: Mark Klamber, International Criminal Law in Swedish Courts: The Principle of Legality in the Arklöv Case, *International Criminal Law Review*, vol. 9, no. 2, 2009, 395-409.

⁷² F. De Vlaming, K. Clark, *War Reparations in Bosnia and Herzegovina*, 172.

⁷³ Ostali predmeti vezani su za procesuiranje ratne zločina počinjenih na prostorima Srbije, Kosova i Hrvatske. Do kraja 2020. godine za te zločine ukupno je pravosnažno osuđena 61 osoba, a oslobođeno 48 optuženih.

Hercegovine, dok je 14 optuženih (29,8%) oslobođeno odgovornosti. Svi osuđeni su osobe muškog pola.

Zanimljivo je da su gotovo svi optuženi osuđeni za *ratne zločine protiv civilnog stanovništva*, dok je samo jedan osuđen za *ratni zločin protiv ratnih zarobljenika*. Pri tome, većina sudskih postupaka okončana je u redovnoj krivičnoj procedure, dok su svega 3 postupka protiv trojice osuđenih završena u sumarnom postupku na temelju sporazuma o priznanju krivnje.⁷⁴ Kada je riječ o kaznenoj politici primjetno je da je četvorici osuđenih (12,1%) izrečena kazna zatvora ispod posebnog minimuma propisane kazne za neki od predmetnih zločina, dok je u slučaju 29 osuđenih (87,9%) izrečena kazna unutar kaznenog okvira propisane kazne za svaki od datih zločina. Širi uvid u strukturu izrečenih kazni može se dobiti na temelju narednog tabelarnog prikaza.⁷⁵

Tabela 6. *Izrečene kazne za ratne zločine u Bosni i Hercegovini pred sudovima u Republici Srbiji.*

Krivično djelo	Kazna do 5 god.	Kazna preko 5 do 10 god.	Kazna preko 10 do 15 g.	Kazna preko 15 do 20 g.
<i>Ratni zločin protiv civilnog stanovništva</i>	3	11	11	7
<i>Ratni zločin protiv ratnih zarobljenika</i>	1	0	0	0
Zbirno	4	11	11	7

Manji broj sudskih postupaka za ratne zločine u Bosni i Hercegovini vođen je i pred sudovima susjedne Republike Hrvatske. Jedan od najpoznatijih postupaka vođen je za ratne zločine koje su tokom 1993. godine u logorima nad civilima i ratnim zarobljenicima Armije Republike Bosne i Hercegovine u Velikoj Kladuši vršili pripadnici tzv. Narodne odbrane Autonomne pokrajine Zapadna Bosna (APZB), a za koje je presudom Vrhovnog suda Republike Hrvatske (VSRH) 2005. godine pravosnažno oglasen krivim Fikret Abdić, predsjednik APZB te osuđen na kaznu zatvora od 15. godina.⁷⁶ Za ratni zločin

⁷⁴ Sporazume su zaključili Dragan Lazarević, koji je osuđen na kaznu zatvora od 6 godina i 2 mjeseca (Caparde), Bruno Gojković, koji je osuđen na 10 godina kazne zatvora (Branjevo) i Milan Škrbić, kojem je izrečena kazna zatvora od 7 godina za zločine u Sanici.

⁷⁵ Popis okončanih i aktuelnih krivičnih predmeta za ratne zločine pred srbijanskim sudovima, kao i onih koji su u toku dostupan je na web stranici Fonda za humanitarno pravo u Beogradu na linku: <http://www.hlc-rdc.org/?cat=234> (pristup: 26. mart 2021). Navedeni sumarni podaci predstavlja rezultat vlastite analize autora.

⁷⁶ Prvostepenom presudom Županijskog suda u Karlovcu iz 2002. godine Fikret Abdić je bio oglasen krivim za krivično djelo ratni zločin protiv civilnog stanovništva i krivično djelo ratni zločin protiv ratnih zarobljenika te mu je za navedene zločine izrečena jedinstvena kazna zatvora u trajanju od 20 godine. Spomenutom presudom VSRH djelimično je uvažena žalba optuženog te

protiv civilnog stanovništva u Velikoj Kladuši pred Županijskim sudom u Rijeci 2009. godine optuženi Zlatko Jušić oslobođen je krivnje, a optuženi Ibrahim Jušić oglašen je krivim i izrečena mu je kazna zatvora u trajanju od 7 godina. VSRH je 2010. godine potvrdio prvostepenu presudu.⁷⁷

Također, 2005. godine pred Županijskim sudom u Zagrebu procesuiran je Slobodan Davidović te je oglašen krivim za krivično djelo ratni zločin protiv civilnog stanovništva i krivično djelo ratni zločin protiv ratnih zarobljenika, a zbog učestvovanja u ubistvu šestorice mladića iz Srebrenice u blizini Trnova, koje je izvršeno od strane pripadnika zloglasne jedinice „Škorpioni“. Osuđen je na kaznu zatvora od 15. godina, a VSRH je potvrdio prvostepenu presudu.⁷⁸ Za isti zločin 2016. godine pravosnažno je oglašen krivim i drugi pripadnik „Škorpiona“ Milorad Momić te također osuđen na kaznu zatvora od 15. godina.⁷⁹

Oslobađajućom presudom Županijskog suda u Zagrebu 2013. godine okončan je prvostepeni postupak protiv Tihomira Šavorića, Ivica Krkleca i Alena Topleka. Imenovani su bili optuženi da su kao pripadnici Hrvatske vojske izvršili krivično djelo ratni zločin protiv civilnog stanovništva na području mjesta Dabrac i Bočac (između Mrkonjić Grada i Banja Luke). Presuda je potvrđena od strane VSRH.⁸⁰

Presudom Županijskog suda u Splitu iz 2016. godine Ivan Hrkač je oslobođen optužbi za krivično djelo ratni zločin protiv civilnog stanovništva i krivično djelo ratni zločin protiv ratnih zarobljenika, a koje su se odnosile na zatočenje najmanje 35 pripadnika Armije Republike Bosne i Hercegovine u policijskoj stanici u Širokom Brijegu te na preko 50 civila bošnjačke nacionalnosti pritvorenih u osnovnoj školi u Dobrkovićima kod Širokog Brijega. Predmetnu presudu 2017. godine potvrdio je VSRH.⁸¹ Zaključno, 2019. godine pravosnažno je okončan krivični postupak protiv optuženog Ratka Andrića u kojem je imenovani oglašen krivim zbog ratnih zločina protiv ratnih zarobljenika izvršenih u logoru Manjača u blizini Banja Luke.⁸²

---

mu je preinačena prvostepena presuda u odluci o kazni. Više u: *Presuda Vrhovnog suda Republike Hrvatske br. III Kž 2/04-11 od 8. februara 2005. godine* (presuda dostupna na: <http://www.vsrh.hr/EasyWeb.asp?pcpid=585>, pristup: 26. mart 2021).

⁷⁷ Vidi: <https://documenta.hr/novosti/zlocin-u-velikoj-kladusi/> (pristup: 26. mart 2021).

⁷⁸ Vidi: <https://documenta.hr/novosti/zlocin-u-trnovu-i-boboti/> (pristup: 26. mart 2021).

⁷⁹ Prvostepeni postupak protiv optuženog Momića okončan je pred Županijskim sudom u Osijeku 2015. godine, a godinu dana kasnije VSRH potvrdio je predmetnu odluku.

Vidi više na: <https://documenta.hr/novosti/zlocin-u-godinjiskim-barama-opt-milorad-momic/> (pristup: 27. mart 2021).

⁸⁰ Vidi: <https://documenta.hr/novosti/zlocin-kod-mrkonjic-града/> (pristup: 27. mart 2021).

⁸¹ Vidi: <https://documenta.hr/novosti/zlocin-u-sirokom-brijegu-opt-ivan-hrkac/> (pristup: 27. mart 2021).

⁸² Županijski sud u Zagrebu je prvostepenom presudom iz 2019. godine optuženog Andrića oglasio krivim za spomenuti ratni zločin i izrekao mu kaznu zatvora u trajanju od 6. godina. VSRH svojom presudom iz iste godine je potvrdio prvostepenu presudu te je istom dati predmet pravosnažno okončan. Vidi više u: *Presuda Vrhovnog suda Republike Hrvatske br. Kž-rz 31/2019-8 od 6. novembra 2019. godine* (presuda dostupna na: <https://documenta.hr/wp->

Na kraju, nekoliko postupaka za ratne zločine u Bosni i Hercegovini vođeno je i pred sudovima u Crnoj Gori. S tim u vezi, zbog ratnog zločina protiv civilnog stanovništva u Plužanima kod Foče presudom Vrhovnog suda Republike Crne Gore 1994. godine oglašeni su krivim Zoran Vuković, Janko Janjić, Radomir Kovač i Zoran Simović, pripadnici Vojske Republike Srpske te osuđeni na kazne zatvora od po 20 godina, dok je optuženi Vidoje Golubić osuđen na 8 mjeseci zatvora zbog neprijavlivanja krivičnog djela i učinilaca.⁸³ Na kraju, presudom Višeg suda u Bijelom polju iz 2002. godine, a koju je potvrdio Vrhovni sud Republike Crne Gore 2003. godine, Nebojša Ranisavljević oglašen je krivim za ratne zločine koje su pripadnici Vojske Republike Srpske izvršili na željezničkoj stanici u Štrpcima (Bosna i Hercegovina) nad civilima iz pograničnih naselja susjedne Srbije i Crne Gore te osuđen na kaznu zatvora u trajanju od 15 godina.⁸⁴

Zaključna razmatranja

Međunarodni oružani sukob, odnosno rat koji se je u periodu od 1992. do 1995. godine odvijao na prostoru Bosne i Hercegovine obilježila su teška i sistematska kršenja međunarodnog humanitarnog prava te stradanja apokaliptičnih razmjera. Najstrašnije posljedice navedenog sukoba ogledale su se u ogromnim ljudskim gubicima, koji se prema rezultatima nekih novijih istraživanja procjenjuju na oko 100.000 usmrćenih ili nestalih. Za pretpostaviti je da su mnoga od navedenih stradanja poprimila i obilježja pojedinih ratnih zločina. Cilj predmetnog rada bio je na temelju dostupnih sudskih odluka i drugih odgovarajućih izvora pokušati izvršiti sumarnu analizu rezultata procesuiranja datih zločina pred Međunarodnim krivičnim sudom za bivšu Jugoslaviju, domaćim i inostranim sudskim forumima.

Na temelju sprovedene analize može se zaključiti da je sa krajem 2020. godine bio pravosnažno okoačan veliki broj sudskih postupaka protiv oko 1.000 optuženih. Pred Međunarodnim krivičnim sudom za bivšu Jugoslaviju (MKSJ), koji je prevashodno procesuirao visoke vojne i političke zvaničnike, okončani su postupci protiv 101 optuženog. Postupci protiv približno 1/5 optuženih „prijevremeno“ su okončani bilo zbog povlačenja optužnice ili zbog smrti optuženog, dok su u slučaju 82 osobe isti dovedeni do kraja provođenjem

---

content/uploads/2020/10/Odluka-Vrhovnog-suda-Zlocin-u-Manjaci-opt.-D.Lukajic.pdf (pristup: 27. mart 2021).

⁸³ Vrijedi napomenuti da su Zoran Vuković i Radomir Kovač 2002. godine pravosnažno osuđeni i od strane Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju (MKSJ) na 12, odnosno 20 godina zatvora, zbog mučenja i silovanja kao radnji učinjenja krivičnih djela kršenja zakona i običaja ratovanja i zločina protiv čovječnosti. Vidi više u: Bogdan Ivanišević, Tea Gorjanc Prelević, *Suđenja za ratne zločine u Crnoj Gori (2009-2015)*, NVO Akcija za ljudska prava, Podgorica 2016, 8

⁸⁴ Isto.

konvencionalne krivične procedure. Od ovog broja njih 74, odnosno 90,2% je osuđeno, a 8 optuženih (9,8%) je oslobođeno. Pri tome, 8,1% optuženih je osuđeno za zločin genocida, dok su ostali osuđeni za neki drugi zločin iz nadležnosti ovog suda. Kada je riječ o kaznenoj politici isti procenat optuženih je sankcioniran kaznom doživotnog zatvora, a prema 91,9% je izrečena kazna zatvora u prosječnom trajanju od 15,8 godina. Na kraju, bez obzira što su se od strane opće i naučne javnosti mogli čuti određeni prigovori vezani za uspostavu i rad ovog suda, a koji su se odnosili na navodnu nelegalnu i pravno neutemeljenu uspostavu suda, selektivni pristup u optuživanju i procesuiranju pojedinaca osumnjičenih za vršenje ratnih zločina, neadekvatnu kaznenu politiku itd., neupitna je činjenica da je MKSJ ostvario i značajna postignuća u svom radu te ostavio zavidno pravno naslijeđe. Prije svega, isti je doprinio razvijanju kulture osude i sankcioniranja teških kršenja međunarodnog prava i ratnih zločina, ponudio je izvjesnu satisfakciju žrtvama, dao je odgovarajući doprinos u utvrđivanju činjenica i historijske istine vezane za navedene zločine, utvrdio značajne pravne standarde u oblasti međunarodnog krivičnog prava itd.

Značajne aktivnosti na procesuiranju ratnih zločina u Bosni i Hercegovine odvijale su se i pred domaćim pravosuđem. Poseban fokus u ovom radu bio je na postupcima koji su se odvijali pred Sudom BiH. Od 2005. kada su otpočela procesuiranja ratnih zločina pred ovim sudom pa do kraja 2020. godine pravosnažno je okončan 241 postupak protiv 400 optuženih. Od tog broja njih nešto više od dvije trećine (67,2%) je osuđeno, dok je približno jedna trećina (32,2%) oslobođena. Približno jedna polovina (48,3%) osuđenih je oglašena krivim za genocid i zločine protiv čovječnosti kao najteža krivična djela. Ukoliko se posmatra spolna struktura osuđenih izuzetno veliki broj čine osobe muškog spola, dok je svega 2,2% žena osuđeno za neki od ratnih zločina. Takvo što je i razumljivo imajući u vidu da su odnosni zločini nastali kao produkt oružanih sukoba, u koje su, po pravilu, dominantno uključeni muškarci. Kada je riječ o kaznenoj politici 89,6% osuđenika za ratne zločine sankcionirano je kaznom zatvora, dok je prema 11,4% osuđenih izrečena kazna dugotrajnog zatvora. Pri tome, prema 54,6% osuđenih izrečena je kazna zatvora ispod posebnog minimuma, odnosno primjenjen je institut ublažavanja kazne. Prosjek izrečenih kazni zatvora i dugotrajnog zatvora svim osuđenim pred Sudom BiH u posmatranom periodu iznosio je 11,51 godina te se može zaključiti kako su sudska vijeća baštinila relativno blagu kaznenu politiku. Sumirajući rezultate rada Suda BiH u posmatranom periodu može se konstatirati da je na planu procesuiranja ratnih zločina učinjeno jako puno, ali da pred navedenim sudom ima još izuzetno puno posla, s obzirom na jako veliki broj trenutno neokončanih predmeta pred ovim sudom, te posebno s obzirom na broj nezavršenih predmeta koje vodi Tužilaštvo Bosne i Hercegovine.

No, mimo Suda BiH procesuiranje ratnih zločina u Bosni i Hercegovini odvija se i pred nadležnim sudovima entiteta i Brčko distrikta Bosne i Hercegovine i do sada su pred ovim sudovima okončani krivični postupci

protiv više od 400 optuženih. S obzirom da odluke spomenutih sudova nisu javno objavljene, niti su nam na drugi način bile dostupne, iz tih razloga u ovom radu nije bilo moguće izvršiti analizu rada entitetskog pravosuđa i sudova Brčko distrikta na procesuiranju ratnih zločina.

Osim pred međunarodnim i domaćim sudovima procesuiranje ratnih zločina u Bosni i Hercegovini odvijalo se i pred pravosudnim organima pojedinih inostranih država. S tim u vezi, manji broj sudskih postupaka za ratne zločine počinjene na prostorima Bosne i Hercegovine okončan je pred sudovima pojedinih zapadno-evropskih država, poput: Njemačke, Austrije, Danske, Švedske i Norveške. Ono što je posebno zanimljivo istaći jeste da je određen broj optuženih pred njemačkim sudovima procesuiran i pravomoćno osuđen za zločin genocida, kao najteži ratni zločin, te da je predmetni zločin izvršen i u nekim drugim bosansko-hercegovačkim općinama mimo Srebrenice.

Paralelno sa tim, ratni zločini u Bosni i Hercegovini procesuirani su i pred pravosuđem država iz okruženja. Najveći broj krivičnih postupaka vodio se pred sudovima Republike Srbije, pred kojima je do kraja 2020. godine bilo pravosnažno okončano 26 postupaka protiv 47 optuženih, od kog broja 70,2% optuženih je osuđeno, a 29,8% je oslobođeno odgovornosti za neki od ratnih zločina počinjenih tokom rata na prostoru Bosne i Hercegovine. Dodatno, za predmetne zločine pred sudovima u Republici Hrvatskoj procesuirano je 10 optuženih, a u Crnoj Gori 6 optuženih.

Ono što posebno treba istaći jeste činjenica da je 24,3% optuženih pred MKSJ i 13,3% pred Sudom BiH osuđeno u sumarnom krivičnom postupku na temelju primjene sporazuma o priznanju krivnje, odnosno sporazuma o izjašnjenju o krivnji. Bez obzira na sve progovore koji se potencijalno mogu upućivati primjeni ovog konsenzualnog modela u procesuiranju ratnih zločina, cijeno da je njegova primjena bila svrsishodna, jer je doprinijela bržem okončanju krivičnih postupaka te ostvarivanju i mnoštva drugih benefita koje ovakav način okončanja krivičnih postupaka sa sobom nosi.

Zaključno, imajući u vidu razne prigovore vezane za procesuiranje ratnih zločina u Bosni i Hercegovini pred spomenutim sudskim forumima, poput, primjera radi, prigovora koji se odnose na navodni selektivni pristup u optuživanju i procesuiranju pojedinaca osumnjičenih za vršenje ratnih zločina, neodgovarajuće rangiranje prioritetnih predmeta, neadekvatnu kaznenu politiku itd., mišljenja smo da su u proteklom periodu, ipak, ostvareni značajni rezultati na ovom polju. To prije svega zbog činjenice da je pred različitim sudovima i na više nivoa sudskog odlučivanja okončano na stotine krivičnih postupaka protiv oko hiljadu optuženih, na koji način je iskazana ozbiljna društvena osuda predmetnih zločina, te kreirana zavidna kultura procesuiranja istih. Naravno, ostaje još jako puno posla, posebno pred bosansko-hercegovačkim sudovima, kako bi se mnogi krivični postupci priveli kraju, ponudila odgovarajuća satisfakcija žrtvama ratnih zločina i njihovim porodicama, te odaslala još snažnija poruka da će ratni zločini biti dosljedno procesuirani i kažnjavani, a sve s ciljem da se u budućnosti ne bi ponavljali.

Summary

The international armed conflict, ie the war that took place in the period from 1992 to 1995 on the territory of Bosnia and Herzegovina was marked by severe and systematic violations of international humanitarian law and suffering of apocalyptic proportions. The most terrible consequences of this conflict were reflected in the huge human losses, which according to the results of some recent research are estimated at about 100,000 killed or missing. It can be assumed that many of the above-mentioned sufferings took on the characteristics of certain war crimes. The aim of this paper was, based on available court decisions and other relevant sources, to try to make a summary analysis of the results of the prosecution of crimes before the International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia, domestic and foreign judicial forums.

Based on the conducted analysis, it can be concluded that by the end of 2020, a large number of court proceedings against about 1,000 defendants had been finalized. Proceedings against 101 indictes have been completed before the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia (ICTY), which primarily prosecuted senior military and political officials. Proceedings against approximately 1/5 of the accused were “prematurely” terminated either due to the withdrawal of the indictment or due to the death of the accused, while in the case of 82 persons they were completed by conducting conventional criminal proceedings. Of this number, 74 or 90.2% were convicted, and 8 defendants (9.8%) were acquitted. At the same time, 8.1% of the accused were convicted of the crime of genocide, while the rest were convicted of another crime within the jurisdiction of this court. When it comes to penal policy, the same percentage of defendants was sanctioned with life imprisonment, and 91.9% were sentenced to imprisonment with an average duration of 15.8 years. Finally, notwithstanding the fact that certain objections could be heard from the general and scientific public regarding the establishment and operation of this court, which related to the alleged illegal and legally unfounded establishment of the court, a selective approach in prosecuting and prosecuting individuals suspected of committing war crimes, inadequate penal policy, etc., is an unquestionable fact that the ICTY has made significant achievements in its work and left an enviable legal legacy. First of all, it contributed to the development of a culture of condemnation and sanctioning of serious violations of international law and war crimes, offered some satisfaction to victims, made appropriate contributions in establishing facts and historical truths related to these crimes, established significant legal standards in international criminal law, etc.

Significant activities in the prosecution of war crimes in Bosnia and Herzegovina also took place before the domestic judiciary. A special focus in this paper was on the proceedings before the Court of B&H. From 2005, when the prosecution of war crimes before this court began, until the end of 2020,

241 proceedings against 400 defendants were legally completed. Of this number, slightly more than two thirds (67.2%) were convicted, while approximately one third (32.2%) were acquitted. Approximately one half (48.3%) of convicts were found guilty of genocide and crimes against humanity as the most serious crimes. If we look at the gender structure of convicts, an extremely large number are men, while only 2.2% of women have been convicted of some war crimes. This is understandable given that the crimes in question arose as a product of armed conflict, in which, as a rule, men are predominantly involved. When it comes to penal policy, 89.6% of war crimes convicts were sentenced to imprisonment, while 11.4% of convicts were sentenced to long-term imprisonment. At the same time, 54.6% of convicts were sentenced to imprisonment below a special minimum, ie the institute of mitigation of punishment was applied. The average sentence of imprisonment and long-term imprisonment imposed on all convicts before the Court of BiH in the observed period was 11.51 years, and it can be concluded that the trial chambers inherited a relatively mild penal policy. Summarizing the results of the work of the Court of B&H in the observed period, it can be stated that a lot has been done in the field of war crimes processing, but that there is still a lot of work before this court, given the very large number of pending cases before this court. on the number of unfinished cases handled by the Prosecutor's Office of Bosnia and Herzegovina.

However, in addition to the Court of B&H, the processing of war crimes in Bosnia and Herzegovina also takes place before the competent courts of the entities and the Brčko District of Bosnia and Herzegovina, and so far criminal proceedings against more than 400 indictees have been completed. Considering that the decisions of the mentioned courts were not publicly announced, nor were they available to us in any other way, for these reasons it was not possible to analyze the work of the entity judiciary and Brčko District courts in processing war crimes.

Apart from international and domestic courts, the processing of war crimes in Bosnia and Herzegovina also took place before the judicial authorities of certain foreign countries. In this regard, a small number of court proceedings for war crimes committed in Bosnia and Herzegovina have been completed before the courts of some Western European countries, such as Germany, Austria, Denmark, Sweden and Norway. What is particularly interesting is that a number of indictees were prosecuted before German courts and convicted of the crime of genocide, as the most serious war crime, and that the crime in question was committed in some other Bosnian municipalities outside Srebrenica.

At the same time, war crimes in Bosnia and Herzegovina were prosecuted before the judiciary of the surrounding countries. The largest number of criminal proceedings were conducted before the courts of the Republic of Serbia, before which 26 proceedings against 47 defendants were finalized by the end of 2020, of which 70.2% were convicted and 29.8% were

acquitted of some of them. war crimes committed during the war in Bosnia and Herzegovina. In addition, 10 indictees were prosecuted for the crimes in question before the courts in the Republic of Croatia, and 6 indictees in Montenegro.

What should be especially emphasized is the fact that 24.3% of the accused before the ICTY and 13.3% before the Court of B&H were convicted in summary criminal proceedings on the basis of the application of a plea agreement, ie a plea agreement. Regardless of all the potential speeches that may potentially be applied to the application of this consensual model in the prosecution of war crimes, we appreciate that its application was purposeful, as it contributed to faster completion of criminal proceedings and many other benefits that this way of ending criminal proceedings brings.

In conclusion, having regard to the various complaints related to the prosecution of war crimes in Bosnia and Herzegovina before the mentioned court forums, such as, for example, complaints related to the alleged selective approach in prosecuting and prosecuting individuals suspected of committing war crimes, inadequate ranking of priority cases, inadequate penal policy, etc., we are of the opinion that in the past period, however, significant results have been achieved in this field. This is primarily due to the fact that hundreds of criminal proceedings against about a thousand defendants were completed before various courts and at several levels of court decision-making, in which a serious social condemnation of the crimes in question was expressed, and an enviable culture of prosecuting them was created. Of course, there is still a lot of work to be done, especially before the courts of Bosnia and Herzegovina, to bring many criminal proceedings to an end, offer adequate satisfaction to war crimes victims and their families, and send an even stronger message that war crimes will be consistently prosecuted and punished. all with the aim of not repeating themselves in the future.

BIBLIOGRAFIJA/BIBLIOGRAPHY

Objavljeni izvori/ Published sources:

1. *Prosecutor v. Biljana Plavšić (IT-00-39&40/1-S), Sentencing Judgement*, 2003.
2. *Prosecutor v. Slobodan Milošević (IT-02-54-T), Decision on Motion for Judgement of Acquittal*, 2004.
3. *Prosecutor v. Vojislav Šešelj (IT-03-67-T), Judgement of the Trial Chamber*, 2016, par. 188-189.
4. Statut Međunarodnog suda za krivično gonjenje osoba odgovornih za teška kršenja međunarodnoga humanitarnog prava počinjena na području bivše Jugoslavije od 1991, Annex to SCOR. 48/827, 25. Mai 1993, UN Doc. S/RES/827 (1993) sa kasnijim izmjenama i dopunama sadržanim u RES/1166 (1998), RES/1329 (2000), RES/1411 (2002), RES/1431 (2002), RES/1481

- (2003), RES/1597 (2005), RES/1660 (2006), RES/1837 (2008), RES/1877 (2009).
5. *Tužitelj v. Enver Hadžihasanović i Amir Kubura (IT-01-47-A), Presuda Žalbenog vijeća*, 2008, par. 358.
  6. *Tužitelj v. G. Jelisić (IT-95-10-T), Presuda, Žalbenog vijeća*, 2001, IV, par (7).
  7. *Tužitelj v. Milan Lukić i Sredoje Lukić (IT-98-32/1-A), Presuda Žalbenog vijeća*, 2012, Dispozitiv i par. 669.
  8. *Tužitelj v. Milomir Stakić (IT-97-24-A), Presuda Žalbenog vijeća*, 2006, Dispozitiv i par. 428.
  9. *Tužitelj v. Radoslav Krstić (IT-98-33-T), Presuda Pretresnog vijeća*, 2001, par. 693.
  10. *Tužitelj v. Stanislav Galić (IT-98-29-A), Presuda Žalbenog vijeća*, 2006, Dispozitiv i par. 456.

Službeni glasnik/Official Gazette

1. „Službeni glasnik Bosne i Hercegovine“ br. 3/03, 32/03, 36/03, 37/03, 26/04, 54/04, 61/04, 63/04, 13/05, 30/05, 48/05, 46/06, 53/06, 55/06, 76/06, 29/07, 32/07, 76/07, 15/08, 58/08, 12/09, 16/09, 93/09,8/10, 72/13, 47/14, 22/15, 40/15, 35/18 i 65/18.

Knjige/Books:

1. Babić Miloš, *Međunarodno krivično pravo*, Banja Luka 2011.
2. Dimitrijević Vojin, Hadži–Vidanović Vidan, Jovanović Ivan, Marković Žarko, Milanović Marko, *Haške nedoumice: Poznato i nepoznato o Međunarodnom krivičnom tribunalu za bivšu Jugoslaviju (drugo izdanje)*, Beograd 2013.
3. Gracin Dijana, Domjančić Stjepan, *Kritički osvrt na primjenu kazne oduzimanja slobode u praksi Međunarodnog kaznenog suda za bivšu Jugoslaviju nakon presude u predmetu Prlić i drugi*.
4. Ivanišević Bogdan, Gorjanc Prelević Tea, *Suđenja za ratne zločine u Crnoj Gori (2009-2015)*, NVO Akcija za ljudska prava, Podgorica 2016.
5. Josipović Ivo, Krapac Davor, Novoselec Petar, *Stalni međunarodni kazneni sud*, Zagreb 2001.
6. Karapac Davor, *Međunarodni kazneni sudovi*, Rad Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti: razred za društvene znanosti, Zagreb 2011.
7. Korner Joanna J, *Unapređenje procesuiranja predmeta ratnih zločina na državnom nivou u Bosni i Hercegovini, Izvještaj o napretku*, Misija OSCE u BiH i Ambasada Velike Britanije, Sarajevo 2020.
8. Kreho M, et al. (ur), *10 godina Odjela I za ratne zločine Suda BiH*, Sud Bosne i Hercegovine, Sarajevo 2015.
9. Pavišić Berislav, Bubalović Tadija, *Međunarodno kazneno pravo*, Rijeka 2013.
10. Simović Miodrag N, Blagojević Milan, Simović Vladimir, *Međunarodno krivično pravo*, Istočno Sarajevo 2013.
11. Škuljić Milan, *Međunarodni krivični sud – nadležnost i postupak*, Beograd 2005.

12. Tokača Mirsad, *Bosanska knjiga mrtvih - Ljudski gubici u Bosni i Hercegovini 1991-1995*, Istraživačko dokumentacioni centar Sarajevo, Sarajevo 2012.

Članci/Articles:

1. Ambos Kai, What Does „Intent to Destroy in Genocide Mean?, *International Review of the Red Cross*, vol. 91, no. 876, 2009, 833-858.
2. Cassese Antonio, On the Current Trends towards Criminal Prosecution and Punishment of Breaches of International Humanitarian Law, *European Journal of International Law*, vol. 9, no. 1/1998.
3. De Vlaming Frederiek, Clark Kate, War Reparations in Bosnia and Herzegovina: Individual Stories and Collective Interests, in: Dubravka Zarkov, Marlies Glasius (eds), *Narratives of Justice In and Out of the Courtroom: Former Yugoslavia and Beyond*, Springer 2014.
4. Gurda Vedad, The Prosecution of Genocide in Bosnia and Herzegovina Before International, Domestic and National Courts of Other Jurisdictions, *Monumenta Srebrenica*, god. 4, 2015.
5. Karović S, Kompleksnost utvrđivanja postojanja genocidne namjere, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu*, god. 51, br. 1, 2014, 119-139.
6. Klamber Mark, International Criminal Law in Swedish Courts: The Principle of Legality in the Arklöv Case, *International Criminal Law Review*, vol. 9, no. 2, 2009, 395-409.
7. Mahmutović Dževad, Alibegović Mirna, *Status and Perspectives of War Crimes Processing in Bosnia and Herzegovina*, *Human Research in Rehabilitation*, vol. 9, no 2, 2019.
8. Martin-Ortega Olga, Prosecuting War Crimes at Home: Lessons from the War Crimes Chamber in the State Court of Bosnia and Herzegovina, *International Criminal Law Review*, 2012.
9. Omerović Enis, Suvremene doktrinarne postavke i koncept međunarodnog krivičnog suda o specifičnoj namjeri kod zločina genocida, *Anali Pravnog fakulteta u Zenici*, vol. 5, br. 10, 2012, 173-199
10. Palombino Fulvio Maria, Should Genocide Subsume Crimes Against Humanity? Some Remarks in the Light of the Krstić Appeal Judgment, *Journal of International Criminal Justice*, vol. 3, no. 3, 2005, 778-789.
11. Szpak Agnieszka, National, Ethnic, Racial, and Religious Groups Protected against Genocide in the Jurisprudence of the ad hoc International Criminal Tribunals, *The European Journal of International Law*, vol. 23, no. 1, 2012.
12. Žagar Marina, Međunarodni kazneni tribunal za bivšu Jugoslaviju: Pregled nekih postignuća i kritika, *Pravnik: Časopis za pravna i društvena pitanja*, vol. 47, br. 94, 2013, 20-35.

Internet:

1. Dizdarević Emina, *Polovina tužilaca za ratne zločine u 2020. provela u sudnici manje od deset dana* (<https://detektor.ba/2021/02/11/polovina-tuzilaca-za-ratne-zlocine-u-2020-provela-u-sudnici-manje-od-deset-dana/> pristup: 17.03.2021).
2. <http://www.hlc-rdc.org/?cat=234> (pristup: 26. mart 2021).

3. <http://www.sudbih.gov.ba/> (pristup 31.12.2021).
4. <https://documenta.hr/novosti/zlocin-kod-mrkonjic-grada/> (pristup: 27. mart 2021).
5. <https://documenta.hr/novosti/zlocin-u-godinjskim-barama-opt-milorad-momic/> (pristup: 27. mart 2021).
6. <https://documenta.hr/novosti/zlocin-u-sirokom-brijegu-opt-ivan-hrkac/> (pristup: 27. mart 2021).
7. <https://documenta.hr/novosti/zlocin-u-trnovu-i-boboti/> (pristup: 26. mart 2021).
8. <https://documenta.hr/novosti/zlocin-u-velikoj-kladusi/> (pristup: 26. mart 2021).
9. https://www.irmct.org/sites/default/files/cases/public-information/cis_karadzic_bcs.pdf (pristup: 27. februar 2021).
10. <https://www.osce.org/files/f/documents/b/b/451411.pdf> (pristup: 9. mart 2021).
11. *Izgubljeni ratni zločinci* (<https://www.cin.ba/prica-19-izgubljeni-ratni-zlocinci/> pristup: 23. mart 2021); *Cvjetković ponovo pred sudom* (<http://www.infobiro.ba/article/495401>, pristup: 23. mart 2021).
12. *Presuda Vrhovnog suda Republike Hrvatske br. III Kž 2/04-11 od 8. februara 2005. godine* (presuda dostupna na: <http://www.vsrh.hr/EasyWeb.asp?pcpid=585>, pristup: 26. mart 2021).
13. *Presuda Vrhovnog suda Republike Hrvatske br. Kž-rz 31/2019-8 od 6. novembra 2019. godine* (presuda dostupna na: <https://documenta.hr/wp-content/uploads/2020/10/Odluka-Vrhovnog-suda-Zlocin-u-Manjaci-opt.-D.Lukajic.pdf> (pristup: 27. mart 2021).
14. Strategija je pripremljena 2018. godine, međutim nakon više neuspješnih pokušaja od strane Vijeća ministara Bosne i Hercegovine usvojena je tek 24. 9. 2020. godine. Predloženi tekst Strategije dostupan je na: http://www.mpr.gov.ba/web_dokumenti/drzavna%20strategije%20za%20rad%20na%20predmetima%20rz.pdf (pristup: 17.03.2021).

Doc. dr. Emir TAHIROVIĆ

Fakultet za upravu Univerziteta u Sarajevu

E-mail: emir.tahirovic@fu.unsa.ba

Doc. dr. Ermin KUKA

Fakultet za upravu Univerziteta u Sarajevu

E-mail: ermin.kuka@fu.unsa.ba

Pregledni rad/Review article

UDK/UDC: 32:34(497.6)"1995/2020" (094)

323:328:329:342(497.6)"1995/2020"

DOI: <https://doi.org/10.52259/historijskipogledi.2021.4.6.283>

DEJTONSKE KONTROVERZE – JAVNO ODLUČIVANJE IZMEĐU PARLAMENTARNE DEMOKRATIJE I PARTITOKRATIJE

Apstrakt: *U Bosni i Hercegovini pluralizacija društva i države započinje tokom 1990. godine. To je vrijeme kada se formiraju političke stranke i održavaju prvi višestranački parlamentarni izbori. Usljed jakog utjecaja i dominacije etničkog principa, u Bosni i Hercegovini se 1990. godine formiraju političke stranke u dva osnovna oblika: kao etničke ili narodne (nacionalne) stranke, te kao građanske (multietničke) stranke. Gotovo u svim izbornim ciklusima od početka pluralizacije bosanskohercegovačkog društva, pa do danas, pobjedu na izborima su ostvarivale etničke političke stranke. Etničke političke stranke su prisvojile monopol u promociji nacionalnih interesa, počev još od izborne kampanje 1990. godine, vodeći se idejom zaštite nacionalnih interesa "svojih" naroda. Kontinuirana vladavina etničkih stranaka bez koalicionog političkog programa i sporazuma je učvrstila etnički pluralizam u Bosni i Hercegovini. Tako su, umjesto demokratskog odlučivanja i nadmetanja većine i opozicije, predstavnička tijela u Bosni i Hercegovini postala arenom i mjestom međusobnog nadmetanja i sučeljavanja stranaka koje čine parlamentarnu većinu. Izostanak potrebnog demokratskog konsenzusa između vladajućih etničkih političkih stranaka, na državnom nivou nadomiještao je i nadoknađivao Visoki predstavnik međunarodne zajednice (OHR-a) koji je, na osnovu Bonskih ovlaštenja, proglašavao pojedine zakone. Na stotine zakona u Bosni i Hercegovini su proglasili visoki predstavnici. Time su bile spriječene blokade u radu Parlamentarne skupštine Bosne i Hercegovine. U uvjetima nepostojanja neophodnog konsenzusa vladajućih etničkih stranaka, nije moguće ni razvijati ni jačati moć parlamenata kao najvišeg predstavničkog tijela naroda i građana Bosne i Hercegovine. Umjesto parlamentarne demokratije, na djelu je klasična partitokratija. Slična situacija je i na nivou*

entiteta, te na kantonalnom nivou u entitetu Federacija Bosne i Hercegovine. Sve se to, uz heterogene i komplicirane procedure i procese odlučivanja, u konačnici, odražava na donošenje zakona i odluka od značaja za društvo i državu. Komplicirani oblici odlučivanja, te postojanje famoznog mehanizma zaštite vitalnog nacionalnog interesa su neke od kočnica razvoja države i društva. Sve to su neki od suštinskih problema, ali i kontroverzi koje prate procese odlučivanja u predstavničkim tijelima u državi. Osobito se to održarava na donošenje važnih i značajnih javnih politika usmjerenih na rješavanje društveno-političkih problema. Kao pozitivan primjer može poslužiti jedino odlučivanje na nivou jedinica lokalne samouprave (općina i gradova). Općenito promatrano, lokalni nivo vlasti se, do sada, pokazao kao najefikasniji nivo vlasti u Bosni i Hercegovini. Osnova za jačanje demokratskih odlučivačkih kapaciteta predstavničkih tijela države Bosne i Hercegovine sadržana je u primjeni demokratskog principa na kome se uspostavlja i funkcionira parlamentarna demokratija. Primjenom gotovo svih osnovnih i općenaunčnih metoda istraživanja, kao i metode analize (sadržaja) relevantne dokumentacione građe kao metode pribavljanja podataka, identificirat će se ključni problemi i kontroverze javnog odlučivanja i donošenja javnih politika u Bosni i Hercegovini, u vremenu nakon potpisivanja Dejtonskog mirovnog sporazuma do danas. Izvest će se zaključak o neophodnosti uspostavljanja parlamentarne većine zasnovane na koalicionom sporazmu i političkom programu te koalicije, a što značajno utječe na procese javnog odlučivanja i donošenja potrebnih državnih javnih politika. Od Bosne i Hercegovine se traži rekonstrukcija javnih odluka u pravcu jačanja državnih javnih odluka i politika i izgradnje europskih standarda, radi njihova efikasnijeg komponiranja sa zahtjevima i direktivama Europske unije.

Ključne riječi: *Pluralizam, parlament, javno odlučivanje, parlamentarna demokratija, Bosna i Hercegovina, javne politike, partitokratija.*

THE DAYTON CONTROVERSIES - PUBLIC DECISION-MAKING BETWEEN PARLIAMENTARY DEMOCRACY AND PARTITOCRACY

Abstract: *In Bosnia and Herzegovina, the pluralization of society and the state began during 1990. This is the time when political parties are formed and the first multi-party parliamentary elections are held. Due to the strong influence and domination of the ethnic principle, political parties were formed in Bosnia and Herzegovina in 1990 in two basic forms: as ethnic or people's (national) parties, and as civic (multiethnic) parties. In almost all election cycles from the beginning of the pluralization of Bosnian society until today, ethnic political parties have won the elections. Ethnic political parties have*

appropriated a monopoly in the promotion of national interests since the 1990 election campaign, guided by the idea of protecting the national interests of "their" peoples. The continued rule of ethnic parties without a coalition political agenda and agreement has strengthened ethnic pluralism in Bosnia and Herzegovina. Thus, instead of democratic decision-making and competition between the majority and the opposition, the representative bodies in Bosnia and Herzegovina have become an arena and a place of mutual competition and confrontation between the parties that make up the parliamentary majority. The lack of the necessary democratic consensus between the ruling ethnic political parties at the state level was compensated and compensated by the High Representative of the International Community (OHR), who, on the basis of the Bonn powers, promulgated certain laws. Hundreds of laws in Bosnia and Herzegovina have been promulgated by high representatives. This prevented blockages in the work of the Parliamentary Assembly of Bosnia and Herzegovina. In the absence of the necessary consensus of the ruling ethnic parties, it is not possible to develop or strengthen the power of parliaments as the highest representative body of the people and citizens of Bosnia and Herzegovina. Instead of parliamentary democracy, classical partitocracy is at work. The situation is similar at the entity level, and at the cantonal level in the Federation of Bosnia and Herzegovina entity. All this, along with heterogeneous and complicated decision-making procedures and processes, ultimately reflects on the adoption of laws and decisions of importance to society and the state. Complicated forms of decision-making and the existence of a famous mechanism for the protection of vital national interests are some of the obstacles to the development of the state and society. All of these are some of the essential problems, but also the controversies that follow the decision-making processes in the representative bodies in the country. This is especially true of the adoption of important and significant public policies aimed at solving socio-political problems. Only decision-making at the level of local self-government units (municipalities and cities) can serve as a positive example. In general, the local level of government has so far proved to be the most efficient level of government in Bosnia and Herzegovina. The basis for strengthening the democratic decision-making capacities of the representative bodies of the state of Bosnia and Herzegovina is contained in the application of the democratic principle on which parliamentary democracy is established and functions. Applying almost all basic and general scientific research methods, as well as the method of analysis (content) of relevant documentation as a method of data acquisition, will identify key problems and controversies of public decision-making and policy making in Bosnia and Herzegovina, in the period after the Dayton Peace Agreement. today. A conclusion will be drawn on the need to establish a parliamentary majority based on the coalition agreement and the political program of that coalition, which significantly affects the public decision-making processes and the adoption of the necessary state public policy. Bosnia and Herzegovina is required to reconstruct public

decisions in the direction of strengthening state public decisions and policies and building European standards, in order to more efficiently compose them with the requirements and directives of the European Union.

Key word: *pluralism, parliament, public decision-making, parliamentary democracy, Bosnia and Herzegovina, public policy, partitocracy.*

Uvod

Termin “odlučivanje“ je u širokoj upotrebi, u različitim kontekstima i situacijama. Odlučivanje je prisutno u svim aspektima čovjekovog rada i djelovanja, kako u javnom, tako i u privatnom životu svakog pojedinca.

Brojna su definiranja i određenja termina i prakse odlučivanja. Iz mase njih, može se izdvojiti definicija prema kojoj je odlučivanje „proces koji traje određeno (duže ili kraće) vrijeme, a završava donošenjem odluke.“¹ Suštinski, odlučivanje je uvijek proces odabira između dvije ili više ponuđenih opcija, mogućnosti ili alternativa. Ono može biti i oko jedne ponuđene opcije ili mogućnosti. Takav izbor je dosta jednostavniji i lakši u odnosu kada postoji dvije ili više opcija.

Odlučivanje je usmjereno u pravcu donošenja konačnih (zvaničnih i obavezujućih) odluka. U pravoj nauci se to naziva *res iudicata* – konačno riješenje (konačno riješena, presuđena stvar)². U tom smislu, odlučivanje je prisutno u „institucijskom i formalnom ambijentu, prema posebnim proceduralnim pravilima, primjerice u parlamentu, vladi, odborima, itd...“³

Od posebnog društvenog i političkog značaja je odlučivanje u predstavničkim tijelima (parlamentima), kao i vladi i drugim organima državne (javne) uprave. Taj oblik odlučivanja se naziva javnim odlučivanjem. Javno odlučivanje se može odrediti kao „odlučivanje koje se odvija i obavlja u okviru javnog sektora (javnim ustanovama, organizacijama, institucijama), s ciljem donošenja odluka od javnog interesa za sve članove društvene zajednice. Za razliku od privatnog odlučivanja, koje se temelji, prije svega, na privatnoj intuiciji i tiče se samo jedne ili nekolicine (manji broj) pojedinaca, javno odlučivanje zahtjeva utvrđivanje javnog interesa i odnosi se na mnogo veći broj pojedinaca (interesanata), ili čak svih građana određene države.“⁴

Posebno zanimanje za javno odlučivanje je u okvirima političkih nauka. I sama politika u većini slučajeva se određuje s aspekta pojma i prakse

---

¹ Pere Sikavica et al, *Poslovno odlučivanje* (drugo izdanje), Zagreb 1999, 9.

² Kasim Trnka, *Ustavno pravo*, Sarajevo 2006, 341. (dalje: K. Trnka, *Ustavno pravo*).

³ Ivan Grdešić, *Osnove analize javnih politika*, Zagreb 2006, 125.

⁴ Ermin Kuka, *Javne politike*, Sarajevo 2018, 232. (dalje: E. Kuka, *Javne politike*); Emir Tahirović, Ermin Kuka, *Osnove javnih politika*, Sarajevo 2020, 188. (dalje: E. Tahirović, E. Kuka, *Osnove javnih politika*).

(političkog) odlučivanja. Tako, Dejvid Eston (*David Easton*) pri definiranju politike i političkog sistema navodi: „Političku znanost karakteriziram kao studij načina donošenja odluka za društvo, a koje se smatraju obvezujućim za većinu ljudi i za duže vrijeme. Dakle, razumjeti politički život znači usmjeriti se na studij autoritativne alokacije vrijednosti (vrijednih stvari) u društvu.“⁵ Na tim se osnovama prepoznaje i predmet političke znanosti, a odnosi se na donošenje političkih odluka i njihovo implementiranje. Zato je odlučivanje određeno „ne kao formalni izbor mogućnosti, već kao višestepeni proces u kojemu se, na jednom kraju nalazi identificiranje i izbor problema, a na drugom, provođenje i ocjena posljedice odluke.“⁶

Krucijalni akteri javnog odlučivanja su izabrani politički predstavnici (zastupnici, delegati). Političko predstavljanje⁷ je postalo univerzalnim mehanizmom, mjerilom i modelom savremenih liberalnih predstavničkih (parlamentarnih) demokratija. Pod odrednicom političko predstavljanje se podrazumijeva „svaka djelatnost ili akcija koja proizvodi dejstva, od koristi ili obaveze za drugo lice, a ima politički značaj. Predstavljanje u širem smislu je najčešće oznaka za punomoćnika ili agenta koji obavlja određenu radnju za račun svog vlastodavca (principala).“⁸ Kroz procedure i praksu političkog predstavljanja se osigurava legitimitet (podrška) izabrane političke vlasti i donošenje (javnih) politika i odluka kojima se nastoje rješavati aktualni društveno-politički problemi. Dakle, odluke donesene kroz takve odlučivačke procedure nose oznaku i obilježje javnih odluka.

Usvajanje i donošenje javnih odluka, pored ostalog, zahtjeva i racionalno djelovanje i racionalni pristup izabranih (političkih) predstavnika koji učestvuju u donošenju odluka. Traži se njihovo racionalno odlučivanje. U tom smislu, Jürgen Habermas (*Jürgen Habermas*) smatra da „javna upotreba sopstvenog uma mora biti slobodna i samo kao takva može uneti prosvjetenost među ljude“, a ta javna upotreba uma „pokazuje se u javnom saopštavanju istine i mišljenja. I obratno, zabrana publiciteta sprečava napredak jednog naroda ka boljem.“⁹

⁵ Ivan Grdešić, *Političko odlučivanje*, Zagreb 1995, 26, prema: Easton, David, *Political Science in the United States, IPSR*, vol. 6, no. 1, 1985, 133-134.

⁶ *Isto*, 26.

⁷ Povijest predstavništva seže u daleku prošlost, da bi već od 17-og stoljeća pojam i institucija političkog predstavljanja postalo suština i temelj predstavničkih demokratija tadašnjih država. U novije doba, počev od 19-og stoljeća, došlo je do povezivanja ideje i prakse političkog predstavljanja i demokratije, pa su tako stvarane predstavničke demokratije kao oblici političko-pravnog uređenja država. Najveći doprinos razvoju teorije predstavništva dali su Tomas Hobs (*Thomas Hobbes*), Džon Lok (*John Locke*), Šarl Monteskje (*Charles Montesquies*), Žan Žak Ruso (*Jean-Jacques Rousseau*), Džon Stjuart Mil (*John Stuart Mill*) i drugi.

⁸ Suad Arnautović, *Političko predstavljanje i izborni sistemi u Bosni i Hercegovini u XX stoljeću*, Sarajevo 2009, 26.

⁹ Asad Nuhanović, *Demokratija, mediji, javnost: ogleđ o slobodi i jednakosti*, Sarajevo 2005, 211.

Država, kroz proces donošenja javnih odluka „utječe na alokaciju resursa radi postizanja efikasnosti privređivanja i otklanjanja tržišnih nedostataka.“¹⁰ Budući da je donošenje takvih odluka izuzetno zahtjevno i složeno, neophodno je prethodno pripremiti i razraditi jasne i precizne procedure i procese za te aktivnosti. Naime, javno odlučivanje sa sobom nosi i odgovornost pred javnosti (javna odgovornost). Od javne odgovornosti bi trebao ovisiti i budući legitimitet i pozicija onih koji donose javne odluke. Stoga se javna odgovornost nameće kao jedno od suštinskih obilježja javnih odluka.

Složnost procesa javnog odlučivanja

Odlučivački proces nije statičan, već kontinuiran i dinamičan proces. Način života čovjeka u svim epohama njegova razvoja je obilježen permanentnim procesom donošenja različitih odluka. Primjerice, u antičkoj Grčkoj proces (javnog) odlučivanja je poprimio i određene državno-političke i institucionalne dimenzije.

Za racionalno javno odlučivanje neophodno je mnogo vremena, znanja i pripremanja, s ciljem donošenja što boljih javnih odluka. Ipak, postoje i situacije u današnjem vremenu da je proces javnog odlučivanja brz i efikasan proces. Džejk Dankan (*Jack W. Duncan*)¹¹, kao i nekolicina drugih autora, na odlučivanje gleda kao na *racionalan, logičan i potpuno sistematski proces*, za razliku od drugih koji odlučivanje vide kao *ležerniji i relativno nesistematski proces*. Kada je u pitanju javno odlučivanje, onda je prihvatljivije stajalište Džejka Dankana (*Jack W. Duncan*), budući da proces javnog odlučivanja zahtjeva od donositelja odluka pravilno i pravovremeno identificiranje i utvrđivanje općeg (javnog) interesa.

Detektiranje javnog interesa je složen proces. To naročito zbog činjenice što različiti pojedinci imaju i različite interese, pa je dosta zahtjevan zadatak naći zajednički nazivnik, odnosno zajednički (kolektivni) interes te, u skladu s tim, donijeti adekvatnu javnu odluku (usvojiti adekvatnu javnu politiku). Javne odluke trebaju biti detaljno, sistematično i seriozno pripremljene i formulirane, ukoliko se želi da korist od njih ima šira društvena zajednica (kolektivitet), a ne samo određene individue u društvu (privilegirane individue). Proces javnog odlučivanja obuhvata sljedeće faze:¹²

- a) Problem koji traži rješenje,
- b) Identificiranje problema,
- c) Detalna analiza i izrada strategije,

---

¹⁰ Faruk Jašarević, Zlatan Jašarević, *Politička ekonomija*, Sarajevo 2010, 373.

¹¹ Jack W. Duncan, *Great Ideas in Management*, San Francisco/London 1989, 62.

¹² E. Tahirović, E. Kuka, *Osnove javnih politika*, 191.

- d) Rasprava o problemu i ponuda adekvatnog rješenja (primjerice, u parlamentu),
- e) Usvajanje (javne) odluke – rezultat,
- f) Rješenje problema.

Politički predstavnici izabrani u organe vlasti trebaju, u svakoj od navedenih faza, identificirati i zastupati javni (opći) interes. Prekidanje navedenog niza znači da konačna javna odluka gubi oznaku i obilježje *javne*. U tim situacijama, usvojena odluka će služiti samo interesu užih (privilegiranih) pojedinaca ili društvenih grupa.

Konačna javna odluka treba biti takva da će biti od koristi svima ili barem većini, a da, pri tome, s druge strane, nikome ne donosi ili uzrokuje štetu (tzv. princip Pareto-pobošljanja¹³). Zato je proces javnog odlučivanja složen, ozbiljan, osjetljiv i racionalan proces, jer, radi se o procesu utvrđivanja jednog od najosjetljivijih društvenih fenomena koji se zove *javni (opći, zajednički) interes*.

Dejtonske kontroverze – donošenje javnih odluka u Bosni i Hercegovini

U Bosni i Hercegovini, javno odlučivanje je determinirano državnom strukturom (organizacijom) i administrativno-teritorijalnim ustrojem, tj. političkim sistemom. Taj sistem je uspostavljen na temelju Općeg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini, tj. Dejtonskog sporazuma iz 1995. godine.¹⁴ Imajući u vidu činjenicu da je politički sistem države izrazito heterogen, te da postoje četiri razine vlasti, sljedstveno tome egzistiraju i četiri nivoa odlučivanja, i to: državni; entitetski; kantonalni i općinski (lokalni) nivo.

Javno odlučivanje u Bosni i Hercegovini je, dakle, izrazito decentralizirano. Takvo stanje producira niz problema vezanih za javno odlučivanje, a neki od njih su:¹⁵

- nedostatak konsenzusa u Parlamentarnoj skupštini Bosne i Hercegovine o suštinski važnim pitanjima društveno-političkog razvoja države i društva,
- omogućen “veto“ na donošenje zakona na državnom i entitetskim nivoima vlasti,

¹³ Prema Vilfredu Paretu (*Wilfried Pareto*, 1848-1923), talijanskom teoretičaru i ekonomistu. Pareto-poboljšanje podrazumijeva situaciju u kojoj određena odluka donosi korist određenom broju ljudi ili kolektiviteta, a da s druge strane nikome ne šteti. Činjenica je da je veoma teško postići da javna odluka nikome ne šteti, ali barem u egzistencijalnom smislu ona bi takva trebala biti, jer ničiji život ni na koji način ne smije biti ugrožen ili doveden u pitanje zbog određene javne odluke. Joseph E. Stiglitz, *Ekonomija javnog sektora* (prvo izdanje), Beograd 2004.

¹⁴ *Dejtonski mirovni sporazum*, Sarajevo 1995.

¹⁵ E. Kuka, *Javne politike*, 502.

- neprecizne i nejasne nadležnosti i njihovo preklapanje (primjerice, federalnih i kantonalnih, kantonalnih i općinskih (lokalnih) vlasti,...),
- formiranje parlamentarne većine na principu partnerstva, usmjesto na principu koalicionog političkog programa.

Usvajanje zakona na nivou države je u ingerenciji Parlamentarne skupštine Bosne i Hercegovine, koja se sastoji iz dva doma: Zastupničkog (predstavničkog) doma i Doma naroda. Zastupnički dom čine 42 delegata (2/3 iz entiteta Federacija Bosne i Hercegovine i 1/3 iz entiteta Republika Srpska), dok Dom naroda čini 15 delegata (5 Srba, 5 Bošnjaka i 5 Hrvata).¹⁶

Da bi određeni zakon (javna odluka) bio usvojen, neophodno je da ga usvoje oba doma, uz osiguranje 2/3 podrške delegata iz svakog entiteta. U suprotnom, javna odluka neće biti usvojena.

Suštinski problem u djelovanju i odlučivanju u Parlamentarnoj skupštini Bosne i Hercegovine je nemogućnost postizanja konsenzusa vladajućih političkih stranaka o najvažnijim društveno-političkim pitanjima za državu i društvo. Taj konsenzus, do sada, „nadomješta međunarodna zajednica sa svojim ovlaštenjima za provođenje Dejtonskog mirovnog sporazuma.“¹⁷ Tako, umjesto koalicionog sporazuma, političke stranke pobjednice na izborima formiraju vlast na principu partnerstva u vršenju vlasti. Takav način dogovora u vršenju vlasti uopće nije dobar za bosanskohercegovačko društvo i državu.

U Parlamentarnoj skupštini Bosne i Hercegovine, kao najvažniji princip u vršenju vlasti i odlučivanju nameće se etnički princip. Etničke političke stranke su „izbjegavale uspostaviti koalicione političke programe svoje vladavine“¹⁸, kao preduvjeta donošenja i usvajanja adekvatnih odluka i javnih politika u interesu svih građana Bosne i Hercegovine. U tom kontekstu, Mirko Pejanović smatra kako „nepoštivanje demokratskih standarda u ostvarivanju odgovornosti koalicione skupine stranaka za odvijanje procesa demokratskog odlučivanja u Parlamentarnoj skupštini Bosne i Hercegovine dovelo je do marginalizacije uloge Parlamenta Bosne i Hercegovine u kreiranju zakona i odluka od kojih ovisi uspjeh Bosne i Hercegovine u započetom procesu integracije u Evropsku uniju.“¹⁹ Vršenje vlasti utemeljeno na etničkim, a ne na građanskim principima, odnosno na etničkom umjesto građanskog pluralizma, uzrokom je činjenice da parlamentarne (vladajuće) političke stranke zastupaju i reprezentiraju isključivo nacionalne (etničke) interese. Nacionalni (etnički)

¹⁶ K. Trnka, *Ustavno pravo*, 288-294; *Dejtonski mirovni sporazum*, Sarajevo 1995, 55-57.

¹⁷ Mirko Pejanović, *Ogledi o državnosti i političkom razvoju Bosne i Hercegovine* (drugo dopunjeno izdanje), Sarajevo/Zagreb 2012, 179. (dalje: M. Pejanović, *Ogledi o državnosti i političkom razvoju BiH*).

¹⁸ M. Pejanović, *Ogledi o državnosti i političkom razvoju BiH*, 115.

¹⁹ *Isto*, 122.

interese se reprezentiraju kao zajednički, oči (kolektivni) interesi, te, temeljem toga, donose i usvajaju odluke (javne politike).²⁰

Kada je u pitanju donošenje i usvajanje zakona u Parlamentarnoj skupštini Bosne i Hercegovine, primjenjuju se tri različita sistema odlučivanja (glasanja). Ti sistemi su:²¹

- *Odlučivanje većinom glasova* – Ustavom Bosne i Hercegovine propisano je da se odlučivanje prostom većinom primjenjuje prilikom izbora predsjedatelja i zamjenika predsjedatelja u oba doma Parlamentarne skupštine Bosne i Hercegovine, te prilikom usvajanja poslovnika o radu u oba doma, sukladno odredbama članka IV 3.b). Međutim, odredbe Poslovnika Zastupničkog doma Parlamentarne skupštine Bosne i Hercegovine u članku 183. i Poslovnika Doma naroda Parlamentarne skupštine Bosne i Hercegovine u članku 180. propisuju da se poslovnik odnosnog doma usvaja sukladno odredbi članka IV 3.d) Ustava Bosne i Hercegovine, odnosno kvalificiranom većinom. Time su odredbe poslovnika oba doma, koje se odnose na usvajanje poslovnika, u suprotnosti sa ustavnim odredbama o usvajanju poslovnika;
- *Odlučivanje kvalificiranom većinom* – redovito se primjenjuje prilikom postupka odlučivanja u oba doma Parlamentarne skupštine Bosne i Hercegovine. Često se naziva i odlučivanje tzv. entitetskim glasovanjem. Radi se o usvajanju odluka većinom glasova onih koji su prisutni i glasuju. Pritom, ustav i poslovnicu oba doma propisuju da će zastupnici i delegati uložiti napore kako bi većina uključivala najmanje jednu trećinu glasova zastupnika, odnosno delegata s teritorija svakog entiteta. Ukoliko se to ne dogodi, predsjedavajući i njegovi zamjenici će u svojstvu povjerenstva, nastojati u roku od tri dana od glasovanja postići suglasnost. Ukoliko se postigne suglasnost, odluka se smatra usvojenom. Ukoliko ne uspiju u nastojanju, odluka će se usvojiti većinom onih koji su prisutni i glasuju, pod uvjetom da glasovi protiv ne uključuju dvije trećine ili više zastupnika, odnosno delegata iz svakog entiteta;
- *Odlučivanje o pitanju vitalnog interesa konstitutivnog naroda* – primjenjuje se u Domu naroda Parlamentarne skupštine Bosne i Hercegovine kada većina delegata iz reda bošnjačkog, hrvatskog ili srpskog naroda, koji su prisutni i glasuju, smatra da se radi o pitanju

²⁰ Ovakvu situaciju pri radu i odlučivanju u Parlamentarnoj skupštini Bosne i Hercegovine Mirko Pejanović određuje kao “balk konsenzusa u parlamentarnoj demokratiji Bosne i Hercegovine“. Više u: Mirko Pejanović, *Država Bosna i Hercegovina i demokratija*, Sarajevo 2015. (dalje: M. Pejanović, *Država Bosna i Hercegovina i demokratija*).

²¹ K. Trnka, *Ustavno pravo*, 288-294; Maja Sahadžić, Veto mehanizam u parlamentima na državnoj i entitetskoj razini u Bosni i Hercegovini, *Parlamentarizam u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo 2012, 293-320. (dalje: M. Sahadžić, *Veto mehanizam u parlamentima na državnoj i entitetskoj razini u BiH*).

koje je štetno po vitalni interes konstitutivnog naroda čiji su delegati istakli prigovor vitalnog nacionalnog interesa. U toj situaciji, predložena odluka će biti odbijena u Domu naroda. Međutim, ukoliko postoji protivljenje većine delegata iz reda bošnjačkog, hrvatskog ili srpskog naroda, predsjedavajući Doma naroda Parlamentarne skupštine Bosne i Hercegovine će sazvati zajedničko povjerenstvo koje se sastoji od tri delegata, po jednog iz reda svakog konstitutivnog naroda, u cilju razrješenja tog pitanja. Ukoliko povjerenstvo ne uspije razriješiti pitanje u roku od pet dana, predmet će se uputiti Ustavnome sudu Bosne i Hercegovine, čiji je zadatak da preispita da li postoje nepravilnosti u postupku.

Pokretanje postupka zaštite vitalnog nacionalnog interesa (tzv. mehanizam "veta") je, također, veliki problem pri odlučivanju. Usljed toga, mnogi zakoni i odluke od državnog, ali i životnog značaja za sve građane Bosne i Hercegovine, nisu dobili podršku zastupnika i nisu usvojeni. Direktnu štetu neusvajanja niza zakona ima, kako država, tako i sami građani.

Zastupnici Doma naroda Parlamentarne skupštine Bosne i Hercegovine pozvali su se na vitalni nacionalni interes u sljedećim slučajevima:²²

1. Prijedlog zakona o izmjenama i dopunama Zakona o izbjeglicama iz Bosne i Hercegovine i raseljenim licima u Bosni i Hercegovini.

Broj PZ: 01-02-1131/03 od 13.11.2003.

Pitanje vitalnog nacionalnog interesa pokrenuo je Klub delegata bošnjačkog naroda na 18. sjednici Doma naroda, održanoj 26.2.2004. godine.

2. Prijedlog okvirnog zakona o visokom obrazovanju u Bosni i Hercegovini.

Broj PZ: 01,02-02-7-19/04 od 24.3.2004.

Pitanje vitalnog nacionalnog interesa pokrenuo je Klub delegata hrvatskog naroda na 23. sjednici Doma naroda, održanoj 4. i 7.5.2004. godine.

3. Prijedlog zakona o Javnom radiotelevizijskom sistemu Bosne i Hercegovine.

Broj PZ: 01,02-02-3-6/05 od 9.2.2005.

Pitanje vitalnog nacionalnog interesa pokrenuo je Klub delegata hrvatskog naroda na 43. sjednici Doma naroda, održanoj 29.6.2005. godine.

4. Ugovor između Bosne i Hercegovine i Republike Hrvatske o saradnji u oblasti prava žrtava rata u Bosni i Hercegovini koji su bili pripadnici Hrvatskog vijeća odbrane i članova njihovih porodica.

Broj dokumenta - predmet: Saglasnost za ratifikaciju: 01,02-02-10-23/06 od 5.1.2006.

---

²² <https://www.parlament.ba/Content/Read/39?title=Vitalninacionalniinteres> (Pristup: 14.5.2020).

- Pitanje vitalnog nacionalnog interesa pokrenuo je Klub delegata bošnjačkog naroda na 54. sjednici Doma naroda, održanoj 21.2. i 10.3.2006. godine.*
5. Prijedlog zaključka delegata Doma naroda Parlamentarne skupštine Bosne i Hercegovine Ilije Filipovića.
Broj prijedloga zaključka: 01,02-50-1-18-8/08 od 23.4.2008.
Pitanje vitalnog nacionalnog interesa pokrenuo je Klub delegata bošnjačkog naroda na 17. sjednici Doma naroda, održanoj 15.5. i 17.6.2008. godine.
6. Odluka o potvrdi Odluke predsjedavajućeg Vijeća ministara Bosne i Hercegovine o smjeni ministra sigurnosti Bosne i Hercegovine, ministra odbrane Bosne i Hercegovine i zamjenika ministra finansija i trezora Bosne i Hercegovine.
Broj: 01,02-34-1-754/12 od 25.6.2012.
Pitanje vitalnog nacionalnog interesa pokrenuli su delegati Kluba delegata bošnjačkog naroda (Halid Genjac, Sulejman Tihic i Nermina Kapetanović) na 19. sjednici Doma naroda, održanoj 19.7.2012. godine.
7. Prijedlog zakona o izmjenama i dopunama Zakona o sukobu interesa u institucijama vlasti Bosne i Hercegovine.
Broj PZ: 01,02-02-1-23/13 od 20.5.2013.
Pitanje vitalnog nacionalnog interesa pokrenuli su delegati Kluba delegata bošnjačkog naroda (Halid Genjac, Sulejman Tihic i Nermina Kapetanović) na 30. sjednici Doma naroda, održanoj 15.7.2013. godine.
8. Prijedlog odluke o razmatranju Prijedloga zakona o izmjenama i dopunama Zakona o javnim nabavkama Bosne i Hercegovine po hitnom postupku.
Broj PZ: 01,02-02-1-25/13 od 29.5.2013.
Pitanje vitalnog nacionalnog interesa pokrenuli su delegati Kluba delegata bošnjačkog naroda (Halid Genjac, Sulejman Tihic i Nermina Kapetanović) na 31. sjednici Doma naroda, održanoj 23.7.2013. godine.
9. Prijedlog odluke o razmatranju Prijedloga zakona o izmjeni i dopuni Zakona o jedinstvenom matičnom broju po hitnom postupku.
Broj PZ: 01,02-02-1-34/13 od 17.7.2013.
Pitanje vitalnog nacionalnog interesa pokrenuli su delegati Kluba delegata bošnjačkog naroda (Halid Genjac, Sulejman Tihic i Nermina Kapetanović) na 31. sjednici Doma naroda, održanoj 23.7.2013. godine.
10. Prijedlog odluke o razmatranju Prijedloga zakona o izmjenama i dopunama Zakona o državljanstvu Bosne i Hercegovine po hitnom postupku.
Broj PZ: 01,02-02-1-35/13 od 17.7.2013.

Pitanje vitalnog nacionalnog interesa pokrenuli su delegati Kluba delegata bošnjačkog naroda (Halid Genjac, Sulejman Tihiić i Nermina Kapetanović) na 31. sjednici Doma naroda, održanoj 23.7.2013. godine.

11. Prijedlog odluke o razmatranju Prijedloga zakona o izmjenama i dopunama Zakona o prebivalištu i boravištu državljana Bosne i Hercegovine po hitnom postupku.

Broj PZ: 01,02-02-1-36/13 od 17.7.2013.

Pitanje vitalnog nacionalnog interesa pokrenuli su delegati Kluba delegate bošnjačkog naroda (Halid Genjac, Sulejman Tihiić i Nermina Kapetanović) na 31. sjednici Doma naroda, održanoj 23.7.2013. godine.

12. Prijedlog zakona o izmjenama i dopunama Zakona o prebivalištu i boravištu državljana Bosne i Hercegovine.

Broj PZ: 01,02-02-1-36/13 od 17.7.2013.

Pitanje vitalnog nacionalnog interesa pokrenuli su delegati Kluba delegata bošnjačkog naroda (Halid Genjac, Sulejman Tihiić i Nermina Kapetanović) na 33. sjednici Doma naroda, održanoj 5.11.2013. godine.

13. Prijedlog zakona o izmjenama Zakona o osnivanju Kompanije za prijenos električne energije u Bosni i Hercegovini.

Broj PZ: 01,02-02-1-58/13 od 10.12.2013.

Pitanje vitalnog nacionalnog interesa pokrenuli su delegati Kluba delegata bošnjačkog naroda (Halid Genjac, Sulejman Tihiić i Nermina Kapetanović) na 34. sjednici Doma naroda, održanoj 16.12.2013. godine.

14. Prijedlog zakona o izmjenama i dopunama Izbornog zakona Bosne i Hercegovine.

Broj PZ: 02-02-1-60/13 od 16.12.2013.

Pitanje vitalnog nacionalnog interesa pokrenuli su delegati Kluba delegata bošnjačkog naroda (Halid Genjac, Sulejman Tihiić i Nermina Kapetanović) na 34. sjednici Doma naroda, održanoj 16.12.2013. godine.

15. Prijedlog zakona o izmjenama i dopunama Izbornog zakona Bosne i Hercegovine.

Broj PZ: 02-02-1-1133/17 od 28.4.2017.

Pitanje vitalnoga nacionalnog interesa pokrenuo je Klub delegata bošnjačkoga naroda na 28. sjednici Doma naroda, održanoj 4.5.2017. godine.

Na nivou vlasti entiteta Federacija Bosne i Hercegovine problemi u odlučivanju su identični problemima u donošenju i usvajanju javnih odluka na nivou države, tj. u okviru odlučivanja u Parlamentarnoj skupštini Bosne i Hercegovine. Parlament Federacije Bosne i Hercegovine se, također, sastoji od

dva doma (Zastupnički dom i Dom naroda), koji vrše zakonodavnu vlast. Zastupnički dom se sastoji od 98 delegata sa cijele teritorije Federacije Bosne i Hercegovine, a Dom naroda se sastoji od 58 delegata.²³

Predstavnički dom, ravnopravno s Domom naroda donosi: „Ustav Federacije, zakone, budžet Federacije, završni račun budžeta Federacije, rezolucije, preporuke, odluke i zaključke, daje autentična tumačenja zakona ili drugog akta i utvrđuje prečišćeni tekst zakona ili drugog akta.“²⁴ Ono što treba naglasiti je činjenica da su „današnje stvarne nadležnosti Parlamenta Federacije sužene i restrukturirane s obzirom na prijenos određenih nadležnosti na državu Bosnu i Hercegovinu“²⁵, što je svakako i dobro.

Također, i u okviru odlučivanja u Parlamentu Federacije Bosne i Hercegovine predviđena je i data mogućnost zaštite vitalnog nacionalnog interesa. Pregled akata koji su razmatrani po proceduri predviđenoj za razmatranje akata za koje je pokrenut vitalni nacionalni interes u periodu od 1994 – 2018. godine je sljedeći:²⁶

1. Prijedlog zakona o pretvorbi društvene svojine Sjednica Ustavotvorne skupštine Federacije Bosne i Hercegovine od 16.1.1995. godine.
2. Prijedlog zakona o izmjenama i dopunama Zakona o grbu i zastavi Federacije Bosne i Hercegovine Sjednica Doma naroda od 19.12.1996. godine.
3. Prijedlog zakona o izmjenama područja općina podijeljenih međuentitetskom linijom i obrazovanju novih općina u Federaciji Bosne i Hercegovine Sjednica Doma naroda od 20.6.1997. godine.
4. Prijedlog zakona o privatizaciji preduzeća Sjednica Doma naroda od 21.10.1997. godine.
5. Prijedlog zakona o priznavanju javnih isprava na teritoriji Federacije Bosne i Hercegovine Sjednica Doma naroda od 04.12.1997. godine.
6. Prijedlog zakona o pravima branitelja i članova njihovih porodica Sjednica Doma naroda od 28.09.1999. godine.
7. Prijedlog zakona o izmjenama i dopunama Zakona o upotrebi grba i zastave Federacije Bosne i Hercegovine Sjednica Doma naroda od 28.09.1999. godine.
8. Zakon o pripadnosti javnih prihoda u Federaciji Bosne i Hercegovine Sjednica Doma naroda od 14.02.2006. godine.
9. Zakon o Javnom servisu RTV Federacije Bosne i Hercegovine Sjednica Doma naroda od 04.04.2006. godine.

²³ K. Trnka, *Ustavno pravo*, 295-303.

²⁴ *Poslovnik Zastupničkog doma Parlamenta Federacije Bosne i Hercegovine*, član 146, stav 1.

²⁵ Enis Omerović, *Parlamenti entiteta u Bosni i Hercegovini, Parlamentarizam u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo 2012, 89-135.

²⁶ *Pregled akata koji su razmatrani po proceduri predviđenoj za razmatranje akata za koje je pokrenut vitalni nacionalni interes u periodu od 1994 – 2018. godine*, https://parlamentfbih.gov.ba/v2/userfiles/file/Usvojeni%20materijali_2018/pregled%20vitalni%20interes_1994_2018_g.pdf (Pristup: 14.5.2020).

10. Zakon o Javnom servisu RTV Federacije Bosne i Hercegovine Sjednica Doma naroda od 26.07.2007. godine.
11. Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o prodaji stanova na kojima postoji stanarsko pravo Sjednica Doma naroda od 27.11.2007. godine.
12. Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o pripadnosti javnih prihoda u Federaciji Bosne i Hercegovine Sjednica Doma naroda od 29.4.2008. godine.
13. Prijedlog odluke o izglasavanju nepovjerenja Vladi Federacije Bosne i Hercegovine Sjednica Doma naroda od 15.2.2013. godine.
14. Zaključci Komisije za informiranje Doma naroda Parlamenta Federacije Bosne i Hercegovine Sjednica Doma naroda od 21.3.2013. godine.
15. Prijedlog odluke o potvrđivanju Odluke predsjednika Federacije Bosne i Hercegovine o imenovanju Šahbaza Džihanovića za sudiju Ustavnog suda Federacije Bosne i Hercegovine Sjednica Doma naroda od 21.3.2013. godine.
16. Prijedlog zakona o izmjenama i dopunama Zakona o državnoj službi u Federaciji Bosne i Hercegovine Sjednica Doma naroda od 23.10.2015. godine.
17. Prijedlog zakona o izbornim jedinicama i broju mandata Parlamenta Federacije Bosne i Hercegovine - hitni postupak, Predstavnički dom usvojio Zakon 20.6.2018. godine Sjednica Doma naroda od 27.9.2018. godine.

Slično je, također, i u entitetu Republika Srpska, s tim što u tom entitetu ne postoji kantonalni nivo odlučivanja. Zakonodavnu vlast u tom entitetu vrše Narodna skupština Republike Srpske (nosilac ustavotvorne i zakonodavne vlasti) i Vijeće naroda Republike Srpske (utemeljeno na osnovu odluke Ustavnog suda Bosne i Hercegovine o konstitutivnosti naroda iz 2000. godine i intervencije Visokog predstavnika iz 2002. godine).²⁷ Vijeće naroda je zaduženo za zaštitu vitalnog nacionalnog interesa, dok se izvorni zakonodavni postupak, koji nije vezan za vitalni nacionalni interes, provodi isključivo u Narodnoj skupštini Republike Srpske. Narodna skupština Republike Srpske se sastoji od 83 zastupnika, a Vijeće naroda od 28 zastupnika.

Ustavni sud Republike Srpske je, zaključno s januarom 2020. godine, donio ukupno 87 odluka za temelju pokrenutih inicijativa za zaštitu vitalnog nacionalnog interesa.²⁸ Procedura pokretanja zaštite vitalnog nacionalnog interesa u entitetu Republika Srpska slična je onoj u entitetu Federacija Bosne i Hercegovine. Ono što je značajno naglasiti jeste da je „Vijeće za zaštitu vitalnih interesa Ustavnog suda RS, pored izričite ustavne odredbe da je dovoljan glas

---

²⁷ K. Trnka, *Ustavno pravo*, 304-305.

²⁸ <http://www.ustavnisud.org/Odluke.aspx?cat=13&subcat=43&id=39&lang=hrv&str=1&tip=2> (Pristup: 14.5.2020).

dvojice sudija da bi se radilo o vitalnom nacionalnom interesu, usvojilo stav da je i u ovom slučaju potrebna natpolovična većina članova Vijeća. Time su dodatno dovedene u pitanje konstitutivnost i ravnopravnost Bošnjaka i Hrvata u ovom entitetu.²⁹

Poseban problem u radu i odlučivanju predstavničkih tijela entiteta je osiguranje ustavne i ravnopravne nacionalne zastupljenosti, tj. dovoljnog broja zastupnika iz reda svih konstitutivnih naroda (Bošnjaka i Hrvata u Narodnoj skupštini Republike Srpske i Srba u Parlamentu Federacije Bosne i Hercegovine). Evidentno je da jedino konstitutivni narodi imaju pravo i privilegiju u odlučivanju u parlamentima, dok građanima koji se opredjeljuju kao "Ostali" to pravo nije pruženo i omogućeno. Kada se radi o entitetskom glasanju, „vidljivo je da ono podriiva uobičajenost građanskog predstavljanja fabriciranjem tumačenja ustavnih odredbi koje se odnose na njegovu primjenu.“³⁰

Pored navedenog, u entitetu Federacija Bosne i Hercegovine egzistira i kantonalni nivo vlasti i odlučivanja. Svaki od deset kantona ima svoju (kantonalnu) skupštinu.

Na cijeloj teritoriji Bosne i Hercegovine postoji i lokalni (općinski) nivo vlasti, tj. lokalna samouprava. Lokalna samouprava u Bosni i Hercegovini je u nadležnosti entiteta, koji su usvojili i vlastite zakone o lokalnoj samoupravi. Svaka općina ili grad, kao jedinica lokalne samouprave, imaju svoju (općinsku/gradsku) skupštinu (vijeće), nadležnu za donošenje odluka od interesa za sve članove lokalne zajednice. Ovaj nivo vlasti u državi je najbliži građanima i, samim time, neposredno je vezan za interese, zahtjeve i preferencije građana. Prema uvidima Mirka Pejanovića, „cjelokupni sistem lokalne samouprave i u Republici Srpskoj i u Federaciji Bosne i Hercegovine razvijao se tokom postdejtonskog vremena u nedostatnim zakonskim okvirima i nepovoljnim odnosima u institucionalnoj strukturi entiteta i države Bosne i Hercegovine.“³¹ Učešće građana u odlučivanju (uključujući i donošenje različitih javnih politika) je najizraženije upravo na lokalnom nivou vlasti.

Zakonom o principima lokalne samouprave u Federaciji Bosne i Hercegovine, kao i Zakonom o lokalnoj samoupravi Republike Srpske, općinama je ostavljeno u nadležnost odlučivanje u oblasti lokalnog ekonomskog i infrastrukturnog razvoja. Oblasti razvoja lokalne komunalne i druge infrastrukture primarno su ostale u nadležnosti jedinica lokalne

²⁹ K. Trnka, *Ustavno pravo*, 305.

³⁰ M. Sahadžić, *Veto mehanizam“ u parlamentima na državnoj i entitetskoj razini u BiH*, 293-320.

³¹ „U Federaciji Bosne i Hercegovine kantoni imaju široka ovlaštenja u vršenju javnih poslova, posebno u sferi fiskalne politike i prostornog planiranja. Ovakva ustavna pozicija kantona uskratila je mogućnost uspostave i razvoja samostalnog i šireg samoupravnog djelokruga jedinica lokalne samouprave, kao i mogućnost pune autonomije u obezbjeđivanju vlastitih izvora finansiranja. U Republici Srpskoj, zbog visokog stepena centralizacije vlasti na nivou entiteta, opštine nisu imale dovoljan zakonski i stvarni osnov za punu autonomiju lokalne samouprave“. Mirko Pejanović, *Ogledi o državnosti i političkom razvoju BiH*, 132.

samouprave. Temeljem entitetskih zakona, oblast lokalnog ekonomskog i infrastrukturnog razvoja jedinica lokalne samouprave (općina i gradova) uređena je i njihovim statutima kao najvažnijim aktima (mali ustav). U tim statutima detaljno je uređena i popisana nadležnost jedinica lokalne samouprave u formuliranju i implementiranju javnih politika u oblasti lokalnog ekonomskog i infrastrukturnog razvoja. Naime, „Opštinsko vijeće, na temelju prijedloga opštinskog načelnika, politiku razvoja opštine oblikuje u srednjoročnim planovima ekonomskog razvoja, zatim u prostornim i urbanističkim planovima i najzad u planovima kapitalnih ulaganja u izgradnji lokalne komunalne infrastrukture.“³²

Primjeri iz prakse općina i gradova u Bosni i Hercegovini pokazuju da je javno odlučivanje na nivou lokalne samouprave dosta efikasnije i pravednije u smislu zadovoljenja potreba, interesa i preferencija građana. Na lokalnom nivou, javne politike su uspješnije nego što je to slučaj na ostalim nivoima vlasti u Bosni i Hercegovini. Jer, kako zaključuje Eugen Pusić³³, lokalne jedinice „stvaraju javni poredak donošenjem određenih tipova 'kolektivno obvezatnih odluka' (Luhmann) odnosno organiziranim obavljanjem poslova u javnom interesu, ali one i brane lokalnu sferu slobode od takvih 'obvezatnih odluka' donijetih za šira područja od jačih odlučilaca.“

Međutim, usljed miješanja i prijenosa brojnih nadležnosti na kantonalni nivo vlasti u entitetu Federacija Bosne i Hercegovine i na entitetski nivo u entitetu Republika Srpska, lokalna samouprava u Bosni i Hercegovini još u svom punom kapacitetu ne obavlja svoje funkcije, a koje bi bile u skladu s Europskom poveljom o lokalnoj samoupravi.

Zaključak

U državi Bosni i Hercegovini postoji niz strukturalnih i funkcionalnih problema koji se tiču javnog odlučivanja i donošenja odluka od interesa za društvo i državu. Heterogen sistem unutarnjeg pravno-političkog i administrativnog uređenja, uzrokom je izraženih anomalija i kontroverzi u javnom odlučivanju. Na nivou države Bosne i Hercegovine je na djelu izrazito decentraliziran sistem odlučivanja. Analogno je i u entitetu Federacija Bosne i Hercegovine. S druge strane, u entitetu Republika Srpska egzistira strogo centraliziran sistem javnog odlučivanja, gdje je Narodna skupština Republike Srpske nosilac ukupne ustavotvorne i zakonodavne vlasti.

Nadalje, tu je i problem etničkog pluralizma i etničkog odlučivanja. On je kočnica punom razvoju bosanskohercegovačkog društva i države, te

---

³² M. Pejanović, *Država Bosna i Hercegovina i demokratija*, 193.

³³ „Država javnih službi, državna regulacija ekonomije, socijalna država znače takve sve obuhvatnije, tehnički racionalizirane sustave djelovanja, funkcionalno diferencirane, ali i teritorijalno integrirane, gdje lokalno odlučivanje može postojati samo u granicama ostvarivanja šire zasnovanih konceptata“. Eugen Pusić, *Upravljanje u suvremenoj državi*, Zagreb 2002, 95-96.

zadovoljenja široke lepeze interesa i zahtjeva građana, posebno onih egzistencijalnih. Usvajanje državnih (javnih) odluka, koje će zadovoljiti i princip efikasnosti i princip pravičnosti, je izuzetno složen i zahtjevan zadatak i cilj. Presudnu ulogu u svemu i dalje imaju vladajuće etnopolitike u Bosni i Hercegovini (etničke političke stranke i političke elite na vlasti). Tako se zacementirala partitokratija kao oblik vladanja u Bosni i Hercegovini. Jer, političke stranke imaju dominantnu ulogu u formuliranju, usvajanju i provođenju (implementiranju) javnih politika na terenu. Takvu poziciju i ulogu temelje na osiguranom izbornom legitimitetu dobivenom od strane birača (građana), putem izbornog postupka i izbornih procedura.

Baza i temelj za jačanje demokratskih odlučivačkih kapaciteta predstavničkih tijela države Bosne i Hercegovine sadržani su u primjeni demokratskog principa na kome se uspostavlja i funkcionira parlamentarna demokratija. Radi se o uspostavljanju parlamentarne većine zasnovane na koalicionom sporazmu i političkom programu te koalicije. Država Bosne i Hercegovine mora imati suštinske ovlasti i ingerencije, te biti nosilac europskih standarda u procesima donošenja javnih odluka i politika upućenih prema problemima građana. I sam proces pristupanja Europskoj uniji zahtjeva sa strane Bosne i Hercegovine samo jednog pregovarača, a to je država. U tom cilju, sve aktivnosti je potrebno usmjeriti na jačanje državnih institucija u svim aspektima njihova rada, djelovanja i nadležnosti. Niže razine vlasti trebaju biti samo potpora državnom nivou, ukoliko to procijeni i zatraži državni nivo. To je, zapravo, jedna od ključnih pretpostavki ubrzanja integracije Bosne i Hercegovine u Europsku uniju. To pitanje se javlja kao pitanje svih pitanja, tj. kao pitanje daljnje izgradnje države Bosne i Hercegovine, njenih institucija, kao i dugoročnog mira i stabilnosti. Javlja se i kao uvjet svih uvjeta za ekonomski stabilnu i prosperitetnu državu Bosnu i Hercegovinu u kojoj je država isključivi nosilac suštinskih pitanja i procesa. To uključuje i jačanje procedura i procesa javnog odlučivanja u državi.

Summary

In the state of Bosnia and Herzegovina, there are a number of structural and functional problems related to public decision-making and decision-making of interest to society and the state. The heterogeneous system of internal legal-political and administrative organization is the cause of pronounced anomalies and controversies in public decision-making. At the level of the state of Bosnia and Herzegovina, a highly decentralized decision-making system is in place. It is analogous in the entity Federation of Bosnia and Herzegovina. On the other hand, in the entity of Republika Srpska there is a strictly centralized system of public decision-making, where the National Assembly of the Republika Srpska is the bearer of the overall constitutional and legislative power.

Furthermore, there is the problem of ethnic pluralism and ethnic decision-making. It is a brake on the full development of Bosnian society and the state, and the satisfaction of a wide range of interests and demands of citizens, especially the existential ones. Adoption of state (public) decisions, which will satisfy both the principle of efficiency and the principle of fairness, is an extremely complex and demanding task and goal. The ruling ethnopolitics in Bosnia and Herzegovina (ethnic political parties and political elites in power) still play a crucial role in everything. Thus, partitocracy was cemented as a form of government in Bosnia and Herzegovina. Because, political parties have a dominant role in formulating, adopting and implementing (implementing) public policy on the ground. Such a position and role is based on the guaranteed electoral legitimacy obtained by the voters (citizens), through the election procedure and election procedures.

The basis and foundation for strengthening the democratic decision-making capacities of the representative bodies of the state of Bosnia and Herzegovina are contained in the application of the democratic principle on which parliamentary democracy is established and functions. It is about establishing a parliamentary majority based on the coalition agreement and the political program of that coalition. The state of Bosnia and Herzegovina must have essential powers and competencies, and be the bearer of European standards in the processes of making public decisions and policy addressed to the problems of citizens. The process of accession to the European Union requires Bosnia and Herzegovina to have only one negotiator, and that is the state. To this end, all activities should be aimed at strengthening state institutions in all aspects of their work, activities and competencies. Lower levels of government should only be support to the state level, if assessed and requested by the state level. This is, in fact, one of the key preconditions for accelerating the integration of Bosnia and Herzegovina into the European Union. This issue arises as a matter of all issues, ie as a matter of further building the state of Bosnia and Herzegovina, its institutions, as well as long-term peace and stability. It also appears as a condition of all conditions for an economically stable and prosperous state of Bosnia and Herzegovina, in which the state is the sole bearer of essential issues and processes. This includes strengthening public decision-making procedures and processes in the country.

BIBLIOGRAFIJA/BIBLIOGRAPHY

Knjige/Books:

1. Arnautović Suad, *Političko predstavljanje i izborni sistemi u Bosni i Hercegovini u XX stoljeću*, Sarajevo 2009.
2. *Dejtonski mirovni sporazum*, Sarajevo 1995.
3. Duncan Jack W, *Great Ideas in Management*, San Francisco/London 1989.

4. Grdešić Ivan, *Osnove analize javnih politika*, Zagreb 2006.
5. Grdešić Ivan, *Političko odlučivanje*, Zagreb 1995.
6. Jašarević Faruk, Jašarević Zlatan, *Politička ekonomija*, Sarajevo 2010.
7. Kuka Ermin, *Javne politike*, Sarajevo 2018.
8. Nuhanović Asad, *Demokratija, mediji, javnost: ogled o slobodi i jednakosti*, Sarajevo 2005.
9. Pejanović Mirko, *Država Bosna i Hercegovina i demokratija*, Sarajevo 2015.
10. Herjanović Mirko, *Ogledi o državnosti i političkom razvoju Bosne i Hercegovine*, (drugo dopunjeno izdanje), Sarajevo/Zagreb 2012.
11. Pusić Eugen, *Upravljanje u suvremenoj državi*, Zagreb 2002.
12. Sikavica Pere et al., *Poslovno odlučivanje* (drugo izdanje), Zagreb 1999.
13. Stiglitz Joseph E, *Ekonomija javnog sektora*, (prvo izdanje), Beograd 2004.
14. Tahirović Emir, Kuka Ermin, *Osnove javnih politika*, Sarajevo 2020.
15. Trmka Kasim, *Ustavno pravo*, Sarajevo 2006.

Članci/Articles:

1. Easton David, Political Science in the United States, *IPSR*, Vol. 6, No. 1, 1985.
2. Omerović Enis, Parlamenti entiteta u Bosni i Hercegovini, *Parlamentarizam u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo 2012, 89-135.
3. Sahadžić Maja, Veto mehanizam“ u parlamentima na državnoj i entitetskoj razini u Bosni i Hercegovini, *Parlamentarizam u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo 2012, 293-320.

Internet:

1. <http://www.ustavnisud.org/Odluke.aspx?cat=13&subcat=43&id=39&lang=hrv&str=1&tip=2> (Pristup: 14.5.2020).
2. <https://www.parlament.ba/Content/Read/39?title=Vitalninalacionalniinteres> (Pristup: 14.5.2020).
3. *Pregled akata koji su razmatrani po proceduri predviđenoj za razmatranje akata za koje je pokrenut vitalni nacionalni interes u periodu od 1994 – 2018. godine*, https://parlamentfbih.gov.ba/v2/userfiles/file/Usvojeni%20materijali_2018/pregled%20vitalni%20interes_1994_2018_g.pdf (Pristup: 14.5.2020).

Mr. Hazim OKANOVIĆ

Fakultet za upravu pridružena članica Univerziteta u Sarajevu

E-mail: hazim.okanovic@fu.unsa.ba

Pregledni rad/Review article

UDK/UDC: 32:34(497.6)"1995/2021" (094)

327.7:341.1:342.5(497.6)"1995/2021"

DOI: <https://doi.org/10.52259/historijskipogledi.2021.4.6.302>

ZNAČAJ NEVLADINIH ORGANIZACIJA U DONOŠENJU JAVNIH POLITIKA U BOSNI I HERCEGOVINI U VREMENU NAKON DEJTONSKOG SPORAZUMA

Abstrakt: *Glavni cilj ovog rada je istraživanje mehanizama uticaja NVO-a na donošenje javnih politika u Bosni i Hercegovini nakon potpisivanja Dejtonskog mirovnog sporazuma 14. decembra 1995. u Parizu. Do naglog porasta broja nevladinih organizacija dešava se neposredno nakon Dejtonskog sporazuma, i prema nekim procjenama, tada ih je bilo više od 1.500, što ne može smatrati velikim brojem kada se poredi sa brojem NVO-a u drugim zemljama u tranziciji. Podaci Zbirnog registra fondacija i udruženja u Bosni i Hercegovini navode kako je njihov ukupan broj je 25.646, dok je broj stvarno aktivnih teško utvrditi.*

Dosadašnja literatura je pokazala da nevladin sektor u Bosni i Hercegovini u značajnoj mjeri utiče na kreiranje javnih politika, ali su rezultati istraživanja i ova tvrdnja prvenstveno doneseni na osnovu malog broja kvalitativnih primjera uticaja pojedinačnih nevladinih organizacija (case studies).

Ovaj istraživački rad ima za cilj da sistematski istraži domen uticaja nevladinog sektora, kroz kvantitativnu analizu novoprikupljenih podataka o uticaju nevladinih organizacija. Anketno istraživanje je provedeno na lokalnom, kantonalnom, entitetskom te državnom nivou na reprezentativnom i stratificiranom uzorku (10% - prema statističkoj metodi) a obuhvatilo je rukovodioce i aktiviste nevladinih organizacija, te službenike organa državne uprave (ministarstva i državne upravne organizacije).

Jedna od glavnih pretpostavki je da uspješnim umrežavanjem sa organizacijama iz susjednih zemljama članica Evropske unije, nevladine organizacije postaju respektabilan akter u donošenju javnih politika u Bosni i Hercegovini. Pored kvantitativne analize, ovaj rad pruža detaljan pregled i teorijsku analizu civilnog društva, nevladinog sektora i javnih politika kao i komparativni uvid u institucionalne i neinstitucionalne mehanizme uticaja

NVO-a na donošenje javnih politika u Bosni i Hercegovini, te njihovu praktičnu primjenu u zemljama iz okruženja i Evropske unije.

Ovaj rad doprinosi boljem razumijevanju uloge nevladinog sektora (udruženja) u javnom zagovaranju te analizi i kompariranju aktuelnih teorija pravno političkog okvira, strukture, veličine, faktora razvoja nevladinog sektora. Osim toga, rad doprinosi ocjeni trenutnog stanja mehanizma uticaja na kreiranje agendi javnih politika u Bosni i Hercegovini, formulisanja mjere za unutrašnje strukture i umreženosti NVO-a te definisanje njihovog broja, strukture i tipova.

Problem istraživanja se ogleda u tome što započeti procesi transformacije i nedovršeni proces tranzicije bosanskohercegovačkog društva i civilnog sektora su, usljed ratnih razaranja, značajno usporeni. Promjene u društvu u predratnoj fazi kreirale su realne pretpostavke za razvoj nevladinog sektora i općenito civilnog društva, i predstavljale realne osnove za uticaj na zagovaranje i kreiranje različitih javnih politika. U postratnom periodu, međunarodni donatori su mnogo investirali u nevladin sektor.

Predmet ovog istraživanja je uticaj nevladinog sektora na procese donošenja javnih politika, kroz spoznaju o institucionalnim mehanizmima, kao i korelacija nevladinog sektora i javnih politika s aspekta razvoja demokratije kao integralnog procesa u svim njegovim aspektima.

S obzirom kako je ova tematika prethodno djelimično obrađivana u ovom kontekstu, kroz sistemski pregled problema i ponudu adekvatnog rješenja problema, neophodno je ponovo ispitati ključna pitanja. Ključna pitanja koja su istražena unutar ovog rada su kako umrežavanje sa susjednim zemljama članicama EU pozitivno utiče (ima pozitivnu asocijaciju) na značaj koji nevladine organizacije imaju u zagovaranju javnih politika. Osim toga, istraženo je u kojoj mjeri finansijska potpora institucija Evropske unije pozitivno utiče na značaj koji nevladine organizacije imaju u zagovaranju javnih politika.

Ključne riječi: *Nvladin sektor, javna politika, organi državne uprave, Bosna i Hercegovina, Evropska unija.*

THE IMPORTANCE OF NON-GOVERNMENTAL ORGANIZATIONS IN PUBLIC POLICY-MAKING IN BOSNIA AND HERZEGOVINA IN THE TIME AFTER THE DAYTON AGREEMENT

Abstract: *Summary: The main goal of this paper is to investigate the mechanisms of the influence of NGOs on public policy-making in Bosnia and Herzegovina after the signing of the Dayton Peace Agreement on December 14, 1995 in Paris. The sharp increase in the number of NGOs occurs immediately after the Dayton Accords, and according to some estimates, there were more than 1,500 at the time, which cannot be considered a large number when*

compared to the number of NGOs in other transition countries. Data from the Collective Register of Foundations and Associations in Bosnia and Herzegovina state that their total number is 25,646, while the number of actually active is difficult to determine.

The literature so far has been presented from the non-governmental sector in Bosnia and Herzegovina to a significant extent for public policy making, as well as research results and these claims primarily based on the number of qualitative impact diaries of individual NGOs (case studies).

This research paper aims at systematic research of the domain of influence of the non-governmental sector, through quantitative analysis of newly collected data on the influence of non-governmental organizations. The survey was proven at the local, cantonal, authorial and state level on a representative and stratified sample (10% - according to the statistical method) and was trained by the leadership and activists of non-governmental organizations and government officials (ministries and state administrative organizations).

One of the main assumptions is that by successfully networking with organizations from neighboring EU member states, NGOs become a respectable actor in public policy-making in Bosnia and Herzegovina. In addition to quantitative analysis, this paper provides a detailed overview and theoretical analysis of civil society, NGO sector and public policies as well as a comparative insight into institutional and non-institutional mechanisms of NGO influence on public policy making in Bosnia and Herzegovina and their practical application in neighboring countries European Union.

This paper contributes to a better understanding of the role of the non-governmental sector (association) in public advocacy and the analysis and comparison of current theories of the legal policy framework, structure, size, factors of development of the non-governmental sector. In addition, the paper contributes to the assessment of the current state of the mechanism of influence on the creation of public policy agendas in Bosnia and Herzegovina, the formulation of measures for internal structures and networking of NGOs and the definition of their number, structure and types.

The problem of the research is reflected in the fact that the started processes of transformation and the unfinished process of transition of the Bosnian society and civil sector are, due to the war destructions, significantly slowed down. Changes in society in the pre-war phase created realistic preconditions for the development of the non-governmental sector and civil society in general, and provided a realistic basis for influencing the advocacy and creation of various public policies. In the post-war period, international donors invested heavily in the NGO sector.

The subject of this research is the influence of the non-governmental sector on policy-making processes, through knowledge of institutional mechanisms, as well as the correlation of the non-governmental sector and

public policies from the aspect of democracy development as an integral process in all its aspects.

Given that this topic has previously been partially addressed in this context, through a systematic review of the problem and offering an adequate solution to the problem, it is necessary to re-examine the key issues. The key issues explored within this paper are how networking with neighboring EU Member States has a positive impact (has a positive association) on the importance of NGOs in advocating for public policies. In addition, the extent to which financial support from EU institutions has a positive impact on the importance of NGOs in advocating for public policies has been explored.

Key words: *Non-governmental sector, public policy, state administration bodies, Bosnia and Herzegovina, European Union.*

Uvod: pregled trećeg sektora u svijetu i Bosni i Hercegovini

Organizacije civilnog društva imaju važnu ulogu posrednika između javnih vlasti i građana. Nevladine organizacije se generalno govoreći, smatraju pokretačkom snagom i ključnim segmentom civilnog društva posebno u zemljama u razvoju, u tranziciji, u začetima demokratije.¹ Nevladine organizacije pripadaju skupini organizacija civilnog društva, trećeg sektora, osnovane sa ciljem da rješavaju probleme sa kojima se susreće njihova zajednica. U svijetu treći sektor je poznat kao neprofitni sektor (*non-profit sector*) dok se u Velikoj Britaniji naziva volonterskim sektorom (*voluntary and community sector*). “U Francuskoj se koristi socijalna ekonomija (*economie sociale*) dok se u većini centralnih i jugoistočnih evropskih država naziva nevladinim sektorom. Najznačajnije aktivnosti trećeg sektora su pripisivane javnom ili privatnom sektoru. Analiza javnih politika započinje svoj razvoj krajem šezdesetih godina proštog vijeka dok je danas jedna od standardnih poddisciplina političkih nauka. Njezini se izvori i poticaji nalaze u politologiji i srodnim društvenim naukama”.² Osnove javnih politika su nastale unutar teorija sistema i one su „izlazna strana“ političkog sistema unutar kojeg se odvija autonomna lokacija vrijednosti za cjelokupno društvo. Đorđević navodi zanimljiva poimanja *policyja* kako u razmatranju užeg tako i šireg plana. “Prva teorija je nastala unutar teorija sistema gdje se javne politike javljaju kao proizvodi odnosno kao rezultati ishoda političkog sistema. Drugo gledište pojma *policy* kao opće smjernice koje vlasti nastoje poduzeti gdje se konkretne odluke uvijek razmatraju kao dio širokog plana. Treće poimanje koje predstavlja možda i najutjecajniji pristup koji *policy* promatra kao djelovanje

¹ Đorđe Stojanović, *Građansko društvo*, Medijska knjižara krug, Beograd 2006, 255.

² Grancis G. Castles, *Komparativne javne politike-primjeri poslijeratne preobrazbe*, Masmedija, Zagreb 2009, 40.

koje je orijentirano na ostvarenje kratkoročnih ili dugoročnih ciljeva i općenito, svih drugih svrha i namjera. Polazna faza u kreiranju javne politike sastoji se od identifikacije određenog problema koji postoji u zajednici. Koji problem riješiti zahtijeva informacije o prethodnim uslovima problema, kao i informacije o vrijednostima čije ostvarenje može dovesti do ostvarenja problema. Informacije o *policy* problemima igraju ključnu ulogu u analizi javnih politika. Postoji nekoliko tipova javnih politika i to: distributivna, redistributivna, regulativna, većinska itd.”³

“U Sjedinjenim Američkim Državama kao zemlji sa najrazvijenijom tradicijom dobrovoljnog organizovanja, pravni status neprofitnih organizacija (*non for profit*) je urađen kroz zakone o oporezivanju dohotka koji potiču još od početka 20. stoljeća. Ne postoji nikakva pravna norma koja reguliše djelatnost organizacije, što pojednostavljuje registraciju nevladinih organizacija osnivači su „slobodni da vlastitim riječima opišu ono što žele da rade“.⁴ “Razlikuju se tri mehanizma i načina uticaja nevladinih organizacija na kreiranje javnih politika u Sjedinjenim Američkim Državama i to: a) javno zagovaranje, na primjer volonteri nevladinog sektora su među prvima javno, putem demonstracija zagovarali prestanak kršenja ljudskih i građanskih prava što je za rezultat imalo ukidanje rasističkih zakona u južnim dijelovima SAD-a, polovinom 20. vijeka; b) građanski savjetodavni komiteti, komisija matila i javne rasprave gdje nevladine organizacije, i zvanični kreatori javnih politika postižu konsenzus o bitnim pitanjima zajednice i društva u cjelini i lokalne (komunalne) radionice i otvoreni forumi u čijem radu obično učestvuju svi članovi jedne zajednice, vladine agencije, nevladine organizacije javne institucije kojih se tiče neko pitanje ili problem. Pravo na slobodu mirnog okupljanja i udruživanja, garantovano je Općom deklaracijom Ujedinjenih nacija o ljudskim pravima i Evropskom konvencijom za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda”.⁵ Primjeri iz svijeta navedeni u prvom dijelu rada pokazuju Primjeri pokazuju kako se *policy* može razmatrati kroz uži i širi plan dok se faze kreiranja javnih politika sastoji od identifikacije problema koji postoji u zajednici. Osim toga, ocijenjeno je kako informacije o *policy* problemima igraju ključnu ulogu u analizi javnih politika kao i u mehanizmima i načinima uticaja na njih što je od izuzetne važnost i za usporedbu sa primjerima u Bosni i Hercegovini. “Pravni okvir za osnivanje i djelovanje nevladinih organizacija u Bosni i Hercegovini sadržan je u Ustavu Bosne i Hercegovine, koji omogućava da sva lica na teritoriji Bosne i Hercegovine uživaju ljudska prava i slobode sadržane u Evropskoj konvenciji za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda, između ostalog i pravo na slobodu mirnog okupljanja i slobodu udruživanja sa drugima. Prema analizi strukture rada nevladinih organizacija koje je proveo

³ Snježana Đorđević, *Analiza javnih politika*, Čigoja, Beograd 2010, 283.

⁴ Branko Petrović et al, *Civilno društvo i nevladin sektor*, Magna Agenda, Beograd 2002.

⁵ Zvonimir Mataga, *Pravno na slobodu udruživanja prema Evropskoj konvenciji za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda*, Strazbur 2006, 5.

CPCD, prema sadržaju i oblastima one se dijele na one koje se bave: obrazovanjem i istraživanjem, socijalnim i humanitarnim uslugama, mladima, razvoju lokalne zajednice, genderom, zastupanjem i drugo. Civilno društvo znači „udruživanje“, „općinu“, „zajednicu“ građana kao politički uticaj zajednicu, odnosno najviši oblik udruživanja slobodnih građana u cilju zajedničkog odlučivanja o društvenim problemima i prioritetima. Građansko društvo izjednačeno je sa političkom zajednicom ali je pojmovno suprostavljeno kući, odnosno kućnom društvu. Leonardo Bruni prvi je upotrijebio izraz *societas civilis* kao latinski izraz za grčki koinonia politike”.⁶ “Raznovrsne su organizacije grupisane pod krovim pojmovima kao što su „nevladine organizacije“, „neprofitna organizacija“ organizacije“, ‘organizacije civilnog društva’ ili ‘treći sektor’”.⁷ “One se mogu zvati „NVO-ima društvene svrhe“, kao što su ekološke grupe, organizacije za ljudska prava, organizacije koje se bore protiv siromaštva i u fazi su razvoja ili pružaju medicinsku pomoć u hitnim slučajevima”.⁸ “Civilno-političke nevladine organizacije izražavaju forme i alternativne politike članova društva koji su nedovoljno zastupljeni u zvaničnoj političkoj sferi. Neke od ovih organizacija imaju članove koji su na visokom položaju i koji su bili aktivni u građanskim inicijativama tokom 1980-ih u Bosni i Hercegovini, ali su sve nastale kao odgovor da ospore pretpostavke po kojima su glavne nacionalistički orijentisane partije djelovale tokom i poslije rata i, posebno, da ospore pretpostavku dominacije nacionalnoetničkih principa kao što je zajamčeno Daytonskim ustavom”.⁹ “S obzirom na uticajnu ulogu međunarodne zajednice i međunarodnih donatora na iniciranje i razvoj sektora, NVO se češće percipiraju kao produžena ruka međunarodnih organizacija, negoli kao okosnica civilnog društva. Iako je ovo dominant gledište, bitno je naglasiti da predstavnici lokalnih NVO nisu lobirali ili davali komentare donatorima koje potrebe i interesi građana nisu obuhvaćeni donatorskim misijama, ciljevima i zadacima”.¹⁰

⁶ Vukašin Pavlović, *Civilno društvo i demokratija*, Udruženje za političke nauka, Srbije, Beograd 2004, 18-19, (dalje: V. Pavlović, *Civilno društvo i demokratija*).

⁷ Hildy Teegen, et al. The importance of nongovernmental organizations (NGOs) in global governance and value creation: An international business research agenda, *Journal of International Business Studies*, 2004, vol. 35, 463-483.

⁸ Alnoor Ebrahim, *World Development*, vol. 31, issue 5, 2003, 813-829.

⁹ Paul Stubbs i Kendra Gregson, (urednici): *Social Policy, Protection and Practice: the care of vulnerable groups in Bosnia-Herzegovina*, Svijetlost, Sarajevo 1998, 24.

¹⁰ Reima Ana Maglajlić, Edin Hodžić, “Political Participation.” In *Democracy Assessment in Bosnia and Herzegovina*, ed. Dobrila Govedarica, Open Society Fund Bosnia and Herzegovina, Sarajevo 2006, 30.

Pregled literature i teorijski okvir

“Civilno društvo može se definirati kao složeno i dinamičko društvo s kojim su zakonom zaštićene autonomija i sloboda nevladinih institucija, koje su na jednoj strani orijentisani na nenasilje, samorganizaciju i samorefleksiju i na drugoj strani, egzistiraju permanentno pod tenzijom u međusobnim korelacijama i u svojim odnosima sa državnim institucijama koje oblikuju, limitiraju i u krajnjem, omogućavaju ove aktivnosti”.¹¹ Po Antonu Gramšiju civilno “društvo je konstituisano od dvije vrste elemenata: kulturno-vrijednosnih sadržaja s jedne, kao i mreža institucija i građanskih asocijacija sa druge strane. On gleda na civilno društvo kao na najvažniji društveni teren u kom se vodi „rovovska borba za novi poredak“.¹² “Nevladin sektor predstavlja „terminološku raznolikost u zavisnosti od političkog, kulturnog i privrednog razvoja, neprofitni sektor se različito naziva u različitim zemljama. Neprofitni sektor termin koji se najčešće prihvata, naglašava da ove organizacije, za razliku od profitnih, ne postoje primarno radi ostvarivanja protita”.¹³

Pod javnim zagovaranjem (engl. *advocacy*) podrazumijeva intervenciju u stvarnosti radi uvođenja neke promjene i to ukorist onih koji nemaju moć ili je imaju nedovoljno. “Javno zagovaranje ima tri bitna elementa i to: a) uvijek ima svoju ciljnu publiku a to su kreatori politika (oni donosioci odluka koji imaju autoritet i ovlaštenje da utiču na zadatak javnog zagovaranja), b) zadatak (promjena ustava, zakona, promjena politike, prakse itd) i c) indikatore uspjeha (usvajanje novog ili povoljnijeg programa, primjena određenog zakona ili prakse itd). Javne politike (*policy*) u najkraćem mogu se razumijeti kao praktična (konkretna) politika na djelu. Endrju Hejvud pod javnom politikom podrazumijeva „formalne, odnosno formulirane odluke vladinih tijela“.¹⁴ Gaj Peters “javnom politikom” smatra „zbroj vladinih aktivnosti koje imaju utjecaj na život građana“.¹⁵ Državna uprava predstavlja skup državnih organa i pravnih propisa koji su namjenski osnovani ili donešeni od države s ciljem upravne regulacije svih važnijih društvenih odnosa. Kako navodi Jovanović pod pojmom uprave se najčešće podrazumijeva državna uprava i ona se shvata najčešće u organizaciono-formalnom smislu.” Uprava se definiše kao državna djelatnost koju vrše državni organi uprave prema ustavu i zakonima države. “I to je u skladu sa načelom podjele vlasti na: zakonodavnu, upravnu i sudsku“.¹⁶ “Pojam javna uprava je širi pojam od državne uprave, jer označava sve vršioce upravne djelatnosti, kako u okviru državne organizacione strukture (upravne organe i

¹¹ Džin Kin, *Civilno društvo, stare slike, nove vizije*, Filip Višnjić, Beograd 2003, 243.

¹² V. Pavlović, *Civilno društvo i demokratija*, 50.

¹³ Marija Kolin, *Nevladine organizacije (pojam, značaj, klasifikacije, profil)*, u: B. Petrović [ur] *Civilno društvo i nevladin sektor*, Palgo centar, Beograd 2002, 66.

¹⁴ Frances Heywood, *Understanding needs: A starting point for quality*, *Housing Studies*, 19(5), 2004, 709–726.

¹⁵ Gay Peters, Jon Pierre, (ur), *Handbook of Public Policy*, Sage, London 2004, 461-479.

¹⁶ Slobodan Jovanović, *Država I*, Geca Kon, Beograd 1936, 223.

druge državne organe koji su ovlašćeni za vršenje upravnih aktivnosti), tako i izvan nje (nedržavne subjekte sa javnim ovlaštenjima), a ne samo državne organe uprave kao vršioce upravnih aktivnosti”.¹⁷ Dosadašnja literatura je pokazala da nevladin sektor u Bosni i Hercegovini društvu u značajnoj mjeri utiče na kreiranje javnih politika, ali su rezultati istraživanja i ova tvrdnja prvenstveno doneseni na osnovu malog broja kvalitativnih primjera uticaja pojedinačnih (samo nekih od) nevladinih organizacija (*case studies*). Ovaj istraživački rad ima za cilj da sistematski istraži domen uticaja nevladinog sektora, kroz kvantitativnu analizu novoprikupljenih podataka o uticaju nevladinih organizacija. Od urušavanja socijalističkog sistema koji se na simboličkoj ravni manifestirao padom Berlinskog zida i pojavom organizacija civilnog društva i savremenih nevladinih organizacija kao njihovog značajnijeg dijela u Bosni i Hercegovini, ovo polje, je u velikoj mjeri neistraženo te ne postoji niti jedna kompleksna i ozbiljna sistematska naučna analiza iz domena uticaja nevladinog sektora na kreiranje javnih politika, niti analiza koja se bavi uticajem civilnog društva na kreiranje javnih politika. Period od pojave savremenih nevladinih organizacija do danas sasvim je dovoljan vremenski period za naučno posmatranje njihovog uticaja na kreiranje javnih politika u Bosni i Hercegovini.

Ukoliko se pri tome doda kako je problem postao još više aktuelan približavanjem bosansko-hercegovačkog društva demokratskim standardima u Evropsku uniju, onda se dobija dodatni motiv za istraživanje ovog fenomena. Ograničenja u ovom kompleksnom poslu su nam predstavljali ključni termini: javna politika i nevladin sektor, koji nemaju dugu tradiciju i u Bosni i Hercegovini su različito tumačeni i prevedeni u naučnim i stručnim krugovima. Unutar ovog rada analiziran je razvoj civilnog društva i nevladinih organizacija u Bosni i Hercegovini i njihovom uticaju na kreiranje cjelokupnog ciklusa javne politike. U tom smislu prisutna je komparativna analiza razvoja civilnog društva i nevladinih organizacija u državama iz okruženja Bosne i Hercegovine (te zemlje Zapadnog Balkana), kao i mehanizmi uticaja na kreiranje javnih politika. Predmet ovog istraživanja je uticaj nevladinog sektora na procese donošenja javnih politika, kroz spoznaju o institucionalnim mehanizmima, kao i korelacija nevladinog sektora i javnih politika s aspekta razvoja demokratije kao integralnog procesa u svim njegovim aspektima. “Udruženja građana, neprofitne organizacije ili političke stranke mogu se razumjeti kao izraz građanskog društva, ali i društvene vrijednosti, javno mnijenje ili demokratije”.¹⁸

“Nevladine organizacije koje nose i naziv 'treći sektor', ne učestvuju u vladanju niti imaju političke ambicije, osnovali su ih fizička ili pravna lica i područje njihovog djelovanja je vrlo široko. U slučaju dovoljno razvijenog civilnog društva, postoje nevladine organizacije koje pokrivaju sve građanske

¹⁷ Stevan Lilić, *Upravno pravo, Upravno procesno pravo*, Beograd 2008, 41.

¹⁸ Edward N. Muller, Mitchell A. Seligson, Civic culture and democracy: the question of causal relations, *American Political Science Review*, vol. 88, no. 3, 1994.

interese i potrebe”.¹⁹ “U široj definiciji, međunarodne nevladine organizacije (NVO) su privatne neprofitne institucije koje djeluju sa krajnjim ciljem poboljšanja društva”.²⁰ “NVO se identifikuje kao nezavisno dobrovoljno udruženje građana koji djeluju zajedno na kontinuiranoj osnovi, radi ostvarenja zajedničkog cilja, koji nije dolazak na vlast, zarada novca ili pravno nedozvoljene aktivnosti”.²¹

“Nakon 1995. godine i potpisivanja Opšteg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini, kojim je okončan rat u Bosni i Hercegovini, došlo je do naglog porasta broja nevladinih organizacija, i prema nekim procjenama, tada ih je bilo više od 1.500, što se ipak ne može smatrati velikim brojem kada se poredi sa brojem NVO-a u drugim zemljama u tranziciji. Razlikovanje pojavnih oblika NVO-a u dva bosanskohercegovačka entiteta, Federaciji Bosne i Hercegovine (FBiH) i Republici Srpskoj (RS), može nas uvesti u ranije više prisutnu neusklađenost relevantnog entitetskog zakonodavstva za nevladine organizacije”.²² Građansko pravo na udruživanje je, ustvari, postalo jednim od temelja slobodnog demokratskog društva i pravno - političkog sistema (države). U tom kontekstu se permanentno zagovara aktivno učešće svih članova društvene zajednice kroz razne asocijacije, udruženja i institucije s ciljem promoviranja pojedinačnih i kolektivnih prava i interesa svih članova društva. Koristeći se pravom na udruživanje, građani imaju mogućnost svoje pojedinačne interese i ciljeve podići na viši nivo, o njima javno diskutirati, mijenjati ih ili eventualno prilagođavati interesima udruženja ili asocijacije kojoj pripada. Time povećavaju svoje šanse i mogućnosti da, kroz realizirane kolektivne ciljeve, ostvari u značajnom dijelu i svoje individualne ciljeve i interese. Ohrabrivanje građanskog učešća od velikog je značanje posebno uzme li se u obzir demokratske inovacije koje su fokusirane na efikasno uključivanje građana. Građanske inicijative, društveni pokreti su dio učešća građana odnosno civilnog društva u demokratskom društvu. Znatno je broj socijalno isključenih kategorija građana relativno niska razina obrazovanja, samopouzdanja i motivacije, prisutni zdravstveni problemi i nedostatak radnog iskustva. U skladu s tim, potrebno ih je ohrabrivati i uključivati u programe obrazovanja odraslih s ciljem sticanja potrebnih znanja i vještina te jačati individualizirani pristup usluga mentora. Ostavlja se opravdanim pitanje koji su to pravni i strateški okviri, koje javne politike i prakse se primjenjuju u borbi protiv socijalne isključenosti?

¹⁹ Quentin Kidd, *Civic Participation in America*, Springer, New York 2016, 195.

²⁰ David Lewis, (eds). *Pluto: London*, Sheelagh Stewart 1997, 1–36. Happy ever after in the marketplace: non-government organizations and uncivil society. *Review of African Political Economy*, No. 71, 11-34.

²¹ Peter Willetts, What is a Non-Governmental Organization?. In UNESCO (Eds), *Encyclopedia of Life Support Systems: Encyclopedia of Institutional and Infrastructural Resources*, Eolss Publishers, Oxford 2002, 5.

²² Sevima Sali Terzić, *Civilno društvo, Poglavlje XI u Međunarodne političke podrške zemljama jugoistočne Evrope – Lekcije (ne)naučene u Bosni i Hercegovini*, Fond otvoreno društvo ViH, Sarajevo 2001, 177.

Participacija nevladinih organizacija kreće se od aktivnog uključivanja u javne rasprave na poziv organizatora do partnerstva sa vladinim organizacijama i, u nekoliko slučajeva, organizatora. Mnoštvo je faktora koji utiču na odluke – svakog pojedinačnog građanina na to da li će se uključiti u proces javnih konsultacija. Uglavnom se tiču motivacije. Radnosposobne osobe moraju sistemski raditi na poboljšanju svoje motiviranosti za zapošljavanje i jačanju ljudskog kapitala, znanja, stručnosti i sposobnosti, kao i zdravstvenog stanja, kako bi unaprijedile svoju zapošljivost i postale zanimljive mogućim poslodavcima. Ne može se očekivati da će ljudi biti podjednako uporni u sticanju novih znanja i sposobnosti ili u preuzimanju rizika, ali je presudno da se društvenom aktivnošću svima omogući približno sličan startni položaj u životu. To se može postići pomoću programa poticanja školovanja i većeg javnog ulaganja u obrazovanje najsiromašnijih skupina, boljim i podjednakim pristupom javnim uslugama i informacijama te jednakošću u poštivanju prava, obaveza i odgovornosti. Javne politike su oblik društvene konstrukcije usmjerene na rješavanje problema s kojima se suočava neka politička zajednica, i one se ne vezuje isključivo uz djelovanje vlade. Javne politike, ustvari, predstavljaju konkretne (praktične) politike usmjerene na rješavanje aktualnih pitanja i problema koji opterećavaju određeno društvo, društvenu zajednicu, državu. Suština javne politike je konkretnost, odnosno praktična (politička) djelatnost i aktivnost. U biti postoje jasni i odgovarajući programi, strategije, planovi ili projekti koje javna vlast implementiranjem određenih politika i mjera nastoji realizirati na dobrobit zajednice. Ti programi, strategije i planovi su, ustvari, dokumenti koji detektiraju pojedine ili većinu političkih praktičnih problema, te nude mehanizme i mjere najboljeg pristupa rješenju promatranih i analiziranih problema.

“Savremena klasifikacija javnih politika se temelji na tri važna aspekta, a to su sljedeći aspekti: 1) područje djelovanja; 2) ciljne skupine i 3) institucionalni okvir”.²³ Povezivanje nevladinih organizacija s okruženjem Evropske unije znači veću inozemnu potporu, koja predstavlja temeljni podsticaj razvoju ovih organizacija. U sklopu istraživanja unutar ovog članka, uzet će se u obzir i *case studyje* na primjeru zemalja Mađarske i Hrvatske jer se u njima nalazi značajan broj nevladinih organizacija koje se bave ostvarivanjem mjera javnih politikama koje će se nakon analize komparirati sa onim u Bosni i Hercegovini. Evropska nija je teritorijalno najbliža Bosni i Hercegovini i nalazi se u istom geografskom predjelu. Evropska unija ima veliki uticaj na različite aspekte političkog i javnog života u Bosni i Hercegovini. Institucionalne metode uticaja nevladinih organizacija su: javno zagovaranje, monitoring, politička participacija, kontrola tajnog u politici i edukacija. Ipak, najznačajnije su institucionalne metode utjecaja nevladinih organizacija na kreiranje javnih politika prisutnih u praksi

²³ Ermin Kuka, *Javne politike*, Štamparija Fojnica d.o.o, Sarajevo 2018, 56. (dalje: E. Kuka: *Javne politike*)

bosanskohercegovačkog nevladinog sektora. Dvadeseto stoljeće dalo je doprinos sa tri značajne teorijske inovacije: gramšijevu shvatanje civilnog društva, zatim doprinos teoretičara novih društvenih pokreta i najzad Habermansovo istraživanje javnog mnijenja. „Terminološka raznolikost u zavisnosti od političkog, kulturnog i privrednog razvoja, neprofitni sektor se različito naziva u različitim zemljama. U Sjedinjenim Američkim Državama je poznat kao neprofitni sektor (*non-profit sector*), u Velikoj Britaniji se naziva volonterskim sektorom (*volunteer sector*) dok je u Francuskoj socijalna ekonomija (*economie sociale*). U većini centralnih i jugo-istočnih evropskih zemalja, naziva se nevladin sektor. Neprofitni sektor termin koji se najčešće prihvata, naglašava da ove organizacije, za razliku od profitnih, ne postoje primarno radi ostvarivanja protita”.²⁴ “Može se konstatovati kako su se NVO pojavile kao važni globalni akteri u posljednjih nekoliko godina te da su pokušali stupiti u kontakt sa moćnima institucijama, što se uglavnom odnosi na društvenu svrhu nevladine organizacije koje se bave kvalitetom života u cjelin zajednice čiji je cilj promocija društvenih promjena. Ukoliko su poslovne organizacije jedna od dominantne institucije u globaliziranom svijetu, NVO su uzeli ih kao mete svojih akcija”.²⁵ “Da bi unaprijedili svoje interese, druge zainteresirane strane poput NVO uspostavljaju različite tipove odnosa s firmama: od kolaborativne do konfrontacionih akcija, kao što su protesti, bojkoti i građanske parnice. Od ignorisanja ili omalovažavanja ovih radnji može imati posljedice, postoje snažni poticaji za firme da promijene svoje politike koje udovoljavaju zahtjevima ovih stakeholder”.²⁶

“Nevladine organizacije uglavnom su neprofitne organizacije koje dobijaju barem dio svojih prihoda od privatnih donatora. Uobičajene aktivnosti uključuju, između ostalog: pružanje pomoći u vanrednim situacijama, poticanje ekonomskog razvoja za ublažavanje siromaštva i / ili zagovaranje građana sa nepovoljnim statusom/položajem”.²⁷ “Međunarodna klasifikacija neprofitnih organizacija (ICNPO) identifikuje 12 grupa organizacija a služe za prikupljanje podataka o veličini neprofitnog sektora u različitim zemljama i to: 1) Kultura i rekreacija; 2) Obrazovanje i istraživanje; 3) Zdravlje; 4. Socijalna zaštita; 5) Zaštita životne sredine; 6) Razvoj i stanovanje; 7) Građanska prava i zastupanje; 8) Filantropija i promocija dobrovoljnog rada; 9) Međunarodne organizacije; 10) Preduzeća, profesionalne organizacije, udruženja; 11) Vjerske organizacije i 12)

²⁴ Marija Kolin, *Nevladine organizacije (pojam, značaj, klasifikacije, profil)*. u: Branko Petrović [ur] *Civilno društvo i nevladin sektor*, Palgo centar, Beograd 2002.

²⁵ Jamie R. Hendry, *Taking Aim at Business: What Factors Lead Enviromental Non-Governmental Organizations to Target Particular Firms*, *Business Society*, 2006, 45, 47.

²⁶ Charles Eesley & Michael J. Lenox, “Secondary Stakeholder Actions and the Selection of Firm Targets,” *Working Paper*. Also, Best Paper Proceedings of the 2006 Academy of Management Conference. Atlanta, GA. August, 2006.

²⁷ Lester M. Salamon, et al, *Defining the Nonprofit Sector: A Cross – National Analysis*, Manchester University Press, Manchester 2004, 128-168.

Ostale organizacije”.²⁸ “U najkraćem, javna politika (*policy*) bi se mogla razumijeti kao praktična (konkretna) politika na djelu”.²⁹ “Glavni akteri stvaranja javnih politika su vlade, a zatim slijede i svi ostali društveni akteri na koje određena javna politika može imati direktan ili indirektan uticaj (nevladine organizacije, skupine, pojedinci...)”.³⁰ “U državama sa razvijenom parlamentarnom (izbornom) demokratijom, nevladine organizacije imaju značajnu poziciju i utjecaj na stvaranje mnogih državnih javnih politika.”³¹ “U nezvanične (neformalne, neslužbene) aktere procesa stvaranja javnih politika se ubrajaju: interesne skupine, političke stranke, znanstvenici, stručnjaci, savjetnici, policy-analitičari, mediji, nevladine organizacije, udruge, istraživačke organizacije (eng. *think tank*), individualni građani, a u novije doba i određeni međunarodni akteri.”³² Zainteresirani dionici mogu uključivati nevladine organizacije, međunarodne vladine organizacije, druge savjetnike ili centre za javne politike, lokalne vlasti, političke stranke, udruge, sindikate ili zainteresirane građane”.³³ Nevladine organizacije su legitiman i respektabilan akter u konsultativnom procesu donošenja i konačnog implementiranja javnih politika u Bosni i Hercegovini. “Pored javne vlasti, implementiranjem javnih politika se bave i druge skupine i organizacije (npr. razne nevladine organizacije, formalne i neformalne udruge građana, pa čak i sami pojedinci”.³⁴ Pored toga, značajan su akter u povezivanju s okruženjem Evropske unije što im daje posebno mjesto i ulogu. Pojava nevladinih organizacija i evolucija pojma javna politika trenutno je u centru interesovanja javnosti. Razvoj civilnog društva i nevladine organizacije u Bosni i Hercegovini imale su značajan uticaj na kreiranje agendi javnih politika i cjelokupnog ciklusa javne politike. Javne politike i nevladin sektor nemaju dugu tradiciju jer im kako politički tako i ekonomski sistem bivše Jugoslavije kao i Bosne i Hercegovine tokom socijalističkog perioda, nisu omogućavali razvoj. Nevladine organizacije u Bosni i Hercegovini nisu bile aktivne kao one u državama Zapadne Evrope ili Sjedinjenim Američkim Državama te su različito tumačene u naučnim i stručnim krugovima. Kako bi se istražio uticaj nevladinih organizacija na formiranje javnih politika važno je napraviti uvid u promjene u državama Istočne Evrope. Najprije devedesetih godina XX stoljeća dolazi do urušavanja Jugoslavije te međunarodnog priznavanja Bosne i Hercegovine.

²⁸ Marija Kolin, Nevladine organizacije (pojam, značaj, klasifikacije, profil), u: Branko Petrović [ur] *Civilno društvo i nevladin sektor*, Palgo centar, Beograd 2002.

²⁹ Emir Tahirović, Ermin Kuka, *Osnove javnih politika*, Fakultet za upravu Univerzitea u Sarajevu, Sarajevo 2020, 16. (dalje: E. Tahirović, E. Kuka, *Osnove javnih politika*).

³⁰ E. Tahirović, E. Kuka, *Osnove javnih politika*, 80.

³¹ *Isto*, 130.

³² *Isto*, 134.

³³ Eoin Young & Quinn Lisa, *Pisanje djelotvornih prijedloga za javne politike – Vodič za policy savjetnike u zemljama Središnje i Jugoistočne Evrope*, DIM – Udruga za građansko obrazovanje i društveni razvoj, Zagreb 2007, 15.

³⁴ E. Tahirović, E. Kuka, *Osnove javnih politika*, 51.

Proces transformacije bosanskohercegovačkog civilnog sektora značajno je usporen tokom ratnih dešavanja tako da su sve aktivnosti bile zaustavljene. Tokom promjena u društvu u predratnoj fazi kreirane su realne pretpostavke za razvoj nevladinih organizacija kao i općenito civilnog društva. U tom periodu, javljaju se i realne osnove za uticaj na javnu politiku. Ipak, tokom ratnih dešavanja od 1992. do 1995. godine, dolazi do radikalnih promjena. Prije svega, dolazi do pojave nevladinih organizacija koje ne promovišu temeljne vrijednosti civilnog društva. Zbog ratnih dešavanja, nevladin sektor svoj fokus je usmjerio ka pomoći ili nadopuni javnih službi na pružanju i distribuiranju humanitarne pomoći. U postratnom periodu međunarodni donatori su mnogo investirali u nevladin sektor. Međunarodni donatori postaju neizostavni faktor funkcionisanja, rada i na kraju uticaja nevladinih organizacija. Istraživanje unutar ovog članka ima interdisciplinarni karakter (jer je u okviru više srodnih nauka kao što su uprava, političke nauke, pravo). Problem istraživanja se ogleda u tome što započeti procesi transformacije i nedovršeni proces tranzicije bosanskohercegovačkog društva i civilnog sektora su, usljed ratnih razaranja, značajno usporeni. Promjene u društvu u predratnoj fazi kreirale su realne pretpostavke za razvoj nevladinog sektora i općenito civilnog društva, i predstavljale realne osnove za uticaj na zagovaranje i kreiranje različitih javnih politika. U postratnom periodu, međunarodni donatori su mnogo investirali u nevladin sektor. Iako se posljednjih godina afirmira značaj nevladinih organizacija, još uvijek ne postoji pozitivna podrška ovakvim inicijativama, pa su rijetki primjeri uspješnog djelovanja tih organizacija u Bosni i Hercegovini i praktično su zasnovani isključivo na angažmanu visoko motiviranih pojedinaca. Povezivanje nevladinih organizacija s okruženjem Evropske unije znači veću inozemnu potporu, koja predstavlja temeljni podsticaj razvoju ovih organizacija. Neizostavan element u procesu promicanja javnih politika prava je saradnja nevladinih organizacija s nadležnim državnim tijelima (državnim akterima). "Akteri procesa kreiranja javnih politika su sve one individue, organizacije, ustanove i institucije (vladine i nevladine) na koje se direktno ili indirektno odnose određene javne politike koje se kreiraju i implementiraju".³⁵ To nameće potrebu iniciranja adekvatnih i sveobuhvatnih koordinacijskih procesa s jasnim načinom, okvirom i mehanizmom zajedničkog rada i djelovanja radi poboljšanja i jačanja partnerskih odnosa, tako da se dolazi do zaključka kako je istraživanje unutar ovog rada iznimno aktuelno. Javno zagovaranje, kao društveni fazni proces, usmjereno je na poduzimanje konkretnih aktivnosti s ciljem donošenja novih, te promjena postojećih javnih politika fokusiranih na rješavanje različitih društveno-političkih problema. "Kroz zagovaračke koalicije stvaraju se mreže i zajednice javnih politika kao važne karike i osnove za izgradnju i provedbu zagovaračkih strategija. Razrađene i jake zagovaračke strategije utječu na donositelje javnih politika. Novi instrument pretpristupne pomoći Bosni i Hercegovini i ostale zemlje kandidati i potencijalni kandidati za članstvo u EU,

---

³⁵ E. Kuka, *Javne politike*, 105.

IPA II (2014-2020), uveo je značajne novine kada je u pitanju civilno društvo” (Proposal IPA II). Važno je naglasiti kako se tokom određenog vremenskog perioda svog razvoja i djelovanja, NVO Centri civilnih inicijativa (CCI) se fokusirao na jačanje odgovornosti izabраниh predstavnika i povećanje transparentnosti, kao i na poboljšanje korisničkog rada predstavnika vlasti. CCI je bio sve više i više orijentiran na najviše nivoe vlasti koji su utjecali na javne politike i zagovarali interese građana. “Da bi uticale na kreiranje pojedinih *policy*, nevladine organizacije često koriste metode lobiranja”.³⁶ U Bosni i Hercegovini vladini (državni) akteri još uvijek u dovoljnoj mjeri ne prepoznaju nevladine organizacije i organizacije civilnog društva kao legitimne i respektabilne aktere u konzultativnom procesu u domenu zagovaranja, formuliranja i implementiranja javnih politika. “Usljed takvog pristupa u Bosni i Hercegovini, nameće se potrebe radikalne reforme u tom domenu, a ključni nosioci te reforme, pored državnih aktera, trebaju biti nevladine organizacije i organizacije civilnog društva. U Bosni i Hercegovini je trenutno na nacionalnoj razini registrirano preko 26.000 udruženja/udruga i fondacija (Podaci Ministarstva pravde Bosne i Hercegovine” (Zbirni e-registar udruženja i fondacija u Bosni i Hercegovini). Dio ovih novih asocijacija, nastalih zahvaljujući podršci izvana, čini dio nevladinog civilnog sektora (npr. „Helsinški parlament“, „Centri civilnih inicijativa“, „Nezavisni biro za humanitarna pitanja“, „Centar za promociju civilnog društva“, „Transparency International“...).³⁷

“Građansko organizovanje za demokratiju (GROZD) je najvidljiviji angažman javnog zagovaranja nevladinih organizacija na kreiranju javnih politika u Bosni i Hercegovini. U oktobru 2005. godine, pet organizacija civilnog društva – Centar za promociju civilnog društva, Centri civilnih inicijativa, Transparency International Bosnia and Heryegovina, Fondacija Mozaik i Agencija za lokalne razvojne inicijative su započele pripreme za mobiliziranje snage civilnog društva da snažno utiču na domaće vlasti da posvete maksimalnu pažnju rješavanju najznačajnijih socijalnih i ekonomskih problema stanovnika Bosne i Hercegovine.”³⁸ Prepoznajući važnost uloge civilnog društva u kreiranju javnih politika i EU u Bosni i Hercegovini je provedeno niz aktivnosti na razvoju konsultacija sa civilnim društvom pri izradi propisa. To je doprinijelo da je Bosna i Hercegovina prva u regionu 2006. godine, usvojila Pravila o konsultacijama u izradi pravnih propisa sa civilnim društvom. Redovno se provode javne konsultacije prije svega pri izradi zakonskih i podzakonskih akata. Jačanjem javnih politika, civilni dijalog ima značajniju ulogu i jedan je od uslova na putu ka punopravnom članstvu Bosne i Hercegovine u Evropsku uniju i to

³⁶ Isto.

³⁷ Ismet Sejfića, *Povijesne predispozicije i aktuelni razvoj građanskih asocijacija u Bosni i Hercegovini*, “Friedrich Ebert Stiftung”, Sarajevo 2008, 125.

³⁸ Nives Miošić, ur. et al, *Priručnik za analizu javnih politika*, EU & Ured za udruge Republike Hrvatske, Zagreb 2007, 11.

zbog implementacije koncepta demokratije i ljudskih prava te efikasnije i transparentnije uprave. Problem negativno utiče na povezivanje nevladinih organizacija s okruženjem Evropske unije. Boljom konekcijom nevladine organizacije bio bi riješen problem jer bi one imale veću inozemnu potporu, koja predstavlja temeljni podsticaj razvoju ovih organizacija. Jačanjem javnih politika, civilni dijalog ima značajniju ulogu i jedan je od uslova na putu ka punopravnom članstvu Bosne i Hercegovine u Evropsku uniju i to zbog implementacije koncepta demokratije i ljudskih prava te efikasnije i transparentnije uprave. Ukoliko ne dođe do jačanja javnih politika, civilni sektor neće imati značajniju ulogu te će problem potrajati ukoliko se ne riješi. Prepoznajući važnost uloge civilnog društva u kreiranju javnih politika i EU u Bosni i Hercegovini je provedeno niz aktivnosti na razvoju konsultacija sa civilnim društvom pri izradi propisa. To je doprinijelo da je Bosna i Hercegovina prva u regionu 2006. godine, usvojila Pravila o konsultacijama u izradi pravnih propisa sa civilnim društvom. Važnost rješavanja problema se krije u izradi web aplikacija kao što je „e-Participacija“ koje bi civilnom društvu omogućile aktivno uključivanje u proces izrade propisa, strateških i operativnih dokumenata institucija Bosne i Hercegovine, kao i u proces oblikovanja javnih politika. Ukoliko u skorije vrijeme se ne poduzmu konkretni koraci i aktivnosti problem neće biti riješen te se neće redovno provode javne konsultacije prije svega pri izradi zakonskih i podzakonskih akata.

Metodologija istraživanja i hipotetički okvir

Niz je prednosti umrežavanja nevladinih organizacija iz Bosne i Hercegovine sa drugim organizacijama iz Evropske unije u cilju lakše implementacije određenog projekta, jačanja kapaciteta ali i lakšeg dobivanja finasijskih sredstava kako od lokalnih tako i stranih donatora. Ključne stvari za apliciranje na fondove od donatora iz Evropske unije jesu specijalizacija i dovoljno jaki operativni i finasijski kapaciteti i upravljanje projektima nevladinih organizacija. Umrežavanje nevladinih organizacija s drugim organizacijama iz EU može biti presudno za dobivanje grantova te postajanjem respektabilnog aktera u zagovaranju javnih politika u Bosni i Hercegovini. Prilikom objavljivanja javnih poziva za dodjeljivanje sredstava uslov da projektne prijave nevladinih organizacija jeste da one budu u partnerstvu s barem još jednim NVO-om, a kako bi postale važan kvalifikacijski kriterij. Kriterij često nalaže da je partnerski NVO iz države članice EU, države kandidatkinje ili iz države gdje se projekat implementira. U Bosni i Hercegovini postoje mnoge formalne i neformalne mreže nevladinih organizacija formirane na temelju interesa podsektora (npr. okoliš, mladi ili žene) ili geografskog položaja. Prema HTSPE / Kronauer studiji, 52% NVO-a u

Bosni i Hercegovini su članovi neke lokalne NVO mreže, dok njih 27% učestvuju ili su dio najmanje jedne međunarodne mreže (HTSPE / Kronauer.³⁹ “Ipak, nevladin sektor mora uložiti znatno više napora u koordinaciji jer postoji čitav niz slučajeva dupliranja aktivnosti. Imajući u vidu pogodnosti i koristi koje umrežavanje i partnerski odnos između NVO-a može donijeti organizacijama, neophodno je raditi na podizanju svijesti o svim pogodnostima, ali i na vještinama dijaloga, zastupanja, planiranja, te dogovarati zajedničke ciljeve, programe i projekte. Dobro umrežene organizacije imaju jače kapacitete za saradnju sa lokalnim i višim nivoima vlasti, ali još važnije – imaju sposobnosti i kvalifikacije za dobivanje bespovratnih sredstava iz fondova Evropske unije”.⁴⁰ “Umreženost organizacija i inicijativa daje posebnu snagu civilnom društvu. Umreženost i povezanost može biti posredovana različitim interesima. Na primjer, sve organizacije civilnog društva mogu naći zajednički interes u izgradnji povoljnijeg zakonskog i osobito poreznog okvira za njihovo djelovanje. Ako veći broj organizacija nastupi zajedno te iskoristi udružene potencijale, veći su izgledi da ostvare zajedničke ciljeve. U razvijenijim zemljama ovakve organizacije imaju bitnu ulogu. One se redovno pojavljuju kao partner vladi u pregovorima, a pružaju i različite oblike tehničke pomoći radi izgradnje kapaciteta svojih članica. Na primjer, u svijetu se redovito navodi primjer organizacije *National Council of Voluntary Organisations* u Velikoj Britaniji. U Njemačkoj je praksa da svaka nevladina organizacija pripada nekoj od krovnih organizacija po područjima djelovanja. Brojni inostrani stručnjaci koji su pružali tehničku pomoć za razvoj civilnog društva u tranzicijskim zemljama veoma su često bili zaokupljeni idejom osnivanja krovne nacionalne organizacije koja bi predstavljala sektor prema vladi i cjelokupnoj javnosti”.⁴¹

“U posljednjih desetak godina civilni sektor izrastao je u vrlo respektabilnog partnera vladi, a svojim idejama i uputama bi mogao dati veliki doprinos”.⁴² “Civilno društvo izraz je ukupnih okolnosti u kojima nastaje ili traje. Nvladin sektor u Bosni i Hercegovini također predstavlja izraz aktuelnog društveno-političkog konteksta, u strukturalnom i funkcionalnom smislu, i nije tek “implantat” nastao intervencijom međunarodne zajednice, ali, ova intervencija je ostavila i još uvijek ostavlja duboke tragove u poratnom razvoju nevladinog sektora u Bosni i Hercegovini.”⁴³

³⁹ Samir Omerefendić, ur, *Priručnik za nevladine organizacije u Bosni i Hercegovini*, EU & UNDP & Ministarstvo pravde Bosne i Hercegovine, Sarajevo 2014, 84. (dalje: S. Omerefendić, *Priručnik za nevladine organizacije*).

⁴⁰ S. Omerefendić, *Priručnik za nevladine organizacije*, 84.

⁴¹ Gojko Bežovan, Struktura civilnog društva u Hrvatskoj, *Politička misao*, vol. XXXIX, br. 1, 2002, 63–87.

⁴² Ranka Ninković-Papić, at al, *Izveštaj o procjeni socijalnog poduzetništva u Bosni i Hercegovini*, FSU u BiH, august 2012, 30.

⁴³ Ismet Sejfija, *NVO sektor u BiH, tranzicijski izazovi*, Bosanska riječ, Tuzla 2009, 9.

- H0: Umrežavanje sa susjednim zemljama članicama EU pozitivno utiče na značaj koji nevladine organizacije imaju u zagovaranju javnih politika.
- H1: Finansijska potpora institucija Evropske unije pozitivno utiče na značaj koji nevladine organizacije imaju u zagovaranju javnih politika.
- H2: Umrežavanje organizacija u Bosni i Hercegovini (od strane motivisanih pojedinaca) jačaju se osnove za provedbu zagovaračkih strategija što pozitivno utiče na zagovaranje javnih politika.
- H3: Kroz uticaj nevladinih organizacija i interesnih skupina (stakeholders) povećava se vjerovatnoća donošenja i realizacije javne politike od strane javnih aktera.

Nezavisne varijable su povezivanje nevladinih organizacija s okruženjem Evropske unije i inostranom potporom kao temeljnom podsticaju razvoju; Zagovaranje konkretnih aktivnosti; Programi za potporu rada nevladinih organizacija; Finansijska potpora institucija Evropske unije; Kreiranjem mreža javnih politika od strane motiviranih pojedinaca te uticaj interesnih skupina (*stakeholders*); Podrška Evropske unije u provedbi zagovaračkih strategija; U zavisne varijable se ubraja: Uticaj nevladinih organizacija na kreiranje javnih politika; Povećanje respektabilnosti kod državnih aktera; Jačanje pozicije zagovaranja nevladinih organizacija; Jačanje osnove za provedbu zagovaračkih strategija; Donošenje i realizacija javne politike od strane javnih aktera; Indikatori su: Izvještaj o uključenosti aktera civilnog društva u kreiranju javnih politika; Dobijanje respektabilnosti nevladinih organizacija od strane državnih aktera; Broj nevladinih organizacija koje dobijaju operativnu finansijsku podršku EU institucija; Mreže i zajednice javnih politika koje provode zagovaračke strategije; Kreiranje mreže javnih politika provode se zagovaračke strategije te donošenje novih, te promjena postojećih javnih politika.

U nastavku opis načina mjerenja nezavisnih varijabli i veza sa zavisnom varijablom odnosno pretpostavke o mogućem uticaju jedne na drugu te se pozvalo na rad *The English Voluntary Sector: how Volunteering and Policy Climate Perceptions Matter* autora Kendall J; Mohan J; Brookes N; Yoon, Y. (2018). kao primjer mješovitih metoda, koje se u ovom istraživanju oslanjaju na potencijalne snage kvantitativnih metoda, u cilju istraživanja različite perspektive. Mjerenje varijabli će u najvećem broju biti izvršene metodom ispitivanja dok će pojedine biti mjerene analizom (sadržaja) dokumenata i metodom studije slučaja (*Case Study*). Kada je u pitanju objašnjenje teorijske pozadine i odnose između konstrukata, veoma važno je navesti Izvještaj o uključenosti aktera civilnog društva u kreiranju javnih politika te dobijanje respektabilnosti nevladinih organizacija od strane državnih aktera. Pored toga, važno je navesti broj nevladinih organizacija koje dobijaju operativnu finansijsku podršku EU institucija te mreže i zajednice javnih politika koje provode zagovaračke strategije. Osim toga, za kraj je važno

navesti neophodnost kreiranja mreže javnih politika provode se zagovaračke strategije i donošenje novih, te promjena postojećih javnih politika. Za potrebe naučnih istraživanja, bit će primjenjene osnovne i općenaučne metode naučnih istraživanja. Za potrebe empirijskog istraživanja, korištene su metode pribavljanja podataka: analiza (sadržaja) dokumenata, metod ispitivanja (tehnik ankete, instrument anketni upitnik), te metoda studije slučaja (*Case Study*). Komparativnim metodom, omogućilo se istraživanje utjecaja i mehanizma utjecaja nevladinih organizacija u društvima sa različitim stepenom socio-ekonomskog razvoja. Teorijski model kao i prikupljanje podataka referirano je na upitnik iz političke analize autora autora Randalla Puljek-Shank „Iznad okvira projekata: lokalni legitimitet i zagovaranje civilnog društva u Bosni i Hercegovini“, kao i njegovog istraživačkog članka pod nazivom *Dead letters on a page? Civil agency and inclusive governance in neopatrimonialism* i „Iznad okvira projekata: lokalni legitimitet i zagovaranje civilnog društva u Bosni i Hercegovini“ autora Puljek-Shank, R. (2020).⁴⁴ Osim toga konsultovalo se i istraživanje: *Nongovernmental Organizations' Policy Advocacy and Government Responsiveness in China* autora Zhang, Ch. (2017).⁴⁵ Anketno istraživanje je provedeno na lokalnom, kantonalnom, entitetskom te državnom nivou na reprezentativnom i stratificiranom uzorku (10% - prema statističkoj metodi), a obuhvatilo je rukovodioce i aktiviste nevladinih organizacija, te službenike organa državne uprave (ministarstva i državne upravne organizacije).

“Prema podacima Zbirnog registra fondacija i udruženja u Bosni i Hercegovini (<http://zbirniregistri.gov.ba/Home>), ukupan broj je 25.646, a broj stvarno aktivnih je teško utvrditi. Analiza aktivnih i neaktivnih NVO na uzorku od 1.000 nasumično odabranih NVO, ukazuje da 56,4% registriranih nije aktivno, tj. da nije moguće uspostaviti bilo koji oblik kontakta s njima na osnovu dostavljenih podataka u registre udruženja i fondacija”.⁴⁶ “Okviran broj aktivnih NVO u Bosni i Hercegovini je 11.182. Kada je riječ o područjima rada, civilnim društvom u Bosni i Hercegovini dominiraju organizacije civilnog društva aktivne u polju sporta i rekreacije (28,81%), u promociji socijalno-ekonomskih prava određenih društvenih grupa (21,55%) i zalaže se za interesi profesionalnih udruženja (9,21%). Najmanje je NVO aktivan u oblastima religije ili duhovnosti (0,29%), međunarodna saradnja (0,53%) i na polju zaštite i spašavanja (0,80%)”.⁴⁷ Nakon ovog istraživanja, dobijeni

⁴⁴ Randall Puljek-Shank, *Dead letters on a page? Civic agency and inclusive governance in neopatrimonialism*, Radboud Repository of the Radboud University Nijmegen, 2020; R. Puljek-Shank, *Iznad okvira projekata: lokalni legitimitet i zagovaranje civilnog društva u Bosni i Hercegovini*, Friedrich-Ebert-Stiftung, FES, Sarajevo 2020.

⁴⁵ Changdong Zhang, *Nongovernmental Organizations' Policy Advocacy and Government Responsiveness in China*, *Journals Sagepub*, vol. 47, Issue 4, 2018, 3.

⁴⁶ Goran Žeravčić, ur, *Studija mapiranja OCD u Bosni i Hercegovini*, European Union & EPRD, Sarajevo 2016, 52. (dalje: G. Žeravčić, *Studija mapiranja*).

⁴⁷ G. Žeravčić, *Studija mapiranja*, 60.

rezultati su indikovani određenim pokazateljima u odnosu na postavljene parametre kada je u pitanju njihova analiza. Dobijeni rezultati su se analizirali kvalitativno i kvantitativno, a nakon predstavljeni grafički i tabelarno (koristeći program SPSS). Rezultati su obrazloženi na osnovu stavova do kojih se došlo od strane ispitanika, kao i pribavljenih podataka. Dobijeni rezultati analizirani su kroz prizmu izloženih polaznih teorijskih stavova, zakonske regulative, kao i iskustava iz prakse. U svrhu dolaska do jasnih zapažanja koja bi se mogla porediti između različitih grupa ispitanika, u analizi je data prednost tumačenju ukupnih rezultata nad tumačenjem pojedinačnih tvrdnji. Od izuzetne je važnosti i primjena integrativnog koncepta saradničke odgovornosti među nevladinim organizacijama prilikom zagovaranja javnih politika te preporuka niz proaktivnih i praktičnih promjena strategija.

Istraživačke pretpostavke

Oblast slobode udruživanja u Bosni i Hercegovini je u skladu sa međunarodnim standardima, prije svega Europskom konvencijom za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda. Odsustvo poštivanja univerzalnih ljudskih prava segmenata nevladinih organizacija, u praksi nevladinog sektora u Bosni i Hercegovini je dovelo do međusobnog suprostavljanja uticaja na zagovaranje i kreiranje javnih politika. Kao primjer se navodi aktivnost pojedinih nevladinih organizacija na usvajanju zakona koji u neravnopravan položaj stavljaju ne ratne invalide te daju bolji status. Bosanskohercegovačkom društvu i državi je neophodno donošenje javnih politika. Pod uticajem nevladinih organizacija, veliki broj općinskih vijeća ili načelnika su donijeli određene pravne norme (odluke, zaključke, naredbe). Ipak, javnost nije upoznata o javnim raspravama (debatama) o određenoj odluci ili budžetu u organizaciji nevladinih organizacija. Od velikog je značaja da civilno društvo i nevladin sektor kao njegov dio, zastupa civilnost u svim oblicima državnog i društvenog uređenja. Nvladin sektor je inicirao, vodio i uspješno realizovao veliki broj aktivnosti kroz neinstitucionalne mehanizme, sa ciljem kreiranja javnih politika, posebno kroz kampanje javnog zagovaranja i monitoring rada izvršne i zakonodavne vlasti, edukacije i kontrole tajnih aktivnosti. Od velike je važnosti istražiti u kojoj je mjeri primjena institucionalnih mehanizama saradnje vladinog i nevladinog sektora u Bosni i Hercegovini u skladu sa mehanizmima i praksom Europske unije. Osim toga, važno je istražiti mogućnost učestvovanja u “ranofazi” (podnošenja nacrtu odluka) podnošenja inicijativa i donošenja odluka. Osim toga, važno je i pronaći uzroke niskog nivoa umreženosti nevladinih organizacija, kao i nedostataka za predlaganje alternativnih politika. Institucionalne metode uticaja nevladinih organizacija su: javno zagovaranje, monitoring, politička participacija, kontrola tajnog u politici i edukacija. Ipak, najznačajnije su institucionalne metode utjecaja nevladinih organizacija na

kreiranje javnih politika prisutnih u praksi bosanskohercegovačkog nevladinog sektora. Putem javnog zagovaranja, Građansko organizovanje za demokratiju (GROZD) je bio najindikativniji angažman javnog zagovaranja nevladinih organizacija na kreiranje javnih politika u Bosni i Hercegovini. Njegov cilj je bio usvajanje "Građanske političke agende – Građanske platforme". Osim javnog zagovaranja, jedna od najznačajnijih institucionalnih metoda je monitoring, odnosno posmatranje situacije, praćenje i izvještavanje o uočenom. Ovo je jedna od najzastupljenijih funkcija u praksi nevladinih organizacija u Bosni i Hercegovini, koje imaju za cilj povećanje institucionalne i individualne odgovornosti, efikasnosti, efektivnosti i transparentnosti putem periodičnog prezentiranja rezultata njihovog rada javnosti. Pod političkom participacijom spada process dobrovoljnog (volonterskog) učešća pojedinaca i socijalnih grupa u iniciranju, razmatranju, donošenju političkih odluka organizacija i institucija. Rezultati koje se očekuju unutar istraživanja daju naučni, empirijski i aplikativni doprinos.

U naučnom smislu, očekivani doprinos se sastoji u sublimiranju najnovijih teorijsko-empirijska saznanja iz oblasti javnih politika; Doprinosu boljem razumijevanju mnoštva novih pojmova, koncepata i postupaka odnosa civilnog društva, nevladinog sektora i javne politike koji su afirmisani u praksi razvijenih zemalja; Doprinosu boljem razumijevanju uloge nevladinog sektora (udruženja) u javnom zagovaranju; Analizi i kompariranju aktuelnih teorija pravno političkog okvira, strukture, veličine, faktora razvoja nevladinog sektora; Ocjene trenutnog stanja mehanizma uticaja na kreiranje agendi javnih politika; Prikaza teorijskog okvira nevladinog sektora u Bosni i Hercegovini; Formulisanja mjere za unutrašnje strukture i umreženosti nevladinih organizacija te definisati njihov broj, strukturu i tipove.

U empirijskom smislu očekivani naučni doprinos se sastoji u utvrđivanju u kojoj mjeri je uloga i uticaj nevladinih organizacija na kreiranje javnih politika u bosanskohercegovačkom društvu; Identificiranju institucionalne i neinstitutionalne metode donošenja javnih politika te njihov monitoring; Utvrđivanju nivoa usklađenosti nevladinog sektora i javnih politika Bosne i Hercegovine sa modelom EU; Utvrđivanju mogućih ograničenja i probleme kod zagovaranja javnih politika od strane nevladinih organizacija u Bosni i Hercegovini; Ukazivanju na značaj slobode udruživanja u Bosni i Hercegovini i njenu usklađenost sa međunarodnim standardima prije svega Evropskom konvencijom za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda. U aplikativnom smislu, rezultati ovoga istraživanja mogu imati široku primjenu: Za građane u Bosni i Hercegovini, kako bi bolje razumjeli javne politike i načine na koje mogu ostvariti svoja prava; Za promociju poštivanja univerzalnih ljudskih prava od strane nevladinih organizacija u Bosni i Hercegovini; Za bosanskohercegovačko civilno društvo i nevladin sektor kao njegov dio, prilikom zastupanja civilnosti u svim oblicima državnog i društvenog uređenja; Za predlaganje alternativnih politika i razvoj civilnog društva zasnovanog na demokratiji i poštivanju univerzalnih standarda o

ljudskim pravima; Za nevladin sektor, kako bi stekli bolje razumijevanje njihove uloge u donošenju javnih politika u Bosni i Hercegovini. Plan aktivnosti u logičnom redoslijedu u prvoj fazi najprije bi se ticao prikupljanja primarnih podataka o značaju nevladinih organizacija kdo donošenja javnih politika u Bosni i Hercegovini. Pregled literature bi bio kroz pristup podacima u okviru Arhive podataka iz društvenih nauka u Bosni i Hercegovini – DASS-BiH, pristup stručnoj literaturi (COBISS i EBSCO), pristup bazama istraživačkih pitanja relevantnih za donošenje politika u Bosni i Hercegovini (*Question Bank*), te pristup softverima i drugim alatima za istraživanje (poput mikrosimulacijskih modela).

Anketno istraživanje je provedeno na reprezentativnom uzorku rukovodilaca nevladinih organizacija, a uzorak bi bio: 10% nevladinih organizacija na lokalnom, 10% na kantonalnom, 10% na entitetskom, te 10% na državnom nivou. Anketa bi bila sprovedena i na uzorku od 194 formalnih donosioca javnih politika (po jedan predstavnik 9 državnih ministarstava, 16 ministarstava u Federaciji Bosne i Hercegovine, 16 ministarstava u Republici Srpskoj, jednog predstavnika iz Vlade Brčko Distrikta, po jedan predstavnik iz vlada deset kantona u Federaciji Bosne i Hercegovine i po jedan predstavnik 142 općine u Bosni i Hercegovini. Za potrebe ovog istraživanja ukupno je 201 ispitanika odgovorilo na anketni upitnik.

Pretpostavke istraživanja

Vrijednost Cronbach-ovog Alfa koeficijenta za svaku je stavku bila je između 0,81 i 0,91, što ukazuje na visoku pouzdanost pitanja iz korištenog upitnika. Cronbach-ov Alfa koeficijent za sve konstrukte je viši od 0,81 ili više, što smatra izuzetno prihvatljivim odnosno izvrsnim rezultatom. Nakon prikupljanja podataka, oni su uneseni u SPSS bazu podataka i kao prvi korak testirani su na internu konzistentnost svakog odjeljaka / konstrukata. Prikaz Cronbach-ovog Alfa koeficijenta po stavkama nalaze se u prikazanoj donjoj tabeli.

Tabela 1. *Cronbach Alpha coefficients za svaki konstrukt/odjeljak.*

Konstrukti / odjeljci:	Cronbach's Alpha
FAJP – Formalni akteri i javne politike	.812
NAJP – Neformalni akteri i javne politike	.851
IPN - Inozemna potpora NVO	.813
U - Umrežavanje	.911

Detaljnou analizom može se saznati kako je veoma mali broj pitanja koja nisu prema Cronbach's Alpha vrijednostima, odnosno nisu povezana s

ključnim konstruktima ciljanim u istraživačkom modelu. U skladu sa pretpostavkama Centralne granične teoreme, primijenjene su neparametarske tehnike i test, s obzirom na blagi iskorak raspodjele udesno za svaku varijablu konstruiranog modela. Analiza normalnosti raspodjele najvažnijih varijabli odnosno konstrukata je prikazana tabelarno i grafički gdje se može vidjeti kako svaka varijabla nema potpuno normalnu raspodjelu.

Metode korelacije i regresije korištene su u ovoj studiji za ispitivanje veza i međusobnih utjecaja između različitih konstrukcija dokazivanjem odabranih pretpostavki koje se tiču utjecaja pojedinih neovisnih varijabli na zavisnu varijablu modela, odnosno pojedinih prediktorskih varijabli na kriterijsku varijablu, jer je to nije klasičan eksperiment.

Ocjenjivanje stavova o značaju nevladinih organizacija u donošenju javnih politika u Bosni i Hercegovini

Istraživanje koje je provedeno ima za cilj identificiranje veza koje postoje između varijabli koje mjere način funkcionisanja i umreženost bosanskohercegovačkih nevladinih organizacija sa mjerilom njihovog uticaja na donošenje javnih politika. U nastavku se nalazi grafički prikaz rezultata anketnog istraživanja ispitanik koji su zaokružili jedan od ponuđenih brojeva na skali od 1 do 5 za svaku od navedenih tvrdnji. Time su izraziti ocjenu svog slaganja ili ne slaganja sa navedenim tvrdnjama, a značenje brojeva je sljedeće: (1) Potpuno se ne slažem, (2) Pretežno se ne slažem, (3) Nemam mišljenje, (4) Pretežno se slažem, (5) Potpuno se slažem.

- H0: Uspješnim umrežavanjem sa susjednim zemljama članicama Evropske unije nevladine organizacije postaju respektabilan akter u donošenju javnih politika u Bosni i Hercegovini.
- H1: Umrežavanje sa susjednim zemljama članicama EU pozitivno utiče na značaj koji nevladine organizacije imaju u zagovaranju javnih politika.
- H2: Finansijska potpora institucija Evropske unije pozitivno utiče na značaj koji nevladine organizacije imaju u zagovaranju javnih politika.
- H3: Umrežavanje organizacija u Bosni i Hercegovini (od strane motivisanih pojedinaca) jačaju se osnove za provedbu zagovaračkih strategija što pozitivno utiče na zagovaranje javnih politika.

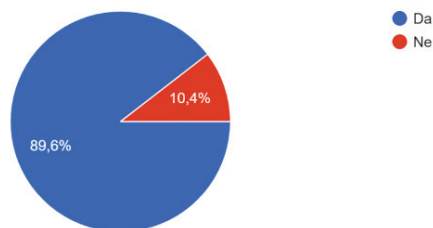
Pošto podaci nema normalnu raspodjelu podataka prilikom testiranja, što potvrđuje negativna asimetrija Skewness iznosi - .140 a Sig je .000 prema Kolmogorov–Smirnov testu za uzorke veće od 100 koristit će se neparometrijske tehnike (Hi2, Spearmanov koeficijent, Mann-Whitney U Test, regresija i drugo). Testiranje statandardne nezavisnosti dviju kategoričkih varijabli hi-kvadrat testom u programu SPSS upoređene su H0 i H1:

Umrežavanje sa susjednim zemljama članicama Evropske unije pozitivno utiče na značaj koji nevladine organizacije imaju u zagovaranju javnih politika.

Grafikon 1.

Umrežavanjem sa susjednim zemljama članicama Evropske unije nevladine organizacije postaju respektabilan akter u zagovaranju javnih politika u Bosni i Hercegovini.

201 odgovor

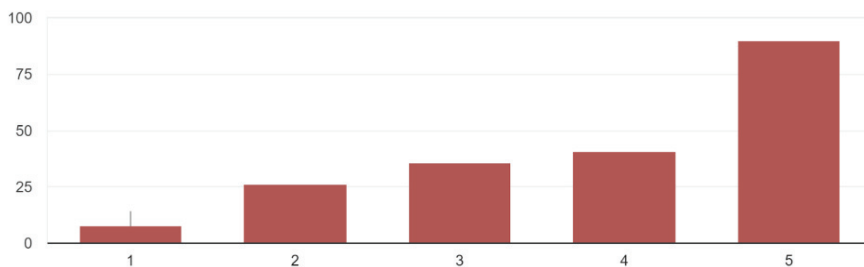

Na pitanje kako umrežavanje sa susjednim zemljama članicama Evropske unije nevladine organizacije postaju respektabilan akter u zagovaranju javnih politika u Bosni i Hercegovini pozitivno je odgovorilo 89,6% ispitanika dok je samo 10,4% odgovorilo negativno.

Grafikon 2.

Značajan je uticaj nevladinih organizacija na zagovaranje i kreiranje javnih politika.

201 odgovor

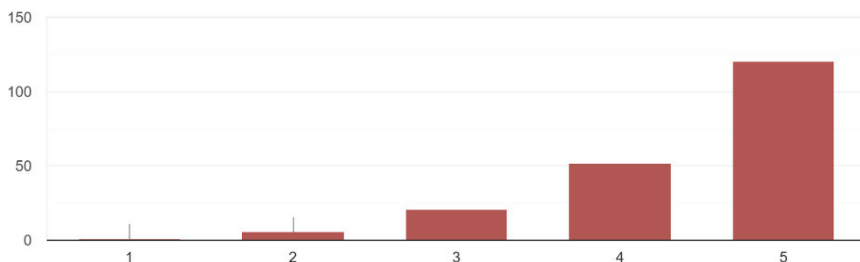

Daleko najveći broj ispitanika (44,8%) je kazao kako se u potpunosti slaže sa tvrdnjom kako je značajan uticaj nevladinih organizacija na zagovaranje i kreiranje javnih politika.

Grafikon 3.

Finansijska potpora institucija Evropske unije doprinosi jačanju poziciju nevladinih organizacija kod donošenja i implementiranju javnih politika.

201 odgovor

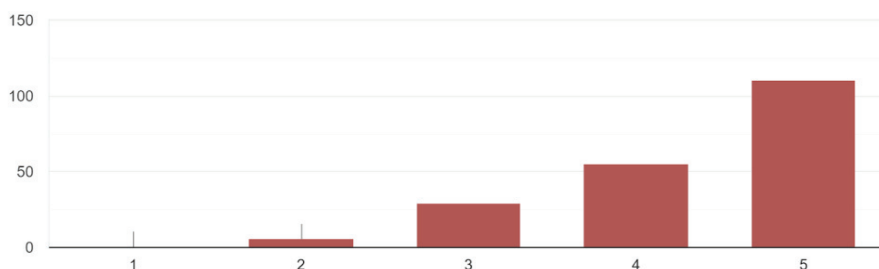

Kako finansijska potpora institucija Evropske unije doprinosi jačanju pozicije nevladinih organizacija kod donošenja i implementacije javnih politika u potpunosti se slaže 60,2% ispitanika.

Grafikon 4.

Veliki uticaj na donošenje i realizaciju javne politike od strane javnih aktera vrše interesne skupine (stakeholders).

201 odgovor

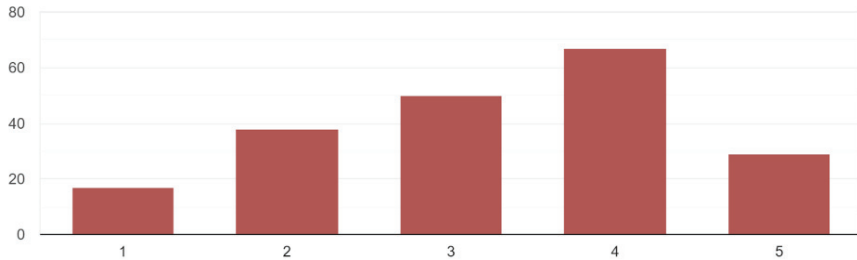

Veliki uticaj na donošenje i realizaciju javne politike od strane javnih aktera vrše interesne skupine (stakeholders) u potpunosti se slaže 55,2% ispitanika.

Grafikon 5.

Državni akteri odnosno nadležni vladini organi vlasti iniciraju konkretne aktivnosti donošenja javnih politika u saradnji sa neformalnim donosiocima.

201 odgovor

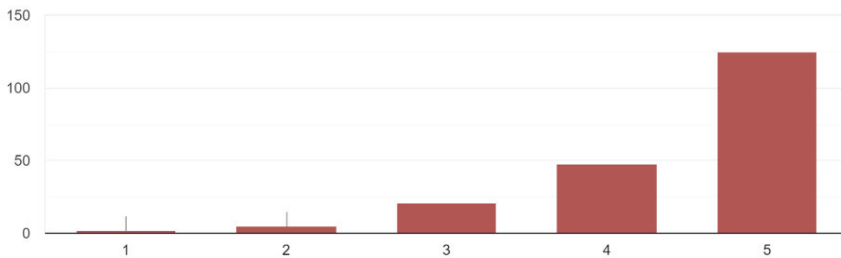

S druge strane, čak 24,9% ispitanika nemam mišljenje, dok njih 33,3% se pretežno slaže kako državni akteri odnosno nadležni organi vlasti iniciraju konkretne aktivnosti donošenja javnih politika u saradnji sa neformalnim donosiocima.

Grafikon 6.

Iniciranje konkretnih aktivnosti i mehanizama zajedničkog djelovanja nevladinih organizacija povećava se respektabilnost kod državnih aktera.

201 odgovor

I za kraj, u potpunosti se slaže 44,8% ispitanika kako iniciranjem konkretnih aktivnosti i mehanizama zajedničkog djelovanja nevladinih organizacija se povećava respektabilnost kod državnih aktera. U ishodu hi-kvadrat testa vidljiva je nezavisnost ovih dviju kategoričkih varijabli. Tako se u Pearson Chi-Square vidi vrijednost statistika koja je 219.906^a, df je 10 dok je Asymp. Sig. (2-sided) odnosno približna dvostrana vjerovatnoća je .000 iz čega se vidi kako su ove dvije varijable u asocijaciji.

Tabela 2. Testiranje hipoteza H_0 i H_1 .

Chi-Square Tests

	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	219.906 ^a	10	.000
Likelihood Ratio	30.832	10	.001
N of Valid Cases	201		

a. 12 cells (66.7%) have expected count less than 5. The minimum expected count is .00.

Testiranje standardne nezavisnosti dviju kategoričkih varijabli hi-kvadrat testom u programu SPSS upoređene su "nul-hipoteza" i H_1 . U ishodu hi-kvadrat testa vidljiva je nezavisnost ovih dviju kategoričkih varijabli. Tako se u Pearson Chi-Square vidi vrijednost statistika koja je 219.906^a, df je 10 dok je Asymp. Sig. (2-sided) odnosno približna dvostrana vjerovatnoća je .000 iz čega se vidi kako su ove dvije varijable u asocijaciji.

Tabela 3. Testiranje hipoteza H_0 i H_1 .

Symmetric Measures

	Value	Approx. Sig.
Phi	1.046	.000
Nominal by Nominal Cramer's V	.740	.000
Contingency Coefficient	.723	.000
N of Valid Cases	201	

a. Not assuming the null hypothesis.

b. Using the asymptotic standard error assuming the null hypothesis.

U gore navedenim rezultatima Cramer's V vidimo kako su oni $> 0,6$ što znači da su rezultati jaki a polja veoma povezana. Upotrebom Hi-kvadrat testa nezavisnosti, potvrđena je teza o statističkoj podudarnosti $\phi = 1.046$.

Tabela 4. Testiranje hipoteza H_0 i H_2 .

Chi-Square Tests

	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	78.960 ^a	16	.000
Likelihood Ratio	77.739	16	.000
N of Valid Cases	201		

a. 16 cells (64.0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is .04.

Testiranje standardne nezavisnosti dviju kategoričkih varijabli hi-kvadrat testom u programu SPSS upoređene su: H0 i H2. U ishodu hi-kvadrat testa vidljiva je nezavisnost ovih dviju kategoričkih varijabli. Tako se u Pearson Chi-Square vidi vrijednost statistika koja je 78.960^a, df je 16 dok je Asymp. Sig. (2-sided) odnosno približna dvostrana vjerovatnoća je .000 iz čega se vidi kako su ove dvije varijable u asocijaciji.

Tabela 5. Testiranje hipoteza Ho i H2.

Symmetric Measures		Value	Approx. Sig.
	Phi	.628	.000
Nominal by Nominal	Cramer's V	.314	.000
	Contingency Coefficient	.532	.000
	N of Valid Cases	201	

a. Not assuming the null hypothesis.

b. Using the asymptotic standard error assuming the null hypothesis.

U gore navedenim rezultatima Cramer's V vidimo kako su oni $0.2 < ES \leq 0.6$ što znači da su rezultati umjereni a polja umjerenno povezana. Upotrebom Hi-kvadrat testa nezavisnosti, potvrđena je teza o statističkoj podudarnosti $\hat{\eta}^2 = 0.628$.

Tabela 6. Testiranje hipoteza Ho i H3.

Chi-Square Tests			
	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	95.420 ^a	12	.000
Likelihood Ratio	90.851	12	.000
N of Valid Cases	201		

a. 11 cells (55.0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is .12.

Za kraj su upoređene H0 i H3. U ishodu hi-kvadrat testa vidljiva je nezavisnost ovih dviju kategoričkih varijabli. Tako se u Pearson Chi-Square vidi vrijednost statistika koja je 95.420^a, df je 12 dok je Asymp. Sig. (2-sided) odnosno približna dvostrana vjerovatnoća je .000 iz čega vidimo kako su ove dvije varijable u asocijaciji.

Tabela 7. Testiranje hipoteza H_0 i H_3 .

Symmetric Measures		Value	Approx. Sig.
	Phi	.691	.000
Nominal by Nominal	Cramer's V	.399	.000
	Contingency Coefficient	.568	.000
	N of Valid Cases	201	

a. Not assuming the null hypothesis.

b. Using the asymptotic standard error assuming the null hypothesis.

U gore navedenim rezultatima Cramer's V vidimo kako su oni $0.2 < ES \leq 0.6$ što znači da su rezultati umjereni a polja umjereno povezana. Upotrebom Hi-kvadrat testa nezavisnosti, potvrđena je teza o statističkoj podudarnosti $\chi^2 = 0.691$.

Zaključak

Prilikom adresiranja određenih društvenih problema mnogo može postići umrežavanjem organizacija civilnog društva, ali da pritom iznikle ideje moraju biti što raznovrsnije, kako bi se došlo do efikasnijih rješenja. Civilni sektor je taj koji, čineći uz javni i poslovni sektor temelj društva, može znatno doprinijeti edukaciji šire javnosti po pitanju različitih društvenih problema. Nakon završetka rata i Dejtonskog sporazuma 1995. godine te uspostave civilnog sektora u Bosni i Hercegovini prošlo je 26 godina i postignuća približno 12.000 nevladinih organizacija je upitna odnosno svrsihodnost osnivanja takvih organizacija. Štetu imidžu nevladinog sektora nanijeli su ljudi koji su iz njega prelazili u političke partije, stvarajući time ogromno nepovjerenje javnosti prema svim civilnim udrugama. Nvladin sektor treba prestati da se bavi sam sobom, izaći iz hibernacije i postati konekcija između građana i sistema, odnosno problema koje građani imaju sa sistemom. Ključna je promjena metodologije rada nevladinog sektora, dekonstrukcija ratne, konfliktna retorike i stavljanje u službu građana. Neophodan je izlazak iz zone komfora i „življenje“ društvenog aktivizma. Želi li preživjeti, nvladin sektor mora izaći na teren i rješavati konkretne probleme, vidljivije i samostalnije. Pojedine nevladine organizacije su kroz javne intervencije, tekstove i aktivnosti artikulisale alternativu dominantnoj politici etnoidentiteta. Tada je primijećena fragmentiranost i netrpeljivost među akterima nevladinog sektora koji su kontaminirali javni prostor. Cilj je nastaviti aktivnosti u programima društvene pismenosti, u fokusu je trenutno ekološka pismenost koja produktivno organizira radne snage zajednice u cilju zajedničkih interesa. Važno je ujedinjenje fragmentiranog fronta onih koji su već aktivni i onih koji se tek uključuju u procese. Ključni su i transgeneracijski mostovi, načini prenosa znanja i iskustva srednje generacije na mlade, s ciljem sprečavanja

demografske katastrofe. Pored medija i vjerskih zajednica, građani najviše vjeruju predstavnicima civilnih udruga. Nevladin sektor je jedini prostor slobode i aktivizma u Bosni i Hercegovini, uz to nepodržan od strane vlasti. Kao pozitivne primjere djelovanja istakla je Koaliciju za borbu protiv govora mržnje koja je inicirala izmjene Zakona o govoru mržnje, kao i Mrežu za izgradnju mira, Žensku mrežu, Eko mrežu Bosne i Hercegovine itd. Do problema u saradnji između raznih predstavnika nevladinih organizacija dolazi zbog nedostatka sličnosti u programima i vrijednosnim osnovama, a savezi i gradnja zajedničkog identiteta formiraju se na osnovu sličnosti programa. Ključ uspješnog rada udruga civilnog sektora su osviještenost o državnim i međunarodnim prioritetima kakva je npr. aktualna borba protiv lažnih vijesti, analiza vlastitih kapaciteta i pošten, sveobuhvatan i transparentan pristup civilnom društvu. Saradnja među nevladinim organizacijama u prošlosti je bila zasnovana na raznim projektima od kojih niko nije imao koristi osim kreatora tih projekata.

Iskusnije nevladine organizacije moraju aktivno raditi na izgradnji sistema koji će obezbijediti zakonsku strukturu kroz koju će građani rješavati svoje probleme. *European Endowment for Democracy* (EED) podržava nove, neobične, lokalne inicijative poput zaštite rijeka i borbe protiv izgradnje malih hidrocentrala ali protežira i klasične nevladine organizacije. Jedan od primjeri zajedničkog djelovanja nevladinih organizacija iz Evrope i regije poput „Never Work Alone“, inicijative koja je ujedinila evropske sindikaliste i nevladine udruge protiv prisilnog rada i trgovine ljudima kao i „Ne damo naše auto-ceste“ iz Hrvatske gdje su sedam sindikata i nevladine udruge prikupile pola miliona potpisa, uložili preko 600.000 kuna i sproveli referendum kojim je spriječena privatizacija auto-cesta. Nevladine organizacije iz Bosne i Hercegovine ostvaruju saradnju sa organizacijama iz zemalja regiona u cilju poboljšanja zaštite i sigurnosti radnika jer nemaju snage da se sami izbore sa vlastima, zato moraju nastupati zajedno. O ulozi nevladinih organizacija u donošenju javnih politika u Bosni i Hercegovini svjedoči i primjer Centra za građansku suradnju Livno od 1996. godine koji konstantno saraduje sa medijima i sindikatima. 2003. su pomogli uspostavi prvog sindikata djelatnika u školama. Posljednji prijedlog izmjena zakona u kojemu je Centar za građansku suradnju Livno učestvovao je Zakon o porezima i doprinosima na plate, sa ciljem smanjenja previsoke stope oprezivanja koja bi imala pozitivne efekte na ekonomiju. S druge strane unutar mobilnih timova Unsko-Sanskog kantona uskoro će doći do stvaranju nevladine organizacije koja će se baviti integracijom migranata i izbjeglica koji žele ostati u Bosni i Hercegovini. Migracioni centar u sklopu projekta neće pružati samo hranu i odjeću nego olakšavati integraciju migranata kroz učenje jezika, pružanje pravne pomoći i izvođenja na tržište rada. Dojam je da društvo ne razumije problematiku migranata. Osobito su na udaru žene koje pomažu migrantima, od strane agresivnih neistomišljenika. Cilj organizacije je saradnja i povezanost migranata sa lokalnim institucijama i međunarodnim faktorima. Organizacija će za početak zaposliti tri migranta i bit

će spona između vladinih institucija i migranata koji mogu biti i potencijal za domaće tržište rada. Postoji problem umrežavanja i administriranja u kreiranju praktičnih politika ali i da je moguće kreiranje praktičnih politika van projekata.

Od izuzetne je važnosti institucionalizacija građanske participacije tj. nacionalni budžeti bi trebali predvidjeti dio novca za nevladin sektor kako cijeli teret finansiranja ne bi bio na stranim donatorima. Neophodno je povećanje svjesnost o tome da nevladin sektor nije strano tijelo nego dio zajedničkog sistema koji služi kao indikator kvaliteta uprave. Dijalog unutar nevladine mreže ali i sa drugim dijelovima civilnog društva ne može se rješavati na apstraktan način kakav je bila platforma koja je napravljena za koordinaciju na teritoriji Bosne i Hercegovine ali se vremenom na nju zaboravilo. Ranije nije bilo povjerenja građana prema nevladinim organizacijama ali to se sada mijenja. Među različitim akterima nije bilo saradnje, nekoliko organizacija sa sjedištem u Sarajevu ili većim gradovima dobijali su glavninu projekata, neke druge nisu imale razvijene kapacitete za sprovođenje projekata, neke su samo formalno postojale, tako da se izgubilo dosta energije da bi se sve završavalo sa prestankom dotoka finansija od strane donatora. Sada imamo brojne projekte koji jačaju kapacitete lokalne samouprave. U manjim sredinama ne reaguje se na slučajeve kršenja procedura finansiranja nevladinih organizacija koje mogu dobiti novac samo na lokalnom nivou jer se činovnici u opštini lako dogovore sa prekršiteljima. Finansiraju se samo one organizacije koje promoviraju politike vladajućih struktura. Porazno je da većina organizacija neće da se bori u takvim bitkama jer su u pitanju mala sredstva, međutim to su sredstva građana. Mora se uspostaviti sistem evaluacije rada i potencirati transparentnost da bi stvari bolje funkcionisale u budućnosti. I pored činjenice kako na nivou pojedinih kantona imaju različiti prioriteta djelovanja nevladinih organizacija ipak je umrežavanje potrebnije na državnom nivou.

Postavlja se pitanje u kojoj mjeri je iskorišteno savjetodavno tijela pri Vijeću ministara kojem je primarna uloga saradnja sa NVO sektorom. Treba intenzivirati saradnju s tim tijelom da bi se otvorila pitanja poreza, doprinosa, kao i harmonizacije rada nevladinih organizacija. Mnogo projekata i aktivnosti se dupliralo, ne postoji filtriranje od strane države koje bi spriječilo višekratno ponavljanje istih akcija i projekata. Na nedavno održan sastanak između delegacije nevladinog sektora pri Vijeću ministara Bosne i Hercegovine i predstavnika vlasti. Iznijeta je ideja da se ova grupa angažira u lobiranju kod Vijeća ministara da bi se napravio fond za sufinansiranje organizacija koje su dobile projekte u kojima donatori traže vlastito učešće od najmanje 10% predviđenog budžeta. Predloženo je da se pošalje pismo grupi međunarodnih organizacija u kome bi se tražilo formiranje koordinacionog tijela koje je postojalo prije 10 godina, a u kome bi se predstavnici donatora vidali i razmjenjivali informacije o apliciranjima i donacijama što bi ujedno spriječilo „dupliranje“ projekata ili odobravanje nekih „pomodnih“ projekata, a ne strateški važnih za razvoj medijskog i civilnog sektora. Odbor za civilno društvo, Sektor za civilno društvo pri Ministarstvu pravde Bosne i Hercegovine,

NVO Vijeće i Centar za promociju civilnog društva (CPCD) ranijih godina su učestvovali u razgovorima sa predstavnicima vlasti gdje je težište bilo na jačanju demokratske kulture dijaloga i saradnje institucija vlasti i civilnog društva u Bosni i Hercegovini. Na tom razgovoru je kao primjer dobre prakse navedena primjena Sporazuma o suradnji između Vijeća ministara Bosne i Hercegovine i nevladinog sektora. U cilju jačeg angažmana nevladinog sektora kod donošenja javnih politika na lokalnom nivou sa akcentom na komunalne, kulturne, obrazovne i turističke, a koje su u interesu javnog i privatnog neophodan je veći angažman i centara za javne politike.

U cilju bolje formulacije javnih politika na lokalnom nivou, neophodan je veći angažman centara za javne politike u Bosni i Hercegovini koji bi se bavili istraživanjem, izradom i edukacijom u domenu javnih politika. Neophodno je kreirati program fokusirana na javne politike za lokalnu zajednicu. Izraditi javnih politika prilagođenih specifičnim problemima određenih lokalnih zajednica. Za njegovu uspostavu moguće je ugovoriti partnersku saradnju sa zainteresiranim lokalnim zajednicama, te na konsultantskom osnovu saradivati sa datim lokalnim zajednicama, za njih raditi posebno krojene javne politike i pomagati u njihovoj implementaciji. Centri bi radili na usavršavanju i unaprjeđenju upotrebe javnih politika kao okvira za djelovanje pri rješavanju problema i izazova s kojim se država i društvo svakodnevno suočavaju. Centri bi izrađivali i pomagali u implementaciji prijedloga javnih politika koji su jasni i konkretni, ambiciozni ali provodivi, usklađeni sa strategijama razvoja države, utemeljeni na naučnim istraživanjima i usmjereni primarno ka čovjeku i njegovoj dobrobiti. Program razvoja modela, okvira i alata za javne politike podrazumijeva razvoj i brendiranje jedinstvenog modela i okvira za izradu javnih politika, prilagođenog uslovima u Bosni i Hercegovini. Važna je izgradnja model pristupa izradi prijedloga javnih politika - *Policy Model*. Osim toga, od velike važnosti je i okvir za izradu javnih politika - *Policy Framework*, alati za izradu javnih politika - *Policy Toolbox* te program izrade studentskih prijedloga javnih politika. Program izrade praktičnih prijedloga javnih politika, program izrade interdisciplinarnih javnih politika, program edukacija u oblasti javnih politika, *Policy Opservatorij*, *Policy Implementation Task Force*, program za analizu i razvoj tranzicijskih javnih politika te program za usklađivanje domaćih javnih politika sa javnim politikama EU je od velike važnosti.

Generalna hipoteza: "Uspješnim umrežavanjem sa susjednim zemljama članicama Evropske unije nevladine organizacije postaju respektabilan akter u donošenju javnih politika u Bosni i Hercegovini" uspješno je potvrđena na što je potvrdno odgovorilo i 89,5% ispitanika. Najveći broj ispitanika djelimično se slaže da kada su u pitanju državni akteri odnosno nadležni vladini organi vlasti da iniciraju konkretne aktivnosti donošenja javnih politika u saradnji sa neformalnim donosiocima. Ispitanici su slično odgovorili i kada su u pitanju političari i vladini službenici koji u agendu javnih politika stavljaju one probleme ili pitanja za koja smatraju da trebaju biti prioritet u

njihovom budućem radu. Najveći broj ispitanika djelimično se slaže kada su u pitanju poslanici u državnom parlamentu, premijeri vlada, ili načelnici općina koji pripremaju prijedloge zakona ili mjera koji doprinose rješavanju određenih društveno-političkih problema građana. Državni službenici u organima javne uprave imaju značajnu ulogu u kreiranju i provođenju javnih politika, mišljenje je najvećeg broja ispitanika kao i da organi uprave kroz kreiranje javnih politika, unapređuju državni pravni okvir. Kako se javne politike usvajaju uz podršku legislativne većine, konsenzusa među direktorima agencija ili na osnovu sudske odluke ispitanici se u potpunosti slažu kao i na pitanje kako nadležni vladini organi vlasti odabiru jednu od više predloženih javnih politika. Najveći broj ispitanika smatra kako nevladine organizacije djeluju institucionalno i neinstitucionalno. Isto su odgovorili i kako kreiranje javnih politika nevladinih organizacija u Bosni i Hercegovini ima praktičnu primjenu u zemljama okruženja i Evropske unije te kao je slabost nevladinih organizacija je međusobni rivalitet.

Značajan je uticaj nevladinih organizacija na zagovaranje i kreiranje javnih politika mišljenje je najvećeg broja ispitanika kao i da rukovodioc nevladine organizacije mora biti stručna i operativna osoba. Ispitanicu su složni kako se povezivanjem sa nevladinim organizacijama zemalja iz okruženja dobija se inozemna potpora i temeljni podsticaj u razvoju. Ispitanici su potvrdno odgovorili kako iniciranje konkretnih aktivnosti i mehanizama zajedničkog djelovanja nevladinih organizacija povećava respektabilnost kod državnih aktera te kako kroz pokretanjem programa za potporu rada nevladinih organizacija dobija se podrška Evropske unije u provedbi zagovaračkih strategija. Finansijska potpora institucija Evropske unije doprinosi jačanju poziciju nevladinih organizacija kod donošenja i implementiranju javnih politika mišljenja je većina ispitanika kao i da se kreiranjem mreža javnih politika od strane motiviranih pojedinaca u nevladinim organizacijama, jačaju se osnove za provedbu zagovaračkih strategija. Ispitanici su složni i kada je u pitanju veliki uticaj na donošenje i realizaciju javne politike od strane javnih aktera vrše interesne skupine (stakeholders), te kako politički akteri temelje svoje razumijevanje legitimiteta nevladinih organizacija na tome da li je neka od njih riješila konkretne probleme. Osim toga, ispitanici se slažu i kada je u pitanju najefikasnije djelovanje nevladinih organizacija se ostvaruje požrtvovanšću i predanošću zaposlenih i volontera te kako nevladine organizacije posjeduju dobru organizaciju rada i prilagodljivost promjenama. Ispitanici se slažu i kako nevladine organizacije inovativnošću u kreiranju programa pridobijaju prepoznatljivost kod građana ali su složni da nevladine organizacije dobrim odnosima sa donatorima kreiraju i dobar imidž u javnosti i široku podršku. Pored toga, složni su i da pozicioniranost i djelovanje poznatih osoba u aktivnostima značajno utiče na promociju nevladinih organizacija te ukoliko određena nevladina organizacija zastupa interese građana to proizilazi iz njenih rezultata koje je u stanju postići. Ispitanici se upotpunosti slažu i kod odgovora da državni akteri vjeruju u istinske interese i integritet nevladinih

organizacija koje se finansiraju iz fondova Evropske unije i drugih donatora ali su složni kako organi javne uprave su skloni da slijede političke vrijednosti iz tradicije. Ispitanici nemaju mišljene ni kada je u pitanju donatorski program nevladinih organizacija ima vrlo dobar politički učinak. Nevladine organizacije zagovaraju međunarodne politike koje se kreiraju na temelju demokratije, civilnog društva i tržišne ekonomije mišljenje je većine ispitanika. Fokus podrške institucija Evropske unije i drugih donatora nevladinim organizacijama te kako vladini akteri nisu sposobni da postanu djelotvorni zagovornici mišljenje je većine ispitanika. Najveći broj ispitanika je kazao da ukoliko institucija Evropske unije pružaju podsticaj za nevladine organizacije, da je to zbog toga što su nevladine organizacije formirane kao reakcija donatorskih finansija. Nevladine organizacije u javnom zagovaranju nisu zadovoljni rezultatima koji nisu implementirani od strane državnih institucija, mišljenje je većine ispitanika. Najveći broj ispitanika potvrdno je odgovorio kako nevladine organizacije mogu da ostvare napredak za civilno društvo ukoliko ulože više napora u zagovaranju javnih politika. Najindikativniji angažman javnog zagovaranja nevladinih organizacija na kreiranje javnih politika u Bosni i Hercegovini moguće je ostvariti putem građanske političke agende (platforme), mišljenje je većine ispitanika. Najveći broj ispitanika je imao od 35 do 43 godine, 60,2% njih je bilo muškog a 39,8% ženskog pola, te 76% sa visokom stručnom spremom.

Za kraj su ispitane hipoteze H0 sa H1, H2 i H3 putem testiranja statandarne nezavisnosti dviju kategoričkih varijabli hi-kvadrat u programu SPSS upoređene. U ishodu hi-kvadrat testa vidljiva je nezavisnost zadatih kao i približna dvostrana vjerovatnoća koja je bila .000 iz čega se vidjelo kako su sve zadate varijable u asocijaciji.

Summary

After the fall of the Berlin Wall in January 1989, the Cold War era ended, as did the dissolution of socialist state communities. The first civil initiatives in SFRY Yugoslavia appeared during the eighties, in Ljubljana in 1983 and in Zagreb in 1989. In the mid-1980s, civic initiatives in Bosnia and Herzegovina also tried to establish a political counterweight, and the Yugoslav Pre-Parliament was especially important, as were other peace groups and initiatives. Bosnia and Herzegovina entered the transition period burdened by the devastation of war and destroyed social infrastructure. The non-governmental sector in Bosnian society significantly influences policy-making. From the collapse of the socialist system, which manifested itself on a symbolic level in the fall

The Berlin Wall and the emergence of civil society organizations and modern NGOs as a significant part of them in Bosnia and Herzegovina, this field is largely unexplored and there is no complex and serious systematic scientific

analysis of the impact of NGOs on policy making, nor an analysis that deals with the influence of civil society on policy making. After the ban on activities in the socialist environment, traditional cultural and educational societies such as Preporod, Napredak, Prosvjeta, but also the humanitarian societies Merhamet, Caritas, La Benevolencija and others are renewing their work.

The period from the appearance of modern non-governmental organizations until today is quite a sufficient period of time for scientific observation of their influence on the creation of public policies in Bosnia and Herzegovina. Bosnian society to democratic standards in the European Union, then we get an additional motive for researching this phenomenon. The limitations in this complex business were the key terms: public policy and the non-governmental sector, which do not have a long tradition and in Bosnia and Herzegovina are differently interpreted and translated in scientific and professional circles. Within this paper, the development of civil society and non-governmental organizations in Bosnia and Herzegovina and their influence on the creation of the entire public policy cycle are analyzed. In that sense, there is a comparative analysis of the development of civil society and non-governmental organizations in the countries around Bosnia and Herzegovina (and the countries of the Western Balkans), as well as mechanisms for influencing the creation of public policies.

The paper aimed to investigate the mechanisms of NGO influence on public policy-making in Bosnia and Herzegovina (B&H) after the signing of the Dayton Peace Agreement on 14 December 1995 in Paris. It is important to state how the sudden increase in the number of non-governmental organizations happened immediately after the Dayton Agreement. It is estimated that there were more than 1,500 at the time. However, the Collective Register of Foundations and Associations in Bosnia and Herzegovina contains a total of 25,646. The number of really active is difficult to determine.

One of the main assumptions in the paper is that by successfully networking with organizations from neighboring EU member states, NGOs become a respectable actor in public policy making in B&H. Research within this paper contributes to a better understanding of the role of the non-governmental sector (association) in public advocacy and analysis and comparison of current theories of legal and political framework, structure, size, factors of development of the non-governmental sector. The paper also contributes to the assessment of the current state of the mechanism of influence on the creation of public policy agendas in B&H, the formulation of measures for internal structures and networking of NGOs and the definition of their number, structure and types.

BIBLIOGRAFIJA/BIBLIOGRAPHY

Knjige/Books:

1. Beck U, *Šta je globalizacija?: zablude globalizma – odgovori na globalizaciju*, Vizura, Zagreb 2003.
2. Castles G. G, *Komparativne javne politike-primjeri poslijeratne preobrazbe*, Masmedija, Zagreb 2009.
3. Đorđević S, *Analiza javnih politika*, Čigoja, Beograd 2010.
4. Eesley C. & Lenox, M, "Secondary Stakeholder Actions and the Selection of Firm Targets," Working Paper. Also Best Paper Proceedings of the 2006 Academy of Management Conference. Atlanta, GA, 2006.
5. Gramši A, *Izabrana djela*, Kultura, Beograd 1959.
6. Jovanović S, *Država I, Geca Kon*, Beograd 1936.
7. Kin Dž, *Civilno društvo, stare slike, nove vizije*, Filip Višnjić, Beograd 2003.
8. Kolin M, Nevladine organizacije (pojam, značaj, klasifikacije, profil), u: Petrović B. (ur) *Civilno društvo i nevladin sektor*, Palgo centar, Beograd 2000.
9. Kuka E, *Javne politike*, Štamparija Fojnica d.o.o, Sarajevo 2018.
10. Lewis D. (eds). *Pluto: Stewart S, Happy ever after in the marketplace: non-government organizations and uncivil society, Review of African Political Economy*, London 1997.
11. Lilić S, *Upravno pravo, Upravno procesno pravo*, Beograd 2008.
12. Maglajlić R.A, Hodžić Edin, "Political Participation." In *Democracy Assessment in Bosnia and Herzegovina*, ed. Dobrila Govedarica, Open Society Fund Bosnia and Herzegovina, Sarajevo 2006.
13. Mataga Z, *Pravno na slobodu udruživanja prema Evropskoj konvenciji za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda*, Strazbur 2006.
14. Miošić N. ur. et al, *Priručnik za analizu javnih politika*, EU & Ured za udruge Republike Hrvatske, Zagreb 2007.
15. Ninković-Papić R. at al, *Izveštaj o procjeni socijalnog poduzetništva u Bosni i Hercegovini*, FSU u Bosni i Hercegovini, august 2012.
16. Omerefendić S, (ur), *Priručnik za nevladine organizacije u Bosni i Hercegovini*, EU & UNDP & Ministarstvo pravde Bosne i Hercegovine, Sarajevo 2014.
17. Papić Ž. et al, *Mit i stvarnost civilnog društva*, FSU u Bosni i Hercegovini, Sarajevo 2011.
18. Pavlović V, *Civilno društvo i demokratija*, Udruženje za političke nauka Srbije, Beograd 2004.
19. Petrović B. at al, *Civilno društvo i nevladin sektor*, Magna Agenda, Beograd 2002.
20. Puljek-Shank R, *Dead letters on a page? Civic agency and inclusive governance in neopatrimonialism*, Radboud Repository of the Radboud University Nijmegen, 2020.
21. Puljek-Shank R, *Iznad okvira projekata: lokalni legitimitet i zagovaranje civilnog društva u Bosni i Hercegovini*, Friedrich-Ebert-Stiftung, FES, Sarajevo 2020.
22. Sali Terzić S, *Civilno društvo*, Poglavlje XI u Međunarodne političke podrške zemljama jugoistočne Evrope – Lekcije (ne)naučene u Bosni i Hercegovini, Fond otvoreno društvo ViH, Sarajevo 2001.

23. Sejfija I, *NVO sektor u Bosni i Hercegovini, tranzicijski izazovi*, Bosanska riječ, Tuzla 2009.
24. Sejfija I, *Povijesne predispozicije i aktuelni razvoj građanskih asocijacija u Bosni i Hercegovini*, "Friedrich Ebert Stiftung", Sarajevo 2008.
25. Stojanović Đ, *Građansko društvo*, Medijska knjižara krug, Beograd 2006.
26. Stubbs P. i Gregson K. (urednici), *Social Policy, Protection and Practice: the care of vulnerable groups in Bosnia-Herzegovina*, Svijetlost, Sarajevo 1998.
27. Tahirović E, Kuka E, *Osnove javnih politika*, Fakultet za upravu Univerzitea u Sarajevu 2020.
28. Willetts P, *What is a Non-Governmental Organization?*. In UNESCO (Eds.), *Encyclopedia of Life Support Systems: Encyclopedia of Institutional and Infrastructural Resources*, Eolss Publishers, Oxford 2002.
29. Young Eoin i Quinn Lisa, *Pisanje djelotvornih prijedloga za javne politike – Vodič za policy savjetnike u zemljama Središnje i Jugoistočne Europe*, DIM – Udruga za građansko obrazovanje i društveni razvoj, Zagreb 2007.
30. Žeravčić G, (ur), *Studija mapiranja OCD u Bosni i Hercegovini*, European Union & EPRD, Sarajevo 2016.

Članci/Articles:

1. Bežovan G, Struktura civilnog društva u Hrvatskoj, *Politička misao*, vol. XXXIX, br. 1, 2002, 63–87.
2. Ebrahim A, *World Development*, vol. 31, issue 5, 2003, 813-829
3. Hendry J. R, Taking Aim at Business: What Factors Lead Enviromental Non-Governmental Organizations to Target Particular Firms), *Bussiness Society*, 45, 2006.
4. Heywood, F. Understanding needs: A starting point for quality, *Housing Studies*, 19(5), 2004, 709–726.
5. Kendall J, Mohan J, Brookes N, Yoon Y. (2018). The English Voluntary Sector: how Volunteering and Policy Climate Perceptions Matter, *Journal of Social Policy* , Volume 47 , Issue 4 , Cambridge University Press, 2018.
6. Kidd Q, Civic Participation in America, *Springer*, New York 2016.
7. Muller Edward N, Seligson Mitchell A, Civic culture and democracy: the question of causal relations, *American Political Science Review*, vol. 88, no. 3, 1994.
8. Peters G, Pierre J. (ur), *Handbook of Public Policy*, Sage, London 2004, 461-479.
9. Salamon L. M. et al, *Defining the Nonprofit Sector: A Cross – National Analysis*, Manchester: Manchester University Press, 2004, 128-168.
10. Teegen H. et al, The importance of nongovernmental organizations (NGOs) in global governance and value creation: An international business research agenda, *Journal od International Business Studies*, vol. 35, 2004, 463-483.
11. Zhang Ch, Nongovernmental Organizations' Policy Advocacy and Government Responsiveness in China, *Journals sagepub*, vol 47(2017), Issue 4, 2018.

Mr. Sead BANDŽOVIĆ
Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu
E-mail: sead1994@live.com

Pregledni rad/Review article

UDK/UDC: 34(497.6)"19/20" (094)

316.3:341:347.4(497.6:100)"19/20"

DOI: <https://doi.org/10.52259/historijskipogledi.2021.4.6.338>

FENOMEN FRAGILNIH DRŽAVA: BOSNA I HERCEGOVINA

Apstrakt: *Tri ključna uslova za postojanje države, prema teoriji države i prava, su geografski teritorij, stanovništvo i organizovana politička vlast na tom području. Međutim, tokom XX vijeka u pojedinim afričkim i azijskim zemljama su se usljed različitih političkih, ekonomskih te drugih faktora počeli javljati problemi u obavljanju njihovih temeljnih funkcija: osiguranja javnog reda i mira, pružanja zdravstvenih usluga, obrazovanja. Savremena nauka je za opisivanje takvih zemalja uvela termin failed states (propadajuće/fragilne države). Ovaj naučni fenomen je bio predmetom brojnih istraživanja, a međunarodne organizacije već godinama objavljuju godišnje indekse fragilnih, propalih ili neuspješnih svjetskih država. Prvi indeks takve vrste kreirala je 2005. američka neprofitna organizacija The Fund for Peace u saradnji sa časopisom Foreign Policy koji je u početku obuhvatao 76 država svijeta. Prvobitni termin propala država smatrao se politički nekorektnim, čak i kada su se njime označavale zemlje poput Južnog Sudana ili Somalije, uz opasku da je takav termin nastao u političkoj terminologiji razvijenih država koje su sve ostale zemlje na nižem razvojnem stepenu označavale propadajućim. Stoga je 2014. stvoren novi pojam fragilne države pa je u skladu sa tim postojeći indeks preimenovan u Fragile State Index – indeks fragilnosti zemalja (FSI). Ovim parametrom se na godišnjem nivou određuje stepen fragilnosti za svaku državu ponaosob cijeneći četiri temeljna indikatora: kohezijski (funkcionalnost državnog aparata), ekonomski (sveukupno ekonomsko stanje), politički (legitimitet države, dostupnost javnih usluga, poštivanje ljudskih prava i sloboda) i socijalni (demografska struktura zajednice, broj raseljenih osoba i izbjeglica, vanjske intervencije). Na osnovu vrijednosti ovih indikatora države se pozicioniraju u četiri grupe: održive, stabilne, ugrožene i alarmantne. U radu se također govori i o Bosni i Hercegovini kao potencijalno fragilnoj državi. Iako ona uživa suverenitet i političku nezavisnost, još je u Dejtonskom mirovnom sporazumu iz 1995. predviđeno snažno učee međunarodne zajednice u obavljanju njenih osnovnih državnih funkcija. Kao primjer se mogu navesti prisustva internacionalnih vojnih i policijskih snaga od prvih poslijeratnih*

godina pa do danas (EUFOR) sa posebnim akcentom na položaj Visokog predstavnika za Bosnu i Hercegovinu. Mirovnim sporazumom dat mu je status njegovog vrhovnog tumača kao i poznate bonske ovlasti koje je on u više navrata koristio za smjenu bh. političkih funkcionera i nametanje zakona (Krivični zakon Bosne i Hercegovine, Zakon o Sudu Bosne i Hercegovine, Zakon o Tužilaštvu Bosne i Hercegovine) zbog nemogućnosti domaćih parlamentarnih tijela da ih samostalno donesu. Uz izuzetno komplikovanu ustavnu strukturu, funkcionisanje Bosne i Hercegovine otežava i nemogućnost postizanja dogovora političkih predstavnika o ključnim pitanjima u zemlji. Na prvom mjestu to su prijeko potrebne izmjene ustava Bosne i Hercegovine koje bi u budućnosti omogućile pripadnicima manjina (Jevrejima i Romima) biranje vlastitih predstavnika u Predsjedništvu Bosne i Hercegovine. U vezi s tim je Evropski sud za ljudska prava (ESLJP) još 2009. godine u predmetu Sejdić-Finci ocijenio da nemogućnost učešća manjina u političkom odlučivanju predstavlja grubo kršenje Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda. Brojne međunarodne organizacije, u prvom redu Human Rights Watch, već godinama upozoravaju i na ostale probleme u zemlji: nacionalnu segregaciju djece po sistemu dvije škole pod jednim krovom, brojne napade na bošnjačke povratnike u Republici Srpskoj bez adekvatne sankcije i izuzetnu sporost u procesuiranju ratnih zločina i sporovođenja tranzicijske pravde uz pojavu sve češćeg negiranja ratnih zločina i žrtava. Iako je od okončanja rata proteklo više od 25 godina, učešće međunarodnog faktora je i dalje primjetno, a u nekim slučajevima i nužno.

Ključne riječi: *Fragilne države, Fragile State Index, Bosna i Hercegovina, ljudska prava.*

THE PHENOMENON OF FRAGILE STATES: BOSNIA AND HERZEGOVINA

Abstract: *The three key conditions for the existence of a state, according to the theory of state and law, are geographical territory, population and organized political power in that area. However, during the twentieth century in some African and Asian countries, due to various political, economic and other factors, problems began to appear in performance of their basic functions: ensuring public order and peace, providing health services, education. Modern science has introduced the term failed states to describe such countries. This scientific phenomenon has been the subject of numerous researches, and international organizations have been publishing annual indices of fragile, failed or unsuccessful world states for years. The first index of its kind was created in 2005 by the American non-profit organization The Fund for Peace in cooperation with the magazine Foreign Policy, which initially included 76 countries. The original term failed state was considered politically extremely*

incorrect, even when it referred to countries like South Sudan or Somalia, noting that such a term originated in the political terminology of developed countries by which all other countries at a lower level of development were considered to be failed ones. Therefore, in 2014, a new notion of a fragile state was created, and accordingly the existing index was renamed the Fragile State Index (FSI). This parameter determines the degree of fragility for each country on an annual basis, assessing four basic indicators: cohesion (functionality of the state apparatus), economic (overall economic situation), political (legitimacy of the state, availability of public services, respect for human rights and freedoms) and social (demographic structure of the community, number of displaced persons and refugees, external interventions). Based on the values of these indicators, countries are positioned in four groups: sustainable, stable, endangered and alarming. The paper also discusses Bosnia and Herzegovina as a potentially fragile state. Although it enjoys sovereignty and political independence, the 1995 Dayton Peace Agreement still provides for the strong participation of the international community in the performance of its basic state functions. Examples include the presence of international military and police forces from the early post-war years to the present (EUFOR), with a special emphasis on the position of High Representative for Bosnia and Herzegovina. The peace agreement gave him the status of his supreme interpreter, as well as the well-known Bonn powers that he used on several occasions to remove Bosnian political officials and the imposition of laws (Criminal Code of Bosnia and Herzegovina, Law on the Court of Bosnia and Herzegovina, Law on the Prosecutor's Office of Bosnia and Herzegovina) due to the inability of domestic parliamentary bodies to pass them independently. In addition to the extremely complicated constitutional structure, the functioning of Bosnia and Herzegovina is hampered by the inability to reach an agreement between political representatives on key issues in the country. In the first place, these are much-needed changes to the constitution of Bosnia and Herzegovina that would in the future allow members of minorities (Jews and Roma) to elect their own representatives in the Presidency of Bosnia and Herzegovina. In this regard, the European Court of Human Rights (ECtHR) in 2009 in the case of Sejdić-Finci assessed that the impossibility of minority participation in political decision-making is a gross violation of the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. Numerous international organizations, primarily Human Rights Watch, have been warning for years about other problems in the country: national segregation of children under two schools under one roof, numerous attacks on Bosniak returnees in Republic of Srpska without adequate sanctions and extreme slowness in war crimes proceedings and the administration of transitional justice with the emergence of increasingly frequent denials of war crimes and victims. Although more than 25 years have passed since the end of the war, the participation of the international factor is still noticeable, and in some cases necessary.

Key words: *Fragile State, Fragile State Index, Bosnia and Herzegovina, human rights.*

Uvodna razmatranja

Sadržaj procesa izgradnje države u visokom stepenu je određen osnovnim vrijednostima i institucionalnim odlikama država Zapada koje se pojavljuju kao vodeći nosioci. Tri najznačajnija polja na koja se proces izgradnje države fokusira su bezbjednosno, legitimizacijsko (uspostavljanje vertikalnog legitimiteta) i institucionalno. Moguće je identifikovati ključne karakteristike koje pojam izgradnje države određuju kao proces izgradnje i jačanja institucionalnih kapaciteta države, u skladu sa liberalno-demokratskim modelom uređenja, iniciranim od strane vanjskih aktera, u čijem sprovođenju dominiraju administrativni i tehnički aspekti. Osnovni činioci procesa su: slabe države (neuspješne, propadajuće, propale), akteri koji ga vrše (međunarodna zajednica, države i međunarodne organizacije) vođeni specifičnim motivima, interesima i ciljevima, sadržaj (agenda) i ciljevi procesa, strategije i taktike operacionalizacije i postignut krajnji ishod.¹ „Propala država” je vrlo kompleksan i politološki dobro definiran pojam. O tome je napisano mnoštvo naučnih radova. Međunarodne organizacije i institucije već dugo objavljuju godišnje indekse propalih, neuspješnih ili fragilnih država u svijetu. Indeks propalih država prvi je put 2005. objavio časopis *Foreign Policy*. Izrađen je u saradnji s američkom nevladinom i neprofitnom istraživačkom organizacijom *The Fund for Peace* – a obuhvaćao je tada 76 država. Kako se izraz “propala država” smatrao politički nekorektnim, čak i kada se primjenjivao na Južni Sudan ili Somaliju – tvrdilo se da je nastao iz perspektive bogatih zapadnih država koje sve siromašne države proglašavaju propalima – 2014. zamijenjen je pojmom *fragilna država*. Suština je ostala jednaka, samo što je u diskurzivno vrlo osjetljivome i praktično vrlo neosjetljivom svijetu pristojnije govoriti o krhkim nego o propalim državama.²

¹ "Slabe" države, sa izuzetno nestabilnom unutrašnjom političkom dinamikom i institucionalnom strukturom, čine potencijalni izvoro novih sukoba. Pored termina „slaba država” često se koriste i termini nefunkcionalna, propadajuća, neuspješna i propala država. Prvi nivo čine nefunkcionalne države sa izraženom društvenom i institucionalnom nestabilnošću, koja u određenim okolnostima može da proizvede propadajuću ili neuspješnu državu (visok konfliktni potencijal), dok u najteže slučajeve spadaju tzv. propale države u kojima se ne nazire mogućnost uspostave centralnog autoriteta i zadovoljavajućeg stepena saglasnosti o osnovnim izvorima i elementima političkog poretka – vidi: Vuk Lazić, *Ograničenja primene koncepta izgradnje države: slučaj Bosne i Hercegovine, Međunarodni problemi*, br. 2, Beograd 2018, 183. (dalje: V. Lazić, *Ograničenja primene koncepta izgradnje države*).

² Deset najneuspješnijih i egzistencijalno najugroženijih država su, prema indeksa istraživačke organizacije *The Fund for Peace* za 2017, a objavljenom 2018. godine, Južni Sudan, Somalija, Jemen, Sirija, Srednjoafrička Republika, DR Kongo, Sudan, Čad, Afganistan i Zimbabve. Bosna i Hercegovina se, na toj ljestvici od 178 država, koje su poredane od najugroženijih do najstabilnijih, nalazi na 95 mjestu – vidi: Mirjana Kasapović, *Ako je Hrvatska propala država, trebamo li se svi iseliti? Na ljestvici 178 država, od najugroženijih do najstabilnijih, stojimo vrlo dobro*,

Da bi država mogla neometano funkcionisati moraju biti kumulativno ispunjeni sljedeći uvjeti: postojanje teritorija, stanovništva i organizovane političke vlasti koja može obavljati svoje temeljne funkcije. Međutim, tokom XX vijeka u pojedinim državama se, usljed dugogodišnjih etničkih sukoba, napetosti ili ratova, pojavio problem slabljenja centralne političke vlasti na način da je onemogućeno ispunjenje njenih najbitnijih obaveza: obezbjeđenja unutrašnje sigurnosti, obrazovanja, zdravstvenih usluga, funkcionisanja državnih službi itd. Savremena nauka je stoga za ovakve zemlje uvela termin *failed states* (propale države). Za određivanje stepena narušenosti unutrašnje kohezije jedne državne zajednice najbolji pokazatelj predstavljaju parametri Fragile State Indexa (FSI) koji kombinacijom više različitih kriterija (političkih, ekonomskih i socijalnih) ukazuju na probleme unutar određene zemlje koji bi u bližoj i daljoj budućnosti mogli ugroziti njen dalji opstanak. U ovom radu će biti više riječi o samom konceptu propalih država, pojedinim primjerima, ali i trenutačnom stanju u kojem se Bosna i Hercegovina nalazi u kontekstu spomenute problematike.

Koncept propalih država

Kada se govori o propadajućoj državi podrazumijeva se da ona ne može obavljati svoja dva osnovna zadatka: sporovoditi vlast u punom kapacitetu nad svojim stanovništvom na svojoj teritoriji te efikasno štiti svoje državne granice. U ovakvim slučajevima državna vlast nije u stanju svojim građanima obezbijediti sve one usluge koje im pripadaju (obrazovanje, zdravstvena zaštita, snabdijevanje osnovnim potrepštinama), već je obim njihove dostupnosti sveden na minimum. Sa druge strane građani smatraju da je aktuelna vlast izgubila svoj legitimitet kod naroda, a na vanjskom planu vladajuće strukture često gube svoj kredibilitet i legitimitet. Od tri grane vlasti: zakonodavne, izvršne i sudske, sa najviše problema se suočava izvršna, dok legislativni organi, oružane i policijske snage skoro da i ne funkcionišu. Ovakvo stanje može biti izazvano djelovanjem niza faktora: dugotrajnim političkim krizama, odsustvom lične i imovinske sigurnosti, građanskim ratovima, slučajevima međusobne nacionalne ili etničke netrpeljivosti, kršenjima ljudskih prava i sloboda, zločinima, raširenom korupcijom u društvu ili autoritarnog oblika vladavine. Posljednju kariku u ovom procesu predstavlja potpuna propast jedne države na način da ona prestaje postojati kao društveno – politička cjelina i istovremeno gubi međunarodnopravni subjektivitet.

U savremenom svijetu mali je broj zemalja koje su doživjele ovako rigorozno društveno i političko iskustvo, ali je u regijama Bliskog istoka, Azije, Afrike zabilježen velik broj pojedinačnih slučajeva sa većim ili manjim stepenom

---

[https://www.jutarnji.hr/globus/Globus-politika/ako-je-hrvatska-propala-drzava-trebamo-li-se-svi-iseliti-na-ljestvici-178-drzava-od-najugrozenijih-do-najstabilnijih-stojimo-vrlo-dobro/7830813/\(pristupljeno 28.05.2021\).](https://www.jutarnji.hr/globus/Globus-politika/ako-je-hrvatska-propala-drzava-trebamo-li-se-svi-iseliti-na-ljestvici-178-drzava-od-najugrozenijih-do-najstabilnijih-stojimo-vrlo-dobro/7830813/(pristupljeno%2028.05.2021))

slabosti u svom funkcionisanju.³ Ovim fenomenom šira društvena javnost, kao i međunarodna zajednica, počela se baviti nedugo po okončanju hladnoratovskih napetosti zbog povećanog broja državnih subjekata čije političke strukture jednostavno nisu mogle osigurati neometano funkcionisanje državnog aparata, unutrašnju koheziju, mir i stabilnost. Primjeri su brojni: od Sijera Leonea, Haitija, Somalije, nekih bivših jugoslavenskih republika 90-ih godina XX vijeka, Konga i Ruande. Njihovi unutrašnji sukobi i nestabilnosti često su se održavale na globalnu sigurnost. Stoga se velik broj internacionalnih vladinih i nevladinih subjekata (Ujedinjene nacije, Crveni krst, Unicef, Unesco) angažovao i aktivno uključio u rješavanje humanitarnih, političkih i drugih problema u konfliktnim područjima s ciljem stvaranja stabilnih država i preveniranja eskalacije sukoba u širim razmjerama.⁴

U pogledu stepena slabosti mogu se uočiti četiri različite klasifikacijske kategorije. U prvoj kategoriji država je izgubila sposobnost održavanja unutrašnje sigurnosti, mira i javnog poretka koji mogu biti ugroženi ili narušeni od različitih grupa: terorista, kriminalnih skupina, ili drugih država. U ovakvim situacijama temeljne državne funkcije obavljaju međunarodne organizacije (političke ili humanitarne) kao i tradicionalni nosioci političkog autoriteta na jednom području (npr. plemenske starješine). Tipičan primjer ovakve države je Somalija. U drugoj situaciji država ima kapaciteta da se brani od vanjskih faktora ali na unutrašnjem planu nije sposobna prevenirati sukobe. Kao klasičan primjer se može navesti Etiopija za vrijeme vladavine Mengistua Haile Mariame.⁵ U trećem slučaju državni aparat je onemogućen djelovati na vanjskom sigurnosnom planu ali unutar svojih granica održava javnu sigurnost i stabilnost poretka. U ovakvim situacijama postojeći vojno-policijski kapaciteti se koriste u svrhu suzbijanja bilo kakvih oblika građanske neposlušnosti protiv vladajućih slojeva, dok je vlast u zemlji više usmjerena na unutrašnje sigurnosne prijetnje po svoj opstanak nego vanjske. Tako je u Haitiju za vrijeme vladavine dinastije Duvalier (1957-1986) koja je, u strahu od mogućeg vojnog državnog udara, raspustila vojsku i formirala posebne paramilitarne strukture: Tontons Macoutes koji su

³ Failed state, <https://www.britannica.com/topic/failed-state> (preuzeto 23.05.2021).

⁴ Brooks R. Ehrenreich, Failed States, or the State as Failure, *The University of Chicago Law Review*, volume 72, br. 4, 2005, 1159-1196.

⁵ Mengistu Haile Marimama je bio predsjednik Etiopije od 1974. do 1991. godine. Učestvovao je u ukidanju monarhije i formiranju republike po uzoru na tadašnje komunističke države. Za vrijeme njegove vladavine pokrenuta je „kampanja crvenog terora“ protiv političkih oponenta, a kasnije i somalijske manjine Ogaden. Tokom 1984. osnovao je Radničku partiju Etiopije, izradio nacrt etiopskog ustava usvojenog 1987. kao i donošenju novog izbornog zakona 1987. godine. Tokom njegovog mandata Etiopiju su potresale pobune u regijama Eritreje i Tigraja, velika suša, humanitarna katastrofa i uništena poljoprivreda zemlje. Mengistu je 1991. podnio ostavku i pobjegao u Zimbabve. Etiopska vlada je bezuspješno zahtijevala njegovo izručenje, a 2006. Mengistu je u odsustvu osuđen zbog genocida na doživotnu, a dvije godine kasnije i na smrtnu kaznu – vidi: <https://www.britannica.com/biography/Mengistu-Haile-Mariam>.

predstavljali nosioce represije i državnog terora.⁶ U četvrtoj grupi se nalaze one zemlje koje ne mogu osigurati unutrašnju i vanjsku sigurnost, ali takav nedostatak je privremenog karaktera. Ovakve države na određenim dijelovima svog teritorija često ne mogu obnašati vlast ili je ona prisutna u simboličnoj, najmanjoj mogućoj mjeri. To se može najbolje uočiti u Sudanu čija se centralna vlast u Kartumu dugo vremena suočavala sa nemogućnošću sprovođenja vlasti u južnim i zapadnim dijelovima zemlje.⁷ Napetosti između muslimanskog sjevera i katoličkog juga često su bile motiv za međusobne sukobe koji su kulminirali stvaranjem pokreta za nezavisnost Južnog Sudana. Nezavisnost je, nakon referenduma sprovedenog u januaru 2011, zvanično proglašena 9. jula te godine.⁸

Fragile State Index (FSI)

U modernoj teoriji se prilikom raspravljanja o tome da li se za neku državu može reći da li je propadajuća ili nije potrebno je sagledati ukupne političke, ekonomske i socijalne faktore koji determinišu njeno stanje. Njihov uticaj na političke i društvene tokove se korištenjem različitih računskih i drugih metoda izražava kroz određene iznose na osnovu čega se može stvoriti jedna sveobuhvatna slika o jednoj zajednici. Takvih metodoloških pristupa je mnogo, a najzastupljeniji je *Fragile State Index* (FSI). FSI je nastao kao produkt višegodišnjeg djelovanja nevladine organizacije *Fund for Peace* osnovane 1957. godine. Njeni osnivači, Randolph Compton i Dorothy Danforth, svoj rad primarno su usmjerili ka prevazilaženju napetosti u tadašnjim međunarodnim odnosima opterećenim hladnoratovskim sukobom, blokovskim podjelama, kao i smanjenju upotrebe nuklearnog naoružanja i mirnom načinu rješavanja sporova. Slom komunizma 90-ih godina prošlog vijeka proširio je djelokrug rada ove organizacije na oblasti zahvaćene oružanim sukobima, te državama koje se suočavaju sa političkim, ekonomskim, socijalnim ili drugim problemima u razvoju. U tom kontekstu se posebna pažnja posvećuje stepenu njihove ugroženosti i pojedinačnoj analizi stanja ljudskih prava. Tim povodom *Fund for Peace* je stvorio poseban instrumentarij sačinjen od ekonomskih, socijalnih, kulturnih i drugih pokazatelja čijim zbirom se stvara jedinstvena cifra izražena kroz stepen "krhkosti" tj. nestabilnosti države. Riječ je o *Fragile State Indexu* koji se na osnovu konstantnog monitoringa računa na godišnjem nivou za svaku državu ponaosob. Na kraju godine sačinjava se specijalni izvještaj o ukupno 178 zemalja svijeta gdje se, u komparaciji sa podacima iz prethodnih kalendarskih

⁶ Tontons Macoutes (u prevodu: zlodusi) su bili paramilitarne snage predsjednika François Duvaliera formirane 1957. sa zadatkom borbe protiv političkih neistomišljenika – vidi: <https://www.britannica.com/biography/Francois-Duvalier#ref257066> (pristupljeno 27.05.2021).

⁷ Germain J. Gross, Failed States in Theoretical, Historical and Policy Perspectives, u: Haupt – Geinz G (eds). *Control of violence: Historical and international perspectives on violence in modern societies*, Springer Science, 2011, 535-561.

⁸ *South Sudan*, <https://www.britannica.com/place/South-Sudan> (preuzeto 25.05.2021).

godina, može zaključiti da li je neka zajednica na putu da postane propadajuća ili ne. U nekim situacijama se bilježe pozitivni trendovi, dok u ostalim, najviše prisutnim, primjetno je konstatno pogoršanje stanja.⁹

FSI se računa na osnovu posebne metodologije koju je fondacija *Fund for Peace* sačinila prije skoro 25 godina. Ona se temelji na četiri grupe indikatora. U prvoj, kohezijski se odnose na unutrašnju sigurnost države. Tu se prvenstveno posmatra način korištenja aparata državne prisile. Razmatra se stepen kriminala, zastupljenosti raznih oblika krivičnih djela, postojanja terorističkih grupa. Analizira se stanje policijskih i vojnih struktura, nivo državne kontrole nad njima, da li se oni koriste u svrhe obračuna sa političkim i drugim neistomišljenicima i sl. Posebna se pažnja posvećuje postojanju vandržavnih sigurnosnih struktura u vidu privatnih snaga, milicija i drugih oblika policijskog oganziranja. Mimo navedenog, u okviru prve kategorije faktora se u obzir uzima i moguća frakcionarnost vladajućih elita. Naime, riječ je o stepenu moguće podijeljenosti vladajućih struktura i državnih institucija po etničkim, nacionalnim, vjerskim i drugim osnovama kao i sukoba koji po tom osnovu mogu proizaći.¹⁰ Može se desiti da je unutar pojedinačne zajednice izraženo snažno nacionalno jedinstvo i nedjeljivost, ali isto tako društvo može biti iznimno etnički ili vjerski polarizovano sa čestim oblicima netrepeljivosti pa i separatističkih težnji. U uvjetima pluralnog društva posebna pozornost se poklanja obimu zastupljenosti različitih grupa u zakonodavnim, sudskim i izvršnim tijelima te oblicima njihovog učešća u donošenju političkih odluka.

Drugi dio FSI kriterija se odnosi na ekonomsko stanje države gdje se posmatraju tri ključne komponente: stepen ekonomskog razvoja (pad ili rast), nivo razvoja pojedinačnih dijelova državnog teritorija i prisutnost problema *brain drain* („odliva mozгова“) i *human flight* tj. da li stanovništvo, po sticanju potrebnih obrazovnih i drugih kompetencija, lako ili teže dolazi do željenog

⁹ Do nalaza koje su države fragilne i egzistencijalno ugrožene, a koje su održive i stabilne, dolazi se prikupljanjem miliona podataka o političkom i društvenom stanju u pojedinim zemljama svake godine, koji se potom obrađuju kvantitativnim i kvalitativnim metodama društvenih nauka i podvrgavaju vrednovanju neovisnih međunarodnih stručnjaka. Indeks fragilnosti ili propalosti utvrđuje se na osnovu kohezijskih, ekonomskih, političkih i socijalnih indikatora. Više od stotinu podindikatora konstruiraju tri glavna pokazatelja u svakoj od tih četiriju skupina. Kohezijski indeks mjeri se funkcionalnošću sigurnosnog aparata, stepenom frakcioniranja elita i nepravdama kojima su izložene pojedine društvene skupine. Ekonomski indeks izračunava se na temelju općeg ekonomskog stanja, stepena ekonomske nejednakosti te bijega ljudi i odljeva mozgov. Politički indeks čine legitimnost države, dostupnost javnih usluga te poštovanje ljudskih prava i vladavina prava. Naposlijetku, socijalni indeks obuhvaća stepen demografskog pritiska, broj izbjeglica i interno raseljenih osoba te izvanjske intervencije. Na osnovi vrijednosti tih indeksa, države su svrstane u održive, stabilne, ugrožene i alarmantne. Alarmantno stanje drugi je naziv za propale ili, u najmanju ruku, propadajuće države – vidi: Mirjana Kasipović, *Ako je Hrvatska propala država, trebamo li se svi iseliti: Na ljestvici 178 država, od najugroženijih do najstabilnijih, stojimo vrlo dobro*, <https://www.jutarnji.hr/globus/Globus-politika/ako-je-hrvatska-propala-drzava-trebamo-li-se-svi-iseliti-na-ljestvici-178-drzava-od-najugrozenijih-do-najstabilnijih-stojimo-vrlo-dobro/7830813/> (pristupljeno 28.05.2021).

¹⁰ *Indicators*, <https://fragilestatesindex.org/indicators/c2/> (pristupljeno 25.05.2021).

radnog mjesta ili je prisiljeno napustiti svoju domovinu u potrazi za boljom egzistencijom. U ocjeni cjelokupne situacije nužno je sagledati ekonomsko-političke mjere u polju rješavanja spomenute problematike. Stoga se posmatraju visina inflacije u zemlji, iznos kamatne stope, produktivnost, GDP, investitorska klima, mišljenje ekonomske struke o postojećem stanju, nezaposlenost i drugi parametri.

Možda najvažniju grupu parametara kod izračunavanja FSI predstavljaju politički: legitimitet državne vlasti, javne usluge, stanje ljudskih prava i vladavina prava. Politički indikatori ukazuju na odnose vlasti i njenih građana. Taj odnos može biti obilježen punim povjerenjem građana u vlast sa jedne, a njene potpune otvorenosti i transparentnosti sa druge strane, dok su u praksi prisutni slučajevi iskazivanja nezadovoljstava stanjem u zemlji što često dovodi do izbijanja protesta pa čak i nasilnih okršaja. Stepenn povjerenja može se iskazivati i kroz interes građana za učešćem u političkom životu zajednice. To se najbolje može vidjeti kroz procenat učešća građana na izborima: može se kretati od niske stope izlaznosti (bojkotiranje) ili izuzetno visokog odziva na iste.¹¹ Blagostanje građana može se pratiti i obimom dostupnih usluga i javnih dobara. Među relevantnim pitanjima svakako se nameće i stanje postojeće infrastrukture u zemlji (školstvo, saobraćajne komunikacije, socijalne usluge za ugrožena lica, snabdijevanje osnovnim životnim namirnicama) i kroz modalitete zaštite i primjene nacionalno i međunarodno zagarantovanih ljudskih prava. Vladavina prava, nezavisnost sudstva, sloboda mišljenja, vjeroispovijesti i kretanja u tom smislu predstavljaju osnove savremenog demokratskog društva koje nije u jednakom obimu prisutno u svim dijelovima svijeta.¹²

U posljednju, četvrtu grupu FSI indikatora spadaju socijalni: demografski pritisak, izbjeglice i interno raseljena lica, te postojanje stranog faktora u odvijanju političkih i drugih tokova u zemlji. Na kvalitet života najviše utiče stanovništvo i to manjim ili većim stepenom prirodnog priraštaja. Kod manjeg je prisutno odsustvo mlađeg sloja stanovništva, povećanja broja starijih osoba, dok se pod povišene stope posmatra uticaj populacije na širu društvenu okolinu, tačnije da li oni svojim prisustvom narušavaju ekološko stanje okoliša ili ne, te u kojem obimu je država kadra da odgovori na sve potrebe svojih građana. Demografsku sliku dodatno mogu usložnjavati ratni sukobi unutar ili van države što dovodi do pojave izbjeglica ili interno raseljenih osoba. FSI ovdje mjeri uspješnost države u rješavanju ove problematike. U ovim poslovima, ali i mnogim drugim, vlast često nije u mogućnosti da ih obavlja na propisani način. Stoga je prisiljena obratiti se za finansijsku, političku i drugu pomoć međunarodnim tijelima i organizacijama, a što je jedan od segmenata ove analize.¹³ Kada se svi prethodno spomenuti parametri kombinuju i izračunaju,

¹¹ *State Legitimacy*, <https://fragilestatesindex.org/indicators/p1/> (preuzeto 25.06.2021).

¹² *Human Rights and Rule of Law*, <https://fragilestatesindex.org/indicators/p3/> (preuzeto 25.06.2021).

¹³ *External Intervention*, <https://fragilestatesindex.org/indicators/x1/> (preuzeto 23.06.2021).

dobije se jedinstvena cifra u rasponu od 1 do 120. Što je vrijednost FSI-ja viša samim tim se povećava stepen nestabilnosti države.

Primjeri propadajućih država

Jemen

Na prvom mjestu liste propadajućih država za 2021. se nalazi Arapska Republika Jemen. Nakon tridesetogodišnje vladavine predsjednika Ali Abdullaha Saleha 2011. mandat je preuzeo Abdrabbuh Mansur Hadi. Novi predsjednik se suočio sa mnoštvom problema u zemlji: korupcijom, siromaštvom i sektaškom podjelom zemlje između šita i sunita. Šitski Houthi pokret je tokom 2015. zauzeo jemensku prijestolnicu Saanu i okolna mjesta. Usljed pobune predsjednik Hadi je bio prisiljen otići u egzil. Stanje se dodatno pogoršalo iste godine kada je vojna koalicija, koju su činile Saudijska Arabija, Francuska, Ujedinjeno Kraljevstvo, Sjedinjene Američke Države, započela sa koordiniranim zračnim napadima na Houthi pobunjenike sa ciljem vraćanja vlasti u ruke Mansura Hadija. Unutar šitskih milicija postoje, s druge strane, pobornici ideje izdvajanja juga zemlje u nezavisnu južnojemensku državu dok se ostatak tome protivi. Sukobi su izazvali humanitarnu krizu velikih razmjera. Prema podacima Ujedinjenih nacija skoro 8,4 miliona ljudi pati od pothranjenosti, dok 22 miliona nemaju pristup medicinskim uslugama i prijeko potrebnim lijekovima. Situaciju su dodatno pogoršale ratne eskalacije sredinom 2018. napadom saudijske koalicije na jemenski priobalni grad Hudejdu, posljednje uporište pobunjenika i istovremeno važnu luku za distribuciju humanitarne pomoći, pa se stoga predviđa da će broj žrtava građanskog rata u ovoj zemlji biti veoma velik.¹⁴

Somalija

Po završetku britanske i italijanske kolonijalne uprave na području istočne Afrike uspostavljena je 1960. Republika Somalija. Poseban problem ove novonastale države je bila činjenica da se veći dio njenog stanovništva nalazio izvan somalskog teritorija u susjednoj Etiopiji, Džibutiju i Keniji (regija Ogadena). Vojnim udarom 1969. vlast je preuzeo predsjednik Mohamed Siad Bare koji je vladao do 1991, kada ga zbacuje vojska. Od tada u zemlji vlada konstantan haos bez organizovane centralne vlasti. Somalija je postala utočište brojnim terorističkim organizacijama, tačnije Al Shababu – ogranku islamske militantne skupine Al Qaida koji je od 2011. držao kontrolu nad većim dijelom zemlje, uključujući i prijestolnicu Mogadišu. Država je podijeljena na manje plemenske teritorije sa odvojenim policijskim i vojnim aparatom. Došlo je i do

¹⁴ *Yemen Conflict explained in 400 words*, <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-44466574> (pristupljeno 25.06.2021).

izdvajanja pojedinih dijelova somalijskog teritorija u zasebne države pa je 1991. proglašen Somaliland, a 1998. Puntaland. Stalne suše, glad i uskraćen pristup pitkoj vodi nerijetko su dovodili do izbijanja humanitarnih katastrofa u kojima je, prema dosadašnjim procjenama, umrlo oko 200.000 ljudi. Nedostatak jedinstvenog sigurnosnog aparata u zemlji odrazio se i u širim tokovima pa je u posljednjih nekoliko godina zabilježeno više napada somalijskih gusara na putničke i teretne brodove u Adenskom zalivu, jednom od najprometnijih morskih ruta. Određeni pomaci u konsolidaciji političke vlasti ostvareni su formiranjem jedinstvene federalne vlasti, kao i izgradnjom somalijskih policijskih i vojnih struktura uz podršku Republike Turske. Međutim, nova vlast se i danas suočava sa nizom problema: ratom razorenim infratstrukturuom, djelovanjem terorističkih grupa i nemogućnošću sprovođenja vlasti na cjelokupnoj teritoriji.¹⁵

Venecuela

Historija Venecuele počinje sredinom XVI vijeka, tačnije 1522. kada postaje španska kolonija. Pokret za nezavisnost se javio početkom XIX vijeka, a prvi korak ka uspostavi samostalne države napravljen je proglašenjem nezavisne venecuelanske države od Velike Kolumbije 1811. koja je u punom kapacitetu osigurana 1830. godine. Političku historiju ove zemlje obilježili su nedemokratski režimi *caudillosa* (vojnih starješina) i nagle promjene vlasti što je trajalo sve do sredine XX vijeka. Od 1958. zemljom su upravljale pretežno demokratski orijentisane političke partije, a sporedni događaji poput ekonomske krize 1990-ih, dva vojna udara te opoziv predsjednika Carlosa Andrésa Péreza zbog zloupotrebe javnih sredstava 1993. doveli su do gubitka povjerenja građana u postojeće demokratske strukture. Na izborima održanima 1998. za predsjednika je odabran Hugo Chávez, začetnik bolivarske revolucije, za vrijeme čijeg mandata je 1999. donešen novi ustav. Nakon Chavezove smrti 2013. održani su novi predsjednički izbori, a pobjedu je odnio Nicolas Maduro sa svega 1,6% više glasova od ostalih kandidata. Tokom prvog Madurovog mandata Venecuela je skliznula u veliku ekonomsku krizu zbog poremećaja na svjetskom tržištu nafte, naglo je porasla stopa inflacije u zemlji, a stanovništvo se suočilo sa nedostatkom hrane i lijekova, zbog čega je stotine hiljada ljudi izbjeglo u susjednu Kolumbiju i Ekvador. Situacija se dodatno komplikuje 2018. Madurovom ponovnom pobjedom na izborima koje su bojkotovale skoro sve opozicione partije, a isti su ocijenjeni kao neobjektivni i namješteni. U aprilu iste godine predsjedavajući venecuelanskog parlamenta Juan Guaido se uz podršku određenih vojnih struktura proglasio predsjednikom Venecuele sa namjerom da od Madura, postojećeg nosioca ove funkcije, preuzme sve njegove ovlasti, što je do sada priznalo skoro 50 država svijeta. Društvo je duboko podijeljeno između pristalica Madurovog režima i Guaida, na brojnim protestima u glavnom gradu Caracasu

---

¹⁵ *Fragile State Index Annual Report*, Fund for Peace, 2019, 23.

često je dolazilo do sukoba demonstranata sa policijom i vojskom. Maduro je, zbog svog autoritarnog stila vladavine, naišao na osude brojnih svjetskih zvaničnika, ponajviše zemalja članica Evropske unije i Sjedinjenih Američkih Država koje su Venecueli uveli niz sankcija. Dio venecuelanske vojske je 23. januara 2019. u pokušaju vojnog udara nastojao smijeniti postojeće političke strukture. S obzirom na trenutačno stanje u državi prognoze ukazuju na dalje moguće unutrašnje političke pa i oružane sukobe zbog čega je Venecuela uvrštena među prvih pet propadajućih država.¹⁶

Južni Sudan

Nakon što je 2013. predsjednik Južnog Sudana Salva Kiir optužio svog bivšeg potpredsjednika Rieka Machara za pokušaj vojnog udara, došlo je do sukoba između njihovih pristalica, zauzimanja pojedinih gradova i stradanja na hiljada civila, dok je velik broj lica izbjegao u okolne države. Sukob se prenio i u 2014. tokom koje su više puta kršena ranije sklopljena primirja, a sa terena su dolazile vijesti o stradanju civilnog stanovništva, među kojima se posebno izdvaja napad Macharovih snaga na grad Bentiu sa velikim brojem žrtava. Iste godine započeti su mirovni pregovori u Adis Abebi. Riek Machar se u aprilu 2016. vratio u glavni grad Džubu i položio zakletvu za potpredsjednika tadašnje jedinstvene vlade, ali je svrgnut sa vlasti u julu iste godine što je dovelo do nastavka građanskog rata. Na teren su upućene japanske mirovne snage. Komisija UN-a za ljudska prava je optužila Kiirovu vladu za etničko čišćenje u pojedinim dijelovima zemlje. Stanje je u februaru 2017. dodatno pogoršalo izbijanje gladi, a broj izbjeglih osoba u susjednoj Ugandi je iznosio više od milion lica. Mirovni pregovori su započeti u maju iste godine proglašavanjem prekida vatre od strane predsjednika Kiira, a u augustu 2018. potpisan je mirovni sporazum Kiir-Machar sa ostalim opozicionim snagama u Južnom Sudanu. Njime je predviđen povratak Machara na vlast kao jednog od pet potpredsjednika.¹⁷ Prema procjenama Ujedinjenih nacija, skoro ½ stanovništva je potrebna humanitarna pomoć, velik broj preživjelih žrtava građanskog rata nema adekvatnu medicinsku njegu i podršku. Zabilježena su masovna kršenja ljudskih prava, slučajeva silovanja, ubistava i trgovine djecom a sudbina stotine nestalih lica je i dalje nepoznata.¹⁸

¹⁶ *Venezuela crisis: How the political situation escalated*, <https://www.bbc.com/news/world-latin-america-36319877> (preuzeto 26.06.2021).

¹⁷ *South Sudan profile – Timeline*, <https://www.bbc.com/news/world-africa-14019202> (preuzeto 16.07.2021).

¹⁸ *South Sudan: A 'Fragile' Country Ravaged by Famine and War*, <https://www.foreignpolicyjournal.com/2018/03/21/south-sudan-a-fragile-country-ravaged-by-famine-and-war/> (preuzeto 16.07.2021).

Bosna i Hercegovina – fragilna država?

Potpisivanjem Dejtonskog mirovnog sporazuma (u nastavku: Sporazum) u Daytonu 1995. okončan je krvavi četverogodišnji rat u Bosni i Hercegovini. Ovaj sporazum predstavlja najvažniji pravni osnov i nezaobilazan okvir za unutrašnje uređenje ove države. Zbog toga proces izgradnje države u Bosni i Hercegovini nije moguće valjano tumačiti bez uzimanja u obzir konstitutivnih elemenata Sporazuma.¹⁹ Uspostavljeno je složeno ustavno uređenje sačinjeno od dva entiteta, deset kantona a kasnije i Brčko distrikta. Stvorena je snažno decentralizirana država, sa izuzetno kompleksnim procedurama donošenja političkih odluka pri čemu predstavnici konstitutivnih naroda Bosni i Hercegovini, Bošnjaci, Srbi i Hrvati, mogu iskoristiti pravo ulaganja veta ukoliko smatraju da je neka odluka štetna po njihove interese. Naprijed iznesene činjenice nužno sa sobom povlače pitanje da li se Bosna i Hercegovina, sa svojim dejtonskim ustavnim sistemom, može smatrati kao država koja nije u stanju ostvariti svoje temeljne političke i druge funkcije. Ukoliko bi se posmatrale tri temeljne pretpostavke postojanja savremene države: stanovništvo, teritorij i zaokružena politička vlast, onda se na postavljeno pitanje može odgovoriti negativno. Tokom rata 1992-1995. pa i nakon potpisivanja Dejtonskog mirovnog sporazuma, Bosna i Hercegovina je imala svoje zasebne policijske i vojne organe, legitimnu i ustavnu vladu sa kapacitetom predstavljanja države u međunarodnopravnim okvirima.

Drugo pitanje koje se nameće jeste ono koje se odnosi na prirodu Bosne i Hercegovine kao protektorata međunarodne zajednice. U teoriji međunarodnog prava protektorat predstavlja poseban odnos protektirane države prema drugoj zemlji protektoru utemeljen na odnosima međusobne zaštite ali i kontrole poslova protektirane države. Kada je riječ o Bosni i Hercegovini, polazni osnov za analizu njenog ustavnog uređenja i njegove same prirode je Dejtonski sporazum na osnovu kojeg se može zaključiti da je njegov primarni cilj stvaranje jednog novog ustavnog sistema radi osiguranja mira i stabilnosti. O protektoratu u ovom konkretnom slučaju ne može biti govora budući da nije precizirano koje bi to tijelo ili država imalo ulogu protektora.²⁰

Uprkos navedenom, obilježje savremenog bosanskohercegovačkog ustavnog sistema je prisustvo međunarodne zajednice koja je, na različite načine, institucionalizirana u njeno političko tijelo. Tako je Aneksima 1A i 1B Sporazuma predviđeno u prvim postratnim godinama učešće NATO snaga u obezbjeđenju unutrašnje sigurnosti uz zagarantovani imunitet od domaćih pravosudnih i drugih organa. Prvobitne entitetske oružane snage su se, pod

¹⁹ Pred izborom između suvereniteta (demokratije) i stabilnosti, kreatori Sporazuma opredijelili su se za stabilnost po cijenu privremene suspenzije demokratije. Sporazum ipak sadrži korpus konsocijativnih mehanizama koji su značajno doprinijeli njegovoj stabilnosti – vidi: V. Lazić *Ograničenja primene koncepta izgradnje države*, 187-188.

²⁰ E. Šarčević, *Ustav iz nužde – konsolidacija ustavnog prava Bosne i Hercegovine*, Rabić, Sarajevo 2010, 329-333.

patronatom NATO saveza, reformisale u jedinstvene Oružane snage Bosne i Hercegovine 2005. godine. U domenu civilne vlasti međunarodno prisustvo je oličeno u poziciji Visokog predstavnika za Bosnu i Hercegovinu (OHR) čija su se ovlaštenja mijenjala u zavisnosti od realne situacije i odluka Savjeta za primjenu mira. Visoki predstavnik je dobio jasno naznačena ovlaštenja manifestovana kroz nadgledanje sprovođenja mira, intenzivne kontakte s predstavnicima domaće vlasti, koordiniranje aktivnosti civilnih organizacija, olakšavanje saradnje i prevazilaženje teškoća svojim angažmanom, učestvovanje na sastancima donatora, osnivanje raznih tijela i komisija, saradnja s vojnim predstavnicima. OHR je također vrhovni tumač kako Ustava Bosne i Hercegovine, tako i cjelokupnog Sporazuma. Njegova pozicija je dodatno mijenjana na sjednicama Savjeta za primjenu mira održavanim od 1997. do 1999. godine. Obim poslova se širio sa davanja preporuka tijelima vlasti u Bosni i Hercegovini na pitanja imenovanja bosanskohercegovačkih konzula i ambasadora, donošenja propisa o državljanstvu, banci i carinama, pa sve do poznatih *bonskih ovlaštenja* – mogućnosti donošenja domaćih zakona ukoliko ih parlamentarna tijela ne mogu propisati samostalno, kao i pravo smjenjivanja političkih funkcionera. *Bonske ovlasti* su imale za cilj poboljšanje ljudskih prava u zemlji, reformu pravosuđa, povratak izbjeglica, jačanje ekonomije i druga bitna pitanja.²¹

I pored značajnijeg angažmana međunarodnih aktera u stvaranju jednog povoljnog političkog i ustavnog okruženja, u Bosni i Hercegovini još nije moguće postići konsenzus njenih političkih predstavnika o bitnim pitanjima koja se tiču vladavine prava, jednakosti svih njenih građana, a što je jedan od osnovnih postulata svih savremenih demokratskih sistema kao i Evropske unije čijem članstvu Bosna i Hercegovina teži. Brojne nevladine međunarodne organizacije su se bavile i bave se raznim pitanjima bh. svakodnevnice, problemima koje muče njene građane kao i sposobnosti vlasti da na iste adekvatno odgovori. Ovdje se posebno mogu izdvojiti izvještaji *Human Rights Watcha* (HRW) koji na godišnjoj bazi prvenstveno ukazuju na stanje ljudskih prava a potom i ostale prateće pojave. U izvještajnom periodu 2017-2018, kao ključni problem Bosne i Hercegovine izdvaja se nespремnost domaćih političkih aktera da izmjene Ustav i izbornu zakonodavstvo, kako bi se kandidatura za člana Predsjedništva Bosne i Hercegovine i Doma naroda Parlamentarne skupštine Bosne i Hercegovine omogućila i nacionalnim manjinama: Romima, Jevrejima i drugima, a što je Evropski sud za ljudska prava 2009. u svojoj presudi Sejdić – Finci ocijenio kao grubu diskriminaciju po nacionalnoj osnovi.

Rješavanje ratnih zločina, jedne od bitnih karika procesa rasvjetljavanja ratnih stradanja i međusobnog pomirenja, suočava se sa brojnim poteškoćama, malim brojem pravosnažno okončanih predmeta, uprkos obavezama koje je Bosna i Hercegovina preuzela potpisivanjem *Deklaracije o ratnim zločinima* na

²¹ R. Nešković, *Nedovršena država – politički sistem Bosne i Hercegovine*, Friedrich Ebert Stiftung, Sarajevo 2013, 302-303.

Samitu država zapadnog Balkana 2018. godine. HRW ističe da Bosna i Hercegovina nije podržala inicijativu civilnog društva za osnivanjem posebne komisije za utvrđivanje istine (RECOM) čiji bi primaran zadatak bio da ispituje sve relevantne okolnosti izvršenih ratnih zločina. Na državnom nivou Vijeće ministara Bosne i Hercegovine je u septembru 2020. godine poslije dvije godine zastoja usvojio Revidiranu strategiju rješavanja predmeta ratnih zločina. Njome je predviđeno da niži sudovi u entitetima postupaju u ovakvim slučajevima, ali posebnu pažnju zaslužuje činjenica sve češćeg negiranja ratnih zločina u javnom prostoru bez bilo kakvih zakonskih sankcija.²² Nadalje, zabilježeni su razni oblici međusobnih nacionalnih tenzija, poput napada na bošnjačke povratnike u entitetu Republika Srpska, ograničavanja i zabrane slobode okupljanja, gušenja medijskih sloboda napadima na novinare, te slučajevi govora mržnje prema manjinskim grupama.²³ Ovakvo stanje odrazilo se i na funkcionalnost Bosne i Hercegovine u kontekstu dugoročnih prognoza, pa je tako FSI u svojim procjenama ovu državu svrstao u grupu zemalja sa povećanom opasnošću od stvaranja političke nestabilnosti.²⁴ U izvještaju za 2020. godinu stanje se nije bitno promijenilo.²⁵ HRW je posebice naglasio sporost u rješavanju ključnih političkih pitanja u zemlji, a kao poseban primjer može se navesti problem grada Mostara. Posljednji lokalni izbori u ovom gradu održani su 2008. godine, a bošnjački i hrvatski politički predstavnici se dugo nisu mogli usaglasiti o izbornom procesu. Ustavni sud Bosne i Hercegovine je u novembru 2011. godine utvrdio neustavnost pojedinih odredaba Izbornog zakona Bosne i Hercegovine i Statuta grada Mostara naredivši Parlamentarnoj skupštini Bosne i Hercegovine kao i mostarskim lokalnim organima njihove izmjene. S obzirom da nije došlo do traženih izmjena, Ustavni sud je 2012. godine samostalno utvrdio nevažnost spornih odredaba zbog čega se izborni proces u Mostaru nije mogao sprovesti 2012. i 2016. godine. U vezi s tim pred Evropskim sudom za ljudska prava (ECHR) pokrenut je postupak po apelaciji Irme Baralije iz Mostara. ECHR je u oktobru 2019. godine donio presudu kojom je utvrđena povreda člana 1 Protokola 12 Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava, tačnije zabrane diskriminacije, budući da se apelantica žalila na nemogućnost učešća na izborima u dužem vremenskom periodu s obzirom na njeno mjesto prebivališta. ECHR je naredio Bosni i Hercegovini da najkasnije u roku od šest mjeseci od konačnosti ove sudske odluke izmijeni Izborni zakon kako bi se otklonile utvrđene

²² *Bosnia and Herzegovina – Events of 2020*, <https://www.hrw.org/world-report/2019/country-chapters/bosnia-and-herzegovina> (preuzeto 12.07.2021).

²³ *Bosnia and Herzegovina – Events of 2018*, <https://www.hrw.org/world-report/2019/country-chapters/bosnia-and-herzegovina> (preuzeto 26.05.2021).

²⁴ *Fragile State Index Annual Report*, Fund for Peace, 2019, 7.

²⁵ *Fragile State Index Annual Report*, Fund for Peace, 2020.

povrede.²⁶ Uz posredovanje međunarodne zajednice u postizanju dogovora oko izbornog modela, izbori su održani u decembru 2020. godine.

U stvarnosti je Bosna i Hercegovina *zarobljena država* kojoj će trebati decenije da bi uspjela da se nađe na civilizacijskom ekonomskom, društvenom i političkom putu demokratije, vladavine prava i pravne države.²⁷ Rizici i izazovi u eri globalizacije učinili su sve države ranjivim i međusobno ovisnim. Ne mogu nezavisno da rješavaju probleme, bez međunarodne saradnje i supranacionalne integracije.

Zaključak

U ovom radu je, u kratkim crtama, ukazano na fenomen fragilnih država u savremenoj pravnoj i političkoj nauci. Radi se o slučajevima nemogućnosti obavljanja osnovnih političkih, pravnih i drugih funkcija jedne zemlje zbog dugotrajnih unutrašnjih kriza i podjela, međunarodnih sukoba, građanskih ratova ili etničkih napetosti. Ova pitanja su predmet analize brojnih naučnih organizacija, među kojima se kao najrelevantnija izdvaja *Fund for Peace* koja je izradila indeks fragilnosti zemlje (Fragile State Index) baziran na ekonomskim, socijalnim i političkim pokazateljima čiji zbir govori koliko je neka država zaista stabilna. Navođenjem pojedinih propadajućih država: Somalije, Južnog Sudana, Venecuele i Jemena se može zaključiti da se ova problematika najviše pojavljuje u oblastima Bliskog istoka, Južne Amerike i Afrike, regija koje su svjedočile različitim političkim, vjerskim i drugim sukobima. U istoj ravni je razmatrano i stanje u Bosni i Hercegovini, državi sa specifičnim ustavnopravnim uređenjem i izrazito pluralnom sredinom, što se na političkom planu često održava kroz blokade, opstrukcije u donošenju bitnih odluka čime se postavlja pitanje sposobnosti Bosne i Hercegovine da u takvim uvjetima obavlja, kao država, svoje osnovne zadatke. Može se primjetiti da su prognoze stabilnosti država često okvirne prirode sa određenom dozom nesigurnosti. Politički procesi današnjice često su nepredive prirode te mogu dovesti do novih prilika na terenu što upućuje na zaključak da se radi o jednoj aktuelnoj i dinamičnoj temi koju treba kritički posmatrati i analizirati sa više različitih aspekata.

²⁶ *Predmet Baralija protiv Bosne i Hercegovine (Aplikacija br.30100/18)*, preuzeto sa: http://www.mhrr.gov.ba/ured_zastupnika/odluke/BARALIJA%20protiv%20%20BOSNE%20I%20HERCEGOVINE.pdf (12.7.2021).

²⁷ Slaba ili raspadajuća država je država koja je nesposobna da građane zaštiti od raznih oblika nesigurnosti, nasilja i nebezbednosti, država koja nije sposobna ni sebe da zaštiti od pojedinaca i društvenih grupa kojima ona isključivo služi za ostvarenje svojih oligarhijskih kompradorskih interesa. Ta je država - zarobljena država - vidi: Braco Kovačević, *Zarobljena država*, Evropski defnologija centar za naučna, politička, ekonomska, socijalna, bezbjednosna, sociološka i kriminološka, Banja Luka 2018, 112.

Summary

In this paper, the phenomenon of fragile states in modern legal and political science is briefly pointed out. These are cases of inability to perform the basic political, legal and other functions of a country due to long-lasting internal crises and divisions, international conflicts, civil wars or ethnic tensions. These issues are the subject of analysis by numerous scientific organizations, among which the Fund for Peace stands out as the most relevant, which developed the Fragile State Index based on economic, social and political indicators, the sum of which shows how stable a country really is. Citing some failing states: Somalia, South Sudan, Venezuela and Yemen, it can be concluded that this problem occurs most in the areas of the Middle East, South America and Africa, regions that have witnessed various political, religious and other conflicts. At the same level, the situation in Bosnia and Herzegovina, a country with a specific constitutional order and a highly plural environment, was discussed, which is often maintained politically through blockades, obstructions in making important decisions, which raises the question of Bosnia and Herzegovina's ability to perform in such conditions. , as a state, its basic tasks. It can be observed that the forecasts of state stability are often approximate in nature with a certain amount of uncertainty. Today's political processes are often unpredictable in nature and can lead to new opportunities on the ground, which leads to the conclusion that this is a current and dynamic topic that should be critically observed and analyzed from several different aspects.

BIBLIOGRAFIJA/BIBLIOGRAPHY

Knjige/Books:

1. Braco Kovačević, *Zarobljena država*, Evropski defendologija centar za naučna, politička, ekonomska, socijalna, bezbjednosna, sociološka i kriminološka istraživanja, Banja Luka 2018.
2. Nešković Radomir, *Nedovršena država – politički sistem Bosne i Hercegovine*, Friedrich Ebert Stiftung, Sarajevo 2013.
3. Šarčević Edin, *Ustav iz nužde – konsolidacija ustavnog prava Bosne i Hercegovine*, „Rabic“, Sarajevo 2010.

Članci/Articles:

1. Brooks Rosa Ehrenreich, Failed States, or the State as Failure, u: *The University of Chicago Law Review*, volume 72, br. 4, 2005.
2. Gross Jean-Germain, *Failed States in Theoretical, Historical and Policy Perspectives* u: Haupt-Geinz Gerhard, *Control of violence: Historical and international perspectives on violence in modern societies*, Springer Science, 2011.

3. Lazić Vuk, Ograničenja primene koncepta izgradnje države: slučaj Bosne i Hercegovine, *Međunarodni problemi*, br. 2, Beograd 2018.

Internet:

1. *Bosnia and Herzegovina – Events of 2018*, <https://www.hrw.org/world-report/2019/country-chapters/bosnia-and-herzegovina>.
2. *Bosnia and Herzegovina – Events of 2020*, <https://www.hrw.org/world-report/2019/country-chapters/bosnia-and-herzegovina>.
3. *Failed state*, <https://www.britannica.com/topic/failed-state>.
4. *Fragile State Index Annual Report*, Fund for Peace, 2019.
5. *Fragile State Index Annual Report*, Fund for Peace, 2020.
6. Kasapović Mirjana, *Ako je Hrvatska propala država, trebamo li se svi iseliti? Na ljestvici 178 država, od najugroženijih do najstabilnijih, stojimo vrlo dobro*, 2018. <https://www.jutarnji.hr/globus/politika/ako-je-hrvatska-propala-drzava-trebamo-li-se-svi-iseliti-na-ljestvici-178-drzava-od-najugrozenijih-do-najstabilnijih-stojimo-vrlo-dobro-7830813>.
7. *Predmet Baralija protiv Bosne i Hercegovine (Aplikacija br.30100/18)*, preuzeto sa: http://www.mhrr.gov.ba/ured_zastupnika/odluke/BARALIJA%20protiv%20%20BOSNE%20I%20HERCEGOVINE.pdf.
8. *South Sudan: A 'Fragile' Country Ravaged by Famine and War*, <https://www.foreignpolicyjournal.com/2018/03/21/south-sudan-a-fragile-country-ravaged-by-famine-and-war/>.
9. *Venezuela crisis: How the political situation escalated*, <https://www.bbc.com/news/world-latin-america-36319877>.
10. *Yemen Conflict explained in 400 words*, <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-44466574>.

II
PRIKAZI // REVIEWS

Dr. sc. Semir HADŽIMUSIĆ

*JU Zavod za zaštitu i korištenje kulturno-historijskog
i prirodnog naslijeđa Tuzlanskog Kantona*

Email: hadzi.semir@gmail.com

Stručni rad/Professional article

UDK/UDC: 94:37(497.6)"1918/1929" Selimović S. (049.3)

DOI: <https://doi.org/10.52259/historijskipogledi.2021.4.6.359>

**Sead Selimović, ZA JEDINSTVO DOMOVINE I SLAVU
DINASTIJE: Školstvo u Bosni i Hercegovini za vrijeme
Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, Centar za istraživanje
moderne i savremene historije Tuzla, Tuzla 2021, 442 str.**

Bosanskohercegovačka historiografija nedavno je obogaćena važnom historijskom sintezom koja je rezultat višegodišnjeg naučnoistraživačkog rada autora, prof. dr. Seada Selimovića.

Prošlost Bosne i Hercegovine između dva svjetska rata nedovoljno je istražena. Postoji više uzroka tome, počevši od nedostatka historijskih izvora prvog reda, nedostupnosti istih ili nedostatka hrabrosti da se uđe na nesiguran teren istraživanja tema iz (ne)poželjnih političkih sistema određenog historijskog perioda.

Ono što je odmah vidljivo na osnovu jezgrovitog sadržaja, bogatog popisa izvora i literature, ali i podložnih napomena jeste da je autor uspješno savladao sve peripetije istraživačkog procesa te je mogao objektivno sagledati ulogu i značaj školstva u kontekstu društveno-političkih okolnosti koje su vladale u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca, odnosno u periodu 1918-1929. godine.

Nakon predgovora i uvoda (Osvrt na izvore i literaturu), autor izlaganje sistematizira i uokviruje u tri osnovna poglavlja:

- I. OD TRADICIJE DO MODERNIZACIJE: Školstvo u Bosni i Hercegovini za vrijeme osmanske i austrougarske uprave /25-73/,
- II. OSNOVNE ŠKOLE U SLUŽBI DRŽAVNOG JEDINSTVA I VELIČANJA DINASTIJE (1918-1929) /75-190/,
- III. SREDNJOŠKOLSKO OBRAZOVANJE U SLUŽBI DRŽAVNOG JEDINSTVA I VELIČANJA DINASTIJE (1918-1929) /191-340/

U prvom poglavlju autor istražuje i objašnjava bremenito naslijeđe prošlosti kada je u pitanju razvoj obrazovnog sistema u Bosni i Hercegovini tokom osmanske i austrougarske uprave. Naime, školstvo je tokom osmanske uprave bilo organizovano na konfesionalnoj osnovi (islamsko, pravoslavno, katoličko i jevrejsko), te se paralelno razvijalo jedno uz drugo. Prof. Selimović

ističe da je i pored svih nastojanja i reformi koje su išle ka otvaranju državnih škola zadržano stanje u kojem su dominantnu ulogu imale konfesionalne škole.

Započeti izlazak iz uskih tradicionalnih okvira i modernizacija školstva koja je podrazumjevala davanje prvenstva njegovom svjetovnom karakteru rezultat je reformi u periodu austrougarske uprave Bosnom i Hercegovinom. Autor analizirajući ovu problematiku predstavlja primjere s terena, te vrši komparacije državno-konfesionalno, u pogledu osnovnih, ali i srednjih škola u tom periodu razvoja školstva Bosne i Hercegovine.

U drugom poglavlju profesor Selimović povezuje zahtjeve jednog sistema (Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca) političke, ideološke i vjerske naravi, te analizira njihov utjecaj na osnovnoškolsko obrazovanje i razvoj istog na području Bosne i Hercegovine. Također, autor obrazlaže potrebe obrazovnog sistema naspram vlasti i tako u uzročno-posljedičnu vezu dovodi sve činioce historijskog procesa u kojem je rastao jedan od stubova napretka modernog društva. Dakako, na stranicama ovog poglavlja fokus je stavljen na državne osnovne škole, ukazujući na načine u kojem su one imale poslužiti kao poluga vlasti u cilju razvijanja državne svijesti u duhu narodnog jedinstva.

Autor govori o svim karakteristikama obrazovnog sistema, o mreži osnovnih škola u Bosni i Hercegovini, opismenjavanju stanovništva, stanju školskih zgrada, nedostatku učitelja, nastavnih sredstava i pomagala, radu školskih odbora, finansiranju osnovnih škola i drugo. Profesor Selimović navodi da je u periodu 1919-1929. godine u Bosni i Hercegovini otvoreno 228 novih osnovnih škola, ali je ona i dalje zaostajala za drugim dijelovima Kraljevine SHS.

Akcentat stavlja na nastavne planove i programe, učitelje i udžbenike, sve u kontekstu ideje “narodnog i državnog jedinstva”, odnosno provođenju politike vladajućeg režima. Autor ističe da su nastavnici osnovnih i srednjih škola morali odgovarati “duhu vremena” i raditi u društvenim organizacijama, ali da je bilo i onih koji to nisu željeli. To su koristili moćnici u institucijama vlasti da motive

političke prirode potvore pod praktične i na dokazani način se prema tim nastavnicima ophode.

Svi učenici su "Srbi, Hrvati i Slovenci", naslov je kojim autor sasvim utemeljeno želi skrenuti pažnju čitalaca na još jedan od načina na koji je provođena unitaristička državna politika u kojoj je bilo mjesto samo za ideju o jednom narodu "sa tri plemena". Naime, radi se o tome da su vlasti nastojale kroz zvanične izvještaje o narodnosti učenika prikazati stanje u skladu sa svojim željama, ali i nazivu države. Tako se moglo vidjeti da su predstavljeni učenici iz reda svih jugoslavenskih naroda kao "Srbi, Hrvati i Slovenci" (jedan narod), a da se kao posebna kategorija uopće ne pominju učenici ostalih naroda (Makedonci, Bošnjaci, Crnogorci, Albanci), koji su također bivali svrstani u kategoriju "Srbi, Hrvati i Slovenci", zaključuje Selimović.

U ovom periodu vršeno je ujednačavanje nastavnih planova i programa, a izvršene su korekture u grupi nacionalnih predmeta (historija, geografija, srpski ili hrvatski jezik) tako što je fokus stavljen na historiju i geografiju Srba, Hrvata i Slovenaca, a za školsku lekturu propisana su djela iz srpske, hrvatske ili slovenačke književnosti. "Sve ono što je u nastavnim planovima i programima isticalo i veličalo Habzburšku dinastiju, zamijenjeno je veličanjem i odanošću dinastiji Karađorđevića", navodi autor.

Još jedan od ključnih faktora za ideološko-političko oblikovanje obrazovnog sistema jesu udžbenici, te autor apostrofira da su vlasti upravo kroz udžbenike nastojale da provode školsku politiku koja je u skladu s državnim politikom. S tim u vezi, ukazano je i na naredbu od 15. novembra 1928, upućenu svim direktorima i upraviteljima škola, u kojoj je "zapriječeno ličnom odgovornošću upravitelja", ukoliko se prilikom pregleda škola ustanovi da se koriste neodobrene knjige (udžbenici).

Na kraju poglavlja o osnovnim školama, koristeći se isključivo historijskim izvorima prvog reda, autor objašnjava stanje u pogledu djelovanja konfesionalnih osnovnih škola s posebnim osvrtom na islamske i katoličke osnovne škole, dok su kako ističe pravoslavne osnovne škole početkom Prvog svjetskog rata bile zatvorene, a nakon rata pretvorene u državne. Također, prof. Selimović piše o položaju 29 škola nacionalnih manjina, koliko ih je bilo u Bosni i Hercegovini nakon završetka Prvog svjetskog rata kada su se našle "na udaru države".

Srednjoškolsko obrazovanje u službi državnog jedinstva i veličanja dinastije (1918-1929) naziv je najobimnijeg poglavlja ove knjige, a koje je također podijeljeno na dvije osnovne cijeline: Državne srednje škole i Konfesionalne srednje škole.

O diobi nadležnosti u srednjoškolskom obrazovanju između ministarstva prosvjete u Beogradu i Pokrajinske uprave za Bosnu i Hercegovinu, prof. Selimović govori na početku ovog poglavlja navodeći konkretne primjere provođenja nadležnosti u praksi. "Tako je upravu srednjih škola imenovalo Ministarstvo Prosvjete Kraljevine SHS, dok je privremenu upravu u odsutnosti direktora postavljala Pokrajinska uprava za Bosnu i Hercegovinu. Odsustva

nastavnika do tri mjeseca odobravalu je Pokrajinska uprava, a više od toga Ministarstvo”, dok je ministar prosvjete 24. januara 1925. godine naredio da se definitivno likvidiraju prosvjetna odjeljenja u Zagrebu, Ljubljani i Sarajevu, ističe Selimović.

Proces ujednačavanja nastavnih planova i programa, te organizacije srednjih škola na nivou Kraljevine SHS tekao je sporo. Autor navodi da su ova pitanja nešto intenzivnije pokrenuta školske 1925/1926. godine kada je postavljeno pitanje centralizirane personalne službe. Organizacija školske godine, disciplinski propisi, način održavanja ispita. bila su pitanja koja je Ministarstvo prosvjete postepeno preuzimalo u svoju isključivu nadležnost. Ipak, do 1929. godine u većini srednjih škola u Bosni i Hercegovini radilo se prema zatečenim nastavnim planovima i programima koji su se samo u neznantnoj mjeri prilagodili postojećim prilikama u zemlji.

Autor iscrpno elaborira i tabelarno predstavlja podatke o broju učenika u razredima, odjeljenjima, o vjerskoj strukturi i drugim karakteristikama nastavnog procesa u srednjim školama širom Bosne i Hercegovine. Učiteljske škole u Sarajevu, Mostaru, Derventi i Banjaluci, te gimnazije u Sarajevu Mostaru, Banjaluci, Tuzli, Bihaću, Bijeljini, Derventi, Livnu, Prijedoru, Trebinju, Brčkom, Bosanskoj Gradišci, Foči, Gacku i Stocu predmet su istraživanja na stranicama ove publikacije.

Svoje nezadovoljstvo nastavnim programima srednjih škola iskazivali su i građani pojedinih područja Bosne i Hercegovine. U tome su se posebno istakli građani Tuzle, Travnika i Mostara koji su umjesto novoformiranih građanskih škola tražili vraćanje starih trgovačkih škola u svoje gradove. U tim zahtjevima jedino su uspjeli građani Tuzle, u kojoj je 1927. godine otvorena Dvorazredna trgovačka škola.

Niže stručne škole u Bosni i Hercegovini nastavile su s radom i poslije završetka Prvog svjetskog rata. Iako su bila u kompetencijama pojedinih državnih ministarstava, pitanja organizacije i rada nižih stručnih škola rješavana su na nižim nivoima vlasti (općine, kotarevi, oblasti), što je dovelo do različitih oblika nižeg stručnog obrazovanja u Bosni i Hercegovini. Radile su muške zanatske, ženske stručne, ženske zanatske i šegrtske škole. Upravo o tome piše profesor Selimović na kraju cjeline o državnim srednjim školama.

Pored državnih srednjih škola, u Bosni i Hercegovini su u periodu 1918-1929. godine radile i konfesionalne srednje škole. Sve one nisu bile istog ranga i kvaliteta, ali bez obzira na to one su zauzimale značajno mjesto u školskom sistemu Bosne i Hercegovine, pojašnjava autor, navodeći primjere islamskih, katoličkih, pravoslavnih i jevrejskih škola, što je i posljednji sadržaj poglavlja o srednjoškolskom obrazovanju u Bosni i Hercegovini pod Kraljevinom SHS.

Na kraju knjige je zaključak na bosanskom i engleskom jeziku, pregled izvora i literature, registar ličnih imena, registar geografskih pojmova, te izvodi iz recenzija prof. dr. Adnana Velagića, prof. dr. Izeta Šabotića, prof. dr. Senaida Hadžića, kao i bilješka o autoru.

Dosljedno primjenjujući sva pravila metodologije historijskog istraživanja, na osnovu prije svega neobjavljenih i objavljenih historijskih izvora različite provenijencije, ali i relevantne i recentne domaće i strane literature, nastala je ova historijska monografija koja oslikava jasnu historijsku sliku navedenog pitanja i tematike, te daje nadasve veliki doprinos historiografiji Bosne i Hercegovine.

Posebno treba istaći obim korištenih alata i značajki koje se ne viđaju često u historijskim knjigama, a koje su izražene kroz poseban način obrade i prezentacije statističkih podataka i historijskih činjenica. Naime, autor je sve značajnije elaborirane činjenice pregledno predstavio u čak 94 samostalno kreirane tabele.

Zbog svega navedenog, knjigu *Za jedinstvo domovine i slavu dinastije. Školstvo u Bosni i Hercegovini za vrijeme Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca*, autora prof. dr. Seada Selimovića preporučujem naučnoj i široj javnosti.

Mr. Ibrahim KABIL

Tuzla

E-mail: ibrahim.kabil@hotmail.com

Stručni rad/Professional article

UDK/UDC: 94:332:325(497.6)"1945/1948" Šabotić I. (049.3)

DOI: <https://doi.org/10.52259/historijskipogledi.2021.4.6.364>

Izet Šabotić, TVRDA KORA I KRVAVE BRAZDE: Agrarna reforma i kolonizacija u Bosni i Hercegovini od 1945. do 1948. godine, Centar za istraživanje moderne i savremene historije Tuzla, Tuzla 2021, 369 str.

U izdanju Centra za istraživanje moderne i savremene historije Tuzla iz štampe je izašla publikacija prof. dr. Izeta Šabotića: *TVRDA KORA I KRVAVE BRAZDE: Agrarna reforma i kolonizacija u Bosni i Hercegovini od 1945. do 1948. godine.*

Tema istraživanja čije rezultate sadrži ova publikacija je „socijalistička rekonstrukcija“ poljoprivrede i sela poslije Drugog svjetskog rata u Bosni i Hercegovini, u „prelaznom periodu“. Rezultati predstavljeni u ovom radu su sinteza istraživanja arhivskih izvora, tekstova savremenika koji su presudno uticali na formiranje agrarne politike, zatim dnevne i stručne štampe, kao i periodike, kako specijalizovane, poljoprivredne (časopisi posvećeni poljoprivredi i zadrugarstvu) tako i „direktivne“ (časopisi ministarstava, državnih organa, partijski časopisi). U središtu istraživanja bio je odnos države prema seljaštvu i seljačkom zemljišnom posjedu, ali je ta tema stavljena u širi kontekst ukupne agrarne politike jugoslovenske države u istraživanom periodu. Poseban naglasak na seljačkom posjedu, odnosno stavljanje ove teme u fokus istraživačkog interesovanja zapravo je samo odraz činjenice da je od 1945. do 1948. upravo rješavanje pitanja statusa seljačke zemljišne svojine bilo glavni izazov za Partiju državu na čijem je čelu Partija bila. Traganje za odgovarajućom formom rješavanja ovog pitanja prouzrokovalo je turbulencije u posjedovnoj strukturi. To je neminovno stvaralo probleme u nastojanjima države da se podigne poljoprivredna proizvodnja, koja je i dalje počivala, u najvećoj mjeri, na individualnim proizvođačima, o čijoj se sudbini rješavalo tokom čitavog perioda.

Glavni procesi koji su obilježili agrarnu politiku u hronološkom okviru koji pokriva ovaj rad su agrarna reforma i kolonizacija, državni otkup poljoprivrednih proizvoda, razvoj socijalističkog zadrugarstva i seljačkih radnih zadruga. Svi ovi procesi duboko su se ticali pitanja seljačkog vlasništva nad zemljom, vrlo daleko postavljajući granice prava države u odnosu na seljaštvo.

Knjiga *Tvrda kora i krvave brazde: Agrarna reforma i kolonizacija u Bosni i Hercegovini od 1945. do 1948. godine* sadrži 369 strana, a sastoji se od četiri poglavlja.

Prvo poglavlje, *Agrarno-posjedovni odnosi u Bosni i Hercegovini do 1945. godine*, (21-49) u dijelovima donosi historijat rješavanja agrarnog pitanja u Bosni i Hercegovini za vrijeme osmanske uprave i austrougarske okupacije do 1918. godine, rezultate i posljedice agrarne reforme u vrijeme Kraljevine SHS, odnosno Kraljevine Jugoslavije od 1918. do 1941. godine i agrarne odnose u Bosni i Hercegovini za vrijeme Drugog svjetskog rata (1941-1945).

Agrarni odnosi koji su u Bosni i Hercegovini zatečeni poslije Prvog svjetskog rata rezultat su viševjekovne osmanske vladavine kao i četrdesetogodišnje austrougarske okupacije. Ti odnosi su se krajem 18. i u prvoj polovini 19. vijeka, uporedo sa slabljenjem Osmanskog Carstva, često mijenjali, da bi se konačno Saferskom naredbom od 1859. godine zakonski regulisali. Tom naredbom ozakonjeno je sve ono što je stvoreno dugim procesom čiflučenja.

Austrougarska vlast po dolasku u Bosnu i Hercegovinu nije pristupila ukidanju feudalnih agrarnih odnosa uglavnom iz političkih razloga. Rješavanjem ovog pitanja, ona se morala zamjeriti feudalcima, a onda i čitavom muslimanskom stanovništvu, koje je bilo pod njihovim uticajem. Ona to nije željela.

Završetak Prvog svjetskog rata, raspad Austro-Ugarske, ulazak srpske vojske u Bosnu i Hercegovinu, a zatim i stvaranje prve jugoslovenske države, seljaci-kmetovi u Bosni i Hercegovini su sa oduševljenjem dočekali, smatrajući da je pored nacionalnog automatski riješeno i agrarno pitanje. U novembru i decembru 1918. na bosanskohercegovačkim selima imamo revolucionarna situaciju. Mnoga imanja zemljoposjednika - aga i begova - opljačkana su i zapaljena, a izvjestan broj aga i begova i njihove posluge - je ubijen. To paljenje čardaka, samovoljno prisvajanje kmetske i beglučke zemlje, protjerivanje aga i begova sa sela - tipični su atributi agrarne revolucije. I ona je, stvarno, tih dana u

Bosni bila u punom jeku, ali će ostati nedovršena i brzo će se sabiti u zakonske okvire.

Nasilje se sa agrarnog prenijelo na druga polja, pri čemu je bošnjačka imovina došla pod udar. Veoma brzo je donesen čitav set propisa, koji su podrazumijevali uzurpaciju čifčijskih selišta i begluka. Tome je posebno doprinijela Uredba o upisu vlasništva bivših kmetskih selišta u zemljišnim knjigama u Bosni i Hercegovini donesena 1919. godine. Agrarnom reformom, provedenom od 1919. do 1941. godine u Bosni i Hercegovini je oduzeto 1.175.305 ha zemlje, što je potpuno osiromašilo, ponajviše bosanskohercegovačke age i begove, kao i druge veleposjednike. Provođenje agrarne reforme imalo je za cilj ne samo socijalno-ekonomske promjene, već se očigledno radilo o nacionalno-etničkim ciljevima usmjerenim ka oduzimanju zemlje od predstavnika jednog naroda, u ovom slučaju Bošnjaka, i davanju iste seljacima drugog naroda, u ovom slučaju Srbima. Tako da je agrarna reforma provedena od 1919. do 1941. godine bila pogubna za bošnjačke veleposjednike age i begove, koji su ovim procesom potpuno ekonomski osiromašili.

Početkom Drugog svjetskog rata vlasti tzv. NDH su donošenjem propisa u oblasti agrarner problematike imali za cilj prodobijanje bivših bosanskohercegovačkih zemljoposjednika te je donijela zaključak da se međuratnom agrarnom reformom oduzeta zemlja ima vratiti bosanskim zemljoposjednicima. Međutim, zbog općih kretanja i razvoja NOP-a do realizacije navedenih zaključaka nikada nije došlo.

Uslovi, okolnosti, pravne i organizacione osnove za izvođenje agrarne reforme i kolonizacije (51-80) naslov je drugog poglavlja u kojem autor istražuje prilike na selu nakon Drugog svjetskog rata, političke pripreme za provođenje agrarne reforme i kolonizacije, zatim donošenje Zakona o agrarnoj reformi i kolonizaciji i drugih pratećih propisa. Autor također opisuje i koji su organi i ustanove bili zaduženi za provođenje agrarne reforme i kolonizacije.

Nakon Drugog svjetskog rata prilike na selu u Bosni i Hercegovini bile su veoma složene i teške. Oko 83% stanovništva činila je seoska populacija. Selo je u toku Drugog svjetskog rata imalo velike gubitke. Stočni fond je smanjen za 70%. Slično stanje je bilo u voćarstvu, povrtlarstvu i vinogradarstvu, a oko 33% stambenih i privrednih objekata na bosanskohercegovačkom selu je stradalo, kao i veliki broj mlade seoske populacije.

Nastanak konkurentskog povlašćenog državnog i zadružnog sektora poljoprivrede, uklapanje individualnih seljaka u plansku privredu, nastojanje države da intervencijom modernizuje obradu zemlje i poljoprivrednu proizvodnju, masovne akcije oranja, sjetve, borbe protiv štetočina, uvođenja naprednih agrotehničkih mjera, progresivno oporezivanje dohotka od gazdinstava bili su važne karakteristike agrarne politike koja je trebalo istovremeno i da podigne ukupni nivo života na selu, ali i da seljake uvjeri u prednosti socijalističkih krupnih gazdinstava. Cilj koji je vlast postavila bio je protivrječan: seljak je trebalo da živi bolje nego ranije, ali ne bolje od industrijskog radnika i ne toliko dobro da bi bio ravnodušan prema socijalističkoj

rekonstrukciji poljoprivrede ili čak protivan izgradnji socijalizma na selu, u kojem je trebalo da vidi svoju perspektivu.

Otpor provođenju agrarne reforme posebno je bio izražen kod veleposjedničkih kategorija i vjerskih zajednica na cijelom prostoru Bosne i Hercegovine. Da bi se ušlo u process provođenja agrarne reforme i kolonizacije, neophodno je bilo izvršiti sve potrebne pripreme, vezane za osiguranje zakonodavno-pravnih, ali i drugih uslova, poput osiguranja smještaja, stoke, mašina, odjeće i drugog materijala. Dana 23. augusta 1945. Privremena Narodna skupština donijela je Zakon o agrarnoj reformi i kolonizaciji, koji se, prema članu 1. Zakona, trebao provesti prema načelu „zemlja pripada onima koji je obrađuju“.

Zakonom je određeno da se zemljišni fond za reformu i kolonizaciju treba stvoriti oduzimanjem od tadašnjih vlasnika i prelaskom u ruke države poljoprivrednih dobara - velikih posjeda, tj. takvih poljoprivrednih i šumskih dobara čija ukupna površina prelazi 45 hektara ili od 25 do 35 hektara obradive zemlje (oranice, livade, voćnjaci i vinogradi), ako se iskorištavaju putem zakupa ili najamne radne snage; zemljišnih posjeda u vlasništvu banaka, poduzeća, dioničkih društava i drugih privatnopravnih osoba i drugih pravnih osoba određenih zakonom, osim onih dijelova koji će se vlasnicima ostaviti za industrijske, građevinske, znanstvene, kulturne i druge društveno korisne svrhe; zemljišnih posjeda crkava, samostana, vjerskih ustanova i svih vrsta zaklada - svjetovnih i vjerskih vakufa; viška obradive zemlje zemljoradničkih posjeda iznad zakonom određenog maksimuma i dr.

Ovim Zakonom crkveno vlasništvo nad zemljom ograničeno je na 10 hektara, ali se za vjerske ustanove veće važnosti ili veće historijske vrijednosti predvidjelo ostavljanje posjeda do 30 hektara obradive zemlje i do 30 hektara šume (član 8). Maksimum vlasništva zemljoradničkog posjeda zemljoradnika koji ga obrađuje sa svojom porodicom nije mogao biti veći od 35 hektara obradive zemlje, s tim da je određivanje maksimuma određivano s obzirom na broj članova porodice (zadruga), kvalitete zemljišta i vrste kulture.

Pravo prvenstva u dodjeljivanju zemlje imali su zemljoradnici bez zemlje, ili s nedovoljno zemlje, koji su bili borci partizanskih jedinica. Savezni Zakon dao je u nadležnost republičkim ministarstvima poljoprivrede u provođenju agrarne reforme i kolonizacije. Sve republike su donijele vlastito zakonodavstvo o agrarnoj reformi i kolonizaciji, i sve republike su imale svoje specifikume u provođenju agrarne reforme i kolonizacije. U Bosni i Hercegovini su na udaru agrarne reforme i kolonizacije bili preostali veliki zemljišni posjedi, posjedi narodnih neprijatelja te posjedi vjerskih zajednica.

Posljedice provedene agrarne reforme i kolonizacije u Bosni i Hercegovini bile su obimne i dalekosežne. Težnja velikog broja siromašnog seljaštva, da konačno dobije zemlju u vlasništvo nije ostvarena u skladu sa proklamovanom politikom komunističke vlasti, jer je veliki broj seoskog stanovništva ostao van domašaja agrarne reforme i kolonizacije. Kao glavni rezultat agrarne reforme i kolonizacije nameće se promjena vlasničkih odnosa, koja se više ogleda kroz državni i nacionalno-etnički, nego kroz ekonomsko-

socijalni rezultat, što je bio nastavak započetih procesa u agraru, agrarnom reformom provedenom od 1919. do 1941. godine.

Provođenje kolonizacije iz Bosne i Hercegovine u Vojvodinu (81-126) naslov je trećeg poglavlja. Autor se bavi planovima i tempom provođenja kolonizacije te njenim rezultatima. Glavni val kolonizacije u novoj Jugoslaviji bio je usmjeren prema Vojvodini. Naseljavali su ga prvenstveno borci NOB -a. Provođenjem kolonizacije u Vojvodini ostvarile su se vjekovne težnje srpskog nacionalnog korpusa da se na jedan radikalna način izmjene posjedovno-agrarni odnosi na ovom prostoru u njihovu korist. Osnova za provođenje kolonizacije bila je konfiskacija zemljišnih posjeda Nijemaca, kojima je oduzeto 97.490 posjeda sa 637.939 ha zemlje. Na te zemljišne posjede planirano je naseljavanje 45.000 kolonističkih porodica pretežno iz Bosne i Hercegovine, Hrvatske i Crne Gore. Pretežno se radilo o srpskom nacionalnom kolonističkom elementu. Najveću kolonističku kvotu od 12.000 porodica imala je Bosna i Hercegovina. Proces kolonizacije uz određene organizacione poteškoće odvijao se po planu. Kolonisti su se naseljavali počev od septembra 1945. godine u unaprijed utvrđena područja. Prema raspoloživim podacima, bosanskohercegovačke kolonističke porodice naselile su ukupno 122 naselja u 28 srezova u Banatu i Bačkoj. Iz Bosne i Hercegovine u Vojvodinu do kraja 1948. godine, naselilo se ukupno 13.200 porodica sa 83.091 članom. Najveći broj kolonista, koji su se naselili u Vojvodinu bili su s područja Bosanske Krajine 24,4% i Hercegovine, oko 12%. Riječ je o područjima koja su pretežno bila naseljena srpskim nacionalnim korpusom. Prema raspoloživim podacima oko 98% kolonističke populacije naseljene u Vojvodini činili su Srbi, dok je broj Hrvata i Bošnjaka bio neznatan. Stoga se može zaključiti da je jedan od ciljeva kolonizacije u Vojvodinu bio etničko-nacionalnog karaktera, jer je nakon provedene kolonizacije Vojvodina postala srpski nacionalno-etnički prostor.

Istovremeno, procesom kolonizacije isti je brojčano znatno oslabljen u Bosni i Hercegovini, sa preseljenjem više od 78.000 lica, što je imalo određene demografske refleksije. Naime, srpski nacionalni element je procesom kolonizacije u značajnoj mjeri oslabio u Bosni i Hercegovini, što je uticalo da Bošnjaci uz povoljan natalitet postanu najbrojniji narod. No, napušteni teritorijalni prostor zahvaljujući političkim stavovima ostao je i dalje dominantno srpski etnički prostor, što je imlo odraza na dalja kretanja u Bosni i Hercegovini.

Četvrto, posljednje, poglavlje *Provođenje agrarne reforme i unutrašnje kolonizacije u Bosni i Hercegovini* (127-318) bavi se širokim spektrom rješavanja agrarne problematike. Provođenje i rezultati agrarne reforme i unutrašnje kolonizacije su zavisili, ne samo od ukupnog obima zemljišnog fonda, nego i od njegove strukture, odnosno veličine obradivog zemljišta. Za dodjelu zemlje iz zemljišnog fonda, od strane seoske populacije postojao veliki interes. Toga su bili svjesni partijski i državni, i organi zaduženi za provođenje agrarne reforme i kolonizacije, što je podrazumijevalo odstupanje od načela podjele zemlje individualnim zemljoradnicima u korist državnog agrarnog sektora, što je

bilo u skladu sa zagovaranom politikom u oblasti agrara na saveznom nivou, vezanom za realizaciju Petogodišnjeg plana u oblasti poljoprivrede.

U procesu obrazovanja zemljišnog fonda u Bosni i Hercegovini, najobimniji su bili posjedi ostavljeni od stane kolonista odseljenih u Vojvodinu. Ovi zemljišni posjedi bili su najrasprostraniji na području Posavine i Semberije i činili su veliki dio obradivih zemljišnih površina pogodnih za razvoj poljoprivredne proizvodnje. Stoga su i imali značajnu ulogu u obrazovanju zemljišnog fonda i provođenju agrarne reforme i kolonizacije u Bosni i Hercegovini.

Uspostavom nove agrarno posjedovne strukture, Bosna i Hercegovina je i dalje ostala zemlja sitnog seljačkog posjeda, čime nije riješeno pitanje agrarne prenaseljenosti. Uspostavljena je dominacija sitnog i srednjeg zemljišnog posjeda, što je imalo negativne posljedice na razvoj poljoprivrede, koja je nazadovala nakon provođenja agrarne reforme i kolonizacije.

Ovom reformom je dokrajčeno postojanje velikih zemljišnih posjeda. Bosanskohercegovački begovi i age, koji su, uglavnom, bili muslimani, najvećim dijelom su već osiromašeni reformama koje je provodila austrougarska uprava, a posebno nakon 1918. godine, kada su im, osim znatnog dijela begluka, oduzeta sva takozvana kmetska selišta, odnosno oni njihovi posjedi na kojima su obrađivači imali takozvano kmetsko pravo. Na taj su način poslije Prvog svjetskog rata većinom seljaci Srbi postajali vlasnici zemljišnih kompleksa koje su dotada obrađivali, iako su ti posjedi bili vlasništvo muslimanskih posjednika.

Agrarna politika jugoslovenskih vlasti od 1945–1948. bila je sveobuhvatan projekat koji je trebalo da iz temelja preobradi poljoprivredu u Jugoslaviji, pa samim time i u Bosni i Hercegovini. Međutim, u čitavom istraživanom periodu zapravo se tragalo za odgovarajućom formulom „socijalističke rekonstrukcije poljoprivrede“, prije svega u kontekstu rješavanja sudbine sitnog i srednjeg seljačkog posjeda. Tu formulu je trebalo pronaći uz istovremeno izbjegavanje opasnosti od pada poljoprivredne proizvodnje usljed suviše naglih strukturnih promjena. Činjenica da jugoslovenski komunisti dugo nisu uspjeli da pronađu adekvatne odgovore na izazove sa kojima su se suočavali ipak je ostavljala posljedice na fizičkom obimu i kvalitetu poljoprivredne proizvodnje. Ostajući vjerni marksističkim načelima, jugoslovenski komunisti su prošli dugačak put od opreznog zalaganja za stvaranje seljačkih radnih zadruga, preko intenziviranja kolektivizacije, do njenog potpunog odbacivanja 1953. godine, koje nije bilo samo pragmatično napuštanje neuspješnog projekta već suštinski preokret u razumjevanju odnosa na selu, ciljeva socijalizma i suštine klasne borbe.

Agrarna politika od 1945. do 1948. bila je izuzetno dinamična, institucije za njeno sprovođenje doživljavale su duboke organizacione promjene, sve njene mjere su imale kompleksnu unutrašnju evoluciju, nijedna organizaciona forma nije se ustalila. Međutim, mjere agrarne politike nisu se uvijek „na terenu“ sprovodile na način na koji su bile koncipirane od strane partijskih i državnih

rukovodilaca, a njihov sadržaj se mijenjao suviše brzo, pod uticajem konkretnog iskustva, koje je zatim teorijski uobličavano.

Knjiga obiluje brojnim podacima i tabelama koje nam donose uvid u dio zbivanja na uzavrelom bosanskohercegovačkom tlu neposredno nakon Drugog svjetskog rata. Na kraju se nalazi spisak korištenih izvora. Autor je svoja istraživanja vršio u najvažnijim arhivima na ovu temu, uključujući arhive u Bosni i Hercegovini i Arhiv Jugoslavije u Beogradu. Ovaj spisak omogućiće budućim istraživačima da lakše dođu do izvora i literature vezane za izučavanje tema vezanih za agrarno pitanje u Bosni i Hercegovini kao i proces kolonizacije u Vojvodinu.

Prof. dr. Izet ŠABOTIĆ

Filozofski fakultet Univerziteta u Tuzli

E-mail: sabota_tuzla@hotmail.com

ORCID: 0000-0002-6514-8618

Stručni rad/Professional article

UDK/UDC: 94:33(497.6)"18/19""1945/1952" Hadžić S. (049.3)

DOI: <https://doi.org/10.52259/historijskipogledi.2021.4.6.371>

Senaid Hadžić, VELIKI ZAOKRET: Bosna i Hercegovina u vremenu tranzicije (od 1880-ih do 1950-ih), Centar za istraživanje moderne i savremene historije Tuzla i Arhiv Tuzlanskog kantona, Tuzla 2021, 493 str.

Socijalistički period bosanskohercegovačke prošlosti nije u dovoljnoj mjeri istraživan, iako je radi ovaj period obilježen velikim zaokretom i brojnim događajima. To se posebno odnosi na njenu privrednu (ekonomsku) komponentu. O ovom pitanju napisano je nekoliko članaka i priloga, dok su historijski sadržaji u vidu sinteza uglavnom izostali. Stoga, tretiranje ove problematike predstavlja važan pomak i doprinos bosanskohercegovačkoj historiografiji. Stoga knjiga prof. dr. Senaida Hadžića u tom pogledu predstavlja značajnu novinu, iz razloga što se navedeno pitanje, po prvi puta na ovakav sveobuhvatan i temeljit način tretira. Bogata historiografska osnova, te struktura i raznovrsan sadržaj ukazuju da je riječ o vrijednom naučnom poduhvatu. Očito je, da je autor knjige bio svjestan složenosti navedene tematike, što potvrđuje sveobuhvatno i temeljito tretiranje navažnijih pitanja koja zadiru u srž problematike. U *Uvodu* knjige, dat je detaljan osvrt na literaturu i dosadašnji nivo istraženosti ove kompleksne teme.

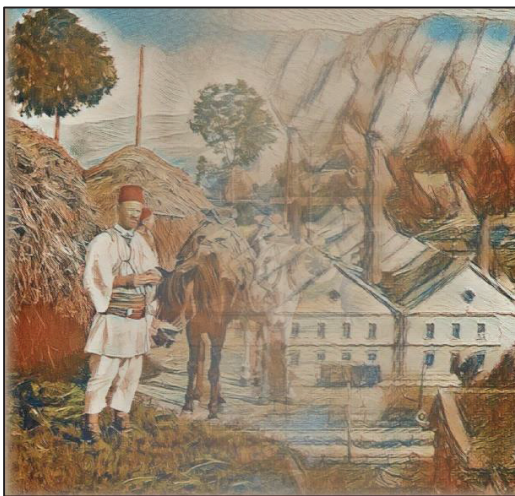
Otvoranjem prvog tematskog poglavlja, pod nazivom: *OSOBNOSTI TRANZICIJE BOSNE I HERCEGOVINE DO 1945 GODINE*, obrađeno je nekoliko pitanja koja nas na jednostavan i pregledan način uvode u naznačenu problematiku. Važno pitanje se odnosi na tranziciju bosanskohercegovačkog društva na prelazu iz 19. u 20. stoljeće, pri čemu je ukazano na jačanje industrijske komponente, što je imalo uticaja ne samo na ekonomske, već i ukupne prilike u Bosni i Hercegovini u navedenom vremenu. Industrijski razvoj je doveo do snaženja privrede, što se odrazilo i na ukupna društvena kretanja. Rezimiran osvrt dat je i na privredne prilike u vremenu između dva svjetska rata (1918-1941), pri čemu je ukazano na značajnu privrednu stagnaciju, a što je rezultat ciljane zvanične politike koja se vodila iz Beograda prema Bosni Hercegovini. Privredna stagnacija, se odrazila na sve segmente života, što je sveukupno uticalo na očito siromašenje bosanskohercegovačkog društva.

U vrijeme Drugog svjetskog rata ne samo da je došlo do dalje stagnacija privrede u Bosni i Hercegovini posebno već i njene devastacije i urušavanja. Uništena su brojna industrijska postrojenja, a ono što je radilo, radilo je sa značajno reduciranim kapacitetom i uglavno za potrebe okupatorskih snaga. Posebno je u knjizi naznačeno pitanje iskorištavanja rudnog bogastva i šumskih potencijala od strane okupatorskih snaga. Takva eksploatacija nije posticala privredni razvoj, već je uticala na još veću devastaciju bosanskohercegovačkih resursa u vrijeme Drugog svjetskog rata.

Kao i drugi prostori tadašnje zajedničke države DFJ, i Bosna i Hercegovina je iz Drugog svjetskog rata izašla sa ogromnim ljudskim gubicima i stradanjem privrednih kapaciteta. Stoga je u knjizi ovom pitanju posvećena posebna pažnja kroz poglavlje: *PERIOD OBNOVE BOSNE I HERCEGOVINE*.

Detaljan osvrt je dat na ukupno stanje pred kraj Drugog svjetskog rata i uspostavljanje organa nove vlasti, te ukazano na brojne probleme sa kojima se vlast sretala. U sklopu ovog pitanja predočeno je naslijeđeno stanje, koje je bilo jako složeno, zemlja je bila u ruševnom stanju, uništeni su privredni subjekti, razorena infrastruktura. Sve je to

otežavalo normalizaciju života neposredno nakon Drugog svjetskog rata. Stanje je značajno usložnjeno, velikim ljudskim gubicima, što se odrazilo na ukupne prilike u zemlji. Na ukupne okolnosti značajnog uticaja imale su infrastrukturne prilike i elektropostrojenja, koja su trebala biti važnom osnovom obnove i daljeg privrednog razvoja u zemlji. Ukazano je da je u prvim poslijeratnim godinama poljoprivreda predstavljala važnu ne samo privrednu, već i ukupnu životnu komponentu. U tom pogledu provođeni su važni procesi u oblasti agrara, među kojima je najvažnija bila agrarna reforma i kolonizacija, te kolektivizacija sela, ali i konfiskacija i eksproprijacija zemlje, te uvođenje agrotehničkih mjera bili su važni procesi u oblasti agrara. Cilj je bio obezbijediti neophodnu hranu stanovništvu, a kroz dobrovoljni zajednički-kolektivni rad u oblasti poljoprivrede.

Senaid HADŽIĆ

VELIKI ZAOKRET:

*Bosna i Hercegovina
u vremenu tranzicije*

Detaljno je u ovom poglavlju prikazano stanje u oblasti industrije, te ukazano na uništavanje industrijskih postrojenja, na njihovu obnovu i puštanje u proizvodnju. Više industrijskih preduzeća je obnovljeno već u prvoj poslijeratnoj godini, što je bio podsticaj za dalji i brži industrijski razvoj. Kroz poseban sadržaj predstavljena su osnovna obilježja privredne politike, gdje su poljoprivreda i industrija bile glavne grane razvoja, što se vidjelo i kroz privredne rezultate u prvim godinama nakon Drugog svjetskog rata. Obnovljeni su brojni u ratu stradali privredni objekti, sačinjeni novi, urađena infrastruktura, pri čemu je poseban značaj imala izgradnja pruga Brčko-Banovići i Šamac Sarajevo. Sve je to pružalo dobru osnovu za dalji razvoj zemlje nakon Drugog svjetskog rata.

Do bržeg privrednog razvoja i tranzicije bosanskohercegovačkog društva došlo je u narednom periodu, što je detaljno predstavljeno u posebnoj tematskoj cjelini, pod nazivom: *UTICAJ INDUSTRIJE NA TRANZICIJU BOSANSKOHERCEGOVAČKOG DRUŠTVA 1947-1948*. U ovom poglavlju dat je kratak, ali jasan presjek geopolitičkog konteksta i historijskog naslijeđa, pri čemu je ukazano da je to iznimno važna osnova za prelazak sa ratne na plansku privrednu izgradnju na nivou tadašnje zajedničke države. Za taj važan planski zadatak izvršeni su neophodne pripreme. Sve to je davalo nadu u bolje sutra, te je kod stanovništva bio prisutan veliki elan u provođenju i realizaciji brojnih poslijeratnih privrednih projekata. Na tom planu, značajan iskorak je bio prvi Petogodišnji plan (1947-1952), kojem je u knjizi posvećena posebna pažnja. Posebno se ukazalo na značaj ovog plana za Bosnu i Hercegovinu, pri čemu je ukazano na njegove najznačajnije zadatke. Ovaj plan se smatrao jednim od najvažnijih zaokreta u zemlji na privrednom planu, da je to projekat koji je nudio novi privredni prosperitet, ali koji je zahtijevao brojna odricanja samog stanovništva, a sve kako bi se stvorila dobra privredna osnova za brži i sveobuhvatniji razvoj zemlje. U navedenim aktivnostima realizacije Prvog petogodišnjeg plana i uspostave novog etatističkog sistema nailazilo se na veliki broj problema i otvorenih pitanja, koji su se odnosili na nedostatak neophodnih finansijskih sredstava, manjak adekvatnog kadra sposobnog da sprovede navedene mjere, slaba podrška iz vana i dr. Navedeni "etatistički" sistem podrazumijevao je napuštanje nekih privrednih grana, poput poljoprivrede i zanatstva, na uštrb razvoja industrije. To je podrazumijevalo ne samo akumulaciju i usmjeravanje finansijskih sredstava u oblasti industrije, već i značajnu fluktaciju radne snage na relaciji selo-grad. Ovim mjerama i procesima bosanskohercegovačko društvo počinje da se mijenja u socijano-statusnom pogledu i da se prilagođava novim formama privređivanja i života, što nije bilo uopšte lako.

Jedno od krucijalno važnih pitanja, bilo je pitanje obezbijedenja dovoljnih količina hrane za stanovništvo. U tom pogledu su provedene brojne mjere na planu obezbijedenja snadbijevanja stanovništva. Na ovaj način država je uspjela uspostaviti kontrolu u svim segmentima svog gledanja, kreirajući

jedan novi privredni sistem, koji je pratio ono što se dešavalo u privrednom pogledu.

Veliki uticaj Sovjetskog saveza bio je prisutan u svim segmentima života i razvoja jugoslovenske države. Na tom planu postojali su brojni sporazumi i dogovori, što je trebalo biti potvrda da ista ide u pravcu socijalizma kakvog je zagovarao sovjetski politički vrh na čelu sa Staljinom. Međutim, u jugoslovenskom razvoju socijalizma došlo je do određenih odstupanja, u odnosu na ono što je očekivao Sovjeski Savez sa ostalim socijalističkim državama sa kojima je bio integrisan u zajedničku organizaciju poznatu kao Informbiro. Te razlike u viđenju razvoja zemlje i socijalizma uopšte, vodile su u otvoren sukob poznat kao sukob KPJ sa Informbirom. To je značilo novo stanje u svim segmetima života u zemlji, a posebno u oblasti privrede. Informbiro je osudio takvo djelovanje jugoslovenskog političkog vrha, te prekiuo političku i privrednu suradnju sa zemljom. Sukob sa Informbirom se snažno reflektovao i na druga polja i segmete jugoslovenskog društva. Došlo je do raskola i obračuna sa političkim neistomišljenicima, provođena je strahovlada i izvršen veliki pritisak na iste, a s druge strane jugoslovenski vrh je trpio ogroman pritisak od strane Sovjetskog saveza i drugih članica Infombiroa. Ovaj sukob je puno toga promijenio na privrednom planu, pa su se očekivali zastoji i zaokreti u već započetim privrednim aktivnostima vezanim za Prvi petogodišnji plan. Sukob sa Informbiroom se odrazio na cijelom području tadašnje zajedničke države, što se može najbolje vidjeti na primjeru djelovanja protiv tzv “muslimanske reakcije” do koje je došlo na području bogatog industrijskog bazena Tuzle i njene okoline. To je ustvari pokazalo kakva će se politika voditi na ovom području i da je ovaj rudarski kraj bio u privrednim projekcijama predviđen kao baza za iskorištavanje bogatih privrednih resursa i izgradnju teške-prljave industrije. Takva politika se generalno vodila na cijelom području tadašnje NR Bosne i Hercegovine, gdje je bilo otvoreno nekoliko složenih političkih pitanja, pa i samo nacionalno pitanje Muslimana, a što je u velikoj mjeri bilo povezano i sa privrednim kretanjima na ovom području, gdje se bilo protiv principa “Bosna-Bosancima”. Na taj način suzbijan je samostalan privredni razvitak Bosne i Hercegovine. U pogledu potpune uspostave komunističke vlasti i kontrolisanja ukupnog stanja u zemlji, provedene su brojne mjere, među kojima su posebno bile represivne one koje su provođene pod paraolom očuvanja “tekovina revolucije”. Ovaj metod se primjenjivao kako kroz političke tako i kroz privredne forme djelovanja, a sve s ciljem da se uspostovi potpuna kontrola i usmjere privredni i društveni tokovi onako kako je to zagovarala i trasirala KPJ. Na taj način stvarao se jasan ideološko-politički okvir, koji je imao potpun uticaj i na privredna kretanja na području Bosne i Hercegovine.

Kako je industrija bila predviđena kao osnovna-temeljna grana privrede, istoj se u zemlji posvećivala posebna pažnja. Iz tog razloga u knjizi je posvećeno posebno poglavlje pod nazivom: *LJUDSKI RESURSI U INDUSTRIJI KAO OSNOVA TRANZICIJE BOSNE I HERCEGOVINE 1947-*

1948. U istom su dati zanimljivi statistički podaci vezani za strukturu radne snage zaposlene u industriji, načinu i metodama mobilizacije radne snage, pitanju i rezultatima dobrovoljnog rada, kao i podizanju takmičarskog duha i izgradnji kulta vrijednosti kao formule moralnog uzdizanja i izgradnje socijalističke svijesti kod stanovništva. U okviru ove tematske cjeline obrađeno je pitanje radničke solidarnosti i radničkog snadbijevanje a sve u funkciji izgradnje socijalističke svijesti kod radnika.

Kako je industrija sve više uzimala zamaha njen uticaj na tranziciju je bio sve izraženiji i očitiji, stoga je ovo pitanje predstavljeno kroz posebno poglavlje, pod nazivom: *UTICAJ INDUSTRIJE NA TRANZICIJU BOSNE I HERCEGOVINE 1948-1952*. U ovom poglavlju obrađeno je više historijski važnih pitanja. Jedno je ono koje se odnosi na refleksije sukoba sa Informbirom na privredna, a posebno industrijska kretanja, a što je vezano na potrebu napuštanja prvobitnog privrednog plana, koji je bio naslonjen na Sovjetski Savez i zemlje socijalističkog bloka. S toga je jugoslovenska privreda išla u svom zasebnom pravcu razvoja, a kroz posebnu formu socijalističkog samoupravljanja, pod parolom “da se radnicima daju na raspolaganje fabrike i proizvodnja”. Ovaj proces je pratilo i pokušaj decentralizacije. Svi ti procesi su zahtijevali velika odricanja i napor, prije svega radničke klase, a i cjelokupnog stanovništva zemlje. Ukazano je da je ukupnom razvitku zemlje poseban akcent se dao na razvoj industrije, a podizanjem novih industrijskih pogona, u Bosni i Hercegovini su to bili oni koji su se odnosili na baznu industriju: metalurgiju, rudarstvo i hemijsku industriju. Tako da je industrija sve više imala uticaja na ukupne privredna kretanja. Takav trend do izražaja dolazi izgradnjom velikih industrijskih investicija, poput: Željezare u Zenici, Koksare u Lukavcu, Borca u Travniku i dr. Ulaganja u velike industrijske komplekse dodatno je opteretilo finansije države, pa je u narednom periodu uslijedio postepeni pad investicija i ulaganje u industrijska postrojenja, mada je industrija već bila primarna privredna grana u zemlji. Forsiranim razvitkom industrije u ukupnim privrednim relacijama došlo je do znatnog stagniranja drugih privrednih grana, posebno u oblasti poljoprivrede i zanatstva, o čemu se u knjizi donose zanimljivi pokazatelji. Ono što je također bilo primjetno u vremenu industrijskog razvoja, jeste da on nije bio ravnomjerno razvijan na cijelom prostoru zajedničke države. Nešto izraženija finansijska sredstva su ulagana na području Slovenije, Hrvatske i Srbije, dok su druge republike, među kojima i Bosna i Hercegovina značajno zaostajale u tom pogledu. I u samoj Bosni i Hercegovini nije bio ravnomjerno zastupljen proces industrijskog razvoja, o čemu je u samoj knjizi izneseno jako puno zanimljivih podataka.

Ukazano je da razvojem industrije u državnim odnosima i strukturi došlo do velikih promjena. Te promjene su bile posebno izražene u socijalno-ekonomskoj strukturi radne snage u Bosni i Hercegovini u vremenu od 1949. do 1952, što je i predstavljeno u posebnom poglavlju u kojem su otvorena pitanja koja ukazuju da se u oblasti privrede zemlja suočavala sa značajnim brojem problema. Iako je industrija u početnoj fazi imala zamah, već nakon

dvije godine investicionih ulaganja, proizašli su brojni problemi u oblasti industrije. Jedan od evidentnih problema odnosio se na nedostatak adekvatne radne snage, posebno one kvalificirane koja je trebala da odgovori složenim zahtjevima industrijalizacije. To je imalo uticaja na usporavanje započetog procesa industrijalizacije zemlje. Značajan broj novih radnika u oblasti industrije činilo je seosko stanovništvo, koje nije bilo vično obavljanju složenih industrijskih procesa. U knjizi je predočeno da je industrijalizacija, osim na ekonomske procese imala uticaja i na demografske, gdje je bio izražen značajan prelazak stanovništva sa sela u gradove. Određeni zastoji u oblasti industrije uticali su na trend opadanja broja zaposlenih u ovoj privrednoj grani, što je ukazivalo da proces industrijalizacije ide usporenim tokom. To je bila potvrda da zagovarani Prvi petogodišnji plan razvoja zemlje, nije imao planirani hod razvoja. Međutim, očito je bilo da je industrija bila privredna grana od koje se najviše očekivalo u ukupnom privrednom razvoju zemlje.

U knjizi je zanimljivo predstavljeno pitanje promjena u socijalno-ekonomskoj strukturi radne snage, gdje je u odnosu na 1945. godinu porastao broj radnika u industriju u odnosu na broj onih kojima je poljoprivreda i zanatstvo bile glavne privredne grane. Stoga je istaknuto da su privredna kretanja, a posebno proces industrijalizacije, uticala ne samo na privredna, već i na ukupne društveno-političke odnose u društvu.

Na kraju je kroz sažet *Zaključak*, dat rezimiran presjek tranzicijskih promjena koje su se dešavale u oblasti privrede u Bosni i Hercegovini u navedenom vremenu, sa posebnim akcentom na njihov snažan uticaj na ukupne privredne i društvene prilike u zemlji.

Potrebno je istaći, da navedena knjiga predstavlja važan historijski sadržaj, koji se bavi privrednim procesima u Bosni i Hercegovini u vremenu od 1880-ih do 1950-ih godina. Ukazano je na glavne karakteristike navedene privredne komponente, koje su se odnosile na razvoj privrede počev od vremena austrougarske uprave, sa posebnim akcentom na period razvoja nakon Drugog svjetskog rata. Jasno su predstavljene faze razvoja, prva koja se odnosila na obnovu ratom porušene zemlje i davanja na značaju pitanju razvoja poljoprivrede. Druga tranzicijska faza vezana je za Prvi petogodišnji plan i forsiranje industrije. Iako je bilo određenih poteškoća na planu industrijalizacije, ipak ovaj proces je uticao na sve sfere života u zemlji, te je predstavljao najznačajniju privrednu granu. Industrijalizacijom je izvršena i tranzicija bosanskohercegovačkog društva, sa klasične seosko-poljoprivredne, prešlo se na novu industrijsko-gradsku komponentu.

U knjizi su na metodološki i naučno prihvatljiv način tretirana brojna pitanja vezana za bosanskohercegovačka privredna kretanja u vremenu od 1945-1953, u kojima su predočene sve okolnosti koje su se odnosile na transformaciju i tranziciju bosanskohercegovačkog društva.

Navedena knjiga predstavlja jedan zaokružen historijski sadržaj o važnoj problematici koja nije u dovoljnoj mjeri tretirana u bosanskohercegovačkoj historiografiji. Stoga smatram, da je prof. dr. Senaid

Hadžić ovom knjigom učinio važan iskorak, ponudivši historijskoj nauci važna originalna saznanja o bitnoj historijskoj tematici kakva je razvoj industrije od austrougarskog vremena do prvih godina socijalističkog razvoja. Ova knjiga predstavlja važan doprinos bosanskohercegovačkoj historiografiji.

Mr. sc. Sait Š. ŠABOTIĆ
Filozofski fakultet Nikšić
E-mail: sabos@t-com.me

Stručni rad/Professional article

UDK/UDC: 94(093)(497.16)"1805/1808" Rastoder Š. (049.3)

DOI: <https://doi.org/10.52259/historijskipogledi.2021.4.6.378>

PLJEVALJSKI SIDŽIL - ISTORIJSKI IZVOR VRIJEDAN POSEBNE PAŽNJE.

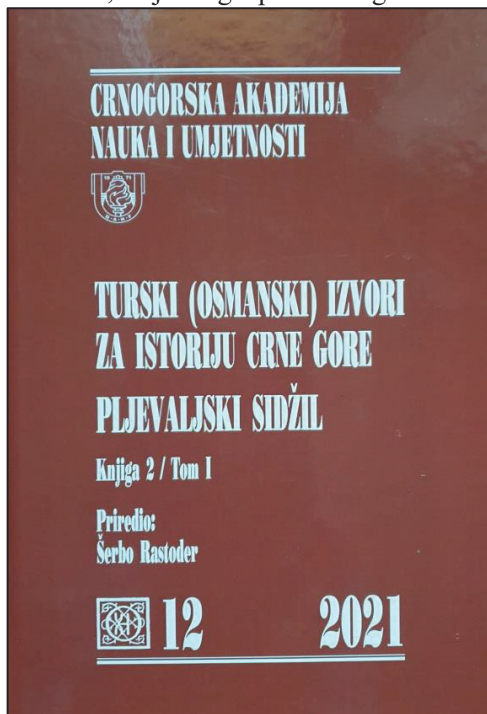
**Šerbo Rastoder (priređio), TURSKI (OSMANSKI) IZVORI
ZA ISTORIJU CRNE GORE - PLJEVALJSKI SIDŽIL, knj. 2,
tom 1, CANU, Podgorica 2021, 833 str.**

Polazeći od dobro poznate činjenice da su istorijski izvori fundament istorijske nauke, sasvim je opravdano dodati da je potraga za nepoznatim izvorima, koji mogu pružiti odgovore na brojna pitanja iz prošlosti, osnovni

zadatak i smisao istorijske nauke. Sidžili kao osmanske sudsko-notarske knjige u koje su kadije ili njihovi zamjenici zavodili sva dokumenta nastala kao rezultat njihove redovne sudske i uopšte administrativne aktivnosti, danas spadaju u vrlo važne istorijske izvore na osnovu kojih je moguće proučavati prošlost vezanu za osmanski period. Samim tim osmanisti njima i pridaju veliki značaj kao dragocjenom vrelu koje tok, koji iz njega nastaje, čine snažnim i bistrim.

Zahvaljujući CANU i stručnom timu za realizaciji projekta „Turski (osmanski) izvori za istoriju Crne Gore“ na čelu sa prof. dr Šerbom Rastoderom, nedavno je iz štampe izašla knj. 2, toma 1, ove edicije pod nazivom

„Pljevaljski sidžil“. Motiv za objavljivanje ovog značajnog istorijskog izvora bilo je saznanje da se u HAZU u Orijentalnoj zbirci, čuva primjerak ovog do

skoro nepoznatog dokumenta. Dodatno, mobilizirajući podsticaj bilo je i saznanje da sa područja današnje Crne Gore nije poznat ni jedan sidžil, iako postoje osnovane pretpostavke da je takvih dokumenata moralo biti, odnosno svakako bilo. To što ih danas nema posljedica je raznih okolnosti među kojima nepoznavanje staroosmanskog pisma zauzima samo jednu od stepenica na toj ljestvici.

Pljevaljski sidžil(i) hronološki obuhvata(ju) vrijeme od 1805. do 1808. godine, što znači da je nastao u vrijeme trojice sultana koji su upravljali Osmanskom državom - Selima III (1789-1807), Mustafe IV (1807-1808) i Mahmuda II Adlija (1808-1839). Na kraju ovog Sidžila nalazi se i 17 dokumenata koji potiču iz sredine XVIII vijeka.

Zahvaljujući Ayten Ardel, uposlenici Arhiva Predsjedništva Republike Turske, koja je izvršila transkripciju cjelokupnog teksta, te vrijednim prevodiocima – dr. Seadu Ibriću iz Novog Pazara i mr. Admiru Adroviću iz Podgorice, te nesumnjivoj stručnoj pomoći priređivača dr. Šerba Rastodera i ostalim članovima stručnog tima – prof. Dr. Enesu Pelidiji, akademiku Miomiru Dašiću, prof. dr. Nadi Tomović, mr. Saitu Š. Šabotiću, mr. Novaku Adžiću i Aiši Kurbardović, kao i recenzentu dr. Sedadu Bešliji, u prilici smo da se posredstvom ovog publikovanog istorijskog izvora upoznamo sa sadržajem 25 fermana, 167 bujruldija, 6 teskera, 4 berata, 19 arzuhala, 2 ilama, jednom fetvom i nekoliko murasela, kao i drugih vrsta dokumenata koji su nastajali u kancelarijama pljevaljskih kadija koji su se smjenjivali na tom položaju.

U metodološkom pogledu Pljevaljski sidžil je obrađen na način da je na samom početku dat faksimil svih stranica ovog dokumenta, istina u ne baš dobroj rezoluciji što bi se moglo pripisati kvalitetu papira na kome je knjiga štampana, a zatim su dati prevodi cjelokupnog sidžila uz odvajanje i numeraciju dokumenata. Ovakav način obrade može se smatrati gotovo standardnim postupkom u objavljivanju ove vrste izvora, čime se postiže i zavidan uspjeh.

Kako je vrijeme obuhvaćeno ovim sidžilima bilo vrlo burno i uglavnom ispunjeno ratnim plamenom, potrebno je naglasiti da se to jasno uočava i u samim dokumentima u kojima kadije ističu brigu koju je ispoljavala centralna vlast u pogledu slobode kretanja sultanovih podanika, u pogledu njihove zaštite kao dijela koji direktno ne učestvuje u borbenim dejstvima, zatim o pokušajima vlasti da se suzbije razne vrste zloupotreba i malverzacija. Ne treba propustiti priliku i ne ukazati na činjenicu da se značajni djelovi dokumenata sadržanih u sidžilu, mogu koristiti i na polju vojne istorije, jer se u pojedinim dokumentima eksplicitno pominju precizni pravci kretanja osmanskih vojnih jedinica, njihovi zapovjednici i brojnost, a djelimično se ukazuje i na način, odnosno taktiku ratovanja koju je potrebno primijeniti protiv ustanika. Polazeći od činjenice da je početak XIX vijeka u Osmanskom carstvu bio obilježen sprovođenjem reformi od strane Visoke Porte, zanimljivo je obratiti pažnju na sadržinu dokumenata o imenovanju određenih ličnosti na značajne dužnosti u ondašnjem Bosanskom ejaletu. Također, ništa manje nisu značajni i dokumenti koji su

posvećeni održavanju fortifikacionih objekata, njihovoj borbenoj sposobnosti i snabdjevenosti oružjem, municijom, hranom i drugim potrepštinama.

Za istoričare su veoma interesantni i dokumenti koji se odnose na svakodnevni život – vjenčanja, razvode braka, na plaćanje poreskih opterećenja i sl. Tu su i brojni spiskovi u kojima se precizno navode cijene određenih životnih namirnica, kao i spiskovi lica kojima se te namirnice povjeravaju na čuvanje, čime se upotpunjavaju i saznanja iz oblasti ekonomske istorije.

Značajna grupacija dokumenata koja će upotpuniti sliku svakodnevnog života u Osmanskom carstvu su i brojni prigovori domaćeg stanovništva na određene poreske nepravilnosti iz kojih se može izvući zaključak o efikasnosti rada ondašnjih sudskih kancelarija, o načinu pribavljanja dokaza potrebnih za vođenje spora, kao i niz drugih pojedinosti.

Pljevaljski sidžil kao jedinstven istorijski dokument pruža izuzetno dragocjene podatke o stanju i prilikama ne samo u pljevaljskom kraju, već i znatno šire. To stanje naročito je moguće sagledavati preko cirkularnih obraćanja Porte, koja su se, pored pljevaljskog kadiluka, odnosila i na njemu susjedne kadiluke – fočanski, čajnički, prijepoljski. Pored mogućnosti sagledavanja situacije koja se odvijala u okolnostima ustanka podignutog od strane srpskih ustanika, Pljevaljski sidžil otkriva i određene detalje koji se odnose na stanje ustanika i njihovih jataka sa područja Drobnjaka, Pive i Morače. Vrlo je karakteristično istaći i način mobilizacije muslimanskih vojno sposobnih mladića iz Pljevaljskog kadiluka po džematima u kojima su bili nastanjeni.

U Pljevaljskom sidžilu sadržani su i dokumenti koji se odnose na kupoprodaju, zavještanja i slične institucije prisutne u Osmanskoj državi, tako da je njihovom analizom moguće sagledavati strukturu društvenih i ekonomskih odnosa ne samo u Pljevaljskom kadiluku već i šire. Isto tako, u značajnoj mjeri ovaj dragocjeni istorijski izvor omogućava bliže upoznavanje odnosa centralne i lokalne vlasti, što je bila i te kako važna karika u sinhronizaciji potrebnoj za dobro funkcionisanje glomaznog državnog aparata.

Publikovano izdanje Pljevaljskog sidžila uz objavljene prevode sadrži Predgovor iz pera akademika Šerba Rastodera, pogovor uvaženog prof. dr. Enesa Pelidije, Pojmovnik manje poznatih riječi i izraza, Registar ličnih imena i Registar geografskih pojmova. Svi ti elementi doprinose boljoj upotrebi ovog do sada nekorišćenog dokumenta u naučne svrhe, pa i pojedinačno iščitavanje dokumenata od strane pasioniranih ljubitelja prošlosti.

Zbog svega naprijed navedenog u prilici smo da kažemo i sljedeće: Pojava svakog novog istorijskog izvora predstavlja novo polje mogućnosti za istoriografiju i otvara perspektive proučavanja određenih vremenskih razdoblja i geografskih područja. Na osnovu svega saopštenog jasno se uočava da je Pljevaljski sidžil bogata i raznovrsna riznica istorijske građe za proučavanje raznih aspekata prošlosti Pljevalja i šire okoline. Dragocjeni podaci koje donosi ova vrsta istorijskih izvora, umnogome će upotpuniti i obogatiti dosadašnja saznanja o društvenim aktivnostima i socijalnim ritmovima koji su u prošlosti

bili prisutni u brojnim kadilucima koji su zahvatali i područje današnje Crne Gore. Bogata korespondencija koja je nastajala na relaciji centralna – lokalna vlast, dokaz je naizmjeničnih reagovanja predstavnika i jednog i drugog nivoa vlasti. Upravo zato ovako kompletno izdanje čini Pljevaljski sidžil dokumentom od prvorazrednog značaja dostupnim i domaćim i stranim istraživačima, kao i široj publici.

Mr. Alen ZEČEVIĆ

Fakultet humanističkih nauka Univerzitet „Džemal Bijedić“ Mostar

E-mail: zecevic_alen@hotmail.com

Stručni rad/Professional article

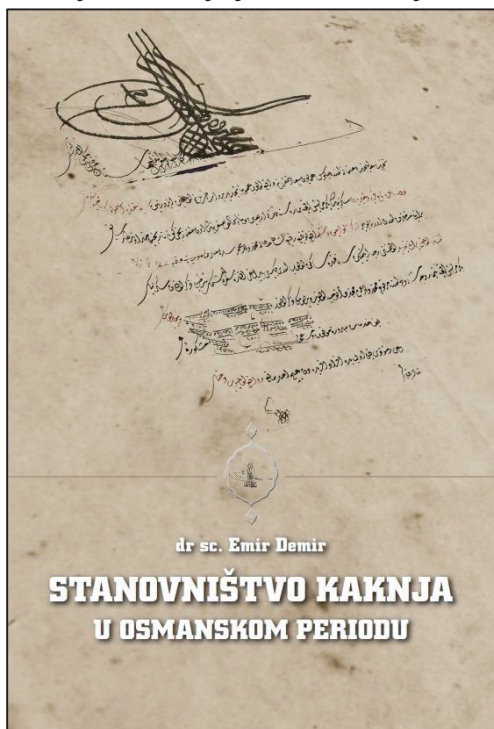
UDK/UDC: 94:341.1(497.6 Kakanj)"14/18" Demir E. (049.3)

DOI: <https://doi.org/10.52259/historijskipogledi.2021.4.6.382>

Emir Demir, STANOVNIŠTVO KAKNJA U OSMANSKOM PERIODU, Udruženje Kreativni centar za edukaciju i obrazovanje „Spektrum“, Sarajevo 2021, 187 str.

Kada se govori o povijesti Kakanja i njegove okoline, nemoguće je ne ustvrditi da do danas nije publikovano niti jedno ozbiljnije znanstveno djelo na temelju kojeg bismo bili u prilici detaljnije osvijetliti povijesni kontekst njegovog razvoja u vrijeme osmanske uprave. Za mnoge entuzijaste dugi niz godina referentna je bila monografija Kakanja iz 1987. godine, premda ona u znanstvenom pogledu nije predstavljala nikakvo značnije ostvarenje. Izostanak spremnosti i institucionalnog zanimanja da se ovom problemu pristupi isključivo iz povijesnog ugla, imao je za rezultat monografiju u kojoj je period osmanske vlasti na području Kakanja predstavljen u krajnje reduciranoj formi. Knjiga dr. Emira Demira *Stanovništvo Kakanja u osmanskom periodu*, nastala kao izraz svijesti autora o značaju i neophodnosti znanstvenog valoriziranja ovog pitanja, vratila je fokus historiografije na istraživanja prošlosti Kakanja koja je obilježena političkim, kulturnim i vjerskim utjecajima Osmanskog carstva.

Jednogodišnjem istraživanju i nastanku ove izuzetno vrijedne studije prethodio je autorov prevodilački rad na velikom broju dokumenata pisanih na

osmanskome i turskome jeziku koji su, sa posebnim osvrtom na područje koje danas obuhvata administrativna cjelina općine Kakanj, objedinjeni i publikovani u djelu *Popisni defter stanovništva i domaćinstava visočke i zeničke (Brod) nahije za 1266. h. g/1850. godine*. Uvidom u sadržaj nepoznate arhivske građe, do koje je došao vršeći selekciju materijala u Odjelu za osmansko naslijeđe Državnog arhiva Republike Turske, dr. Demiru se ukazala prilika da prvobitno utvrđen koncept svog istraživanja redefinira u pravcu proučavanja demografske slike Kaknja i njegove okoline u posljednjim decenijama osmanske uprave. U tom smislu, iz štampe je početkom 2021. godine izašla posve nova knjiga u kojoj su predstavljene informacije o demografskim prilikama u više od 25 naselja i lokaliteta koja gravitiraju području današnjeg Kaknja.

U metodološkom smislu, izazov interpretacije dokumenata iz 19. stoljeća autor je uspješno premostio analizom i komparacijom njihovih sadržaja sa podacima Sumarnog popisa sandžaka Bosna iz 1468/69. godine, Opširnog popisa Bosanskog sandžaka iz 1604. godine, Popisa timara konjaničkih trupa Pobjedonosne (osmanlijske) vojske za pukovnju (alaj) Bosanskog sandžaka iz 1836. godine, Yoklama (revizornim) defterom namjesnika Bosanskog pašaluka Mehmeda Vedžihi-paše, Popisnog deftera stanovništva i domaćinstava Visočke i Zeničke (Brod) nahije za 1850. godinu: područje današnje općine Kakanj, zatim Yoklama (revizornim) defterom Travničkog sandžaka za 1856. godinu i Osmanskim katastarskim registrom za područje Bosne i Hercegovine (od 1866. do 1875. godine). Tumačenjem ovih relevantnih povijesnih izvora i alociranjem sadržaja prevedenih materijala u njima pripadajuće vremenske kontekste, autor je egzaktno potvrdio nekoliko vrlo važnih pretpostavki. Za razliku od popisa iz 15. i 16. stoljeća, iz kojih je moguće izvesti tek zbirne podatke o zakonskim vlasnicima timara i domaćinstvima na naznačenom području, uvidom u Popisni defter za 1850. godinu i usklađivanjem podataka sa natpisima sačuvanih mezara nedvosmisleno su potvrđena lokalna prezimena. Usporedbom sa revizornim defterima, a posebno sa popisima timara, utvrđena su imena stanovnika Kaknja koji su pripadali spahijskom redu.

U tehničkom i vizuelnom pogledu, ova, sadržajem relativno obimna knjiga (187 stranica), upotpunjena je sa 126 fotografskih priloga načinjenih u toku autorovog terenskog istraživanja i obilaska 81 naselja koja su bila predmetom istog. Rasuta po većim i manjim zaseocima, od kojih su pojedina u vidno zapuštenom i ruiniranom stanju, mezarja čuvaju nišane čija se starost može procijeniti na dvjesto ili više godina. Ovi iznimno vrijedni spomenici islamske sakralne kulture, čiji su natpisi pisani arapskim slovima i osmansko-turskim jezikom, za autora su imali jednaku važnost kao i rukopisni izvori arhivskih depoa. Prikupljeni materijal, a riječ je o više od hiljadu kvalitetnih fotografija, stavljen je na raspolaganje budućim istraživanjima.

Posebno značajan aspekt ovog djela ogleda se u činjenici da je riječ o pionirskom pokušaju sistematskog proučavanja migracija stanovništva i genealogije kakanjskih porodica u drugoj polovini 19. stoljeća. Mnoge kakanjske porodice i danas baštine usmene tradicije koje svoje korijene, navodno, imaju u

poznom bosanskohercegovačkom srednjovjekovlju ili vremenima osmanskih osvajanja ovih prostora. Kao što je to slučaj sa porodicama iz drugih dijelova Bosne i Hercegovine, tako su i pojedine kakanjske porodice u prezimenima očuvale uspomenu na čin, titulu, političku ili vjersku službu koju je obnašao jedan od njihovih dalekih predaka.

Kako se ide dalje i sve dublje u prošlost, a uslijed oskudice relevantnih povijesnih izvora, dokazivanje kontinuiteta ovih prezimena u rasponu od tri ili više stoljeća za znanstvenike će se pokazati kao jedan od najvećih i najsloženijih izazova. Stoga će knjiga dr. Demira, bez sumnje, predstavljati nezaobilazno djelo i jedan od ključnih orijentira kojim će se u svojim budućim istraživanjima isti i rukovoditi.

Emina MOSTIĆ

Orijentalni institut Univerziteta u Sarajevu

E-mail: mostic.emina@gmail.com

Stručni rad/Professional article

UDK/UDC: 94(497:497.6)"408" (051)

DOI: <https://doi.org/10.52259/historijskipogledi.2021.4.6.385>

**JOURNAL OF THE FACULTY OF PHILOSOPHY IN
SARAJEVO (History, History of Arts, Archeology), posebno
izdanje: *Reflections on Life and Society in the Western Balkans.
Studies in the History of Bosnia and Herzegovina*, knjiga 7,
broj 2, Faculty of Philosophy, University of Sarajevo,
Sarajevo 2020, 321 str.**

Sedamdeseta godišnjica Filozofskog fakulteta Univerziteta u Sarajevu obilježena je u jeku pandemije COVID-19 koja je donijela nove modele proslave važnih datuma. Tako je Odsjek za historiju spomenutog fakulteta odlučio da

sedmi broj godišnjaka Filozofskog fakulteta *Radovi (Historija, historija umjetnosti, arheologija)* bude tematski zbornik radova posvećen godišnjici Odsjeka, Filozofskog fakulteta ali i Univerziteta u Sarajevu. Ideja urednikâ prof. dr. Amile Kasumović i doc. dr. Fahda Kasumovića bila je da se ova važna godišnjica iskoristi kao iskorak u uključivanju Odsjeka u globalne procese predstavljanjem odabranih radova na engleskom jeziku. Cilj je bio da se zainteresovanima za historiju Bosne i Hercegovine olakša pristup recentnim saznanjima te da ih se pozove na dijalog. Tematski zbornik naslovljen je *Reflections on Life and Society in the Western*

Balkans: Studies in the History of Bosnia and Herzegovina (Refleksije o društvu i životu na zapadnom Balkanu: Studije o historiji Bosne i Hercegovine) i čini ga

dvanaest radova profesora i asistenata na Odsjeku za historiju koji su predstavljeni prema ustaljenoj hronološkoj matrici. Deset radova predstavljaju prijevode na engleski jezik ranije objavljenih radova ili poglavlja u knjigama. Dva rada su objavljena prvi put u ovom zborniku, to su radovi Almira Pece i Fahda Kasumovića. Zbornik ima i uvodnik urednikâ u kojem su predstavljeni ciljevi, ideje i namjere tima koji je radio na ovom zborniku. U uvodniku je dat i pregled najznačajnijih radova o historiji Bosne i Hercegovine objavljenih na engleskom jeziku s pozivom na intenziviranje takvih poduhvata u budućnosti.

Prvu skupinu radova, onih iz perioda starog vijeka čine rad Amre Šaćić Beća i Salmedina Mesihovića, profesora na oblasti Stari vijek, Odsjeka za historiju Univerziteta u Sarajevu. Rad autorice Šaćić Beća naslova *Ancient Epigraphic Inscriptions as a Source for Research of the Oldest Past of Bosnia and Herzegovina Text Reconstruction and Analysis of Four Previously Unpublished Epigraphic Monuments* bavi se latinskom epigrafijom odnosno novopronađenim epigrafskim spomenicima koji se tiču rimskih provincija Dalmacije i Panonije. U radu su predstavljena četiri nepoznata epigrafska spomenika: jedan miljokaz, nadgrobni spomenik s natpisom, natpis na opeci te votivnoj ari posvećenju Jupiteru. Analizom ovih spomenika autorica se osvrnula na pitanja kao što su južna granica Panonije, rimske ceste te postojanje radionice za proizvodnju opeke na teritoriji savremene Bosne i Hercegovine. Naredni članak naslova *Ovid and Illyricum* čiji je autor Salmedin Mesihović govori o Publiju Ovidiju Nazonu, pjesniku zlatnog doba rimskog pjesništva koji se u svojim djelima referira na Ilirik. Pjesnik je, pod nedovoljno razjašnjenim okolnostima bio protjeran iz Rima u vrijeme ustanka u Iliriku kojeg je predvodio Baton Dezidijatski. Tokom izgnanstva, pisao je rimskim uglednicima nadajući se pomilovanju i ta njegova pisma sadrže podatke o ustanku. Osim pisama, Mesihović je analizirao i dva Ovidijeva djela *Tristia* i *Epistulae ex Ponto*. Najviše podataka o Iliriku i Ustanku Ovidije daje u pismima Germanikusu i Mesalinusu u kojem navodi pojedinosti o procesijama nakon pobjede u Iliriku te zarobljenicima među kojima je bio i Baton Dezidijatski. U radu je autor ponudio i tekstove na latinskom koji pokazuju kako je jedan od najznačajnijih rimskih pjesnika koristan izvor u proučavanju Velikog ilirskog ustanka.

Narednu cjelinu čine dva rada iz bosanskohercegovačke historije srednjeg vijeka. Esad Kurtović u svom radu naslova *Vlachs and Stećak Tombstones* analizom natpisa na stećcima i arhivskih dokumenata nudi podatke o Vlasima koji su sahranjivani ispod stećaka. Ovo pitanje je u historiografiji relativno zapostavljeno i njime se bave samo istraživači stećaka a manje oni koji se bave dokumentima. Kao i u radu Amre Šaćić Beća i ovdje je naglašena važnost materijalnih spomenika i njihovo kontekstualiziranje zajedno sa sačuvanim arhivskim dokumentima. Autor je još jedanput potvrdio da se i vlaška skupina nalazi među zajednicom koja se u srednjovjekovnoj Bosni sahranjivala pod stećcima. Rad Almira Pece *The 1444 Treaty between King Alfonso V of Aragon and Grand Duke Stjepan Vukčić* govori o sporazumu između velikog vojvode bosanskog Stjepana Vukčića Kosače i aragonskog kralja Alfonsa V koji je

postignut početkom 1444. godine. Peco navodi okolnosti koji se dovele do toga da se ciljevi i planovi jednog domaćeg vladara i moćnog vladara Mediterana usklade. Tako je vojvoda Stjepan postao vjerni sluga svoga zaštitnika Alfonsa V što mu je trebalo pomoći u nestabilnim okolnostima u Bosanskom kraljevstvu. Jedan od značaja ove povelje je i u tome što nam nudi dosta podataka o toponimima i prostoru koji je bio pod vlašću Stjepana Kosače. Kako bi ova povelja bila dostupnija drugim istraživačima, autor je u radu donio tekst na latinskom, prijevod na engleskom jeziku sa slikama originalnog dokumenta u visokoj rezoluciji.

Grupu radova iz oblasti novog vijeka i savremenog doba otvara izvorni naučni rad Fahda Kasumovića *The Changing Face of Fiscal Policy in the Periphery of the World of Islam: The Gypsy Poll Tax in Ottoman Bosnia, c. 1690s–1856* u kojem autor na osnovu primarnih i do sada neobjavljenih izvora ispituje poreznu politiku Osmanskog Carstva u Bosni i to njezin aspekt koji tiče glavarine koju su plaćali pripadnici romske populacije. Autor je najprije predstavio regionalne razlike koje su primjetne u naplati glavarine romskoj populaciji, važnost glavarine za provinciju te promjene u poreznim strategijama Carstva. Autor iznosi i napore koju je centralna vlada ulagala kako bi skupila potrebna sredstva za funkcioniranje države te nastoji da promjenu poreske politike naplate glavarine Romima kontekstualizira u okviru ekonomskih i poreskih promjena u Osmanskom Carstvu. Sljedeći je članak Edina Radušića *Narratives on the Beginning of the 1875-1878 Uprising in Bosnia and Herzegovina in the British Public Discourse* koji govori o refleksijama istočne krize u britanskom diskursu. U svoju analizu autor je uključio korespondencije konzula, britanske novine i javno mnijenje. Autor hronološki prati razvoj diskursa u britanskoj štampi u vrijeme ustanka u Bosni i Hercegovini i zaključuje da je riječ o pripreмноj fazi, da diskurs nije bio dominantan te da je još uvijek moguće pronaći tekstove koje problemima pristupaju multiperspektivno i kritički. Ipak, Britanci su za Evropu čuvali epitet civilizacije dok su Osmanlije bile „*Drugo*, barbari, teret kojeg se trebalo riješiti.“

Naredni članak također problematizira jedno pitanje iz novije historije Bosne i Hercegovine. Amila Kasumović u radu *Activities of the Consular Missions in Bosnia and Herzegovina in the First Years of the Austro-Hungarian Occupation 1878 – 1881* donosi retrospektivu konzularnih aktivnosti u Bosni i Hercegovini u doba Osmanskog Carstva te analizira promjene koje su nastupile nakon austrougarske okupacije. Naime, na cijeloj teritoriji Osmanskog Carstva vladao je sistem kapitulacija – ugovora koje je Carstvo potpisivalo sa evropskim zemljama. Ovi ugovori su bili izuzetno nepovoljni za Carstvo, pružali su široke jurisdikcije konzulima. Kako je ta praksa primjenjivana i na teritoriji Bosne i Hercegovine, Austro-Ugarska je prve godine nakon okupacije posvetila raskidanju ugovora i posljedično tome uvedena je nova praksa otvaranja stranih konzulata u Bosni i Hercegovini. Time je učinjen još jedan korak u smanjenju suverenosti sultana nad Bosnom jer je sada Monarhija bila ta koja je donosila odluke o imenovanju konzula. Zanimljivo je i da je Monarhija ukinula svoje

konzulate u Bosni čime je njena okupacija podignuta na razinu državnopravnog odnosa u čemu autorica vidi još jedan pokazatelj da je Monarhija činila sve da što čvršće veže Bosnu i Hercegovinu.

Skupina radova koja tematizira savremenu historiju Bosne i Hercegovine započinje radom Minele Radušić *Bosnia and Herzegovina in the Austro-Hungarian Period (Articles and Discussions): between Historical Facts and Ideological Revisionism*. Rad je nastao na osnovu analize djela *Bosna i Hercegovina u vrijeme austrougarske vladavine (članci i rasprave)* autora Hamdije Kapidžića. Autorica je na primjeru spomenutog djela analizirala način na koji je socijalistička historiografija u Bosni i Hercegovini promatrala ujedinjenje Jugoslavije 1918. godine. U radu je moguće čitati o akademskom profilu znanstvenika koji su se bavili ovim pitanjem, relevantnosti njihovih izvora s ciljem da utvrdi znanstvenu utemeljenost istraživanja i da li je i u kojoj mjeri u njima prisutan historijski revizionizam. Zatim, Husnija Kamberović u svom članku *Walking on Thorns: The Mostar Symposium of 1966*. govori o jednom od značajnih događaja iz bosanskohercegovačke historije 20. stoljeća. Naime, nakon završetka Drugog svjetskog rata komunistička vlast je imala poseban odnos prema Hrvatima, smatrajući da će tako spriječiti revitalizaciju ustaškog pokreta. Takav odnos trajao je do Mostarskog savjetovanja iz 1966. godine koje je za cilj imalo da se prostor zapadne Hercegovine ponovo integrira u okvire Bosne i Hercegovine a zatim i u jugoslovenske okvire. Kako bi to postigli, komunisti su priznali da su vodili pogrešnu politiku prema Hrvatima što je onda dovelo do različitih reakcija kako u medijskim tako i u političkim krugovima, čemu je autor također posvetio značajnu pažnju. U članku *Identity Transformation of Migrants from Bosnia and Herzegovina in post-1960s Germany* Amir Duranović predstavlja rezultate terenskog istraživanja koje je provedeno u Berlinu. Autor se fokusirao na vjerski život jugoslovenskih/bosanskih muslimana i njihove aktivnosti u organizovanim skupinama – džematima te na transformacije identiteta u okolnostima koje su oblikovane političkim promjenama kako u tadašnjoj Njemačkoj tako i u Jugoslaviji/ Bosni i Hercegovini. Kako su u historiografiji češće zastupljena istraživanja o migracijama bosanskohercegovačkog stanovništva nakon 1878. godine, autor je ovim radom želio dati svoj doprinos u proučavanju kasnijih migracija ka Zapadu.

Još jedan rad iz savremene historije Bosne i Hercegovine *Pax Americana The Republic of Bosnia and Herzegovina and International Diplomacy from the Washington to the Dayton Peace Agreement (18 March 1994 – 21 November 1995)* čiji je autor Zijad Šehić analizira planove i aktivnosti koje je provodila međunarodna zajednica kako bi okončala rat u Bosni i Hercegovini. Pri tome, autor sagledava diplomatiju i ponašanje pojedinih zemalja kako bi naglasio svu kompleksnost postizanja mira. Autor zaključuje kako je mirovni sporazum donio završetak rata, ali ne i uspostavljanje funkcionalne države jer rat na određeni način još uvijek postoji u bosanskohercegovačkom društvu. Članak Melise Forić-Plasto *Divided Past for a Divided Future!? The 1992-1995 War in the Current*

History Textbooks in Bosnia and Herzegovina na određeni način nadovezuje se na Šehićev zaključak. Naime, autorica je kroz analizu načina na koji je rat 1992-1995. predstavljen u savremenim udžbenicima historije u Bosni i Hercegovini zaključila kako različiti pristupi ratu, ratnim zločinima i njihovim počiniteljima samo doprinose produbljenu razlika među školskom djecom, naročito u sredinama u kojima žive pripadnici različitih etno-nacionalnih skupina.

Profesori na Odsjeku za historiju Univerziteta u Sarajevu ovim zbornikom željeli su svoj odsjek ali i Univerzitet (bolje) pozicionirati u savremenom, globalnom svijetu, podstaći na suradnju i dijalog sa naučnicima širom svijeta te na dostojan način obilježiti godišnjicu Odsjeka za historiju. Ovaj poduhvat će zasigurno doprinijeti povećanju vidljivosti domaćih istraživača, osigurati im širu publiku te doprinijeti da pozitivni aspekti globalizacije jače zažive u Bosni i Hercegovini. Njime je šira čitalačka publika dobila uvid u teme kojima se domaći istraživači bave i ostaje nada da ćemo u budućnosti svjedočiti većem broju sličnih inicijativa.

Omer MERZIC

Sarajevo

E-mail: omerz001@goldsmiths.ac.uk

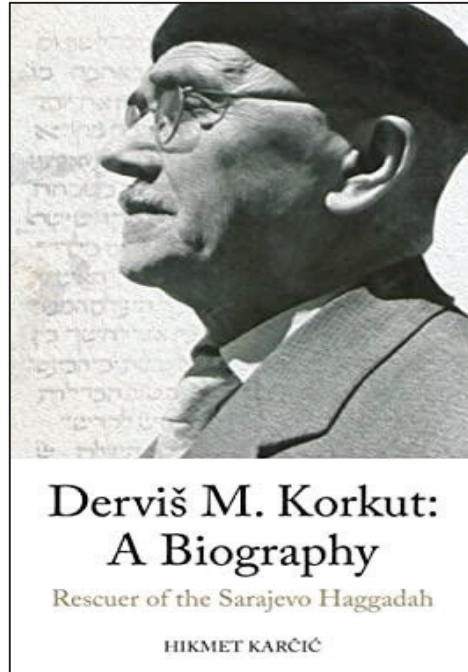
Stručni rad/Professional article

UDK/UDC: 94:929Korkut(497.6) Karčić H. (049.3)

DOI: <https://doi.org/10.52259/historijskipogledi.2021.4.6.390>

**Hikmet Karčić, DERVIŠ M. KORKUT: A BIOGRAPHY,
El-Kalem i Institut za islamsku tradiciju Bošnjaka,
Sarajevo 2020, 85 str.**

U trenucima Drugog svjetskog rata kada je skoro kompletna Evropa bila izložena uništenju i pokolju. Neki ljudi i neke skupine su bile posebno ciljane i pronašle su se u prvim redovima progona. Od ovih skupine najviše su bili pogođeni Jevreji i Romi. Oni su bili izloženi riziku gubljenja njihovog života i slobode, ali i gubljenja njihove kulture, prošlosti, i njihovog načina života. Dok se progon Jevreja i Roma odvijao većina ljudi je stajalo sa strane i nisu radili ništa, dok su drugi čak i pomagali Nacistima u njihovim planovima da istrijebe i izbrišu njihov trag. Osim njih postojala je i treća skupina koja je radila sve što je u njihovoj moći da spase ove najugroženije, čak pod cijeni njihovog vlastitog života. Kao i u ostatku Evrope u Sarajevu i u Bosni i Hercegovini je također vladalo ovakvo stanje. Jedna od osoba koja nije mogla da stoji sa strane i ne radi ništa, dok su njegove sunarodnjake ubijali, bio je Derviš Korkut. On je bio intelektualac i obrazovani pojedinac porijeklom iz veoma religijske porodice. Njegov odgoj mu je pomogao u odluci da zajedn o sa svojom ženom, Servet Korkut, u trenucima Drugog svjetskog rata pomogne pojedinačnim Jevrejima, ali i bosanskim Romima u cjelini. Derviš Korkut je ostao upamćen kao spasioc Sarajevske hagade, jednog od najvrednijih dijelova tradicije bosanskih Jevreja.

Nažalost on je zbog svoga rada i zalaganja bio izložen mržnji i progonu. Prvo od strane Nacista i kvislinčkih snaga, a drugi put nakon Drugog svjetskog rata od strane Partizana.

Puni naziv ove knjige je *Derviš M. Korkut: A Biography Rescuer of the Sarajevo Haggadah* i njen autor je Hikmet Karčić, mladi istraživač u oblasti historije Bosne i Hercegovine, Holokausta i genocida. Ovim radom autor je uspio da objedini više sfera svoga interesovanja. Prilikom pisanja rada Karčić je koristio dostupnu literaturu, koja je malobrojna i teško dostupna, i mnogobrojne arhive. Ipak iza samog Korkuta je ostalo veoma malo radova i knjiga, iako je bio vješt orator i važan član akademske zajednice. Osim toga autor nije bio u prilici da pristupi Korkutov dosije koji je sačinjen od strane Jugoslovenske Uprave državne bezbjednost s obzirom da ti dokumenti još nisu dostupni. S obzirom na malo podataka koje imamo o Korkutu od velike koristi će biti ovi dokumenti kada ili ako budu dostupni za izučavanje.

Knjiga je napisana hronološkim redom i autor obrađuje Korkutov cjelokupan život, s posebnim osvrtom na Drugi svjetski rat i njegove posljedice na Korkuta. Autor započinje knjigu sa kraćim historijskim uvodom u period historije Bosne na prijelazu između XIX i XX stoljeća, ali i historiju Bosne između dvije carevine, Osmanske i Austro-Ugarske. U tom vremenu promjene odrastao je i Derviš Korkut, koji je rođen u uglednoj porodici vjerskih učenjaka za vrijeme Austro-Ugarske okupacije Bosne i Hercegovine. On je rođen 1888. godine kada je već snaga i moć muslimanske elite značajno se smanjila, ali bez obzira na to Korkut je uspio da stekne vrhunsko obrazovanje iz teologije u Istanbulu i Sorbonni, nakon čega je nastavio karijeru kao vjerski službenik i političar, a kasnije i kao akademski radnik. On nije bio jedini učenjak iz svoje porodice, njegov brat je Besim Korkut, poznati autor i teolog, koji je ostao upamćen po njegovom prijevodu Kur'ana. Derviš Korkut je proveo dobar dio svoje mladosti u potrazi za znanjem i u pružanju pomoći svojoj zajednici. Ipak je najveći dio svoga života proveo radeći u akademskim i kulturološkim institucijama. Među njima najvažnije su bile biblioteka Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine i kao kurator Muzeja grada Sarajeva. Umro je 1969. godine dok je još uvijek bio zaposlen kao kurator, iako je imao preko osamdeset godina.

Autor je posvetio veći dio knjige Korkutovom životu do i uključujući period Drugog svjetskog rata. Tako je četiri od sedam poglavlja, ne računajući uvod i priloge, pisao o Korkutovom ranijem životu i obrazovanju, Holokaustu, Haggadi i Korkutovom suđenju i periodu koji je proveo u zatvoru. U ova dva posljednja poglavlja autor se osvrće na nepravdu koju je Korkut proživio. Zadnja tri poglavlja su o njegovom radu u Muzeju grada Sarajeva, kasnijem životu i smrti, a posljednje poglavlje je orijentisano prema Korkutovom akademskom radu i zaslugama. Knjiga obiluje velikim brojem grafičkih priloga. Među kojima se nalaze mnogobrojne slike, izvještaji i pisma. Osim toga Karčić je uvrstio i jedan kraći Korkutov članak o odnosu bosanskih muslimana i Jevreja. Također je autor sastavio kraću hronologiju Korkutovog života i bibliografiju koju je koristio, te je te podatke stavio u posebna dva kraća poglavlja. Iako autor ne ide

duboko i detaljnije u izučavanje on ipak daje dovoljno široku sliku Korkutovog života u kojoj daje fokus na najbitnije epizode njegovog života.

Ova knjiga je dobar sažetak Korkutovog života i dobar je dodatak ovoj temi u bosanskohercegovačkoj historiografiji. Relativno je kratka i mala, ali daje potrebno osvježanje i ponovo aktualizira poteškoće pojedinih skupina koje su smatrale Bosnu svojom domovinom, ali su bili izloženi progonu i stradanjima. Osim toga, stavlja u prvi plan ljude, odnosno pojedince kao što su Derviš i Servet Korkut koji su pomagali ljudima bez obzira na to što su se izlagali ogromnom riziku. Dodatna prednost ove knjige je i to što je, osim u par starijih radova i tekstova, život Derviša Korkuta u većoj mjeri zanemaren u akademskim krugovima i u široj javnosti. Osim toga još jedna prednost ili mana u zavisnosti od gledanja ova knjiga je napisana na engleskom jeziku, pa je dostupna većem broju ljudi. Vjerovatno je zbog toga stil pisanja lakši i nije pretjerano preopterećen stručnim žargonom i načinom izražavanja. Shodno tome ova knjiga nije namijenjena samo za manji krug ljudi, nego za sve koji se interesuju za život Derviša Korkuta.

III
IZVJEŠTAJI // CONFERENCE REPORTS

Emir ŠEČIĆ

Institut za društvena i religijska istraživanja u Tuzli

E-mail: secic.emir@hotmail.com

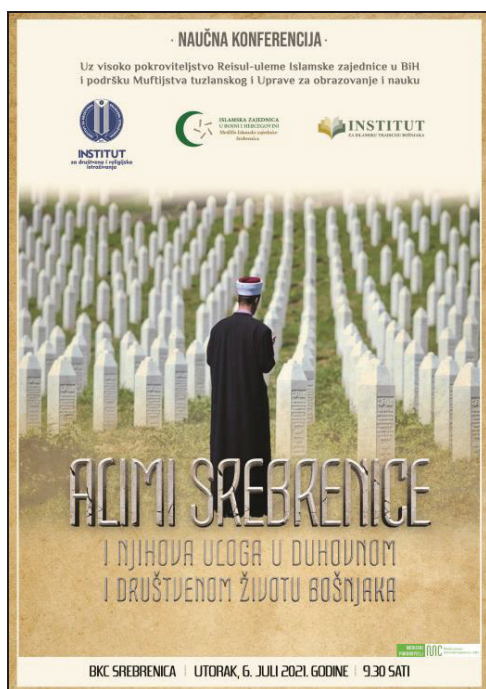
Stručni rad/Professional article

UDK/UDC: 94:2-3:304(497.6 Srebrenica)"18/20" (047)

DOI: <https://doi.org/10.52259/historijskipogledi.2021.4.6.395>

**Izveštaj sa Naučne konferencije
„ALIMI SREBRENICE I NJIHOVA ULOGA U
DUHOVNOM I DRUŠTVENOM ŽIVOTU BOŠNJAKA“,
Srebrenica, 6. juli 2021. godine**

Institut za društvena i religijska istraživanja je u utorak, 6. jula 2021. godine u Srebrenici organizirao naučnu konferenciju pod nazivom *Alimi*

Prilog 1. *Plakat naučne konferencije.*

tuzlanski Vahid-ef. Fazlović, muftija zagrebački dr. Aziz-ef. Hasanović, potpredsjednik bosanskohercegovačkog entiteta RS mr. Ramiz Salkić,

Srebrenice i njihova uloga u duhovnom i društvenom životu Bošnjaka. Konferencija je organizirana pod visokim pokroviteljstvom reisul-uleme Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini dr. Husein-ef. Kavazovića, a održana je u okviru programa obilježavanja 26. godišnjice genocida nad Bošnjacima zaštićene zone UN-a Srebrenica. Konferenciju su podržali Muftijstvo tuzlansko i Uprava za nauku i obrazovanje Rijaseta Islamske zajednice. Suorganizatori konferencije, koja je održana u Bosanskom kulturnom centru u Srebrenici, su Institut za islamsku tradiciju Bošnjaka u Sarajevu i Medžlis Islamske zajednice Srebrenica.

Ovoj naučnoj konferenciji prisustvovali su izaslanik Reisul-uleme muftija

Zamjenik načelnika opštine Srebrenica gosp. Hamdija Fejzić, direktori ustanova, univerzitetski profesori, istraživači i Srebreničani.

Naš dug prema alimima Srebrenice

Rasvjetljavanje uloge alima Srebrenice u duhovnom i društvenom životu Bošnjaka, a što je cilj ove naučne konferencije, jeste istovremeno i odavanje priznanja svima njima, ali i ispunjavanje dijela našeg trajnog duga prema Bošnjacima u Srebrenici, kazao je Vahid-ef. Fazlović, muftija tuzlanski. Istakao je da ovaj naučni skup predstavlja vrijedan doprinos memorizaciji genocida, a posebno iz razloga što je predviđeno predstavljanje imama šehida genocida nad Bošnjacima međunarodno zaštićene zone Srebrenica, u kojoj su oni, suočeni s teškim i neizvjesnim prilikama, u našem narodu obavili iznimno značajnu ulogu. Muftija Fazlović je podsjetio da je Srebrenica iznjedrila alime kojima u redovima bosanske uleme pripada visoko mjesto.

Prilog 2. *Obraćanje tuzlanskog muftije Vahid-ef. Fazlovića.*

Direktor Instituta za društvena i religijska istraživanja dr. Šefko Sulejmanović je istakao da je dvanaest naučnika uzelo učešće u ovoj konferenciji. Pored istraživača sa tri Instituta, učešće su uzeli i dali svoj doprinos da ova konferencija bude uspješna i naučni radnici sa nekoliko fakulteta i organa Islamske zajednice. Cilj ovog naučnog skupa je rasvjetljavanje i afirmiranje duhovne i društvene uloge alima Srebrenice, uloge alima u borbi protiv fašizma u vrijeme Drugog svjetskog rata te stradanje imama u genocidu nad Bošnjacima zaštićene zone UN-a Srebrenice (1993-1995), kazao je direktor Sulejmanović.

Prof. dr. Dževad Hodžić, direktor Uprave za obrazovanje i nauku Rijaseta Islamske zajednice, ovom je prilikom kazao da se značaj konferencije ogleda u više segmenata. „Konferencija je važna zato što imamo dug prema alimima Srebrenice, važna je zbog ljudi koji ovdje danas žive. Ovdje dajemo svoju podršku životu i povratku u Srebrenici. Naravno, ima i simboličko značenje jer se odvija u vrijeme obilježavanja 26. godišnjice genocida nad Bošnjacima“, kazao je dr. Hodžić.

Prilog 3. Učesnici i gosti na Naučnoj konferenciji.

Glavni imam Medžlisa Islamske zajednice Srebrenica Damir-ef. Peštalić je rekao da je u Srebrenici uspostavljen život, ali da ima još mogućnosti koje se mogu i trebaju iskoristiti, te da ljudima Srebrenice održavanje ove konferencije i dolazak istraživača i naučnika predstavlja značaju moralnu podršku. „Velika je stvar da se danas u Srebrenici održava ova konferencija, koja potvrđuje upostavljeni život. Srebrenica je neistražen grad, Srebrenica je nepoznanica u mnogim stvarima pa i kada su u pitanju alimi koji su živjeli u Srebrenici, stoga je značaj ove konferencije zaista velik“, kazao je glavni imam Peštalić.

Alimi koji su poznatiji u svijetu nego u Bosni i Hercegovini

Programom konferencije planiran je rad u tri panela, kojim su predsjedavali direktor Instituta za društvena i religijska istraživanja dr. Šefko Sulejmanović, direktor Instituta za islamsku tradiciju Bošnjaka dr. Ferid Dautović te profesorica Fakulteta islamskih nauka dr. Zehra Alispahić.

Uvodno predavanje na temu *Uloga uleme u duhovnom i društvenom životu Bošnjaka* održao je prof. dr. Dževad Hodžić, direktor Uprave za

obrazovanje i nauku Rijasetu Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini. On je u jednom veoma inspirativnom izlaganju govorio o učenim i uspješnim Srebrenčanima koji su više poznati u svijetu nego u Bosni i Hercegovini. Posebno je akcentirao životnu ulogu dr. Ahmeda Smajlovića i arhitekta Selmana Selmanagića.

Prvi izlagač u okviru prvog panela bio mr. Kemal Nurkić, direktor Zavoda za zaštitu i korištenje kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa Tuzlanskog kantona. On je govorio na temu *Imami srebreničkog kadiluka i njihova uloga u društvenom životu Bošnjaka*. Mr. Nurkić je prezentirao popise džemata srebreničkog kadiluka krajem 19. stoljeća. Posebno mjesto na tim popisima imali su imami džemata čija je uloga u tom periodu bila veoma značajna u društvenom životu muslimanskog stanovništva.

Dr. sc. Ferid Dautović, direktor Instituta za islamsku tradiciju Bošnjaka, govorio je na temu *Ulema Srebrenice u izvještaju Dž. Čauševića iz 1909. godine*. On je govorio o vjerskim prilikama i djelovanju imama srebreničkog kraja analizirajući izvještaj Džemaludin-efendije Čauševića koji je posjetio Srebrenicu te godine.

U okviru ovog panela treće predavanje je održao prof. dr. Sead Selimović, šef Odsjeka za historiju Filozofskog fakulteta u Tuzli. On je govorio na temu *Društveno-političke prilike u Srebrenici između dva svjetska rata s posebnim akcentom na djelatnost imama*. Autor je naglasio da je suštinski dio ovog rada usmjeren na specifičnost društveno-političkog ambijenta na prostoru Srebrenice, te na koji način su imami djelovali u tom specifičnom periodu.

Dr. sc. Senija Milišić sa Instituta za historiju Univerziteta u Sarajevu je govorila na temu *Antifašistička orijentacija alima u Drugom svjetskom ratu*. Autorica je u jednom energičnom i veoma inspirativnom obraćanju govorila o izazovima koji su se nalazili pred ulemom u njihovoj borbi protiv fašizma tokom Drugog svjetskog rata.

Posljednji izlagač u okviru prvog panela bio je mr. Omer Zulić, direktor Arhiva Tuzlanskog kantona. On je izložio rad na temu *Odnos komunističke vlasti prema Islamskoj vjerskoj zajednici u tuzlanskoj oblasti sa akcentom na područje Srebrenice (1945-1953)*, koga je zajedno sa prof. dr. Izetom Šabotićem, redovnim profesorom Filozofskog fakulteta Univerziteta u Tuzli, pripremio za ovu konferenciju. Mr. Zulić je u svom izlaganju kazao da je završetkom Drugog svjetskog rata i dolaskom komunista na vlast Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini bila u teškoj poziciji sa nizom finansijskih i operativno-funkcionalnih problema. Nova vlast je nametnula čitav set represivnih mjera i zakona, čime je dodatno oslabila Islamsku zajednicu. Ovakav tretman negativno se odrazio na vjerske službenike čiji je život sveden na puko preživljavanje.

Drugi panel je svojim izlaganjem otvorio prof. dr. Adib Dozić. On je govorio na temu *Alimi porodice Dozić iz Srebrenice*. Tokom svog izlaganja govorio je o najistaknutijim alimima iz ove poznate srebreničke porodice koji

su dali veliki doprinos u duhovnom i društvenom životu Srebrenice ali i u drugim gradovima gdje su živjeli i djelovali u svojoj višedecenijskoj misiji.

Mr. sc. Muharem Omerdić, dugogodišnji vjersko-prosvjetni referent Rijaseta Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini, govorio je o *Životu i djelu dr. Ahmeda Smajlovića*. Prisjećajući se najupečatljivijih epizoda iz života dr. Smajlovića, na veoma zanimljiv i emotivan način je govorio o jednom od najznačajnijih alima 20. stoljeća na području bivše Jugoslavije pa i šire.

Prof. dr. Zehra Alispahić sa Fakulteta islamskih nauka iz Sarajeva je govorila o *Naučnom i pedagoškom radu dr. Mesuda Hafizovića*. Autorica se u veoma zanimljivom izlaganju prisjetila najvažnijeg segmenata iz života prof. Hafizovića. Posebno je akcentirala profesorov pedagoški rad u Gazi Husrevbegovoj medresi i na Fakultetu islamskih nauka. Bogata bibliografija profesora Mesuda Hafizovića svrstava ga među najrelevantnije alime i naučnike koje je Islamska zajednica baštinila. Genocid u Srebrenici, u kojem su ubijeni najbliži članovi njegove porodice, ostavio je velike posljedice na njegov život i mnogo uticao na njegovu preranu smrt.

Prilog 4. Zajednička fotografija učesnika Naučne konferencije.

U okviru ovog panela rad je izložio i prof. dr. Mustafa Hasani sa Fakulteta islamskih nauka u Sarajevu. On je prezentirao rad na temu *Naučni i pedagoški rad dr. Ibrahima Džananovića*. Autor je govorio o životnom putu dr. Džananovića ističući njegove posebne kvalitete u radu sa učenicima i studentima, ali i njegovo naučno i stručno profiliranje, čiji su tragovi ostali zapisani između korica nekoliko knjiga kao i na desetinama objavljenih tekstova. Čvrstoća ljudskog karaktera i neraskidiva veza sa rodnom

Srebrenicom su crte iz njegovog života koje su posebno krasile ovog uglednog alima.

U okviru trećeg panela govorila su trojica izlagača. Panel je svojim izlaganjem otvorio prof. Alija Tabaković. On je govorio na temu *Tradicija imamske službe porodice Hasanović*. Autor je u svom izlaganju istaknuo da je ova porodica u posljednjih 100 godina iznjedrila 13 imama koji su dali veoma značajan doprinos u duhovnom i društvenom životu muslimana. Jedan od najistaknutijih alima iz ove porodice je aktuelni muftija zagrebački dr. Aziz-ef. Hasanović.

Dr. sc. Sead Seljubac je govorio na temu *Alim i šejh – šehid Mehmed-ef. Hafizović*. Dr. Seljubac je govorio o životnom putu i specifičnim metodama koje je koristio u svome radu i djelovanju Mehmed-ef. Hafizović. Njegova imamska uloga i misija na planu duhovnog uzdizanja muslimana imala je veliki značaj za vrijeme u kojem je živio. Svoj život je položio u odbrani domovine od agresije. Dobitnik je jednog od najviših ratnih priznanja Zlatni ljiljan.

Dr. sc. Šefko Sulejmanović, direktor Instituta za društvena i religijska istraživanja iz Tuzle, prezentirao je rad na temu *Imami – žrtve Genocida nad Bošnjacima Srebrenice (1992-1995)*, koga je pripremio zajedno sa prof. Emirom Šečićem. Dr. Sulejmanović je u svom izlaganju govorio u ulozi imama u Srebrenici tokom agresije na Bosnu i Hercegovinu. Na poseban način i sa velikim respektom je naglasio da je 27 imama ubijeno u genocidu u Srebrenici jula 1995. godine.

Planirano je publiciranje tematskog zbornika radova

Nakon što su svi izlagači prezentirali svoje radove na ovoj naučnoj konferenciji, uslijedila je diskusija. Posebno zapažena diskusija bila je muftije zagrebačkog dr. Aziza-ef. Hasanovića. On se zahvalio organizatorima konferencije na uspješnoj organizaciji, učesnicima konferencije na dobro pripremljenim referatima, a onda se prisjetio nekoliko srebreničkih alima iz svog djetinjstva, od kojih se posebno isticao dr. Ahmed Smajlović i njegov autoritet. Naučna konferencija je završena zajedničkim ručkom u prostorijama Medžlisa Islamske zajednice Srebrenica. Organizatori ove naučne konferencije planiraju i publiciranje rezultata istraživanja u tematskom zborniku radova.

IV
AKTIVNOSTI CENTRA ZA ISTRAŽIVANJE
MODERNE I SAVREMENE HISTORIJE TUZLA //
ACTIVITIES OF CENTER FOR RESEARCH OF
MODERN AND CONTEMPORARY HISTORY TUZLA

AKTIVNOSTI CENTRA ZA ISTRAŽIVANJE MODERNE I SAVREMENE HISTORIJE TUZLA U 2020. GODINI ACTIVITIES OF CENTER FOR RESEARCH OF MODERN AND CONTEMPORARY HISTORY TUZLA IN 2020.

DOI: <https://doi.org/10.52259/historijskipogledi.2021.4.6.403>

U toku 2020. godine Centar za istraživanje moderne i savremene historije Tuzla (CIMOSHIS Tuzla) je djelovalo u skladu sa utvrđenim planovima i programima, iako je pandemija uzrokovana virusom COVID-19, prouzrokovala da se neki događaji ne realizuju, onako kako su bili definisani planom i programom rada. U skladu sa navedenim realizovani su slijedeći naučni i kulturni sadržaji, od izložbi, izdavačke djelatnosti, promocija knjiga, organizacije i realizacije stručnih i naučnih skupova, obilježavanje značajnih datuma i dr.

Realizacija naučnih skupova

U toku 2020. godine CIMOSHIS Tuzla je u skladu sa Programom rada za 2020. godinu, pripremio i realizovalo slijedeće Programom rada planirane skupove:

1. Međunarodna naučna konferencija *Pravne i političke posljedice Deklaracije o proglašenju Republike srpskog naroda Bosne i Hercegovine, 9. januar 1992. godine*, Gradska vijećnica u Sarajevu, Sarajevo, 8. i 9. januar 2020. godine
2. Organizacija Naučne manifestacije „*Historijski pogledi 3*“ u okviru koje je održana naučna Naučna konferencija *Bosna i Hercegovina i Dejtonski mirovni sporazum – 25. godina poslije. Društveno-politički kontekst*, Tuzla, 19. 11. 2020. godine

*Međunarodna naučna konferencija Pravne i političke posljedice Deklaracije o proglašenju Republike srpskog naroda Bosne i Hercegovine, 9. januar 1992. godine, Gradska vijećnica u Sarajevu, Sarajevo, 8. i 9. januar 2020. godine*¹

---

¹ Više vidi: Adnan Tinjić, Izvještaj sa Međunarodne naučne konferencije “Pravne i političke posljedice Deklaracije o proglašenju srpskog naroda Bosne i Hercegovine 9. januara 1992. godine“, Gradska vijećnica u Sarajevu, Sarajevo, 8. i 9. januar 2020, *Historijski pogledi*, god. III, br. 3, Tuzla 2020, 370-375. (<https://doi.org/10.52259/historijskipogledi.2020.3.3.370>).

Centar za istraživanje moderne i savremene historije Tuzla, kao jedan od organizatora Međunarodne naučne konferencije u saradnji sa Institutom za društvena i religijska istraživanja Tuzla, Institutom za istraživanje genocida Kanada, Institutom za istraživanje zločina Univerziteta u Sarajevu, JU Arhiv Tuzlanskog kantona, Bošnjačkom zajednicom kulture „Preporod“ i Udruženjem Pokreta „Majke enklave Srebrenica i Žepa“ organizirali su i uspješno realizirali međunarodnu naučnu konferenciju pod nazivom *Pravne i političke posljedice Deklaracije o proglašenju Republike srpskog naroda Bosne i Hercegovine 9. januara 1992. godine*. Navedena konferencija se održavala 08. i 09.01.2020. godine, te je s pažnjom proučena od naučne, ali i šire javnosti u Bosni i Hercegovini i okruženju.

U okviru navedene konferencije bila je postavljena i izložba JU Arhiva Tuzlanskog kantona pod nazivom *Srebrenica – genocid koji nije spriječen*, autora Ešefe Begović i Izeta Šabotića, kao i izložba fotografija Ahmeta Bajrića Blicka na temu genocida u Srebrenici.

Otvaranje Konferencije je upriličeno u srijedu, 08. januara 2020. godine, u 11 sati u Gradskoj vijećnici u Sarajevu. Prilikom otvaranja prisutnima su se obratili: dr. sc. Šefko Sulejmanović, direktor Instituta za društvena i religijska istraživanja Tuzla, Nedžad Avdić, koji je govorio u ime žrtava genocida, Milan Dunović, potpredsjednik Federacije Bosne i Hercegovine, Ramiz Salkić, potpredsjednik bosanskohercegovačkog entiteta Republika Srpska, Melika Mahmutbegović, potpredsjednica Federacije Bosne i Hercegovine, Dževad Hadžić, izaslanik Reis-ul-uleme i Šefik Džaferović, član Predsjedništva Bosne i Hercegovine.

Trideset i šest eminentnih naučnika i istraživača iz osam zemalja: Bosne i Hercegovine, Hrvatske, Sjeverne Makedonije, Kanade, Norveške, Australije, Velike Britanije i SAD-a, prezentirali su vlastita istraživanja vezana za predmet konferencije u toku dva dana i četiri radne sesije.

Prilog 1. Plakat Međunarodne naučne konferencije“.

Prvog dana konferencije, 08. januara 2020. godine u holu Gradske vijećnice u Sarajevu, u okviru *Prve sesije*, održane između 13:00 i 14:30, prisutnima su se predstavili slijedeći izlagači i teme:

1. David Pettigrew (SAD), *Republika Srpska and the betrayal of the future*;
2. John Hubbel Weiss (SAD), *The Construction of the Public Memory of Genocides after Srebrenica: A Comparative Approach*;
3. Adib Dozić (Bosna i Hercegovina), *Paradigme zla ideologije srpskog velikodržavlja*;
4. Hariz Halilović (Australija), *Genocid kao politički i kulturni projekat Srbije i Republike Srpske*;
5. Rusmir Šadić (Bosna i Hercegovina), *Problem zla i filozofija hegemonije*;
6. Sandra Cvikić (Hrvatska), *Dekonstrukcija međunarodno proizvedenih 'znanstvenih nepravdi' o bošnjačkim i hrvatskim poslijeratnim traumatiziranim zajednicama*;
7. Tomislav Pletenac (Hrvatska), *Utemeljiteljsko nasilje kao posljedica juridičkog nesvjesnog*;
8. Ann Petrila (SAD), *The RS: Barriers to justice & psychosocial healing in Bosnia & Herzegovina*.

U okviru Druge sesije, koja je upriličena istog dana, u vremenskom periodu od 15:15 do 17:00 sati, prisutni su imali prilike poslušati naučne prezentacije slijedećih domaćih i međunarodnih izlagača:

1. Marko Attila Hoare (Velika Britanija), *The place of the 9 January 1992. Proclamation of the Republic of the Serb people of Bosnia and Herzegovina in the aggression against Bosnia and Herzegovina*;
2. Dženeta Omerdić (Bosna i Hercegovina), *Narodni suverenitet u Bosni i Hercegovini*;
3. Enis Omerović (Bosna i Hercegovina), *Zahtjev za uništenje znatnoga i značajnog dijela skupine: Novi element zločina genocida?*
4. Vedad Gurda (Bosna i Hercegovina), *Sporazumi o priznanju krivnje za ratne zločine u Bosni i Hercegovini: Između pokajanja i konsenzualne pravde*;
5. Hikmet Karčić (Bosna i Hercegovina), *Preludij zločinu: Institucionalni paralelizam i pripreme za uspostavljanje nove srpske države*;

6. Mujo Begić (Bosna i Hercegovina), *Nasilni progon i prisilne deportacije Bošnjaka sa područja Bosanske krajine kao rezultat proglašenja Republike srpskog naroda u Bosni i Hercegovini*;
7. Ajdin Huseinspahić i Sedad Dedić (Bosna i Hercegovina), *Kontinuitet neustavnog i protupravnog djelovanja na političkoj sceni u BiH od kraja XIX vijeka do danas - /Realnost ili imaginacija/*;
8. Ahmed Lindov (Norveška), *Pravni procesi kao uslov za trajni mir*.

Drugog dana konferencije, 09. januara 2020. godine, u Sali Gradskog vijeća (Gradska vijećnica Sarajevo) također su održane dvije sesije. Treća sesija održana je između 10:00 do 11:30 časova, sa slijedećim temama:

1. Adnan Velagić (Bosna i Hercegovina), *Bosanskohercegovački muslimani 1971. – kontroverze oko identiteta*;
2. Emir Ramić (Kanada), *9. januar – početak užasa u Republici Bosni i Hercegovini i genocida nad Bošnjacima u srcu Evrope*;
3. Izet Šabotić (Bosna i Hercegovina), *Uništavanje kulturno – historijskog nasljeđa u vrijeme agresije na Bosnu i Hercegovinu 1992-1995 – osmišljen projekat velikodržavnih politika*;
4. Šefko Sulejmanović (Bosna i Hercegovina), *Devastacija i rušenje objekata islamske kulture na području općina Bijeljina i Brčko u periodu 1992-1995. godine*;
5. Amir Kliko (Bosna i Hercegovina), *Srpska i hrvatska nastojanja podjele Bosne i Hercegovine u cilju realizacije vlastitih velikodržavnih ideja u 20. stoljeću*;
6. Meldijana Arnaut Haseljić (Bosna i Hercegovina), *Opsada Sarajeva u kontekstu uspostavljanja Republike srpskog naroda Bosne i Hercegovine*;
7. Muamer Džananović (Bosna i Hercegovina), *Odnos „zapada“ prema zločinima u Bosni i Hercegovini u periodu 1992-1995*;
8. Sead Selimović (Bosna i Hercegovina), *Srebrenica nakon genocida nad Bošnjacima: Promjene u etničkoj i vjerskoj strukturi stanovništva*.

Posljednja radna, četvrta, sesija uključivala je izlaganja, odnosno teme kako slijedi:

1. Sanjin Kodrić (Bosna i Hercegovina), *Negiranje bosanstva i bošnjaštva i ideološki aspekti obrazovnih, naučnih i kulturnih politika u bosanskohercegovačkom entitetu RS*;

2. Alen Kalajdžija i Jasmin Hodžić (Bosna i Hercegovina), *Društveno – politički status službenih jezika u Bosni i Hercegovini*;
3. Zećir Ramčilović (Sjeverna Makedonija), *Bosna i Hercegovina u makedonskim pisanim medijima januara 1992. godine*;
4. Mensur Husić i Midhat Čaušević (Bosna i Hercegovina), *Diskriminacija u srednjoškolskom obrazovanju u bosanskohercegovačkom entitetu Republika Srpska*;
5. Husejin Omerović (Bosna i Hercegovina), *Formiranje Republike srpskog naroda Bosne i Hercegovine je bila uvertira u realizaciju velikosrpskog projekta*;
6. Omer Zulić (Bosna i Hercegovina), *Ratni zločini nad Bošnjacima sjeveroistočne Bosne u dokumentima Komisije za prikupljanje činjenica o ratnim zločinima*;
7. Faruk Đozić (Bosna i Hercegovina), *Zemljišnoknjižna reforma u Republici Srpskoj i njene posljedice*;
8. Hasan Hasanović i Azir Osmanović (Bosna i Hercegovina), *Memorijalni centar Srebrenica – Potočari: Mjesto sjećanja na genocid nad Bošnjacima „zaštićene zone“ UN Srebrenica*.

Po okončanju izlaganja uslijedila je diskusija, kao i predstavljanje zaključaka konferencije. Po navedenim zaključcima, usvajanju Deklaracije o proglašenju Republike srpskog naroda Bosne i Hercegovine 9. januara 1992. godine prethodio je niz nezakonitih odluka tokom 1991. godine koje su donijeli ilegalni organi formirani od strane SDS uz pomoć vlasti iz Srbije. Posljedice Deklaracije su genocid nad Bošnjacima, sistemski progoni, ubistva, zatvaranja u logore, mučenja i drugi međunarodni zločini, koje su počinile jedinice tzv. vojske i policije RS uz kontrolu, pomoć i podršku tadašnje Savezne Republike Jugoslavije, kroz, na početku agresije, Jugoslavensku narodnu armiju, a kasnije jedinice Jugoslovenske vojske i paravojnih formacija iz ove države. Savjet sigurnosti Ujedinjenih nacija rezolucijom 752 od 15. maja 1992. godine napad na Republiku Bosnu i Hercegovinu proglasio je činom agresije.

Učesnici Konferencije pozvali su nadležne institucije u Bosni i Hercegovini da provedu presudu Ustavnog suda Bosne i Hercegovine kojom je 9. januar kao Dan Republike Srpske proglašen neustavnim, te su pozvali sve nivoje vlasti u Bosni i Hercegovini, a posebno nadležna tužilaštva, da otklone sve oblike diskriminacije građana, koji su utvrđeni presudama Evropskog suda za ljudska prava i domaćih sudova u Bosni i Hercegovini i osiguraju ravnopravnost građana i provođenje presuda na prostoru cijele Bosne i Hercegovine. Zauzet je i stav da Visoki predstavnik međunarodne zajednice za Bosnu i Hercegovinu treba da donese zakon o zabrani negiranja genocida na državnom nivou i time stane u zaštitu općih civilizacijskih vrijednosti. Pozivani su domaći i

međunarodni faktori i države članice PIC-a involvirane u kreiranje i sklapanje Dejtonskog mirovnog sporazuma, uzimajući u obzir pravosnažne presude na međunarodnim sudovima i tribunalima, kao i nacionalnim sudovima država, da preispitaju funkcionalnost postojećeg uređenja Bosne i Hercegovine i otklone kočnice u njenom razvoju, te otklone diskriminirajući faktor iz naziva entiteta RS u skladu sa presudama Ustavnog suda Bosne i Hercegovine o konstitutivnosti naroda i uklanjanju prefiksa srpski iz naziva gradova u Bosni i Hercegovini.

*Prilog 2. Detalji sa Međunarodne naučne konferencije,
Sarajevo, 8. i 9. januar 2020. godina.*

Također, učesnici konferencije podsjetili su da su međunarodni i nacionalni sudovi jednog broja država ostavili su obimnu arhivu dokaznog materijala korištenog u sudskim procesima. Uvidom u ovu građu i njenom naučnom analizom i interpretacijom u sljedećim godinama i decenijama, domaća i inozemna naučna zajednica nastavit će sa istraživanjem genocida nad Bošnjacima i demografskih, socijalnih, ekonomskih i političkih posljedica destrukcije u Bosni i Hercegovini. Buduća istraživanja će, utvrđivanjem činjenica, pomoći uklanjanju diskriminacije, uspostavljanju konstruktivnih društvenih odnosa u Bosni i Hercegovini, i uspostavi punog poštovanja prava i sloboda svih građana, te razvijanju dobrosusjedskih odnosa između Bosne i Hercegovine i zemalja u okruženju.

Navedeno je i da ovi stavovi imaju za cilj uklanjanje diskriminacije i svih izvora diskriminacije, i nikako se ne mogu tumačiti na način da su usmjereni protiv srpskog ili bilo kojeg drugog naroda i njegovih prava.

O navedenim zaključcima diskutovano je te je odlučeno da isti budu formirani u obliku jednog dopisa, koji će se uputiti odgovarajućim državnim organima i medijima, a u cilju kako bi rezultati i zapažanja naučnih djelatnika imali odjeka kako u javnosti, tako i među upravljačkim strukturama, koje su pozvane da djeluju u skladu sa navedenim zaključcima.

Naučna manifestacija „Historijski pogledi 3“ u okviru koje je održana naučna Naučna konferencija „Bosna i Hercegovina i Dejtonski mirovni sporazum – 25. godina poslije. Društveno-politički kontekst“, Tuzla, 19. 11. 2020. godine²

Centar za istraživanje moderne i savremene historije Tuzla, 19. novembra 2020. godine u Hotelu Tuzla, održao treću po redu Naučnu manifestaciju „Historijski pogledi 3“ u okviru kojeg je održana Naučna konferencija „Bosna i Hercegovina i Dejtonski mirovni sporazum – 25. godina poslije. Društveno-politički kontekst“ i predstavljanje časopisa „Historijski pogledi 3“. U okviru Naučne konferencije održana je i prezentacija projekta doktorske disertacije mr. Jasmina Jajčevića, pod nazivom „Informbirovska kriza i Bosna i Hercegovina (1948-1956)“. Iako je bilo planirano održavanje okruglog stola na navedenu temu konferencije, članovi Centra za istraživanje moderne i savremene historije Tuzla, bili su mišljenja da je bolje nastaviti sa kontinuitetom održavanja projekta Naučne manifestacije „Historijski pogledi“ u okviru koje se održavaju razni događaji. Za konferenciju je urađeno pozivno pismo i uputilo na ciljane adrese, tj pozvati su određeni ljudi iz različitih branši da daju svoje viđenje Dejtonskog sporazuma i kakve je promjene načinio Dejton 25. godina poslije.

Naučna manifestacija je održana 19. novembra 2020. godine, četvrtak sa početkom u 14 sati u Hotelu „Tuzla“, a na istoj učešća je uzelo nekoliko naučnika iz Bosne i Hercegovine (Tuzla, Sarajevo i Mostar), a to su:

1. Prof. dr. Adnan Velagić, Fakultet humanističkih nauka Univerziteta „Džemal Bijedić“ Mostar, *Bosna i Hercegovina u političkoj orbiti Karađorđeva 1991.*
2. Doc. dr. Emir Tahirović, doc. dr. Ermin Kuka, Univerzitet u Sarajevu, Fakultet za upravu – pridružena članica, *Problemi i kontroverze javnog odlučivanja u Bosni i Hercegovini*
3. Dr. sc. Meldijana Arnaut Haseljić, Institut za istraživanje zločina protiv

² Više vidi: Jasmin Jajčević, Izvještaj sa Naučne manifestacije „Historijski pogledi 3“, Tuzla, 19. novembar 2020. godine, *Historijski pogledi*, god. IV, br. 5, Tuzla 2021, 333-338. (<https://doi.org/10.52259/historijskipogledi.2021.4.5.333>).

- čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, *Deytonski mirovni sporazum – okončanje velikodržavnih pretenzija*
4. Dr. sc. Izet Hadžić, Univerzitet u Tuzli, *Političke i vojne prilike u Tuzlansko-podrinjskom kantonu u godini Deytonskog mira*
  5. Prof. dr. Vedad Gurda, prof. dr. Dževad Mahmutović, Maja Iveljić, MA, Pravni fakultet Univerziteta u Tuzli, *Postdejtosko traganje za pravdom – suđenja za ratne zločine u Bosni i Hercegovini pred međunarodnim, domaćim i inostranim sudovima*
  6. Prof. dr. Zlatan Delić, prof. dr. Zlatan Begić, Filozofski fakultet Univerziteta u Tuzli, Pravni fakultet Univerziteta u Tuzli, *Bosna i Hercegovina, Deytonski mirovni sporazum i realpolitike u kontekstu principa ustavne vladavine: dvadesetpet godina poslije*
  7. Prof. dr. Izet Šabotić, Filozofski fakultet Univerziteta u Tuzli, *Deytonske specijalne i paralelne veze, kao osnov urušavanja i podriivanja države Bosne i Hercegovine*
  8. Prof. dr. Sead Selimović, Filozofski fakultet Univerziteta u Tuzli, *Spriječiti povratak: opstrukcije u provođenju Aneksa VII Deytonskog mirovnog sporazuma (1995-2020)*
  9. Prof. dr. Omer Hamzić, Izdavačka kuća „Monos“, Gračanica, Redakcija časopisa „Gračanički glasnik, *Neke postdeytoske pravno-političke i moralne kontraverze – ima li odgovora?*
  10. Mr. sc. Omer Zulić, Arhiv Tuzlanskog kantona Tuzla, *Deytonski mirovni sporazum 1995. godine u štampi*

Prilog 3. Učesnici Naučne manifestacije “Historijski pogledi 3”,
Tuzla, 19. novembar 2020.

Mr. Jasmin Jajčević, Presentacija projekta doktorske disertacije,
Informbirovska kriza i Bosna i Hercegovina (1948-1956).

Manifestaciju su finansijski podržali: Fondacija za bibliotečku djelatnost Sarajevo; Ministarstvo za kulturu, sport i mlade TK i BH Telecom.

Naučna manifestacija „Historijski pogledi 3” održana je uz sve mjere zaštite od korona virusa „COVID-19”. Učesnici i posjetioci su se pridržavali svih naredbi i preporuka FŠCZ i drugih naredbi nadležnih organa, kao i upustava organizatora.

Naučna konferencija bila je dobro medijski praćena od strane lokalnih televizija i portala i da je imala vrlo jakog odjeka među stanovništvom, a i naučnim djelatnicima širom Bosne i Hercegovine i šire.

Održavanje Naučne manifestacije „Historijski pogledi 3“ u okviru koje je održana Naučna konferencija, veliki uspjeh, s obzirom na stanje oko pandemije korona virusom, kao i da se nastavio kontinuitet održavanja projekta koje je Centar za istraživanje moderne i savremene historije Tuzla stavio kao prioritet održavanja svake godine.

Izložbe

Članovi CIMOSHIS Tuzla, Sead Selimović, Izet Šabotić, Jasmin Jajčević i Omer Zulić su u povodu 25. godina od potpisivanja Dejtonskog mirovnog sporazuma, 14. decembra 1995. godine u Parizu upriličili postavku

- Izložbe: *Bosna i Hercegovina i Dejtonski mirovni sporazum – 25. godina poslije. Društveno-politički kontekst*, Tuzla 14. decembar 2020. godine.³

Prilog 4. Detalj sa postavke *Izložbe fotografija Bosna i Hercegovina i Dejtonski mirovni sporazum – 25. godina poslije. Društveno-politički kontekst*, Tuzla, 14. decembar 2020. Godine.

³ <https://www.cimoshis.org/2020/12/15/izlozba-bosna-i-hercegovina-i-dejtonski-mirovni-sporazum-25-godina-poslije-drustveno-politicki-kontekst/>.

Izložba je bila postavljena u ponedjeljak, 14. decembra 2020. godine u 14:00 sati u Hotelu „Tuzla” (Galerijski prostor).

Cilj Izložbe bio je ukazati, društvenoj zajednici, građanima, društvu u cjelini da je Dejtonski mirovni sporazum, ratom iscrpljenim građanima Bosne i Hercegovine donio dugo priželjkivani i očekivani mir. Istovremeno, donio je i sasvim novo ustavno uređenje zemlje, o kojem je, u trenutku kad je potpisan, bar što se tiče običnih građana u Bosni i Hercegovini, malo ko razmišljao u zemlji u kojoj je smrtno stradalo više od stotinu hiljada ljudi, više od milion protjerano sa svojih ognjišta ili izbjeglo u druge zemlje, dok su kuće, fabrike, škole, fakulteti, infrastruktura, kulturni i historijski spomenici razoreni.

Organiziranjem Izložbi animira se šira društvena zajednica, stručna, naučna i kulturna javnost, te se razvija svijesti kod studenata i građana, odnosno šire društvene zajednice o značaju obilježavanja historijskih datuma koji su važni za očuvanje kulturno-historijske posebnosti Bosne i Hercegovine.

Izdavačka djelatnost

U okvirima izdavačke djelatnosti u 2020. godini, CIMOSHIS Tuzla je publikovao slijedeće:

1. *Migracije i Brčko*, Zbornik radova, Tuzla 2020, str. 400.

Riječ je o Zborniku radova sa Međunarodne naučne konferencije „Migracije i njihov uticaj na društvena i politička kretanja na širem području Brčkog od početka XVII do kraja XX stoljeća“, održane u Brčkom, 13. i 14. septembra 2019. godine.⁴

2. Časopis *Historijski pogledi*, god. III, br. 3, Tuzla 2020, str. 401.
3. Časopis *Historijski pogledi*, god. III, br. 4, Tuzla 2020, str. 366.

Potrebno je istaći da je Izdavač Centar za istraživanje moderne i savremene historije Tuzla, od 2020. godine donio odluku da se publikuju dva broja časopisa „Historijski pogledi“

Neophodno je naglasiti da je navedene projekte CIMOSHIS Tuzla sam realizovao. Kroz ova izdanja članovi CIMOSHIS aktivno su učestvovali u dijelu uređenja, lekture, korekture, prijeloma, prevoda, recenzije itd, odnosno da CIMOSHIS Tuzla nije bio samo izdavač, nego i učesnik u cjelokupnoj pripremi izdavačkih projekata.

Također, potrebno je istaći časopis *Historijski pogledi* (uključujući i 2021. godinu) indeksiran je u tridesetpet (35) međunarodne baze: SCOPUS; C.E.E.O.L - Central and Eastern European Online Library; ERIH PLUS -

⁴ Vidi više: <https://stav.ba/vijest/zbornik-radova-koji-je-vratio-kulturu-sjecanja-u-brcko/1439?fbclid=IwAR30pIrlGJSMUpb87RMBmznZv7fNPrU0eAjcCklXsAuFfHhAh0SL0TU5WmNc> (Pristup: 20.10.2021).

European Reference Index for the Humanities and Social Science; DOAJ - Directory of Open Access Journals; Crossref – DOI; HeinOnline; MIAR – Information Matrix for the Analysis of Journals; ROAD - Directory of Open Access scholarly Resources; ICI - Index Copernicus International; EuroPub – Directory of Academic and Scientific Journals; ESJI - Eurasian Scientific Journal Index; SIS - Scientific Indexing Services; Slavic Humanities Index with full text; ISI- International Scientific Indexing; ASI- Advanced Sciences Index; ResearchBib – Academic Resource Index; CiteFactor – Academic Scientific Journals; DRJI - Directory of Research Journals Indexing; OAJI - Open Academic Journals Index; Google Scholar - Bibliographic database; Electronic Journals Library of University of Regensburg; OCLC - Online Computer Library Center – WorldCat; BASE - Bielefeld Academic Search Engine; Academia.edu; ResearchGate.net; OpenAIRE; GIF - General Impact Factor; Semantic Scholar; ScienceGate: Academic Search Engine; Microsoft Academic Search; JISC Sherpa Romeo; Dimensions Digital Science; Scilit - Scientific Literature; OUCI - Open Ukrainian Citation Index; Ulrichs Periodicals Directory - Bibliographic database.⁵

Prilog 5. Naslovnice izdanja CIMOSHIS-a Tuzla u 2020. godini.

Obilježavanje značajnih datuma

U 2020. godini obilježen je značajni datum i to: Obilježavanje 25. godišnjice od potpisivanja Dejtonskog mirovnog sporazuma, a isto je realizovano kroz dvije manifestacije i to: održavanje naučne konferencije i postavku Izložbe.

⁵ <https://pogledi.cimoshis.org/medunarodne-baze-international-databases/>.

- Naučna konferencija *Bosna i Hercegovina i Dejtonski mirovni sporazum – 25. godina poslije. Društveno-politički kontekst*, Tuzla, 19. 11. 2020. godine.
- Izložba: *Bosna i Hercegovina i Dejtonski mirovni sporazum – 25. godina poslije. Društveno-politički kontekst*, Tuzla 14. decembar 2020. godine.

Promocije publikacija

Značajnu pažnju CIMOSHIS je poklonilo promociji publikacija. Promocije su organizovane pojedinačno, ali i u okviru Naučne manifestacije „Historijski pogledi“.

U toku 2020. godine promovisane su slijedeće publikacije:

- Predstavljanje časopisa *Historijski pogledi*, god. III, br. 3, Tuzla, 22. juli 2020. godine.⁶

Centar za istraživanje moderne i savremene historije Tuzla organizovao je predstavljanje časopisa „Historijski pogledi“, god. III, br. 3, Tuzla 2020, u Hotelu „Minero-Rudar“ Tuzla, srijeda, 22. juli 2020. u 15 sati.

Prilog 6. Predstavljanje časopisa *Historijski pogledi*, god. III, br. 3, Tuzla 2020, Tuzla, 22. juli 2020. godine.

Promotori: prof. dr. Omer Hamzić, prof. dr. Izet Šabotić i prof. dr. Sead Selimović – glavni i odgovorni urednik. Moderator: mr. sc. Omer Zulić.

⁶ <https://www.cimoshis.org/2020/07/21/predstavljanje-casopisa-historijski-pogledi-br-3/>.

- Predstavljanje časopisa *Historijski pogledi*, god. III, br. 3, Tuzla, 19. novembar 2020. godine.

Održano u okviru Naučne manifestacije „Historijski pogledi 3“. Promotor je bio prof. dr. Sead Selimović, glavni i odgovorni urednik.

U 2020. godini ostvarena je dobra saradnja Odsjekom za historiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Tuzli, Arhivom Tuzlanskog kantona, Društvom arhivskih zaposlenika TK, te Institutom za društvena i religijska istraživanja, Institutom za istraživanje genocida Kanada, Institutom za istraživanje zločina Univerziteta u Sarajevu, Bošnjačkom zajednicom kulture „Preporod“ i Udruženjem Pokreta „Majke enklave Srebrenica i Žepa“. U tom smislu, isti su podržavali rad CIMOSHIS-a Tuzla, te se uključivali u određene stručne i druge sadržaje. Prisustvovali su Međunarodnoj naučnoj konferenciji u Sarajevu, te Naučnoj manifestaciji „Historijski pogledi 3“ u okviru koje je održana naučna konferencija „Bosna i Hercegovina i Dejtonski mirovni sporazum – 25. godina poslije. Društveno-politički kontekst“. Ostvarena je i dobra saradnja sa autorima/historičarima/naučnicima koji su objavljivali svoje radove u okviru časopisa „Historijski pogledi“ i njihovim institucijama.

Pokrenuta je web stranica: www.cimoshis.org i web stranica časopisa *Historijski pogledi*: www.pogledi.cimoshis.org i facebook stranica: www.facebook.cimoshis.tuzla.

Na osnovu naprijed navedenog može se konstatovati da je Centar za istraživanje moderne i savremene historije Tuzla u 2020. godini uspješno realizovao brojne stručne i naučne sadržaje. Navedeni projekti su rezultat aktivnosti članova Centra za istraživanje moderne i savremene historije Tuzla.

Mr. Jasmin JAJČEVIĆ

Centar za istraživanje moderne i savremene historije Tuzla

CENTAR ZA ISTRAŽIVANJE MODERNE I SAVREMENE HISTORIJE TUZLA
Ul. Dr. Fuada Idrizbegovića br. 26, 75 000 Tuzla, Bosna i Hercegovina
Tel. 061-888-254; 061-869-754; 062-931-542
132-100-201-907-2856 kod NLB Tuzlanske banke dd Tuzla
ID: 4210305890005
E-mail: cimoshis@gmail.com
www.cimoshis.org; www.pogledi.cimoshis.org

U IZDANJU CENTRA ZA ISTRAŽIVANJE MODERNE I SAVREMENE HISTORIJE TUZLA ŠTAMPANE SU SLIJEDEĆE PUBLIKACIJE:

1. *Drugi korpus Armije Republike Bosne i Hercegovine 1992-1995*, (Sead Selimović, Izet Šabotić), Tuzla 2017, str. 574. (suizdavači).
2. *Primjeri suživljenja: Bilješke o tuzlanskom kraju u 19. stoljeću*, (Senaid Hadžić), Tuzla 2017, str. 467.
3. *Tojšići od srednjeg vijeka do 1958. godine, knjiga I*, (Damir Bošnjaković), Tuzla 2018, str. 189.
4. *Čifčijski odnosi i promjena vlasništva nad zemljom u Bosni i Hercegovini (1878-1918)*, (Izet Šabotić), Tuzla 2019, str. 320.
5. *Život, ljudi i događaji: Tuzla na razmeđu 19. i 20. stoljeća*, (Izet Šabotić), Tuzla 2019, str. 383.
6. *Migracije i Brčko*, Zbornik radova, Tuzla 2020, str. 400.
7. *Tvrda kora i krvave brazde: Agrarna reforma i kolonizacija u Bosni i Hercegovini od 1948. do 1948. godine*, (Izet Šabotić), Tuzla 2021, str. 369.
8. *Veliki zaokret: Bosna i Hercegovina u vremenu tranzicije (od 1880-ih do 1950-ih)*, (Senaid Hadžić), Tuzla 2021, str. 493.
9. *Za jedinstvo domovine i slavu dinastije: Školstvo u Bosni i Hercegovini za vrijeme Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca*, (Sead Selimović), Tuzla 2021, str. 442.
10. Časopis *Historijski pogledi*, god. I, br. 1, Tuzla 2018, str. 364.
11. Časopis *Historijski pogledi*, god. II, br. 2, Tuzla 2019, str. 485.
12. Časopis *Historijski pogledi*, god. III, br. 3, Tuzla 2020, str. 401.
13. Časopis *Historijski pogledi*, god. III, br. 4, Tuzla 2020, str. 366.
14. Časopis *Historijski pogledi*, god. IV, br. 5, Tuzla 2021, str. 347.
15. Časopis *Historijski pogledi*, god. IV, br. 6, Tuzla 2021, str. 425.

UPUTE SARADNICIMA

Časopis *Historijski pogledi* izlazi u izdanju Centra za istraživanje moderne i savremene historije Tuzla. U časopisu se objavljuju radovi sa šireg područja historijske nauke, kao i prikazi i ocjene stručnih i naučnih publikacija i časopisa, te izvještaji sa naučnih i stručnih skupova iz zemlje i inozemstva.

Radovi koji pristignu za časopis *Historijski pogledi* podliježu recenziji od strane eminentnih stručnjaka i naučnika iz oblasti historije, nakon iste će biti određena njihova naučna, stručna, ili pak druga vrijednost i klasifikacija. Kategorizaciju radova za časopis *Historijski pogledi* predlaže autor rada i to: *Izvorni naučni rad*, *Pregledni rad*, *Prethodno priopćenje* i *Stručni rad*. Radovi treba da budu neobjavljeni i da predstavljaju lični doprinos autora određenoj temi iz oblasti šireg područja historijske nauke.

Obim radova (članaka) može iznositi najmanje 5 i najviše 16 stranica i 5 ilustracija, a za prikaze i ocjene (kao i druge priloge) 3 do 6 stranica teksta.

Struktura članka treba biti slijedeća:

- ime i prezime sa e-mail adresom autora i nazivom ustanove u kojoj je zaposlen,
- naslov rada,
- apstrakt na jeziku članka (oko 500 riječi) sa ključnim riječima (5-10 riječi) koji se donose poslije naslova članka,
- prevod naslova rada, apstrakta i ključnih riječi na engleski jezik,
- tekst samog članka (uvodne napomene, razrađena tema sa podnaslovima, zaključak/rezime),
- sažetak (zaključak, rezime) na engleskom jeziku obima do 2.000 znakova,
- bibliografiju korištenih izvora i literature.

Prilozi koji se dostavljaju trebaju biti napisani u elektronskoj formi u nekoj od verzija MS WORD programa do 6.0 i novijima, te snimljeni na formatu MS WORD dokumenta.

Rad se dostavlja u Times New Roman vrsti slova, veličine od 12 tačaka, na formatu A4, (jednostruki prored) za tekst, odnosno od 10 tačaka za fusnote koje se donose ispod teksta.

Naslov priloga piše se velikim slovima (bold), podnaslovi malim slovima (bold), a sažeci, originalni termini i nazivi na stranom jeziku kurzivom (italic).

Ilustracije treba da budu jasne i oštre u crno-bijeloj ili kolor tehnicu. Prilozi se dostavljaju elektronskom poštom ili na nekom od digitalnih nosača informacija.

Radovi (članci) se šalju tokom tekuće godine. Radovi koji dobiju pozitivnu ocjenu recenzenta, bit će objavljeni u časopisu *Historijski pogledi*. Rukopisi ne podliježu vraćanju.

Primjerak rukopisa poslati poštom na adresu Centra za istraživanje moderne i savremene historije Tuzla ili na e-mail adresu **cimoshis@gmail.com**, sa naznakom „**za časopis Historijski pogledi**“. Autori imaju pravo na besplatan primjerak časopisa u kojem im je objavljen rad.

Napomena: Uz rad idu fusnote (podnožne napomene).

Kako pisati podnožne napomene:

1. ime i prezime autora – normal
2. naslov knjige, zbornika, publikacije – kurziv
3. naslov članka – normal (bez navodnika)
4. naslov novina i časopisa – kurziv
5. naslov zakona – kurziv
6. naziv službenih glasila normal sa navodnicima
7. Isto – kurziv.

Citiranje arhivskih izvora:

Arhiv Tuzlanskog kantona (dalje: ATK), fond: Narodno vijeće Tuzla (dalje: NVT), 55/1. *Poziv u Narodnu Vojsku*. Napomena: Navesti naziv dokumenta u kurzivu. Ako se radi o neobrađenoj građi, navesti osnovne podatke o dokumentu, u smislu pošiljaoca, adrese i datuma.

Citiranje knjige:

Sead Selimović, Izet Šabotić, *Drugi korpus Armije Republike Bosne i Hercegovine 1992-1995*, Tuzla 2017, 133. (kod broja strane ne pisati str).

Kad se ista knjiga citira u narednoj podnožnoj napomeni, staviti: *Isto*, 81.

Kad se ista knjiga ponovo citira na drugom mjestu u radu, koristiti skraćeni naziv koji će se definisati u početnoj fusnoti za navedeni izvor ili literaturu. (npr. S. Selimović, I. Šabotić, *Drugi korpus ARBiH*, 94).

Citiranje radova u časopisima:

Adnan Jahić, Kako je Tuzla dočekala stvaranje Kraljevstva Srbe, Hrvata i Slovenaca, *Historijska misao*, god. 2, br. 2, Tuzla 2016, 101.

Kad se isti rad citira u narednoj podnožnoj napomeni, staviti: *Isto*, 114.

Kad se isti rad ponovo citira na drugom mjestu u radu, koristiti skraćeni naziv: A. Jahić, *Kako je Tuzla dočekala stvaranje K SHS*, 98.

Kod citiranja časopisa „Historijski pogledi“, obavezno navođenje linka sa DOI brojem (Više vidi na web stranici: pogledi.cimoshis.org).

Dženita Sarač-Rujanac, Jedan unutarpartijski spor početkom 1970-ih godina. Slučaj Pašage Mandžića i Tuzlanske grupe, *Historijski pogledi*, god. III, br. 3, Tuzla 2020, 249. (<https://doi.org/10.52259/historijskipogledi.2020.3.3.247>).

Citiranje radova u zbornicima:

Fedžad Forto, Uspostava i rad milicije u Sarajevu 1945, *Prilozi historiji Bosne i Hercegovine u socijalističkoj Jugoslaviji*, Zbornik radova, Sarajevo 2017, 85.

Kad se isti rad citira u narednoj podnožnoj napomeni, staviti: *Isto*, 92-94.

Kad se isti rad ponovo citira na drugom mjestu u radu, koristiti skraćeni naziv: F. Forto, *Uspostava i rad milicije*, 140.

Citiranje članaka u novinama:

“Novi udarac napukloj Jugoslaviji”, *Oslobođenje*, god. XLVIII, br. 356, Sarajevo, petak, 12. septembar 1991, 6.

Napomena: Ako napis ima autora, navesti i autora (kako je naveden u potpisu).

Kad se isti članak citira u narednoj podnožnoj napomeni, staviti: *Isto*.

Kad se isti članak ponovo citira na drugom mjestu u radu, koristiti skraćeni naziv: „Novi udarac napukloj Jugoslaviji”, *Oslobođenje*, 6

Citiranje službenih glasila:

Odluku o priznavanju državnosti SR Bosne i Hercegovine, “Službeni list SR Bosne i Hercegovine”, god. XLVII, br. 37, Sarajevo, 23. decembra 1991, 1085.

Citiranje sa interneta:

Avdo Metjahić, *Ko je Husaga Čišić*,

<http://www.orbus.be/aktua/arhiva/aktua2345.htm> (Pristup: 26.7.2013).

Adresa Redakcije: Ul. Dr. Fuada Idrizbegovića br. 26

(za časopis „Historijski pogledi”)

75000 Tuzla – Bosna i Hercegovina

E-mail: cimoshis@gmail.com

Redakcija časopisa *Historijski pogledi*

INSTRUCTION FOR AUTHORS

The journal *Historical Views* is published by the Center for the Study of Modern and Contemporary History of Tuzla. The journal publishes papers from a wider area of the history of science, as well as reviews and evaluations of professional and scientific publications and journals, as well as reports from scientific and professional meetings from our country and abroad.

Papers submitted to the journal *Historical Views* are subject to review by eminent experts and scholars in the field of history, after which their scientific, professional, or other value and categorization will be determined. The author of the paper proposes the categorization of papers for the *Historical Views*: *Original scientific article*, *Review article*, *Preliminary communication* and *Professional article*. Papers (articles) should be unpublished and represent the author's personal contribution to a particular topic in the broader field of historical science.

The volume of papers (articles) can be a minimum of 5 and a maximum of 16 pages and 5 illustrations, and for views and grades (as well as other annexes) 3 to 6 pages of text.

The structure of the article should be as follows:

- *name and surname with the author's e-mail address and the name of the institution where he is employed,*
- *title of the paper,*
- *an abstract in the language of the article (about 500 words) with keywords (5-10 words) that are brought after the article title,*
- *translation of title, abstract and keywords into English,*
- *the text of the article itself (introductory notes, elaborated topic with subtitles, conclusion / summary),*
- *summary (conclusion, summary) in English of up to 2,000 characters,*
- *bibliography of used sources and literature.*

Submissions to be submitted should be written in electronic form in one of the versions of MS WORD program up to 6.0 and later, and saved in formats of MS WORD document (.doc or docx).

The paper should be submitted in Times New Roman size 12, A4 page format, single line spacing for text, or 10 dots for footnotes below text.

The title of the contribution is in bold, subtitles are in bold, and summaries, original terms, and foreign language titles are italicized.

Illustrations should be clear and sharp in black and white or color. Attachments shall be submitted by email or one of the digital media.

Papers (articles) are sent during the current year. Papers that receive a positive reviewer rating will be published in the journal *Historical Views*. Manuscripts are non-refundable.

A copy of the manuscript should be mailed to the Center for the Study of Modern and Contemporary History of Tuzla, or to the e-mail address **cimoshis@gmail.com**, with the note “for the journal *Historical Views*”. Authors are entitled to a free copy of the journal in which they are published.

How to write footnotes:

1. name and surname of the author – normal
2. Title of the book, collection, publication – italics
3. Article title – Normal (without quotation marks)
4. Newspaper and magazine title – italics
5. law title – italics
6. the name of the official newsletters normal with quotation marks
7. The same – italics.

Quoting archival sources:

Archives of Tuzla Canton (hereinafter: ATK), Fund: National Council of Tuzla (hereinafter: NVT), 55/1. *Call to the People’s Army*. Note: Specify the name of the document in italics. In the case of raw material, please provide basic information about the document, in terms of the sender, address and date.

Citing a book:

Sead Selimović, Izet Šabotić, *Second Corps of the Army of the Republic of Bosnia and Herzegovina 1992-1995*, Tuzla 2017, 133. (do not write page code on page number).

When quoting the same book in the footer below, insert: *Ibidem*, 81.

When the same book is cited elsewhere in the paper, use the abbreviated name that will be defined in the footnote for the source or literature cited. (eg S. Selimović, I. Šabotić, *Second Corps of the ARBiH*, 94).

Citing papers in journals:

Adnan Jahić, How Tuzla Welcomed the Creation of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes, *Historical Thought*, Volume 2, No. 2, Tuzla 2016, 101.

When quoting the same work in the following footnote, insert: *Ibidem*, 114.

When the same work is cited elsewhere in the paper, use the abbreviated name: A. Jahić, *How Tuzla Went into creation of the Kingdom of SHS*, 98.

When quoting the journal „Historical Views“, it is obligatory to provide a link with the DOI number (See more on the website: pogledi.cimoshis.org).

Dženita Sarač-Rujanac, Jedan unutarpartijski spor početkom 1970-ih godina. Slučaj Pašage Mandžića i Tuzlanske grupe, *Historijski pogledi*, god. III, br. 3, Tuzla 2020, 249. (<https://doi.org/10.52259/historijskipogledi.2020.3.3.247>).

Citation of papers in proceedings:

Fedžad Forto, Establishment and Operation of the Militia in Sarajevo 1945, *Contributions to the History of Bosnia and Herzegovina in Socialist Yugoslavia*, Proceedings, Sarajevo 2017, 85.

When quoting the same work in the following footnote, put: *Ibidem*, 92-94.

When quoting the same work elsewhere in the paper, use the abbreviated name: F. Forto, *Establishment and Operation of the Militia*, 140.

Citing newspaper articles:

“A New Blow to the Cracked Yugoslavia”, *Oslobodjenje*, vol. XLVIII, no. 356, Sarajevo, Friday, 12 September 1991, 6.

Note: If the caption has an author, indicate the author (as indicated in the signature).

When quoting the same article in the footer below, insert: *Ibidem*.

When the same article is cited elsewhere in the paper, use the abbreviated name: “A new blow to a broken Yugoslavia”, *Oslobodjenje*, 6

Citing of official state publications:

Decision on the Recognition of the Statehood of the Federal Republic of Bosnia and Herzegovina, “Official Gazette of the Federal Republic of Bosnia and Herzegovina”, vol. XLVII, no. 37, Sarajevo, 23 December 1991, 1085.

Citation from the Internet:

Avdo Metjahić, *Who is Husaga Čišić*, <http://www.orbus.be/aktua/arhiva/aktua2345.htm> (Accessed: 7/26/2013).

**Address of the Editorial Board: Ul. Dr. Fuada Idrizbegovića br. 26
(for the journal „Historijski pogledi“)
75000 Tuzla - Bosnia and Herzegovina
E-mail: cimoshis@gmail.com**

Editorial Board of *Historical Views*

**ČASOPIS “HISTORIJSKI POGLEDI” JE INDEKSIRAN U//
THE JOURNAL “HISTORICAL VIEWS” IS INDEXED IN**
(<http://pogledi.cimoshis.org/medunarodne-baze-international-databases/>)

1. **SCOPUS**
2. **C.E.E.O.L** - Central and Eastern European Online Library
3. **ERIH PLUS** - European Reference Index for the Humanities and Social Science
4. **DOAJ** - Directory of Open Access Journals
5. **Crossref – DOI**
6. **HeinOnline**
7. **MIAR** – Information Matrix for the Analysis of Journals
8. **ROAD** - Directory of Open Access scholarly Resources
9. **ICI** - Index Copernicus International
10. **EuroPub** – Directory of Academic and Scientific Journals
11. **ESJI** - Eurasian Scientific Journal Index
12. **SIS** - Scientific Indexing Services
13. **Slavic Humanities Index with full text**
14. **ISI**- International Scientific Indexing
15. **ASI**- Advanced Sciences Index
16. **ResearchBib** – Academic Resource Index
17. **CiteFactor** – Academic Scientific Journals
18. **DRJI** - Directory of Research Journals Indexing
19. **OAJI** - Open Academic Journals Index
20. **Google Scholar** - Bibliographic database
21. **Electronic Journals Library of University of Regensburg**
22. **OCLC** - Online Computer Library Center - **WorldCat**
23. **BASE** - Bielefeld Academic Search Engine
24. **Academia.edu**
25. **ResearchGate.net**
26. **OpenAIRE**
27. **GIF** - General Impact Factor
28. **Semantic Scholar**
29. **ScienceGate**: Academic Search Engine
30. **Microsoft Academic Search**
31. **JISC Sherpa Romeo**
32. **Dimensions Digital Science**
33. **Scilit** - Scientific Literature
34. **OUCI** - Open Ukrainian Citation Index
35. **Ulrichs Periodicals Directory** - Bibliographic database

**Časopis “Historijski pogledi” // “Historical Views” je štampan uz
finansijsku podršku:**

**Federalnog ministarstva obrazovanja i nauke, Fondacije za izdavaštvo
Sarajevo, Grada Tuzla i BH Telecom**

